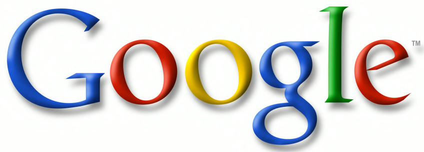

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

18de Jaargang.

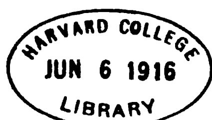
AFL. 7—12.

TWEEDE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. W. R. VAN HOËVELL.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN en ZOON.
1856.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Zevende Aflevering.

Achtste Aflevering.

Negende Aflevering.

Tiende Aflevering.

Elfde Aflevering.

Twaalfde Aflevering.

Fragment uit een reisverhaal.

II.

Kema, *Menado*, *Lotta*, *Kakaskassan*, *Tomohon*, *Tondano*, *Rembokkan*, *Passo*, *Kakas*.

Van Ternate ging het nu naar Kema. Met den dag waren wij ten zuiden van Tijfore (1° 4' N. B., 126° 5' O. L.), dat met het noord-oostelijker Maijo (1° 26' N. B., 126° 27' O. L.) omtrent halfweg gelegen is. Tijfore en Maijo zijn beide onbewoond, doch bekend om de ketang-kanarie's, monsterachtig groote krabben, die met hunne geduchte scharen zeer gemakkelijk iemand een lid zouden kunnen afknijpen, en mij meer geloof deden hechten aan het verhaal, dat de Engelsche scheepsbevelhebber DRAKE — sir FRANCIS? — door dat gedierte, tegen 't welk hij zich vergeefs met zijn sabel verdedigde, dood geknepen zou zijn. De ketang-kanarie is een groote liefhebber van het hart van den palmboom; tegen den stam klimt hij op en, wanneer hij genoeg heeft, laat hij zich van boven neer rollen. In de Molukken wordt hij als eene lekkernij beschouwd, gemest en vervolgens bij wijze van haringsla gegeten.

Ondertusschen zijn de bergen op het noord-oostelijke been van Celebes zigtbaar geworden en boven allen steken de Klabat, volgens FORSTEN 6436 R. vt., en de „Twee Gebroeders", 4263 vt. hoog, uit. Meer zuidwaarts zijn die van het distrikt Tondano en de Pepalanpongang. Hunne piekvormige gedaante verried dadelijk, dat wij hier weder een vulkanisch-gevormd land zouden betreden. Allen zijn zij met hout bewassen. Kema, op 1° 21' N. B. en 125° 10' O. L., eene plaats van een paar duizend zielen, met Menado vrijhaven sedert 1849 en hoofdplaats van het distrikt Toncea, ligt in een bogt, die van het O. tot het Z. geheel open is en dus slechts in de west-moesson eene veilige reede aanbiedt, even als Menado in de oost-moesson, hoewel laatstgenoemde vrij wat slechter is, en men het dus mag betreuren, dat men de hoofdplaats der residentie niet op Kema gevestigd heeft. Niet verre van het strand zijn rotsen en klippen, waarvan sommigen hoog boven 't water uitsteken. De grond is snel afdiepend en men ankert digt onder den wal.

Benoorden de reede treft men het lange en smalle eiland Lombé aan, door de straat van dien naam van Celebes gescheiden; het wordt slechts door een paar huisgezinnen bewoond, die er passen op de vogelnesten, welke aan den tijdelijken majoor (distriktshoofd van Toncea) toebehooren.

Een palen hoofd dient te Kema tot aanlegplaats voor de sloepen, en daarbij ligt eene batterij, door eenige half verrotte palissaden omringd, waarop twee twaalfponders op rolpaarden en een paar lilla's. Het verdedigingswerk is in de geheele Menahassa van Menado in eenen jammerlijken toestand, en het „Si vis pacem, para bellum" schijnt geheel uit het oog verloren te zijn. Een officier der genie was belast met de vestingwerken, zoo hier als in de overige Molukko's, in oogenschouw te nemen; of er later wat aan gedaan is, weet ik niet.

Kema ziet er niet onaardig uit; de breede, regelmatige straten zijn met levende heggen omgeven, waarachter de huizen, naar Alfoersch gebruik van hout op hooge palen uit den grond gebouwd en van zeer hooge daken voorzien, onder het groen verscholen liggen, een teeken dat de bevolking grootendeels uit Christenen bestaat. De inrigting der nieuwe huizen komt met die der Indisch-Europesche genoegzaam overeen. Een riviertje loopt er langs het strand, en het aangespoelde zand heeft de uitmonding verstopt, zoodat het daar moerassen vormt, die voor de gezondheid schadelijk zijn. Met weinig moeite was dit te verhelpen.

Het gezag wordt hier, onder den resident van Menado, uitgeoefend door een ambtenaar, onder den naam van „opziener", die voor zijne zeer menigvuldige werkzaamheden een klein traktement, ik meen van *f* 100 's maands, geniet. Die betrekking werd toen bekleed door een inlandsch kind, maar een zeer geschikt mensch, die in de loge woonde. Thans is hij vervangen door eenen Europeaan. Overigens had men er twee Europeanen, een handelaar en den zendeling-leeraar HARTIG, sedert overleden en voor zoo veel wij weten nog niet vervangen.

Kema heeft zeer veel gewonnen sedert het tot vrijhaven verklaard is; de whalers maken er veel gebruik van; er ankert 's jaars doorgaans een dertigtal, om zich te ververschen. De bemanning is veelal een lastig slag van volkje, dat hier veel te doen geeft, waarom het zaak is hier iemand tot opziener te hebben, die bij de hand is en ontzag kan inboezemen.

De Menahassa van Menado had ik reeds lang begeerd te zien; zoo veel verschillende oordeelvellingen had ik over de werking van het Christendom op de inlandsche bevolking gehoord, dat ik gaarne mij met eigene oogen wilde overtuigen, om in staat te zijn daarover eene bepaalde meening uit te spreken. Maar in den korten tijd dien de stoomboot te Kema zou vertoeven, had ik er geene gelegenheid toe en niet wetende, hoe ik te Menado ontvangen zou worden, kon ik geen bepaald besluit nemen.

Ondertusschen was het zaak van zoo spoedig mogelijk naar het, 21 palen verwijderde, Menado te komen. De opziener gaf mij den raad, mij tot den majoor van Tonoea, OTTO WILLEM PELANKAHU, te wenden en hem een paard te leen te vragen. Hoe groot was mijne verwondering, toen ik in dezen Alfoer iemand aantrof van beschaafde vormen en manieren, die het Nederlandsch met evenveel gemak als het Maleisch sprak, die met mij redeneerde over den oorlog, toen op het punt staande van tusschen Frankrijk, Engeland en Rusland uit te breken, die met belangstelling vernam dat

weder eenige havens in de Molukko's tot vrijhavens verklaard waren! Maar nog meer klom mijne verwondering toen ik, daar hij mij verzocht den volgenden ochtend, voor mijn vertrek naar Menado, bij hem te komen ontbijten, 't welk op de Europesche wijze geschiedde, bij die gelegenheid zijne vrouw zag, die, hoewel zij in de Menahassa geboren was, door blond haar en blaauwe oogen eene Noordsche afkomst verried, en toen ik bemerkte, dat zij, ofschoon van Europeesch bloed, onze taal niet verstond, ten minste niet sprak! De Alfoer, die Nederlandsch kent, de Nederlandsche afstammelinge die geen Nederlandsch verstaat!

Zij was de dochter van den zendeling RIEDEL te Tondano en waarschijnlijk de eerste uit zuiver Europeesch bloed, die met eenen Alfoer gehuwd was, een voorbeeld, dat wel door meer zendeling-dochters zal gevolgd moeten worden, indien zij ten minste niet verkiezen ongehuwd te sterven. Die huwelijken kunnen dienen, om den knoop tusschen Europeanen en Alfoeren, reeds door ééne en dezelfde godsdienst gelegd, nog naauwer toe te halen.

De weg van Kema naar Menado is nog al breed, voor rijtuig te gebruiken en vrij effen; hier en daar heeft men hem een weinig opgehoogd. Ik geloof niet, dat zijn hoogste punt 300 voeten boven de zee zal liggen, en 't kwam mij voor, dat de helling naar Menado steiler was dan die naar Kema. Aan weerskanten is hij met waroe-boomen beplant en daardoor schaduwrijk, in dit klimaat, waar nogthans de wegen veelal bar zijn, een heerlijke verkwikking zoowel voor voetgangers als ruiters. Noordwaarts van zich heeft men het Klabat-gebergte, zuidwaarts de hoogte van Tondano. Djagong, in de Menahassa „milo" genoemd, scheen hier het meest verbouwde produkt te zijn; bij de negeriën had men een weinig koffij. Door de verwisseling van gronden, lag er altijd veel braak, dat met jojo begroeid was.

Van Kema tot het eerste poststation te Aijer-medidi (kokend water), 8 palen ver, komt men nog door twee negeriën en bevindt men zich in een land, dat genoegzaam geheel door Christenen is bewoond. De invloed van het Christendom op de beschaving is hier reeds zeer merkbaar; de onderscheidene huizen en erven in de negeriën waren van de straat en onderling door levende heggen gescheiden; de nette bebouwing en beplanting toonde eenen geest van orde en netheid aan, die men anders gewoonlijk bij inlandsche woningen mist; de huizen waren beter dan ik ze nog elders in Indië — met name op Java — gezien had. Ik ben later in de gelegenheid geweest, een groot deel der Menahassa te doorkruizen, maar heb altijd bevonden, dat men nooit behoefde te vragen, of men in eene Christen of in eene Heidensche negeri was. In het laatste geval staan de huizen digt en onordelijk op een; geene heggen, geene beplantingen en de varkens baas. En nog erger was het in vroeger tijd. Toen woonden in vele distrikten de huisgezinnen, soms tot tien te zamen, in groote, houten huizen bij een, waar in één vertrek aan alle behoeften van het leven voldaan, waar alles geborgen werd, waar onder de woning de varkens,

nergens menigvuldiger dan in de Menahassa, verblijf hielden, welk een en ander de oorzaak van groote onzindelijkheid en van eenen afschuwelijken stank was. Zoo zag ik het onder anderen in het distrikt Bantik, dat, hoewel onder den rook van Menado gelegen, standvastig weigert de Christelijke godsdienst aan te nemen en bij zijne Heidensche gebruiken blijft volharden.

En de bevolking, de vele Serani's, die wij in de nabijheid van Kema ontmoetten, allen behoorlijk gekleed in schuifbroek en kabaai en met eenen strooijen hoed gedekt, groetten ons uiterst beleefd, doch tevens vriendschappelijk en met zeker gevoel van eigenwaarde. Welk een onderscheid met den Javaan, die òf voor u nederhurkt, òf u voorbijloopt als of hij u niet ziet!

Te Aijer-medidi, waar wij van paard verwisselden, ontving het dorpshoofd — de hoekom-toewa — mede een Christen, ons zeer beleefd, en ofschoon hij ons niet kende zette hij ons dadelijk een tal van vruchten voor.

Een weinig voorbij Aijer-medidi verlaat men het distrikt Toncea, dat, het grootste der Menahassa, 11,000 zielen telt, en komt dan in het nog grootendeels Heidensche Klabat-atas (Boven-Klabat), welks hoofdplaats Mombi zeven palen verder gelegen is. Digt daaraan passeert men eenen zijtak van de rivier, die, uit het meer van Tondano zich afstortende, bij Menado in zee uitmondt. Dan komt men in Beneden-Klabat. Daar voorbij heeft het aanleggen van den weg moeite gekost, want hij is uit de hier steil naar de rivier hellende bergen uitgehouwen. Doch heerlijk was het gezigt; de bergen waren met hooge boomen begroeid; klimplanten slingerden als gordijnen langs den weg, die hier en daar slechts toelieten de schuimende rivier en hare met bamboe beplante oevers in de diepte te ontwaren. De oude weg, die op een afstand van drie palen van Menado begint, is nog fraaijer, doch veel langer, en wordt zelden meer gebruikt.

Daar de ziekte onder de paarden, een soort van kwade droes, waaraan er 10,000 in de Menahassa bezweken waren, hier ook zeer had gewoed, hadden wij de twee laatste stations moeten afleggen op rossen, waarvoor DON QUICHOT zich niet zou hebben behoeven te schamen; 't was dan ook reeds middag, toen wij bij den resident afstapten. Deze, de heer JANSEN, ontving ons zeer beleefd, en uiterst blijde was ik het voorstel van hem te ontvangen, om de stoomboot te laten trekken en tot aan de volgende bij hem te blijven. Ik deed het gaarne; mijn stille wensch was vervuld, en geen oogenblik heeft het mij berouwd, zijn gul verzoek te hebben aangenomen.

Menado ligt — de vlaggestok van het fort Amsterdam — op 1° 30' N. B. en 124° 54' 30" O. L., aan eene open baai, die in de West-moeson zeer, in de Oost-moeson, wanneer ook wel eens harde westelijke winden, zoogenaamde „barat's", waaijen, somtijds onveilig is, gelijk een daar liggend wrak bewijst. De baai heeft eenen steilen ankergrond, zoodat men, met een anker op het diep en land, touwen vertuit. Aan haren noordelijken uithoek liggen de eilanden Menado-toewa, Benahie, Seladin en andere. Menado-toewa (Oud-Menado) behoort aan het distrikt Menado en

is een kegel van omstreeks 3000 voeten hoogte, oudtijds bewoond maar verlaten, omdat het de inwoners niet tegen de apen konden uithouden, die er bij duizenden hun verblijf gevestigd hebben. Van de reede gezien levert de plaats niet veel bekoorlijks op; het fort Amsterdam wordt gemaskeerd door twee koffijpakhuizen, die juist daargesteld schijnen te zijn, om te beletten dat het zijn vuur op de reede kan rigten, behalve nog dat zij lager dan de omliggende grond liggen, en dus slechts schijnen gebouwd te wezen, om te bewijzen hoe dwaas en ondoelmatig men bouwen kan. De huizen der straat, die evenwijdig met het strand loopt, staan met hunne achtergevels naar zee, en brengen ook al het hunne toe om het fort te bedekken, zoodat dit in de onmogelijkheid zou zijn, om een vijandelijk schip te beschadigen, voor het de pakhuizen en eenige woningen der ingezetenen had vernield, waardoor ik tot de overtuiging kwam dat het nutteloos was. Overal in den omtrek treft het groen van het geboomte, van de wel begroeide bergen en in de verte der hooge Klabat en Lakong het oog aangenaam.

Menado is, al maakt het van buiten weinig vertooning, toch geene onaardige plaats, die, mijns inziens, den naam van „het neusje van den zalm" der Molukko's ten volle verdient. Het zeer bouwvallige fort is een regelmatige vierhoek, met zonderling gevormde bastions en eene drooge, gemetselde gracht aan de drie landzijden; het heeft van achter een plein en wordt daar voorbij door eenen heuvel bestreken, maar bestrijkt zelf, gelijk wij reeds gezien hebben, volstrekt niets; daarom *wilde* men ook een nieuw bouwen. Aan weerskanten van dit fort strekt zich evenwijdig eene breede straat uit, met levende heggen omzoomd, waar achter de houten huizen van ééne verdieping — dit alles uit vrees voor de aardbevingen — geheel onder geboomte verscholen liggen. Ten noorden vindt men spoedig een plein en daarna de rivier; ten zuiden strekt zich de straat verder uit en gaat daar ongevoelig, bij de eerste paal, over in de hoofdnegeri van het distrikt Negeri-Bahroe. Aan deze beide straten, en nog aan twee er evenwijdig mede loopende, wonen de voornaamste ingezetenen van Menado. Naar binnen loopen er ook, minder algemeen bebouwd, aan eene van welke de houten Protestansche kerk staat.

De passar is digt bij het fort aan den rivierkant gelegen; dan volgt de Chinesche kampong, in een zeer slecht, ongezond gedeelte, dat bij elk vloedtij onder water loopt, en waar tegen over de heuvel ligt, daar ik zoo even van sprak; dan nog iets verder ligt het residentie-huis, dat dus in geene zeer mooije buurt staat, waarvan men evenwel, door het geboomte van het groote, welbeplante erf, niets gewaar wordt. Het is van hout en een jaar of tien geleden aangekocht, nadat het voormalige, dat in het fort stond, door de aardbeving van 8 Februarij 1845 was ingestort; nog ligt het in puin. Voorbij het residentie-huis eindelijk heeft men slechts enkele huizen aan den weg gelegen; dan volgt de net aangelegde hoofdnegeri van het distrikt Aris, die zich uitstrekt tot aan de brug over de rivier, één paal van het fort gelegen, waar het gebied van Klabat-Beneden begint.

Er was iemand te Menado, die zich daar reeds een dertigtal jaren bevond en gaarne sprak over den voormaligen toestand, dien hij geheel anders gekend had. Van hem hoorde ik dan ook, dat, even als dit te Kema nog plaats vindt, de rivier eenige jaren geleden niet uitmondde, maar zich in twee armen langs het strand in het zand verloor, en daar moerassen vormde, waarvan die bij de Chinesche kampong nog een overblijfsel zijn. De mond werd later gegraven, maar niet voor 1842 was men begonnen eene bepaalde rigting er aan te geven; toen had men gekribte steenen hoofden aan weerskanten in zee uitgebragt. Deze laatste zijn wel gedeeltelijk weggeslagen, doch het geheel heeft goede vruchten gedragen. Er is veel grond aangewonnen, terwijl er te voren elk jaar wegspoelde; waar eenige jaren geleden nog visschen zwommen, staan nu pakhuizen en heeft men gelegenheid gekregen om die te zetten, welke nu het fort maskeren. Men zou nog beter gedaan hebben indien men het hoofd wat hooger had gemaakt, daar er nu, bij hooge zeeën, — en er kan veel zee op de reede staan, — zand over heen en in de rivier slaat, dat haar ondieper maakt. Het zou niet moeijelijk zijn, haar eene diepte van een paar vademen te doen houden, waardoor kleine vaartuigen er in zouden kunnen komen, dat voor den handel van groot belang zou zijn. Thans komen er vaartuigen van 8 of 9 voeten diepgang, maar alleen met hoog water, binnen.

De resident had het voornemen om de gaten, die nog in het plein over zijn, digt te maken, ten einde het slordige voorkomen te doen verdwijnen en dan nog het moeras bij de Chinesche kampong te digten, waardoor, daar de stroombedding vernaauwd werd, de rivier meer diepte zou erlangen. Maar als dit werk zoo gaat als ik een ander dergelijk heb zien doen, zal het van eenen *zeer* langen adem zijn. Men hoogde namelijk een gedeelte van den weg bij het residentie-huis op, waarvoor de grond uit den heuvel gehaald werd. Dit werk werd door de bannelingen verrigt, die, in plaats van kruiwagens te gebruiken, de aarde verdroegen op eene teenen horde, aan bamboezen bevestigd, die twee mannen op hunne schouders legden, zoodat minstens zes hier vervoerden, wat één met eenen kruiwagen had kunnen doen. Het is wonder, dat men hier zulk een eenvoudig werktuig als de kruiwagen niet ingevoerd heeft; de Alfoeren zouden zeggen: „trada biassa,” het is geene gewoonte, maar over de bannelingen is men baas.

Digt aan het strand, maar aan de overzijde der rivier, heeft men de Ternataansche kampong, eene verzameling van bamboezen huizen, zonderling door elkander gebouwd en letterlijk doolhoven vormende. De Ternatanen worden om de drie jaren verwisseld en gebruikt om op de korra-korra's te roeijen, iets waartoe de Menadorezen niet te gebruiken zijn. De laatsten houden niet van het water, terwijl de anderen nog al lust voor het zeeleven betoonen en den naam hebben van goede zeelieden te zijn.

Wat verder heeft men eerst huizen, tot het distrikt Bantik behoorende; dan komt men aan de nette „kampong-slam,” de woonplaats van alle vreemde, dat is Mahomedaansche en niet Menadosche Oosterlingen, die onder een „luitenant-slam” staan. Zij is eene halve paal lang; te midden

van vele soorten van palmen, mangostans; oranjes en andere vruchtboomen, zijn, aan eene breede, nette straat, de huizen der ingezetenen gelegen. In het algemeen maakt men hier veel werk van vruchtboomen.

Menado bestaat dus uit eene vrij aanzienlijke uitgestrektheid; de hoofdplaats, de negeriën niet medegerekend, bevat echter slechts 2500 inwoners. Behalve den resident, sekretaris, pakhuismeester, zendeling-leeraar, schoolmeester, beambten der handelmaatschappij, een paar kooplieden enz., wordt zij bewoond door heele- of halfbloed Europeanen, Chinezen en „Alfoersche burgers." Die „burgers" vindt men ook te Kema, Amoerang, Belang, Tanawangko en Likoepang; ze moeten wel onderscheiden worden van de negeri-volken. Zij hebben vele, naar mijn inzigt te vele, voorregten boven de oorspronkelijke inwoners, en te meer omdat alle vreemde Oosterlingen er toe gerekend worden, die dus boven de oorspronkelijke inwoners begunstigd zijn.

Zij staan niet onder de distrikts-hoofden, hebben geene hoofdgelden te betalen, zijn van verpligten arbeid vrijgesteld en alleen aan de schutterlijke dienst, van hun 17de tot hun 40ste jaar, onderworpen, of, bij vrijstelling daarvan, aan eene jaarlijksche kontributie van *f* 5. De sterkte dier schutterijen is vastgesteld voor Menado op 250, Kema op 100, Amoerang op 55, Belang op 40, Tanawangko op 33 en Likoepang op 12 mannen. Zij zijn goed gekleed in het blaauw; de Christenen met rokken en petten met roode randen; de Slammen met jassen en hoofddoeken. Onder-officieren en manschappen worden door het gouvernement gekleed; de officieren, welke men te Menado, Kema en Amoerang heeft, moeten zelven voor hunne kleeding zorgen. De schutterij is met geweren gewapend, en alleen te Menado de Slammen met pieken. Daar bezit zij ook twee veldstukjes. Indien deze schutterij goed is, kan zij bij de verdediging van nut zijn, want het garnizoen bestaat slechts uit 43 man onder eenen luitenant. En met die geringe magt beheerschen wij 80,000 inlanders, die eene oppervlakte van 125 vierkante mijlen bewonen!

Het grootste gedeelte der burgers zijn zoogenaamde „inlandsche kinderen," waarvan de meesten echter bitter weinig Europeesch bloed bezitten en — wat zonderling is — doorgaans bruiner van kleur zijn dan de Alfoeren zelven. Zij rekenen zich echter veel hooger in rang, werken niet gaarne en besteden hunnen tijd doorgaans met visschen in de baai, hunne liefhebberij en tevens hun levens-onderhoud, dat gemakkelijk verkregen wordt, want er is overvloed van visch. Onder de Alfoersche burgers, die zich met den handel of den landbouw bezig houden, vindt men zeer geschikte lieden. Ik mag onder hen den heer KALANKONGANG te Menado noemen, iemand wiens menschlievendheid zoo groot is, dat hij, die zelf kinderloos was, op verschillende tijden vijf weezen als „anak-piara's" of voedsterkinderen bij zich aan huis genomen had, en die, hoewel zij reeds volwassen meisjes waren, op ééne na die getrouwd was, nog steeds bij zich hield en als zijne eigene kinderen bleef behandelen. Goedhartigheid is echter een algemeene karaktertrek; de Nederlandsche school bezoekende,

wees de heer DIRKS, de hoogst verdienstelijke onderwijzer, mij twee weezen aan, die ook door iemand, die zelf niet veel bezat, bij den dood der ouders tot zich genomen waren.

Ik heb daar zoo even de uitdrukking „negeri Menado" gebruikt; deze moet wel van de hoofdplaats van dien naam onderscheiden worden. Hare bevolking behoort niet tot de burgerij, maar tot die van het distrikt, een der 26, waaruit de Menahassa thans is zamengesteld en die de volgende namen dragen, terwijl het daarachter geplaatste cijfer het aantal huisgezinnen of „dapoer's," eigenlijk „haardsteden," aantoont, dat elk bevat. Zij zijn: Likoepang 240, geheel in het N.; daar bezuiden en achtervolgens van het oosten naar het westen gaande, Toncea 2000, Klabat-atas 300, Klabat-beneden 300, Menado 40. Zuidelijk van daar aan het wester-strand Negeri-Bahroe 90, Sambariri 963, Tombassian 500, Romohon 600; meer oostelijk opgaande Tonsawah 525, Ponasakkan, het zuid-oostelijkste, 268; noordelijker Ratahan 480, en Passang 250. Om het meer van Tondano heen: Tondano-Toelimanbot 900, Tondano-Toelian 1900, Rembokkan 500, Kakas 780. Tusschen dezen en de distrikten aan het westerstrand verspreid, van het zuiden naar het noorden gaande, Langowang 700, Tampasse 1000, Kawang-kowang 1485, Sonder 1680, Sarongson 420, Tomohon 830; tusschen dit distrikt en Tambariri, Kakaskassan 680; bij Menado, Aris 500, en ook, doch meer verspreid, Bantik 300 dapoer.

De negeri Menado ligt voorbij de Ternataansche kampong, en daar het distrikt zoo weinig inwoners bevat, zou het niet kwaad zijn, het te vereenigen met een ander klein en nabijgelegen b. v. Negeri Bahroe; even als men vroeger reeds het voormalige distrikt Waiwoerong met Aris vereenigde; doch dankbaarheid jegens het geslacht van den hoekom-besar, (distriktshoofd) van Menado, heeft daarvan nog teruggehouden. Volgens het daarvan in omloop zijnde verhaal, hadden de Spanjaarden, die zich reeds vroeg op Menado vestigden, zich door hun gedrag bij de ingezetenen gehaat gemaakt. De misnoegde inlandsche hoofden, door den hoekom-besar van Menado, dat toen een aanzienlijk distrikt was, daartoe aangespoord, besloten, zich van de onderdrukkers te ontdoen, doch, voor wederwraak bevreesd, eerst te vernemen, of bij de Kompagnie hulp te vinden was. Het zoo evengenoemde hoofd vertrok naar Ternate en ontving van den landvoogd COS de verlangde belofte. Om nu in eens alle Spaansche officieren te dooden, werd een feest aangelegd en daarbij sagoweer uit bamboezen kokers, die van boven scherp gespitst waren, voorgediend. Een dronk werd ingesteld en toen de Spanjaarden den bamboe aan den mond bragten, gaf elk der inlandsche hoofden er zoo eenen geduchten slag van onder tegen, dat de spits den officieren in de keel drong en zij jammerlijk omkwamen. Van hunne aanvoerders beroofd, moesten de soldaten zich weldra overgeven en de aankomst van COS werkte uit, dat Spanje geene moeite deed de verloren bezitting te herwinnen. Dit verhaal, dat mij door meer dan een persoon medegedeeld is, zal echter wel een weinig opgesmukt wezen.

Hoe het zij, men komt daarin overeen, dat het geslacht van den hoe-

kom-besar van Menado ons hier het eerste den weg gebaand heeft, en daar het distrikts-hoofd altijd uit hetzelfde geslacht, de „bangsa" dat is de adel, gekozen wordt, zou men vermeenen aan de dankbaarheid te kort te doen, indien men den hoekom-besar van Menado van die waardigheid ontzette.

De grond, waarop Menado staat, werd nog voor weinige jaren grootendeels door hoofd-negerien ingenomen; zoo stond Bantik op het passar-plein; daarnaast, meer aan het strand, Menado; achter het fort, maar rakelings daaraan, waar nu een plein is, Klabat-beneden; daar bezuiden Negeri-Bahroe; bij de tegenwoordige kerk Aris. Ook vond men er nog het kleine distrikt Waiwoerong en eenige Tondanorezen, die bij den grooten opstand van 1807 getrouw aan het gouvernement gebleven waren. Half vrijwillig, half gedwongen, zijn alle deze stammen naar andere woonplaatsen getrokken, die hun in de nabijheid aangewezen waren geworden. De Europeanen woonden toen alle ten zuiden van het fort; van de Slammen-kampong was geen spoor te zien. Er heeft dus, in korten tijd, eene groote verandering, en dat wel ten goede, plaats gehad. Aris en Negeri-Bahroe zijn eerst na de aardbeving van 1845 verplaatst geworden.

De ingezetenen van Menado toonen liefhebberij in den landbouw te hebben en velen bezittten in de omstreken landgoederen, zoogenaamde „tuinen," waarin zij zich, behalve op het kweeken van de gewone levensbehoeften en van klappers, vooral op kakao, en ook sedert eenigen tijd op de veeteelt, toeleggen. De kakao was een zeer voordeelig produkt, maar even als op Ternate, heeft na de aardbeving van 1845 er zich eene ziekte in geopenbaard, die nog steeds voortduurt en het binnenste der vrucht geheel zwart en onbruikbaar maakt. Daarom had men die teelt wat laten varen en zich beginnen toe te leggen op die der muskaatnoten, welke hier in de vlakte, want hooger op is het voor hen te koud, zeer goed slagen en veel voor de toekomst beloven. De noten werden echter nog in te gering aantal ingeoogst, dan dat zij een artikel van uitvoer zouden kunnen wezen; zij die er hadden verkochten ze voor hooge prijzen aan anderen, die er zaailingen van wilden trekken. Ook was kortelings geleden de aanplant der „koffo," een gewas tot de pisang-soort behoorende, aangevangen, en dat met goed gevolg; zij zal weldra groote uitbreiding kunnen ontvangen, daar de majoor van het distrikt Sonder WILLEM HENDRIK DOTOELONG ontdekt had, dat zij niet alleen uit afzetsels, maar ook uit zaad kon opkomen. De bast der koffo levert de grondstof op voor de bekende Manilla hennep. Het is te hopen dat de muskaatnoten en de koffo de verwachtingen niet te leur zullen stellen, want de ramp der kakao-ziekte heeft wel eenen stilstand in den bloei van Menado te weeg gebragt.

Niettegenstaande Menado te gelijk met Kema eene vrijhaven geworden is, geeft de handel er nog weinig en handelsgeest schijnt de inwoners niet te bezielen. Een paar Europeanen en de zoo even genoemde burger KALANKONGANG deden wat zaken; de anderen knoeijen zoo wat onder elkander, dat hun wel eenig voordeel verschaft, maar tot de groote zaak niet afdoet. De Chinezen zijn nog niet tot dien trap van welvaart gestegen,

dat zij zaken van belang kunnen doen. Het was te wenschen, dat een flink, groot koopman zich te Menado vestigde; ik twijfel niet of hij zou goede zaken kunnen doen.

De uitvoer van Menado bestaat in koffij, rijst, kakao, goemoetoe. Ingevoerd worden Europesche lijnwaden en andere artikelen, en van de Sangir-eilanden klapper-olie. Vóór dat zoovele paarden bezweken waren, vormden die ook een artikel van uitvoer; thans dienden zij eer ingevoerd te worden.

Dat de Chinezen nog niet rijk zijn kan men onder anderen zien aan hunne kleine, onaanzienlijke huizen; hun tempel is ook van hout met een atappen dak. Toen ik hier kwam, vierden zij juist nieuwjaar; het was een schieten zonder ophouden uit draaibassen, die op de straat geplaatst werden, terwijl 's avonds voor elk huis eene lantaarn brandde. Zij liepen in hun beste pak rond; de kinderen, vooral de meisjes, met een kransje om haar zwart, opgebonden en met twee zilveren spelden vastgestoken haar, zagen er allerliefst uit.

„Menahassa" beteekent eigenlijk „bondgenootschap." Onderscheidene Alfoersche stammen hadden zich in vorige eeuwen tot dat bondgenootschap vereenigd, en vormden eene soort van federative republiek. De Kompagnie had hen verdeeld in distrikten, toen „balken" genoemd, naar de verpligting om jaarlijks eene zekere hoeveelheid houtwerk te leveren, en, gedachtig aan het „divide et impera", had men die distrikten of „balken" nog al zeer vermeerderd, waarvan men, nu ons bestuur er gevestigd is, wel gaarne terug zou willen komen. Aan het hoofd van zulk een distrikt staat een inlandsch ambtenaar, te voren „kapala-balk" genoemd, sedert, daar men in Indië, even als in Nederland, op weidscher klinkende titels nog al gesteld is, in „hoekom-besar" veranderd en in enkele distrikten in dien van „majoor." Die laatste titel klimt niet hooger op dan tot den Javaschen oorlog; 2000 Alfoeren werden in de Menahassa aangeworven, om de muitelingen te helpen bevechten, en de hoofden, die volk aanbragten, werden, naar mate van het aantal hunner manschappen, met den eenen of anderen officiersrang beschonken. De hoekom-besar van Sonder leverde de meeste soldaten, 500, en werd „majoor." Dezen titel bleef hij behouden, ook nadat hij uit den oorlog was teruggekomen, en dit wekte de ijverzucht der andere hoofden op; waarop het besluit genomen werd, dat elke hoekom-besar, die aan den Javaschen oorlog had deel genomen, dien titel ook zou voeren. Sedert zijn nog eenigen meer, wier distrikt belangrijk was, onder anderen die van Toncea, ook tot dien rang verheven, nog anderen om hunne verdiensten, terwijl weder opvolgers van majoors hoekom-besar's zijn geworden. Onder den hoekom-besar staat de „hoekom-kadoewa" of tweede hoekom. Deze beide hoofd-ambtenaren worden uit het, om het zoo eens uit te drukken, regerende geslacht verkozen, doch niet van vader op zoon. Doorgaans volgt de hoekom-kadoewa den hoekom-besar op; een zoon van den hoekom-besar wordt dan weer hoekom-kadoewa.

De zoons van hoofden, welke dien rang niet verkrijgen, worden niet

tot de „bangsa" (het adelijk geslacht) gerekend en vervallen tot den staat van gewone inlanders. Zoo was de bediende van den hoekom-kadoewa van Tombassian, JOOST TOMBAJAN, tevens zijn neef.

Uit de „bangsa" kiest men echter doorgaans weder de negeri-hoofden, „hoekom-toewa"; verder heeft men nog eenige hoekom's van minderen rang, als: „hoekom-kitjil" of „kapala-djaga" genaamd.

De majoors en de hoekom-besar's der grootere distrikten, of der eerste klasse, voeren tot onderscheidings-teeken eenen rotting met gouden knop, waarop het Nederlandsche wapen; de hoekom-besar's van de tweede klasse een dergelijken rotting met zilveren knop. Die rotting dient als geloofsbrief voor den boodschapper, den „soeroean," als hij de bevelen van het hoofd overbrengt. Toont hij dien, dan is men van de echtheid van zijnen last overtuigd.

De inkomsten van den hoekom-besar zijn 's jaars een gulden of een gantang *) rijst van elken „dapoer" of huisgezin in zijn distrikt; van de koffijgelden trekt hij 5 percent, en als ik wel verstaan heb trekt hij 1/6 van de „hassil-gelden," waarover later. Zijne inkomsten zijn dus niet zeer groot, eerder klein te noemen, en dit geeft aanleiding tot knevelarijen. Ik merkte, dat de meeste hoofden ook tuinen bezaten, en de gedachte kwam bij mij op, dat daarin door de bevolking wel gratis zal moeten gewerkt worden.

Op de hoekom-besar drukken nog al lasten. Hij is het toch, die den doorreizenden Europeaan, of de andere distrikts-hoofden, bij zich ontvangt en hem, al neemt hij dan ook zijn verblijf in de loge, van spijs en drank voorziet, en dat meestal op alles behalve karige wijze, zoo als ik dikwijls bij ondervinding gemerkt heb, zonder dat hij daarvoor de minste betaling ontvangt, of zelfs zou willen ontvangen.

De hoekom-kadoewa ontvangt van elke dapoer in het distrikt een halven gulden of een halve gantang rijst 's jaars; de hoekom-toewa's hebben het regt, dat elk manspersoon in hunne negeri vijf dagen in het jaar voor hen werkt, en hebben, even als de hoekom-kadoewa, eenig aandeel in de hassil- en koffij-gelden. De mindere hoekoms zijn van hassil-gelden en heerediensten vrijgesteld.

De hoofden, ten minste de eerste en tweede distrikts-hoofden en de hoekom-toewa's, en ook de schoolmeesters, kleeden zich, op Zondag en bij andere bijzondere gelegenheden, in het zwart op de Europesche wijze, en dat gewaad staat hen goed; men kan zien, dat zij zich daarin te huis bevinden. De hoekom-besar van Romohon, onderanderen, wien ik een bezoek bragt, vond ik het uitzigt te hebben van een deftig, welgevoed burger; de Europesche manieren hadden hem er zelfs toe geleid, om, te huis zittende, onze kleederdragt en daarbij ook gekleurde stoffen te gebruiken. De Alfoer heeft in het algemeen een veel meer Europeesch voorkomen, dan de andere volkeren van den Indischen Archipel; zijne houding, zijn uiterlijk,

*) De „gantang" is in Indië van ongelijke grootte; in de Menahassa bedraagt zij een derde pikol.

de weinig uitstekende jukbeenderen zouden hem voor eenen bruinen Europeaan doen houden. Ook houdt hij er in het algemeen van, om, is hij er eens mede bekend, onze gebruiken en zeden over te nemen, en deze aard van het volk verligt hier niet weinig de taak der zendelingen.

Ik heb reeds eenige malen het woord „Alfoer" gebruikt; het is eigenlijk „Hariforoe" en de generieke naam van het menschenras, dat het noorden van Celebes en de Moluksche eilanden bewoont. Zij, die Christenen zijn, noemen zich niet meer Alfoeren, welke naam aan de Heidenen is overgelaten. Ik zal echter de vrijheid gebruiken, om de inlanders in het algemeen, hetzij zij Christenen, Heidenen of Mahomedanen zijn, met dien naam te blijven bestempelen.

Ofschoon nu allen Alfoeren, zijn het verschillende stammen, die de Menahassa bewonen. Men telt er, zoo als men mij verhaalde, niet minder dan negen. Tot eenen en denzelfden stam behooren:

Tondano, Rembokkan en Kakas;

Sarongson, Tomohon, Kakaskassan, Tambariri, Negeri-Bahroe en Aris;

Toncea, Likoepang en de beide Klabats;

Romohon, Tombassian, Langowang, Kawangkowang, Tampasso en Sonder;

Ratahan en Passang;

Ponasakkan;

Tonsawa;

Bantik.

Elk dezer stammen spreekt het Alfoersch met eenen bijzonderen tongval; soms is het onderlinge verschil zoo groot, dat de eene stam den anderen niet verstaat, zoo als onder anderen met Tonsawa het geval is, terwijl daarentegen het verschil tusschen Tondano c. s. en Romohon c. s. gering is. Ook in andere opzigten, zeden, gebruiken, bestaat er onderscheid bij den een en den ander, gelijk, in den loop van dit verhaal, hier en daar blijken zal.

Desniettegenstaande is de gemeenschappelijke afkomst blijkbaar, behalve in Bantik, zelfs zoo zeer, dat sommigen beweerd hebben, dat deze laatsten afstammelingen van Chinezen zouden zijn. Dit is echter hoogst onwaarschijnlijk; zeden, gebruiken en gelaatstrekken verschillen ten eenenmale van die van het zoo kenbare Chinesche menschenras. Meer geloof ik eene andere overlevering, waaruit zou blijken dat de Bantikkers ook tot den grooten Alfoerschen volksstam, maar niet tot dat gedeelte, dat oorspronkelijk de Menahassa bewoonde, behooren. In eenen oorlog tusschen dat bondgenootschap en den koning van Bolang-Mogondo, tot op dit oogenblik toe hun buurman ten zuiden, zouden de Bantikkers diens bondgenooten geweest zijn; de Menahassers hadden, nadat zij den vorst geslagen hadden, hen ingesloten; doch zij wisten zich zoo wel te verdedigen, dat men vrede met hen sloot, de streek waar zij woonden hun tot woonplaats aanwees en hen in de Menahassa opnam.

Veelal hecht men aan het denkbeeld van eenen Alfoer, dat van eenen koppensneller, en werkelijk was het koppensnellen, in „tempo dolo" (in vroegeren tijd), werkelijk in gebruik; doch reeds de Kompagnie, die daar

niet veel mede op had, heeft er een einde aan gemaakt en de Alfoeren der Menahassa zijn nu zeker een der meest zachtzinnige volken der aarde, zoodat men nergens veiliger is dan hier. Zij wonen in negerien te zamen; soms loopen die geheel in en door elkander, vooral bij de hoofdplaatsen der distrikten, doch elke negeri heeft dan toch nog haar afzonderlijk bestuur. In den laatsten tijd is men er echter toe overgegaan, om eenige kleine negerien te vereenigen, vooral wanneer de dood van eenen hoekomtoewa of dorpshoofd daartoe eene geschikte gelegenheid aanbiedt. De grond behoort aan de bewoners der verschillende distrikten en zij zijn daarop zeer naijverig; herhaalde malen rezen er geschillen wegens het grondbezit, die tot bloedige twisten aanleiding gaven. De Alfoer kent het regt van eigendom; elk een heeft het regt om in zijn distrikt woesten grond te ontginnen, waardoor hij er eigenaar van wordt en zijne kinderen na hem. De boomen, die hij liet vallen, legt hij rondom dat stuk land, waar geen ander meer aan raken zal, al verlaat hij zelf het ook. Het werktuig, dat hij gebruikt, is de „pede", een hakmes; bezit hij er geen en is hij te arm om er een te koopen, dan leent hij het van eenen anderen, doch dan is hij niet de eigenaar maar de bruiker van den daarmede ontgonnen grond, en moet hij een zeker gedeelte van den oogst aan hem, die de „pede" geleend heeft, afstaan. Wordt de „pede" terug verlangd, dan krijgt de leener daarmede ook het land voor zich. De gronden blijven ook daardoor het eigendom van de bewoners van het zelfde distrikt, dewijl het, even als op Ambon, den ingezetenen niet geoorloofd is naar een ander distrikt, zelfs niet naar eene andere negeri te verhuizen.

De Kompagnie trok in haren tijd rijst en hout door verpligte levering uit de Menahassa; die van hout hield al vroeger op, maar tot voor weinige jaren moest de bevolking jaarlijks 1000 koijangs rijst *), tegen den spotprijs van ƒ 1.80 den pikol, leveren. Het onderhoud van wegen, bruggen, loges, kerken, scholen, enz. was haar opgedragen, en tevens moesten er altijd koelie's, arbeiders, zoo dikwijls dit door het gouvernement verlangd werd, gereed staan, en dat zonder dat daarvoor eenige betaling gegeven werd. Voeg daarbij, dat ook de bevolking de hoofden moest betalen, en men kan nagaan, dat zij, wat de belastingen betreft, niet tot de meest begunstigden behoorde, en dat terwijl de burgers daarin met zooveel verschooning behandeld werden, en ook van heerendiensten vrij waren. Sedert is daarin echter eene verandering gekomen; de verpligte rijst-levering werd afgeschaft, en in plaats daarvan aan elken „dapoer" eene jaarlijksche belasting van vijf gulden opgelegd, het hassil-geld genaamd. Ook zouden de heerendiensten in het vervolg betaald worden met 12 duiten daags, zeker nog niet te veel; partikulieren, die koelies moesten hebben, zouden 20 duiten geven. Voor het dragen van goederen ontvangen zij 2½ duit per paal. De dienstbrieven moeten evenwel zonder belooning overgebragt worden; het zelfde geldt omtrent diegenen die op hunne beurt in de wacht-

*) Een koijang is 3000 Amst. ponden

huizen zijn. Werkelijk behelsden deze bepalingen groote verbeteringen, doch tevens werd het koffijloon met een derde verminderd. De meeste distrikten, uitgezonderd die in de nabijheid der hoofdplaats, als Menado, Klabat-Beneden, Aris, Negeri-Bahroe, Bantik, die natuurlijk de meeste koelies, dagelijks 102, leveren, en anderen als Likoepang, Klabat-Atas, het grootste deel van Toncea, Ratahan en Passang in welke allen de grond er minder voor geschikt is, zijn aan de verpligte teelt van koffij onderworpen. Bij de levering ontving de bevolking vroeger *f* 15, per pikol; die prijs werd bij de bovengenoemde veranderingen gebragt tot op *f* 10, dat wel wat heel veel verlaagd is, waartegen de vergoeding voor de transportkosten niet op kan wegen. Te voren namelijk moesten zij die zelven te Menado of te Kema naar de schepen brengen; nu geschiedt dat niet meer; in de meeste hoofdplaatsen vindt men pakhuizen en bovendien ontvangen zij voor vervoerkosten 2½ duit per paal en per gantang. De hoofden ontvangen gezamenlijk ter aanmoediging 10 pikols van de koffij-opbrengst.

De koffij is monopolie van het Gouvernement en wordt door de schepen der Handel-maatschappij uitgevoerd, welke daarentegen lijnwaden aanbrengen, die, sedert Menado vrijhaven is, naar ik vernam, een derde minder winst geven dan te voren. Het aantal vruchtdragende koffijboomen bedroeg, volgens het *Statistiek jaarboekje* van 1855, in 1851 2,031,897 en in 1852 3,637,556, en de opbrengst in 1852 was 7,774½ pikols. Men verhaalde mij, dat die in 1853 tot 16,000 pikols gestegen was, terwijl men in ronde cijfers het getal vruchtdragende boomen 3 millioen opgaf te bedragen.

Voor het oogenblik is de koffij het voornaamste handels-artikel en dit zal zij waarschijnlijk nog lang zijn; dat de vrijhaven niet alle gewenschte gevolgen zal hebben, vloeit daaruit van zelf voort.

Het vervolg van dit verhaal zal mij er ongezocht toe leiden, om meer over den aard, de zeden en gewoonten te spreken; ik leerde ze kennen bij het doorreizen van het land. Het eerste uitstapje, dat ik maakte was naar het 6½ palen, in de rigting van het Z. ZW. verwijderde Lotta, de hoofdplaats van Kakaskassan. Van Menado af gaat men zuidwaarts, en, zoo als ik gezegd heb, bij paal 1 is men aan het gebied van Negeri-Bahroe, waarin men ongemerkt komt. Aan weerskanten van den goeden, breeden weg vindt men huizen en tuinen, die de zee, hoewel men er zeer digt langs rijdt, aan het gezigt onttrekken. Verschillende distrikten hebben hier een huis en erf in eigendom, dat dient om de hoofden, als zij van boven komen, te herbergen, en waar ook de mindere bevolking, als zij hier hare produkten aanbrengt, een onderkomen voor zich en voor het trekvee vindt.

Bij eene brug splitst zich de weg in tweeën; de eene loopt langs het zuiderstrand der baai naar Tanawangko, 16 palen van Menado, de andere loopt in eene doorgaans ZZ. W. rigting naar Lotta.

Ik zeg „doorgaans ZZ. W.," want de weg, die door eene heuvelachtige landsteek loopt, is niet regt; dan eens om eene moeijelijke doorgraving te voorkomen, dan eens om eene steile helling te vermijden, heeft men groote

bogten moeten maken, en klimt men daardoor zoo ongevoelig, dat men niet zoude wanen dat Lotta 500 voeten boven de zee ligt.

Tot op drie palen van Menado treft men „tuinen" aan; indien men onder „tuin" eene „omtuinde plaats" wil verstaan, heb ik niets tegen dien naam, doch men wachte zich er de beteekenis aan te geven, die wij er doorgaans aan hechten. Te Menado noemt men „tuin" een stuk lands, dat met het een of ander, onverschillig wat, bebouwd is, en eenen bijzonderen eigenaar heeft. Een dier zoogenaamde tuinen was eene wildernis en een onzer noemde haar spottend en niet ten onregte „een bamboetuin." Alle deze gronden zijn, in vroegere tijden, van verschillende distrikten, vooral van Negeri-Bahroe en Menado gekocht.

In de nabijheid van Menado is de klapper of kokos zeker de boom, die men het meest algemeen in de tuinen verbouwt; verder heeft men er kakao, pisang en milo en heeft men eenen aanvang gemaakt met de muskaatnoot. Daar men hier niet meer die hooge boomen aantreft, die op Banda schaduw verleenen, had men de jonge plantjes onder pisang gepoot en scheen men het voornemen te hebben ook opgaand hout te zetten, ten einde de nootenboomen, ook wanneer zij grooter mogten geworden zijn, te beschutten. Hier en daar was men ook met de koffo-kultuur begonnen.

Naar mate men rijst, verdwijnt het zand, dat den oever bedekt, en wordt de grond een vruchtbaarder roode leemgrond. De bebouwing wordt echter minder; hier en daar slechts ziet men er sporen van en maar ééne beplanting van belang, een rijstveld op afgebranden boschgrond. Toch reden wij langs digt groen; lang hoorden wij onder ons het geraas dat een bergstroom maakt, die met geweld over de klippen ruischt en die door een digt ravijn vloeide; doch de klimplanten vormden zulk een digt gordijn, dat wij er niets van zagen voor dat wij hem op eene brug overtrokken, die, als alle welke men in de Menahassa vindt, om haar langer te doen duren, van een atappen dak voorzien is. Vele vogels werden door ons gezien; onder hen eenige kleinen, die, op eenen boom bij elkander gezeten, sjirpten als onze musschen; verder gelen van grootte en gedaante als onze wielewalen, en zwarten met eenen kraaijenbek, doch langen zwaluwstaart, en nog een dergelijke, maar met eenen witten bef, en daarom „dominé" genoemd, doch welke beiden niet tot de kraaijensoort behooren, daar zij van vruchten en niet van krengen leven. Ook hoorden wij het onophoudelijke gekir van eene soort van duiven, die door de Heidensche Alfoeren met eerbied worden aangezien; nooit ondernemen zij eenig werk van aanbelang of zij begeven zich eerst in het bosch, om dien vogel te raadplegen.

Na, bij paal 5, het distrikt Kakaskassan ingetreden te zijn, dat 4000 inwoners telt, stapten wij aan de loge te Lotta af. Ons gezelschap, waarbij zich de resident in persoon bevond, werd er door den hoekom-besar, den hoekom-kadoewa, den hoekom-toewa en den schoolmeester, allen deftig in het zwart gekleed, de hoekom-besar van den rotting voorzien, ontvangen.

Lotta, in eene vallei tusschen den Lokong, 4847 R. vt. en den Empong, die in de mythologie der Alfoeren nog al eene groote rol speelt, gelegen,

telt, volgens den hoekom-besar, 930 inwoners, die in minder dan 100 huizen wonen, want de zamenwoning der gezinnen was, in deze nog meer dan half Heidensche negeri, nog niet afgeschaft. Zelfs gaf men het den hoekom-besar na, dat hij, hoewel Christen in naam, echter in stilte de pogingen der zendelingen tegenwerkte en zelfs de „fosso's", heidensche feesten, nog mede maakte. Toch was men reeds begonnen met geregelde, breede straten aan te leggen; hier en daar zag men omheinde erven, welker beplanting aan het huis dadelijk een vriendelijk aanzien gaf. Ze hadden een geheel ander voorkomen dan die havelooze ruimten, waarin van drie tot vijf en zes huizen onregelmatig dooreen stonden en de varkens vrij omliepen. Ik zag met genoegen, dat de negeri het vooruitzigt had, ook op meer plaatsen netter en beter te worden, want verscheidene huizen waren in aanmaak, waartoe de nieuw aangelegde, breede straten gelegenheid gaven.

De loge staat aan een groot, vierkant plein, met klappers, mangostans en ander geboomte beplant, en waarop men ook den vlaggestok vindt. Het is een zeer goed en vrij groot houten huis, met voor-, binnen- en achtergallerij, en zes slaapkamers, allen behoorlijk van bedden voorzien; serviesen en meubels ontbraken niet; een mandiehok en andere noodwendigheden vond men in de buurt. Deze loges, die door de bevolking gebouwd en onderhouden moeten worden, dienen tot verblijf van doortrekkende Europeanen en tot vergaderingen voor de hoofden.

Aan de overzijde van het plein heeft men de kerk, in een gebouw dat tot passar bestemd geweest was. De gewezen Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN heeft, in zijn antwoord op de brochure van den heer CORNETS DE GROOT gezegd, dat die passar-gebouwen op zijnen last gebouwd waren. Het doel, waartoe ze gebouwd zijn, is echter niet bereikt. Dan eerst is een overdekt marktgebouw eene behoefte, eene weldaad, wanneer er eene markt gevestigd is, doch die bestond te Lotta evenmin als op de meeste andere plaatsen der Menahassa, en zoo lang ieder zijne eigene behoeften verbouwt zal er zich geene markt om het gebouw vestigen, evenmin als men in eene stad handelaars naar de beurs zal zien gaan, als er geene handelaars zijn. In plaats van dus de bevolking, die niets aan die overdekte passars had, te helpen, heeft men haar, door tot het bouwen te noodzaken, eenen grooten last op den hals gehaald. Op verschillende plaatsen heeft men ze nu anders benuttigd. Men had er hier eene lage beplanking langs gemaakt en het gebouw voor de eene helft tot school, voor de andere tot eene luchtige en doelmatige kerk ingerigt, welke ook nog van eene soort van zonneschermen voorzien was. Banken dienden er tot zitplaatsen; voor de hoofden had men er zes stoelen nedergezet. Het was Zondag; de niet zeer talrijke gemeente (er waren hoogstens dertig kerkgangers) begaf zich naar het bedehuis. De Christinnen, waarvan er eenigen zeer goed uitzagen, hadden gelukkig niet de gewoonte aangenomen van die zwarte, leelijke kleeding, waardoor zij zich op Ambon kenmerken, maar droegen lichtkleurige kabaaijen en roode of bruine sarongs. De mannen volgden de Europesche kleederdragt van meer of minder nabij.

Er is geen zendeling op Lotta; de schoolmeester verrigtte dus de dienst. De psalmen of gezangen waren in het Hoog-Maleisch, waarvan ik twijfel of het wel door allen verstaan werd; zij werden met kracht aangeheven en met zulk eenen langen adem, dat de onverschrokkenste boerenvoorzanger het tegen de goede Lottanezen niet uit zou kunnen houden.

Het Maleisch is de school- en de kerktaal. Wel jammer is dit; de veelvuldige, onderling zoo zeer verschillende tongvallen der Alfoersche taal maakten het bezwaarlijk, haar daarvoor te gebruiken; maar waarom dan de Nederlandsche taal niet gekozen, in plaats van het Maleisch, beiden aan die inlanders vreemd? Zonderling is het, maar terwijl alle overige Europeanen in hunne koloniën hunne eigene taal trachten in te voeren en te verspreiden, hebben wij overal, de Kaap de Goede Hoop misschien uitgezonderd, ons naar onze onderdanen geschikt, hebben wij onze taal laten varen om de hunne te gebruiken of wel eene Lingua Franca daarvoor gebezigd. Zoo spreken wij in de Oost-Indiën het Maleisch, in Suriname het Neger-Engelsch, op Curaçao het papiamento, een verbasterd Spaansch, en die vreemde talen werken nadeelig op onze landgenooten terug, vooral op hunne in de koloniën geboren wordende kinderen. Velen zijn er, die dit voor eene hooge staatkundige wijsheid houden; mij echter komt het voor, dat vooral in de Menahassa, waar de inwoners zooveel geneigdheid bezitten om zich naar de Europesche zeden en gewoonten te voegen, waar het Christendom zulke goede vorderingen maakt en de inlanders meer en meer aan ons verbindt en verbinden zal, het integendeel voor ons het hoogste belang zou zijn, indien wij de Nederlandsche taal hier konden invoeren en de Alfoeren daardoor geheel tot Nederlanders vormen. Dit zou moeijelijker geweest zijn bij een volk, dat reeds op zekeren trap van beschaving stond, zoo als, bij voorbeeld, het Javaansche. Bij de geheel onbeschaafde Alfoeren ware dit ligt te doen geweest. Maar wij spraken nu nog slechts van het belang der Nederlanders; voor dat der Alfoeren zelven zou het niet minder geweest zijn. Nu bezoeken hunne kinderen de scholen; zij leeren er lezen en schrijven, maar in het Maleisch. Hoe veel grootere dienst zouden wij hun niet bewezen hebben wanneer wij hen het Nederlandsch hadden leeren lezen en verstaan; nu toch zijn de schatten der beschaving van de nieuwere tijden voor hen gesloten, de Meleische letterkunde wordt niet veel meer beoefend, nieuwe werken worden er niet in uitgegeven; die er in bestaan dagteekenen van eenige eeuwen en ademen eenen geest geheel verschillende van dien, welken wij door het onderwijs in kerken en scholen hen zoeken in te boezemen. Het is waar, de bijbel is in het Maleisch vertaald en de Alfoer geniet het onschatbare voorregt dat boek der boeken te kunnen lezen, maar bij den bijbel zou men hem gaarne toch nog meer in handen willen geven, dat zijne kennis vermeerderde, zijnen geest beschaafde en hem in het dagelijksche leven van nut kon zijn. Wat wij door kerken en scholen op te rigten hem met de eene hand gaven, ontnamen wij hem met de andere door eene taal in te voeren, die hem verhinderde een groot deel der geleerde kundigheden in toepassing te brengen.

Mogt nu het aanleeren van onze taal, met hare vormen en woordverbuigingen, moeijelijkheden in hebben voor hem, die het onverbuigbare Maleisch alleen kent, die moeijelijkheid bestond niet bij de Alfoeren. Hunne taal is, naar men mij verzekerde, zeer rijk aan vormen; zij kennen verbuigingen en vervoegingen, tijden en wijzen; zij is zelfs daarin rijker dan de onze, in zooverre zij, behalve den bedrijvenden, ook den lijdenden en wederkeerigen vorm kent. Daarin lag geene zwarigheid en wij hebben waarlijk hun geene dienst bewezen, door het invoeren van eene minder volkomene taal bevorderlijk te zijn geweest.

Moest nu nog het werk van voren af aan begonnen worden, misschien zou, daar vele verouderde begrippen omtrent onze verhouding tot de inlandsche bevolking langzamerhand beginnen te verdwijnen, om voor meer heldere en juiste plaats te maken, men den misslag vermijden. Hij is eehter ook daaraan veel toe te schrijven, dat zij, die als de grondleggers van het Christendom en de beschaving in de Menahassa van Menado te beschouwen zijn, Duitschers waren, aan welke de Nederlandsche taal vreemd en voor wie welligt het aanleeren der Maleische gemakkelijker dan de onze was. Daarenboven, zij waren — wij zeggen dat niet om iets te kort te doen aan hunne verdiensten en Christelijke deugden — zij waren geene Nederlanders, zij droegen geen Nederlandsch hart in hunnen boezem; zij konden er dat belang niet in stellen van de Alfoeren Nederlanders te maken. Ook moest het voorbeeld van vroegere tijd daarop aanstekelijk werken. Moesten diezelfde mannen, na een langdurig verblijf in eene Nederlandsch kolonie, weder beginnen, welligt handelden zijn dan ook anders.

Het ontbijt, door de zorgen van den hoekom-besar gereed gemaakt, was geheel op de Indisch-Europesche wijze ingerigt. De hoekom-besar en hoekom-kadoewa namen er deel aan. Zeer merkbaar was, bij onzen teruggtogt het verschil van temperatuur, toen wij naar het zeestrand afdaalden.

Eenige dagen later ving ik een togtje van grooter omvang aan, waarbij ik een zeer groot deel der Menahassa doorkruiste. Des morgens ten zeven ure van Menado vertrokken, volgden wij eerst den ons reeds bekenden weg tot Lotta, dat, hetzij in het voorbijgaan aangemerkt, met de strandplaatsen Menado en Kema, waar eene gemengde bevolking is, de treurige vermaardheid bezit van de eenige plaats in de Menahassa te wezen, waar de vrouwen veil zijn. Boven Lotta loopt de weg doorgaans zuid tot aan Tondano, doch met talrijke bogten, want meestal is de loop eener beek gevolgd, die door een ravijn stroomt. Ons kwam de weg vrij steil voor; later begrepen wij, dat hij als vrij gemakkelijk moest beschouwd worden en dat wij blijde zouden zijn er altijd zoo eenen te hebben. Hij was kortelings zeer verbeterd en onder anderen was het aantal bruggen, die door duikers, op den duur minder kostbaar in onderhoud, vervangen zijn, verminderd.

De bruggen en wegen moeten niet alleen kosteloos door de bevolking onderhouden, maar ook de materialen door haar geleverd worden. Nu is het hout in het bosch wel voor het kappen, maar het moeijelijke is het

naar de plaats zijner bestemming te slepen. Daar er veel grond wordt ontgonnen, veel hout geveld en geen, ten minste geen timmerhout wordt aangeplant, wordt dit gedurig moeijelijker te krijgen en het vervoer, om den grooteren afstand door het ongebaande bosch, bezwaarlijker.

De wegen zelve zijn nog niet oud, en eerst voor een dertigtal jaren heeft men begonnen er zijne aandacht op te vestigen, om sedert met kracht er aan te werken. Zij zijn vrij breed, doch doorgaans steil, dat ook wel niet anders kan, wanneer men bedenkt, hoe groot de helling moet zijn op dit smalle noord-oostelijke schiereiland van Celebes, dat bergen van zulke aanzienlijke hoogte bevat. Bij den aanleg heeft men echter wel eens zich vergist, en de wegen steiler gemaakt dan behoefde, waarom zij naderhand weder verlegd zijn geworden. Voor rijtuig zouden de minsten geschikt zijn; kleine pedati's, door koeijen getrokken, waar mede de produkten vervoerd worden, kunnen die echter gebruiken. De pedati's, zeker nog zeer onvolkomene voertuigen, zijn hier ook nog niet lang bekend; te voren werd alles op het hoofd gedragen en de Alfoeren hadden eerst weinig lust in de verandering, om het: „trada biassa". Nu echter beginnen zij het nut er van te begrijpen en er zijn er onder hen, die van het vervoer van produkten op deze wijze een middel van bestaan hebben weten te maken. Daar de zwaarste voorwerpen van de bovenlanden naar het strand en daarentegen ligteren van beneden naar boven vervoerd worden, is de steilte der wegen niet zoo hinderlijk als zij anders zou zijn.

Karbouwen vindt men hier niet, ofschoon men dikwijls getracht heeft die dieren in te voeren, die, zooveel sterker dan de koeijen, van een groot nut zouden zijn, doch de Alfoeren zijn er bang voor. Uit de afdeeling Gorontalo, aan de baai van Tomini gelegen, waar zij zeer menigvuldig zijn, had de majoor van Toncea er onlangs vier over doen komen. De behoefte aan trekvee heeft gunstig op de veefokkerij gewerkt en is de oorzaak, dat men er, vooral in de omstreken van Menado, maar ook elders, zich op toelegt. Van het vleesch maakt men minder werk, nog minder van de melk, zoo zelfs dat ik op de meeste plaatsen die niet in thee of koffij heb gebruikt.

Een frasi gezigt op de, zich in eenen halven cirkel vertoonende, baai van Menado en daarbij gelegene eilanden Menado-toewa, Benahi, Seladin en anderen, trok, toen het land eenigzins open was, onze aandacht, en overtuigde ons, dat wij reeds verscheidene honderde voeten gestegen waren, 't geen ons buitendien de hijgende paarden en de koele berglucht ook leerden. Dieper en dieper ruischte de stroom in de ravijn en naast ons verhieven zich steile bergwanden. Daar werd het geluid sterker; wij sloegen de oogen naar beneden, en door het groen heen zagen wij eenen waterval van een twintig voeten hoogte zich naar beneden storten, een val, die, om de bezoekers welke zij lokken zou, hier te lande goud waard was en dien wij daar bijna ongemerkt voorbij reden.

Op ruim 5 palen van Lotta ontmoet men de kleine maar nette negeri Kedili, 47 dapoers bevattende, met goede heggen langs de wegen, om zich te hoeden voor de losloopende varkens, nergens zoo menigvuldig als in de Menahassa.

Ze zijn geheel doorgetrokken en bij den ingang wat verlaagd, om er over heen te kunnen stappen; dergelijke heggen vormen ook afscheidingen van de erven. Zij zijn meestal geplant, elders van eene soort van djarak, en in Kakaskassan met stokrozen. Waar men heggen vindt, zijn ook de erven beplant, hetzij met vruchtboomen, hetzij met milo.

Van hier af vindt men zeer net onderhouden koffijtuinen, die er beter uitzien dan die welke ik op Java zag, terwijl zij ook langer duren, daar er hier reeds van twaalf en meer jaren oud zijn. Voor een gedeelte zal dit wel daaraan te danken zijn dat de grond minder uitgeput is; want men behoeft juist geen landbouwer te zijn, om te weten, dat een altijd durend aankweken van hetzelfde gewas op denzelfden grond, vooral wanneer men niet mest, dien van de voedingsmiddelen, voor dat gewas noodig, uitput en het dus geen wonder is, dat de koffijboomen op Java minder beginnen te geven en korter duur hebben. Hoe is het met de koffij in Suriname gesteld, welks aangeslibde kleigrond het toch in vruchtbaarheid verre van die van Java wint! Eene andere oorzaak ligt daarin, dat op Java de koffij afgestroopt wordt, waardoor natuurlijk vele bladen mede gaan, dat èn den boom in zijnen groei benadeelt, èn den grond, waaruit hij de kracht moet verkrijgen om nieuwe bladeren voort te brengen, meer uitput; in de Menahassa daarentegen wordt de koffij geplukt, waardoor men tevens het voordeel heeft, dat niet rijp en groen door een gewerkt worden.

Ondertusschen krijgt de grond hoe langer zoo meer een vulkanisch aanzien en bevat hij dezelfde lagen, die ik later bij warme bronnen opgemerkt heb; en geen wonder, want men is nu nabij den voormaligen vulkaan Lokong, het hoogste punt der keten, die zich van het meer van Tondano westwaarts in de rigting van Tanawangko uitstrekt, en aan welks voet de negeri Kakaskassan, zelve 2489 R. vt. boven de zee, gelegen is. Ten noorden strekt zich een andere bergrug uit, tot welken de Empong en de uitgebrande vulkaan Remokkan behooren, en aan welks oostelijken voet, bij den Mansarang, de vlakte van Tondano begint.

De negeri Kakaskassan, 200 dapoers bevattende, is net en goed omheind en ziet er welvarend uit. Daar voorbij heeft men sawah's, of zoo als men zegt, „kobong-sawah", sawah-tuinen, die men slechts in de nabijheid van Tomohon, Kakaskassan, Sarongson, Tondano, Rembokkan, Kakas en in het distrikt Tonsawah aantreft. In dezen staan de Menahassers verre bij de Javanen ten achter, die dan ook daarin zeer bedreven zijn. Ofschoon de Menahassers water genoeg hebben, weten zij er niet het noodige gebruik tot besproeijing en bevloeijing van te maken. De sawah-velden zijn door eene ontelbare menigte dijkjes gescheiden, die eene ruimte van geene roede in het vierkant tusschen zich laten. De rijst in het water te doen groeijen, valt den Alfoeren niet in; wanneer het water den grond tot modder, „petje", heeft gemaakt, wordt hij wat omgewoeld en de rijst er in gezaaid. Van verpoten, zoo als op Java, komt niets in. De opbrengst is dan ook veel minder; de soort verschilt ook, is kleiner van korrel en gekookt blanker, doch niet zoo duurzaam. Er wordt meer rijst verbouwd dan de be-

volking noodig heeft; het overige wordt doorgaans naar Ternate uitgevoerd.

Al zijn er weinig sawah's, wordt de rijst, ofschoon droog, toch veelvuldig verbouwd en wel in een grond, waarop milo staat en waaronder men rijst zaait. De overvloed van grond, in de nog dun bevolkte landstreek, veroorlooft eene jaarlijksche verwisseling, dat zeker niet tot de schoonheid van het landschap medewerkt, want men mist het gezigt van een aaneengeschakeld bouw-, en stuit telkens op braak-land, dat spoedig met welig wassend kreupelhout of met allang-allang bedekt wordt. Bovendien wordt er veel bosch door het afbranden vernield, dat om het kostbare hout wel in waarde mogt gehouden worden. Zoo lang echter de mest nog niet gebruikt wordt, zal deze gewoonte wel in zwang blijven.

Van den ploeg ziet men hier ook nog niets, hoewel er reeds eene genoegzame hoeveelheid trekvee, welks aantal buitendien toeneemt, aanwezig zou zijn.

Van Kakaskassan daalt men ongevoelig ruim honderd voeten af naar het twee palen verwijderde Tomohon, de hoofdplaats van het distrikt van dien naam, acht palen van Lotta verwijderd.

Wij stapten af bij den majoor, iemand van omstreeks dertig jaren, een Christen gelijk alle distrikts-hoofden, die van Ratahan en Passang, die heidenen zijn, en die van Ponasakkan, die Mahomedaan is, uitgezonderd. Zijn vader was nog in het Heidensche geloof gestorven, hoezeer hij had toegelaten, dat zijne kinderen het Christendom omhelsden. De zendeling SCHWARZ verhaalde mij later, dat hij bij het doodbed van de overgrootmoeder des tegenwoordigen majoors was geweest, welke vrouw den hoogen ouderdom van 111 jaren bereikt en afstammelingen tot in het zesde geslacht gezien had. Zij werd beweend door eene tachtigjarige dochter.

De hoofdnegeri Tomohon bevat, met eene daaraan grenzende, 500 huisgezinnen; het klimaat is er koel en frisch; niettegenstaande het middag was, kon ik rondloopen zonder voor de zonnehitte te vreezen; in het huis van den majoor heerschte eene aangename koelte. Geen wonder. Ik weet niet juist, hoe hoog Tomohon ligt, dat na de aardbeving van 1845, toen de voormalige negeri van dien naam onderst boven geworpen werd, ééne paal verplaatst is; veel kan het echter met die vorige negeri niet verschillen, en die verhief zich op 2358 voeten boven de zee. Mij dacht, dat wij van Kakaskassan af ruim 100 voeten gedaald waren.

Aan de zuidzijde, in de rigting van Sarongson, is de grond vlak; aan de noordzijde is hij meer ongelijk en liggen hier en daar groote rotsblokken verspreid, als een teeken dat de vulkanen tot hier ook hare werkzaamheid uitoefenden. De negeri ligt op een in de rigting van Kakaskassan hellend terrein, is zeer net en van een welvarend uiterlijk. De heggen bestonden hier uit bloeijende rozenstruiken. De knappe woning van den majoor was geheel Europeesch ingerigt, en, gelijk al de overigen, op hooge palen gebouwd; hij was stil en zeide niet veel, maar moet een der beste distriktshoofden zijn, hetgeen ik gaarne geloofde, naar het uiterlijk voorkomen van zijn distrikt te oordeelen.

Hij woonde aan de eene zijde der onvoltooide loge; de zendeling WILKEN aan de andere zijde, in een goed, groot, door de bevolking gebouwd huis; voor eene kerk was de standplaats uitgekozen en in orde gebragt, doch aan het gebouw zelf was men nog niet begonnen. Men hield de godsdienstoefening in de school, die, daar verre weg het grootste gedeelte der bevolking Christen was, veel te klein daar voor was geworden.

Ik had den zendeling gaarne gesproken, doch hij leed aan de dyssenterie, die de anders, met uitzondering van eenige strandplaatsen, zoo gezonde Menahassa hevig teisterde, in het distrikt Tomohon, zoo als de majoor mij mededeelde, in twee maanden tijds 150 menschen van de 4000 inwoners had weggesleept en ook den zendeling NOOY, te Tondano, had doen sterven en den zendeling GRAAFLAND te Sonder zóó had aangetast, dat hij naar Menado was vertrokken, om er geneeskundige hulp te zoeken.

De door de natuur zoo rijk bedeelde Menahassa, die mij vruchtbaarder dan Java toescheen, die zoo vele schatten bezit, van schadelijke gedierten, behalve eenige niet vergiftige slangen, bevrijd is, waar men dag en nacht veilig kan reizen, veiliger dan in Europa, zonder te vreezen door wilde dieren te worden aangetast of door tijgers, op Celebes evenmin als op Borneo en in de Molukko's bekend, verscheurd te worden, — dat gezegend land had in de laatste jaren ook vele rampen te verduren gehad. De ziekte der paarden, die deze nuttige dieren in sommige distrikten bijna geheel had doen uitsterven, de ziekte der kakao, waarvan men meer dan een millioen boomen aangeplant had, die naar eene zeer matige berekening eene waarde van ƒ 75,000 hadden kunnen opbrengen *), en nu niets opbragten, waardoor de bevolking, die aan het planten gegaan was, kort voor het uitbreiden der ziekte er nog geen voordeel hoegenaamd van getrokken had; de algemeene hondsdolheid, eene hier ongehoorde zaak; nu de dyssenterie in een land, waar men van die kwaal, de plaag van Java, nimmer had gehoord; daarbij de mazelen, — dit alles volgde elkander snel op †). Stellig zal het de bevolking der Menahassa nog meer doen afnemen.

Nog meer? Ja, nog meer. Het is een zonderling verschijnsel, dat in een land als dit, 't welk in welvaart toeneemt, waar de voedingsmiddelen toereikend zijn en telkens vermeerderen, de lucht gezond is, de inwoners geregeld leven en geen te zwaren arbeid verrigten, de bevolking afneemt — en toch is dit zoo. Sommige statistici in Europa, die de manie der cijfers hebben, zouden geneigd zijn er eene beschuldiging jegens het Gouvernement van te maken, dat in dit geval echter dood onschuldig is. De oorzaak er van is te zoeken in de „biassa," in de zonderlinge wijze, waarop men met de kinderen omspringt. Naauwelijks is het kind geboren, of de bloedverwanten vereenigen zich aan het huis van de kraamvrouw, blakeren hunne handen bijna tegen een vuur en leggen die dan op het onnoozele wicht,

*) Elke boom brengt jaarlijks van 1/3 tot 1/2 kati, van honderd in den pikol op. De pikol kakao van Menado deed gewoonlijk ƒ 75; die der Sangir-eilanden ƒ 100.

†) Sedert mijn vertrek is het er met den gezondheidstoestand niet beter op geworden, en hebben dyssenterie en koortsen, in dit anders zoo gezonde oord, nog velen weggesleept.

om het naar hun inzien de ontbrekende warmte van den moederlijken schoot terug te geven. De ceremonie van het eerste voedsel geven is ook bespottelijk. Pap of boeboer wordt niet gebezigd; drooge rijst is de spijs, die het kind zal krijgen. Maar het kan die natuurlijk niet doorslikken; daarom moet die eerst gekaauwd worden, en het is de naaste vrouwelijke bloedverwant, gewoonlijk de grootmoeder, die daarmede belast wordt, en die, daar zij zich de moeite niet geeft, eerst haren mond van de siri te ontdoen, de roodgekleurde rijst in den mond van het arme kind brengt.

Naauwelijks is de moeder in staat, om weder het huishouden waar te nemen, of het kind wordt in een doek op haren rug gehangen en blijft altijd bij haar, hetzij te huis, hetzij op het veld, want het moet wèl opgemerkt worden, dat, in tegenstelling met den Javaan, de Alfoer zijne vrouw een groot deel van den veldarbeid laat verrigten. Het kind voelt daardoor natuurlijk alle de bewegingen der moeder, die zij maakt bij het koffij plukken en het omwoelen van den grond of de op en nedergaande beweging bij het tombokken van de rijst, terwijl zijn bloote hoofdje aan zonnehitte, even zoowel als aan de plasregens, is blootgesteld. De sterfte onder de kinderen der Alfoeren is dan ook zeer groot, en dat zij aan deze verkeerde behandeling grootendeels te wijten is, bewijst de omstandigheid, dat de kinderen der hoofden, wier vrouwen natuurlijk geenen zwaren arbeid te verrigten hebben, doorgaans in het leven blijven. Daar de Menahassa met hare 80 of 90,000 zielen, op eene oppervlakte van 125 □ mijlen, waarlijk niet aan de kwaal der overbevolking lijdt, zou het Gouvernement gaarne hierin eene verandering zien, doch noch zijne pogingen, noch die der zendelingen, welke reeds vele verkeerde Alfoersche gewoonten hebben doen afschaffen, hebben hierin nog iets kunnen veranderen. Alles stuit af op de „biassa." Evenmin hebben zij kunnen beletten, dat de zwangere vrouwen veldarbeid verrigten; het Gouvernement heeft niets kunnen doen, dan de zulken te verbieden in de koffijtuinen te werken en, door alleen mannen voor de heerediensten te gebruiken, hunne wederhelften ten minste van dien last te ontheffen.

Van Tomohon voeren wegen naar Tondano; een, in doorgaans zuidelijke rigting, naar de van elkander op korten onderlingen afstand gelegene hoofdnegeriën Sarongson, Sonder, Kawangkowan, Tompasso en Langowang, die, van Tomohon te beginnen, achtereenvolgens 2, 7, 4½, 2 en 3½ palen van elkander verwijderd zijn. Nog een andere weg voert naar de, aan het meer van Tondano gelegene, hoofdnegeriën Rembokkan en Kakas, dat weer 4 palen van Langowang ligt.

Wij sloegen den weg naar het, 7 palen van Tomohon verwijderde, Tondano in. Daar langs vindt men vele koffijtuinen, waar de boomen beschut worden door de walatakka, een zeer snel en sierlijk opgroeijenden boom, wiens hout, hoe grof ook, toch niet zoo volstrekt nutteloos is als dat van den dadap. Vele inlanders, vooral vrouwen en meisjes, met manden, waarin de geplukte koffij, op het hoofd, ontmoetten ons en gaven ons eenen vriendelijken groet. Wij hadden ruimschoots gelegenheid op te merken,

hoe veel knapper het menschenras hier is dan op Java, hoe veel meer Europeesch de gelaatstrekken zijn, en vooral hoe veel lichtere kleur van huid zij hebben, voornamelijk in de nabijheid van het meer van Tondano, waar de vrouwen, beroemd om haar schoon, vrij blank zijn en de koele lucht, zelfs door de bruingele huid heen, het rood op de wangen te voorschijn roept. Daar zelfs bij hen, die siri kaauwen, de tanden, die volgens het Mohamedaansche gebruik afgevijld worden, hier hunnen oorspronkelijken vorm blijven behouden, hebben zij de afschuwelijke monden niet, die de stammen, die den Islam belijden, zoo ontsieren. Gezond en sterk van gestel zijn, als alle bergvolkeren, de Alfoeren onvermoeide loopers.

De natuur heeft hier ondertusschen een ander aanzien dan bij het zeestrand; andere gewassen vertoonen zich, en de overvloed van klimplanten is geheel verdwenen. De weg is golvend, doch daalt langzamerhand naar de uitgestrekte vlakte van Tondano, terwijl men de rigting van den voet van den Mansarang volgt; hij, die thans van Tomohon naar Tondano gaat, zal hem wel anders vinden, daar men reeds hier en daar bezig was hem te verleggen.

Van tijd tot tijd ziet men reeds het meer in de verte; dan komt men aan de Christelijke negeri Tatara, vrij uitgestrekt, half tot Tomohon, half tot Tondano-Toelian behoorende, welk distrikt men hier intreedt. Men zou niet kunnen gelooven, zoo vele voeten boven de oppervlakte der zee verheven te zijn, (Tondano ligt op 2158 R. vt.) en men moet zich geweld aandoen om het te begrijpen. De grond toch is vlak en schijnbaar laag. Slooten met stilstaand water, tot aan de oppervlakte gevuld, omringen de huizen; hier en daar heeft men waterleidingen moeten graven, om poelen te doen verdrijven. Daarna reden wij langs uitgestrekte sawah's, ontmoetten nog op onzen weg de negeri Koija, net aangelegd, en waar wij niets te doen hadden dan het „malam baai," goeden avond, te beantwoorden der bewoners, die voor een groot deel bezig waren den weg te bearbeiden. Dat „siang baai," goeden morgen, en dat „malam baai" is ook iets, van de Europeanen ontleend, terwijl men op andere plaatsen slechts het „tabé" kent. Een ander deel der bevolking was in de sawah's bezig, doch weinig daarvan was nog ter bebouwing geschikt; de ongewone droogte in dit tijdperk van het jaar, dat toch het regensaisoen was, verhinderde het zaaijen of belette den wasdom van het reeds gezaaide. Een slechte rijstoogst was dus te verwachten; doch dit verwekt hier minder schrik en bekommering dan elders, want hoewel de rijst in de meeste distrikten het hoofdvoedsel der ingezetenen is, ofschoon de „biassa" medebrengt, dat zij ook op sommige tijden van het jaar milo eten, blijft hun, bij gebrek van het eerste, nog het tweede over; en ontbreekt ook dit, welnu dan begeven zij zich in het bosch en zoeken eenen sagopalm, dien zij vellen en uitkloppen, en op die wijze bezorgen zij zich weer een gezond voedsel. Waar vindt men elders zulk eenen rijkdom van voedingsmiddelen?

Het was vijf uren in den namiddig toen wij te Tondano, aan het huis van den opziener BENDSNIJDER, afstapten en beleefd door hem ontvangen

werden. De vroegere loge, een zeer groot gebouw, op buitengewoon hooge palen rustende, was door de aardbeving van 1845, die hier groote schade had aangerigt, omvergeworpen, en de nieuwe was nog niet voltooid, waarom ons een nachtverblijf was aangewezen bij den majoor van Tondano-Toelian; als vele Alfoeren voerde hij eenen zeer langen geslachtsnaam, dien van RATOEBOENISSAN.

Een opziener is een ambtenaar, die het bestuur heeft over eene afdeeling, maar slecht bezoldigd wordt, met niet meer dan omstreeks *f* 100, hetwelk ook nog van de eene tot de andere afdeeling verschilt; 't is dus moeijelijk daarvoor geschikte personen te vinden. Van de toen bestaande opzieners was er slechts één, een gewezen officier, met wien de resident in onze taal zijne briefwisseling kon voeren; die met de overigen had in het Maleisch plaats. Dat heeft mij dikwijls doen denken, dat de traktementen, waarvan er in Indië zijn, die al *zeer hoog* kunnen genoemd worden, al te onevenredig verdeeld zijn.

Er zijn vier opzieners in de Menahassa; die te Tondano heeft onder zich de beide Tondano's, Kakas, Langowang, Rembokkan, Tomohon, Sarongson en Kakaskassan, dus een zeer uitgestrekt gebied. Tot kort te voren hadden Ponasakkan en Ratahan en Passang, met het plaatsje Belang, er ook toe behoord, doch die waren er nu van afgescheurd en tot een nieuw distrikt gevormd, welks opziener te Belang woonde.

De opziener te Amoerang heeft onder zich de plaats van dien naam, met de distrikten Romohon, Tombassian, Tambariri, Tampasso, Kawangkowang, Sonder en Tonsawah, dus ook een zeer uitgestrekt gebied. Het voorstel was gedaan om Tonsawah onder den opziener van Belang te brengen.

De opziener te Kema had onder zich de standplaats Kema en de distrikten Toncea, Likoepang en Klabat-Atas. Ofschoon deze afdeeling niet de uitgebreidste is, kan zij toch de belangrijkste genoemd worden, die den opziener de meeste werkzaamheden bezorgt. Dagelijks heeft hij met Europeanen, die de reede bezoeken, en daaronder de equigagiën der whalers, lastige klanten, te maken. Daarom is het vooral hier noodig dat er iemand dien post bekleedt, die vastheid van karakter bezit, meer van de wereld gezien heeft, aan den omgang met vreemdelingen gewoon is en meer talen spreekt dan het Maleisch. Eene verhooging van het traktement is daar ook allezins noodig, want komt bij voorbeeld een oorlogschip ter reede, dadelijk wenden zich de officieren tot den opziener, die natuurlijk daardoor op onvermijdelijke kosten gejaagd wordt, hoe zuinig hij het ook aanlegt. De naam van „opziener" is ook slecht gekozen; te Kema onder anderen zou, dunkt mij, een andere, bij voorbeeld die van „burgemeester," meer passen.

Menado, Negeri-Bahroe, Aris, Klabat-beneden en Bantik staan onmiddelijk onder den resident.

Na het avond-eten (want ik heb het, niet te Menado zelve, waar men de elders in Indië gebruikelijke uren volgt, maar overigens in de Menahassa de gewoonte gevonden, des namiddags ten 1 of 2 ure en des avonds

ten 9 of 10 ure te eten), waarbij onveranderlijk eerst soep wordt voorgediend en daarna rijst en andere inlanlandsche kost, zocht ik mijn verblijf op. Het was koud; de maan scheen helder en de optrekkende dampen herinnerden eenen helderen najaarsnacht in 't vaderland. Ik was zeer blijde, dat ik mij in eenen wollen deken kon wikkelen, en toen ik den volgenden morgen vroeg opstond en een luik openstiet, kwam het mij voor dat ik mij in Europa bevond. Een vrij dikke nevel was over het aardrijk verspreid; de adem uit neus en mond was zigtbaar en ook de rivier Kema en de sloten dampten uit, even als zij bij ons in het najaar kunnen doen. Aangenaam kon ik dit klimaat niet vinden; de koude was mij te vochtig. Hoe hoog de temperatuur was, kan ik, bij gebrek aan eenen thermometer, niet zeggen; dit weet ik wel, dat het mij kouder voorkwam dan twee maanden te voren op Java, waar ik eenige dagen achtereen op eene hoogte van 2700 voeten gelogeerd had. Misschien bragt de meerdere nabijheid der zee aan twee zijden het hare daartoe bij. Over het algemeen kan ik niet zeggen dat, behalve te Belang, de warmte mij, gedurende de zes weken die ik in de Menahassa doorbragt, gehinderd heeft.

De hoofd-negeri Tondano, 7 palen van Tomohon, 21½ van Menado en 22 van Kema verwijderd, ligt aan den noordkant van of beneden het meer van dien naam, van 't welk de loge ééne paal verwijderd is. Zij wordt doorsneden door verschillende groote en kleinere wateren, die uit het meer stroomen en vereenigd de rivier van Tondano of Menado vormen, die zich bij laatstgenoemde plaats in zee stort. De hoofdstroom maakt de grensscheiding uit der beide distrikten, Tondano-Toelian en Tondano-Toelimambot, waarvan het eerste den westelijken, het andere den oostelijken oever beslaat. Een eilandje, met eene brug aan elk der beide deelen verbonden, en onzijdig grondgebied, bevat de woning van den opziener.

Ter weerszijden van den hoofdarm der rivier gelegen, bevat de negeri 900 dapoers 6000 inwoners, meest allen Christenen. Zij is goed aangelegd en heeft breede, elkander regthoekig doorsnijdende straten, met heggen van rozen afgezet, waarin de gewone maand-rozen hoe langer zoo meer door de hier steeds doorbloeijende provincie-rozen vervangen worden. Het uiterlijk voorkomen der huizen en erven geeft welvaart, orde en vlijt te kennen; het minst gunstig ziet het oudste gedeelte der plaats er uit, dat het naaste aan het meer, op een laag, moerassig terrein gebouwd, ook het minst voor verfraaijing geschikt is. Langzamerhand worden echter ook deze meer onaanzienlijke woningen opgeruimd en naar andere plaatsen overgebragt.

Wanneer men deze fraaije, nette plaats beschouwt, die twee kerken, eene grootere onder Toelian, eene kleinere onder Toelimambot, telt, eene welbezochte passar bezit, hare nette, welbebouwde erven, hare behoorlijk gekleede inwoners, die den Europeaan niet angstvallig onder de oogen zien, maar hem eenen vriendelijken „goeden dag" wenschen, — dan moet men wel overtuigd zijn, dat hier voorspoed heerscht en zou men gaarne weten, hoe lang die hier bestaat en hoe die ontstaan is.

Vooral kon de zendeling RIEDEL, sedert 1832 hier gevestigd, ons in de beantwoording hiervan van dienst zijn.

Vooraf zij het ons echter vergund, eenen blik te slaan op vroegere dagen. De Alfoeren der Menahassa waren heidenen en, zoo als ik boven reeds met een enkel woord aanmerkte, „koppensnellers"; geen jongman mogt in het huwelijk treden, zonder zijne bruid een afgehouwen menschenhoofd ten geschenke gegeven te hebben. Om dit te verkrijgen legde hij zich in hinderlaag, overviel den voorbijganger onverhoeds en hieuw hem het hoofd af. De onderscheidene stammen, hoezeer het groote bondgenootschap, de „Menahassa", vormende, waren steeds met elkander in oorlog. Om voor eenen onverwachten aanval gewaarborgd te zijn, waren de negeriën op de ontoegankelijkste punten van het bergachtige en door de geringe breedte zeer steile landschap gebouwd. Daar woonden, in digt op een gehoopte en verward door elkander geplaatste woningen, vele huisgezinnen, in Tondano 10 in Tonsawah zelfs 27, bij een. In deze huizen bewoonde elk huisgezin één vertrek, waarin alles geborgen werd; onder die huizen was het verblijf der varkens, nuttig omdat zij ten minste een gedeelte der vuiligheid naar binnen sloegen. Afzigtelijke smerigheid was hiervan het gevolg, die nog gevoed werd door het gebrek aan water, want de dorpen waren, omdat zij op de hoogten werden gesticht, overal van rivieren en stroomen verwijderd. Eene uitzondering maakte hierop Tondano, dat in het water zijn verdedigingsmiddel vond, 't welk anderen op de hoogten zochten; de smerigheid heerschte er echter niet te minder om. De zamenwoning was een gevolg van de onverschilligheid; daarom waren mede de huizen op hooge palen gezet en de ladder, die den toegang verleende, werd elken avond zorgvuldig binnengehaald. De kleederen, zoo weinig zij er hadden, wemelden van ongedierte. Ofschoon zij bij verkiezing enkel de schaamdeelen bedekt zouden gehad hebben, noodzaakte de koude lucht der bergstreken hen echter om wat te dragen; hun gewaad was dan doorgaans van den bast van den areng-palmboom gemaakt, grof doch sterk, het bovenlijf en een gedeelte der beenen bedekkende en de armen bloot latende; dit kleedingstuk wordt ook nu nog dikwijls gebruikt, wanneer zij met veldarbeid bezig zijn.

Onder dat ruwe uiterlijk bezat de Alfoer echter zeer goede eigenschappen; hij was, hoewel oorlogzuchtig en twistgierig van aard, toch eerlijk en niet tot diefstal genegen; hij was gehecht aan zijne hoofden en getrouw aan zijne verbindtenissen; hij was vooral van eenen veel minder zinnelijken aard dan de meeste Oosterlingen, speciaal zij die den Islam belijden; hij begeerde eene maagd tot vrouw en dit gaf aan den omgang tusschen beide geslachten eerbaarheid; hij mogt haar niet verstooten dan in geval van onvruchtbaarheid, en was de tweede dit ook, dan werd hem dat regt ontzegd. Ziedaar een groote, waarschijnlijk wel de voornaamste oorzaak, waarom het Christendom, dat het huwelijk heilig acht, bij den Alfoer meer opgang gemaakt heeft en maken zal, dan bij den Mahomedaan in het algemeen en bij den zinnelijken Javaan in het bijzonder.

Met zijne weinige behoeften was de Alfoer lui, ten minste niet werkzaam, en er was bevel, „printah," noodig, om hem te doen werken. Zeer aan zijne oude gewoonten, aan de „biassa", gehecht, was hij moeijelijk te bewegen iets nieuws aan te nemen, en dit was eene groote zwarigheid, daar hoofden en bevolking hieromtrent eveneens dachten. Het gezag der Kompagnie was ook niet zoo goed gevestigd als het onze nu is; gebrek aan goede wegen, waar men in de XIXde eeuw pas aan gedacht heeft, was daar eene voorname oorzaak van. Zulks bleek vooral bij den grooten opstand van Tondano in 1807, die niet dan met de grootste moeite en de hulp hunner, op dit distrikt naijverige, buren gedempt werd. Ongeloofelijke moeite moet het gekost hebben, het geschut door de wildernis hier over te brengen, en tot het uiterste hebben de inlanders, op een eilandje in het meer verschanst, zich verdedigd.

Ik heb in het vorige nummer van dit Tijdschrift reeds opgemerkt, dat de Kompagnie zich de geestelijke belangen harer onderdanen aantrok; naar de begrippen van haren tijd, stond zij godsdienst en onderwijs voor en was daarin dikwijls onze meer verlichte eeuw vooruit. Dit ging gemakkelijker op de eilanden, moeijelijker in het uitgestrekte gebied der Menahassa. Toch werd, al was het nu zoo rijke landschap toen nog maar van een ondergeschikt belang, de zaak van het Christendom niet uit het oog verloren en Christen-leeraars verkondigden het Evangelie ook daar, hoewel het aantal der bekeerlingen niet groot was en zich voornamelijk tot de strandplaatsen Menado, Kema, Amoerang en Belang bepaalde. In de binnenlanden maakte het Christendom weinig voortgang, en de afschaffing van het koppensnellen moet minder daaraan dan aan de gestrengheid der Kompagnie, die hier niets van de „biassa" weten wilde, geweten worden.

Er was een grond gelegd, niet meer, en nu kwamen in de tweede helft der XVIIIde eeuw het verval der Kompagnie, de mindere belangstelling in het Christendom door het overwaaijen, ook naar ons vaderland, der leerstellingen van VOLTAIRE en ROUSSEAU, daarna de bemagtiging onzer meeste bezittingen door de Engelschen, in die rampzalige jaren, die op 1795 volgden, eindelijk de geheele vernietiging van ons volksbestaan. Het Christendom hield op verkondigd te worden, geene leeraars werden meer uitgezonden, ja men zag Christenen tot den Islam overgaan; want het is eene uitgemaakte waarheid, dat een Christen zelden weder tot het Heidendom vervalt. Zoo is onder anderen de bevolking van Belang, te voren Christen, nu Mahomedaansch, en mogen het al zeer rare Mahomedanen zijn, zeker is het, dat iemand, die de leer van den profeet omhelsd heeft, moeijelijk weder tot het Christendom is over te halen.

De Fransche heerschzucht was eindelijk bedwongen; Nederland hernam zijne plaats in de rij der volkeren; de meeste koloniën, ook de Menahassa, werden door Engeland teruggegeven en ons gezag er andermaal gevestigd. Doch voor het geestelijke welzijn der inlanders werd niet meer gezorgd; één predikant, de verdienstelijke KAM, te Ambon gevestigd, was lang met de dienst in het geheele Gouvernement der Molukko's, waaronder Menado be-

hoort, belast. Wat kon, bij al den gloeijenden ijver van dien man, daarvan verwacht worden! Daarbij, de belangstelling in het Christendom was niet alleen verdwenen, maar bij velen heerschte er zelfs een hoogst vijandige geest; nu ontstond eerst het denkbeeld, dat het niet goed was, de onderhoorige bevolking tot Christenen te maken, dat het den eerbied voor het Nederlandsche gezag zou ondermijnen indien de onderdanen eene en dezelfde godsdienst met hunne meesters beleden. Men dischte elkander allerlei schrikbeelden op, die de overgang van de bevolking tot het Christendom zou verwezenlijken. De ware reden lag in de theoriën der XVIII^de^ eeuw, die ook bij ons ingang hadden gevonden.

Van tijd tot tijd werden er enkele pogingen gedaan, om hier weder aan het werk te gaan, doch vruchteloos. De zendeling-leeraar van Menado HELLENDOORN leefde te kort, en had daar ook al genoeg te doen. Meer en meer zonk de bevolking terug; nog weinige jaren en het Christendom zou hier uitgeroeid geweest zijn, toen het plotseling een nieuw leven verkreeg en eenen voortgang maakte, meer dan men ooit had kunnen denken.

RIEDEL en SCHWARZ, beiden Duitschers, mannen wier namen onsterfelijk verdienen te zijn, waren het aan wie de eer toekomt van de eigenlijke grondleggers van het Christendom in de Menahassa genoemd te worden. In 1832 hier gekomen, vestigden zij zich, de eerste te Tondano, de andere te Langowang. Ik bezocht RIEDEL; hij was nog slechts de schaduw van hetgeen gij geweest was en, ofschoon nog niet oud (hij telde toen nog maar 58 jaren), afgeleefd; zijne verstandelijke vermogens hadden geleden, en de tijd der tweede kindschheid begon voor hem aan te breken. De welverdiende rust was hem dan ook geschonken en hem een opvolger gegeven in den zendeling NOOY, die weldra tevens zijn schoonzoon werd; doch spoedig trof hem een zware slag; NOOY stierf, na een huwelijk van één jaar, eene zwangere weduwe achterlatende. Daardoor was Tondano toen zonder herder en leeraar; RIEDEL was niet meer in staat iets te verrigten en daarom moesten de collega's SCHWARZ en WILKEN in de behoefte voorzien. Het was echter hoog noodig, dat de aanzienlijkste gemeente in de Menahassa spoedig weder eenen eigenen voorganger kreeg, en daaraan is dan sedert ook door de komst van DONSELAAR voldaan.

In eene gezonde landstreek, onder eene zachtzinnige bevolking en een geregeld bestuur, hadden de zendelingen in die opzigten niets van anderen te benijden; echter was hun toestand, vooral in het begin, niet aangenaam. Het Christendom was verloopen, de belangstelling gering; de distrikts- en andere hoofden, hoewel voor het meerendeel geboren Christenen, bevreesd dat de invloed der zendelingen de hunne zou overschaduwen, werkten hen tegen; verscheiden residenten betoonden zich zoo niet jegens hen, dan tegen hunne zaak zeer vijandig; allerlei middelen werden in het werk gesteld, om hun invloed te verminderen, om de inlanders van het Christendom af te houden. Een der door de hoofden veelvuldig daartoe gebruikte middelen was het oproepen der bevolking tot heerendiensten op den Zondag, en zulks strijdig met de door de Kompagnie uitgevaardigde en niet afgeschafte be-

sluiten ter viering van dien dag, ten einde daardoor de bevolking van de godsdienstoefening verwijderd te houden. Sommige zendelingen klaagden er nu ook nog wel over, ofschoon zij gisten, dat zulks tegen den wil en buiten voorkennis van den resident geschiedde, dien zij zeer roemden, als dengenen, van wien zij tot nog toe de meeste medewerking hadden ondervonden; hoewel zij in het eerst vreesden, dat hij, een belijder van de R. C. godsdienst, hen, Protestanten, niet zoude ondersteunen. Maar hunne vrees was in geenen deele bewaarheid.

Alle die moeijelijkheden en bezwaren schrikten de zendelingen niet af. Hun kuddeke was klein; het aantal gedoopten (Christenen kon men hen niet noemen), die te Tondano waren, toen RIEDEL er kwam, bedroeg twintig. Een jaar was hij er vóór dat hij het avondmaal kon bedienen, waaraan tien personen deel namen; de vooruitzigten schenen niet bemoedigend, hij volhardde echter. Weldra groeide het aantal zijner toehoorders aan, de binnengallerij van zijn huis, dat zeker niet tot de allergrootste kan gerekend worden, kon ze niet meer bevatten; de buitengallerij werd er bij gebruikt. Doch het geheele huis werd spoedig te klein, er moest eene kerk gebouwd worden, en dit deed de bevolking vrijwillig, ongedwongen, uit christelijke belangstelling. Al meer en meer steeg zijn invloed; hij poogde dien niet enkel aan te wenden om de menschen tot Christenen te maken, hij trachtte ook de oude Alfoersche kwade gewoonten uit te roeijen, hen over te halen de groote, door tien gezinnen bewoonde, huizen te verlaten en in kleinere afzonderlijk te gaan wonen; en hierin was het gouvernement het met hem eens. Tondano werd volgens een regelmatig plan aangelegd, en, in plaats van eene verwarde hoop huizen, verrees een net en ordelijk vlek, waar de varkens niet meer den baas speelden. Met die nieuwe huizen zocht hij hen tot zindelijkheid, de kennis van eenige geriefelijkheden, tafels en banken, behoorlijke ligplaatsen enz. te brengen. Met zijnen overgang tot het Christendom nam de Alfoer uit eigen beweging eene betere kleeding aan en gebruikte eene strooijen hoed, daar hij vroeger blootshoofd liep, gelijk dit in de Heidensche distrikten nog het geval is, of zich het hoofd van achter half kaal schoor of knipte, iets dat, wanneer de brandende stralen der zon er op schijnen, zelfs voor eenen Alfoer alles behalve heilzaam kan zijn. Daardoor ontstond eene nieuwe industrie, die van vlechtwerk; oorspronkelijk werd die om de hoeden ingevoerd, later maakte men ook manden, sigarenkokers enz., voorwerpen welke goed en stevig vervaardigd worden en ook buiten 's lands aftrek vinden; daarom is het jammer, dat er zich te Menado of Kema niet iemand op toelegt, om deze zaken op te koopen en weder te verhandelen, dat tot voordeel en aanmoediging der bevolking zou strekken. Eene school werd door RIEDEL opgerigt, waar de kinderen *gekleed* verschijnen moesten en zij onderwijs ontvingen in het lezen, schrijven, rekenen, de godsdienst en het zingen. Sedert is de onderwijzer naar Koya verplaatst, omdat het gouvernement zelf te Tondano eene school had opgerigt.

Deze oprigting geschiedde met een vijandig oogmerk; zij had plaats om

den bijbel van de school te verbannen en veroorzaakte veel geschrijf en gehaspel; doch het oogmerk werd niet bereikt en wat den zendelingen moest tegenwerken, was hun op den duur tot voordeel. Er was toch toezigt op die scholen noodig, maar aan wie kon dat anders worden opgedragen dan juist aan de zendelingen, de eenige personen in de binnenlanden die daartoe de noodige bekwaamheid bezaten. Langzamerhand verdween dan ook het verschil tusschen gouvernements- en zendelingscholen, en op beiden werd gelijk onderwijs gegeven.

Ik bezocht de school te Tondano, gelijk ik dat in de meeste plaatsen, waar ik geweest ben, gedaan heb. De kinderen, net en behoorlijk gekleed, stonden allen op en wenschten eenen goeden morgen. Zij gebruikten Maleische schoolboekjes, onder anderen het bekende bijbelsche vraagboekje van WESTER vertaald, terwijl de grooteren ook eenen bijbel bezaten; zij schreven met Latijnsche karakters, hetzij op papier, hetzij op een stuk van een pisangblad, hetzij op week hout, dat na het gebruik weer werd afgeschrapt. Ik heb den onderwijzer altijd verzocht, de kinderen te doen zingen; meestal was het de zeer goede vertaling van het 83ste der Evangelische gezangen: 's God enkel licht," die zij aanhieven.

Daar waar Gouvernements-scholen bestaan, zijn de jongens gedurende zes, de meisjes gedurende vier jaren schoolpligtig; maar niet altijd wordt de hand er aan gehouden, en ook de school te Tondano was niet voltallig; de onderwijzer deelde mij mede, dat hij wegens den rijstbouw aan vele kinderen verlof had gegeven, om uit de school te blijven. Als overal moet de geringere stand er eenigzins toe gedwongen worden, om de kinderen naar school te zenden, hoewel gedurende den voormiddag alleen onderwijs wordt gegeven en de achtermiddag vrij is. Eenigzins afgezonderd van de andere kinderen, zaten de reeds vrij groote dochters van de hoofden op ééne bank bij een.

Het onderwijzend personeel bestaat geheel uit inlanders, die hunne opleiding aanvankelijk geheel aan de zendelingen te danken hebben.

Die scholen, waar de kinderen Christelijk onderwijs ontvangen en ongevoelig tot Christenen opgeleid werden, moeten het zendeling-werk verligten. Thans is de gemeente van Tondano zoo groot, dat zij, met de omliggende plaatsen Tatara, Koija, Toncea-lama en misschien nog andere, 4000 lidmaten telt, en RIEDEL eens het avondmaal in dezelfde godsdienstoefening door 2000 personen heeft zien genieten. De twee kerken zijn dan nu ook reeds te klein; er is besloten eene derde grootere te bouwen.

Christelijke godsdienst en beschaving, welvaart der inlanders en winst voor het Gouvernement zijn hand aan hand gegaan; de opbrengsten van Tondano vermeerderen van jaar tot jaar, en toch is, zoo als door sommige vijanden van het Christendom voorspeld werd, de bevolking niet oproerig geworden, heeft zij zich niet boven de Europeanen zoeken te verheffen. Integendeel, van gelijke godsdienst met deze, beschouwen zij hen nu als oudere broeders, die zij eerbied en genegenheid tevens toedragen. Met eene toenemende beschaving zullen ook waarschijnlijk ondeugden, aan eene meer

onbeschaafde bevolking onbekend, zich onder hen openbaren, doch van eene der in eene beschaafde maatschappij meest gewone, diefstal, wordt nog weinig gehoord, hoewel deze te voren ook niet vreemd was.

De bij Europeanen wonende Alfoersche bedienden worden als niet zeer slim, maar — de Christenen — als zeer eerlijk beschouwd, een lof, dien men aan vele Javaansche bedienden moet ontzeggen. Tondano is de grootste en de welvarendste gemeente der Menahassa; als zij des Zondags kerkwaarts gaat, zijn de leden zoo Europeesch gekleed als de middelen het toelaten; dan draagt ook het grootste deel der mannen schoenen, de vrouwen muilen, terwijl zij, de hoofden uitgezonderd, naar voorvaderlijke wijze gedurende de week op bloote voeten loopen.

Ik vroeg aan RIEDEL, of hij niet veel tegenstand van de Heidensche priesters ontmoette; hij beantwoordde dit niet alleen ontkennend, maar zeide mij, dat zelfs de meesten het Christendom omhelsd hadden.

RIEDEL heeft zich bijna uitsluitend met Tondano en naburige dorpen bezig gehouden, daarin verschillende van zijn ambtgenoot SCHWARZ, die, onvermoeid naar ziel en ligchaam, steeds te paard de verschillende gemeenten, tot zijnen wijd uitgebreiden werkkring behoorende, doorreist. Desniettegenstaande is SCHWARZ nog een krachtig man, die toen den ouderdom van 54 jaren bereikt had, en RIEDEL, slechts vier jaren ouder, was afgeleefd. Door zich uitsluitend aan Tondano te verbinden, heeft hij er eenen zeer grooten invloed verkregen. Nooit bleek dat meer, dan toen dat distrikt eens met Tomohon verschil had over het bezit van landerijen, in vroegere tijden zoo dikwijls de bron van bloedige veten, die alleen het Gouvernement kon voorkomen, waarom de hoofden dan ook volmondig het nut der vreemde heerschappij, die orde en rust weet te bewaren, erkennen. Soms echter breekt het nog onverwachts uit; tusschen Tondano en Tomohon kwam het tot een gevecht, waarin de Tondanorezen tot aan hunne negeri werden terug gedreven. Maar nu ontwaakte in de vrouwen de oude geest van Tondano, eens het meest oorlogzuchtige distrikt; zij kwamen de mannen te hulp en wilden de Tomohonners aantasten. RIEDEL hoorde het, en begaf zich te midden van het gewoel, sprak, en wist door zijnen invloed zooveel te bewerken, dat het gevecht een einde nam en de goede verstandhouding hersteld werd.

Aan de negeri Tondano grenzende heeft men eene Javaansche kampong, ongunstig afstekende bij het nette Tondano, bestaande uit priesters, die zich in den oorlog van 1825 tegen ons verzet hadden, en hunne volgelingen, te zamen 500 menschen. De pogingen, om hen tot het Christendom te bekeeren, zijn vruchteloos gebleven, en zelfs zijn de Alfoersche vrouwen, waarmede sommigen zich verbonden hebben, tot den Islam overgegaan. Deze Javanen bebouwen sawah's tusschen Tondano en Toncea-lama gelegen. Reeds kort bij de hoofdplaats, op twee palen afstands, treft men het gebied van Toncea aan in de negeri Toncea-lama of oud Toncea, waarvan de inwoners allen Christenen zijn, en dat goede, vrij groote huizen heeft, die welvaart teekenen. Daarbij vindt men den, zoo als men mij

zeide, 65 voeten hoogen waterval, door de rivier van Tondano gevormd, maar die niet den roep verdient, die er van uitgaat. Daarboven heeft men nog eene reeks van kleinere vallen (rapids), over welke het water schuimend naar den grooteren stort. Met struikgewas aan de kanten begroeid, ziet men den val slechts ten halve.

Men zegt, dat de hoogte van den val afneemt; is dat zoo, dan zal naar die mate de waterspiegel van het meer dalen, gelijk dan ook blijkt, dat hij reeds aanmerkelijk gezakt is. De vlakten bij Tondano, Rembokkan en Kakas zijn klaarblijkelijk te voren onder water geweest.

De splitsing van Tondano in twee distrikten, moet in de tijden der Kompagnie plaats gehad hebben, die gaarne zoo iets deed en ook Sonder van Kawankowang en Likoepang van Toncea afgescheurd heeft. Het is een belangrijk deel der Menahassa, ook om de vele koffij, die men er teelt en die nog van jaar tot jaar toeneemt. De invoering van deze kultuur is met vele zwarigheden gepaard geweest; het streed tegen de „biassa", en de voormalige opziener CONSTANS heeft groote moeijelijkheden ondervonden, zoo dat zelfs zijn leven bedreigd werd. Hij zette het echter door en nu zegenen de Alfoeren zijne nagedachtenis, want hoewel voor de koffij te weinig door het gouvernement betaald wordt, zeker is het, dat zij zeer veel welvaart verspreid heeft en nog verspreidt.

Ik hield mij twee dagen te Tondano op, die ik met genoegen herdenken zal. Er te wonen zou ik minder aangenaam vinden, want het klimaat was mij wel wat vochtig; beter is mij dat van Langowang bevallen.

Van Tondano leidt een weg naar het 7 palen verwijderde Rembokkan; wij verkozen echter over het meer er naar toe te gaan, en met eene walvischboot verlieten wij het vlak en roeiden de rivier op, die vele takken heeft en zich windt door lage, met riet begroeide, moerassige eilandjes, die niet veel bekoorlijks opleveren. Des te fraaijer deed zich het meer voor, met zijne toen spiegelgladde oppervlakte, van alle kanten, behalve in de vlakten Tondano en Kakas, omgeven door bergen, die zich nog verscheidene honderden voeten boven den waterspiegel uitstrekken en met levendig groen bedekt zijn, terwijl op eenen meer verwijderden afstand de Klabat ten noorden, de Lokong ten oosten, de Menomporrok en Pepalanpongang in het zuidoosten, hunne hoogere kruinen boven de lagere bergketens uitstrekken, en de Mansarang de plaats aanduidt, waar de vlakte van Tondano eindigt. Hier en daar ziet men aan den oever de huizen der negeriën en rook opgaan, als een teeken, dat men bezig is grond voor den padi- of milo-bouw gereed te maken. Vroeger vond men hier vele watervogels, van het geslacht der eenden en talingen, welker tamme zusters in grooten getale de rivier bedekken; doch zij zijn, sedert de vuurwapenen hier meer algemeen zijn geworden, grootendeels verdwenen en thans ziet men er weinig meer dan blaauwe reigers. Het meer, dat van het noorden naar het zuiden 9 palen lang, van het oosten naar het westen 3 palen breed is, en welks aanzienlijkste diepte 100 voeten bedraagt, bevat in het midden een

klein eilandje, heeft een groenachtige kleur en vrij helder water, wordt gevoed door eene menigte bergstroomen en is vischrijk, hoewel het aantal soorten zich slechts tot drie bepaalt. Kaaimans of andere gevaarlijke dieren vindt men er niet; eens heeft iemand uit wraak twee jonge kaaimans, een mannetje en een wijfje, er in gepoot, doch die helsche toeleg is mislukt. Het eene dier stierf spoedig, het andere werd gevangen, nadat het nog slechts eenige eendvogels geroofd had.

Onze Alfoersche roeijers hieven een zeer eentoonig en weinig melodieus gezang aan, om de maat te houden.* Hunne taal is anders niet onwelluidend en heeft in de klanken, dunkt mij, wel wat van het Spaansch. Gedurig herhaalden zij het woord: „Ripeto" als eene aanmoediging om kracht aan te wenden.

Te Rembokkan, aan de westzijde van het meer, in een vrij diepe bogt gelegen, werden wij verwacht en deftig ontvangen door den hoekom-besar, den hoekom-kadoewa, de laatste nog een zeer jong mensch, en eenige mindere hoekoms, allen deftig in hunne zwarte rokken uitgedoscht. Zij geleidden ons naar de eenvoudige doch goede loge, die gewit was met tanah-poetie, witte aarde, eene soort van kalk, die ik bij Langowang overvloedig zou zien; de deuren en vensters waren blaauw geverwd met eene stof die getrokken wordt uit de bladen van zekere plant.

Rembokkan ligt op eenen 40 of 50 voeten boven den meerspiegel zich verheffenden heuvel, aan de westzijde door het meer, overigens door sawah's begrensd. Blijkbaar is die heuvel een eiland in het meer geweest, dat toen nog de sawah's overdekte; de overlevering meldt daaromtrent het zelfde. Geweldig groote steenen en rotsklompen, waar tusschen men ruimte voor de huizen heeft moeten maken, bedekten den heuvel en beletten alle plantengroei; de loge ligt op een plateau, dat van steenen ontdaan is. Van daar loopt, evenwijdig aan het strand, eene straat, waaraan de kerk, die tevens tot school dient, en het koffijpakhuis liggen, hoedanige men in de meeste plaatsen van eenig belang, als Tondano, Tomohon, Kakas, Sonder, Belang, Amoerang, enz. aantreft, die onder het opzigt van eenen quasi-Europeschen pakhuismeester staan. Men was druk bezig met het bouwen van huizen, en zocht lager ruimte daarvoor te krijgen door kleine moerassen en poelen te digten. De plaats zag er welvarend uit; zij telde 300 dapoers en toonde vooruitgang. De nieuwe woningen waren oneindig beter dan de vorige, en nu moge het eene „printah", bevel, zijn om te bouwen, zonder geld of geldswaarde, wat op hetzelfde neerkomt, is dit ook in de Menahassa niet mogelijk.

Ik bezocht de school; zij was van vrij wat minder gehalte dan die te Tondano; meisjes waren er niet. De vrouwen toonden zich hier zeer schuw, zoodat ik er geene enkele te zien heb gekregen. Die schuwheid zouden wij op meer plaatsen vinden; in plaats van, zoo als in de nabijheid van Tondano, ons met eenen openen blik na te zien, ontweken zij ons en kropen achter eene heg of in de allang-allang.

Digt aan het strand, slechts een paar schreden van het meer verwijderd,

heeft men, op korten afstand van elkander, drie onderling in temperatuur verschillende, warme bronnen. Eene daarvan was vrij heet; echter niet zoo of men kon de hand er in houden. Zonderling was het, dat in eene dier kommen, die een voet of acht middellijn kan gehad hebben, levende vischjes zwommen.

Voorbij de sawah's, die Rembokkan omgeven, treft men klapperboomen aan, en op de helling van het gebergte koffij. In de Menahassa zijn de distrikten, die het meer van Tondano omgeven, het beste geschikt voor de koffijteelt; Rembokkan spant de kroon; daar geeft elke boom 's jaars gemiddeld 1½ A. pond. Onder de westelijk zich uitstrekkende bergen is de Tampoessoe om zijne hoogte boven de anderen merkwaardig.

De met groote steenen bedekte heuvel en de warme bronnen toonen eenen vulkanischen oorsprong aan. Omtrent die steenen bestaan twee overleveringen: de eene, dat de vulkaan Sepoetan, honger gehad hebbende, zijnen soeroean zou uitgezonden hebben, om eene vracht steenen te halen, maar dat deze op de plaats, waar nu de negeri ligt, gekomen, schrikte en ze had laten vallen; de andere meldt, dat de Sepoetan, met zekeren mensch in oorlog zijnde, hem die steenen achterna geworpen had. Beide verhalen dragen het blijk, dat herinnering aan eene uitbarsting, die den heuvel zou gevormd hebben, levendig is. Waarschijnlijk zal echter die uitbarsting aan den zooveel nader liggenden Lokong te danken wezen, te meer daar hier geen zwart zand te vinden is, dat de omstreken kenmerkt, waarheen de Sepoetan zijne uitbarstingen rigt.

Ofschoon tot denzelfden stam behoorende zijn de inwoners van Rembokkan en Kakas, misschien omdat het luchtsgestel er minder vochtig is, niet zoo blank als die van Tondano. De Rembokkanezen hebben den naam, dat zij zeer veel houden van redeneren en „praten als BRUGMAN."

Na in de loge gegeten te hebben vertrokken wij, door den hoekom-besar begeleid, naar de tot het distrikt Kakas behoorende, bezuiden Rembokkan, aan denzelfden oever gelegen en vier palen daarvan verwijderde negeri Passo. Bij het hoofd van dit plaatsje mondt een rookend beekje uit, dat ontspringt uit eene drie of vierhonderd schreden van daar verwijderde bron, digt aan den rijzenden grond gelegen en zoo heet, dat men de hand er naauwelijks in houden kan. Eene goot bragt dat water in eene kom, bij welke eene „seboea" (bamboezen hut) was opgerigt, ten gerieve der inlanders, die voor eenige kwalen van de warme baden gebruik maken. Het water was smakeloos.

Passo, dat aan den weg van Rembokkan naar Kakas ligt, heeft eene school, doch ziet er nog ellendig uit; 't is eene negeri van 149 dapoers. Oogenblikkelijk bemerkt men, dat het Christendom er nog weinig vorderingen gemaakt heeft. De meeste huizen werden nog door vier huisgezinzinnen bewoond, stonden onordelijk door een, en waren in zoo slechten toestand dat zij bijna allen gestut moesten worden. Slechts weinigen hadden een beter aanzien; eenige nieuwen was men aan den weg naar Kakas

begonnen te bouwen. De koffijtuinen waren goed onderhouden en lagen vlak aan het dorp. Hier vindt men den zestigjarigen koffijboom, den stamvader van allen, die zich in de Menahassa bevinden, geplant door eenen Alfoer, die als soldaat op Java gediend had. Zijne nakomelingen hebben den boom met een hekwerk omgeven en hechten er, als aan eene reliquie, hooge waarde aan.

Onder de loge zag ik eenen inlandschen smid aan het werk. Tot blaasbalg bediende hij zich van twee uitgeholde boomstammen, in welke zuigers geplaatst waren, die door middel van aangebragte vogelveren goed er in sloten. De beide boomstammen waren met eene buis vereenigd, waarin zich een gat bevond. Door nu telkens den éénen zuiger naar boven, den anderen naar beneden te drukken, werd er een doorgaande luchtstroom gevormd, sterk genoeg om een vuur aan te blazen.

Na een kort verblijf te Passo, staken wij over naar het, daarvan in het oost-zuidoosten gelegene, Kakas. Er was een vrij harde noordewind opgestoken, waardoor er nog al hol water stond en de praauwen der inlanders het bezwaarlijk konden uithouden. Die zijn dan ook zoo eenvoudig mogelijk; een uitgeholde boomstam, van voren en van achter met klei digtgestopt, waarin staande gepagaaid wordt. Het zijn geweldige boomen, waaruit die vaartuigjes gemaakt worden en die buitendien de deugd hebben van zeer lang, ik meen dertig jaren, te duren.

Bij Kakas, aan de zuidpunt van het meer gelegen, even als bij Rembokkan en Passo, is het vaarwater, waarin nog al klippen voorkomen, met bamboezen afgebakend. Men landt aan een goed, overdekt, houten hoofd, waarbij de overdadig groote loge gelegen is, een huis, waarvan de bouw en het onderhoud zeer ten laste der bevolking moeten strekken, en dat de resident CAMBIER haar in der tijd had laten bouwen, tot straf voor het verbranden van het vorige, en onder bedreiging, dat, indien dit hetzelfde lot onderging, hij er een nog grooter zou doen zetten. De Kakassers toch waren de onrustigste van den onrustigen Tondanoreschen volkstam; de majoor was echter een man van geestkracht, die hen wist in toom te houden; het Christendom kwam er bij, en nu is Kakas de lievelings-gemeente van SCHWARZ.

De loge was zeer goed gemeubileerd, doch al het huisraad behoorde aan den hoekom-besar, die, nog niet lang geleden, aan zijnen vader, den zoo even genoemden majoor, onder eenen minderen titel was opgevolgd. De loge staat aan een uitgestrekt plein, waarnevens en waarachter de negeri op vlakken grond ligt. De straten zijn breed, elkander regthoekig snijdende en in het nieuwe gedeelte met goede, net aangelegde en omheinde huizen en erven omzoomd; in het oudere gedeelte stonden zij nog veelal kris en kras door elkander. De negeri wordt door veel water doorsneden, zoodat men er niet minder dan 288 bruggen aantreft. De kerk, mede tot school dienende, is op het instorten; men had de plaats voor eene nieuwe, waarvan de resident het plan wachtende was, gereed gemaakt. De dienst wordt,

even als te Rembokkan en Tamposso, door den zendeling van Langowang waargenomen.

Merkwaardig is een zeer groot, hecht en sterk, en daarom gespaard gebleven, ouderwetsch huis, reeds vijftig jaren oud, te voren door meerdere gezinnen, thans door den hoekom-toewa bewoond. De huizen van den hoekom-besar en dat van zijne moeder waren goed ingerigt en gewit, iets dat in het Tondanosche, waar men het hout laat zoo als het is, anders geene gewoonte is.

Hier zag ik de eerste Alfoersche grafpotten. Het lijk werd er in eene geweldig groote steenen pot, of liever hol vierzijdig prisma, in eene zittende houding neergezet; de eerste uit zijn gezin, welke hem in den dood volgde, werd boven op hem gedrukt en zoo vervolgens, tot dat de pot, die met een steenen deksel gesloten werd, vol was. Dan werden de beenderen der dooden er uitgenomen en hier of daar in den grond gestopt. De Christenen volgen onze wijze van begraven.

De negeri Kakas bevat 650 dapoers en ligt in eene aangename, zich vrij verre uitstrekkende vlakte. Slechts aan den oostkant, digt aan het meer, rijst de grond; verder op blaauwen, van het zuiden, door het westen, naar het noorden gaande, achtervolgens de Pepalanpongang, 2763 R. vt., de Meneng-porrok, iets lager dan de Sepoetan en dus naar gissing 5000 voet, de kamberg Kelelonde, waar boven de Sepoetan, 5606 voet, zijn kruin uitsteekt; verder de Tampoessoe en de daaraan verbonden bergen bij Rembokkan *). Uit de loge heeft men een zeer fraai gezigt daarop. In de vlakte liggen sawah's, nu, om het ongewone drooge saisoen, nog niet met rijst bezaaid.

Ook dat zaaijen gaat op het bevel, „printah," der hoofden, hoewel de rijstbouw door de inlanders geheel en al voor zich zelven bedreven wordt; maar zij moeten nog als kinderen worden geleid. Zij voeren uit zich zelven weinig uit, maar eens „printah" bekomen hebbende, werken zij gaarne. Zoo is hun ook bevolen kakao-boomen te planten, met welker vrucht zij naar believen konden handelen; het Gouvernement begreep, dat het hun een groot voordeel, voor eenen niet noemenswaardigen arbeid, bezorgde, en zij hebben het dan ook gewillig gedaan. Jammer, dat de ziekte daarin de goede bedoelingen tegenwerkt. De hoofden begrijpen nu ook zeer goed, welk voordeel in die uitbreiding van den landbouw en in goede wegen gelegen is, en zij moedigen daarom de teelt van kakao, muskaatnoten, koffij enz. aan, die, als geen voorwerpen van monopolie zijnde, voor de inlandsche bevolking van groot belang kunnen worden. Van alle distrikten levert Kakas de meeste koffij op.

Hier, te Tomohon, en te Tondano heb ik eenige „Albino's" gezien, die men aan hunne blanke kleur en hun licht blond haar voor Europeanen zou houden. Zij verkeeren in ziekelijken toestand en vooral de oogen, die het

*) Vele namen van bergen en plaatsen heb ik nooit geschreven gezien; met de spelling ben ik dus op het gehoor afgegaan; ik kan alzoo niet voor de volkomen juistheid daarvan instaan en vraag verschooning, indien ik die verkeerd ter neergeschreven heb.

zonnelicht niet kunnen verdragen, zijn zwak. Men treft er ook eenigen in Toncea en Likoepang aan.

De distrikts-hoofden hielden ons des avonds altijd in de loge gezelschap; doorgaans verveelde die beleefdheid ons, gelijk zij hen wederkeerig zal verveeld hebben. Het distrikts-hoofd van Kakas was echter een spraakzaam mensch, die ons de „tjerita's" of legenden opdischte. Aan het ellendige Maleisch van Batavia gewoon, was ik echter niet altijd in staat, hem behoorlijk te volgen en dat duurde eenige dagen, voor dat ik wat meer op de hoogte was van het hier gesprokene; vooral de meer talrijke voorzetsels en voegwoorden maakten het mij lastig. Zeer trok het mijne aandacht, dat ook in de Menahassa de herinnering van eenen zondvloed over was gebleven; er bleef toen niets boven de golven dan alleen een kleine plek op den Goenong-Kawin, bij Kakas gelegen, waarop zich één man en ééne vrouw gered hadden, van welke het tegenwoordige menschengeslacht afstamt. Zonderling is het, dat de Goenong-Kawin, die niet onder de zeer hooge bergen behoort, het voorwerp der legende is.

Met de invoering van het Christendom, van nieuwe denkbeelden en zeden, zullen vele legenden wel spoedig in het vergeetboek geraken. Het was daarom wenschelijk, dat bij tijds iemand de moeite nam, die uit den mond van het volk op te teekenen.

(*Wordt vervolgd.*)

Hoe is de Kompagnie in 't bezit harer landen op Java gekomen?

Men ziet met de geschiedenis soms op eene wonderlijke wijze rondspringen. Dikwijls exploiteert men haar, ieder op zijne manier, om geliefkoosde vooropgezette stellingen te verdedigen; als of 't een arsenaal was van allerlei wapenrustingen, waaruit men naar goedvinden kan nemen, om te bestrijden of te verdedigen al wat men maar verlangt.

Een zeer aardig voorbeeld leverde hiervan de Minister van Oorlog, in de zitting van 7 December l. l., toen hij zijne begrooting van twaalf millioen der Tweede Kamer smakelijk moest maken. Hij trachtte toen aan te toonen, dat men *hier te lande* een zeer duur leger moest hebben, om, op 4000 mijlen afstand van hier, de koloniën en bezittingen van het rijk te behouden en tegen aanranding te beveiligen. Even zonderling als de stelling was, even ongehoord waren de argumenten. Bij die gelegenheid zeide hij onder anderen: „Wanneer ik met het jaar 1568 begin en met den dag van heden, den 7 December 1855, eindig, dan leert mij de geschiedenis, dat de Nederlandsche burger 166 jaren in oorlog en 121 jaren in vrede heeft doorgebragt. Daaruit meen ik te mogen afleiden, dat die burger wel even zoo zeer voor den oorlog als voor den vrede gestemd is. Maar wat daarvan ook zij, de groote en voorname vraag is, welke de uitkomsten van al die oorlogen geweest zijn. De uitkomsten nu van al die oorlogen zijn geweest, behalve den onsterfelijken roem, dien onze helden ter zee en te land hebben verworven, en waarvan ik thans niet gewaag, een onberekenbare schat van bezittingen in alle werelddeelen. Dit zijn de uitkomsten geweest van die vele oorlogen . . . . . Wij zijn in het bezit dier koloniën gekomen door de kracht der wapenen, en wij kunnen niet in het bezit daarvan blijven dan door de kracht der wapenen."

Tegen deze geschiedkundige voorstelling kwam een lid der Kamer (de heer VAN HOËVELL) op. „Ik neem de vrijheid" zeide hij „tegen het beweren van den Minister van Oorlog eene bedenking in te brengen. 't Schijnt mij eene geschiedkundige ketterij toe, wanneer men die stelling aldus in het algemeen op den voorgrond stelt. De geschiedenis van Neêrlandsch Indië leert ons, dat grootendeels dat land de bezitting van Nederland is geworden, niet door de kracht der wapenen, maar door de kracht der verdragen, verdragen niet altoos, zelfs niet het meest, het gevolg van oorlogen maar van handelspolitiek."

Deze woorden herinnerde ik mij, toen ik onlangs een blik sloeg in een werk van Mr. S. C. NEDERBURGH, voorheen Kommissaris-Generaal van Ne-

derlandsch Indië *), een man, dien men wel niet zal kunnen beschuldigen van al te vrijzinnige beginselen te zijn toegedaan. Immers hij was de heftige tegenstander van DIRK VAN HOGENDORP en GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, die meer, in den geest van den heer VAN HOËVELL, de koloniën wilden besturen. Bij hem vond ik een kort overzigt van de wijze, waarop het grootste gedeelte van het eiland Java in 't bezit is gekomen van de oude Oost-Indische Kompagnie, en ik vind dat zoo belangrijk, dat ik, indien de redaktie het goed keurt, het gaarne onder de oogen der lezers van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* zou willen brengen.

De heer NEDERBURGH beweert, dat de afstand van een groot gedeelte van Java, door de Javaansche vorsten aan de Kompagnie, „niet is geweest (gelijk doorgaans op het vaste land van Indië) een bloot uitwerksel van het regt van den sterkste, maar eene niet onbillijke vergelding van uitstekende diensten, en den krachtdadigen bijstand door de Maatschappij aan die vorsten bewezen, waaraan zij gedeeltelijk hun behoud en dat hunner staten te danken hadden, en gedeeltelijk ook eene kompensatie voor de aanmerkelijke onkosten door de Maatschappij daar toe gemaakt, welke zij zich niet in staat bevonden op eene andere wijze te verevenen."

Om deze stelling te bewijzen levert de heer NEDERBURGH een geschiedkundig verhaal, dat wij thans laten volgen.

Bij de overeenkomst tusschen den soesoehoenan van Mataram MOHAMMED de Groote, en de Kompagnie, op den 24sten September 1646 getroffen, hadden beide kontraktanten zich over en weder verbonden, elkander in geval van oorlog bij te staan. Deze vorst, een der magtigsten, welke immer op Java geheerscht hebben, hield de Kompagnie op eenen merkelijken afstand beneden zich. Zij was verpligt, door gedurige geschenken, en het zenden van gezantschappen, hem hulde te bewijzen. Zelfs baarde zijn gedrag jegens haar nu en dan wel eens merkelijke bekommering. Ten bewijze kunnen de brieven strekken van de hooge regering van den 31sten December 1646, 24 Januarij 1648, en inzonderheid die van 7 November 1654. Doch in het jaar 1670 overleed hij en werd hij door zijnen zoon, onder den naam van HAMANGKOERAD (de eerste) opgevolgd. Deze deed al spoedig eene betere gezindheid jegens de Kompagnie blijken, en behoefde welhaast haren bijstand; ook genoot hij dien tegen zeker Makassaarsch vorst, die van Celebes overgestoken was om den soesoehoenan te beoorlogen. Toen die vijand ten onder gebragt was, deed zich welhaast een veel gevaarlijker tegenstander voor den soesoehoenan op in een Madureschen

---

*) Het werk is getiteld: Verhandeling over de vragen: of, en in hoe verre, het nuttig en noodzakelijk zijn zoude, de Oost-Indische bezittingen van dezen staat, ofte sommigen derzelve, te brengen op den voet der West-Indische volkplantingen; en, of, en in hoe verre, het voordeeliger voor dit gemeenebest en deszelfs ingezetenen zijn zoude, den handel op voormelde bezittingen bij aanhoudenheid door eene uitsluitende Kompagnie te drijven, dan wel die voor alle 's lands ingezetenen open te stellen; en, in dit laatste geval, op welke voorwaarden en onder welke bepalingen, door Mr. S. C. NEDERBURGH. 's Hage 1802.

prins TAROENA DJAJA genaamd. Dit laatste had ten gevolge eene vernieuwing van het voormelde beding tusschen hem en de Kompagnie, bij eene akte van den 25sten Februarij 1677, waarbij tevens bepaald werd: dat de onkosten over en weder zouden moeten voldaan worden door dengenen, die de hulp genoten zoude hebben; terwijl de onkosten, welke reeds gemaakt waren, begroot werden op 250,000 Spaansche realen in kontant, benevens 3000 lasten rijst, te Batavia te leveren, in drie termijnen of jaren. Doch indien de geschillen langer duurden, dan tot ultimo Julij van dat jaar, bleef de soesoehoenan gehouden, 's maands nog 20,000 Spaansche realen te betalen, tot suppletie van onvermijdelijk te doene ongelden; waar tegen de Kompagnie zich verbond, den berg van Japara met garnizoen voor den soesoehoenan te bewaren.

TAROENA DJAJA, ofschoon door den admiraal SPEELMAN, die met een aanzienlijke magt naar Java's Oostkust was afgezonden, uit Soerabaja verdreven, verzamelde zijne magt weder omstreeks Kediri, rukte voort naar Mataram, en maakte zich in het laatst van Junij deszelfden jaars meester van de keizerlijke hoofdstad, met het paleis en alle de rijksschatten en sieraden. De soesoehoenan vlugtte met vier zijner zonen naar Tagal, doch overleed niet ver van daar. Op het berigt hiervan rukten onze troepen naar Japara, alwaar des soesoehoenans oudste zoon en wettige opvolger, door den admiraal SPEELMAN als Keizer erkend, en, onder den naam van HAMANGKOERAD (de tweede) gekroond wierd; gelijk hij ook niet lang daarna, door den krachtdadigen bijstand van 's Kompagnies wapenen, in het rijk van Mataram hersteld en bevestigd wierd. Uit dit een en ander sproot eene schuld van 301,000 Spaansche realen, en nog 60,000 ropijen, voor welker voldoening, en de leverantie der opgemelde 3,000 koijans rijst, de soesoehoenan, bij eene akte obligatoir van den 20sten Oktober 1677, speciaal verbond alle zeehavens langs den oever van het land, van de rivier Krawang in het Westen, tot den uitersten Oosthoek van het eiland.

Het grondgebied van de Kompagnie op dit eiland, was tot dien tijd toe nog beperkt geweest door de rivier Ontong Java, welke zich tegen over het eiland Onrust in zee stort, ten Westen, en door de rivier van Krawang in het Oosten, strekkende zich ten Noorden en Zuiden tot de Javasche en groote Zuidzeeën. De souvereiniteit van de Kompagnie over dit distrikt, als overwonnen land, wordt bij de evengemelde akte nader erkend. Voorts wordt, uit aanmerking der gesignaleerde diensten, door den Kommissaris SPEELMAN tegen de rebellen bewezen, tot vergrooting van voorschreven oude Jakatrasche, nu Bataviasche, jurisdiktie, aan de Kompagnie afgestaan het land beoosten de rivier Krawang tot de rivier Pamanoekan, en dat mede dwars over het land doorgaande tot aan de Zuidzee, met alle vrijheden daarvan dependerende. Behalve dit laatstgemelde distrikt, hetwelk de Preanger-regentschappen bevat, welke sedert eenige jaren zulke uitgestrekte voordeelen aan de Kompagnie hebben toegebragt, wierd ook nog door den soesoehoenan, op den 15den Januarij 1678, bij eene afzonderlijke akte, aan de Kompagnie afgestaan het gebied en de regering over

de stad en landen van Samarang, zoodanig echter, dat de 's lands inkomsten voor den vorst zouden worden geheven, en jaarlijks verantwoord, mitsgaders strekken in mindering van zijn achterstal aan de Kompagnie, tot dat het zoude zijn verevend, wanneer die inkomsten weder aan den soesoehoenan zouden worden uitgekeerd. Verre intusschen, dat van de zijde van den soesoehoenan aan zijne voormelde verpligtingen zoude zijn voldaan, door het aflossen der door hem gekontrakteerde schuld. Integendeel, zij was in het jaar 1705 reeds gestegen tot 1,257,486 rijksdaalders, en de Kompagnie was bovendien bevoegd tot aanzienlijke nieuwe pretensiën, uithoofde van den magtigen en kostbaren bijstand, door haar verleend aan den toenmaligen soesoehoenan PAKOEBOEANA, welke aan dien bijstand zijne herstelling op den troon zijner vaderen geheel te danken had. Het kan derhalven niet vreemd voorkomen, dat deze Vorst, onvermogend om deze, op vorige kontrakten, en eenen dadelijk bewezen nieuwen aanziehlijken bijstand, gegronde pretensiën te voldoen, en zijne verpligting aan de Kompagnie, aan welke hij plegtig erkende het behoud van zijn geheele rijk te danken te hebben, gevoelende, aan haar op nieuw een gedeelte lands afstond, hetwelk men omstandig beschreven vindt, bij het tweede artikel van het kontrakt tusschen hem en de Kompagnie, aangegaan op den 5den Oktober 1705, en opgevolgde akte van limietscheiding van den 12den Julij 1706, behelzende een gedeelte van de noordelijke stranden van het eiland, beoosten de rivier Lossari, welke aan dien kant de scheiding van het Cheribonsche gebied uitmaakt.

Daarenboven erkende zijne hoogheid de landen, prinsen en volkeren van het koningrijk Cheribon, voor vrije landen, vorsten en volkeren, waarop hij, noch zijne opvolgers in het minst niet te pretenderen hadden, als zijnde door de Kompagnie in den jare 1680 van de overheersching der Kidolleezen en roovers verlost, en, met toestemming, zoo van den jongst overleden soesoehoenan HAMANGKOERAD, als van de drie prinsen gebroeders, en het geheele volk van Cheribon, onder hare bescherming aangenomen.

Zoo ook stond de soesoehoenan bij ditzelfde kontrakt wettelijk af, en gaf aan 's kompagnies bescherming over de landen van Sumanap en Pamakassan, gelegen aan het oosteinde van het eiland Madura, met alle hunne inwoners, in diervoegen gelijk zij door den vorigen regent tommongong JOEDA NAGARA, aan de Kompagnie en den admiraal SPEELMAN, ten tijde van den soesoehoenan TAGALWANGIE opgedragen waren, en hetwelk ook bij de volgende regenten dier landstreken erkend, en tot nog toe verbleven was, enz. Voorts werd de Kompagnie nader bevestigd in het gebied, bezit en regt over de stad en landen van Samarang en Kaligawa, met de dorpen daaronder behoorende, zoodanig zij bij den opdragtbrief van den 15den Januarij 1678 waren afgestaan; en werden aan haar nog gecedeerd de zeeplaatsen Torbaija en Goemoelax, met de daaronder behoorende landen en dorpen, doch met beding, dat de soesoehoenan daarvan, zoowel als van Samarang, den jaarlijkschen tol zoude blijven genieten.

Daarentegen gaf de Kompagnie weder over, en cedeerde aan den soe-

soehoenan een groot aantal dorpen, welke volgens kontrakt onder Samarang en Kaligawa gesorteerd hadden, bij art. 5 opgenoemd; renuntiëerde voorts bij art. 13 aan hare bovengemelde pretensie van 1.257,486 rijksdaalders, idem 3380 rijksd., die de Kompagnie voor het bemagtigen en overleveren van het hoofd der oproerlingen, TAROENA DJAJA, in handen van den soesoehoenan HAMANGKOERAD, had uitbetaald, en remitteerde daarenboven al hetgeen zij, uithoofde van de op nieuw verleende magtige adsistentie tot herstelling van zijne hoogheid op den troon en in het rijk van zijn overleden vader en broeder, en in vergelding van de zware lasten, die daarvoor hadden moeten worden gedragen, regtmatig had te pretenderen. Alleen bleef de soesoehoenan verpligt, om, den tijd van vijf en twintig jaren lang, jaarlijks aan de Kompagnie, te Batavia, met eigen vaartuigen te doen leveren, uit zijne havens, 800 lasten goede rijst, te beginnen met den jare 1706, mits hetgene nu en dan aan de volle leverantie van een jaar mogt ontbreken, in het volgende jaar weder zoude moeten aangevuld worden.

Doch deze verpligting, hoe dragelijk ook, werd weder zeer gebrekkig nagekomen, zoodat in het jaar 1733 daarop een achterstal plaats had van 6537 koijans rijst, terwijl de Kompagnie gedurende eenen zesjarigen oorlog op nieuw zware uitschotten gedaan, en bovendien een aanmerkelijke som te pretenderen had, wegens het onderhoud van het Kartasoerasche garnizoen, bedragende dit laatste alleen wel 145,487 Spaansche realen, behalve de verloopen interessen. Op aanzoek van den soesoehoenan werd omtrent dit een en ander op den 8sten November 1733 eene overeenkomst getroffen, waarbij de soesoehoenan zich op nieuw verbond, om, gedurende den tijd van twee en twintig achtereenvolgende jaren, te zullen betalen 10,000 Spaansche realen 's jaars, en den tijd van vijftig achtereenvolgende jaren, jaarlijks aan de Kompagnie te Batavia te zullen leveren 1000 koijans goede en deugdzame rijst, hetgeen daaraan nu en dan mogt ontbreken volgens marktprijs in kontanten te suppleren. Terwijl de Kompagnie van hare zijde aan den soesoehoenan kwijt schold zijn achterstal van 6537 koijans rijst, alsmede zoodanige aanzienlijke somme gelds, als zij, behalve de voorschreven 145,487 Spaansche realen, uithoofde harer magtige adsistentie in den jongsten zesjarigen oorlog, tot verkrijging van de rust in het Mataramsche rijk, en tot hulp van zijner majesteits voorvaderen, uitgeschoten, en regtmatig te pretenderen had, mitsgaders zoodanige lasten, als de Kompagnie, gedurende de minderjarigheid van zijne majesteit, door het houden van zware garnizoenen had moeten dragen.

Doch in het jaar 1741 vergat de regerende vorst van de Mataram de weldaden door de maatschappij aan hem en zijne voorzaten bewezen, en zijne verpligtingen als haar bondgenoot. Eene beschrijving van hetgeen in dat jaar omtrent de Europesche bezetting van de Kompagnie te Kartasoera, en vervolgens gedurende de troebelen met de Chinezen op Java voorgevallen is, zoude mij te ver doen uitweiden. Het zij genoeg alhier aan te halen, dat de soesoehoenan bij de artikelen van rekonciliatie, vrede, vriend- en bondgenootschap op den 11den November 1743 tusschen hem

en de Kompagnie getroffen, openlijk erkend heeft: van de pligt eens opregten bondgenoots te zijn afgeweken, met verzekering dat zulks voornamelijk aan de kwade raadgevingen van eenige kwalijk gezinde en ontrouwe ministers moest worden toegeschreven, en belofte om in den aanstaande de nieuwe weldaad van de Kompagnie, waardoor hij zijn rijk en regering als op nieuw van haar kwam te ontvangen, met de uiterste opregtheid en aankleving aan de belangen van de Kompagnie ten allen dage te zullen erkennen enz.

De Kompagnie van hare zijde remitteerde hem alle gegevene redenen van offensie, herstelde hem voor zich en zijne erfgenamen op den Mataramschen troon, waarop zijne voorvaderen, naast God, alleen door de hulp en bescherming van de Nederlandsche Kompagnie waren gehandhaafd, onder anderen op de navolgende voorwaarden: dat de soesoehoenan (art. 6) aan de Kompagnie cedeerde en afstond het geheele landschap of eiland Madura, met al het regt van opperheerschappij, dat Zijne Hoogheid en zijne voorzaten op het gemelde eiland hadden gehad, in diervoege als bij kontrakt van den 5den October 1705 omtrent Sumanap en Pamakassan was geschied; en dat van de restitutie der landen, welke in dezen oorlog door de wapenen van de Kompagnie waren veroverd, (art. 10) wierden uitgesloten; eerstelijk de Oosthoek van het eiland Java, waaronder begrepen wierd al het land liggende beoosten eene linie, die verondersteld wierd van Pasoeroean, Zuid- en Noordwaarts, dwars over het eiland getrokken te zijn tot aan de beide zeeën; ten tweeden: zes honderd roeden lands langs de boorden van de zee, en even zooveel langs de boorden van alle rivieren, die in zee uitloopen op en rondom geheel Java, voor zoo ver namelijk de Kompagnie zoude goedvinden zich van dezen afstand te bedienen; ten derden: Soerabaja, met de daaronder behoorende regentschappen en distrikten; ten vierden: de distrikten van Japara en Rembang, met de daaronder behoorende houtbosschen; terwijl in de vijfde plaats de soesoehoenan desisteerde van de sabandharijen op Samarang en onderhoorige distrikten, welke, ingevolge vorige verbindtenissen, tot hiertoe onder zijne inkomsten waren gerekend, dezelve geheel en al cederende aan de Kompagnie.

Deze remitteerde verder (art. 14) aan den soesoehoenan de considerabele achterstallen in geld en rijst, door hem nog verschuldigd, en renuntiëerde aan alle nieuwe wettige pretentiën, al hetwelk gerekend wierd wel 2,000,000 Spaansche realen te bedragen, waartegen de vorst zich verbond jaarlijks aan de Kompagnie over geheel Java te zullen doen leveren 5000 koijans rijst, tegen kontante betaling van 10 Spaansche realen voor elke koijan, mitsgaders 500 lasten kadjang, en boonen, van elk de helft, voor den prijs van 20 en 16 rijksdaalders ieder.

Ziedaar een overzigt van een groot gedeelte der geschiedenis van de wijze, waarop de Oost-Indische Kompagnie in 't bezit is gekomen van hare possessiën op Java. Wij vragen nu met vertrouwen: is zij inderdaad

in dat bezit gekomen, door de kracht der wapenen, in dien zin dat Java een overwonnen land, een „wingewest", gelijk een minister van koloniën het uitdrukte, kan genoemd worden? Dat door haar oorlogen zijn gevoerd, wie zal het ontkennen? Maar dat waren geen oorlogen, met het doel om veroveringen te maken. Meestal strekten ze, om hulp te verleenen aan den wettigen vorst van Java tegen zijne oproerige vasallen of tegen vijanden, die hem aanvielen, slechts eene enkele maal, om den vorst zelven tot de vervulling zijner verpligtingen te noodzaken.

De afstand der landen, door den soesoehoenan aan de Kompagnie, is alzoo geen gevolg van de oorlogen, die de laatste heeft gevoerd, maar van het niet vervullen der verpligtingen, die de Keizer jegens de Kompagnie had op zich genomen. De afstand was in den regel de transaktie van eenen schuldenaar met zijnen schuldeischer.

(*Ingezonden.*)

Een fragment uit „Kin Tamboehan.”

De Maleische letterkunde bezit een aantal uitgebreide dichtstukken van romantischen inhoud. Nog slechts twee daarvan zijn gedrukt, de overigen bestaan in manuscript. Het eene is uitgegeven door den heer DULAURIER, hoogleeraar in de Javaansche en Maleische talen aan de akademie te Parijs; het andere is opgenomen in het 18de deel der werken van het Bataviaasch Genootschap.

Het oorspronkelijke Maleische romantische gedicht, door den hoogleeraar DULAURIER in druk bezorgd, heet „Kin Tamboehan,” naar de hoofdpersoon van het verhaal. RADEN MANTRI, de kroonprins van het rijk Poera Negara, heeft eene vurige liefde opgevat voor KIN TAMBOEHAN, eene in den krijg gevangen genomen vorstin, thans eene der hofdames van de koningin zijne moeder. Maar die moeder is woedend van toorn op de arme gevangene, omdat haar zoon RADEN MANTRI haar heimelijk tot gemalin heeft genomen. Ze had eene prinses van het magtige rijk van Bandjar Koelon voor hem bestemd, en zag zich nu, bij het weigeren van haren zoon, in hare eerzuchtige plannen gedwarsboomd. Op zekeren dag, dat RADEN MANTRI ter jagt was, geeft zij aan een van hare dienaren last, om KIN TAMBOEHAN, namens haren gemaal, in het woud te ontbieden, als of deze haar riep, en haar dan in de wildernis te dooden. Dit vreesselijk drama beschrijft de dichter op eene wijze, die inderdaad treffend en schoon mag genoemd worden. Wij hebben getracht eene, van het oorspronkelijke niet ver afwijkende, berijmde vertaling van een fragment uit het gedicht te vervaardigen, die wij onzen lezers als eene proeve aanbieden.

Twee ophelderingen veroorloven wij ons echter vooraf te laten gaan, ten einde een paar uitdrukkingen toe te lichten. Vooreerst is eene herinnering noodig, dat de inboorlingen in Indië op het smalle, langwerpige blad van den lontarboom gewoon zijn te schrijven en daarin de letters met een mesje, of stalen stift, of stijlus te graveren. Slechts die volkeren, met wie de Arabieren en later de Europeanen in langdurige aanraking zijn geweest, hebben deze gewoonte langzamerhand tegen het gebruik van papier verwisseld. Maar bij anderen, bij voorbeeld op Bali, vindt men nog altoos die lontarbladeren voor boeken en brieven gebezigd. Eene tweede opmerking is deze. Nooit zullen de Javanen de kris of dolk, die ze in den gordel dragen, gelijk wij een degen of sabel uit de schede trekken. Ze nemen het wapen met de houten schede uit den gordel, houden de kris met de punt naar boven in de eene hand, en trekken niet het lemmet uit de schede maar de schede van het lemmet. Beide deze bijzonderheden te kennen schijnt noodig, tot regt verstand van een paar plaatsen.

Nadat dan de dichter verhaald had, hoe de koningin haren dienaar beval, om hare schoondochter KIN TAMBOEHAN, die reeds zooveel van de

wreede moest lijden, naar de eenzaamheid van het woud te brengen, en haar daar te dooden, vervolgt hij aldus:

Hoe dit bevel zijn ziel mogt roeren,
De dienaar ging zijn last volvoeren,
Terwijl van smart hem 't harte brak.
Hij vond Kin Tamboehan en sprak
Eerbiedig voor haar neergebogen:
„Vorstin, vergeef mij, uw gemaal
„Ontbiedt u tot zich." — Op die taal
Verbleekt ze en siddert, en haar oogen
Ontspringt een heete tranenvloed.
De schrik slaat haar in merg en bloed.
Toch maakt ze zich gereed, en spoedt
Zich voort met wankelenden voet.
Haar volgt de gansche vrouwenstoet
Van trouwe voedsters en vriendinnen,
Die aan haar hangen, haar beminnen,
Die, nu ze haar in tranen zien,
Om strijd haar troost en hulpe bien,
En tot de hofpoort haar geleiden.
Dáár moet ze van die dierb'ren scheiden.
Ze voelt het zal voor eeuwig zijn,
En krimpt op nieuw van zielepijn.
„Vaarwel!" zoo roept ze tot de vrouwen,
Wier boezem zwoegt, nu zij de smart
En 't lijden der vorstin aanschouwen.
Zij drukt ze snikkend aan heur hart,
„Vaarwel!" zoo lispelt ze „getrouwen!"
Ze omhelst ze en kust ze en rukt zich los
En gaat naar haar gemaal in 't bosch.

Wat bange togt! Haar tranen stroomen
In stille wanhoop. 't Voglenheir
Zag deernisvol op de arme neer,
En zong, in 't groene loof der boomen,
Zoo klagend en zoo droef te moê.
't Gebloemte, schitterend van kleuren,
Scheen om haar jammeren te treuren
En sloot zijn geurge blaadjes toe.
Ze gaat met wankelende schreden.
Twee voedsters volgen op den voet
En steunen haar in 't voorwaarts treden.
Maar ach ze kan niet meer. Het bloed
Verstijft haar in het hart en de ad'ren
Van angst en schrik, hoe meer ze naderen.

En op een rots in 't somber woud,
Verborgen, in het kreupelhout,
Door een gewelf van groene bladeren,
Stort ze eindlijk neder, zonder kracht,
En uitgeput. „Reeds daalt de nacht!"
Zoo stamelt zij: „'k Ben in haar magt —
„Ach, Raden Mantri, hoor mijn klagt,
„Gij zijt mijn echtgenoot, mijn hoeder,
„Mijn vriend, bescherm mij voor uw moeder!".
De dienaar, die in de eenzaamheid
Der wildernis haar had geleid,
Kon zijne tranen niet weerhouën.
Hij nadert haar. „'k Heb u misleid,
„Vorstin, de magtigste der vrouwen,
„Aan wie dit volk en 't land behoort,
„Mijn meesteres, heeft mij geboden
„U in dit duister eenzaam oord
„Te voeren en u hier te dooden.
„Ik moet volbrengen wat zij zegt,
„Vorstin, helaas! ik ben haar knecht,
„Wie zou mij tegen haar beschermen!"
Kin Tamboehan stort zich in de armen
Der voedsters, nu ze 't vonnis hoort
Der koningin, die haar vermoordt.
't Is of reeds 't staal haar 't hart doorboort —
Ze rilt van angst, heur tranen stroomen,
Nu zij aan Raden Mantri denkt
De liefde en trouw, die hij haar schenkt,
De zaligheid, de zoete droomen
Der min: „Helaas! 't is alles uit!
„'t Is al voorbij!" zoo snikt ze luid
En wanhoopt, in haar stervenssmarte. —
Maar plotseling rijst zij op. „Welaan,
„Volbreng uw last, doorboor mij 't harte!
„Kan ik mijn noodlot niet ontgaan —
„De hemel ziet haar euveldaên,
„Ze zullen straffeloos niet blijven.
„Maar gun mij, dat ik, vóór uw staal
„Mij doodlijk treft, aan mijn gemaal
„Een laatsten afscheidsgroet mag schrijven."
Ze plukt een lontarblad; tot stift
Dient haar heur nagel; en ze grift
Een teedren groet in deze woorden:
„Vaarwel, vaarwel mijn echtgenoot,
„Ik sta aan d' oever van den dood,
„De kris der wraak zal mij vermoorden.

„De hemel moog de gunst ons biên
„Elkaar daar boven weer te zien!
„Blijf uwe moeder niet weerstreven,
„Doe wat de koningin gebiedt.
„Wil zij een andre vrouw u geven,
„Volg dan haar wil, weersta haar niet.
„Ik sterf voor u; 'k heb in mijn leven
„U onuitsprekelijk bemind.
„Voor u alleen, mijn eenige vrind,
„Sloeg mij de boezem, klopte 't harte;
„En in den dood is 't mij slechts smarte,
„Dat ik u nimmerweer aanschouw —
„Want ook in 't graf blijf ik u trouw!".

Zoo schreef ze op een der lontarbladeren.
Ze liet den grijzen dienaar naderen
En sprak, met moed en waardigheid:
„Volbreng uw pligt, ik ben bereid!".
De grijsaard siddert, aan zijn oogen
Ontrolt een traan van mededoogen.
Hij is een slaaf, hij kent zijn pligt,
Hij grijpt zijn wapen — maar hoe ligt
De schede zij — ze valt weer digt —
Hij heeft geen kracht de kris te ontblooten.
In 't eind bedwingt hij zich — daar blinkt
Het schitterend staal omhoog, — en zinkt —
En wordt haar in de borst gestoten.
Ze ontvangt den doodelijken slag
En valt in een en stort ter aarde.

De vertaling, die wij hebben medegedeeld, maakt volstrekt geen aanspraak op eenige letterkundige verdienste; maar zij zal, gelijk wij hopen, kunnen strekken, om de schoonheid van dit fragment uit het oorspronkelijk gedicht eenigzins te doen waarderen. 't Is jammer, dat aan 't Maleisch in 't algemeen en aan de Maleische poëzij in 't bijzonder tegenwoordig zoo weinig wordt gedaan. 't Schijnt de mode te zijn, om daarop met verachting neder te zien, maar, wij durven het onbewimpeld zeggen, dat geschiedt meest door hen, die van 't Maleisch al bitter weinig weten. En toch is het Maleisch de taal, waarmede men in den Indischen Archipel het verste komt. Praktisch nut heeft zij ongetwijfeld veel meer dan eenige andere taal van die eilanden, want met haar kan men bijna overal te regt. Wij hopen, dat die zucht, om zich, door laag neder te zien op het Maleisch en hoog op te geven van het Javaansch, in een schijn van geleerdheid te tooijen, weldra plaats moge maken voor eene regte waardering van beiden.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië onder ultimo December 1854, door de hoofdcommissie van onderwijs ingediend aan Z. E. den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië. — Batavia 1855.

Even als vroegere dergelijke verslagen, is het eerste gedeelte opgemaakt door de hoofdcommissie van onderwijs en betreft de Europeanen en inlandsche Christenen, en het tweede gedeelte ter algemeene sekretarie, bevattende het onderwijs onder de inlanders. Het eerste gedeelte is in vijf hoofdstukken verdeeld. Het verslag heeft overigens, door betere indeeling en het opnemen van meerdere bijzonderheden, een weinig in belangrijkheid gewonnen, ofschoon men nog geenzins kan zeggen, dat het eene uiteenzetting van het psijchologisch gedeelte van het onderwijs bevat. Het is nog grootendeels eene drooge statistiek.

Veelvuldig waren de wisseling in het hoofdbestuur. De president van de hoofdcommissie, de heer P. VAN REES, vertrok naar Nederland. De hulde, bij die gelegenheid aan hem gebragt, voegen wij bij de zoovele *officiële waarheden*, wanneer men in aanmerking neemt, dat de heer V. R., die, èn als voorzitter van de hoofdcommissie èn in zijne betrekking van resident van Batavia, belast was met de belangen van het onderwijs, zelfs niet gezorgd heeft voor de oprigting van *éénе* enkele Gouvernementsschool voor inlanders in de hoofdplaats van Nederlandsch Indië.

Verder werden, in dit jaar, de volgende leden ontheven van hunne betrekkingen als leden der hoofdcommissie: Dr. W. BOSCH (van wiens aftreding wij reeds in het overzigt van het verslag over 1853, de 7de aflevering van het vorige jaar, melding maakten), de kolonel A. MEIS, de heer A. A. REED, Mr. H. M. MERKUS WILLER en de kolonel P. H. MENU, terwijl het lid en oud-sekretaris, de heer G. G. C. VAN ZIJL DE JONG, overleed. Tot voorziening in eenige dezer vacatures werden de heeren A. A. F. MOUNIER, predikant te Batavia, G. WASSINK, kolonel, chef van de geneeskundige dienst, en C. G. VAN DENTSCH, kolonel, chef van het wapen der artillerie benoemd; er ontbreken alzoo nog twee leden. Wij hopen, dat deze heeren, door eene ijverige waarneming van de belangen van het onderwijs, ruimschoots de talrijke verliezen zullen vergoeden, die de hoofdcommissie geleden heeft. Aan den heer J. A. PATTIJN, den sekretaris der commissie, werd in dit jaar de welverdiende tevredenheid van het Gouvernement betuigd, wegens ijverige behartiging van de belangen van het onderwijs.

Uit het tweede hoofdstuk, dat den zoo aangenaam klinkenden titel voert van: *uitbreiding van het onderwijs*, vernemen wij, hoe het meerder personeel is verdeeld, dat dit jaar in dienst is getreden. Het aantal onderwijzers, ondermeesters en kweekelingen is in 1854 gebragt tot op 121 personen, tegen 100 op het einde van 1853. Daaronder waren door het Ministerie van Koloniën uit Nederland gezonden zes onderwijzers en twaalf kweekelingen.

Deze vermeerdering was allernoodzakelijkst, daar op onderscheidene scholen 40 tot 80 leerlingen door *één* persoon onderwezen moesten worden. De korte diensttijd van deze jongelieden maakt het vellen van een oordeel over hen onmogelijk. Ten gevolge van deze uitbreiding van het personeel, zijn dan ook scholen te Banjoemas en te Palembang geopend. Daarenboven zou binnen weinige weken eene school te Bazoekie worden open gesteld. Ook is verlof gegeven te Willem I (Ambarawa), Japara en Bangkallang (eiland Madura) scholen op te rigten. Op de laatste plaats was de in 1834 opgerigte school in 1843 gesloten. Een geheel geslacht is alzoo van het genot van onderwijs verstoken gebleven en men is daardoor meer achteruitgegaan, dan men in lang zal kunnen winnen.

Onze voorspelling ten aanzien van de Gouvernementsschool te Bandong in de Preangerregentschappen is tot ons leedwezen bewaarheid geworden. De resident had te kennen gegeven, dat daar meer dan 20 kinderen tusschen 6 en 14 jaren aanwezig waren. De chef van den waterstaat en 's lands civiele werken werd verzocht een project voor een schoolgebouw en eene onderwijzerswoning in te dienen, en daar dit stuk op het laatst van December 1853 nog niet was opgemaakt, vreesden wij dat er nu *geene* school zou komen, wanneer een der kinderen overleed of verhuisde en alzoo het vereischte getal niet meer aanwezig was. Die vrees was gegrond, want wij lezen in het verslag, dat de hoofdcommissie van den resident een schrijven ontvangen heeft, waaruit bleek, „dat, na eene nieuwe opname, het getal der te Bandong aanwezige kinderen te gering was eene Gouvernementsschool op te rigten, *zoodat het bedoelde voorstel als vervallen kon worden beschouwd.*" Het is eene ongelukkige politiek, die geheele geslachten in onwetendheid laat voortdwalen om zulke nietige toevallige omstandigheden. Wij vreezen, dat het te Ngawie (Madioen) niet beter zal gaan, want ook daar wacht men steeds op een project voor den opbouw van een schoollokaal en eene onderwijzers woning!

Te Tjandjor is de oprigting van eene partikuliere school geweigerd, omdat tegen den als onderwijzer voorgestelden persoon *bedenkingen bestonden* en hij niet in het bezit was van eenige acte van rang. Welke die bedenkingen waren, wordt niet opgegeven. Zouden zij welligt ook van dien aard zijn, dat men er niet openlijk voor durft uitkomen?

Wij vinden een gunstig advies omtrent de erkenning van de Christelijke ambachtschool te Batavia en van het gesticht voor de verlatene kinderen op Jattie (ommelanden van Batavia).

Het instituut „Herwijnen" is met het raadslid P. J. B. DE PEREZ in overleg getreden omtrent de ondersteuning van die inrigting door het Gou-

vernement, naar de grondslagen bij het besluit van 19 November 1854 uitgedrukt. Dat regeringsbesluit wordt evenwel niet nader medegedeeld, en wij weten alzoo niet, of de regering het ongelukkige denkbeeld van de hoofd-commissie heeft gevolgd, om het schoolgeld voor meervermogenden te verminderen, dan wel haar eigen en beter denkbeeld om beurzen aan mindergegoeden uit te reiken. Het besluit van 13 Januarij is immers daar, om ons de kennisneming van officiële stukken te beletten!

Eene verhooging van de indemniteit voor huishuur, die de onderwijzers zoozeer behoefden, en het indienen van eene lijst van 8 kandidaten om daaruit jongelieden te kiezen, die te Canton in de Chinesche taal zouden worden onderwezen, wordt voorts vermeld.

De hoofdcommissie heeft een plan afgewezen van den heer A. VAN PERS, om bij de lagere scholen te Batavia het regtlijnig en topographisch teekenen te leeren. Men heeft hem naar de maatschappij van nijverheid verwezen, om reden, dat het teekenen niet behoort tot de vakken van onderwijs op de Gouvernements lagere scholen in Neêrlandsch Indië. Wanneer wij later lezen, dat het Gouvernement te vergeefs gezocht heeft naar een bekwaam persoon, om de inlandsche kweekelingen op de kweekschool te Soerakarta in dat vak te onderwijzen, dan betreuren wij deze beschikking zeer, te meer daar bij den waterstaat geschikte personen noodig zijn, en men alzoo eene gunstige gelegenheid heeft laten voorbijgaan, om de inlandsche kinderen op te leiden in de vakken, waardoor zij den lande nuttig zouden kunnen zijn en hun een eervol en zeker bestaan ware verzekerd.

Aan het onderwijzers genootschap stond het Gouvernement bij besluit dd. 8 Februarij 1854, nº. 5, voor eens uit 's lands kas toe eene som van ƒ 1,200, ten einde te kunnen voorzien in de grootere uitgaven voor de ter perse liggende nieuwe leermiddelen.

Omtrent die leermiddelen zegt het verslag:

> De naar PRINSEN omgewerkte drie eerste leestafels, droegen de algemeene goedkeuring weg.
>
> De plaatjes voor die leestafels, hier vervaardigd, mogen gerekend worden onder de schoonste voortbrengselen der lithographische pers in deze gewesten.
>
> Nog werd een aanvang gemaakt met de uitgave van eene serie van rekenboekjes, van welke het eerste stukje is verschenen en algemeen doelmatig wordt geacht.

Omtrent de inspektie-reis van Dr. S. A. BUDDING wordt ons niets medegedeeld dan eenige missives, waarbij zijne rapporten over het schoolwezen behandeld zijn; alleen omtrent de Molukko's wordt later daarvan iets vermeld.

Van blz. 22—28 vinden wij overigens niets dan cijfers, betreffende de kosten van het onderwijs. Daaruit blijkt, dat zij de ontvangen schoolgelden hebben overschreden: in 1848 met ƒ 124,000.00, in 1849 met ƒ 132,653.101, in 1850 met ƒ 133,332.22, in 1851 met ƒ 152,208.92, in 1852 met ƒ 191,734.113½ en in 1853 met ƒ 204,323.23. Wij zien hierin wel is waar eene langzame, maar steeds voortdurende vermeerdering. Elke cent, die meer besteed wordt om eenige verlichting en beschaving in Indië te verspreiden, zal duizendvoudig vergoed worden. Niets beteekenend is evenwel het totaalcijfer op eene begrooting van ruim 80 millioenen.

Het derde hoofdstuk bevat een uittreksel uit verslagen van de onderscheidene subcommissiën omtrent den staat van het Gouvernements- en het partikulier onderwijs (blz. 29—68). Dit hoofdstuk bevat weinig belangrijks. Wij willen alleen aanstippen, dat de stadschool te Batavia is vergroot; dat te Madioen eene partikuliere school is opgerigt, maar dat daardoor geene Gouvernementsschool is tot stand gekomen (!), en dat over het algemeen het onderwijs op Java bevredigende uitkomsten oplevert. Zoo zegt het verslag omtrent Kadoe (Magelang):

Bij het einde van het jaar 1853 telde de Gouvernements lagere school gemiddeld 31 leerlingen, van welke 9 gratis onderwijs genoten.

Aan het einde van 1854 was het gemiddeld getal 39 leerlingen, alzoo een vooruitgang van 8 scholieren, waarvan als reden kan worden aangevoerd, dat ouders en voogden hier ter plaatse hoe langer zoo meer het voorregt beseffen van eene school te bezitten, waardoor hunne kinderen in de gelegenheid worden gesteld het zoo noodige onderrigt te erlangen, om eenmaal als nuttige leden in de maatschappij te kunnen treden.

Minder gunstig is de toestand op de buitenbezittingen in het algemeen. Onverschilligheid, maar voornamelijk de armoede der ouders is de oorzaak daarvan. „De talrijke jeugd te Maros (noorderdistricten) wacht nog steeds op eenen onderwijzer, — zegt o. a. het verslag — om hen uit de onwetendheid op den weg der beschaving te brengen. Verschillende omstandigheden hebben daartoe bijgedragen." Ook ten opzigte van het onderwijs staan dus de buitenbezittingen verre bij Java achter en dienen er krachtige maatregelen tot opbeuring en verbetering te worden genomen.

Het vierde hoofdstuk betreft den staat van het schoolwezen meer bijzonder onder de inlandsche Christenen in de Molukkos, en de rapporten van den heer BUDDINGH leveren daaromtrent een beter overzigt dan vroeger. Omtrent het instituut voor inlandsche onderwijzers te Amboina lezen wij het volgende in het verslag:

Digt bij de stad Amboina vindt men, te Batoemera, het instituut voor inlandsche onderwijzers, aan welks hoofd de heer B. N. J. ROSKOTT staat, geassisteerd door den inlandschen onderwijzer JACOB PICAULI. Een getal van 29 jongelingen ontvangt ten zijnen huize dagelijks, des morgens van 8 tot 1 uur en des avonds van 7 tot half tien ure, onderrigt in de vakken van lager onderwijs zoowel als in de bijbelsche geschiedenis, de geloofs- en zedeleer en de verklaring van het nieuwe testament, terwijl zij bovendien nog theoretisch en praktisch geoefend worden in de muziek en den zang. Tot dit laatste worden door den heer ROSKOTT gebezigd de handleidingen van den heer SMITS, en die van den heer BASTIAANS voor het vierstemmig koraal-gezang.

De kweekelingen, „moeried" genaamd, bestemd om eenmaal in de negeriën het onderwijs der jeugd te leiden, en de Chistelijke gemeente des Zondags voor te gaan, zijn verdeeld in drie klassen, tellende de 3de klasse thans 11 kweekelingen, de 2de klasse 10 en de 1ste klasse 8 leerlingen.

De elèves der 1ste klasse, wier getal 18 behoort te zijn, doch welke onlangs een verlies leed van 14 jongelingen, wonen als kweelingen ten huize van den instituteur, terwijl de 2de en 3de klasse bestaan uit dagleerlingen.

Het onderzoek, hetwelk in dit gesticht werd ingesteld, heeft ongemeen voldaan. Er werd in al de klassen bijzonder goed gelezen, geschreven, gerekend en het begrip en oordeel was zeer voldoende ontwikkeld. Groote en vele proeven van gelukkige vordering waren hier te zien, zoo wel als treffelijke blijken van de bekwaamheid en den volhardenden ijver van den heer ROSKOTT.

Het rekenen bepaalde zich in de 3de klasse tot de bewerking der vier hoofdregelen; in de

2de klasse tot de kennis der gewone breuken; in de 1ste klasse tot die der interest-rekening, gezelschap-rekening enz.

Vooral behaagde in de 2de en 1ste klasse het oordeelkundig rekenen, en evenzeer de gewoonte, dat ieder kweekeling, voor het schoolbord geplaatst, bij beurten als onderwijzer bij zijne medeleerlingen moet fungeren en zulks onder het opzigt en de leiding van den heer ROSKOTT.

De verklaringen van het 1ste hoofdstuk van het Evangelie van JOHANNES en van het 5de en 27ste hoofdstuk van MATTHEUS, werden in deze klasse met veel juistheid en vlugheid gegeven en van het Heilige Land hadden de leerlingen grondige kennis opgedaan. In één woord deze gansche inrigting overtrof verre de verwachting, verdient allen lof en aanmoediging, en kan niet anders dan de heilzaamste vruchten afwerpen voor de Christen bevolking in den Molukschen Archipel. Ook nadat de kweekelingen het instituut verlaten en eene plaatsing als goeroe op het eiland Ambon ontvangen hebben, blijven zij aan den heer ROSKOTT verbonden, komende zij elken eersten Donderdag der maand naar de hoofdplaats, ten einde in het kerkgebouw vergaderd hem verslag te geven van den toestand van de school en kerk in de jongst verloopen maand, ieder voor zooveel zijne negeri aangaat.

Deze allerbelangrijkste instelling, waarvan de verdienstelijke direkteur, de heer ROSKOTT, allen lof verdient, doet veel tot verspreiding van het onderwijs in die streken. Intusschen zijn de middelen lang niet toereikend, want daar, waar het onderwijs zich nog in achterlijken toestand bevindt, en dit is op vele plaatsen het geval, werd dit vooral toegeschreven aan de weinige kennis en aan het gebrek aan ijver bij de onderwijzers. Men heeft dikwijls als argument tegen de verspreiding van het Christendom gewezen op de luiheid en den trots der Amboinezen, en thans lezen wij in het verslag:

„Merkwaardig is overigens de belangstelling, welke de bevolking van „Amboina in de zaak van onderwijs en schoolwezen betoont. Het onder„zoek, hetwelk Dr. S. A. BUDDINGH, in de drie bovengemelde scholen (in„landsche Christenenscholen, te Hative, Mardika en te Noessa-Nivi) hield, „werd door eene talrijke menigte van mannen en vrouwen, van den aan„vang af tot aan het einde toe, bijgewoond."

De behoefte aan kundige onderwijzers is intusschen groot, want overal, waar goede *goeroes* zijn, betoonen de kinderen ijver en ontwikkelt zich hun denkvermogen, terwijl de trots der ouders wijkt voor het besef der weldaden van een geregeld onderwijs; daarentegen oefent het gebrek aan kundige onderwijzers elders een allernoodlottigsten invloed uit.

Volgens de laatste berigten der sub-kommissie valt, over het geheel genomen, ten aanzien van het inlandsch Christelijk schoolwezen in de Molukko's voor ditmaal weinig verblijdends te berigten. In de eerste maanden des jaars werd de bevolking niet slechts op en om de hoofdplaats Amboina, door de hier schier altijd heerschende koortsen, aangetast, maar ook bijna al de negeriën van Ambon, alsmede de nabij gelegene eilanden en wel inzonderheid Saparoea, door de bekende doodelijke ziekte getroffen, die honderden bij honderden offers ten grave sleepte, en allerwege schrik en ellende verspreidde.

Reeds in de maanden Januarij en Februarij, toen de schoolopziener voor de Maleische scholen B. N. J. ROSKOTT, den heer Dr. S. A. BUDDINGH bij zijne algemeene inspektie over het eiland Ambon vergezelde, deed de nadeelige invloed der allengs toenemende ziekte zich zeer gevoelen, doch weinig vermoedde men toen, dat deze eerlang zoozeer zoude toenemen, dat de negerischolen gesloten moesten worden, hetwelk inderdaad met eenigen het geval is geweest.

En toen nu eindelijk omstreeks de maand Augustus de ziekte begon te bedaren, en de schoolopziener voornoemd zooveel mogelijk had gezorgd, dat de werkzaamheden langzamerhand we-

der op den gewonen voet konden worden geregeld, had er andermaal een zeer onaangenaam oponthoud plaats, dat echter voor ditmaal gelukkiglijk niet door ziekte werd veroorzaakt; want in de maand September verzochten en erlangden de inlandsche regenten vrijheid, om al de negerischolen te sluiten, en de schoolkinderen aan den arbeid te zetten ter inzameling van kruidnagelen; waaruit dus blijkt, dat gedurende het afgeloopen jaar de inlandsche Christenscholen al zeer ongelukkig zijn geweest.

De schoolopziener B. N. J. ROSKOTT gaf, bij zijn verslag over deze scholen, den wensch te kennen, dat een goed uitgewerkt en goed gehandhaafd reglement voor het inlandsch Christelijk onderwijs, eerlang aan al die oude gebruiken een einde mogt maken.

Zoo lang een ongelukkig monopolie-stelsel in de Molukko's bestaat, is dus aan geen behoorlijk onderwijs en aan geene opbeuring van de Christen bevolking uit haren verachterden zedelijken toestand te denken, evenmin als aan vermeerdering van de stoffelijke welvaart.

In de Menahassa werd overal begeerte naar meerder onderwijs waargenomen. Het is merkwaardig te vermelden, zegt het verslag, dat de enkele kinderen (zonen van hoofden), die op de Gouvernements lagere school te Menado onderwijs genieten, bijzondere bevattelijkheid aan den dag leggen in het aanleeren der Hollandsche taal, en dat daartoe, niet alleen bij de hoofden, maar bij de kinderen zelven, veel lust en geneigdheid bestaat. Intusschen bevindt het onderwijs zich in het algemeen daar in zeer verachterden toestand. Wij vragen: aan wie is dit te wijten?

De bijlagen A en B, benevens hoofdstuk V (blz. 123—173) bevatten niets dan statistieke opgaven en cijfers, als opgaven van de namen der leden van de verschillende kommissiën van onderwijs, van de onderwijzers, de begrooting van de kosten van het onderwijs over 1854 en dergelijke meer.

Daarop volgt het „Verslag over het schoolwezen voor den inlander in „Nederlandsch Indië over het jaar 1854," opgemaakt ter algemeene sekretarie, waarvan wij met groote belangstelling kennis hebben genomen.

Even als vroeger is dit verslag in drie afdeelingen verdeeld.

I. De eerste hoofdafdeeling betreft weder de uitmuntende instelling te Soerakarta tot aankweeking van inlandsche onderwijzers, steeds onder de leiding van Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, als hoofdonderwijzer, en den heer J. VAN HAAGEN, als tweede onderwijzer.

Het getal kweekelingen was op 15 blijven staan. Vijf hadden intusschen de kweekschool verlaten en vijf anderen waren er bijgekomen; vier van de eersten waren reeds als onderwijzers aangesteld.

Wij kunnen de verzoeking niet weêrstand bieden, onze lezers een uittreksel mede te deelen van het verslag, onder dagteekening van 31 Mei 1855, door den hoofdonderwijzer aan den resident van Soerakarta medegedeeld.

„Wat de hulpmiddelen van het schoolonderwijs aangaat, deze werden ook dit jaar wederom „uitgebreid."

„Door het Gouvernement werden ten gebruike op de Javaansche scholen beschikbaar gesteld „2 *Maleische leesboekjes*, waaraan de grootste behoefte was."

„Wel is het Maleisch in die boekjes wat te hoog, zoodat het door niemand van de kweekelingen geheel verstaan wordt, doch deze omstandigheid geeft den onderwijzer aanleiding tot „vragen en ophelderen en den leerling gelegenheid om zijne kennis van het Maleisch uit te breiden. Voorts werd door het Gouvernement eene verzameling van 57 fabelen, door den heer

„C. F. WINTER SR. in het Javaansch vertaald, uitgegeven. — Deze verzameling is hier met „blijdschap ontvangen en wordt vlijtig gelezen. — Behalve deze gedrukte werken, werd aan de „kweekelingen een vervolg op 't geen zij vroeger van de Javaansche spraakkunst hadden ont- „vangen, medegedeeld."

„Ik zelf ben op denzelfden weg voortgegaan met het opstellen en verzamelen van onderschei- „dene werkjes."

„De vroeger vermelde vertaling van de landmeetkunde werd geheel op nieuw bewerkt en heeft „daardoor in vorm en inhoud veel gewonnen. — Zoo wel om andere redenen, als ook om de „onzekerheid waarin men nog verkeert bij het vertalen van vele meetkunstige termen, waarvan „het gebruik ook bij de eenvoudigste behandeling onvermijdelijk is, blijft zij nog gebrekkig."

„Wat de rekenkunst aangaat, werden de vraagstukken, uit den regel van drieën voortvloei- „jende, voortgezet en voleindigd. — Eene korte eenvoudige schets van de tiendeelige breuken „werd in het Javaansch ontworpen."

„De kennis der aardrijkskunde werd uitgebreid en verbeterd door 't opstellen van eene nieuwe „handleiding over Azië. De hulponderwijzer F. W. WINTER was mij in 't een en ander behulp- „zaam. Eindelijk werd er van de Javaansche courant „*Bromortani*", door den heer HARTEVELT „alhier uitgegeven, zooveel mogelijk partij getrokken."

„Al de kweekelingen werden bij voortduring met vrucht in het Madureesch onderwezen. — „Van de 15 bevinden zich 2 in de 4de of laagste klasse. — Het zijn de laatst aangekomenen „MOEKMIN en TALKA. — Behalve dagelijksche oefeningen in 't lezen en schrijven, waarin zij „redelijke vorderingen gemaakt hebben, zijn zij begonnen met de aardrijkskunde, en worden de „hoofdregels der rekenkunde door hen beoefend. — MOEKMIN had bij zijne komst nog zeer „weinig geleerd."

„De 3de klasse heeft 3 leerlingen, SANTOSA, ABDOEL-BAHIET en NGALIE; zij maken goede „vorderingen in het lezen en schrijven en in de aardrijkskunde van Java; in de rekenkunde „zijn zij met de beoefening der gewone breuken bezig."

„Deze beide klassen worden ook nog geoefend in het vertalen van de eene Javaansche taal- „soort in de andere. — Zij waren onder de leiding van den 2den onderwijzer den heer J. VAN „HAGEN, doch werden gedurende diens ziekte of afwezigheid door mij en meestal door den „hulponderwijzer F. W. WINTER onderwezen. SANTOSA en NGALIE hadden bij hunne komst vrij „goed schoolonderwijs genoten. — ABDOEL-BAHIET gaat voort zich gunstig te ontwikkelen."

„De 2de klasse stond tot 1° Januarij 1855 onder opzigt van den 2den onderwijzer, doch „sedert dien dag onder dat van mij. — Zij bevat 6 leerlingen: SAPARIMAN, PARMAN, DARSA, „MOHAMAD TAHIET, SOERADJIE en SANGADIE."

„Behalve in 't lezen en schrijven zijn zij bedreven in de kennis van den Oost-Indischen Ar- „chipel, in de behandeling der breuken, zoo gewone als tiendeelige en in die der benoemde „getallen. Met de leer der evenredigheden en met de landmeetkunde zijn zij begonnen. — Van „deze klasse zijn de 3 eerstgenoemden, sedert 3 jaren hier op school, minder dan de anderen „met goeden aanleg begaafd. Van daar dat hunne vorderingen niet zoo groot zijn, daar het „geleerde telkens en telkens moet herhaald worden."

„Het zal beter voor hen zijn, dat zij weinig *goed* leeren; — bij anderen van gunstiger aan- „leg kan het onderwijs sneller en verder gaan. — Bijzonder onderscheidt zich SOERADJIE door „vlugheid van begrip en goeden ijver."

„De eerste of hoogste klasse heeft thans 4 leerlingen: ABAS, RAHMAN, DARDJONO en KA- „SIM. — Behalve goed lezen en schrijven van het Javaansch en Maleisch, zijn zij ervaren in „de aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel en van geheel Azië, in de oplossing van „allerlei vraagstukken uit den regel van drieën afgeleid, in de 2de magts worteltrekking en de „landmeetkunde. Met de Javaansche spraakkunst zijn zij niet geheel en al onbekend. Maas „KASIM is sedert eenigen tijd uitmuntend vooruitgegaan. Van 't oogenblik af dat hij aan de „externen onderwijs geeft, is zijn denkvermogen meer en meer in werking gekomen en draagt „het onderwijs beter vruchten dan vroeger. — In 't bijzonder is deze klasse van 's morgens 7 „tot 10 ure bezig met het geven van onderrigt aan de externe leerlingen, hetwelk bij voortdu- „ring uitmuntend gelukt."

„Met hoogen lof moet ik gewagen van den aanleg en de goede vorderingen der externen."

„Bij het examen, hetwelk op den 25sten Mei 1855 plaats had en hetwelk bijzonder daarop

„was ingerigt om de kweekelingen, ABAS en RAHMAN, openbare blijken te doen geven van hunne „gemaakte vorderingen en hun takt van onderwijzen, hebben deze kweekelingen zich zeer goed „van hunne taak gekweten en bleken zij daarvoor allezins te zijn berekend."

„Hunne handelingen en antwoorden bewezen ten duidelijkste, dat zij 't geleerde helder begre„pen en met goed gevolg aan anderen hadden medegedeeld."

„Behalve het lezen en schrijven waren de meeste externen vrij ervaren in de kennis van Java, „in de behandeling der breuken en benoemde getallen. — Hun getal is thans 24. Hunne ge„regelde opkomst ter school zou beter zijn, indien niet bij de Javanen de verkeerde gewoonte „bestond, om de kinderen alle feesten, die soms 14 dagen duren, te laten bijwonen, of ze „telkens mede te nemen wanneer zij van huis gaan. Het is voor het onderwijs wenschelijk, dat „deze adat eenigzins worde afgeschaft. Gelijk vroeger zijn de externen in 4 afdeelingen verdeeld; „over iedere afdeeling is een dier kweekelingen als onderwijzer gesteld."

„Na het gehouden examen werd aan de twee kundigsten van elk dier afdeelingen een boek„geschenk uitgereikt, als eene belooning voor vlijt en gemaakte vorderingen. — Even zoo werd „aan raden ABAS en maas RAHMAN eene dergelijke belooning geschonken. — Deze belooningen, „gelijk ook de wajang-vertooningen bij voorkomende plegtige gelegenheden, werden verschaft uit „het schoolfonds, door de schoolgelden der externen bijeengebragt."

„Behalve de toelage van ƒ25.00 aan den hulponderwijzer en ƒ10.00 aan den Madureschen „onderwijzer, werden daaruit de schoolbehoeften van de externen betaald. Ook werd door dat„zelfde fonds aan de kweekelingen gelegenheid verschaft tot het schieten met pijl en boog, en „hun een toegang tot het goochelspel van GILBERT verleend."

Langzamerhand zal deze kweekschool alzoo in de behoefte aan onderwijzers voorzien, die hunne kennis en wetenschap weder aan anderen zullen mededeelen. Welke heilzame vruchten daarvan te verwachten zijn, behoeven wij niet te zeggen. Intusschen is de behoefte aan onderwijzers nog steeds veel grooter, dan de mate waarin door het instituut in die behoefte kan worden voorzien. Dien ten gevolge is bij besluit van 21 Julij 1854, nº. 8 bepaald, dat de hoofden van gewestelijk bestuur op Java zullen worden aangeschreven, om jaarlijks voor 1 Junij eene voordragt te doen van jongelieden, geschikt geoordeeld om als kweekelingen op de kweekschool te worden opgenomen.

Het tweede gedeelte van dit verslag bevat eenige bijzonderheden omtrent de scholen voor inlandsche kinderen op Java, die in de verschillende residentiën bestaan. Op nieuw trof ons, dat te Batavia geene enkele school van Gouvernementswege is opgerigt. De opgave in het vorige verslag omtrent het aantal scholen is ook gebleken geheel fautief te zijn en in plaats van 790 slechts 547 te bedragen, waarop thans 4653 kinderen worden onderwezen. „Die vermeerdering, — zegt het verslag, — mag als een „verblijdend teeken worden beschouwd, ofschoon het onderwijs op die in„rigtingen nog hoogst gebrekkig is te noemen." In de behoefte aan onderwijs op de hoofdplaats van ons gebied in Nederlandsch Indië wordt eenigermate te gemoet gekomen voor den zendeling MÜHLNICHEL, van de Engelsche zending, die aan 34 inlandsche onchristen kinderen, voornamelijk met het doel van evangeliesatie, onderrigt geeft in het lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, zingen en de christelijke leer. De Engelschen doen alzoo op de hoofdplaats van ons gebied in Indië, hetgeen het bestuur verwaarloost!

Evenmin wordt eenig onderwijs van staatswege te Samarang of te Soe-

rabaja gegeven. In de voornaamste plaatsen alzoo bestaat wel zucht tot het verkrijgen van kennis, zooals uit het verslag blijkt, maar geenszins voldoende medewerking van het Gouvernement.

Een treffend kontrast vindt men daarentegen in de pogingen, die in de residentie Pasoeroean tot verspreiding van kennis zijn aangewend. Onze lezers weten dat de heer VAKKEVISSER daar de impulsie had gegeven. De tegenwoordige resident volgt dat loffelijk voorbeeld. Het getal leerlingen is daardoor van 63 tot 131 geklommen. Op de school te Pasoeroean ontvangt de Javaansche jeugd van goede geboorte ook onderwijs in het practische landmeten. Al de leerlingen op de drie scholen betalen voor het onderwijs, en de schoolgelden dekken de onkosten. Men meldt de gunstigste berigten van de leerlingen, en de nuttige strekking dezer scholen wordt al meer en meer door de hoofden ingezien.

Ook te Madioen en te Magettan, in Madioen, zijn twee nieuwe scholen voor zonen van inlandsche hoofden opgerigt en de bestaande school te Ponorogo werkt met goed gevolg. Gunstiger berigten dan omtrent deze school gemeld worden, ook wat de pogingen van de Javaansche hoofden betreffen om dergelijke instellingen van onderwijs te bevorderen, kan men wel niet verlangen.

Te Cheribon is eene inlandsche school in Julij 1854 geopend, maar de mindere geschiktheid van den onderwijzer is een groot bezwaar voor den bloei van het onderwijs.

Overigens bestaan scholen te Bantam; Poerwakerta in Krawang; te Tjandjor, Bandong, Soemadang, Soekapoera en Garoet, allen in de Preanger Regentschappen; te Tagal, Pakalongan, Rembang en Toeban in Rembang; Serang in Bantam; Toeloong-Agong in Kediri; te Magelang en Temangong in Kadoe; te Patjitan; te Pattie in Japara; en te Poerworedjo, Ambal, en Keboemen in Bagelen; omtrent al deze scholen luiden de berigten over het algemeen gunstig.

De school te Toeban is door de inlandsche hoofden geheel *uit eigene middelen* daargesteld. Omtrent de scholen in de Preanger Regentschappen, waar het getal leerlingen van 125 tot 147 is geklommen, leest men:

„Over het algemeen hebben de leerlingen zich onderscheiden door bijzon-„deren ijver en toeleg; daar waar takt voor onderrigt bij de onderwijzers „bestaat of de Europesche ambtenaren zich de moeite geven, dat onderrigt „gade te slaan, wordt bij de leerlingen weetgierigheid opgemerkt."

Van hoevele scholen in Europa kan zulk eene gunstige getuigenis worden afgelegd? En nu spreekt men nog altijd van de onverschilligheid en van de luiheid van den Javaan!

Men leze hetgeen in het verslag omtrent Patjitan wordt gezegd en men zal tot de overtuiging komen, hoezeer de Javaansche bevolking door de voorstanders van het stelsel van behoud in een verkeerd daglicht wordt gesteld. Er staat:

„De jongelingen komen gewillig ter school, gedragen zich zeer ordelijk en „het bevestigt zich ook hier, dat de Javaansche jongeling uitmunt in leer-

„*lust en verstandelijke vermogens*." Wij behoeven hier niets bij te voegen.

De inlandsche school te Banjoemaas van den heer HALKEMA heeft van het Gouvernement subsidie verkregen, daar de schoolgelden te drukkend waren. De resident verklaart, dat de regent van Banjoemaas voortgaat steeds bijzondere belangstelling in de school te toonen, en hij wenschte zelfs dat in iedere afdeeling eene school kon worden opgerigt. Wij zullen hem een oogenblik zelf laten spreken:

„Ten aanzien van het inlandsche onderwijs is het, voor zoo ver deze residentie betreft, wel„ligt niet onbelangrijk het volgende te melden:

„De regent van Poerbolingo laat zijnen zoon door zekeren SIMONS, voormalig kweekeling op „de Gouvernementsschool te Pakalongan, in het Hollandsch, Maleisch, de reken- en aardrijks„kunde en het teekenen onderrigten; — evenzoo de Palembangsche pangeran KRAMA DJAJA „eenen zijner zonen en een kleinzoon; zelfs had deze laatste aanvankelijk gewenscht, deze beide „kinderen hier op de Europesche school te mogen zenden, waarop ik hem echter heb aangera„den liever eenen onderwijzer aan huis te nemen."

„Evenzoo heb ik den regent van Poerbolingo, op vriendschappelijke wijze, echter dringend „geraden, toch vooral niet te verzuimen, zijnen zoon in de kennis der Javaansche taal, zeden „en gewoonten, die bij hem nog gebrekkig is, te doen volmaken."

„De regent van Bandjar Negara laat zijne kinderen, aan welke hij zeer gehecht is en die hij „daarom ongaarne ver van huis zendt, door een Javaanschen onderwijzer aan huis onderrigten."

In Oktober 1854 heeft het Gouvernement de oprigting van een schoolgebouw te Berbek in Kediri vóor de Javaansche jeugd goedgekeurd.

Wij willen het bij deze bijzonderheden laten. Wij hebben genoeg gezegd om aan te toonen, dat zich toenemende belangstelling op Java openbaart, en dat alleen het ontoereikende van de hulpmiddelen in den weg staat aan het verkrijgen van nog veel betere vruchten, dan men tot nu toe heeft mogen oogsten.

De 3de afdeeling bevat eenige mededeelingen over de schoolboekjes, waaromtrent wij reeds gesproken hebben in ons uittreksel van het verslag over de kweekschool te Soerakarta. De Gebr. HARTEVELT en Co., drukkers en uitgevers te Soerakarta, hebben verzocht het door den heer J. A. WILKENS zamengestelde Javaansch rekenboekje te mogen herdrukken, met verandering der Javaansche cijfers in Europesche en voorts met zoodanige wijzigingen als door deskundigen noodig zouden worden geoordeeld. Het blijkt uit eene opgave, dat de eerste oplage van de *Handleiding voor eerstbeginnenden in de Landmeetkunde* door J. GOEDKOOP, groot 1000 exempl., in den tijd van twee jaren is uitverkocht. 721 Maleische spel- en leesboekjes, benevens 777 van eene latere uitgave (1e en 2e stukje), alsmede 590 rekenboekjes, zijn behalve andere boeken in dit jaar verstrekt.

Wij zullen hiermede ons overzigt besluiten. Op nieuw is, door eenige weinige uitbreiding van het onderwijs, een stap gedaan op den goeden weg, en zijn enkelen ontrukt aan onze grootste tegenstanders: vooroordeel en onwetendheid. Het onderwijs is echter nog geene volkszaak geworden, want de Javaansche hoofden en vele Europesche ambtenaren beschouwen het verkrijgen van kennis steeds uitsluitend als een middel, om geschikte

ambtenaren te vormen. De toenemende belangstelling en de bewijzen, die thans zoo veelvuldig geleverd worden, dat de inlander vatbaar is voor beschaving en daardoor om de waarheden van eene meer verhevene godsdienstleer te bevatten, beloven ons veel voor de toekomst. Er blijft intusschen nog ontzettend veel te doen over, in vergelijking van het weinige dat gedaan is. Elke schrede evenwel op den goeden weg zullen wij toejuichen. Wil men de koloniën met hechte banden aan het moederland binden en de roeping vervullen, die Nederland door de Voorzienigheid is aangewezen, dan moet men met krachtige hand voortgaan. Daarop zullen wij steeds aandringen, te meer omdat er nog velen zijn, die zich tegen de uitbreiding van het onderwijs verzetten, en omdat onze innige overtuiging is, dat alleen door beschaving en Christendom in Indië te verspreiden het wezenlijke belang van het moederland evenzeer als van de koloniën wordt bevorderd.

Varia.

Tot onze verbazing vernemen wij zoo even, dat de heer Dr. SIMONS, tot dus verre direkteur der Koninklijke akademie te Delft, en de heer Mr. P. MIJER in 't zelfde Ministerie plaats nemen. Wij zullen nu niet spreken van algemeene beginselen van staatkunde; niet van de politieke droomerijen van den nieuwen Minister van Binnenlandsche Zaken, die van Nederland een protestantschen staat wil maken en dus een kerkelijk begrip met een element van staatsbeheer verwart; wij hebben een speciaal feit op het oog, een onderwerp, dat tot den dadelijken werkkring van beiden behoort, en bovendien eene zaak niet van ondergeschikt belang maar van het uiterste gewigt.

In de beschouwing van de teedere kwestie van het radikaal voor Indische ambtenaren, stonden de heer MIJER en de heer SIMONS vroeger lijnregt tegen elkander over; thans zijn zij geroepen, om gezamenlijk de inrigting der school te Delft te regelen, en het daaraan naauw verbonden vraagstuk van 't radikaal *gezamenlijk* op te lossen. Hoe zal dat mogelijk zijn?

Men herinnert zich, welk aandeel de tegenwoordige Minister van Koloniën gehad heeft in de demonstratie der ingezetenen van Batavia, op den 22sten Mei 1848. Men herinnert zich, dat hij toen mede aan 't hoofd der op dien dag gehouden algemeene vergadering heeft gestaan en het adres heeft in 't leven geroepen, dat daarvan 't gevolg was.

In Nederland beschouwde de direkteur der Koninklijke akademie te Delft, de heer SIMONS, die gansche beweging te Batavia en het den Koning aangeboden adres, als een aanval tegen het voortdurend bestaan der akademie, aan wier hoofd hij stond. Bovendien werd dat bestaan nog van eenen anderen kant bedreigd. Immers in het Verslag van de Ministers aan den Koning, omtrent de in te voeren bezuinigingen, voorkomende in de *Staatscourant* van 17 November 1848, n°. 273, werd het als raadzaam voorgesteld, om die akademie met die van Breda te vereenigen.

Naauwelijks waren de heer SIMONS en de docenten der akademie te Delft met deze beide stukken, het verslag der Ministers en het adres der ingezetenen van Batavia, bekend geworden, of zij haastten zich, om ook van hunne zijde een adres aan den Koning aan te bieden, dat van geheel tegenovergestelde inzigten getuigde. Wij hebben in der tijd onze meening over dit adres van den heer SIMONS c. s. te kennen gegeven *), en 't komt ons nuttig voor onzen lezers die beoordeeling thans nog eens onder de oogen te brengen. Zij zullen er den hoofdinhoud van het stuk uit leeren kennen

---

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jaargang 1849, I, 89 enz.

en tevens zien, hoe zeer de meening van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken verschilt van die van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, in eene gewigtige aangelegenheid, die zij geroepen zijn eerstdaags *gezamenlijk* te regelen.

„ Weinig hadden wij kunnen denken, dat in het adres (van de heeren SIMONS c. s.) zoo veel krenkends en vernederends zou voorkomen voor de ingezetenen van Nederlands Indië, zoo veel, dat wel geschikt is, om verbittering en wrevel op te wekken en aan te vuren, maar niet om te bewijzen, dat inderdaad het praerogatief, aan de akademie te Delft verbonden, van eenig nut is voor het vaderland en Indië.

„ Het staat ons niet te beoordeelen", zoo zeggen de adressanten, „ of de regering den wil en de kracht zal hebben, om de voor het heil van de kolonie en het vaderland gemaakte bepalingen omtrent de benoeming van Oost-Indische ambtenaren, tegen de wenschen van het eigenbelang en de theoriën van eenige inwoners van Nederlandsch Indië te handhaven *)."

„ Inderdaad scherper en liefdeloozer kon het verlangen der Indische ingezetenen, wel niet worden beoordeeld en voorgesteld! De adressanten noemen het „ eigenbelang," wanneer ouders niet gaarne genoodzaakt willen zijn, om hunne kinderen op jeugdigen leeftijd duizende mijlen van zich te zenden. Het zijn „ theoriën", wanneer onze Indische landgenooten een verbeterd onderwijs in Indië zelf verlangen, om dáár hunne kinderen, onder hun oog, op te voeden. Maar zijn die „ wenschen van het eigenbelang" ongeoorloofder, dan wanneer de direkteur en de docenten eener akademie hare instandhouding verzoeken, „ uit bezorgdheid voor het toekomstig lot van „ velen hunner?"

„ En zijn het dan ook geen „ theoriën," waarop hun verzoek gebouwd wordt, wanneer zij zeggen: „ Uit den aard onzer betrekking kunnen wij, beter dan anderen, den aanleg beoordeelen, de kennis en geschiktheid der jongelieden, die, in Oost-Indië geboren, dáár eene bediening wenschen te verkrijgen. Afgezien van het betamelijke, dat die toekomstige ambtenaren vooraf vertrouwd worden met den aard van het land, de taal, de zeden en gewoonten der Indische volken, kunnen wij verklaren, dat, voor de meesten, nog eene andere opleiding volstrekte behoefte is, zullen zij later in staat wezen, 's lands belangen te bevorderen. *De ondervinding heeft ons bovendien geleerd, dat aan velen dier jonge menschen de noodige aanleg of ontwikkeling ontbreekt, en zij ten eenenmale ongeschikt zijn, om immer een ambt van eenig aanzien te bekleeden* †). Moesten die allen, met behulp hunner betrekkingen, door voorspraak en bescherming in bedieningen gesteld,

*) Onder die „ ingezetenen" staat de heer Mr. P. MIJER bovenaan. 't Is inderdaad pikant, den heer SIMONS, die op zulk eene verachtelijke wijze sprak over „ wenschen van het eigenbelang" en eigen „ theoriën" van die ingezetenen met den heer MIJER aan het hoofd, thans naast dien zelfden heer MIJER te zien plaats nemen, om deze aangelegenheid te regelen.

†) Tot de ongelukkige Indische kinderen, die hier met een pennestreek door den heer SIMONS als onbekwaam en onbruikbaar worden veroordeeld, behoort ook de heer Mr. MIJER. Ook hij werd in Indië geboren! Ik vraag nog eens, is het niet pikant beiden nevens elkander in één Ministerie te zien, om aan dezelfde taak te werken?

en dus de hooge belangen onzer koloniën aan hen toevertrouwd worden, onze natie, vreezen wij, zou spoedig, door de onkunde en traagheid der Indische ambtenaren, verstoken worden van de voordeelen harer rijke bezittingen. Zoo de akademie ook niets anders ware dan een hinderpaal voor onbevoegden, zoo zij geen ander nut aanbragt, dan ongeschikten te weeren uit belangrijke bedieningen, dan nog zou hare instandhouding wenschelijk zijn voor het volk, wiens welvaart zoo naauw verbonden is aan zijne betrekkingen met Indië."

Inderdaad het adres van den heer SIMONS c. s. verkrijgt thans eene bijzondere merkwaardigheid, wanneer men het legt naast dat van den heer MIJER c. s. Wat de een noodzakelijk keurt voor 't behoud der kolonie, dat wordt door den anderen gekenschetst als de noodzakelijke oorzaak van haren ondergang en haar verlies voor 't vaderland. „Laat gij de verpligting der Indische ouders los, om hunne kinderen naar Nederland te zenden, dan zijt gij Neêrlandsch Indië kwijt!" zoo roept de heer SIMONS uit. „Neen!" zegt de heer MIJER, „als gij die verpligting handhaaft, dan zal zij de oorzaak zijn der afscheiding van Nederland en van Indië!" Ik bid u, stel eens de beide volgende volzinnen tegenover elkander. 't Zijn de slotperioden der beide adressen.

De heer MIJER.

Nederlanders zijn zoowel de ingezetenen, inboorlingen dezer gewesten, als hunne landgenooten in het vaderland; maar wanneer de laatsten voorregten bezitten boven de eersten; wanneer door het Gouvernement een scherpe lijn getrokken wordt tusschen Nederlanders, inboorlingen van dit land en hier opgevoed, en Nederlanders uit het vaderland herwaarts overgekomen; wanneer de laatsten hunne loopbaan beginnen op een standpunt, hetwelk voor de eersten bijna het hoogste is, dat zij, ook met de grootste bekwaamheden en talenten, maar hier verkregen, kunnen bereiken, — dan is het te vreezen, dat die lijn eene verdeeldheid zal brengen tusschen de ingezetenen, waarvan de schromelijke gevolgen niet zijn te voorzien.

De heer SIMONS.

Al konden ook in Indië zelf kundige en bekwame ambtenaren gevormd worden, dan nog zouden daar nimmer, zonder groot gevaar van een spoedig verlies der kolonie, de hoogere ambten en posten kunnen worden toevertrouwd aan personen, die, in de kolonie geboren en daar geheel opgevoed, geen de minste gehechtheid aan het moederland zouden bezitten, en zich spoedig met vijandige gezindheid tegenover den Nederlander zouden stellen, van wien zij door geboorte, zeden en denkwijze zoo zeer verschillen.

Ik vraag nog eens: is het niet pikant, deze beide menschen, wier oordeel over dezelfde zaak zóó zeer verschilt, aan dezelfde tafel plaats te zien nemen, om maatregelen te beramen, waarvan de een verklaart, dat, als zij in den geest van den anderen worden genomen, de kolonie wiskunstig voor Nederland verloren is?

Nog altoos bestaat er een vooroordeel, alsof men, om Indië te kennen en over onze Indische belangen te kunnen oordeelen, zelf in Indië eenen geruimen tijd zou hebben moeten doorbrengen. Wanneer uitstekende man-

nen in Nederland, door ijverige studie en inspanning, zich met den toestand, de behoeften en de gebreken van het staatsbestuur onzer koloniën hebben bekend gemaakt; wanneer zij, na dat grondig onderzoek, den moed hebben, openlijk voor hunne meening uit te komen, en die meening verschilt van eene lofrede op het bestaande — dan roept men hun om strijd toe: „gij zijt geen bevoegd beoordeelaar, want gij zijt nimmer in Indië geweest."

Nog onlangs moet de Minister van Koloniën zulk een oordeel geveld hebben over een geacht volksvertegenwoordiger, die zich de belangen van Indië bijzonder aantrekt, en het, door zijne uitgebreide kennis, Ministers van Koloniën in 's lands vergaderzaal al zuur genoeg gemaakt heeft.

Wij zullen natuurlijk deze dwaze redenering niet bestrijden. Mannen als GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, SLOET TOT OLDHUIS, VETH, DASSEN en anderen zijn tegen dergelijke paradoxen over te stellen, en strekken tot een onwederlegbaar bewijs, dat door studie alle kennis, ook die onzer koloniën, te verkrijgen is.

Maar wij willen ons eens op het standpunt van hen plaatsen, die een verblijf in Indië onvermijdelijk noodzakelijk keuren, om degelijke kennis van Indië te bezitten. Maar hoe is daarmede dan de handeling van onze bewindslieden te rijmen, die deze leer zoo gaarne prediken en die tevens aan de akademie te Delft, om de kennis van Indië, in haren ruimsten omvang aan toekomstige ambtenaren te leeren, bij uitsluiting onderwijzers hebben geplaatst, die nimmer in Indië geweest zijn?

Wij ontvingen den volgenden brief, waaraan wij, om onze belangstelling te toonen, gaarne eene plaats inruimen.

„Van alle Tijdschriften, welke thans in Oost-Indië zelf worden uitgegeven, verdient voorzeker eene eerste plaats het regtskundig Tijdschrift.

„Ofschoon hierin nu ook al van tijd tot tijd eenige vonnissen van militairen worden behandeld, vermeenen wij echter, dat men eene groote dienst aan de jonge officieren van het Oost-Indische leger zoude bewijzen, door een regtskundig Tijdschrift uit te geven, uitsluitend handelende over militaire processen, waartoe de menigvuldige krijgsraadszaken (hoewel in de laatste jaren aanmerkelijk verminderd), mijns bedunkens, genoegzame stof zouden opleveren. Vele nuttige wenken en lessen zouden de jeugdige officieren, die bij het ontvangen der epauletten kunnen geroepen worden, over leven en dood te oordeelen, hieruit kunnen trekken. Zij zouden daardoor, in deze gewigtige aangelegenheid zelfstandiger worden; zij zouden, 't geen ons wenschelijk voorkomt, minder aan den leiband van den auditeur-militair loopen, — want het zal wel geen betoog behoeven, dat de eischen van den auditeur-militair, als regtsgeleerde, op de jongste officieren, die in den krijgsraad het eerst hunne stem moeten uitbrengen, bij de weinige ondervinding, die zij in dergelijke zaken bezitten, eenen meer dan gewonen invloed uitoefenen.

„Bovendien zou men, in zulk een Tijdschrift, eenige punten der regts-

pleging kunnen toelichten. Zoo zou ik, bij voorbeeld, wel gaarne eens zien uiteengezet, hoe § 7 der algemeene order van 1 December 1837 nº. 13 moet worden begrepen. Die § luidt aldus:

Art. 19 van het reglement op de regtspleging zegt, dat de voorloopige informatiën zullen worden gehouden door officieren-kommissarissen, en art. 20, dat de plaatsmajoor daarbij als secretaris zal fungeren; daar nu op vele plaatsen, door gemis aan officieren en het niet aanwezig zijn van plaats-majoors, de uitvoering van die artikelen niet mogelijk is, zoo wordt mits deze, naar aanleiding van het besluit, van den Gouverneur-Generaal dd. 20 October 1837 nº. 11 bepaald, dat, bij gemis aan officieren, de voorloopige informatiën door onder-officieren kunnen gehouden worden.

„Hoe moet dit nu worden begrepen? Is hierdoor mede komen te vervallen het bepaalde bij art. 39 der regtspleging voor de landmagt, waargezegd wordt:

Wanneer de beklaagde een officier is, zullen geene andere officieren als commissarissen mogen fungeren, dan die van eenen hoogeren rang, althans van eenen gelijken rang zijn, als welke door den beklaagde wordt bekleed.

„Mijns bedunkens is dit art. 39 van de regtspleging voor de landmagt, door het bepaalde bij algemeene order van 1 December 1837 nº. 13, niet vervallen, terwijl dat art. overeenstemt met art. 281 der garnizoensdienst, welk art. bij de gewijzigde garnizoensdienst voor het O. I. leger is van kracht gebleven.

„Aanleiding tot dit schrijven heeft de omstandigheid gegeven, dat onlangs een onderofficier als secretaris in eene commissie over een officier heeft gezeten."

Een onzer vrienden, deskundige, geeft op dezen brief, dien wij hem onder de oogen hebben gebragt, het volgende antwoord:

„In de algemeene order van 1 December 1837 nº. 13 § 7, waarvan de schrijver explicatie vraagt, staat het motief dier order duidelijk aangegeven. Het Reglement op de Regtspleging is gemaakt voor een leger, dat niet is het Nederlandsch Indische, 't welk in vele kleine deelen verspreid ligt, zoodat op menige afgelegen post niet meer dan één officier gevonden wordt, en er somwijlen geen enkelde is. Intusschen kunnen de voorloopige informatiën niet worden nagelaten, want die *moeten* de geregtelijke voorafgaan.

Nu is het wel te begrijpen, dat op zulke posten, waar dien ten gevolge geen officieren zijn, er ook geene aan eene voorloopige informatie onderworpen worden. Het bepaalde geldt alzoo blijkbaar van de onder-officieren en soldaten.

Indien alzoo inderdaad een officier eene voorloopige informatie heeft ondergaan, waarin een onder-officier als secretaris heeft gefungeerd, dan heeft men niet gehandeld naar behooren. Men bedenke echter, dat de voorloopige informatiën geen kracht in regten hebben, dan nadat de beklaagde die heeft bevestigd voor regter-commissarissen.

„Overigens is het helaas! maar al te waar, dat onze militaire regtspleging een prulstuk is!"

Een onzer vrienden te Batavia, die eenen helderen blik weet te werpen in de maatschappij, die hem omgeeft, schrijft ons het volgende:

„De zaken gaan hier tamelijk wel vooruit. Ik betreur zeer het vertrek van den heer DUIJMAER VAN TWIST. Hij heeft zeer veel goeds gedaan, en is een degelijk en regtschapen man. Hoezeer sommigen over hem klagen, zal men hem later de eer wel geven, die hem toekomt. Hij is een welmeenende voorstander van beschaving, vooruitgang en wetenschap, en dat heeft hij altijd en bij alle gelegenheden getoond. De maatschappij is hier, door zijn *laissez faire*, zeer veel vooruit gegaan. De oude behouders worden meer en meer tot eene groote minderheid teruggebragt. In de jongeren zit veel goede geest en dat reflekteert weder op de twijfelaars. Merkwaardig is het, dat men de meeste oude en verouderde idéën nog vindt bij de heeren van de regterlijke magt, waar men ze anders niet zou verwachten."

Wij verheugen ons in dit oordeel over den heer DUIJMAER VAN TWIST en de uitkomsten van zijn bestuur. Moge het goede, dat hij heeft gesticht, zulke diepe wortelen hebben geschoten, dat geene „tegenovergestelde rigting," die hem opvolgt, ze zal kunnen uitroeijen.

Den volgenden brief, met de vorige mail uit Indië ontvangen, nemen wij op; maar wij laten de namen weg der personen, die er in vermeld zijn en de daarbij gevoegde epitheta, om ze door eene algemeene uitdrukking te vervangen. 't Schijnt ons overbodig toe, meer bepaald op personen te wijzen, omdat de waarheid, die in het opstel vermeld is, zoo duidelijk in 't oog springt, dat iedereen, die in Indië bekend is, zich daarbij namen in overvloed voor den geest kan brengen.

„In Indië bestaat, even als elders, voor de chefs van algemeen en gewestelijk bestuur, de verpligting, om jaarlijks konduite-staten van de ambtenaren aan het Gouvernement in te zenden. Hoezeer à priori aangenomen mag worden, dat de vooringenomenheid van den chef vóór of tegen eenen ondergeschikte, onverschilligheid, haat, gunst, beduchtheid voor de familie-betrekkingen eens ambtenaars enz. grooten invloed uitoefenen op de in schrift te stellen beoordeeling van het karakter, gedrag en de bekwaamheden, mag men toch als zeker aannemen, dat van diegenen, die zich kenmerken door *zeer goede*, door *uitstekend goede* of *speciale hoedanigheden*, de waarheid niet wordt achtergehouden, en dat evenzeer van hen, die zich doen kennen door lakenswaardige eigenschappen, onkunde of ongeschiktheid, insgelijks de waarheid onverholen wordt vermeld. Door de konduite-staten bezit het Gouvernement alzoo het middel, om, voorzigtig en met onpartijdigheid te werk gaande, de ambtenaren met juistheid te beoordeelen.

„In September 1852 heeft het Gouvernement eene kabinets-cirkulaire doen afgaan, houdende: dat geene konduite-staten meer moeten ingezonden worden van de ambtenaren, die met de presidenten van kollegiën zitting hebben, als onbestaanbaar met de gelijkheid van den president en de leden.

„Met opzigt tot de leden van de hooge en gewone regtbanken laat het zich begrijpen, dat de beoordeeling van hun gedrag en bekwaamheden niet afhankelijk moet zijn van een president, die, wat geleerdheid betreft, op geenen of weinig hoogeren trap staat, dan de leden, en dat dezen, als zelfstandige regters, te wel hun pligt kennen, om nog mistrouwen nopens hunne bekwaamheden en goed gedrag te laten bestaan.

„Maar buiten deze regterlijke kollegiën zijn er ook nog administratieve, wier leden zeer dikwerf worden gekozen uit oude, gebrekkige en onbekwame sujetten, of uit verongelukte en in hunnen eigenlijken werkkring niet deugende ambtenaren; zoodat men gewoon is geworden te zeggen, dat de betrekkingen van leden der rekenkamer, weeskamer, boedelkamer enz. zoo veel middeltjes zijn, om onbruikbare, dikwerf zeer oude, sujetten een goed heenkomen, of, zoo als de term luidt, „eene eervolle retraite" te verschaffen. Zoo benoemde de Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN tot leden van het kollege van boedelmeesteren, tot leden van de Bataviasche weeskamer personen, die ongeschikt waren geworden voor den werkkring, waarin zij oorspronkelijk geplaatst waren, en die zich daarna gekenmerkt hebben door in 't oog vallende oppervlakkigheid en onbeduidendheid; tevens maakten zij van de gelegenheid gebruik, om zich te verrijken met de voordeelen als gemagtigden van partikulieren en als partikuliere exekuteuren, waartoe hunne ambtsbetrekking hun den noodigen tijd scheen te laten, of dien zij ten koste der dienstbelangen er van namen. Zoo ontsloeg dezelfde Gouverneur-Generaal den president der rekenkamer STAMLER en het lid GEZELSCHAP uit hoofde van ouderdom, maar benoemde tot leden personen, wier ouderdom en bekwaamheid hen evenzeer ongeschikt maken voor de dienst, die zij behooren te verrigten.

„Dat deed de heer ROCHUSSEN, die (*Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 18de jaargang I, 44) in 1851 zeide van de rekenkamer, wees- en boedeldelkamers, dat die instellingen een zelfstandig beheer hebben, en dat hij steeds getracht heeft, ze te handhaven en te beschermen, zoo dikwijls pogingen werden aangewend, om hun werkkring te verlammen. Maar zoo iets, dan is de benoeming van oude onbruikbare personen in kollegiën het beste middel, om die geprezen zelfstandigheid illusoir te maken en om de goede werking van die instellingen te verlammen; want die oude onbruikbare sujetten, niet gesteund door bekwaamheid en eergevoel, trachten door serviliteit hunnen titel en traktement slechts te behouden en laten het werk aan ondergeschikten over; waardoor zij gedekt zijn als iets verkeerds of misdadigs voor den dag komt. Zijn hieruit geene in 't oog vallende nadeelen ontstaan, het is omdat *alles* in Indië te regt komt, hoe scheef en krom dan ook.

Tot in 1852 werden door de presidenten het gedrag en de bekwaamheden van de leden jaarlijks bekend gesteld; het Gouvernement kon dus, zonder een speciaal schrijven van die presidenten, oordeelen, of het in 't belang der dienst voegzaam en doelmatig was, een lid te kontinueren of te verwijderen. Maar na 1852 bestaat die gelegenheid niet meer; 't is als

of men moedwillig de oogen heeft willen sluiten voor de gebreken of onbruikbaarheid van hen, die uit gunst, ten nadeele van bekwame maar niet geprotegeerde personen, het lidmaatschap in een kollege hebben bekomen; want de president, die nu niet meer, gelijk vroeger, bij konduite-staat omtrent een slecht lid kan rapporteren, zal zich wel wachten, dit bij eene speciale missive te doen. Het gevolg hiervan is, dat onnutte of schadelijke leden van een administratief kollege als zoodanig bij het Gouvernement onbekend blijven, en dus, ten nadeele van de dienst en van bekwame personen, hunne betrekking (dat is hun traktement) blijven behouden.

„Mijne vraag is alzoo: 1°. of niet behoort te worden hersteld het vroegere gebruik, dat de presidenten der administratieve kollegiën ook van de leden bij konduite-staat melding maken, en wel zóó, dat het Gouvernement kan beoordeelen, of het niet schadelijk voor de dienst is, een lid in zijne betrekking te kontinueren; dewijl het Gouvernement steeds op de hoogte behoort te zijn, om het initiatief te nemen, ten einde een onbruikbaar ambtenaar te verwijderen. 2°. Of het niet tijd wordt, door een rationeel stelsel te vervangen het tot nu toe bestendigde misbruik, om oude onbekwame en elders verongelukte personen tot leden en mindere beambten van administratieve kollegiën te benoemen; 't geen steeds geschiedt, om hun een middel van bestaan te geven, zonder dat hunne onbekwaamheid en domheid te zeer aan het licht komt, en steeds ten koste van de belangen en het eergevoel van zoodanigen die, bij dergelijke kollegiën werkzaam, om hunne bekwaamheid kunnen en wenschen op te klimmen, maar gepasseerd toch hun dienst goed moeten verrigten, om hun bestaanmiddel niet te verliezen."

Fragment uit een reisverhaal.

III.

Langowang, Tompasso, Belang, Ratahan, Passang, Boëngena, Tonsawah, Tombattoe, de Sepoetan, Amoerang, Kawangkowang, Sonder, Leiling, het meer van Lino.

Daags daarna vertrokken wij, met onzen spraakzamen hoekom-besar, naar het vier palen verwijderde Langowang. De weg is vlak, immers onmerkbaar rijzende, en loopt eerst door sawah's waar hij opgehoogd is, dan langs drooge rijstvelden, eindelijk door koffijtuinen, meestal vrij regt, inzonderheid wanneer men Langowang nadert. Zulk een vlakke weg in een bergachtig landschap is wat vreemds en doet genoegen.

Langowang is eene fraaije, uitgestrekte en goed bevolkte negeri, met nette, wel bebouwde huizen, op beplante en omheinde erven en aan breede straten gelegen. De goede maar niet te weelderige loge ligt zeer fraai, op een groot plein, dat een schoon rozenperk bevat, aan eenen viersprong. In de voorgalerij heeft men vóór zich den weg naar Kakas, regts naar Tampasso, Kawangkowang enz., achteruit naar Belang en Tonsawah, links naar bouwland. Regt en links voert die weg weldra naar een diep ravijn, dat, hoewel eenigzins aangevuld, zoo steil is, dat men er trappen in heeft aangelegd. Nog niet lang geleden was het plateau, waar Langowang op staat, bosch en wildernis, en waren de beide negeriën, die nu gezamenlijk de hoofdplaats uitmaken, elk aan de overzijde van een der beide ravijnen gelegen.

In de laatste jaren heeft men zeer vele negerien verplaatst, en hoewel dit een lastig werk is, daar de inlanders natuurlijk hunne huizen — en zij zijn van hout, niet van bamboe — eerst moeten afbreken, daarna elders weder opbouwen, zijn aan dusdanige verplaatsing, wanneer die met oordeel geschiedt, groote voordeelen verbonden. De behoeften zijn veranderd; vroeger koos men een moeijelijk te genaken oord, op eene steile hoogte, bij een ravijn, dikwijls ver van water. Thans verlangt men er een dat gemakkelijk te bereiken is, aan eenen weg, digt bij water, al zijn de Alfoeren dan nog niet zoo zeer gewoon om te baden als de andere Oosterlingen. Jammer is het, dat men wel eens zóó overijld met die verplaatsingen te werk is gegaan, dat dit tot drie malen herhaald is geworden. Likoepang, geheel ten noorden aan zee gelegen, verlangde nu ook eene andere

plaats in te nemen. Eene tot Klabat-Atas behoorende, onlangs afgebrande negeri, had verzocht haar aan den weg van Menado naar Kema te mogen opbouwen.

De ligging van Langowang is goed gekozen; in dit dorp vindt men eene kerk, die tevens tot school dient, welke ik met den majoor bezocht. Er bevonden zich weinig kinderen, trouwens de majoor deed er ook niet veel aan om het schoolgaan te bevorderen. Hij was een man, reeds eenigzins bejaard, en hoewel hij als kapitein den oorlog op Java had medegemaakt, en dus meer van de wereld gezien had dan de meeste zijner kollega's, toch een van de minste der broederen. Noch de resident, noch de zendeling SCHWARZ waren over hem te vreden en de hoekom-kadoea, mede een man van jaren, was evenmin geschikt tot het voeren van het bewind.

Ik maakte van mijn verblijf hier gebruik, om de kokende bron te zien, om welke te bereiken men aanvankelijk den weg naar Tompasso inslaat. Is men eens door het bovengenoemde ravijn heen, dan wordt en blijft hij gemakkelijk. Ik was nog niet verre gereden toen ik Alfoersche begraafplaatsen zag, want Langowang, hoezeer grootendeels christelijk, bevat echter ook nog heidenen. Elk graf was omgeven met een bamboesen hek, en binnen die ruimte vond men verscheiden voorwerpen van huisselijk gebruik; onder anderen was een nog versch graf voorzien van een zonnescherm en eenen stoel, opdat de doode, zoo hij er lust in kreeg, er op zou kunnen gaan zitten. Men zou hieruit moeten opmaken, dat de Alfoeren aan de onsterfelijkheid der ziel gelooven; ik vernam, dat zij ook nog al met de zielsverhuizing op hebben en vooral denken dat zij na hunnen dood in een varken zullen overgaan, — zeker een vertroostend denkbeeld!

Langowang ligt op kleigrond, doch niet verre van daar vertoont zich reeds het zwarte zand van den Sepoetan, dat de klei overdekt, hoewel nog in geringe hoeveelheid. Langs koffijtuinen rijdende, sloeg ik spoedig regts af en kwam aan de, door een hekwerk omheinde, kokende bron, naar mijne gissing ongeveer 25 voeten in middellijn, steil, door rotswanden omgeven en vrij diep. In het midden borrelde zij, als een ketel op het vuur, en aan den kant, waar het minder heet was, kookten wij eijeren in vijf minuten tijds gaar. De dikke, opstijgende dampen maakten het hier benaauwd. De bron verspreidde eene nog al sterke zwavellucht en het water smaakte er naar; eene opening in den rotswand liet het overtollige water wegvloeijen, dat op korten afstand in een kuiltje opgevangen werd, en reeds genoeg van zijne hitte had verloren om tot wasschen of baden te kunnen dienen.

Het warme water vloeide over het pad, dat wij insloegen om naar de modderwellen te gaan, en de damp, die er van opsteeg, was zoo dik, dat onze paarden er niet door wilden, zoodat wij die bij de hand moesten leiden. Na eene paal ver, gedeeltelijk langs den grooten weg, gereden te hebben, bevonden wij ons bij de daarnaast gelegene modderwellen, drie in aantal.

De grootste heeft bijna eene ronde gedaante en een middellijn van 36 voeten. Daar kookte en ziedde de modder, die nat zijnde blaauw van

kleur is, als ware het kokend water, doch steeds op dezelfde plaats, bellen vormde en telkens een voet of drie hoog opspoot. Aan den rand was de grond tot kalk geworden en vond men gaten, uit welke damp oprees, terwijl de modder in de diepte hoorbaar kookte. Zich daarop te wagen, zou eenen onmmiddelijken dood ten gevolge hebben. Gekristaliseerde zwavel vertoond zich op de oppervlakte der kolk en op de gedroogde modder. De grond, ook daar waar hij vast was, en de grasplanten toonden dat men zonder gevaar loopen kon; hij was warm, op sommige plaatsen heet, en uit alle spleten rees zwaveldamp op. Soms komt een modderwel tot rust en springt er een andere uit den vasten grond op; zoo vond ik hier een put van omtrent 25 voet diepte, nu in rust en enkel kalkaarde vertoonende, maar daar naast een andere van een voet of tien, waarin, te midden der kalk, de modder hoog opsprong, ofschoon niet boven den rand der put. De met modder bedekte stammen en bladeren en de naastbijzijnde struiken bewezen echter, dat zij zich ook wel daarboven verheffen kon. De derde werkende put is klein; daar zij door struikgewas overdekt is, heb ik haar slechts oppervlakkig kunnen zien.

Aan den overkant van den weg heeft men kalkgrond, de tanah-poeti, waarvan de ingezetenen gebruik maken om hunne huizen te witten. Klaarblijkelijk zijn dit ook niet anders dan uitgebrande en tot rust gekomen modderwellen; uit een gat, dat men gemaakt had om er kalk uit te halen, dampte het nog van belang.

Van de seboea, die bij de modderwellen is opgerigt, heeft men een fraai gezigt over de vlakte waarin Tompasso ligt, die met koffij bezet is. Nu digt bij deze hoofd-negeri zijnde, die 3½ paal van Langowang verwijderd is, besloot ik haar ook te bezoeken.

Te voren op eene steile hoogte, op een half uur afstands van het water gelegen, was zij in het jaar 1848 verplaatst in de fraaije vlakte, ingesloten door den Pepalanpongan, Menemporrok, Kelelondo, Tampoessoe en andere bergen, die daarmede te zamen hangen, en net, doch niet zeer doelmatig aangelegd. Zoo had men in het midden een groote, doch ondiepe vijver gegraven, die een regelmatig vierkant vormde, waarvan elke zijde wel een vijf minuten gaans lang zal geweest zijn. Met zelfvoldoening wees men hier op, en hoe gemakkelijk het was, door er het water uit te doen loopen, den zich daarin bevindenden visch te vangen. Daar echter, vooral in de drooge moesson, die vijver wel niet altijd met water gevuld zal zijn en onaangename, voor de gezondheid schadelijke, dampen verspreiden zal, had men beter gedaan hem niet te graven, althans niet in het midden der negeri, welke daardoor eene zeer groote oppervlakte beslaat, te meer dewijl de erven ook zeer groot zijn. Aan eene kerk, die zeer goed en vrij groot beloofde te worden, was men druk bezig; de helft der bewoners van de negeri was Christen.

Dewijl Tompasso sedert verplaatst is, kan de hoogte, op welke de kaart van 1841 zeide dat het gelegen was, 2391 voeten, niet meer juist geacht worden.

Het speet mij zeer, dat de te Langowang gevestigde, hoogst verdienstelijke

zendeling SCHWARZ, wiens kennis ik echter later te Menado maakte, juist afwezig was. Groot was de ijver van dezen man, die in 58 jarigen ouderdom te paard steeds de menigvuldige gemeenten van zijn wijd uitgestrekt distrikt bezoekt. Nu, daar de negeriën door goede wegen aan elkander verbonden zijn, is de moeite, aan het reizen verknocht, minder; doch voor twintig jaren, toen hij zich hier vestigde, was dit anders en moest hij, langs steile paden, door bijna ontoegankelijke oorden trekken, en meer dan eens bezorgde hem de val van het paard vrij ernstige wonden. Zijn arbeid was dan ook boven dien van vele anderen gezegend; zeer groot was het aantal dat door hem tot het Christendom bekeerd werd. In zijne woonplaats, Langowang, was de helft der bevolking er toe overgegaan, en het welvarende voorkomen der negeri toonde dit ook wel aan.

Ik bezocht tegen den avond weder eenen banneling, want ook de residentie Menado ontvangt die dikwijls. Zoo bevond zich in het distrikt Kakaskassan de toewanko IMAN, eens een onzer geduchte vijanden op Sumatra. Zoo heb ik, over Tondano sprekende, reeds de Javaansche priesters genoemd. Te Langowang bevond zich de gewezen regent van Kendal. Hij was, ofschoon een ijverig Mahomedaan, de groote vriend van SCHWARZ geworden, die zeker aan het gezelschap van dezen beschaafden, aan den omgang met Europeanen gewenden Javaan, meer zal gehad hebben, dan aan dat van de weinig beteekenende distrikts-hoofden zijner woonplaats. De gewezen regent was dan ook onuitputtelijk in den lof van den heer SCHWARZ; nog nimmer had hij zulk een ijverig mensch gezien, die onvermoeid, dag en nacht, tot het uitoefenen van zijn beroep vaardig was. En nog was zijn werkkring, sedert er te Sonder een zendeling gevestigd *) en de door den dood van HERMANN te Amoerang opengevallen plaats weer vervuld was geworden, zeer verkleind.

Als elders in de Menahassa lieten de sawah's bij Langowang, waar men anders goede gelegenheid zou hebben, om ze aan te leggen, veel te wenschen over. Ten einde hierin verbetering te brengen had het Gouvernement twee zonen van hoofden naar Java gezonden, om daar de kunst af te zien; zij waren bij hunne terugkomst, onder den titel van „assistent bij de rijst-, koffij- en andere kultures" geplaatst, op de maandelijksche bezoldiging van ƒ 12½, zegge twaalf en een halve gulden! — een nietswaardige som, weinig geschikt om hunnen ijver op te wekken, en geheel onevenredig met de zeer hooge (om geen ander woord te gebruiken) traktementen, die door de Europesche ambtenaren en de regenten op Java getrokken worden. Een dezer assistenten heb ik herhaaldelijk ontmoet en hij scheen mij een zeer geschikt jong mensch toe. Aan eenen verbannen Palembangschen pangerang was dezelfde last opgedragen.

Langowang, dat iets hooger ligt dan Tondano, heeft een aangenaam klimaat en ten gevolge van den verderen afstand van het meer is het ook minder vochtig dan die plaats, ofschoon men mij zeide dat het er kouder is. Zeker is het, dat het met de andere distrikten, die het meer omrin-

*) De zendelingspost te Sonder is sedert weder opgeheven.

gen, Tondano, Tomohon, Sarongson, Sonder, Kawangkowang, Rembokkan en Kakas, het schoonste gedeelte der Menahassa uitmaakt. Langowang had veel door paardenziekte geleden; de zendeling SCHWARZ had er niet minder dan negen in veertien maanden tijds verloren. De gewoonte, om de paarden des nachts los te laten loopen, heeft zeker veel tot de verspreiding der besmetting toegebragt.

Ik heb reeds gezegd, dat Langowang, met Tompasso, Kawangkowang, Sonder, Tombassian en Romohon tot denzelfden stam behoort, die kan gerekend worden te wonen bewesten het meer van Tondano, tusschen de bergketens, waarvan de Lokong en de Sepoetan het middenpunt uitmaken. In strijd met hetgene bij de andere Alfoersche stammen plaats had, woonde hier altijd elk huisgezin afzonderlijk. Mij kwam het voor, dat van allen zij het meest naar de Europeanen zweemden en zij het zijn, die men het ligtst tot Nederlanders zou kunnen vormen.

Den volgenden morgen vertrok ik naar het 10 palen verwijderde Belang. De weg liep eertijds van den top van den, volgens de opgaven, 2763 voeten hoogen Pepalanpongang, dien ik echter, om redenen uit de betrekkelijke ligging afgeleid, voor hooger houd. Die oude weg was regter, doch veel steiler dan de tegenwoordige en zeer moeijelijk; juist daarom heeft men hem verlegd.

Wanneer men de negeri verlaten heeft reist men 9½ palen ver, voor dat men de eerste bewoonde tuinen te Ratahan aantreft. Eerst ziet men goed aangelegde koffijtuinen, welker opbrengst vermindert naar mate het zwarte zand, door den Sepoetan uitgeworpen, dikker ligt, doch die ook dan nog door elkander een Amst. ℔ per boom geven. Vervolgens komt men in het bosch, zoo als de natuur het heeft aangelegd, in welks binnenste de bijl nog nooit gevallen is. Fraaije, hooge boomen, zonder zijtakken, die door het digt op een groeijen niet voortkomen, steken hunne kruinen trotsch naar boven; jong en kreupelhout wast welig er onder, en de areng-palm komt er menigvuldig voor. De bosschen der Menahassa vloeijen over van uitmuntend timmer- en meubelhout van zware afmetingen, en de casuarina, van het geslacht der palmboomen, van welke ik dikke, regte stammen gezien heb, zou waarschijnlijk goed masthout leveren. Tafelbladen van de lingoa gemaakt, die tot zes voeten middellijn hadden, zijn mij gewezen geworden. Men heeft het hout in de bosschen voor het kappen; doch dan komt de grootste moeijelijkheid eerst aan, want het transport is in dit bergachtig land, waar men geene bevaarbare rivieren heeft, zeer lastig en kostbaar; en daar men steeds gekapt en nooit aangeplant heeft, staat het in de bevolkte distrikten reeds op vrij grooten afstand en natuurlijk op de lastigste plaatsen. Ook wordt er veel meer hout vernield dan noodig is, omdat, gelijk alle Indische volken, de Alfoeren de zaag niet gebruiken en dus met den dissel alles, tot zelfs de planken, bewerken, waardoor elke boom, hoe zwaar ook, slechts éénе plank uitlevert. Voegt daarbij het afbranden dier bosschen om bouwgrond te verkrijgen, en men zal zich niet verwonderen, dat zij hard afnemen en het tijd wordt daar eens aandachtig het oog op te vestigen.

De grond werd intusschen al zandiger en was met asch en kleine steentjes van den Sepoetan afkomstig bedekt; in den weg waren, door den plasregen van den vorigen avond, diepe goten en kuilen gespoeld, door welke het regenwater zich naar beneden had gestort. Wij klommen doorgaans niet zeer steil, tot wij den bergpas bereikt hadden, die omtrent 2500 voeten hoog boven de zee ligt, tusschen de verlenging van den rug van den Pepalanpongang ten oosten en die van den Menamporok, die zuidelijker ligt en hier den Lonio vormt, ten westen.

Bij een seboea stegen wij af om het gezigt, dat zich hier aanbood, beter te genieten. De wanden van de bergen, die den, slechts een twintig voeten breeden, pas insluiten, rijzen steil naar boven; langzamerhand verwijderen zij zich en laten tusschen zich een diep ravijn, waarin eene beek over de rotsblokken schuimende zich eenen weg baant, en welks wanden, even als de bergen, digt met gedeeltelijk zwaar hout, voornamelijk casuarina's, begroeid, steil bijna loodregt afdalen, zoodat men den afgrond onder zich bespeurt. Meer naar beneden worden ze breeder. In het verschiet ziet men de zee en daarin het eiland Benteine, een paar mijlen benoorden Belang. Bij dit eiland ziet men eene rots, die vogelnesten bevat en aan de distrikten Ratahan en Passang toebehoort.

Een steile, alles behalve gemakkelijke, weg voert naar beneden. Men kan zich daar eenigzins een denkbeeld van maken, wanneer men bedenkt, dat men, op eenen afstand van 4½ paal (van den bergpas af) tot aan Ratahan, 't welk op omstreeks 1300 à 1400 voeten hoogte ligt, ongeveer 1200 voeten daalt en men, bij die negeri, een betrekkelijk vlak terrein aantreft.

Geen spoor van bebouwing ziet men hier. Het moet voor de dun gezaaide bevolking een zwaar werk geweest zijn, dien weg te maken, die op vele plaatsen is afgegraven geworden. Hem na langdurige droogte te berijden, is, vooral als men klimt, uiterst moeijelijk; een paar malen steeg ik, mij op de steile hellingen niet vertrouwende, van het paard af.

De nabijheid van Ratahan bespeurt men door bebouwing van den grond, rijst- en milo-velden. De negeri, die vroeger aan den ouden weg lag, is niet lang geleden verplaatst en bevindt zich nu in eene vrij vlakke streek, aan den voet van den Menamporok, ook vroeger een vulkaan, wiens ingestorte kegel daarvan de duidelijke sporen draagt. De negeri is zeer net aangelegd, door vele kapokboomen omgeven, heeft eene knappe, eenvoudige loge en goede huizen en 400 dapoers; buiten het dorp heeft men de zendeling-school en onmiddelijk daarop volgt de negeri Passang, die veel kleiner is dan de vorige.

De ingezetenen van Ratahan en Passang behooren tot den stam der Benteiners en woonden vroeger op het zoo even genoemde eiland, doch waren, nu reeds lang geleden, om de zeeroovers daar van daan vertrokken. Zij zijn ijverig en werkzaam en overtreffen daarin de overige Alfoeren der Menahassa. Inzonderheid zijn zij goede timmerlieden, waarom zij te Menado nog al gezocht zijn; zij bewerken hunne huizen netter dan men elders gewoon is te zien. Van de kapok weven zij stoffen. Bij den hoekom

besar van Ratahan zag ik werklieden bezig aan het draaijen van stijlen voor de leuningen der gallerij; het hout was aan een klein rad bevestigd, dat aan een ander grooter verbonden was, hetwelk met de hand in beweging werd gebragt.

Ratahan en Passang vertoonen het zonderlinge schouwspel van één distrikt onder twee hoofden. In vroegere tijden, misschien een honderdtal jaren geleden, aanvaardden, na den dood hun vader, twee broeders het bewind, de een over het eene de ander over het andere deel der bevolking; doch scheiding van grondgebied had er niet plaats en de inwoners van Ratahan en van Passang hebben daarop gelijke regten. Daardoor zal het in het vervolg gemakkelijk zijn, den ouden staat van zaken te herstellen, en kunnen de beide linien bevredigd worden door te bepalen, dat beurtelings de hoekom-besar en de hoekom-kadoewa uit de eene of de andere linie zullen genomen worden. Ik meen dat men het voornemen had, om, als een der beide hoekom-besar's kwam te sterven, den overgeblevene het bestuur over het geheele distrikt te geven.

Beide de hoekom-besar's zijn, gelijk nog bijna het geheele volk der Benteiners, onder wie men geen veertig Christenen aantreft, heidenen; de hoekom-kadoewa van Ratahan was echter op het punt om Christen te worden, waartegen zijn vader zich niet verzet. Hoofdzakelijk moet het schoolonderwijs hier de inwoners tot Christenen maken, en men kan zich er dan ook in verheugen dat het getal der leerlingen toeneemt. De beide negerien behooren kerkelijk onder Langowang. Het was te wenschen dat hier een zendeling gevestigd werd, die dan ook voor Tonsawah en Belang kon zorgen. Nu behoort laatstgemelde plaats onder het, 31 palen langs eenen moeijelijken weg, verwijderde Amoerang, en het is den zendeling dier plaats, hoe volijverig hij ook moge zijn, niet mogelijk er, bij zijne overige drukke bezigheden, behoorlijk voor te zorgen. Men schijnt echter bij het zendeling-genootschap nu meer aan Java te denken en daardoor de Menahassa wat te verwaarloozen. Hiertegen mag wel ernstig gewaarschuwd worden. Velen der Alfoeren, ja, zijn tot het Christendom overgegaan, doch daarom kan men nog niet zeggen dat het er vast geworteld is; zonder gestadige bemoeijing der zendelingen zou er weldra verslapping, verval en ondergang komen. Nu is reeds het aantal der zendelingen te gering; gedurende mijn verblijf had men er acht; te Menado, Kema, Tomohon, Sonder, Langowang, Amoerang, Koemelomboeaai en Tanawangko; Tondano was vacant. Sedert is wel die plaats weder vervuld, doch Kema is door den dood van HARTIG vacant geworden en nog geen nieuwe leeraar, ten minste voor zoo verre mij bewust is, benoemd. De post te Sonder is ingetrokken en de zendeling is naar Tanawangko verplaatst, om den vorigen te vervangen, die naar Ambon gezonden is. Het reeds te geringe aantal zendelingen is dus op nieuw verminderd, om op Java veroveringen te maken, terwijl men daardoor groote kans heeft van te verliezen wat men bezat. Men zegge nu niet, dat op de 80 à 90,000 inwoners der Menahassa een personeel van zeven zendelingen genoegzaam is. Ja, dit personeel zou groot genoeg zijn, indien die

80 of 90,000 menschen in eene stad te zamen woonden of over eene kleine ruimte verspreid waren. Doch de uitgestrektheid bedraagt 125 □ mijlen; groote afstanden zijn dus af te leggen, en dat geschiedt niet met spoortreinen, maar alles te paard, en dit niet over de straatwegen van Nederland, maar over dikwijls uiterst moeijelijke en veelal steile wegen, zoodat men lang werk heeft om eenen kleinen afstand af te leggen. Ik zou wenschen, dat men vooreerst Java liet loopen en zich geheel tot de Molukken (waaronder ik de Menahassa begrijp) bleef bepalen; ik heb genoeg in dit mijn schrijven getoond, hoe ik over de zaak denk, dan dat men mij voor eenen tegenstrever van het Christendom, voor iemand die denkt dat het schadelijk is het te verkondigen, zou houden. Maar ik gedenk hier vooral het Fransche spreekwoord: qui trop embrasse mal étreint. Geld en personeel ontbreken om én Java én de Molukko's beiden te gelijk te helpen; behoudt wat gij hebt, dat men daaraan vooral denke. Laat men het oude niet verwaarloozen voor nieuwe, onzekere voordeelen Waar heeft men buitendien ook beter kans van slagen? Bij den Alfoerschen stam, die getoond heeft het Evangelie gaarne aan te nemen, wiens geaardheid er zich beter toe leent, of bij den zinnelijken Javaan, wiens godsdienst hem zoo veel aanbiedt, dat hij zich als hij Christen wordt ontzeggen moet? Een ruim veld blijft er nog over. Wanneer men alle die eilanden, de Sangier-, Aroe-, Zuidwester-, Tenimber-eilanden, waar het Christendom eens verkondigd werd, waar het ingang vond, maar waar sedert reeksen van jaren geene leeraren meer kwamen, vooraf wil voorzien, dan behoeft men vooreerst niet aan Java te denken. Daar is ook veel meer tegenwerking te wachten, en al moet men er zich ook niet door laten afschrikken, toch is het even nutteloos tegenwerking op te zoeken, wanneer men elders, waar men met meer vrucht werkzaam kan zijn, die niet behoeft te vinden.

Maar Java heeft ook aanspraak op onze hulp, zegt men; voor de millioenen schats, die dat eiland ons jaarlijks oplevert, moeten wij het den schat van het evangelie brengen. Ik heb daar niets tegen, maar meer nog hebben aanspraak op hulp zij, die reeds door u met de waarheden van het Christemdom bekend zijn gemaakt, die verlangen er in onderwezen te worden, die de leeraars op prijs stellen. Wat gij aan Java brengt, ontrooft gij hun en wat gij op Java aan den islam onttrekt, zult gij hier, wordt dat stelsel doorgezet, aan MOHAMMED teruggeven. Hadt gij geld en zendelingen zoo veel gij er verlangt, ik zou met vreugde u Java daarmede zien overstroomen, maar dat hebt gij niet en daarom blijft alles stukwerk. Nu denkt men om Java; over eenige jaren zal iemand Sumatra noemen, dat welligt bestemd is om nog belangrijker te worden; dan rigten zich daar weer de krachten naar toe, en eindelijk zullen wij overal wat en in de daad nergens iets hebben. Ik geloof dat men tegen die versnippering der krachten niet genoeg waarschuwen kan, dat men alles moet aanwenden om eenen weg te doen verlaten, die op den duur voor het thans opkomende Christendom in de Menahassa doodelijk zou zijn, die er over eenige jaren over zou doen spreken als nu over Timor, dat ook

eenmaal de schoonste verwachtingen inboezemde. Van harte hoop ik, dat ik mij vergis; maar als ik zie, dat nu het werk reeds te zwaar is voor de zendelingen, waar zal het dan naar toe als men hun aantal vermindert?

Deze uitweiding heeft mij ver weg gevoerd, maar de groote verdiensten van het Nederlandsche zendeling-genootschap erkennende, heb ik gemeend het opmerkzaam te moeten maken op den, mijns inziens, verkeerden weg, dien het is begonnen te bewandelen. — Ik keer thans tot Ratahan en Passang terug.

In den omtrek had men nog al kakaoboomen; aan de uitnoodiging, die elk inlander ontvangen had om er 25 te poten, welk aantal in de meeste plaatsen zeer overtroffen werd, had men hier ook voldaan. Koffij was er nog niet, omdat men gemeend had dat de grond er niet gunstig voor was; thans echter is men van dat denkbeeld teruggekomen en zullen er tuinen worden aangelegd in welke, zoo als algemeen wordt gedaan, door elk huisgezin het eerste jaar 50 boomen en dan jaarlijks 25, tot dat het getal van 500 vol is, zullen gepoot worden. Reeds had men voor eigen gebruik op de erven en langs de heggen koffij gezet.

Na een kort verblijf in de voor beide negeriën gemeenschappelijke loge, reden wij verder naar de nog 9¾ palen verwijderde strandplaats Belang. Langs vruchtbare kleigronden daalden wij langzaam naar beneden. Meestal hadden wij eene diepe vallei naast ons, waarin, tusschen de alang-alang, teeken eener voormalige bebouwing, of wel in de padi, talrijke areng-palmen stonden, terwijl het leelijke zwarte zand sedert Ratahan verdwenen was. Voorbij de kleine negeri Sassa-milan (plaats van het gevecht), met nog een paar bergnegeriën tot Ratahan en Passang behoorende, kwamen wij in het distrikt Ponasakkan en in een bosch, dat wij hielden tot dat wij, op een paar palen afstands van Belang, in de vlakte daalden, waar op den zwarten zandigen grond, langs den weg, zoogenaamde tuinen der burgers en padi-velden gelegen waren. Een dier burgers, met wien ik van Langowang was gekomen, verhaalde mij, dat in 1853 de kakao-ziekte zoo sterk geheerscht had, dat hij van 1500 boomen slechts drie katis — 3¾ Amst. ℔ — had kunnen oogsten.

Het was juist middag toen wij te Belang aankwamen en aan de, door den opziener, den heer FEHR bewoonde, loge afstapten. Des morgens vroeg uit de koele bergstreek vertrokken, trof de hitte aan het lage strand, nog vermeerderd door het zwarte zand, dat den grond bedekte, mij zeer onaangenaam, terwijl geen enkel zuchtje de brandende lucht afkoelde. Dit werkte mede, om het niet zeer fraaije Belang in mijne oogen nog onaangenamer te maken.

Deze hoofdplaats van het distrikt Ponasakkan was toch verre de minste plaats, die ik nog gezien had. In eene zandige vlakte is zij, aan eene voor de oostelijke winden opene baai gelegen, bij welker zuidpunt zich eenige rotsen bevinden, van welke ééne vogelnesten bevat en waar achter, wanneer er, zoo als ik vernam dat werkelijk het geval moet zijn, diepte genoeg is, eenige vaartuigen, voor wind en golfslag beschut, zouden kunnen liggen. De stad vertoont

zich armoedig en vervallen. De loge is digt aan het strand en wordt aan den zeekant beschut door eene borstwering, uit twee rijen palissaden met eene aarden wal daartusschen bestaande, op welke een zesponder en twee vierponders staan; overigens is zij door een houten hekwerk omgeven. Voor den ingang heeft men een post van schutters en 's nachts staat er eene schildwacht op de batterij. Van het noorden — dat is van den kant van Ratahan — komende, ziet men eene regte, breede straat op de loge aanloopen, met huizen aan weerskanten, allen, op weinige na, in eenen hoogst vervallen toestand. In de andere straten is het niet beter. De missidjit, — want Belang is grootendeels Mahomedaansch, — deelt in hetzelfde lot. Dit gedeelte wordt door negeri-volk bewoond en bevat 250 dapoers. Ook hier had men een passar-gebouw gesticht, waarin nog nooit een enkel stuk verkocht was geworden; 't werd nu gebruikt om er visscherspraauwen in te bouwen. — Aan de zuidzijde der loge woonden de burgers, onder welke de Mahomedanen ook de meerderheid uitmaken, zoo zelfs dat men onder de 40 schutters slechts twaalf Christenen aantreft. Hunne woningen zagen er wat beter uit dan de andere, doch beduidden ook niet veel. Zij bevat mede eene missidjit; eene Christenkerk vindt men te Belang niet; de weinige Christenen, waartoe alle de zoogenoemde inlandsche kinderen behooren, vereenigen zich in het schoolgebouw.

De bevolking, die slechts weinig heidenen bevat, was toch eens grootendeels Christen geweest, maar gedurende Nederlands verval, toen men niet meer voor de godsdienst zorgde, was zij afgevallen. De Boeginezen dreven hier vroeger nog al handel, en achtergelaten priesters haalden de inlanders tot den Islam over. Het zijn evenwel zeer zonderlinge Mahomedanen, die, behalve eenige uiterlijke plegtigheden, zich weinig aan den profeet storen; de majoor, een der minste onder zijne collega's, overtrad, als groot liefhebber den zuren sagoweer, dagelijks de wet van geene sterke dranken te gebruiken. Beter houden zij zich aan het verbod van het vleesch der varkens te nuttigen, waarom men hier die dieren, waarvan het anders in de Menahassa krioelt, niet aantreft; hunne plaats wordt door geiten ingenomen. Het is vooral jammer, dat de Belangers van ons geloof afvallig zijn geworden, omdat een Mahomedaan, hoe weinig hij de lessen van den Koran ook opvolgt, niet ligt Christen wordt, evenmin als de Christen hier tot het Heidendom zal vervallen. Wordt hij verwaarloosd, dan zal hij, door de gemakkelijke zedeleer van den Islam aangetrokken, daarentegen geneigd zijn dien aan te nemen. Reden te meer om niet, door te veel hooi op zijnen vork te nemen, aan MAHOMED over te geven wat men voor CHRISTUS gewonnen had.

De door het zendelinggenootschap opgerigte school, op welke ik dertig leerlingen vond, kan gunstig werken. Om te zorgen, dat de kinderen er geregeld kwamen, liet de opziener hen alle dagen, na geëindigden schooltijd, eerst voor zijn huis, dan voor dat van den majoor, dien hij, door hem eere te geven, gunstig stemde, komen om acte de présence te geven. Voor beiden, zoowel bij den Europeschen opziener, als bij den Mahomedaan-

sche majoor, hoorde ik hen, ofschoon velen kinderen van Mahomedanen waren, het 83ste onzer Evangelische gezangen aanheffen.

Een riviertje stortte zich in zee; om echter versch water te hebben had men het afgedamd en achter de huizen der burgers heengeleid. Tusschen dit water en de zee, welke daar veel dik, zwaar zand had opgeworpen, woonden nog voor weinige maanden, in ellendige hutten, van welke er nog een paar aanwezig waren, verscheidene vreemde Oosterlingen, die zich daar hadden neergezet, voor de kust vischten, schutters waren en zich als burgers wilden doen gelden. Aan dit misbruik was een einde gemaakt; men had hun de keus gelaten tusschen vertrek of om tot het negeri-volk te worden gerekend. Verreweg de meesten hadden de plaats verlaten.

De burgers van Belang bebouwen „tuinen" — men weet wat dat woord hier beduidt — en leggen zich inzonderheid op de klapperteelt toe. Het getal klapperboomen was dan ook zeer toegenomen, doch nog niet genoeg voor het gebruik; daarom moest, even als op andere plaatsen der Menahassa, van de Sangir-eilanden olie — de zoogenaamde *minjak boesoek* of bedorven olie — aangevoerd worden. Zij ontleent haren naam van de wijze waarop zij gemaakt wordt; de klappernoot, op de Sangirs in groote hoeveelheid voorhanden, wordt van de bast ontdaan en in praauwen nedergelegd, waar zij verrot en de olie er uit druipt. Deze uiterst ruwe manier van bewerking geeft slechte olie, die reeds met eenen vrij hoogen warmtegraad bevriest; zoo als ik het onder anderen op het, 1251 voeten hoog liggende, Tombattoe gezien heb; bovendien geeft deze wijze van bewerking verlies, omdat op lange na niet alle vetstof uit de vrucht druipt. In lampen is zij ook niet te gebruiken; daarvoor bezigt men de olie uit de Menahassa zelve.

Het scheen mij toe, dat de klapperboom veel hooger en dunner is, dan die van Java; welke van beiden beter is, weet ik niet. Men rekent dat aan het strand vijf of zes klappers één flesch olie leveren; te Tombattoe had men er reeds acht voor noodig; hoe hooger men komt, hoe minder olie men trekt, waarom men den boom in de bergstreken dan ook weinig of niet aantreft.

Van tijd tot tijd komt hier een vaartuig van Ternate om de rijst, die in betaling der hassil-gelden wordt geleverd, te halen. De burgers leggen zich niet op den handel, zelfs niet op het winkelieren toe; één enkele, mijn reisgenoot van Langowang af, verkocht lijnwaden; al het andere moet van Menado ontboden worden. Vreemd is dit te noemen, want mogt ook de armoedige bevolking niet koopen, het nijvere Ratahan was in de buurt, dat gaarne zich op korteren afstand van het noodige zou willen voorzien.

Dat het negeri-volk armoedig is, bewijzen de huizen; zij was het nog meer geworden sedert de afschaffing der verpligte goudlevering. Terwijl, zoo als boven gemeld is, de bevolking der Menahassa tot voor weinige jaren verpligt was 1000 koijans rijst te leveren, was het distrikt Ponarakkan daarvan vrijgesteld, maar moest jaarlijks 500 realen goud opbrengen. Voor elke reaal ontving de bevolking *f* 14 terwijl het Gouvernement dien voor *f* 27 verkocht. Met de invoering der hassil-gelden hielden de rijst-

en goudlevering op, en zelfs eene hoeveelheid van 2700 realen, die het distrikt nog schuldig was, werd niet meer ingevorderd. Nu hield het goudzoeken op, doch ander werk werd niet bij de hand genomen, de landbouw werd en bleef weinig beoefend. Toen de bevolking moest werken en daarvoor geld ontving, heerschte er eene zekere welvaart; vond zij meer dan opgebragt moest worden, dit was voor haar. Nu niets meer uitrigtende teerde zij in 't eerst op de vroegere winsten; later verkocht zij het eene stuk voor het andere na, en verviel hoe langer zoo meer. Dit liep zoo erg, dat de hoofden begrepen, dat er niets beter op was dan de verpligte goudlevering weer in te voeren; zij was afgeschaft, doch de Ponarakkers hadden nog die schuld van 2700 realen. Dit was een geschikt middel; de bevolking kreeg bevel, om die met 200 realen 's jaars af te betalen, en naauwelijks was dit bevel gegeven, of zij trok naar de mijnen en ging met lust aan het graven. Uit zich zelve had zij niet willen werken; zij wachtte eene „printah" daartoe af.

De goudmijnen liggen zeven palen van hier, bij de baai van Tottek, die, naar men mij zeide, veilig, althans beter dan die van Belang is. Derwaarts wilde men de negeri dan ook verplaatsen, te meer dewijl de tegenwoordige ligging zoo weinig voordeelen aanbiedt en het er zeer ongezond is; gedurende den zuidoost moesson heerschen er vele koortsen.

Behalve Belang vindt men in het geheele distrikt nog slechts een kleine negeri, 5 palen van de hoofdplaats verwijderd, 18 dapoers bevattende en Boengena geheeten. De Ponarakkers zijn van den zelfden stam als de bewoners van het aangrenzende rijkje Bolang-Mogondo, dat onze suzereiniteit erkent. In den tijd der kompagnie werd er de Christelijke godsdienst beleden, doch door ons bestuur verwaarloosd is de bevolking, de radja aan het hoofd, grootendeels tot den Islam overgegaan.

Men had eenigen tijd te voren gedacht, dat de moed der brave Belangsche schutters op de proef zou gesteld zijn geworden. Zeeroovers hadden zich op de kust vertoond en het eiland Bangka, benoorden Likoepang, met een bezoek vereerd. Daar heeft men een melaatschen-etablissement, want de lepra is ook — hoewel niet in die mate als te Ternate — hier niet onbekend; niemand veronderstelde, dat de ongelukkige lijders, daar iedereen bevreesd voor is, iets van de roovers te duchten zouden hebben en nogthans roofden zij er drie; een smeten zij echter weder over boord, die zwemmende het eiland bereikte. Daarna begaven zij zich zuidwaarts en vertoonden zich voor Belang; reeds wilde de bevolking de vlugt nemen, doch de opziener, een voormalig officier, die tot dien tijd toe in de loge te Ratahan gewoond had, kwam, dit vernemende, dadelijk met zijn huisgezin in de bedreigde plaats, gaf daardoor moed aan de verschrikten, liet eenige dagen goede wacht houden, en het onweder dreef van zelven weder af. Z. M. stoomschip *Etna*, dat zich te Ternate bevond, hier van hoorende, heeft de roovers achtervolgd, in de baai van Tomini gevonden, er verscheiden gevangen genomen en vele weggevoerde Javanen, van het eiland Bawean afkomstig, uit de slavernij verlost.

Tot nog had ik steeds goede paarden gehad, die mij door de distriktshoofden te leen waren gegeven, doch nu begon het sukkelwerk. Te Belang was de sterfte onder de paarden geweldig geweest; de majoor onder anderen had er achtervolgens twintig verloren. Ik moest mij dus behelpen met een zeer jong dier, oogenschijnlijk nog geen drie jaren oud en dat voor den moeijelijksten weg, dien ik in de geheele Menahassa aan zou heffen.

De bepaalde huurprijs voor een paard is twintig duiten per paal voor een heerenpaard, en vijf voor een *kalanheran*-paard, dat men op Java een *koeda-gladdak* zou noemen. Deze paarden moeten door de negeri onderhouden worden; de opbrengst komt in de negeri- of kalanheran-kas, die dient om huishoudelijke gemeente-uitgaven te bestrijden, voor welke van tijd tot tijd soms nog eenig geld van de bevolking gevorderd wordt.

Na een verblijf van ruim vier en twintig uren verliet ik Belang weder en reed nu westwaarts op, den weg naar Tombattoe nemende. Eerst rijdt men eene paal ver, over vlak of ten minste weinig rijzend land, dat beter bebouwd is dan dat hetwelk aan den weg ligt, die naar Ratahan leidt. Doch dan begint een vreesselijke klim, om den keten van den Mala, die ook van zee tot zee de Menahassa doorloopt, over te komen; den volgenden dag zag ik hem van den Sepoetan en rekende toen dat hij, waar ik hem overtrok, niet veel minder dan 2000 voeten hoog kan geweest zijn; geweldig steil ging het naar boven, en op de meeste plaatsen had men trappen gemaakt om het klimmen iets gemakkelijker te maken. Eens uit de vlakte vindt men aan weerszijde onbebouwd land, oorspronkelijk bosch, waarin eene menigte areng-palmen groeijen. De grond was klei- en leemachtig, doch wat verder op bedekt met eene laag zwart zand met steentjes vermengd, waaraan wij weer de nabijheid van den Sepoetan konden bespeuren; en hoe westelijker wij kwamen, des te dikker werd die laag.

Den keten klauterden wij, gedurende eenen afstand van omtrent drie palen, over; maar toen daalden wij ook weer zeer spoedig, zoodat ik, de zwakke voorpooten van het paard niet erg vertrouwende, dikwijls afsteeg, zoo als ik het bij het opklimmen uit medelijden met het arme dier gedaan had. Zeer verheugde het mij, toen teekenen van bebouwing de nabijheid van Boengena aankondigden, in welke kleine, nieuw aangelegde negeri, die zoowat 7 à 800 voeten boven de zee zal liggen, de vermoeide paarden wat rust kregen. Een weinig voorbij die negeri begint het distrikt Tonsawah; „*ton*" beteekent in het Alfoersch „mensch", en is in de zamenstelling van vele plaatsen te vinden; „*tonsanwah*" beduidt sawah-mensch, en „*tondano*" watermensch.

Zoodra men de helling van den Mala afgaat ziet men veelvuldige kleine meertjes, wier aantal tusschen Boengena en Tombattoe, de hoofdplaats van Tonsawah, zelfs negen bedraagt. Zij zijn van verschillende grootte, sommigen van eene paal in middellijn; zooverre de boomen mij het toelieten, merkte ik, dat de oevers met gras begroeid waren, die voor het vee een overvloedig voedsel zouden geven; ook zouden zij op verschillende plaatsen tot het aanleggen van sawah's kunnen gebruikt worden, en enkelen hunner

zijn daar reeds voor benuttigd. De dun gezaaide bevolking heeft tot nog toe echter geene behoefte aan verdere uitbreiding van den rijstbouw en ook geene handen genoeg daarvoor.

Voorbij Boengena, vanwaar ook een weg naar Ratahan leidt, komt men weder in het bosch, doch weldra ziet men de sawah's van Moende, die loopend water hebben. Deze negeri, drie palen van de vorige gelegen, is bijna nog geheel heidensch en telt 65 dapoers, die in digt op elkander geschaarde huizen, waarvan elk meer dan één huisgezin bevat, aan ééne enkele straat wonen.

Het was zonsondergang toen wij hier aankwamen en tot Tombatto, dat W. N. W. 12³/₄ palen van Belang ligt, hadden wij nog 3 palen te maken. Het berigt dat men ons gaf, dat de hoekom-besar van Tonsawah, die de koffijtuinen had nagezien, ons verder zou begeleiden, was ons niet onaangenaam, daar hij natuurlijk beter bekend was met den weg dan de hoekom-kadoewa van Ponasakkan, die ons van Belang af uitgeleide had gedaan.

Zoodra hij was aangekomen vervolgden wij onzen weg; de avond was intusschen geheel gevallen en de maan, die aan het opkomen, maar achter den keten van den Mala verscholen was, gaf nog geen licht. Bijna onmiddellijk na ons vertrek van Moende kwamen wij in het bosch, en om ons in de digte duisternis, die er heerschte, te geleiden, werden er flambouwen of obor's aangestoken; het best werden wij echter geholpen door eene nachtlamp, die in eene handdoek gedragen werd, voor deze gelegenheid in lantaarn gemetamorphoseerd. Wij genoten echter daardoor slechts een onzeker, flikkerend licht, dat meer verblindde dan verlichtte, en ik trachtte dus steeds mijn paard aan de tegenovergestelde zijde van het ravijn te houden, welks diepte ons eenigzins werd bekend gemaakt door het ruischen eener beek. Dat reizen in den donkeren nacht met een tiental personen had iets fantastisch; de vlam der flambouwen gaf een zonderling licht in het bosch, waarin honderden van uilen hun fluitend, bekend geluid deden hooren. De weg was goed en vrij gemakkelijk.

Een eind wegs in het bosch zijnde, vernamen wij vrouwenstemmen en zagen ook weldra drie vrouwen te paard, door eenige mannelijke bedienden vergezeld. Het was de aristokratie van Tonsawah; de vrouw van den hoekom-besar, eene niet mooije of jonge, maar aardige en zeer spraakzame vrouw, door haar verblijf te Menado aan den omgang met Europeanen meer gewend dan de meeste anderen, en nog twee dames, waarvan de eene, zoo als ik later zag, reeds vrij oud was en geheel grijs haar had. Alle drie deze vrouwen waren stoutmoedige, knappe ruiters; nog begrijp ik niet, hoe zij zich op het paard konden houden, op een gewoon mannen zadel gezeten, maar het regterbeen over den knop heengesmeten, zoodat zij de zelfde houding aannamen als de Europesche dames in de opzettelijk daartoe gemaakte zadels. Desniettegenstaande waren de njonja hoekom-besar en de bejaarde vrouw, (de derde bleef ons achter), altijd de voorsten, steeds hare paarden aanzettende en van de grootste steilten zonder vrees naar beneden rijdende.

In weerwil van het vreemde van bij licht door een bosch te rijden, was ik zeer blijde dat ik er uit was en weder sawah's zag. De maan was nu ook hooger aan de kim gerezen en verlichtte ons pad. Twee palen van Moende heeft men de negeri Koejagan, 50 dapoers bevattende, op eene hoogte gelegen, van waar men geweldig steil naar beneden gaat. Voor de twintigste maal, geloof ik, steeg ik van het paard, doch daarna ging het gemakkelijk, langzaam naar beneden tot aan de sawah's, te midden van welke Tombattoe gelegen is. De loge ligt op eene steilte, een dertigtal voeten hoog, van boven effen gemaakt; trappen voerden er naar toe, langs welke wij te paard altijd op- en afstegen, een kunststuk dat onze Nederlandsche paarden niet zoo gemakkelijk zouden uitvoeren.

Heerlijk verlichtte de volle maan het treffende tooneel, dat men uit de loge aanschouwt. Rondom haar ligt de negeri, door sawah's ingesloten; dan rijst het terrein en sluit zich ten zuiden aan den Mala, ten noorden aan den Sepoetan en den Menamporok, die trosch hunne kruinen boven de lagere bergen verheffen. De indruk werd veraangenaamd door het vrolijke geluid van den koelintang, eene onvolkomene soort van gamelang, die zich lustig deed hooren. In de Christelijke distrikten hoort men dit speeltuig weinig; dewijl het bij de Heidensche feesten of fosso's wordt gebruikt, hebben de zendelingen het den oorlog aangedaan en er de fluit voor ingevoerd. De Alfoer verliest er ook eigenlijk weinig aan; het geeft slechts drie toonen, naar ik meen, aan, en kan daardoor weinig verscheidenheid aanbieden. In de verte mogt ik het evenwel gaarne hooren.

De heuvel, die de loge draagt, was in vroeger tijden veel hooger en zijn kruin met bosch bedekt. De huizen der negeri leunden met den achterkant er tegen, terwijl zij van voren op palen van een voet of tien twaalf hoogte stonden. In die huizen woonden tot zeven-en-twintig huisgezinnen bijeen; zij overtroffen dus die der overige stammen in grootte, en als een natuurlijk gevolg stonden hunne bewoners vooraan in de rij der vuilen en smerigen; de stank, die er verspreid werd, moet onuitstaanbaar geweest zijn. Sedert heeft men den heuvel afgeplat, zoodat men er ruimte voor de loge en bijgebouwen verkreeg; met den overtolligen grond is het terrein rondom opgehoogd, zijn er geregelde straten, te midden van welke de heuvel nu ligt, getrokken, en zijn er nieuwe huizen gebouwd. Dat elk huisgezin een huis zou bewonen, daartoe waren de Tombattoenezen nog niet te bewegen; het aantal zamenwoners verminderde echter van 27 op 4, en dat was reeds veel gewonnen. Dewijl de negeri, zoo als de hoekom-besar mij mededeelde, 160 dapoers telt, zal het aantal huizen een veertigtal bedragen.

In het geheele distrikt Tonsawah zijn, wanneer ik mij niet vergis, slechts 36 Christenen; de negeri zag er dan ook nog zeer heidensch uit; geene omheining, geene beplanting der erven, en de varkens, overal rond- en losloopende, vonden hier nog een Eldorado. Ik zag een van die dieren.... maar genoeg! ik zorgde geen varkensvleesch te eten.

De hoekom-besar, die zijne opvoeding bij den heer SCHWARZ genoten had, en zijne vrouw behoorden tot de weinige Christenen. Er was eene

school opgerigt, die in het eerst vele tegenkanting had ondervonden, doch langzamerhand meer bezocht werd. Zij zal de kinderen ongevoelig tot het Christendom en de beschaving brengen. Dat deze nog niet zeer groot is, blijkt daaruit, dat de mannen bijna nog allen naakt loopen, met de enkele bedekking van de tjedakkoe. Tonsawah kan echter op den duur een der belangrijkste distrikten worden; in zijne sawah's bezit het rijkdommen, door geen der overigen in die mate genoten.

Ik verlangde de Sepoetan te beklimmen, een werk dat men mij als zeer moeijelijk afschilderde en dat de meesten, die het ondernemen wilden, niet volbragt hadden; halverwege waren zij teruggekeerd. Daar ik er evenwel op stond, verschafte men mij paarden en gidsen; en den volgenden morgen vroeg vertrok ik van de loge en sloeg den weg naar Langowang in. Eerst voert hij door sawah's, welker paden met klappers bepoot zijn; maar weldra stijgt men en men heeft veel te stijgen, daar de top van den Sepoetan 5600 Rijnl. vt. hoog is.

Niet verre van Tombattoe treft men Alfoersche graven aan; hier begraaft men het lijk met den pot, daar deze elders boven den grond uitsteekt, en rigt er een gedenkteeken bij op, een voet of drie hoog, van Chineschen vorm en wit en bruin geschilderd. Weldra waren wij in het bosch, hier en daar afgebrand om er milo te zaaijen, want bij den grooten rijkdom aan rijst, zijn evenwel de Tonsawahers groote liefhebbers van dat voedsel.

De weg is er het eerst vrij gemakkelijk, doch wordt spoedig steil en is daarbij ook steeds golvend. Daardoor wordt het nog moeijelijker om hier hout van daan te halen, en dat is de reden waarom men het maar zelden kapt. Daar eene uitgraving van den weg ons toeliet de grondlagen te zien, vonden wij onder de dikke, zwarte zandlaag van soms twee voeten, klei- en leemgrond. Dat zand scheen hier intusschen aan den plantengroei geen kwaad te doen, en de boomen wassen er welig. Onder de zware boomen vond men er eene ontelbare menigte anderen, die krom en verdraaid opgroeiden en geene andere waarde dan van brandhout hadden; welige arengpalmen waren in groote hoeveelheid aanwezig.

Hoewel wij aanzienlijk klommen, belette het digte woud ons iets van de bergen te zien, die wij ondertusschen al vast naderden. Hunne meerdere nabijheid werd echter bespeurd door het verdwijnen der oudere boomen, die vervangen werden door jonger en ligter hout. Dit was het gevolg van de laatste uitbarsting van den Sepoetan in 1832, die in vijf dagen eene ontzaggelijke menigte zand en steenen heeft uitgebraakt. De toenmalige Oostewind bevrijdde Tombattoe en de daarbij gelegene plaatsen voor schade doch verbrandde de bosschen benedenwinds. In de rigting van Amoerang lag de asch hier en daar een vadem hoog; de daken der huizen en de plaats waren er mede bedekt, en zij viel tot verre in zee neder.

Op vijf palen van Tombattoe moest ik van den weg af, die zich tusschen de Sepoetan en den Menamporok doorwindt, tot 3000 voeten rijst, uit zwaar zand bestaat en zich, achter laatstgenoemden berg, met den weg

van Langowang naar Ratahan vereenigt. Men treft er geen enkele negeri aan.

Te gelijk moest ik ook van het paard af en den togt te voet voortzetten. Op deze plaats waren nog eenige jonge casuarina's, verder hield alle bosch op. Voor mij zag ik nu in het Noorden den bergtop, dien ik wenschte te beklimmen, en die nog omstreeks 2500 voeten hooger lag, dan de plaats, waar ik mij bevond; daar beoosten verhief de Menamporok zijn niet veel lagere ingestorte kruin en had alle kenteekenen van eenen voormaligen vulkaan, dat dan vooral merkbaar was als de wolken er op rustten en zich als het ware in den vroegeren vuurmond nestelden; met zijne geribde, met groen struikgewas bezette wanden, leverde hij een groot verschil op met den zuiver kegelvormigen, zwarten Sepoetan.

De eerste proef was eene der zwaarsten; ik moest de zandzee door; met elken stap zonk ik in het gulle zand neer. En was dat nu maar op effen grond geweest, maar helaas! ik moest daarbij stevig klimmen.

Op mijnen stok leunende, ging ik echter moedig voorwaarts; voor mij lag het doel. Weinig of geen plantengroei was hier te zien; enkele plaatsen waren met alang-alang bedekt; de naastbijzijnde bergen waren of geheel kaal of droegen slechts struikgewas.

Ik had mij zeer luchtig in het eenvoudige Indische morgengewaad gekleed; op deze hoogte hinderde de warmte mij niet, terwijl bovendien, tot mijn geluk, de lucht betrokken was. Soms, wanneer een wolk als een koude mistdamp voorbij ons heen trok, voelde ik die op mijne vochtige kleederen, en dat gaf eene onaangename kille gewaarwording.

Na een half uur lang op deze wijze voortgesukkeld te zijn, kwam ik, na nog eene laatste, wanhopige poging, op eenen beteren grond; hier lag op de asch half vergane lava en kon ik wat beter loopen. Enkele steenen begonnen zich te vertoonen, en ik merkte, dat ik een ander gedeelte van de berg-formatie betrad; het was wel steiler, maar het zand hinderde mij niet meer, en dat was veel gewonnen.

Ik zette mij op eenen grooten steen neder en zag naar beneden. Wel scheen de top van den Sepoetan mij niets nader te zijn, doch aan het afgelegde eind bemerkte ik, dat ik reeds veel gestegen was. Het einde van het bosch lag reeds verre achter mij. Daarover heen zag ik de kenbare loge van Tonbattoe op den heuvel en vervolgens het terrein, dat naar den Malaketen weer opliep. In het ZO. zag ik den hoek van Belang met de daarbij gelegen eilanden. Regts of westelijk onderschepten de bergen het ver gezigt.

De wolken rustten op den Mala; door den zuiden-wind voortgedreven stortten zij zich daarvan af, omhulden Tonbattoe, losten zich daar gedeeltelijk in regen op en werden met geweld naar het einde van het bosch gedreven. Als witte spoken kwamen zij op ons af; doch de noorde-wind, die op de kruinen van den Sepoetan en Menamporok heerschte, dreef hen terug en belette hun voornemen om ons, arme bergbeklimmers, met een nat pak te verrassen.

Hoezeer dit schouwspel mij ook boeide, ik moest toch voort. Langza-

merhand werd de weg moeijelijker en steiler, en eindelijk stond ik voor den kegel, die bedekt was met asch, half vergane lava en, wat het ergste was, met kogelronde steenen van verschillende grootte, doch doorgaans als eene vuist. Men verbeelde zich, welk eene marteling een dusdanige klim van 1500 voeten is, daar waar men alle steunpunt mist, waar slechts de fiksch in den grond gestoken stok mij naar boven kon helpen. De helling moet bijna vijf en veertig graden geweest zijn; dit maakte ik daaruit op, dat de ronde steenen bij de minste aanraking in beweging werden gebragt, van de steilte afrolden en al sneller en sneller vaart aannamen; elk beletsel scheen slechts te dienen om hen de reis met grooter spoed te doen vervolgen; kwamen zij tegen eenen der groote, vierkante, door langdurige rust half begraven steenen aan, dien zij niet als de overigen konden medeslepen, fluks vlogen zij tien, twintig voeten hoog de lucht in en er over heen. Zelfs het zand was niet in staat hunne vaart te stuiten. Wolken stofs vlogen naast hen op, en zoo verre wij zien konden, oogden wij ze achterna. Wij moesten wel zorgen dat wij onderling in eene rigting klommen, zoodanig dat de steenen, die wij bij elken tred uit hunnen staat van rust opwekten, de anderen niet konden treffen, hetgeen ons duur zou te staan gekomen zijn.

Hadden wij lager veelvuldige paden der *sapie-oetang's* of wilde koeijen gezien, hier niet meer. Die dieren houden zich in Tonsawah menigvuldig op; zij zijn niet veel hooger dan een jong kalf en hebben achteroverstaande horens. Aangeschoten zijnde zijn zij gevaarlijk. Hun vleesch heb ik te Tonbattoe gegeten; het beviel mij wel door den gelijktijdigen runder- en wildsmaak. Met de *babiroessa* of het hert is de *sapie-oetang* het voorname wild der Menahassa. De babiroessa is gevaarlijker, en moet, aangeschoten zijnde, niet minder dan het wilde zwijn gevreesd worden. Met de apen, wanneer die in grooten getale vereenigd zijn, zijn dit de eenige dieren, voor welke men zich hier te wachten heeft.

Ik benijdde mijne Alfoersche begeleiders, den *djoero-toelis* of schrijver van het distrikt en drie anderen, die, als bergbewoners aan het klimmen gewoon, veel minder vermoeidheid toonden dan ik, die in het vlakke Nederland te huis behoorde. Ofschoon ik somwijlen zwaveldamp vernam en de lucht aanmerkelijk fijner was geworden, voelde ik daarvan geen letsel; maar ik werd zeer door den dorst geplaagd en water was nergens te vinden. Met het hoofd voorover loopende zag ik eenklaps een oude kennis, een boschbes-struikje. Hoe! dacht ik, was ik plotseling van de naakte wanden van den Sepoetan in de Geldersche bosschen verplaatst? Ik zocht, maar vond niets dan onrijpe vruchten; het aantal struikjes vermeerderde echter en ik hoopte, dat hooger eene andere temperatuur ook een verschillenden tijd van rijpwording zou te weeg brengen. In die hoop werd ik niet teleurgesteld, en daardoor was het mij mogelijk mijnen dorst te stillen en den top te bereiken, iets dat ik anders zou hebben moeten opgeven.

Een andere kennis had ik mede ontmoet, namelijk het kranenmos, in onze Geldersche heiden menigvuldig aanwezig, waar men het voor een

teeken van slechten grond houdt. Ik had niet gedacht op dezen berg deze herinneringen dier nu zoo verwijderde gewesten te zullen vinden.

Moed gevat! De kruin zelf komt digter bij. Ik nader wel niet zoo snel als ik verwacht had, maar toch ik nader, al verwijdert zich telkens weder het punt dat ik voor de eindpaal mijner reis had aangezien. Ik zie de baak, door den, sedert overleden, hydrogaphischen ingenieur S. H. DE LANGE bij zijne opmetingen hier geplaatst. Daar doet zich een nieuw verschijnsel op, onverwacht, maar niet ongewenscht; de rolsteenen verdwijnen en ik sta op vasten bodem. Nu is het gemakkelijk, en nog slechts weinige schreden en ik laat mij ademloos op den top van den Sepoetan nederzakken, tegen den krater-muur geleund en mijn blik in den geheimzinnigen afgrond gerigt. Het was twaalf uren; drie achtereenvolgende uren had mijn vermoeijende klim geduurd.

Maar voldeed de togt aan de moeite? Ja! Ik had reeds vroeger eenen vulkaan, de Gedeh, beklommen, doch die verschilde zoo zeer met den Sepoetan, dat ik blijde was ook dezen te leeren kennen. Geheel een vreemdeling in de geologie kon ik hem niet met het oog van eenen kenner beschouwen, maar toch kon ik er uit leeren; toch wekte dit schouwspel weer mijne bewondering voor de werken van den Schepper op.

De krater ligt op den top van den berg; eenige onregelmatigheden uitgezonderd, is zij cirkelrond, van eene middellijn naar mijne gissing van omtrent een halve paal. Zij daalt kegelvormig, maar meer onregelmatig, dikwijls met scherpe ribben, naar beneden, en vertoont daar rotswanden, deels zwart, deels verkalkt door het vuur, deels geel door den zwavel. Tot op eene zeer aanmerkelijke diepte, zijn die wanden bedekt met struiken, onder anderen met boschbessen. Uit eene menigte spleten stijgt de zwaveldamp op, hier ligter, daar dikker, hier zachtkens, daar met geweld. De uitspringende rotsstukken en de planten, die deze bij voorkeur bedekten, beletten tot in de donkere diepte te zien.

De kraterrand loopt golvend; ten noorden, de tegenovergestelde kant van dien waar ik mij bevond, was hij het hoogste, zoodat ik niet over den berg heen kon zien; ten oosten ligt een vervaarlijk rotsbrok, gedeeltelijk over den rand heen, dat zoo groot is, dat het van uit de loge te Tonbattoe reeds mijne opmerkzaamheid tot zich getrokken had. De half vergane lava maakt, dat men voorzigtig moet zijn met het naderen van den rand, daar hij af kon brokkelen en den onvoorzigtigen onderzoeker met zich in de diepte voeren. Westelijk ziet men de opeengehoopte asch, nog eenen vrij hoogen warmtegraad bevattende, zoodat het niet raadzaam is haar te betreden; haar grondslag is ondermijnd en zwaveldamp stijgt uit de spleten op. Haar naderende zakte mijn eene voet er in. Ik trok mij dadelijk terug en onderzocht de plek met den stok. Die proef was mij genoeg, en ik had weinig lust, dat de Sepoetan om mij eene even treurige vermaardheid zou krijgen, als het meer van Lino om den graaf DE VIDUA. Ook waarschuwden mij mijne begeleiders van niet verder te gaan.

Alles wat ik zag overtuigde mij, dat de Sepoetan zijn laatste woord nog

niet uitgesproken heeft, dat de vulkaan nog vol leven is, en dat, waren er sedert de laatste uitbarsting 22 jaren verloopen, deze zijne laatste niet blijven zal. De zwaveldamp toonde genoegzaam aan, dat het onderaardsche vuur nog steeds aan het smeulen is.

Bij het naar beneden gaan, dat onwillekeurig snel genoeg ging, was ik mijne begeleiders, die op hunne bloote voeten gingen, steeds ver vooruit. De wolken, die al meer en meer genaderd waren, hadden ons het gezigt der baai van Amoerang benomen; grillig vertoonden zij zich terwijl zij daalden; nu eens geleken zij een digt gordijn, dat onzen voortgang zou belemmeren; dan weder werd dat gordijn als weggeschoven en konden wij in de diepte blikken; dan weder naderden zij ons met snelheid, schenen ons te zullen afsluiten en bij ons gekomen losten zij zich in mist op. Het was iets vermoeijends, onaangenaams, fantastisch, nog geheel verschillende van onze gewone mist.

Nimmer smaakte mij iets beter dan het water uit de klappers, die de goede njonja hoekom-besar, vooruitziende dat wij eenen geweldigen dorst zouden lijden, had medegegeven en die wij vonden op de plaats, waar wij onze paarden hadden achtergelaten. Nu bestegen wij onze rossen weder en reden naar Tonbattoe terug. Weldra goten de wolken stroomen waters op ons uit en maakten mijn ligt gewaad spoedig door nat. Op een vrij goed paard gezeten, spaarde ik dit niet en liet het loopen wat het kon, maar toch werd ik spoedig ingehaald door de Alfoeren, die er op gepast hadden. Slechts met den tjedakkoe bekleed, doch om zich eenigzins tegen den plasregen te beschutten palmtakken boven hunne hoofden houdende, liepen zij in vollen ren mij voorbij, de hoogte af en even snel eene andere weder op, daarin gelijk aan de paarden, die, wanneer zij eene hoogte voor zich zien, eene snelle vaart nemen, om daardoor geholpen een eind wegs op te kunnen stijgen. Eerst toen ik een meer vlakken en effenen grond had bereikt, waar ik het paard bij voortduring kon doen galopperen, haalde ik hen in en snelde hen voorbij. Het was vier uren nadenmiddag toen ik aan de loge afstapte, en waarlijk ik had niet noodig in slaap gewiegd te worden.

Den volgenden morgen ten 6½ uren vertrokken wij naar het 18 palen in eene W. N. W. rigting verwijderde Amoerang, na over ons verblijf te Tonbattoe alle mogelijke reden van tevredenheid gehad te hebben. De hoekom-kadoewa van Tonsawah deed ons uitgeleide; hij was iemand met een reeds grijzend hoofd, een Heiden en onbekend met de Maleische taal. Geef ik de negerien, die wij doortrokken, verkeerde namen, dan is het daaraan te wijten dat wij elkander niet verstonden.

Langs sawah's aan de eene, heuvels aan de andere zijde, reden wij, over eenen golvenden grond, achtervolgens door de negerien Lobo met 130 en Kali met 40 dapoers, beiden niet verre, hoevele palen is mij ontschoten, maar waarschijnlijk twee of drie van Tonbattoe gelegen; in beiden kwamen de hoekom-toewa met eenige mindere hoekom's deftig in het zwart gekleed, ons hunne opwachting maken. Deze beide geheel Heidensche

negerien zagen er nog regt ouderwetsch uit, maar schenen zeer rijk aan kinderen te zijn, die ons uit de door vier gezinnen bewoonde huizen nieuwsgierig aanstaarden. Tusschen Kali en Amoerang treft men geene negeri meer aan.

Een eind verder kwamen wij in het bosch, waar talrijke gevelde en reeds bewerkte boomen ons leerden, dat de bevolking nieuwe huizen wilde bouwen; zij was ook aan eene brug bezig, die gelegd werd over eene beek, welke men te voren doorwaden moest. Bij die bijna voltooide brug had men eene bamboezen pantjoeran of goot aangebragt, waaruit warm water, van eene daaromstreeks aanwezige bron afkomstig, stroomde. De hoekom besar van Tonsawah had mij den vorigen dag verhaald, dat, dewijl de bestaande weg moeijelijk en steil was, er een nieuwe aangelegd was geworden, doch dat, en hij zeide dit met zekeren trots, die nog slechts in zijn distrikt tot gereedheid was gekomen.

Aan de grenzen van Tonsawah, op tien palen afstands van Tonbattoe, aan eene hoogte bij een meertje, een allerliefst plekje gronds, waar men in Nederland het heerlijkste buiten aan zou kunnen leggen, stond eene seboea waar wij van paarden verwisselden. Toen kwamen wij in een bosch, dat prijkte met eenen ongemeenen rijkdom van alle soorten van palmen. Hoe menigvuldig ook, de areng had niet meer de overhand, hij moest de vlag strijken voor den woko met zijn groot, rond, gestraald blad. De reusachtige varens maakten het mij dikwijls tot een raadsel, of ik niet eenen palmboom voor mij had. Ontelbare lianen, waaronder de rottan, hingen naar beneden. Zware, kostbare boomen verhieven hunne kruinen boven de palmen en werden slechts door de wilde pinang in hoogte overtroffen.

Verlustigden wij ons in het heerlijke gezigt, dat de welige groeikracht der natuur ons aanbood, op den weg viel niet te roemen. De hoekom besar van Tonsawah had hem ons niet te moeijelijk afgeschilderd; de oude was afgegraven, afgesneden, zoo goed als niet meer in wezen, en de nieuwe was nog niet klaar. Op de meeste plaatsen liep slechts een smal voetpad door het zwarte zand, dat hier wederom zeer dik was uitgestort; de hoogte van den berg verhief zich aan de eene, het ravijn gaapte aan de andere zijde, in hetwelk ik meer dan eens vreesde met paard en al neer te zullen tuimelen. Hoe verder wij kwamen, hoe erger het werd en voorzigtigheid was hier vooral aanbevolen. Daar hoorden wij bijlslagen en menschenstemmen, en ontmoetten weldra een honderdtal Alfoeren, die bezig waren met den weg te maken. Nu rekenden wij de zaak gewonnen te hebben, maar het ergste kwam nog aan; korteling gevelde boomen lagen over het pad heen en versperden het geheel en al. Wij moesten afstijgen en onder of over de stammen heen kruipen, terwijl de Alfoeren zich van de paarden meester maakten en die, onder door het ravijn hen, weer tot ons bragten. Dat onze togt niet snel ging is wel te begrijpen, en ook dat wij blijde waren, op vier palen afstands van Amoerang, eenen gebaanden weg te vinden op welken wij behoorlijk konden voortkomen.

Sedert wij het palmbosch, om dat nu zoo eens te noemen, achter ons

hadden, waren wij steeds het stroomgebied van den Ranowanko gevolgd. Is de nieuwe weg klaar dan zal hij, daar hij met oordeel aangelegd werd, zeer gemakkelijk zijn, en men zich met een rijtuig van Tonbattoe naar Amoerang begeven kunnen. Hij loopt, behalve door het distrikt Tonsawah, door gronden toebehoorende aan Kawankowang, Sonder, Tombassian en Romohon, het eerste voorbeeld van die zonderlinge verdeeling die ik later meer zou aantreffen. Eene ruiling van gronden, die voor het oogenblik, als voor een groot gedeelte onbebouwd, toch maar eene denkbeeldige waarde hebben, terwijl men door verplaatsing van negerien ook voor hen zou kunnen zorgen, die reeds bebouwden grond moesten verleenen, zou én voor de bevolking én voor het bestuur nuttig zijn, daar het toezigt nu dikwijls moeijelijk wordt. Zoo heeft Sonder negerien, die op 53 palen van de hoofdplaats, digt aan de grenzen van Bolang Mogondo, gelegen zijn. Doch de naijver der distrikten op hun grondgebied zou zulk eene zaak hoogst bezwaarlijk maken, gezwegen nog van de moeijelijkheid, om in dit, grootendeels nog niet ontgonnen, land de grenzen naauwkeurig te bepalen.

Voor de inlanders is het maken van wegen in deze onbewoonde streken, ofschoon op den duur ook voor hen zelven nuttig, een hoogst bezwaarlijk werk. Ver, niet alleen van hunne eigene negeri, maar ook van alle bewoonde plaatsen, is het bosch, zoowel gedurende den dag als des nachts hunne verplijfplaats. Hunne spijzen dienen zij zelven gereed te maken.

Weder op den gebaanden weg gekomen, konden wij de aardlagen aanschouwen, die door het afgraven der heuvels zigtbaar waren. Onder de dikke laag zwart zand, die de boven oppervlakte uitmaakte, vond men klei en leem en ook op verschillende plaatsen tufsteen.

Naar mate wij Amoerang naderden, konden wij weder bebouwing opmerken. Op de helling der heuvels en langs den weg, vooral toen wij er digter bij kwamen, zagen wij tuinen, waarin hoofdzakelijk kakao geteeld werd. Het was twaalf uren toen wij het plaatsje, dat er lief uitziet en een klein Menado is, binnenreden en, na eerst de ledige loge opgezocht te hebben, gastvrij werden opgenomen bij den hoekom-kadoewa van Tombassian JOOST TOMBAJONG.

Amoerang ligt aan het strand, volgens de kaart in de *Zendelingsreize van* VAN RHIJN op 1° 11' N. B. en 124° 36' 30" O. L., op 37 palen afstands van Menado, aan eene baai. Het wordt ten Noorden door de Ranowanko, die zich hier in zee stort, van het distrikt Tombassian, ten Zuiden door de Ranowiapo van het distrikt Romohon gescheiden. De Ranowanko is zeer ondiep, de Ranowiapo zal op het oog af een 150 voeten breed wezen, is snelvlietend en vrij diep; doch een bank voor de monding belet, dat vaartuigen van meer dan zes voeten diepgang er binnen komen. Dit zou meer te bejammeren zijn wanneer de rivier eene veilige ligplaats aanbood, maar dit is het geval niet, want de steile helling, die haar ook voor de binnenlandsche scheepvaart onnut maakt, veroorzaakt bij harden regen zulke watervloeden, dat zij onhoudhaar wordt, ook door de boomen, die zij in hare vaart medesleept. Herhaalde malen heeft men hier

eene brug gelegd, doch telkens werd die weggeslagen, onder anderen nog eene in het jaar voor mijn bezoek, en men schijnt er thans van afgezien te hebben om eene nieuwe te maken.

De afstand van de Ranowanko tot de Ranowiapo zal omtrent een kwartier uur gaans bedragen; is Amoerang dus vrij lang, het is daarentegen ook vrij smal; de zandige vlakte, waar het op gelegen is, sluit zich spoedig aan de heuvels, die het van achter bestrijken, zoodat men er evenwijdig aan het strand slechts drie straten heeft.

Aan de baai heeft men de ruïne van eene steenen borstwering, waar drie oude stukken op geplaatst zijn. Niet verre van daar heeft men de loge, met den rug naar de baai gebouwd, en een plein voor zich, dat zich tot aan de heuvelen uitstrekt; verder de kerk, de koffij- en rijstpakhuizen en het passar-gebouw, waarin ook nog nooit een stuk verkocht is en dat dus, om de school te vergrooten en te herstellen, voor de helft afgebroken was. Lief gelegen, onder het groen verscholen, door levende heggen omringd, toonen de huizen der burgers echter wel aan, dat hier geen rijkdom heerscht en gaf men de schuld daarvan aan hunne luiheid. Zij moeten op lageren trap staan dan die van Menado, bebouwen vooral hunne tuinen en zijn zeer groote liefhebbers van visschen. De hoekom-besar en hoekom-kadoea van Tombassian woonden er ook, zoomede acht Chinesche huisgezinnen, handelaars en handswerkslieden, die echter nog niet veel geld verdiend hebben. Gedurende mijn verblijf gaf de gepensioneerde opzigter zijnen post aan den benoemden opvolger over, doch hield nog in zoo verre de eer van zijne betrekking op, dat hij ons gedurende de twee dagen, die wij hier verbleven, steeds aan zijne tafel noodigde.

Terwijl Menado en Kema vrijhavens zijn, mogen, zonder speciale vergunning van den resident, de overige plaatsen in de Menahassa niet door Europeesch getuigde schepen worden aangedaan. Doch die vergunning wordt om de wille van de rijst, die het Gouvernement tot betaling der hassil ontvangt, voor Amoerang en Belang doorgaans verleend, zoo als er nu hier een Ternataansche schoener lag om rijst te laden. De baai van Amoerang is oogenschijnlijk, ten minste als het er niet te diep is, beter, meer gesloten en veiliger dan die van Menado.

Den volgenden morgen wandelde ik in de vroegte over de brug die de eene oever van de Ranowanko met de andere verbindt. Ik ging den weg op, die kort langs de zee noordwaarts zich uitstrekt, en aan welke tuinen gelegen zijn, waarin pisang, klappers en kakao groeijen. Hier woont de zendeling VAN DE VELDE VAN CAPELLE, met wien ik kennis maakte, toen hij van het 12 palen verwijderde Koemelomboeaai, onze uiterste zendelingspost, door den hr. ULFERS bediend, des avonds teruggekeerd was.

Nog geen paal van Amoerang heeft men de hoofdnegeri Tombassian, 100 dapoers bevattende, met vrij bouwvallige huizen, reeds van ouds door slechts een gezin bewoond, doch met goed omheinde en bebouwde erven. Bij de eerste paal stort het riviertje of de beek Ranomea — de beteekenis van het woord Rano is den lezer nu bekend — zich in zee; daarbij ligt

eene kleine kampong tot de zoo even genoemde negeri behoorende en gedeeltelijk Christen.

Ten 8½ ure te Amoerang terug gekomen, stapte ik met JOOST TOMBAJONG in eene praauw en stak de baai over naar de negeri Kawangkowang di bauwa of Beneden-Kawangkowang, waarvan de naam reeds doet zien dat zij, zonderling genoeg, tot het distrikt Kawangkowang behoort, dat niet verre van het meer van Tondano gelegen is, maar hier meer gronds heeft liggen, onder anderen eene plek binnen Amoerang zelf. De negeri Kawangkowang di bauwa, die onmiddelijk aan de hoofdnegeri Romohon grenst, waarmede zij een geheel schijnt uit te maken, telt 50 dapoers. Voor haar vindt men de beste ankerplaats in de baai van Amoerang, welligt in de geheele Menahassa. Het eiland, dat bij den noordelijken uithoek der baai ligt, is, op den afstand van een paar mijlen, beschut voor den golfslag. Voor de weste-winden, de zoogenaamde „barat's," ligt men hier veilig, en men heeft zelfs meer te lijden van den noordenwind, daar de baai eene zeer groote uitgestrektheid beslaat. Het benoorden de baai gelegene land vormt een schiereiland van vrij groote uitgestrektheid, tot Tombariri behoorende en in het noorden palende aan de baai van Menado.

Ik was naar Kawangkowang di bauwa gegaan, om er de Gouvernements lijnbaan te zien, die echter gesloten was bij tijdelijk gebrek aan grondstof, de goemoetoe, welke rijkelijk door den areng-palm gegeven wordt en uit de harige zelfstandigheid, van den stam uitwassende, bestaat. Zij wordt aan het Gouvernement geleverd, de 100 strengen, ongeveer 80 Amst. ponden, voor *f* 1.50 koper. Vroeger werd de goemoetoe, daar zij nat kan weggeschoten worden, veel tot zware touwen gebruikt, die echter, sedert de ankerkettingen algemeen in zwang zijn gekomen, weinig meer gevraagd worden; en voor kabeltouwen, waarvoor zij ook zeer goed was, wordt zij meer en meer door de zoogenaamde Manilla-hennep vervangen. Daarom is de lijnbaan te Kema dan ook reeds opgeheven, en aan die te Kawangkowang di bauwa wordt minder gewerkt, dat wel jammer is, want het opgaren der goemoetoe was een zeer ligt werk, dat gaarne gedaan werd en nog al geld onder de bevolking bragt.

De negeri zag er zeer netjes uit en stak gunstig af bij Romohon. Over het algemeen beviel mij alles, wat ik van het distrikt Kawangkowang zag, bijzonder goed; alles had er een welvarend voorkomen, dat den onlangs overleden majoor, die door zijnen zoon was opgevolgd, tot groote eer verstrekte.

De negeri Romohon, 200 dapoers bevattende, nog grootendeels heidensch, had huizen, die op zich zelven er niet kwaad uitzagen; maar het was er slordig en van bebouwing en omheining was nog geen spoor te vinden. In de school vond ik reeds vrij groote meisjes, en over het algemeen schenen de leerlingen vrij goed op te komen in die plaatsen, over welke de zendeling VAN CAPELLE, die veel werk van de scholen maakt, wat te zeggen had. De katoen groeide aan het strand nog al wel, en ik had met den hoekom-besar en hoekom-kadoea, die een zeer Europeesch voorkomen hadden, daarover een vrij langdurig gesprek, waarin ik hun trachtte te beduiden,

dat het mij voorkwam, dat hier die plant met voordeel geteeld kon worden en hoe zij bewerkt werd.

Het distrikt Romohon, waar nog weinig Christenen zijn, ligt grootendeels bezuiden de baai van Amoerang, doch is vermengd met grond van Kawangkowang, Sonder en misschien nog andere distrikten. Daarentegen heeft het niet verre van Kawangkowang en Tompasso grond liggen.

Ik bragt des avonds den zendeling VAN CAPELLE een bezoek. Wat ik van zijnen arbeid gezien en gehoord had, overtuigde mij, dat hij vol vuur en ijver was en niet altijd ongelukkig en zijne pogingen, hoewel zijn werkkring, waartoe, als ik reeds zeide, Belang en Tonsawah ook behoorden, veel te uitgebreid was. Zijn voorganger, de te vroeg gestorven HERMANN, wiens weduwe hier nog woonde, had bij zijne aankomst het Christendom te Amoerang en omstreken geheel vervallen gevonden en eenen grond gelegd, waarop hij kon voortbouwen. Behalve van den hoekom-besar van Tombassian, had hij weinig medewerking van de inlandsche hoofden ondervonden, en hij klaagde vooral zeer over den majoor van Sonder, van wien het maar al te waar is, dat hij zijnen invloed aanwendde, om, waar hij kon, de zendelingen tegen te streven, en zulks, gelijk meer anderen, uit vrees dat hunne magt ten zijnen koste zou vermeerderen. Daarom wordt de school ook onder de hand tegen gewerkt, mede dewijl de hoofden bij ondervinding weten, dat de schrijfkunst door de inlanders ook wordt gebruikt om hunne grieven op het papier te stellen. Over de opzieners had de zendeling eveneens niet te roemen gehad, en hij verblijdde zich zeer, dat er een resident gekomen was, die hem en zijnen arbeid gunstig scheen te zijn.

Ik vertrok den volgenden morgen van Amoerang, met het voornemen om naar het, 23 palen verwijderde, Kawangkowang te gaan, daar bij den majoor, die ons den vorigen dag genoodigd had, het middagmaal te gebruiken en den nacht te Sonder door te brengen, dat nog 4½ palen verder gelegen is. JOOST TOMBAJONG deed ons uitgeleide; hij was een jongeling van 18 jaren, zoon van den voormaligen majoor van Tombassian, en twee jaren geleden zijnen oom, den tegenwoordigen hoekom-besar, als hoekom-kadoewa opgevolgd. JOOST had onderwijs genoten op de Nederlandsche school te Menado, had daar onze taal leeren spreken, en kon haar toen lezen en schrijven; doch te Amoerang niemand behalve den zendeling vindende, met wien hij ze kon onderhouden, had hij er veel van vergeten en het kostte ons moeite om hem er toe te brengen dat hij ze met ons taliter qualiter sprak.

Wij sloegen den weg naar het noorden in, dien ik tot aan de Ranomea reeds bewandeld had; daar voorbij vindt men de koffijtuinen van Tombassian. Zelden treft men die zoo digt bij de zee aan, dewijl men ze liever op de bergen aanlegt; maar hoewel elke boom door elkander slechts ¼ Amst. p. oplevert, zou, volgens den hoekom-besar, het zwarte zand van den Sepoetan op de hoogte er geheel ongeschikt voor zijn.

De weg liep steeds digt aan het strand; de heuvels waren nu eens na-

der bij, dan weder verwijderden zij zich, maar bleven toch steeds op korten afstand. Kort voorbij Ranomea ligt Tambassian di bauwa met 80 dapoers; op vier palen van Amoerang ligt Lopana met 23, op vijf palen het tot Sonder behoorende Tompaan met 57 dapoers, alle welke negeriën voor het grootste gedeelte nog Heidensch zijn en er redelijk uitzien. Te Tompaan bezocht ik de school, maar hier, zoowel als in de andere plaatsen die ik dezen dag bereikte, waren weinig kinderen. De schoolmeester schreef dit toe aan de heerschende ziekten, koorts en mazelen, door welke laatste niet gevaarlijke kwaal in de geheele Menahassa vele kinderen, en te Menado ten minste ook volwassen personen, waren aangetast. De koortsen heerschten voornamelijk in Toncea.

Vrij algemeen was hier op de scholen, zoowel bij de jongens als bij de meisjes, de dwarsfluit ingevoerd, op welke zij nog al aardig bliezen en waarmede onder anderen de gezangen, die ik hoorde aanheffen, vergezeld werden.

De hoekom-toewa van Tompaan was het eerste inlandsche hoofd, waarover wij ons te beklagen hadden, daar hij ons voor de paarden meer geld vroeg dan hij nemen mogt. Over het algemeen was Sonder het distrikt, dat mij het minste van allen beviel, en reeds eene oppervlakkige beschouwing bevestigde mij in de overtuiging, dat de majoor niet ten onregte in den kwaden reuk stond, waarin de zendelingen hem gebragt hadden.

Van Tompaan, dat daar gelegen is waar de baai van Amoerang zich westelijk uitstrekt, loopt een weg bijna noord naar het 15 palen verwijderde Tanawangko, en een in oostelijke rigting naar Kawangkowang. Ofschoon het land wel bevolkt is, ontmoet men geene enkele hoofdnegeri; dit was onaangenaam omdat wij slechts zelden van paarden konden verwisselen, daar de meesten overleden waren en de negeriën er nog geen nieuwe hadden kunnen aanschaffen. Om die dieren het gemakkelijker te maken, ruilden wij nu en dan met de zoo veel ligtere inlanders om.

Elf palen verder, tot aan Romohon di atas, berijdt men eenen golvenden, maar doorgaans, hoewel rijzenden, toch vrij gemakkelijken weg, die met weinig moeite voor rijtuigen bruikbaar zou kunnen gemaakt worden. Bosch is er niet; de gronden zijn bebouwd of liggen braak; aan fraaije gezigten in de valleijen en ravijnen ontbreekt het niet. Dikke regenwolken omhulden de toppen der bergen, doch gelukkig voor ons wachtten zij met zich in regen uit te storten, tot dat wij het grootste gedeelte van onzen weg hadden afgelegd.

Zoodra wij Tompaan verlaten hadden, stegen wij langs eenen met zwart zand bedekten weg; drie palen verder verdween echter deze herinnering van den Sepoetan en zagen wij weder dien rooden leemgrond, hier zoo menigvuldig aanwezig.

Op vier palen van Tompaan ligt het nog bijna geheel heidensche, tot Kawangkowang behoorende Pinamarongang, 69 dapoers bevattende, met eene vrij wel bezochte school. De grond was hier zeer steenachtig; slechts weinig huizen waren omheind, iets, waartoe de Heidenen moeijelijk te bewegen

zijn. Vier palen verder ligt de groote negeri Woewoek, met 90 dapoers, in een dal of liever ravijn; en kort daar bij, doch aan den weg en dus hooger, ligt Koejandang met 30 dapoers. Zij behooren tot Kawangkowang, hebben een gezamenlijke kerk en school en zijn gedeeltelijk tot het christendom overgegaan, hoewel men dit niet aan het uiterlijke voorkomen zou zeggen. Na die van Tondano beviel deze school mij het beste; zij kenmerkte zich door orde en zindelijkheid der kinderen, iets van veel belang bij den vuilen aard der Alfoeren. De heer VAN CAPELLE had mij den vorigen dag reeds medegedeeld, dat van de beide hoekom-toewa's die van Koejandang onwillig was de bevolking aan te sporen om de kinderen naar school te zenden, terwijl die van Woewoek er zijn best toe deed, waardoor de opkomst ook zeer ongelijk was; de meester deelde mij hetzelfde mede, maar ook dat vele kinderen ziek lagen.

Woewoek zou een punt zijn, waar ik eenen zendeling zou wenschen gevestigd te zien; het is als het ware het middelpunt eener vrij wel bevolkte streek, en de zendeling van Amoerang heeft een zoo uitgestrekt gebied onder zich, dat men hem noodzakelijk minder te doen moest geven. Maar wat praat ik van vermeerdering der zendeling-posten, terwijl men de bestaande intrekt!

Voorbij Woewoek krijgt men zwaren kleigrond; drie palen verder, nadat men nu eens door land van Romohon, dan van Tombassian, dan weder van Kawangkowang gekomen is, heeft men de naast elkander liggende negerien Lantrip, met 50 dapoers, tot laatstgemeld distrikt behoorende, en Romohon di atas met 90 dapoers, die eene gemeenschappelijke kerk en school hebben, doch nog weinig Christenen tellen. Lantrip zag er beter uit dan de andere negeri.

Tot nog toe waren wij steeds eenen gemakkelijken weg gevolgd, doch thans veranderde dit en wij daalden plotseling verscheiden honderden voeten af, langs eenen steilen en moeijelijken weg; daarna verbeterde het wel eens, maar toch werd het tot in de buurt van Kawangkowang zelven niet te best.

Nog niet verre van Romohon di atas kwamen wij een draagstoel tegen, waarmede twaalf Alfoeren de steilte opklauterden en waarin eene Ternataansche schoone gezeten was, die naar Amoerang ging. Haar zwager had ons den vorigen dag gemeld, dat wij haar zouden ontmoeten en toen, ('t geen mij zeer karakteristiek voor zijne kiesche gevoelens voorkwam), de geheele geschiedenis harer *schaking* verteld, hoe vele kinderen zij bezat, hoe veel zij van haren voormaligen minnaar gekregen had, enz.

Op drie palen van Romohon di atas ziet men een weg die naar Langowang leidt; aan de overzijde van een ravijn ligt Tombassian di atas. Eene laag zwart zand deed ons toen weder aan den Sepoetan denken, en was ons niet onaangenaam, daar de regen ons eindelijk bereikt had en de klei mooi glibberig maakte. Niettegenstaande het natte pak dat wij opliepen, zag ik met belangstelling naar de schoone landstreek, de wel aangelegde koffijtuinen, die fraaije natuur, die ons weder leerde, dat wij op niet vele palen van het meer van Tondano verwijderd waren. Maar het was mij toch

een onaangename gedachte dat ik dit heerlijke land wel nooit weer zou zien.

Het was half drie toen wij van onzen langdurigen en vermoeijenden rit te Kawangkowang aankwamen. De majoor, die van Romohon di atas af voor paarden gezorgd had, waar hij nog al moeite voor had moeten doen, want de ziekte had er in zijn distrikt 2000 weggerukt, ontving ons hupsch. Hij was in uiterlijk en kleeding geheel Europeaan en had eene levendigheid in spreken en handelen, die men bij eenen Alfoer zelden zal aantreffen. Zijn distrikt is, na Toncea en Sonder, het meest bevolkte en telde 1485 dapoers of 9000 inwoners, dat mij verwonderde, dewijl ik anders had opgemerkt dat men meestal elk huisgezin door elkander op vijf personen schatte. Ten opzigte van het aantal opgegeven dapoers in de verschillende distrikten en negerien moet bedacht worden, dat het meestal slechts die zijn, welke de hassilgelden betalen, en dat daarvan vrijgestelden, de hoofden enz. er niet toe gerekend worden; en dit verschil kan nog wel eens van belang zijn, daar b. v. Tambariri van de 1020 dapoers, die het distrikt bevatte, er maar 963 had aan die belasting onderworpen.

De hoofd-negeri Kawangkowang, 22 voeten boven de zee, in een vlak, effen land gelegen, grootendeels door Christenen bewoond, ziet er met hare breede, goed aangelegde straten, hare wel omheinde en beplante erven, zeer goed uit.

Na het middagmaal genuttigd te hebben vertrokken wij naar Sonder. Een nieuwe, pas aangelegde, nog niet geheel voltooide weg, langs een ravijn naar beneden leidende tot eene brug, die over eenen bergstroom voerde, had den ouden vervangen, die steil en moeijelijk was. Door eene fraaije, wel bebouwde landstreek rijdende, daalden wij tegen zons-ondergang in het diepe dal af, waarin Sonder gelegen is, van alle kanten door hoogland omringd; aan den noordkant verheft de Lokong zijne kruin en meer zuidelijk is de Tampoessoe boven de andere bergen zigtbaar. Van boven af is het gezigt in het dal zeer mooi, maar naderbij gekomen valt het er zeer tegen. De grond is zware, taaije klei, waardoor na den zwaren regen het loopen zeer moeijelijk was; de groote steenen aan de helling konden ons echter leeren, dat de rots niet verre weg was.

De majoor, deftig in het zwart gekleed, de gouden medaille van den Javaschen oorlog op de borst dragende en den rotting in de hand houdende, ontving ons aan de zeer groote, fraaije, goed gemeubileerde loge, waarschijnlijk het beste gebouw van de geheele Menahassa en waar eene weelde werd ten toon gespreid, die zeer afstak bij den ellendigen toestand der overige huizen van de negeri. Hij bezat beschaafde vormen en toonde zich in het gezelschap van Europeanen te huis, zoodat het scheen, dat hij daar veel mede verkeerd had, gelijk werkelijk het geval was geweest, toen hij als majoor bij de Alfoersche hulpbenden den oorlog had mede gemaakt. Veel kunde en energie bezittende, hoorde ik voor het overige weinig goeds van hem; hij was — ik meen in 1848 — beschuldigd geworden van knevelarijen en had het er toen ter naauwernood afgebragt. Ik moet zeggen, dat niet alleen de zendelingen, wier getuigenis hier verdacht moet voorkomen, daar hij, hoezeer geboren Christen, als hun ergste vijand beschouwd

werd, maar ook andere personen een ongunstig tafereel van hem ophingen en beweerden, dat hij, even als een voormalige majoor van Toncea en een der Tondano's, had moeten afgezet worden, wegens misbruik van gezag.

Hoe het zij, wij hadden aan hem eenen aangenamen gastheer. Van uit zijn huis, dat ook zeer goed gebouwd was, en waarin hij waarlijk veel kennis had ten toon gespreid, werd ons het eten gebragt, en hij en zijn schoonzoon (hij had geene zonen) de hoekom-kadoewa, of zoo als men hier noemde de „majoor moeda" (jonge majoor), spijsden met ons. De majoor moeda was een zeer onbeduidend persoon. Ons gesprek kwam onder anderen op de *bangsa*, den inlandschen adel, uit welken de hoofden gekozen worden; zij hadden hunne geslachtslijsten moeten inzenden en de majoor toonde mij de zijnen, die tot zeven generaties was opgevoerd, iets dat bij een volk, dat nog zoo kort met de schrijfkunst bekend is, mij zeer verwonderde. Zijne voorouders waren distrikts-hoofden van Toncea geweest; DATOELONG, die tot het Christendom was overgegaan, had sedert dien Alfoerschen naam tot geslachtsnaam aangenomen. De PELANKAHU's waren, door eene mésalliance van eene DATOELONG, later in het bestuur van Toncea gekomen en de majoor zag op dezen uit de hoogte neder.

De hoofd-negeri Sonder telt, met de aangrenzende, 400 dapoers, en ligt in eene vlakte, die zeer geschikt zou zijn tot het aanleggen van sawah's, doch waarin de negeri misplaatst is. Voor 1848 lag zij op eene steile hoogte, niet verre van Kawangkowang, 2104 voeten boven de zee en verre van het water. Het was zaak om haar te verleggen; doch nu verviel men in een ander uiterste en plaatste haar in een dal, warm, zonder doorspoeling van lucht en dien ten gevolge ongezond. Nu men de moeite wilde nemen, had men toch waarlijk wel geschikter oord kunnen uitzoeken dan dit; men had ten minste den inlander de moeite kunnen besparen de loge stuk voor stuk af te breken en weer in een te zetten, want de ligging maakt het zeer onaannemelijk, dat er ooit vele bezoekers zullen komen.

De grond is met moeras doorsneden; de hoofdstraten zijn breed genoeg, doch de zijstraten zijn te naauw. Van omheinde huizen was nog geen spoor te zien; de grootendeels ellendige woningen waren nog steeds door talrijke, rondloopende varkens, voor welke hier zoo als elders de papaja nog al wordt geteeld, omringd. Een kerk was er niet; de passar, waarin nog nooit iets verkocht was, zou daarvoor worden ingerigt, doch dit werd ook ad calendas Graecas verschoven. In het kort, Sonder stak zeer ongunstig af bij alle overige hoofd-negerien in de buurt Kakas, Langowang, Tompasso, Kawangkowang, Sarongson, Tomohon, ja zelfs bij Rembokkan, en getuigde zeer tegen den majoor. De koffijtuinen, waarvan hij percenten trok, waren goed in orde.

En hoe was het met de school? Deze werd op eene zeer ongeschikte plaats, onder een gebouw achter de loge, waar hij voormaals gewoond had, gehouden. Maar hoe ongeschikt en hoe klein de school was, zij was groot genoeg voor het aantal kinderen dat ik er vond — v ij f, zegge vijf! Zoo iets was mij nog in geene berg-negeri voorgekomen en dat gebeurde

in de hoofd-negeri Sonder, waarvan een derde der bewoners Christenen zijn of heeten. De majoor, wien ik tegen wil en dank hier heen gesleept had, was eenigzins verlegen met de zaak, toen hij zich zoo op heeter daad betrapt zag en verontschuldigde zich met de mazelen, koortsen enz.

Er was toen te Sonder een zendeling, GRAAFLAND genaamd, gevestigd, die echter wegens ziekte zich tijdelijk te Menado bevond. Te voren onderwijzer, had men hem eenen kleinen werkkring als zendeling gegeven, doch daarentegen belast met de opleiding van inlandsche onderwijzers. Tot dien tijd waren deze van andere scholen, waar zij als kweekelingen waren werkzaam geweest, gekomen, of hadden als anak piara's, voedsterkinderen, bij de zendelingen vertoefd. Bij dezen zijn namelijk altijd eenige jonge lieden van aanleg in huis, om door hen onderwezen te worden, en het Gouvernement bevordert dit door zulke jongelieden van heerendiensten vrij te stellen. Op zijn werk had tot nog toe geen zegen gerust; ziekten hadden de kweekelingen aangetast en hen afgeschrikt, de zendeling zelve was door dyssenterie overvallen, zijne vrouw had eene verlamming gekregen. De post te Sonder is dan nu ook ingetrokken en de leeraar naar Tanawangko verplaatst, terwijl men hier er noodzakelijk eenen had moeten houden, waar het Christendom zulk eenen geduchten tegenstander vindt.

Het distriet Sonder, dat, zooals men opgemerkt zal hebben, zeer verspreid ligt, volgt op dat van Toncea in bevolking, en telt in 1680 dapoers 10,000 inwoners.

Van Sonder vertrokken wij, door den majoor uitgeleid, in de rigting van Tomohon, door een vruchtbaar, welbebouwd, met koffijtuinen bezet land. Twee palen verder troffen wij de negeri Leiling aan, met 101 dapoers, nog geheel Heidensch, zoodat ik wel niet zal behoeven te zeggen dat hier van omheining en beplanting der erven geen spoor te vinden was. Een weinig later werd onze reuk door opstijgende zwaveldampen getroffen, welke oprezen uit een put, die men ons zeide, dat eene zeer hooge temperatuur had; later konden wij ze van den oever van het meer van Lino bespeuren. De grond kreeg hier meer en meer een vulkanisch aanzien, en geen wonder, want wij waren digt bij den Lakong, welks voet wij eenigzins rondden.

Twee palen van Leiling treft men de, tot het distrikt Sarongson behoorende, negeri Lahendo aan, met 80 dapoers, onder welke weinige Christenen gevonden worden. Zij zag er echter beter uit dan de vorige; men begon te omheinen en te beplanten, en wij bemerkten dat wij uit het distrikt Sonder waren. De majoor nam hier van ons afscheid, en de hoekom-toewa der plaats, een zoon van den majoor van Sarongson, nam op zich ons naar het meer van Lino, dat op omtrent een paal van den weg gelegen is, te begeleiden.

Men klimt eerst zeer steil een driehonderd tal voeten op en daalt dan naar het meer af, dat ruim een halve paal middellijn heeft, van eene ronde gedaante en rondom door heuvelen ingesloten is, welke begroeid

zijn en een fraai gezigt opleveren, terwijl zich hier en daar kalkplekken vertoonen. Waarschijnlijk is het een uitgebrande krater, hoewel het water slechts eene gewone temperatuur heeft. Talrijke vogeltjes, oogenschijnlijk eene soort van talingen, niet grooter dan musschen, zwommen en vlogen over de oppervlakte.

Bij de seboea aan den oever ligt eene kokende bron, van, naar ik vernam, eene middellijn van 30 voeten, uit welke heete dampen opstijgen. Ofschoon er zeer digt bij, kon ik er niet veel van zien, omringd als zij was door heete zwavelpoelen. De zwavel vertoont zich gekristalliseerd op de kalk, die eene gloeijende temperatuur heeft en alle vastheid mist, zoodat men er den voet niet op kan zetten. Men kan haar daar alleen naderen waar plantengroei aanduidt, dat men eenen vetten bodem heeft, en nog moet men daar oppassen, daar twee Alfoeren reeds het slagtoffer van hunne onvoorzigtigheid geworden waren. Door de kalk sieperde het water der kokende bron naar beneden tot in het meer, waarin, doch slechts tot op weinige voeten afstands van den oever, men de werking van het onderaardsche vuur bespeurde en waar het opborrelende water heet was.

Men had op het meer twee praauwen, uit geweldig groote boomstammen gehold, zoo ruim dat in elk een armstoel voor ons gezet werd; hiermede voeren wij naar den overkant, als ik wel heb het N. O. Daar had men een pad gemaakt naar de zwavelpoelen, die hier eene zeer oneffene oppervlakte van een kwart bunder zullen beslaan en reeds aan den meeroever aanvangen. Dat pad bestond uit nu koude en verharde kalk, met gekristalliseerde zwavel vermengd, en eene soort van rooden steen, veelvuldig in het gebied van den Lokong voorkomende. Aan het einde van dit pad had men eene planken vloer, voorzigtigheidshalve door een hek omgeven, tot aan de heete zwavelpoelen gelegd, waar uit alle spleten een dikke damp opsteeg. Hier was het, dat de Sardinische natuuronderzoeker graaf DE VIDUA, door zijne weetlust aangespoord, zich op waagde, niettegenstaande de dringende vermaningen van zijnen begeleider, den tegenwoordigen majoor van Sarongson, maar onmiddellijk er in zonk, zich deerlijk verbrandde, en dien ten gevolge, na het uitstaan van hevige smarten, bij het binnenkomen der baai van Amboina, werwaarts hij begeerde vervoerd te worden, overleed. Met eenen bamboe haalden wij kalk en groote brokken zwavel naar ons toe; wij konden ze van de hitte niet in de hand houden en ons toen eenigzins voorstellen wat de graaf moet geleden hebben, toen hij in dien vuurpoel zonk. Niet overal echter vond men dien hittegraad; in het midden zagen wij hier en daar plekken, die het voorkomen hadden van reeds koud te zijn. Hetgeen ik hier zag was van geheel anderen aard dan te Langowang; in het bezonder werd hier geen opbruischende modder gevonden.

Ik had gaarne den poel digt bij den oever, waaruit veel damp opsteeg, gezien: de hoekom-toewa van Lahendo ried mij dit echter stellig af, en, door het voorbeeld van den graaf DE VIDUA geleerd, wilde ik ook liever op vasten grond blijven, te meer daar ik toch de wetenschap niet van dienst kon zijn.

Terugkeerend wierpen wij van de hoogte nog eenen laatsten blik in de baai van Amoerang, en zetten toen onze reis naar Sarongson, 7 palen van Sonder, voort. Eenen geruimen tijd draaide de weg om een meer, dat, had de reuk, die het verspreidde, ons het niet reeds als een zwavelmeer doen kennen, zich reeds als zoodanig zou verraden hebben door de licht blaauwe kleur, die ook dat van Lino bij de poelen kleurde. Volgens den hoekomtoewa was de temperatuur er niet hooger dan elders.

Sarongson, waar de majoor-moeda ons, wegens de ongesteldheid van zijnen vader, ontving, is eene negeri die 200 dapoers telt, er goed uitziet, gedeeltelijk omheinde en beplante erven heeft, en waar de rozen ons Tomohon en Tondano herinnerden. Men heeft er eene kerk en was aan eene nieuwe loge bezig. De helft der bewoners is tot het christendom overgegaan.

Van Sarongson leidt de weg, door koffijtuinen en sawah's, naar het twee palen verwijderde Tomohon, en hier waren wij weer in bekende streken. Ik zal dus mijne lezers niet meer vermoeijen met deze negeri of met den weg van hier over Lotta naar Menado, maar alleen nog aanmerken, dat ik den weg heengaande ongemakkelijk, terugkeerende zeer gemakkelijk vond; op eenen togt door de Menahassa wordt men waarlijk niet verwend.

(*Wordt vervolgd.*)

Landverhuizing der Chinezen.

Wij bezitten zoowel in Oost- als vooral in West-Indië rijke bezittingen en koloniën, waarvan de schatten sedert vele eeuwen in den schoot der aarde verborgen liggen, of waarvan de bodem, ofschoon eene buitengewone vruchtbaarheid bezittende, aan de wildernis blijft prijs gegeven.

Daarbij komt, dat in West-Indië de weinige landbouw, die er wordt uitgeoefend, geheel gedreven wordt door eene slavenbevolking, die van jaar tot jaar vermindert en uitsterft. Wil Nederland aan deze kolonie ontwikkeling, welvaart en bloei schenken, het bouwe de toekomst er van niet op die ongelukkige uitgeputte slaven, maar brenge eene nieuwe bevolking, met versche krachten en kiemen van uitbreiding, derwaarts.

In Oost-Indië wachten nog tallooze eilanden op eene immigratie van nijvere lieden, om, zoo wel door het openen van rijke mijnen als door de vruchten van den landbouw en industrie, den nationalen rijkdom van Nederland en van Indië op zulk eene wijze te verhoogen, dat zij de stoutste berekeningen verre zal te boven gaan.

Maar van waar is die immigratie naar onze Oost- en West-Indische bezittingen te verwachten? Wij antwoorden: indien gij ze inderdaad verlangt, dan hebt gij eene keuze te doen uit meer dan een menschenras en uit verschillende landen en volkeren; want in onze eeuw doet zich het merkwaardig verschijnsel voor, dat bijna overal eene nooit te voren gekende zucht naar verplaatsing, niet alleen bij individuen maar bij geheele massa's, zich vertoont. Vooral ook in China wordt dit verschijnsel waargenomen, en reeds heeft dat rijk talrijke werkzame armen en arbeidzame krachten aan verschillende landen geschonken.

Nederland heeft zich echter, ofschoon groote behoefte aan nijvere lieden in zijne koloniën hebbende, tot dusverre zorgvuldig onthouden, om eene immigratie in eenige zijner bezittingen van Chinezen op groote schaal te beproeven. Wij betreuren dat. Misschien gelukt het ons, de aandacht van het Gouvernement of van partikulieren, van kooplieden en reeders, op deze gewigtige aangelegenheid te vestigen, wanneer wij in het volgende opstel eenige bijzonderheden mededeelen omtrent de Chinesche landverhuizing, gelijk wij die in een buitenlandsch journaal hebben aangetroffen. Wij gelooven, dat eene landverhuizing van Chinezen, op geregelden voet, naar sommige eilanden van den Indischen archipel goed zal kunnen werken; maar wij houden ons overtuigd, dat zij voor de West-Indische koloniën hoogst noodzakelijk is.

De Chinesche landverhuizers moeten in twee zeer verschillende klassen verdeeld worden:

1e. De eigenlijke landverhuizers, dat is: vrije Chinezen, die als passagiers geheel vrijwillig naar den vreemde vertrekken; en

2e. Die welke ingescheept worden door een zoogenaamden „contractor," na zich verbonden te hebben, gedurende zekeren bepaalden tijd, in een vreemd land te gaan arbeiden.

Het grootste gedeelte der Chinesche landverhuizers behoort tot de eerste klasse; zij gaan naar Californië, Australië, Java en Malaka; zoo als gezegd is gaan zij alleen als vrije passagiers, zonder eenig kontrakt met vreemden, maar somtijds gaan zij onder elkander verbindtenissen aan.

Zij zijn meestal van hunne vrouwen en kinderen vergezeld. De overtogt van Hong-kong naar Californië of Australië kost 40 òf 60 piasters per hoofd, met inbegrip van de mondbehoeften, die door den kapitein van het schip worden geleverd. De schepen, die hoofdzakelijk landverhuizers tot passagiers hebben, staan eene ruimte van 12 voet bij eene hoogte van 6 voet voor elken persoon af. De uitgaven, die hier nog bijkomen, voor extra-kamertjes tusschendeks, voor afzonderlijke spijs-bereiding, lastgeld, enz. beloopen omtrent nog 8 piasters per hoofd.

Op dezen oogenblik bevinden zich in Californië omtrent 45,000 en in Australië ongeveer 15,000 Chinezen met inbegrip van vrouwen en kinderen.

Wat de koeli's betreft, deze worden in groote getalen ingescheept om naar Callao, naar Panama en de West-Indiën te vertrekken; zij verbinden zich, om, gedurende den tijd van 7 jaren, in een vooraf bepaald land voor rekening van den „contractor" te werken. Voor hun vertrek schiet deze hun 4 of 8 piasters voor, die hem langzamerhand, even als de reiskosten, van het arbeidsloon der koelis worden teruggegeven. Zij verdienen 7 of 12 piasters per maand, behalve hunne kleeding en voedsel.

De koeli's, die naar de West-Indiën vertrekken, worden meestal uitgerust door agenten der regering. Zij worden nooit door vrouwen en kinderen vergezeld.

De prijs van den overtogt met het laatste schip, dat nu met koeli's van Hong-kong naar de West-Indiën vertrokken is, bedroeg 14 pd. sterl., die de „contractor" voor elken koeli aan den kapitein betaalde. De „contractor" leverde de levensmiddelen voor de koeli's en andere benoodigdheden.

Daar een zeer groot aantal dezer landverhuizers op weg gestorven is, blijft het hoogst moeijelijk te bepalen, hoeveel van hen nu in de West-Indiën zijn. Aan boord der transportschepen wordt hun niet meer dan eene uitgebreidheid van 10 vierkante voeten toegestaan.

Amoy is de landstreek, die de meeste landverhuizers levert, en deze zijn meestal zeer ijverige en geschikte landbouwers. Aan elk wordt een voorschot gedaan van 8 piasters, en de inlandsche makelaar ontvangt 3 piasters. Daarenboven krijgt elke koeli nog 1 piaster, om in zijne voeding te voorzien tot hij wordt ingescheept; de Europesche makelaars, die zich met deze zaken bemoeijen, ontvangen 5 piasters kommissie-geld. De kosten van eene reis van 120 dagen beloopen 15 piasters en 3 pak kleêren.

Ook is het hierbij eene voorwaarde, dat de schepen zoodanig ingerigt moeten zijn, dat de landverhuizers de noodige ruimte en eenig gemak hebben.

De onderstaande statistieke tabel geeft het aantal landverhuizers aan, die

van af den 23 October 1853 tot den 8 Junij 1855 uit China zijn vertrokken, en hieruit blijkt dat gedurende dien tijd 38,692 landverhuizers meest naar Australië en Californië zijn ingescheept:

LIJST *van schepen met landverhuizers van China naar San Francisco, Australië, de West-Indiën en Callao vertrokken, van October* 1853 *tot Junij* 1855.

DATUM VAN VERTREK.	PLAATS VAN BESTEMMING.	NAMEN DER SCHEPEN.	VLAG.	AANTAL SCHEEPS-TONNEN.	AANTAL CHI-NEZEN.
1853.					
23 Octob.	San-Francisco.	John Gray.	Engelsche.	575	280
25 〃	〃 〃	Concordia.	Deensche.	220	95
28 〃	Melbourne.	Excellent.	Zweedsche.	400	30
30 〃	Callao.	Preussischer Aeller.	Pruissische.	450	360
31 〃	West-Indiën.	Adamastor.	Portugesche.	400	410
4 Nov.	San-Francisco.	Cecrops.	Deensche.	340	80
4 〃	〃 〃	Mary-Ann.	Engelsche.	528	260
14 〃	Sidn. en Melb.	Encarnacion.	Portugesche.	500	455
4 Dec.	San-Francisco.	Stephen-Baldwin.	Amerikaansche.	634	380
4 〃	〃 〃	Moselle.	Engelsche.	298	265
4 〃	Sidn. en Melb.	Geo-Metcafle.	〃	415	310
19 〃	San-Francisco.	Amity.	Amerikaansche.	500	110
20 〃	〃 〃	Hamilton.	Chinesche.	498	350
21 〃	〃 〃	Alster.	Hamburgsche.	336	25
1854.					
4 Jan.	Sidney.	William-Mary.	Engelsche.	215	164
6 〃	Port-Philip.	Rose-of-Sharon.	〃	872	400
12 〃	〃 〃	Shamrock.	〃	200	95
14 〃	〃 〃	Geo-Avery.	〃	462	315
14 〃	Sidney.	Runt-Bonde.	Zweedsche.	200	12
19 〃	San-Francisco.	Robina.	Engelsche.	813	420
24 〃	〃 〃	Lorenz.	Hamburgsche.	411	310
26 〃	〃 〃	Isis.	Hollandsche.	1000	493
26 〃	Port-Philip.	Iremelga.	Portugesche.	374	275
27 〃	West-Indiën.	Emigrant.	〃	753	580
28 〃	San-Francisco.	John-N-Gassler.	Amerikaansche.	550	420
9 Febr.	〃 〃	Amazône.	Engelsche.	341	288
9 〃	Callao.	Cornwall.	〃	580	275
20 〃	Port-Philip.	Lord-Worriston.	〃	1144	787
23 〃	San-Francisco.	Orleans.	〃	559	480
23 〃	〃 〃	Wichemsburg.	Hamburgsche.	549	460
23 〃	Callao.	Isabel-Quitani.	Peruviaansche.	900	525
24 〃	Port-Philip.	Mathilde.	Deensche.	230	131
25 〃	〃 〃	Martha.	Engelsche.	〃	122
27 〃	〃 〃	Water-Morrice.	〃	666	297
4 Maart.	San-Francisco.	Waldemar.	Deensche.	261	185
5 〃	Port-Philip.	Lew.	Engelsche.	280	14
9 〃	West-Indiën.	O. I. Compagnie.	Hollandsche.	787	480
9 〃	San-Francisco.	Path-Finer.	Amerikaansche.	400	210
11 〃	〃 〃	Jacoba-Cornelia.	Hollandsche.	490	342
13 〃	〃 〃	Deutschland.	Bremer.	800	478
13 〃	〃 〃	Izabella-Hercus.	Engelsche.	619	414
21 〃	Port-Philip.	Christiaan.	Hamburgsche.	140	106
1 April.	〃 〃	Hero.	〃	405	13
2 〃	Melbourne.	Ellen.	Engelsche.	247	206
2 〃	San-Francisco.	John-N-Gassler.	Amerikaansche.	507	420
5 April.	〃 〃	Persias.	Engelsche.	300	315
8 〃	Port-Philip.	Malvine.	Hollandsche.	200	18
8 〃	San-Francisco.	Sophia.	Portugesche.	240	218
9 〃	〃 〃	Time.	Engelsche.	100	64
10 〃	〃 〃	Exchange.	〃	626	344
11 〃	〃 〃	Joven-Jelhef.	Portugesche.	500	376
11 〃	〃 〃	Potomac.	Chinesche.	470	442

DATUM VAN VERTREK.	PLAATS VAN BESTEMMING.	NAMEN DER SCHEPEN.	VLAG.	AANTAL SCHEEPS-TONNEN.	AANTAL CHI-NEZEN.
11 April.	Port-Philip.	Fatahol-Salm.	Engelsche.	215	216
13 〃	〃 〃	Aristides.	〃	337	8
18 〃	〃 〃	Ocean-Bride.	〃	157	69
27 〃	San-Francisco.	Statesman.	〃	350	263
28 〃	〃 〃	Liberstad.	Chilische.	490	312
28 〃	Sidney.	Onyx.	Chinesche.	300	189
29 〃	Port-Philip.	Beatrix.	Hollandsche.	520	283
1 Mei.	San-Francisco.	Surprise.	Engelsche.	318	370
6 〃	〃 〃	Victoria.	〃	700	547
12 〃	〃 〃	Australia.	〃	〃	432
18 〃	〃 〃	Coronation.	〃	739	578
20 〃	〃 〃	Oud-Nederland.	Hollandsche.	1000	457
22 〃	〃 〃	Levant.	Amerikaansche.	382	476
25 〃	Australië.	Louisa-Beilbe.	Engelsche.	460	314
30 〃	San-Francisco.	Topaze.	〃	482	378
2 Junij.	Port-Philip.	Amelia.	〃	198	293
5 〃	〃 〃	Rose-of-Sulpha.	〃	484	456
7 〃	San-Francisco.	Higeia.	Chinesche.	420	380
7 〃	〃 〃	Isabelite-Hyne.	Amerikaansche.	330	300
12 〃	Callao.	La Ventura.	Peruviaansche.	349	140
17 〃	Port-Philip.	Elisabeth-bon.	Hamburger.	120	25
22 〃	〃 〃	Clarita.	Mexikaansche.	213	217
26 〃	San-Francisco.	Skimmer-of-the-seas.	Engelsche.	360	315
27 〃	〃 〃	Louise-J.-Johanna.	Hollandsche.	550	348
2 Julij.	Californië.	Congo.	Hamburgsche.	400	20
3 〃	〃	Mermaid.	Amerikaansche.	533	100
3 〃	〃	Nova-Zembla.	Hollandsche.	716	320
5 〃	Adelaïde.	Forerunner.	Engelsche.	102	10
5 〃	San-Francisco.	Johanna.	Hollandsche.	445	220
6 〃	〃 〃	North-Fleet.	Engelsche.	900	360
15 〃	〃 〃	John-Gray.	〃	576	350
17 〃	〃 〃	Lady Hayes.	Chineesche.	379	300
18 〃	〃 〃	Mercator.	Hollandsche.	403	278
15 Aug.	〃 〃	Joven Jodhass.	Portugesche.	500	390
25 〃	〃 〃	Elisabeth.	Engelsche.	711	490
31 〃	〃 〃	Steven-Baldwin.	Amerikaansche.	680	90
5 Octob.	〃 〃	Caldera.	Chilische.	549	2
6 〃	〃 〃	Suchiman.	Engelsche.	525	444
29 Nov.	〃 〃	Lane-Churchman.	Amerikaansche.	221	60
30 〃	〃 〃	Congo.	Hamburgsche.	400	15
2 Dec.	〃 〃	Alfred.	Amerikaansche.	473	276
14 〃	Port-Philip.	Taranta.	Portugesche.	320	360
1855.					
5 Jan.	San-Francisco.	Alfred.	Amerikaansche.	〃	280
6 〃	〃 〃	Leonore.	〃	〃	300
7 〃	〃 〃	Arturo.	Nieuw-Grenadasche.	〃	450
7 〃	Port-Philip.	Resolution.	Engelsche.	〃	280
20 〃	〃 〃	Morison.	Amerikaansche.	〃	470
20 〃	〃 〃	Lucas.	〃	〃	200
3 Febr.	〃 〃	Levant.	〃	〃	360
4 〃	〃 〃	W. Martha.	Engelsche.	〃	240
5 〃	〃 〃	Geo. Metcafle.	〃	〃	265
11 〃	〃 〃	Harphy.	〃	〃	315
15 〃	San-Francisco.	Eliz-Ellen.	Amerikaansche.	〃	260
16 〃	Port-Philip.	Hate-Hooper.	〃	〃	765
4 Maart.	San-Francisco.	Mercedes.	Chilische.	〃	210
11 〃	Port-Philip.	Tuskinas.	Amerikaansche.	〃	288
16 〃	〃 〃	Monsoon.	〃	〃	300
17 〃	Melbourne.	Alfred.	Engelsche.	〃	366
23 〃	〃	Whistler.	Amerikaansche.	〃	316
24 〃	Port-Philip.	Hashemy.	Engelsche.	〃	364
29 〃	〃 〃	Ameer.	〃	〃	240
31 〃	San Francisco.	Race-hound.	Amerikaansche.	〃	60
31 〃	Melbourne.	Vigilant.	Engelsche.	〃	60

DATUM VAN VERTREK.	PLAATS VAN BESTEMMING.	NAMEN DER SCHEPEN.	VLAG.	AANTAL SCHEEPS-TONNEN.	AANTAL CHI-NEZEN.
1 April.	Melbourne.	Th. Rielden.	Engelsche.	320	465
1 〃	San Francisco.	Frames.	〃	〃	200
3 〃	Hobson's baai.	Menado.	Hollandsche.	〃	388
4 〃	Port-Philip.	India.	Engelsche.	〃	221
15 〃	Melbourne.	Nile.	〃	〃	214
15 〃	San Francisco.	Stingray.	Amerikaansche.	〃	370
15 〃	Port-Philip.	Elisa-Jane.	Engelsche.	〃	254
17 〃	San Francisco.	Stepheg-Baldwin.	Amerikaansche.	〃	216
22 〃	Melbourne.	Resolucao.	Portugesche.	〃	305
22 〃	Port-Philip.	Hannat.	Engelsche.	〃	200
27 〃	〃 〃	Alverton.	〃	〃	196
3 Mei.	〃 〃	Maria-Natividad.	Peruviaansche.	〃	274
10 〃	Hobson's baai.	S.-W.-A.-Lorenzen.	Hamburgsche.	〃	365
12 〃	Port-Philip.	Bombay.	Engelsche.	〃	214
16 〃	San Francisco.	St. Joseph.	Fransche.	〃	359
25 〃	Hobson's baai.	Arturo.	Engelsche.	〃	415
27 〃	San Francisco.	Inca.	Peruviaansche.	〃	288
8 Junij.	Hobson's baai.	Gen-Blanca.	Honolulusche.	〃	426
8 〃	San Francisco.	Lezzie-Jarvis.	Nieuw-Grenadasche.	〃	80
					38.692

Men ziet uit bovenstaande tabel, dat van 23 October 1853 tot 8 Junij 1855 er 38,692 menschen uit China zijn overgebragt naar die havens, die het meest geschikt zijn, de landverhuizers tot zich te lokken, en onder de 133 schepen, die voor den overtogt gebruikt zijn, waren de Engelsche met 16.581, de Amerikaansche met 7.526, en 11 Nederlandsche schepen van 6,171 ton met 3,627 passagiers bemand; slechts een Fransch schip de *St. Joseph*, kapt. CASALIS, van het huis Marziou, heeft 259 koelis van Hong-kong naar San-Francisco gevoerd.

Californië en Australië, die de geheele Chinesche landverhuizing tot zich trekken, ontvingen gedurende dezen tijd een gelijk aantal schepen: Californië telt 65 in hare verschillende havens en Australië 61 schepen. 23 Engelsche schepen hebben 8,515 personen naar Californië gevoerd, terwijl 19 Amerikaanschen slechts 4,998, en 7 Hollandsche het groot aantal van 2,458 passagiers daarheen bragten. In Australië hebben de Engelschen eene nog aanzienlijker meerderheid op de Amerikanen; zij hebben daar 32 schepen heen gezonden met 7,877 landverhuizers, terwijl slechts 6 Amerikaansche schepen 2,949 passagiers naar Australië voerden.

De verhuizing der Chinezen naar Californië is omtrent vier jaar geleden begonnen; gedurende dien tijd hebben 7000 menschen de havens van China verlaten en zich daarheen begeven. Naar Australië is de landverhuizing 18 maanden geleden begonnen, en reeds zijn 20,000 Chinezen daarheen vertrokken.

Zij, die naar Australië en Californië verhuizen, worden niet als werk- of ambachtslieden gehuurd; maar zij zijn vrij en betalen zelven hun overtogt met 45 of 75 piasters, per hoofd, naar gelang der getroffen voorwaarden, en het grooter of kleiner aantal van landverhuizers. Voor dit geld heeft men dan ook drinkwater, mondbehoeften en andere meest noodzakelijke benoodigdheden.

Den Chinezen, die voor een zeker aantal jaren als werk- of ambachtslieden worden aangenomen, wordt gewoonlijk eenig geld voorgeschoten, vóór hun vertrek, dat dan later van hun loon afgetrokken wordt. Meestal rust men voor deze landverhuizers schepen uit, waarop aan elken koeli eene vlakte-ruimte van 12 voet wordt toegestaan; het getal passagiers wordt gewoonlijk, met inbegrip van kapitein, officieren en matrozen, zóó geregeld, dat er voor elke twee scheepstonnen één man aan boord is.

De eenige landverhuizers, die ooit van Shangai vertrokken, sedert de openstelling dier haven, zijn twee honderd koeli's, die in 1849 zich op *de Amazône* inscheepten, om naar Californië te vertrekken; en 20 of 30, die in 1855 met *de Regia*, naar Australië stevenden, benevens kortelings nog eenige Chinezen, die door de veelbelovende tafereelen, hun van de goudoogst opgehangen, zich lieten verleiden voor eigen kosten naar Californië te gaan.

Deze landverhuizing geschiedt zonder eenig beletsel, of ook maar het minste teeken van afkeuring van wege de Chinesche regering; en zelfs eene verhuizing op grooter schaal zou van dien kant geene hinderpalen ondervinden en waarschijnlijk de aandacht niet eens tot zich trekken, — of het moest zijn, dat er moeijelijkheden en kwestiën ontstonden omtrent de voeding en verzorging van een groot aantal familiën, door het vertrek van den echtgenoot en vader van allen steun ontbloot. Maar ook dit zou men kunnen verhinderen, door elken landverhuizer den pligt op te leggen, een deel van zijn arbeidsloon aan zijne achtergelaten familie af te staan.

Nog zou men kunnen vragen, of de bewoners der omstreken van Shangai wel in staat zijn, onder de verzengde luchtstreek den harden veldarbeid te verdragen; maar het antwoord hierop zou niet twijfelachtig zijn. De zomer te Shangai is wel kort, maar er heerscht dan ook eene tropische hitte, daar de thermometer van Fahrenheit in de schaduw 90° óf 100° teekent; en desniettemin werkt de landbouwer den ganschen dag in het veld, zonder eenigen hinder van de overmatige hitte te gevoelen. Van zuiver Aziatisch ras schijnt de Chinees, hoewel zijn vaderland zich in gematigde luchtstreek uitstrekt, voor een tropisch klimaat geschapen; zijn gewoon voedsel is dan ook rijst, groenten en vruchten, het hoofdvoedsel van alle volken tusschen de keerkringen, waar deze levensmiddelen het gemakkelijkst en het weligst bloeijen. De landbouwers van Shangai houden zich het meest met de rijst-, katoen- en koren-kultuur bezig; die der streken nabij Fo-kien en Canton leggen zich meer op de suiker-kultuur toe.

De landbouwers verdienen in China 100 sappeccen per dag, dat is, naar hun eigen rekening, 2 piasters 's maands, of 10 shillings; gewoonlijk ontvangen zij hun voedsel en dan nog 75 of 80 cents 's maands. De koeli's die zich als lastdragers aan vreemdelingen verhuren, eischen 5000 sappeccen 's maands voor hunne diensten, hetgeen gelijk staat met 16 shillings 8 p. Engelsch of *f* 10.00 Nederlandsch geld; de timmerlieden en metselaars verdienen 150 of 180 sappeccen daags, dat is 6 of 7 stuivers Nederlansch.

Zij zijn uiterst vlijtig en kunnen, in de brandende hitte der middagzon,

veel langer en harder werken, dan onze Europesche daglooners der gematigde luchtstreek. Een te aanhoudend werk zouden ook zij echter niet kunnen verdragen; en men kan voor niets ter wereld van hen verkrijgen, dat zij één oogenblik langer of iets sneller werken dan zij gewoon zijn.

De Chinezen zijn een landbouwend volk bij uitnemendheid, die in den veldarbeid hunne aangenaamste bezigheid zien; maar een Chinees kan geene strenge behandeling verdragen, en hij zal de beste, winstgevende plaats verlaten, liever dan zich aan grofheden of verwijtingen te moeten onderwerpen. In hun eigen land vorderen zij geduld en eene zachte behandeling van den kant hunner meesters, hetzij vreemdelingen of landgenooten; zij moeten met goedheid, verstand en geestkracht bestuurd worden. Zij hebben vele goede eigenschappen; over het algemeen zijn zij inschikkelijk, matig en geduldig, ofschoon de eerste dezer deugden wel eens plaats maakt voor ligtgeraaktheid en toorn. Zoo zij een tegenzin hebben in hun werk of tegen dengenen, voor wien zij dat werk verrigten, dan verlaten zij eensklaps hunne plaats, hoe winstgevend die ook zij; want daar hun onderhoud hun zeer weinig kost, blijven zij nooit uit vrees voor gebrek bij iemand, die hun niet aanstaat Als zij ontevreden zijn met hun arbeid of met hun heer, en zij door het een of ander belet worden om hunne vrijheid te hernemen, worden zij lastig en onhandelbaar. Zij hebben een zwak voor eene soort van uitspanning, die in een oogenblik rust van den arbeid bestaat, wanneer zij gaan rooken en praten; hunne meesters zijn door ondervinding zoo overtuigd, dat hunne werklieden veel minder moeite doen en met veel minder lust werken zouden, wanneer hun deze korte verpoozing niet werd toegestaan, dat zij hun ook dit niet trachten te beletten, zoo lang deze gewoonte ten minste niet in een misbruik ontaardt, en het gevoel van pligt bij de werklieden niet moet worden levendig gehouden door eene vermaning of bedreiging van den meester. De Chinesche landbouwers zijn hartstogtelijke liefhebbers van feestdagen, en hebben in hun vaderland ook een zeer groot aantal daarvan. Zij brengen daar hun vrijen tijd in theehuizen door, en overal waar zij zich in groepjes vereenigen kunnen; 't zou daarom zeer verstandig zijn, ook buiten hun land, waar men hen als werklieden gebruikt, eene gelegenheid voor hen daar te stellen, om zich aldus te vereenigen en te zamen hun ledigen tijd door te brengen met praten, rooken en hun nationalen drank te drinken; en waar zij ook des verkiezende te zamen hun sober maal van rijst en groenten konden gebruiken.

Zij hebben het groote voordeel, dat zij zeer matig zijn; zij zijn zeer ligt te vreden, als men maar goed en vriendelijk met hen weet om te gaan, hunne nationaliteit eerbiedigt en hunne zeden en gewoonten niet verlangt te wijzigen.

Ingeval eene landverhuizing op groote schaal beproefd werd, zou men er zeker van kunnen zijn, dat ijverige menschen van goed gedrag en goede zeden daaraan zouden deel nemen, zoo een bekend en geschikt persoon zich de moeite gaf hen te kiezen en de zaak hun in het ware licht voor te stellen. Vooral zouden zeer vele kundige landbouwers aan deze verhui-

zing deel nemen; men zou er wel geen vinden onder de welgezeten boeren, die groote stukken grond bezitten, noch onder hen, die zonder de minste moeite een ruim middel van bestaan hadden gevonden; want voor deze menschen zou er natuurlijk weinig aantrekkelijks in zijn, om in een ander land voor een vreemdeling hard te gaan werken, zelfs al ware hun loon veel aanzienlijker dan in hun vaderland te midden hunner landgenooten. Wat echter bij dit alles het meest te vreezen is, wanneer een groot aantal mannen zonder vrouwen naar West-Indië of elders ging verhuizen, bestaat daarin dat deze mannen, nu boven de zwarte menschenrassen staande, zich met deze vermengen zouden er door hen worden bedorven.

Het is de gewoonte der Chinesche landverhuizers niet, hunne familie op reis meê te nemen; de huwelijksband is bij hen niet zeer hecht. Zij, die zelfs maar naar de naburige eilanden gaan, komen bijna nooit terug, en trouwen in die streeken, waar zij zich met der woon vestigen. De groote moeijelijkheid, die eene voortdurende, voordeelige landverhuizing naar West-Indië in den weg staat, is niet zoo zeer de ontzaggelijke afstand, als wel de onmogelijkheid, om in die eilanden vrouwen te vinden, geschikt voor de mannen, die men er heen voert. Als zij trouwen, of zich vermengen met het zwarte ras, dat hun zeer ondergeschikt is, dan zal hun eigen geslacht verbasteren. Maar zelfs dit alternatief bestaat niet; men behoeft geen vrees te voeden voor die verbastering, daar de tegenzin der Chinezen voor het zwarte menschenras onoverkomelijk is. „Zwarte Duivel" is in den mond van een Chinees de uitdrukking van de grootste beleediging; en het zou onmogelijk zijn, dit ingeworteld vooroordeel uit te roeijen en van hen te verkrijgen, zamen te wonen met menschen van dit ras. Nu is dus de groote vraag: zijn er middelen ter overkoming van de bezwaren, die onafscheidelijk verbonden zijn aan het vergezeld zijn van den landverhuizer van vrouw en kind? Alles komt hierop neêr, en van het gelukken dezer middelen hangt het welslagen af van alle pogingen, ten doel hebbende de uitbreiding der landverhuizing op grooter schaal, en daardoor de verbetering van den arbeids- en handelstoestand der West-Indiën.

Als de eerste Chinesche landverhuizers goed behandeld werden, als er eenig voordeel aan verbonden was, zich met hunne familiën ergens vast met der woon te vestigen, dan zouden zij zeker geen bezwaar er in vinden vrouw en kind mede te nemen. Daarvoor zou het ook onmisbaar zijn, de eerste Chinezen den terugtogt naar het land na twee of drie maanden gemakkelijk te maken, ten einde zij door hunne goede berigten allen twijfel en aarzeling der vrouwen zouden kunnen overwinnen, en ook een goed tafereel ophangen van de behandeling, die zij hadden ontvangen en van de landstreek, waarin zij voortaan zouden leven.

Te Amoij zijn koeli's ingescheept om naar de West-Indiën te gaan tegen 10 L. 10 sh. 6 p. per hoofd, met inbegrip van mondbehoeften, hout en water; maar het is moeijelijk de kosten op te geven der vaart om Kaap Hoorn, daar de duur dezer reis onzeker is en de kapiteins dus hooger loon zouden eischen. De vaart door de Stille Zee is lang, en dikwijls treffen

de schepen zulke veranderlijke winden, dat de overtogt moeijelijk te berekenen is; over Kaap de Goede Hoop is de prijs 75 francs per hoofd.

Wat betreft de kwestie, of men de landverhuizers door een kontrakt moet verbinden, of ze zonder eenigen band geheel vrij laten vertrekken, gelooven wij, dat het veel beter is, hen door een kontrakt van een bestaan te verzekeren. De menschen zelven zouden een kontrakt verlangen, waarin hun arbeidsloon hun verzekerd werd, als ook de middelen van terugkeer na zekeren tijd. Deze kontrakten zouden kunnen worden gesteld in het Chineesch en in de taal van het land, waar men heen ging; van hun loon moest iets worden afgetrokken, om hunne terugvaart te bekostigen, hetgeen ook zou medewerken om hun vertrouwen in te boezemen. De namen hunner toekomstige meesters moesten in blanko zijn, en dan zou dit alles gewaarborgd moeten worden door eenige in China goed bekende huizen of door een konsul zelven. Van hunnen kant moesten zij magtiging verleenen tot uitbetaling van een deel van hun arbeidsloon aan hunne achtergeblevene familie.

De duur van den overtogt van Shangai naar de West-Indiën is zeer moeijelijk te bepalen; niet *één* zekere maatstaf, door de ondervinding gestaafd, bestaat daarvoor, en niemand zou kunnen instaan voor tegenwinden of stormen, die een schip tusschen Shangai en Kaap Hoorn kunnen overvallen, daar deze weg geheel onbekend is voor zoo ver men door de moeson genoodzaakt is noord-west te stevenen. In de moeson, wanneer zij N. O. kunnen varen, zouden de schepen, zoo men zulks wenschte, wel dien weg kunnen nemen, en dan zou de prijs niet te hoog zijn. Over de Kaap de Goede Hoop zou de overtogt aldus zijn:

Met klippers, van November tot Maart 80 dagen, en van April tot Oktober 100 dagen, en met goede zeilschepen van November tot Maart 100 of 110 dagen, en van April tot Oktober 120 of 150 dagen.

Het welslagen van alle ondernemingen, om de landverhuizing op groote schaal te doen plaats grijpen, hangt voornamelijk van deze twee voorwaarden af:

1o. het vertrouwen der Chinezen in den „contractor", die hen inscheept, en de voordeelen die deze verbinden kan aan de landverhuizing; de waarborgen, die hij stellen kan voor de uitbetaling van een deel der gelden aan de achtergeblevene familie, voor den terugkeer na zekeren tijd, of den overtogt van vrouw en kinderen, als de Chinees deze bij zich verlangt.

2o. de behandeling die zij in hun nieuw vaderland ondergaan. Inderdaad zou het zeer moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, misverstand, en al de nadeelige gevolgen daarvan, te vermijden, zonder dat hij, die invloed heeft op de vestiging der Chinezen in de West-Indiën, geheel bekend is met de wijze van denken en handelen, met de zeden en gewoonten, met de goede hoedanigheden en de zwakke zijden der landverhuizers. Voor het overige herhalen wij dat, bij welwillende, regtvaardige behandeling, er geen volk gevonden wordt, dat gemakkelijker tevreden te stellen en handelbaarder is dan de Chinezen dezer zuidelijke provinciën. Zij zijn in het

minst niet geneigd vreemdelingen onregt te doen, en dikwijls dienen zij veel getrouwer dan de Europeanen; maar daarentegen vereischen zij veel meer takt, gematigdheid en voorzigtigheid in de wijze, waarop men hen behandelt; want gaat men verkeerd met hen om, dan kan men niets met hen aanvangen.

Als er een geregeld plan ter landverhuizing ten uitvoer gebragt wordt, is het ook noodzakelijk dat eenige met verstand gekozen agenten belast worden met het toezigt over alle schikkingen, die in de haven van vertrek gemaakt worden, als b. v. omtrent de keuze der landverhuizers, de voorwaarden van het kontrakt, de uitrusting van goede schepen, hunne vestiging aan boord en de mondbehoeften voor hen bestemd. Verscheidene schepen met koeli's zijn vergaan, omdat deze zijn opgestaan tegen den kapitein en de bemanning, en in de meeste gevallen zijn er gegronde redenen van ontevredenheid geweest van den kant der koeli's, hetzij over de behandeling of over gebrek aan zorg voor hun welzijn. De Chinezen verdragen alles voor eenigen tijd, zonder eene klagt te doen hooren; maar zijn zij tot het uiterste gedreven, dan weten zij van geen ophouden en heeft het leven voor hen alle waarde verloren. In andere gevallen weder zijn de meeste koeli's gestorven, aan de gevolgen van slecht voedsel en gebrek aan ruimte. Tegen zulke zaken nu moest een verantwoordelijk agent waken, en dan zou er geen twijfel aan den goeden uitslag van eene groote onderneming van landverhuizing overblijven. De ondervinding heeft getoond, dat de zorg voor deze aangelegenheden niet kan worden toevertrouwd aan agenten of bedienden van handelshuizen, die andere grootere belangen hebben, welke somtijds in strijd zijn met de eischen dezer landverhuizing.

Uit hetgeen wij tot hier zeiden over den terugkeer der Chinezen naar hun vaderland, moet men niet opmaken dat deze schikkingen aldus reeds getroffen zijn; veeleer moet men het als een plan beschouwen, geopperd ter verbetering der middelen, om de landverhuizing goede vruchten te doen dragen. Het rapport van den agent der landverhuizing aan het bestuur van Fransch-Guijana liet zich in deze bewoordingen hierover uit: „Naar ik weet, is „er in niet een der gemaakte kontrakten sprake geweest, den Chineschen „landverhuizers na 5 jaar de terugkeer te verzekeren, en zoo dit al hier „en daar het geval geweest mogt zijn, heeft toch nog nooit een Chinees „op de volvoering dezer belofte aangedrongen."

De overvoer, vooral van Chinesche werklieden, is het voornaamste punt dezer kwestie. Wij zullen dit artikel eindigen met de aanhaling van een brief, waarin zeer nuttige aanwijzingen hieromtrent voorkomen.

Vooraf merken wij op, dat den 18 Mei 1855 te Venezuela eene nieuwe wet werd voorgedragen, met het doel om de Chinesche landverhuizing te begunstigen. Art. 3 dier wet magtigt het uitvoerend bewind te onderhandelen met „contractors", die bepaalde voordeelen zullen genieten voor elken Aziatischen kolonist, die zij in het land brengen. Uit kracht dezer magtiging heeft de president van Venezuela met den heer ANTONIO LEOCADIO GUZMAN een kontrakt gesloten, waarbij aan dezen laatsten, voor een tijd

van vier jaren, het uitsluitend regt wordt toegestaan Aziatische landverhuizers in het land te brengen.

Zij, die Aziatische landverhuizers in Venezuela brengen, hebben aanspraak op verschillende voorregten, en buitendien op de premie van 25 dollars (50 gulden) voor elken Chinees, maar daarentegen moeten zij zich ook aan zekere verordeningen houden.

De landverhuizers worden genaturaliseerd in de provincie waar zij eene woonplaats gekozen hebben; de overheidspersonen moeten aan het uitvoerend bewind berigt geven, van het aantal landverhuizers, dat zich in hunne stad gevestigd heeft, met opgave van hun naam, van den datum hunner aankomst, de haven waar zij zijn aangekomen, van alles wat zij omtrent hun gedrag vernomen hebben sedert hunne vestiging, tevens daarbij meldende of zij getrouwd zijn of niet, en in het eerste geval of zij kinderen hebben en hoeveel.

De minderjarigen zijn van zelve genaturaliseerd door de naturalisatie van den vader, en in de brieven van naturalisatie moeten de namen en geboortedagen van alle kinderen worden opgegeven.

Op verzoek der landverhuizers wordt hun braak liggend land ter bebouwing aangewezen, in de verhouding van één *fenegada* per persoon, zoodra de Minister van Binnenlandsche Zaken, door de berigten, die hem van wege de junta der landverhuizing moeten worden mêegedeeld, den verzoeker waardig oordeelt, en na drie jaar zendt hij hem de akten van den eigendom, zoo hij dezen stap regtvaardigt door aanhoudende vlijt in het bebouwen van den grond, die hem geschonken wordt, alles overeenkomstig art. 5 der wet, en het rapport der junta.

Den 11 Junij jl. heeft FRANCISCO ARANDA Minister van Binnenlandsche Zaken, van Justitie en van Buitenlandsche Zaken, na magtiging van het uitvoerend bewind ontvangen te hebben, met den heer ANTONIO LEOCADIO GUZMAN een kontrakt gesloten, waarvan dit de voornaamste punten zijn:

De heer A. L. GUZMAN, zijne agenten, kompagnons of opvolgers zullen, gedurende den tijd van vier jaren, van nu af te rekenen, uitsluitend het regt hebben, in Venezuela Aziatische landverhuizers te brengen, waarvan sprake is in de artikels der wet van 18 Mei jl.

De heer GUZMAN, zijne agenten, kompagnons of wettige opvolgers zal van iederen burger, die landverhuizers in dienst verlangt te nemen, ontvangen de kosten van den overtogt dier landverhuizers, overeenkomstig de voorwaarden door hem met dezen gemaakt, terwijl hij van het gouvernement de bij de wet bepaalde premie zal ontvangen.

De inhoud van het kontrakt door den patroon met de agenten der onderneming in plaats van met den landverhuizer gesloten, dat geëndosseerd moet zijn ten gunste van toonder en waarop hij regt heeft de uitlevering te eischen van den landverhuizer die zich er door verbonden heeft, regelt de wederzijdsche verpligtingen van heer en bediende; deze kontrakten moeten letterlijk overeenkomen met het model, dat door de regering is goedgekeurd. Dit zal worden publiek gemaakt te gelijk met deze overeenkomst in de „*Gazette de Venézuéla*" en twee andere dagbladen, opdat al degenen, die gaarne landverhuizers in dienst willen hebben, gelegenheid mogen hebben zich bij de agenten der onderneming te vervoegen.

De heer GUZMAN zijne agenten, kompagnons of wettige opvolgers verbinden zich, de eerste landverhuizers uit Azië in dit rijk over te brengen binnen den tijd van 18 maanden, van af de dagteekening dezer overeenkomst; onder voorwaarde, dat, zoo dit niet geschied is, dit kontrakt is vervallen verklaard en geene waarde hoegenaamd meer heeft.

Het model van het kontrakt, dat in China gesloten moet worden, behelst het volgende: de Chinezen worden ingescheept om naar een of andere Amerikaanschen haven te vertrekken; zij verbinden zich, al naar de bevelen van de daar gevestigde Aziatische-landverhuizing-maatschappij, voor den arbeid van landbouwer, tuinlieden, herders, dienstboden, ambachtslieden, of om werk van anderen aard te verrigten, en dat wel voor een tijdperk van 8 jaren te rekenen van den dag, dat zij in Amerika in dienst treden.

Gedurende dien tijd kunnen de Chinezen noch voor zich zelven arbeiden noch voor iemand anders dan voor hem, of hen, aan wie zij door de maatschappij zijn toegewezen, en zij kunnen het huis huns meesters niet verlaten zonder een verlof op schrift.

De tijd van eenige afwezigheid of van ziekte is voor den Chinees verloren, en wordt dus niet beschouwd begrepen te zijn onder genoemd tijdperk. Zij hebben slechts een uur vrij voor elken maaltijd en zij moeten even zooveel uren per dag werken, als de andere werklieden.

De maatschappij van haren kant verbindt zich, de landverhuizers naar de plaats hunner bestemming te voeren, hun gedurende den overtogt voedsel en kleederen en, bij hunne aankomst in Amerika, een patroon te bezorgen, die gebonden is hun elke week 2 gulden te betalen en hun daarenboven eene voldoende herberging, gezond voedsel en geneeskundige hulp, als zij die behoeven, alsmede alle geneesmiddelen, die zij noodig hebben, moet verschaffen; dit laatste echter alleen voor die ziekten, die niet uit slecht gedrag voortkomen, en die niet langer dan eene maand duren, want na dien tijd is de doctor zoowel als de geneesmiddelen voor rekening van den patiënt.

De kosten van den overtogt en van het voedsel en de kleeding der landverhuizers gedurende dien tijd zijn voor rekening der maatschappij, even als alle onvoorziene uitgaven, die gedurende den overtogt mogten blijken noodig te zijn; maar zij heeft het regt die in rekening te brengen aan de personen, voor wie de landverhuizers bestemd zijn.

Den landverhuizers zal jaarlijks, ter gelegenheid van de viering hunner Nieuwjaarsfeesten, drie dagen vrijheid gegund worden, en zoo zij, na de landtaal geleerd te hebben, wenschen gedoopt te worden, is hun patroon verpligt, hun de middelen daartoe te verschaffen.

Hun kontrakt, dit alles behelzende, wordt in Azië geteekend en door de agenten der maatschappij overgegeven, te gelijk met den landverhuizer die zich daardoor verbindt, en die een eensluidende kopij er van krijgt.

De bewoners van Venezuela, alsmede de maatschappijen of inrigtingen, die op deze voorwaarden een of meer Aziatische landverhuizers in dienst verlangen, moeten zich wenden tot het algemeen agentschap te Caracas, gevestigd onder toezigt van den heer OTTO HARRASOWITZ, koopman, of zij zullen hun verzoek rigten tot het bijzondere agentschap der maatschappij in de stad hunner woning gevestigd, zoo dat reeds geopend is. Dit zal weldra geschieden in de hoofdplaats van elke provincie, en in die handel- en havensteden, waar het algemeene agentschap zal goed vinden.

Zij die het bijzondere of algemeene agentschap om landverhuizers verzoeken, zullen zich te gelijker tijd met de agenten verstaan omtrent de betaling van den overtogt en den waarborg van alle gelden, waarvan het kontrakt melding maakt, als ook omtrent de kosten, die de landverhuizer veroorzaakt van het oogenblik zijner landing tot hij in dienst treedt.

De overtogt en alle kosten van landing zijn bij het kontrakt bepaald op 200 dollars, voor elken landverhuizer die voor acht jaar dienst neemt.

Zij die landverhuizers wenschen in dienst te ontvangen en die aanvrage gedaan hebben, moeten dezen laten afhalen te La Guayra, binnen drie dagen na de aankomst van het schip, en hen naar de plaats hunner bestemming voeren. De bijzondere agentschappen maken hunne schikkingen met en eischen de waarborgen van al degenen, die bij hen aanvrage doen, voor dat zij deze aanvrage naar het algemeene agentschap opzenden, dat dan weêr met hen schikkingen treft omtrent hunne verantwoordelijkheid voor het aantal aanvragen, dat zij doen voor de streek waarin zij gevestigd zijn; en ook zij zijn genoodzaakt de landverhuizers te La Guayra te doen afhalen binnen drie dagen na aankomst van het schip.

Het algemeen agentschap ontvangt de aanvragen van de bijzondere agentschappen, en zendt, na zoo veel berigten ingewonnen te hebben, als het zeker en noodig oordeelt, hetzij van de bijzondere agentschappen, hetzij van de personen zelven, naar de onderneming eene opgave van al de aanvragen; het is dan tegenover de ondernemers verantwoordelijk voor de 200 dollars per persoon, en

is ook genoodzaakt al de landverhuizers te doen afhalen en dadelijk bij ontvangst der personen en der kontrakten uitbetaling te doen.

Daar elke expeditie op 400 personen geraamd wordt, geven de ondernemers bevelen voor het in gereedheid brengen eener expeditie zoodra zij 300 aanvragen hebben. In gewone gevallen rekent men, dat de landverhuizers te La Guayra aankomen van 5 tot 10 maanden, na den dag dat het algemeene agentschap aanvrage gedaan heeft.

Wanneer iemand uitdrukkelijk aanvrage doet om jonge lieden, ten einde die op te voeden in een of ander ambacht, of verlangt dat men hem koks of andere menschen laat komen, die in Azië in een of ander beroep geoefend zijn, dan moeten de ondernemers zoo veel zij kunnen zorg dragen, zich naar de wenschen of bevelen der bestellers te schikken; maar zoo de landverhuizer, niettegenstaande al deze pogingen, toch de vereischte hoedanigheden niet in zich vereenigt, is men evenwel gehouden hem te ontvangen en 8 jaar in dienst te houden.

De landverhuizing is eene der belangrijkste kwestiën dezer eeuw voor elk land, waar de behoefte aan werklieden zich doet gevoelen; en zoo als wij meenen te hebben aangetoond, is China het land bij uitnemendheid geschikt, in de meest uitgebreide behoeften van dien aard te voorzien.

Het koloniaal archief en de Minister van Koloniën.

Op het plein te 's Gravenhage verheft zich een prachtig gebouw, dat in zijnen gevel het jaartal MDCCXL draagt, en 't laatst tot paleis heeft gestrekt van den Prins van Oranje, onzen tegenwoordigen Koning WILLEM III. Thans wordt daarin het Nederlandsche rijks-archief bewaard, 't welk dezer dagen voor de studie van Nederlandsch Indië eene nieuwe en verhoogde waarde heeft verkregen.

Men zal zich den strijd herinneren, die sedert eenigen tijd in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gevoerd is, over het zoogenaamde „koloniale archief," dat te Amsterdam op het „West-Indisch *slagthuis*," werd bewaard. De Minister van Koloniën moest erkennen, dat de heer HEEMSKERK gelijk had, toen hij op de volgende wijze klaagde over het lokaal, waarin de gewigtige bescheiden, die dat archief uitmaken, zich bij voortduring bevonden, en over de weinige zorg, die er voor gedragen werd. „Ik ben eerst zeer onlangs, „zoo sprak dat lid der Kamer *)," door eene hoogst toevallige omstandigheid, in de gelegenheid gesteld, om met die verzameling kennis te maken, en ik was evenzeer verbaasd over de rijke mijn, die voor onze historie daar te ontginnen is, maar nog onontgonnen ligt, als over den staat van verwaarloozing en verachtering, waarin die schatten zich bevinden. Zolders, die door de Nederlandsche Handel-maatschappij zijn afgekeurd, om daar koffij en indigo te bewaren, zijn goed genoeg bevonden, om die echte gedenkstukken van onze koloniale geschiedenis te bevatten. Ik voor mij zou gelooven, dat het meest wenschelijk zou zijn, om dit koloniaal depôt te vereenigen met de inrigting van het rijks-archief, hier in den Haag gevestigd, vroeger ook geplaatst in een lokaal, waartegen herhaalde klagten zijn opgegaan, maar dat althans de groote verdiensten had van droog en tegen waterdrop beveiligd te zijn."

Wel trachtte de Minister van Koloniën deze voorstelling van den toestand van 't archief, in algemeene bewoordingen zoo wat te vergoelijken; maar toch gaf hij toe, dat een beter lokaal voor „die rijke bron" noodig was. Waarom had men tot dus verre daar niet in voorzien? De heer PAHUD geeft er het antwoord op: „wanneer mijne voorgangers zoo wel als ik tot dusverre geen voorstel hebben gedaan, om daarin te voorzien, dan lag de reden hierin, dat de daarvoor benoodigde fondsen niet konden gerekend worden te behooren tot de meest urgente uitgaven." Nu echter zou men de geldkwestie, die

*) In de zitting der Tweede Kamer van 10 December 1854.

ook hier weder, gelijk zoo menigwerf in koloniale zaken, het goede heeft in den weg gestaan, op de eene of andere wijze trachten te boven te komen, want de minister beloofde verbetering.

't Ging met deze belofte, als met zoo vele andere beloften en „goede bedoelingen" van den heer PAHUD — het bleef er bij. Daarom rekende ik mij verpligt, een jaar later, toen bij de behandeling der begrooting voor 1855 de gelegenheid zich aanbood, op dat gewigtig onderwerp terug te komen. Ik drong er toen met kracht op aan, dat ten spoedigste het archief van de Oude Oost-Indische Kompagnie zou worden overgebragt naar het lokaal te 's Gravenhage, waar het rijks-archief is gevestigd. Vooral met drie argumenten trachtte ik de noodzakelijkheid dezer verplaatsing te staven.

In de eerste plaats meende ik, dat de aard der zaak het vereischt. De geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Indië zijn, in menig opzigt, één. De gebeurtenissen in Nederland hebben zulk eenen invloed gehad op die in Indië, en wederkeerig, dat men de eene, zonder goed begrip en juiste kennis van de andere, dikwijls niet in hare regte waarde kan beschouwen en beoordeelen. De aard der zaak brengt dus mede, dat al de dokumenten betrekkelijk de geschiedenis van Nederlandsch Indië gevoegd worden bij het algemeen Rijks-archief.

Maar bovendien verlangde ik die zamenvoeging in 't belang der publiciteit. 't Is bekend, dat men van eene zekere zijde de vrees voor publiciteit, wanneer het koloniale zaken geldt, zoo ver drijft, dat men ook zelfs de kennisneming van dat gesloten tijdvak, eindigende met het einde van de Oost-Indische Kompagnie, aan kontrôle en censuur wil onderwerpen. 't Gevolg daarvan is, dat wij, tot schande van de beoefening der wetenschap in Nederland, nog geene beschrijving bezitten van Nederlandsch Indië; en dat verschillende schrijvers over de geschiedenis des vaderlands meestal aan zeer scheeve oordeelvellingen en valsche voorstellingen zich schuldig maken, zoodra zij het gebied der geschiedenis van Indië betreden. Ik herinnerde bij deze gelegenheid het beruchte besluit van 13 Januarij 1854, als bewijs der verregaande afkeerigheid van alle publiciteit, die 't Ministerie van Koloniën kenmerkt. Juist om die reden verlangde ik, dat het koloniaal archief mogt overgebragt worden naar het rijks-archief, *opdat men van het eerste op dezelfde wijze kunne gebruik maken als van het laatste;* opdat het open zij voor een ieder, en men alleen gebonden zij aan eene kontrôle in het belang van 't behoud der stukken, en overigens geene moeijelijkheden ondervinde in het gebruik en 't publiceren van 't geen men er aantreft.

Eindelijk was het derde argument dat ik bezigde: bezuiniging. De minister had zijne voorgangers en zich zelven verscholen achter de zucht, om niet te veel uit te geven. Maar nu toonde ik aan, dat juist deze verplaatsing bezuiniging zou opleveren. Men zou geene nieuwe lokalen noodig hebben. Men zou minder ambtenaren behoeven. „Werd het archief zoo zeide ik" te 's Hage onder toezigt van den tegenwoordigen archivaris, den heer R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, gesteld, dan ben ik overtuigd, dat de schoone verzameling het er goed zoude hebben."

De heer PAHUD scheen over mijn verlangen en vooral over de aangevoerde argumenten zeer gebelgd. Hij kon wel niet geheel terugnemen, 't geen hij een jaar te voren had toegestemd, dat de plaatsing van het koloniaal archief veel te wenschen overliet; maar hij beschouwde toch verbetering bij lange na niet zoo dringend noodzakelijk als vroeger. Hij sneed wel het vooruitzigt eener vereeniging van dat archief met het rijks-archief niet geheel af, *„maar indien de spreker uit Almelo meende, dat door zoodanige verplaatsing alle toezigt, alle bemoeijing van de zijde van het departement van koloniën zou ophouden, dan geloofde de Minister dat die spreker zich vergiste.*" Al werd ook het archief in het lokaal van het rijks-archief geplaatst, dan nog zou niet gebeuren wat ik zoo wenschelijk had geoordeeld, dat het toezigt over het gebruik dezer oude gedenkstukken der Indische geschiedenis aan het bekrompen beheer van het ministerie van koloniën zou ontnomen worden en overgaan op den rijks-archivaris. „De oude koloniale archieven" zoo zeide de Minister, „tot dus verre door de zorg van het departement van koloniën beheerd, en, ik durf zeggen, met de meeste belangstelling verzorgd, maken een deel uit van het archief van het departement van koloniën, *en dus zullen de archieven, om het even of zij te Amsterdam blijven, dan wel herwaarts worden overgebragt, eigenaardig behooren te blijven onder het toezigt van het departement van koloniën.*" Nog meer. Bezuiniging zou ook al niet uit deze verplaatsing voortvloeijen. Immers „de agent van het departement van koloniën te Amsterdam, die sedert ruim 25 jaren met de zorg over dat archief belast is, heeft daarvoor geene toelage genoten. Bovendien is aan dat archief verbonden een wetenschappelijk gevormd man, die sedert zijne akademische studiën zich met bijzonderen ijver en lust op het onderzoek der koloniale oorkonden en gebeurtenissen heeft toegelegd, en zich door verschillende geschriften en belangrijke ontdekkingen zeer gunstig heeft doen kennen. Ook bij eventuele verplaatsing van het archief, zou de Minister grooten prijs stellen op het behoud van dien archivaris."

Zoo sprak de Minister van Koloniën, den 16den December 1854, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Ik geloof, dat menigeen, na deze barsche afwijzing, gewanhoopt zou hebben aan de vervulling van een verlangen, in 't belang der wetenschap, tot behoud van kostbare bronnen der geschiedenis, met aandrang en bij herhaling geuit. Toch wanhoopte ik niet. De tegenstand was wel heftig, maar de grond waarop de Minister stond was zoo zwak, dat ik die meende te zien waggelen, welk eene dappere houding hij zelf ook scheen aan te nemen. Men vergunne mij het genoegen de woorden hier nog eens te herhalen, waarmede ik alle voorwendsels van den heer PAHUD, om toch maar meester te blijven van het archief, in diezelfde zitting der Tweede Kamer heb aangevallen en bestreden.

„De Minister beweert, dat de oude archiven een gedeelte zijn van het departement van koloniën, en het toezigt daarover dus aan het departement behoort te verblijven. Ik ontken dat ten ernstigste. De archiven van de oude Oost-Indische kompagnie zijn een gedeelte van het rijks-archief.

Zij behooren tot de bronnen, waaruit de geschiedenis van Nederland moet worden gekend; zij behooren in de groote algemeene verzamelplaats dier bronnen te huis. Waarom wil men ze beschouwd hebben als een gedeelte van het departement van koloniën? Om er het *toezigt* over te houden! Wanneer zij beschouwd worden als een gedeelte van het rijks-archief, dan zouden zij ook op dezelfde wijze worden behandeld als de stukken daar aanwezig; *iedereen* zou er toegang toe hebben; voor *iedereen* zouden zij openstaan, om er gebruik van te maken tot vermeerdering der kennis onzer geschiedenis. Maar welk gebruik zal nu, volgens den Minister, van dat archief kunnen gemaakt worden? Men zal het mogen raadplegen, *wanneer er vergunning gevraagd en verkregen is.* Waarom? Aan wie zal die vergunning worden gegeven? Ik ben er zeker van, dat niemand ooit eenige moeijelijkheid zal ondervinden, die schrijft en spreekt in den geest van den heer J. C. BAUD!"

Ik wanhoopte niet, en ik heb wel gedaan; want ziet, nu reeds, achttien maanden later, heb ik de overwinning behaald!

Het koloniaal archief is, uit het „West-Indisch slagthuis" te Amsterdam, overgebragt naar het prachtig lokaal van het rijks-archief te 's Gravenhage. Het is van de zolders, waar het jaren lang in het donker heeft moeten vermuffen en verschimmelen, geplaatst in de lucht en het licht van het paleis op het plein. En, de opregtheid gebiedt dit niet voorbij te zien, de heer PAHUD zelf heeft, voor zijne aftreding als Minister van Koloniën, tot dien maatregel besloten!

Maar nog meer! „Al wordt dit archief ook overgebragt naar 's Hage," zeide de Minister, „toch zal het blijven onder het toezigt van het ministerie van koloniën." En ziet! ook aan dat toezigt is het onttrokken. Het is geworden een gedeelte van het rijks-archief. Tot het een staat het ministerie van koloniën in geene andere betrekking, dan tot het andere. Een gevolg daarvan is, dat al die bijzondere voorzorgen, die de heer PAHUD bij voortduring noodzakelijk keurde, thans zijn vervallen, en geene andere kontrole wordt uitgeoefend, dan die vereischt wordt, niet om het gebruik te belemmeren, maar om het behoud van het archief te verzekeren.

De Minister heeft mij eens zijdelings verweten, dat ik zelf persoonlijk nimmer het archief in het „West-Indisch slagthuis" had bezocht. De Minister kon dat weten, want ik had hem daartoe verlof moeten vragen. Juist daarom ben ik er nimmer geweest. Ik verzoek nimmer iets aan eenigen Minister, en vooral niet aan een Minister van Koloniën. Thans behoef ik geen verlof meer te vragen; het archief staat, onder zekere voorwaarden, voor ieder open; ik verzeker u, dat ik er gebruik van zal maken.

Om een denkbeeld te geven van de wijze, waarop thans de toegang tot het rijks-archief, en dus ook tot het koloniaal-archief, wordt verleend, deel ik een Koninklijk besluit mede, vier weken geleden (den 26 Junij ll. n°. 79) genomen.

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche zaken van den 22 Junij 1856, no. 228, 6e afd.;

Overwegende dat het van algemeen belang is, de archieven, bepaaldelijk die, welke van vroegere dagteekening zijn, dan December 1813, zoo bruikbaar en toegankelijk mogelijk voor het onderzoek te maken; dat evenwel, tot eene goede bewaring der archieven, tevens vereischt wordt bepalingen vast te stellen omtrent de wijze, waarop tot die verzamelingen toegang kan worden verleend.

Gezien het besluit van den Souvereinen Vorst van 8 Maart 1814 no. 9.

Gelet op Onze besluiten van 26 Mei 1852, no. 19 en van 23 Februarij 1856, no. 68.

Gelet op het, ten gevolge der missive van den Secretaris van Staat dd. 17 Julij 1829, no. 103, door den Minister van Binnenlandsche Zaken, onder dagteekening van den 4 Augustus daaraanvolgende no. 137, vastgestelde reglement.

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen, als volgt:

ART. 1. De ambtenaren, aan welke de bewaring is toevertrouwd van de Archieven des rijks, waar ook, binnen dit rijk geplaatst, zijn, onder inachtneming der hierna te melden bepalingen, bevoegd de toelating tot het gebruik der onder hun beheer staande verzamelingen van archieven te verleenen aan alle bij hen bekende en vertrouwde personen, die in het algemeen belang nasporingen wenschen te doen.

ART. 2. Indien zich bij hen iemand ten voornoemde einde aanmeldt, aan wien zij vermeenen de toelating niet met genoegzame zekerheid te kunnen vergunnen, verwijzen zij hem met zijn verzoek naar de autoriteit, van welke zij hunne instruktie hebben ontvangen, en doen zij tevens onverwijld aan die autoriteit verslag met opgave der redenen hunner weigering.

ART. 3. De toegelaten personen zijn gehouden in het lokaal der archieven gebruik te maken van de verlangde stukken, welke bevorens zullen worden gestempeld.

Waar de omstandigheden zulks veroorloven, worden de bezoekers niet in de verzameling zelve toegelaten, maar brengen de ambtenaren bij de archieven de verlangde stukken ten gebruike in een afzonderlijk daartoe bestemd vertrek.

Die ambtenaren zijn ook gehouden de bezoekers in hunne nasporingen behulpzaam te wezen, hun de registers en inventarissen voor te leggen enz.

Zij dragen zorg, dat de gebruikte stukken telken reize in goeden staat worden teruggegeven en dadelijk weder gelegd op de daarvoor bestemde plaats.

ART. 4. Zonder magtiging wordt geen stuk buiten het lokaal gebragt.

Indien iemand zoodanige magtiging verlangt, verwijzen de ambtenaren hem te dien einde naar die autoriteit, van welke zij hunne instruktie hebben ontvangen. Zij doen tevens aan die autoriteit rapport en dienen van berigt en raad.

ART. 5. Geen stuk wordt ten gebruike buiten het lokaal afgegeven, dan na behoorlijk gestempeld te zijn met den stempel van het rijk.

ART. 6. Ieder stuk, hetwelk buiten het lokaal ten gebruike gegeven wordt, wordt te voren ingeschreven met den datum der afgifte op het hieronder bij art. 8 vermeld register, hetwelk door dengenen, die het stuk ten gebruike ontvangt, wordt geteekend.

Nadat het stuk is teruggegeven, nagezien en in goeden staat bevonden, wordt daarvan melding gemaakt op het voormeld register, hetwelk wordt geteekend door den ambtenaar die het stuk heeft terug ontvangen en nagezien.

ART. 7. Het is aan hen, die tot de archieven worden toegelaten om in het algemeen belang geschiedkundige nasporingen te doen, ook veroorloofd, in dat belang onuitgegeven stukken uit die verzamelingen door den druk bekend te maken; doch zij moeten daartoe alvorens de toestemming hebben verkregen van de autoriteit, onder welker beheer of oppertoezigt de archieven geplaatst zijn.

Deze toestemming wordt echter niet verleend dan onder de algemeene en stilzwijgende voorwaarden: *a* dat de regering het regt behoude, om, niettegenstaande de vergunde uitgave, dezelfde stukken andermaal te doen drukken,

en *b* dat hij, die tot de uitgave vergunning heeft verkregen, zich verantwoordelijk stelle voor het door hem uitgegevene.

ART. 8. Ten einde de nakoming van de bepalingen van art. 7 te verzekeren, is in iedere verzameling een register voorhanden, bevattende een afschrift van dit besluit, en eene verklaring dat de ondergeteekenden zich daaraan en met name aan art. 7 onderwerpen.

Niemand wordt tot het gebruikmaken van stukken, tot de verzameling behoorende, toegelaten alvorens die verklaring te hebben onderteekend. Het register dient tevens tot het houden der aanteekeningen voorgeschreven bij art. 6.

ART. 9. De stukken, welke niet geschikt zijn om licht over de geschiedenis te verspreiden, doch welker inhoud enkel van belang kan zijn, voor eenigen tak van administratie of wel voor bijzondere personen, worden niet anders ten gebruike gegeven, dan aan hen die kunnen bewijzen daartoe geregtigd te zijn.

ART. 10. Indien gevraagd wordt naar stukken waarvan de bewaarders de afgifte niet raadzaam oordeelen, mogen zij dit weigeren, doch niet anders dan met verwijzing naar die autoriteit, van welke zij hunne instruktie hebben ontvangen, aan welke zij dadelijk daarvan kennis geven met opgave der redenen van weigering.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan de departementen van algemeen bestuur en aan de hooge collegiën van staat.

Het Loo, den 26 Junij 1856. (*get.*) WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, (*get.*) VAN REENEN.

Accordeert met deszelfs origineel, *De Direkteur van het Kabinet des Konings,* DE KOCK.

Ziedaar het besluit, dat de wijze regelt, waarop van het rijks-archief in 't vervolg gebruik mag worden gemaakt. Vraagt gij mij nu, of ik dat besluit in allen deele goedkeur, dan antwoord ik daarop ontkennend. Er komen bepalingen in voor, die voor het behoud der stukken overbodig zijn, en alleen strekken, om het meest uitgebreide gebruik te belemmeren. Maar in vergelijking van de willekeur, waaraan wij onder 't koloniaal beheer waren blootgesteld, verheugen wij ons thans, ook in weerwil dezer bepalingen, in eene heerlijke vrijheid.

Te minder vreezen wij, dat de werking van dit koninklijk besluit drukkend zal gevoeld worden, wanneer wij letten op nog eene koncessie, die de Minister van Koloniën zich getroost heeft, in weerwil van 't geen de heer PAHUD, anderhalf jaar geleden, op hoogen toon tegenover mij heeft volgehouden. Hij wilde het koloniaal archief, ook als het bij het rijks-archief gevoegd werd, gesteld hebben onder eenen afzonderlijken ambtenaar, aan het departement van koloniën verbonden. Hij wilde dien wetenschappelijk gevormden man, „die zich door verschillende geschriften en belangrijke ontdekkingen zeer gunstig heeft doen kennen", ook bij verplaatsing als archivaris behouden. En toch is dat niet gebeurd. Het koloniaal archief komt onder het toezigt van de ambtenaren bij het rijks-archief, en het personeel dier ambtenaren wordt niet vergroot.

Wij willen niets te kort doen aan den lof, dien de heer PAHUD aan de ambtenaren bij het koloniaal archief, in het West-Indisch slagthuis, heeft toegezwaaid; wij willen gelooven aan die „belangrijke ontdekkingen", waardoor een hunner zich, volgens de verzekering van den Minister, zoo gunstig heeft doen kennen; — maar toch, men duide ons dit niet ten kwade, wij verheugen ons, dat ons, onder het oog van den tegenwoordigen rijks-archivaris, den heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, het gebruik van 't archief

zal worden toegestaan. Aan hem vooral moet grootendeels de overwinning worden toegeschreven, die behaald is. Kort na mijn strijd met den heer PAHUD in de Tweede Kamer, verscheen een artikel van den heer LAUTS in de *Amsterdamsche Courant*, waarin al mijne klagten over de verwaarloozing van het Oost-Indisch archief als overdreven, ja als geheel ongegrond werden ten toon gesteld. Dat gaf den heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK aanleiding tot het schrijven van een merkwaardig opstel over den toestand van het archief en over zijne toegankelijkheid, openbaarheid en bruikbaarheid. Wij hebben onze lezers daarmede in der tijd bekend gemaakt, in dit *Tijdschrift*, den 17den jaargang I, 177 enz. Dat opstel heeft gewis den laatsten stoot gegeven aan den waggelenden grond, waarop de Minister zich in de Kamer nog wanhopend trachtte staande te houden. Maar uit dat opstel zien wij ook, welk eene ontvangst hun staat te wachten, die het rijks-archief bezoeken, om daar in de koloniale bescheiden, waarmede het verrijkt is, bouwstoffen te verzamelen, om de wetenschap te helpen opbouwen.

„Eene geschiedenis van onze koloniën," zoo schreef de heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, „op groote schaal aangelegd, wie zou de onderneming niet toejuichen als eene eerzuil misschien voor onze vroegere grootheid, maar stellig als een gedenkteeken voor den geest van onderzoek en wetenschap in onze dagen? Moge ook die wensch nog verre zijn van zijne verwezenlijking, de geschiedschrijvers van grootere onderdeelen onzer geschiedenis, van onzen handel, van onze scheepvaart, van ons zendelingswerk, van onze Oost- en West-Indische Kompagnie, van onze voormalige bezittingen op het vaste land van Indië, zullen zich dan eerst bevredigd kunnen achten, wanneer zij, in het archief toegelaten, kunnen zeggen: Toon mij wat er is, opdat ik wete wat ik hebben moet."

Ziedaar alles wat wij verlangen!

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I.

Geschiedenis en verklaring van het traktaat van 17 Maart 1824, te Londen gesloten tusschen Nederland en Groot-Brittannië, ter regeling van de wederzijdsche belangen en regten in Oost-Indië. Akademisch Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de regten, door C. M. SMULDERS, Utrecht, J. H. SIDDRÉ 1856.

Met belangstelling namen wij dit geschrift ter hand, zoowel wegens den aard van het onderwerp, als wegens den persoon des schrijvers, een dier „inlandsche kinderen", wier positie in de Indische maatschappij aanleiding gegeven heeft tot zooveel miskenning, maar waarvan menigeen zich in de laatste jaren heeft onderscheiden, trots vooroordeel en de bezwarende bepalingen omtrent het radikaal. De belangrijkheid van het onderwerp, in het werk behandeld, komt daarenboven al dadelijk uit, door eene bloote opsomming van den inhoud, die wij hier laten volgen.

Verhouding tot Engeland betreffende de koloniale aangelegenheden sedert 1814 tot het traktaat van 17 Maart 1824; de konventie van 13 Augustus 1814; uitvoering der konventie van 1814; onderhandelingen tot een traktaat in 1820; het traktaat van 17 Maart 1824: voorloopige maatregelen en overwegingen; opening en loop der konferentiën; text van het traktaat van 17 Maart 1824; nota der Britsche gevolmagtigden; nota der Nederlandsche gevolmagtigden; toelichting en werking van het traktaat tot op de scheepvaartwet van 8 Augustus 1850. Aanhangsel: invloed van de wijziging der Engelsche en Nederlandsche scheepvaartwetten op art. 2 van het traktaat van 17 Maart 1824; de toelating van consuls in de Nederlandsche koloniën.

Wij zullen onzen lezers kortelijk met de ontwikkeling dezer punten en de wijze van behandeling trachten bekend te maken. De inleiding (bl. 1—15) bevat eene uiteenzetting van de gronden, tot bestrijding van het gevoelen van sommige Engelsche staatslieden en ook van den voormaligen Belgischen minister NOTHOMB, omtrent de niet-gehoudenheid van Groot-Brittannië in 1813 tot teruggave van de veroverde Nederlandsche koloniën. De heer SMULDERS betoogt uit onderscheiden staatsstukken, vooral in betrekking tot de onderhandelingen van den vrede van Amiens, en door de autoriteit van sir ROBERT PEEL en lord PALMERSTON, zeer te regt de verpligting van Engeland tot teruggave van die koloniën, wilde het niet regt en billijkheid ten onzen opzigte met voeten treden. Engeland had onze koloniën in be-

waring genomen ten behoeve van het huis van Oranje, en ons steeds behandeld als verkeerende in eenen exceptionelen toestand, terwijl in 1810 zelfs het plan bestond den erfprins van Oranje, later Koning WILLEM I, in het bezit van Java te stellen. Toen echter het oogenblik der teruggave was gekomen, maakte het Engelsche kabinet den meesten spoed, om eene konventie te sluiten, opdat men te 's Hage minder bekend met de koloniale aangelegenheden, waarvan de Fransche overheersching ons vervreemd had, bij overhaasting des te eer zou besluiten tot het verlies van de Kaap, Demerary, Essequebo en Berbice. Men heeft dan ook later erkend, dat het verdrag met eene overhaasting is gesloten, die de bron was van moeijelijkheden, waarbij Nederland, als de zwakste, natuurlijk niet het meeste voordeel had, en waardoor wij nog Cochin en onze nederzetting op de kust van Malabar hebben moeten missen, in zoogenaamde ruiling tegen Banka, waarop wij echter de meest gegronde aanspraken hadden.

Deze voor ons betrekkelijk zoo nadeelige overeenkomst, waarop sommige Engelsche staatslieden evenwel wijzen als een blijk van de grootmoedigheid van hun vaderland tegenover ons, bestond uit 9 artikelen en 3 additionnele bepalingen, die echter bij de uitvoering de grootste moeijelijkheden ondervonden, daar de Engelsche gezaghebbers in Indië ons schoorvoetend onze koloniën teruggaven. Vooral de Luitenant-Generaal van Benkoelen, de welbekende vijand van ons gezag, RAFFLES, legde ons stap voor stap nieuwe bezwaren in den weg. Eerst kwam het bijna tot openlijke vijandigheden te Palembang; toen weigerde hij Padang over te geven, betwistte ons de Lampongs en eindigde met zich meester te maken van Singapoera, waaruit wij hem niet meer zouden kunnen verdrijven. Wel drong het Nederlandsche Gouvernement bij het kabinet van ST. JAMES aan, deze geschillen uit den weg te ruimen, door eene nadere en betere regeling; de pogingen van FAGEL bleven echter maanden lang vruchteloos, en de onverschilligheid van het Engelsche kabinet week eerst bij het ontvangen van berigten uit Indië omtrent het gewigt, dat men daar aan het bezit van Singapoera begon te hechten. In Julij 1820 begonnen de onderhandelingen, die de heer SMULDERS uitvoerig beschrijft. Wij achten het niet onbelangrijk, het ontwerp-traktaat mede te deelen, door de Engelsche gevolmagtigden CASTLEREAGH en CANNING opgemaakt, waar tegenover een Nederlandsch ontwerp-traktaat stond, omdat die ontwerpen tot grondslag hebben gestrekt van het latere traktaat van 1824.

Art. 1. Het Britsche Gouvernement bekrachtigt de teruggave van Padang. Art. 2. Het Britsche Gouvernement ziet ook af van eenige reklames wegens de Lampong-distrikten. Art. 3. Afkeuring (désaveu) van de traktaten door RAFFLES getroffen. Art. 4. Afstand van Biliton tegen Singapoera. Art. 5. Groot-Brittanje erkent het Nederlandsche traktaat met den Sultan van Rio (van 1818). Art. 6. Alsmede de traktaten met Banjermassing, Sambas, Pontianak en Mempauwa, op voorwaarde dat zij geene bepaling bevatten die den Britschen handel aldaar sluiten. Art. 7. Verpligte mededeeling wederzijds van de te sluiten traktaten met inlandsche regeringen. Art. 8. De beide partijen beloven elkanders onderdanen, in hunne respektive bezittingen in de Oostersche zeeën, van den handel niet uit te sluiten en hen te behandelen op den voet der meest begunstigde natie. Art. 9. Belofte van beide zijden om niet elkanders vlag

te gebruiken. Art. 10. Benoeming wederzijds eener kommissie tot liquidatie der openstaande vorderingen. Art. 11. Voor het bedrag der Nederlandsche schuld aan Groot-Brittanje, zal dat rijk als aequivalent aannemen, Banka en Fultha in Bengalen. Art. 12. Na den afstand van Banka, zal Engeland Singapoera ontruimen. Art. 13. Engeland belooft ons privilegie omtrent de opium te zullen handhaven. Art. 14. Ook dat van de salpeter. Art. 15. Het *status quo ante bellum* (1795) zal in acht genomen worden ten opzigte der Nederlandsche bezittingen. Art. 16. De invoerregten zullen voor de Engelschen in de Nederlandsche bezittingen, en wederkeerig voor de Nederlanders in de Engelsche, niet hooger zijn dan het dubbel van hetgeen de nationale schepen betalen. Art. 17. Erkenning van ons aandeel in de parelvisscherij op Tutucorin en schadeloosstelling daarvoor te geven. Art. 18. In geval aan art. 11 wordt voldaan, zullen alle geldelijke verschillen, met inbegrip van de Nederlandsche vordering voor Bernagore, als vereffend worden beschouwd. Art. 19. Het kontrakt tusschen den Nederlandschen kommissaris en het Engelsch bestuur te Madras wordt bekrachtigd voor 00 jaren. Art. 20. Groot-Brittanje ziet af van de reclame wegens den eigendom van slaven op Banda. Art. 21. Ter vermijding van onaangename herinneringen zal, bij het teekenen van het verdrag, al het gebeurde te Palembang als vergeten beschouwd worden.

De Nederlandsche lezing verschilde hoofdzakelijk omtrent den eigendom van Singapoera; men wilde Biliton tegen Fultha ruilen en, bij de regeling der wederzijdsche vorderingen, onze eischen zoo hoog mogelijk opvoeren en die van de tegenpartij verminderen. Wij willen alleen aanstippen, dat, bij de destijds gevoerde konferentiën, het bestaan van Engelsche handelsagenten op Java onnoodig werd geacht. De onderhandelingen werden afgebroken, omdat men eene dépêche van den Gouverneur-Generaal HASTINGS wegens Singapoera verwachtte, en de O. I. Kompagnie over den afstand van gebied wilden raadplegen. Eerst drie jaren later werden zij weder hervat, ten gevolge van de vertoogen van den Britschen gezant te 's Hage, lord CLANCARTY, die de Britsche bewindslieden aanspoorde, in de allereerste plaats Nederland te noodzaken tot de medewerking tot wering van den slavenhandel. De heer SMULDERS toont, uit de dépêches van dien gezant, aan, dat deze de aarzeling van Nederland, om zulk eene verbindtenis aan te gaan, toeschreef aan den persoonlijken invloed van wijlen Koning WILLEM I.

Onze positie in Indië was evenwel in den tusschentijd gewijzigd, en de heer SMULDERS zet zeer juist, in weinige bladzijden, de verandering der omstandigheden uit een. Men was tot het besef gekomen, dat Engeland Singapoera niet ligt meer zou prijs geven, waartegen de Nederlandsche regering thans minder bezwaar zag, omdat ons gezag in Indië reeds eenigermate was bevestigd, maar bovenal omdat men eene ruiling van gebied op eenigzins ruime schaal wenschte, waardoor RAFFLES uit het oostelijk gedeelte van Azië werd verwijderd en eene zekere afscheiding kon worden gemaakt, tusschen de bezittingen van Engeland en Nederland. Men was te meer genegen daartoe over te gaan, omdat, zooals de heer SMULDERS ook door cijfers aantoont, onze bezittingen op het vasteland van Indië lastposten waren.

De schrijver ontwikkelt nu van bl. 50—61 den loop der onderhandelingen, waardoor het traktaat van 17 Maart 1824 is tot stand gekomen, welk traktaat in Engelschen en Nederlandschen tekst volgt, benevens de nota's, door de toenmalige gevolmagtigden CANNING en WIJNN aan den eenen kant en FAGEL en FALK aan den anderen kant gewisseld, betreffende: 1o. de

planters en inwoners van Benkoelen, de afschaffing der peper-kultuur aldaar en den toestand der inlanders; 2o. de vernietiging van het verdrag met den vorst van Acheen, door RAFFLES in 1819 aangegaan; 3o. de vraag der Engelsche gevolmagtigden om eene naauwkeurige opgave, wat men onzerzijds begreep onder den naam van „Molukken".

Wij hebben met genoegen de uiteenzetting gelezen van de redenen en gebeurtenissen, die tot het traktaat van 1824 hebben geleid. De lezer verkrijgt een uitmuntend overzigt van den toestand der wederzijdsche kontrakterende partijen en van den loop der onderhandelingen, toegelicht en opgehelderd door kritische beschouwingen en door eene goede indeeling en behandeling van het onderwerp in dit proefschrift. Daarop volgt de *toelichting* en de *werking* van het traktaat tot op de uitvaardiging der scheepvaart wetten. Dit is geenszins het minst belangrijke gedeelte. De heer SMULDERS behandelt elk der zeventien artikelen van het voor Nederland en zijne koloniën zoo hoog gewigtig verdrag, en hij staat stil bij elke moeijelijkheid, die uit de letter of de toepassing van het traktaat is voortgevloeid. Wij zullen ons alleen bezig houden met eenige artikelen, wier toepassing tot gewigtige bezwaren aanleiding heeft gegeven, of die uit eenig ander oogpunt van groot gewigt zijn.

De beide eerste artikelen van het traktaat, waarbij de kontrakterende partijen zich verbinden, elkander bij den handel op de Koloniën steeds te zullen behandelen op den voet van de meest begunstigde natiën, en van de goederen bij in- en uitvoer niet meer te zullen heffen, dan het dubbele van hetgeen voor goederen onder de nationale vlag wordt betaald, hebben vooral van de zijde der Engelschen tot velerlei klagten aanleiding gegeven. De kooplieden van Singapoera hebben herhaaldelijk beweerd, dat de strekking van de Nederlandsche politiek in Indië was eene uitsluiting van den handel van alle andere natiën, en toen in Junij 1834 de vreemde katoenen met een werkelijk onmatig hoog invoerregt werden belast, hetgeen bijna gelijk stond met een formeel verbod van invoer, vervoegden zij zich met een bitter vertoog tot het Britsche bewind. Het gevolg daarvan is geweest, dat het invoerregt op den tegenwoordigen voet werd geregeld, ofschoon de heer SMULDERS betoogt, dat de letter van het traktaat eigenlijk niet was geschonden.

Daartegenover stelt de schrijver, dat, wanneer men het tarief van in- en uitvoer in Engelsch Indië nagaat, gedurende het tijdvak van 1824 tot 1850, hoogst waarschijnlijk de uitslag voor ons bewind niet ongunstig zou zijn. Wij voor ons wenschen den handel en de koloniën geluk, dat men van beide zijden meer en meer begint in te zien, dat het beginsel van bescherming op den duur niet behoort te worden vastgehouden, en dat men veeleer zoekt naar de middelen, om de mededinging met den vreemde door aanwakkering van de industrie te kunnen volhouden. Eenmaal zal zeker het stelsel van bescherming geheel worden verlaten; wanneer is echter onzeker, en wij hopen voor de industrie van Nederland, dat men, bij het terugkeeren tot de goede beginselen, altoos met de meeste voorzigtigheid zal te werk gaan.

Aan het artikel, waarbij beide partijen op zich nemen den zeeroof te beteugelen, is, dit wordt door de Engelschen volmondig erkend, van de zijde van Nederland behoorlijk uitvoering gegeven. Het deed ons genoegen, dat de heer SMULDERS dit op nieuw konstateerde, te meer daar in onze dagen de handelaren van Singapoera op nieuw en te regt klagten aanheffen zoowel tegen het niet beteugelen van den zeeroof door hun gouvernement, als tegen de uitvoering in het algemeen aan het traktaat van 1824 gegeven.

Zeer belangrijk zijn de beschouwingen van den schrijver over de handhaving van het monopoliestelsel in de Mollukken. Merkwaardig is het, hoe hij er op wijst, dat de Britsche gevolmagtigden zich genegen betoonden, van hunne geldelijke vorderingen af te zien, wanneer eenig voordeel aan hunnen handel van onze zijde werd toegekend en dat de Nederlandsche onderhandelaren de volgende drie artikelen hadden voorgesteld. Deze luiden:

„Art. 8. Jaarlijks, te beginnen met 1825, en zoo lang het Nederlandsch Gouvernement „den alleenhandel in specerijen blijft handhaven, zullen er te Batavia voor het Britsch Gouvernement worden afgezonderd, en aan zoodanige personen, als hetzelve daartoe zal magtigen, „afgeleverd, de hoeveelheden specerijen welke zij zullen vragen, voor zoo ver deze hoeveelheid „niet te boven gaat:

„100,000 ℔ nagelen
„100,000 „ notenmuskaat
„ 25,000 „ foelie.

„Deze specerijen zullen te Batavia worden betaald volgens de middenprijzen der openbare „verkooping, die de aanvrage het laatst vooraf gegaan is, en zullen, onder voldoening der gewone regten van uitvoer naar Groot-Brittannie en Ierland of naar de koloniën van dat rijk, „moeten worden afgescheept.

„Op zoodanige gedeelten der voormelde jaarlijksche hoeveelheid, als zes maanden na ommekomst van ieder jaar niet zijn aangevraagd, zal alle aanspraak vervallen zijn.

„Art. 11. De baai van Tapanoeli, die begrepen is in de overdragt bij het voorgaande art. „omschreven, zal niet alleen ten allen tijde voor de schepen onder Britsche vlag open en toegankelijk zijn, maar zij zullen ook aldaar, gedurende derzelver verblijf, op denzelfden voet „behandeld worden als de schepen van Z. M. den Koning der Nederlanden.

„Art. 12. Z. M. de Koning der Nederlanden verbindt zich om te bevelen, dat de Engelsche „schepen, die de punt van *Anjer* op het eiland Java zullen komen aan te doen, steeds aldaar „op de vriendschappelijkste wijze ontvangen en van ververschingen en van al het noodige voorzien worden, even als de schepen onder Nederlandsche vlag."

Deze drie artikelen vervielen echter den 23sten Februarij 1824, nadat uit 's Hage het berigt ontvangen was, dat men den inhoud bedenkelijk achtte. Hoogst behartigenswaardig zijn de opmerkingen van den schrijver te dien opzigte.

„Indien Benkoelen aan Engeland ware verbleven, zoo zoude het, door „de Nederlandsche gevolmagtigden voorgestelde, artikel omtrent de jaarlijksche levering van eene hoeveelheid specerijen te Batavia, de specerijkultuur van Benkoelen vernietigd hebben *). De Nederlandsche staats„lieden sloegen het art. voor, in de meening dat toch weldra de verkoop

*) „CRAWFURD zelf erkent in zijn werk over den Oosterschen Archipel, dat eene verlating van het monopolie der Molukko's onmiddelijk den specerij-aanplant in andere bezittingen zou doen staken, daar nergens de mededinging zou kunnen worden volgehouden." STEIJN PARVÉ, t. a. p.

„van al de specerijen te Batavia zoude plaats hebben, en dat de alleen-
„handel van het Gouvernement misschien nog 2 of 3 jaren, of hoogstens
„tot 1830, zoude duren. Zij hadden daarom in dit voorstel als voorloo-
„pige gedeeltelijke maatregel, in afwachting van die toekomst, te minder
„bezwaar gezien, en dachten dat die opoffering (zoo het er eene mogt
„genoemd worden om tegen *marktprijs* aan de Engelschen te *verkoopen*)
„ons Gouvernement toch op verre na niet 100.000 p. st. zoude waard zijn.
„Sedert de gevoerde onderhandelingen zijn nu 32 jaren verloopen en de
„alleenhandel bestaat nog, en *al* de specerijen, niet in Indië benoodigd,
„worden nog bij uitsluiting in het moederland verkocht. Geen enkele stap
„is dus de Nederlandsche regering in dit opzigt voorwaarts gegaan, terwijl
„de noodzakelijkheid van het monopolie, die men ter verdediging van het
„verbodsstelsel had gebezigd, toch niet te bewijzen is *).

„Te Batavia worden geene specerijen verkocht voor de wereldmarkt,
„maar alleen voor de markt van Indië en China. De verzending naar
„Europa geschiedt niet dan voor rekening van het Nederlandsche Gouver-
„nement. Nog onderdrukt dezelfde onverzettelijke monopoliegeest den bloei
„der Molukschc eilanden en de welvaart van de bewoners. „De specerij-
„eilanden," zegt G. K. VAN HOGENDORP, „zijn aan verschrikkelijke aardbe-
„vingen onderhevig, en naarmate wij alle de boomen rondom *uitroeijen* en
„op kleine streken lands bij uitsluiting bepalen, zoo is zulk een natuur-
„verschijnsel des te geduchter, en de verwoestingen zijn eerst *na vele jaren*
„door nieuwe aanplantingen hersteld †).""

Art. 12 van het traktaat regelt thans den afstand van Singapoera en de grensscheiding tusschen de bezittingen der beide mogendheden. De Nederlandsche gevolmagtigden hadden daarbij de voorkeur gegeven aan eene denkbeeldige lijn, te beginnen van 6°. N. B. en zich uitstrekkende tot het einde van straat Singapoera, terwijl de Britsche gevolmagtigden de voorkeur gaven aan deze redaktie:

Art. 12. Z. M. de Koning der Nederlanden ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van het eiland Singapore, door de onderdanen van Z. Gr. Brit. Maj.

Daarentegen belooft Z. Gr. Brit. Maj. dat geen Britsch kantoor zal worden opgerigt op de Carimon-eilanden, of op de eilanden Battam, Bintang, Lingin, of op eenig der andere eilanden ten Zuiden van Straat Singapore, en dat met derzelver opperhoofden geene traktaten onder Britsch gezag zullen gesloten worden.

Sumatra kwam daardoor geheel aan Nederland, maar Borneo viel niet geheel binnen de denkbeeldige lijn. Nu beweert de heer SMULDERS, zoowel in zijne toelichting van art. 12 als bij zijne derde thesis, dat de bezetting van Laboan door sir JAMES BROOKE niet in strijd zou zijn met den *geest*

*) „They trust however, that, as the necessity for this exception is occasioned solely by the difficulty of *abrogating at the present moment* the monopoly of spices, *its operation* will be *strictly limited* by *that necessity*" (Nota der Br. Gvn., zie boven bl. 74.)

†) Vgl. D. C. STEIJN PARVÉ, *Het Koloniaal Monopolie-stelsel getoetst aan Geschiedenis en Staathuishoudkunde*, 's Hage 1850: „Al moest deze emancipatie van die schoone eilanden door opofferingen worden verkregen, zou daarvoor niet moeten worden teruggedeinsd, opdat een stelsel worde verlaten, dat door de kundigste en regtschapenste ambtenaren *een gruwel* is genoemd." (bl. 255.)

of de *letter* van het traktaat. Met prof. VETH zijn wij van oordeel, dat, zoo de vestiging der Engelschen op Borneo al niet strijdig was met de *letter*, dan voorzeker met de *bedoeling* van het geheele traktaat van 1824. De heer SMULDERS heeft toch zelf zoo juist ontwikkeld, dat de wederzijdsche gevolmagtigden afgezien hadden van het denkbeeld van eene regeling der geschillen, om door eene ruiling, des noods op breede schaal, het gebied der Britten voor goed van dat der Nederlanders af te scheiden. Nu moge een gedeelte van Borneo vallen ten noorden van de lijn, terwijl hetgeen ten zuiden lag voortaan gerekend zou worden aan Nederland te behooren, men redeneert hier slechts over iets, dat denkbeeldig bestaat. Het ware doel, om voortaan botsingen te vermijden, werd door de vestiging op Laboan geheel ter zijde gesteld. Dat de Nederlandsch Indische regering zich niet in die streken heeft gevestigd, is eene der grootste grieven, die wij tegen de regering van dien tijd hebben. Nu doe men niet de vraag, of Nederland zooveel voordeel trekt uit Indië, als het kon, en men beschuldige ons niet van naijver, want wij hopen dat de tijd komen zal, dat Nederland voor Indië en Indië voor Nederland zullen doen, hetgeen behoort te geschieden in beider belang, en wij beschouwen het geenszins als naijver, wanneer men een waakzaam oog houdt op zijne belangen en niet aan anderen uit handen geeft, hetgeen men zelf kan benuttigen. De stelling van den heer SMULDERS, hoe krachtig hij die trachte te handhaven, beschouwen wij dus als onaannemelijk, en de beschuldigingen tegen het Nederlandsch regeringsstelsel ingebragt zijn geene vergoelijking voor eene vestiging, die wij blijven beschouwen in strijd met de bedoeling der traktaten.

Als aanhangsel wijdt de schrijver eenige bladzijden aan den invloed, dien de wijziging der scheepvaartwetgeving op het traktaat van 1824 heeft gehad en aan de toelating van consuls in Nederlandsche koloniën. De bijlagen bevatten de ontwerp-conventie der Engelsche gevolmagtigden van 1820, de petitie der handelaren van Singapoera aan de Engelsche regering tegen de hooge invoerregten op het katoen in Nederlandsch Indië, het traktaat door RAFFLES met den Koning van Acheen gesloten, en de traktaten tusschen Nederland en de Sultans van Pontianak en Sambas en den Panumbahan van Mampauwa. De meer vrijzinnige bepalingen in deze laatste overeeenkomsten, die de Engelsche regering niet aarzelde te erkennen, vormen een scherp kontrast met den geest van uitsluiting en vijandigheid, die het door den Engelschen staatsman gehouden gedrag tegenover ons kenmerkt.

Ofschoon niet nader uitgewerkt, is de dertiende thesis, luidende: „door den eigendoms-afstand van gronden aan partikulieren in Nederlandsch Indië, zou de koloniale landbouw zeer bevorderd worden," zeer opmerkelijk. Wij zullen wel niet behoeven te zeggen, dat wij er ons geheel mede vereenigen.

Uit dit verslag van het proefschrift van den heer SMULDERS kunnen onze lezers oordeelen, of dit geschrift niet allezins belangrijk is. De schrijver heeft een' nuttigen en allezins merkwaardigen arbeid verrigt, en de wijze, waarop hij zijn onderwerp behandelt en toelicht, heeft ons het bewijs ge-

leverd, dat hij het volkomen meester is en daarvan eene ijverige studie heeft gemaakt. Het is dubbel van belang, omdat dit proefschrift het werk is van een dier „inlandsche kinderen", die door de bepalingen omtrent het radikaal gedwongen zijn naar Nederland te komen, en zich daar tot Indisch ambtenaar voor te bereiden, en aan wie zoo menig onverdiend en hard woord door de mannen van het stelsel van behoud is toegevoegd. De opdragt is door den schrijver gedaan aan zijne ouders, en terwijl dit ons trof van de zijde van den jongeling, die zoovele jaren het ouderlijk dak heeft verlaten en door duizende mijlen van het ouderhart is gescheiden, doet het ons de hoop koesteren, dat hij de sporen zal drukken van zijnen verdienstelijken vader, dien hij echter dezer dagen verloor, en dien hij alzoo, na eene jaren lange scheiding, hier op aarde niet weder zal zien. Mogt de heer SMULDERS voortgaan in zijne studiën op de wijze, als hij die volgens dit proefschrift voor een belangrijk gedeelte heeft voltooid, dan hopen wij in hem eenmaal een onzer kundigste Indische ambtenaren te begroeten. Wij voor ons wenschen daarbij, dat de naam van „inlandsch kind" geene belemmering zal zijn in zijne volgende loopbaan, opdat ook door hem iets kunne worden bijgedragen, om het vooroordeel te bestrijden, opdat men er eindelijk trots op worde, dien naam te dragen.

II.

Over de oorzaken van den strijd tusschen Engeland en zijne Amerikaansche koloniën in de vorige eeuw. Akademisch proefschrift ter verkrijging van den graad van Dr. in het Romeinsch en hedendaagsch regt, door J. P. SMEELE, 's Gravenhage C. H. SUSAN Jr. 1856.

Eenigen tijd geleden zagen wij aan de Leijdsche hoogeschool dit belangrijke proefschrift verdedigen. Wij hebben het met genoegen gelezen, èn omdat het een bewijs te meer is van de belangstelling, die zich in onzen tijd al verder voortplant, omtrent al hetgeen koloniale vraagstukken of de geschiedenis van vroegere volkplantingen betreft, èn om het standpunt, waarop de schrijver zich bij zijne voorrede plaatst. Wij beamen volkomen den aanhef, aldus luidende:

Met belangstelling en bewondering wendt Europa den blik naar de overzijde van den Oceaan, naar dien magtigen staat in de nieuwe wereld, welks verbazende ontwikkeling in eene halve eeuw een verschijnsel is, dat noch in den ouden noch in den nieuwen tijd zijn wedergade heeft.

Het is voorzeker belangrijk de wording van dien staat na te gaan, en te zien, hoe die oorspronkelijke koloniën van het Britsche rijk in Amerika zich hebben gevestigd, hoe zij in kracht en welvaart toenamen, niettegenstaande het moederland eene politiek volgde, die door de staatshuishoudkunde veroordeeld wordt.

Uit tweederlei oogpunt toch kan eene natie, die met het bezit van belangrijke Koloniën gezegend is, hare betrekking tot die gewesten beschouwen. Zij kan bij uitsluiting bedacht zijn op onmiddellijke winst en hare geheele koloniale politiek dienstbaar maken aan de bereiking van dat doel. Maar zij kan ook haren pligt beseffen; zij kan, namelijk, de ontwikkeling dier minder bevoorregte landstreken bevorderen en haar de weldaden eener beschaafde, geordende en welvarende maatschappij schenken.

In het eerste hoofdstuk schetst de schrijver de betrekking tusschen de Engelsche Koloniën in Noord-Amerika en het moederland (van 1606—1748) en het ontstaan der Koloniën Virginië, New-York en New-Yerser; daarop volgen de Koloniën in New-Engeland, als Massachusetts, New-Hamshire, Connecticut en Rhode-island; Maryland, Noord- en Zuid-Carolina, Pennsylvanië, Delaware en Georgië vinden daarna hunne plaats. Het tweede hoofdstuk bevat eene ontwikkeling van het begin en den voortgang der geschillen tusschen het moederland en de Koloniën (1748—1776, het tijdstip waarop de strijd een aanvang nam), en zet de strijdige begrippen in het moederland en de koloniën omtrent hunne onderlinge betrekking uit een. Het vierde hoofdstuk bevat meer bepaald de uiteenzetting van de staatkunde van het moederland en van de denkbeelden der toen bestaande verschillende staatspartijen, tot dat eindelijk de werkelijke strijd en de verklaring van onafhankelijkheid volgden. Warm en kernachtig zijn de bladzijden, waarmede de schrijver besluit en waarin hij in korte woorden de vermelde gebeurtenissen te zamentrekt. Behartigenswaard is de les, die hij in de volgende slotwoorden aan de voorstanders van het ijzeren stelsel van behoud geeft:

De bladzijde uit het boek der wereldgeschiedenis, die wij hebben opengeslagen, is eene sombere, maar eene schoone tevens. Eene sombere bladzijde is zij, die ons laat lezen, — gelijk zoo menige vroegere — hoe ijdelheid en trots en hebzucht en heerschzucht, jammer en ellende over de volken uitstorten; hoe de ondeugden zelfs eene anders verlichte en vrijheidlievende natie kunnen verblinden en verleiden om anderer en eigen welzijn te verstoren, om stamverwanten te onderdrukken, om al de gruwelen des oorlogs over gezegende oorden uit te storten, en millioenen schats te verspillen en stroomen bloods te doen vloeijen tot het volhouden van een onwinbaren strijd. Hoeveel gelukkiger ware niet slechts Amerika, maar ware ook Engeland geweest, hoe veel magtiger bovendien ware het geworden, als het de koloniën aan zich had gehecht, niet met den ijzeren keten van een onduldbaar meesterschap, maar met de zachte banden van wederkeerig belang en onderlinge genegenheid. Hoe kleingeestig, maar ook hoe rampzalig openbaart zich ook hier weder eene staatkunde, die slechts in geweld en onderdrukking grootheid en welvaart zoekt.

Maar ook eene schoone bladzijde is zij. Zij leert, — ook als zoo menige andere — dat regt en vrijheid zegevieren tegen geweld en onderdrukking, al wordt ook de kamp met ongelijke wapenen en krachten aanvaard. De geschiedschrijvers hebben meermalen gewezen op de merkwaardige overeenstemming, die er in vele opzigten bestaat tusschen den vrijheidsoorlog der Noord-Amerikanen in de 18de en den vrijheidsoorlog der Nederlanders in de 16de en 17de eeuw. En te regt. Beide zijn gelijk in aanvang: niet dan aarzelend, en tegen wil en dank, begon men het verzet, zoo dáár als hier, nadat alle middelen van eerbiedige overreding waren uitgeput. Beide gelijk in loop, ofschoon ook al niet in duur. Een handvol zaamgeraapte burgers tegenover de geoefendste legers, opgeworpen aanvoerders tegenover ervaren en beroemde krijgsbevelhebbers; nederlaag op nederlaag in vele ontmoetingen, maar toch geen ontmoediging of uitputting, eindelijk overwinning na overwinning en schitterende zegepraal der vrijheid. Beide gelijk in uitkomst en vruchten.- De kleine Nederlandsche republiek neemt hare eervolle plaats in de rij der Europesche Staten, en erlangt mede stem in de raadslagen der volken en wekt spoedig bewondering op en afgunst door haren bloei, hare welvaart, hare mogendheid.

De Amerikaansche Unie is als de herhaalde verschijning van dat wonder der 17de eeuw. In eene halve eeuw tijds is zij ten schrik voor Engeland, voor geheel Europa geworden. Ten schrik der staatkunde, maar tegelijk ten zegen der volkswelvaart. Millioenen, wien de bete broods ontbrak, hebben daar arbeid, brood, rijkdom gevonden. Duizende bij duizende handen hebben in Europa zelf werk gevonden om de bloeijende bevolking der nieuwe wereld met de voortbrengselen hunner nijverheid te gerieven; en de onuitputtelijke schatten van zijnen bodem

heeft Amerika in steeds klimmenden overvloed in ruil daarvoor teruggezonden, om die nijverheid of de volken zelve van Europa te voeden.

Het Engeland van onze dagen heeft der vrijgevochten koloniën te danken, den bloeijendsten tak zijner scheepvaart, de reusachtigste ontwikkeling van zijn fabriekwezen, de zekerheid tegen hongersnood voor eene bevolking, die aan de voortbrenging van eigen bodem ontgroeit, — katoen en koren! Wat zou Amerika voor Engeland geworden zijn, indien BURGAYNE of CORNWALLIS hadden gezegevierd, en het moederland met geweld die vrijheid in hare kiem hadde verstikt? — Wat beschamende vraag voor het geslacht der vorige eeuw; maar ook, wat ernstige les voor latere geslachten.

De stof is uit den aard der zaak eenigzins droog. Wij hebben niettemin met genoegen dit proefschrift doorlezen, dat, voor zooverre dit in een zoo kort bestek (140 bladzijden) mogelijk is, een vrij goed overzigt geeft van de opkomst, de oorspronkelijke staatsinstellingen en de oorzaken van de afscheuring van het moederland. Mogt de akademische jeugd voortgaan zich toe te leggen op de kennis en de geschiedenis van onze en andere koloniën, dan zullen gewis de beginselen van vooruitgang en ontwikkeling voortdurend dieper wortel schieten. De geschiedenis toch is de beste leermeesteres voor staatslieden en het ontrollen van het boek, waarin zij de merkwaardige gebeurtenissen nedergesteld heeft, kan groot nut hebben. Als zoodanig zal ook het proefschrift van den heer SMEELE eene merkwaardige bijdrage zijn en blijven. Wij hopen dat de schrijver zijne studiën op het gebied van geschiedenis en koloniën moge voortzetten; deze proeve zou er ons wezenlijk iets goeds van doen verwachten.

Varia.

De benoeming van den heer PAHUD tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië is eene algemeene afkeuring, in Nederland zoowel als in Nederlandsch Indië, te beurt gevallen. En 't kon ook wel niet anders; want de onbekwaamheid, het gebrek aan doorzigt, het gemis van kennis, door hem gedurende zijn ministeriële loopbaan aan den dag gelegd, waren zoo in 't oog springend, dat hij bij iedereen als een zeer alledaagsch man, totaal ongeschikt om een land als Indië te regeren, bekend stond. Voeg daar nu nog bij zijne zwakheid van beginselen, ja, wij durven het noemen zijne karakterloosheid in het staatkundige, die hem zoo verre heeft gebragt, dat hij, na eerst aan het ministerie THORBECKE als Minister van Koloniën te zijn opgedrongen; na, door zich gedurig achter zijne ambtgenooten te verschuilen, in de liberale Kamer van 1849 tot 1853 de ministeriële portefeuille te hebben behouden; na in April 1853 het bekende staatsstuk te hebben geteekend, waarbij 't geheele ministerie THORBECKE zijn ontslag vroeg — dat hij, na dit alles, in een ministerie van tegenovergestelde rigting niet alleen zitting bleef nemen, maar er toe kwam, om acht dagen later THORBECKE en zijne vrienden, aan wie hij alles te danken en met wie hij gemeene zaak gemaakt had, openlijk, in een in de *Staats-Courant* publiek gemaakt stuk, te verloochenen. Zie, zulk een gedrag kan door geen dozijn kruisen en grootkruisen, waarmede men zich weet te versieren, in de oogen van 't publiek worden vergoelijkt en uitgewischt. Niemand kan vertrouwen hebben in 't bestuur van zulk een man en wie waarborgt ons, dat hij, in moeijelijke omstandigheden, als opperlandvoogd van Indië, niet met Nederland zal handelen, gelijk hij als minister met zijne staatkundige vrienden en beschermers heeft gedaan?

De benoeming van den heer PAHUD tot Gouverneur-Generaal moest daarom wel een pijnlijken indruk verwekken. Maar zij heeft mij nog bovendien om eene andere reden verbaasd, dewijl, indien mijne informatiën juist zijn, daardoor de letter en de geest eener duidelijke wetsbepaling zou zijn geschonden.

Volgens het voorschrift van art. 2 van de wet van 2 September 1854 (*Staatsblad* n°. 129), waarbij het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië is vastgesteld, moet de Gouverneur-Generaal *Nederlander* zijn. Dat nu is, naar men mij verzekert, de heer PAHUD in geenen deele, immers volgens de bepalingen der wet van 29 Julij 1850 (Staatsblad n°. 44), waarbij verklaard wordt wie Nederlanders zijn.

De heer PAHUD moet aan de Kaap de Goede Hoop geboren zijn, in den

tijd toen dat nog eene Nederlandsche kolonie was, maar uit Zwitsersche ouders. Nu neemt art. 1 der wet van 29 Julij 1850 hen die geboren zijn uit ouders, *binnen het rijk in Europa gevestigd*, al zijn deze ook geen Nederlanders, wel onder de Nederlanders op, maar niet hen die geboren zijn uit ouders *binnen de koloniën of bezittingen van het rijk in andere werelddeelen gevestigd*, wanneer deze geen Nederlanders zijn.

Evenmin is de heer PAHUD later genaturaliseerd; door wetsduiding is hij dus evenmin Nederlander.

Ik geloof, dat de zaak van veel gewigt is, en daarom maak ik er opmerkzaam op, door middel van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. De Staten-Generaal, die geroepen zijn, niet alleen om wetten te helpen maken, maar ook om toe te zien, dat ze niet worden geschonden, zullen hieruit, naar ik hoop, aanleiding nemen, om de zaak te onderzoeken. Men verhaalt, dat er sprake geweest is, om den hertog van SAXEN WEIMAR te benoemen tot Gouverneur-Generaal, maar dat men daartoe niet is kunnen overgaan, omdat hij geen Nederlander is. Indien men de wet niet heeft willen overtreden voor dien verdienstelijken en door vele voortreffelijke eigenschappen uitstekenden vorst, hoe is men er dan toe kunnen komen, om de wet te schenden, in 't voordeel van iemand als de heer PAHUD?

AMSTERDAM,
1 Julij 1856.

V. L.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

In de aflevering van uw Tijdschrift van de maand Mei l.l. vind ik, wat de heer VAN HENGEL, predikant te Batavia, geschreven heeft over den zedelijken en godsdienstigen toestand van den Europeschen soldaat op Java, en over de zorg die in dat opzigt voor hem wordt gedragen.

Tot mijne uiterste verbazing lees ik echter in het „*Summier verslag*" van den chef der geneeskundige dienst over 1853 een geheel ander, daarmede strijdig, oordeel geveld. Immers op blz. 511 tref ik de volgende woorden aan: „Ik heb geen gewag gemaakt van de inrigting der hospitalen, ook niet van de huisvesting, levenswijze, voeding, kleeding, wapen-oefening der troepen enz., omdat hierover bij afzonderlijk rapport van 12 April l.l. is gesproken, en men bovendien, op het punt van *hygiène*, dit alles kan te zamenvatten in deze woorden: *er wordt zoo in het algemeen als in het bijzonder voor het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat liefderijk gezorgd.* Blijkbaar heeft die zorg, en de daaruit voortgevloeide verbeterde levenswijs, veel bijgedragen tot de mindere sterfte onder de militairen, gedurende de laatste jaren."

Weet gij, mijnheer de redakteur, wat ik nu vrees? Ik vrees, dat men, op deze woorden wijzende, zal zeggen: ziedaar een geheel ander getuigenis van een man, die, uit hoofde zijner betrekking, het best van allen weten kan, hoe het met de zaak gelegen is. Zoo zal men hem gelooven, en den heer VAN HENGEL niet. En toch verdient de laatste allezins geloof. Hij

heeft goed gezien; en; indien ik wel onderrigt ben, dan heeft de steller der aangehaalde woorden van het „*Summier verslag*" vroeger eveneens gezien. Maar in den laatsten tijd moet er bij hem eene groote verandering hebben plaats gegrepen.

Ondertusschen hopen wij, dat men, door het liefelijk gekweel van het *Summier verslag*", zich niet in slaap zal laten wiegen. Er is inderdaad verbetering van den toestand van den soldaat volstrekt noodig; maar die verbetering zal niet komen, tenzij men algemeen van die noodzakelijkheid overtuigd is.

OTERDOM, 7 Julij 1856. Dr. NIEBOER.

Iemand, die onlangs Singapoera bezocht, deelt daaromtrent het volgende mede:

„Eigenlijk heb ik er niets gezien en is er ook niets te zien dan een enorm handelsvertier en alles wat daartoe behoort: zware pakhuizen, zeer veel handelaren, Engelschen, Chinezen, Perzen, Armeniërs, Joden, Jezuiten, Mooren, van allerlei uitzigt en kleederdragt. Niets van de Hollandsche bedaardheid en kleingeestigheid. Alles leven, beweging en „zaken-doen." In 't kort, wanneer men uit de stille Hollandsche kolonie komt, wordt men daar duizelig, te meer, wanneer men allerlei commissiën moet verrigten, den weg niet weet, en met een angstig hart zijne Spaansche matten ziet wegvloeijen als kwik.

„In tegenstelling van Nederlandsch Indië, enkele plaatsen uitgezonderd, is te Singapoera alles groot en zwaar, volstrekt niet-poppig. De pakhuizen zijn dikwijls niet eens gekalkt; dat behoeft niet; en toch worden in die onaanzienlijke groote steenhoopen handelsbetrekkingen met de geheele wereld aangeknoopt. Den indruk, dien Singapoera op iemand uit Nederlandsch Indië komende maakt, kan men gelijkstellen met dien van een plattelandsbewoner, die voor het eerst Amsterdam bewondert. Alles is te Singapoera, wat den handel aangaat, op groote schaal. De plaats ziet er niet morsig, maar alleen goed uit. Alles is voor het gemak en nut ingerigt, en zonder zich nu juist aan verwaarlozing schuldig te maken, heeft men weinig met elegance op. Men kan zien, dat aan alles zorgvuldig de hand wordt gehouden, — maar eene Engelsche, geen Hollandsche hand: eene ferme en liberale hand, en niet, zoo als bij ons, eene bekrompene hand.

„De rijke Engelschen hebben zich nedergezet op de vele heuvels rond de stad; doch daar ziet men niet veel van de Bataviasche schoonheid. De wegen zijn nog slecht, en in de dalen vindt men meestal nog wildernis. Maar Singapoera is nieuw en gaat met den dag vooruit. Bovendien houden de Engelschen hier meer van „comfort" dan „to make much show." Voorzeker heeft het leven daar ook zijn lasten en zorgen, maar men gevoelt zich daar toch bevrijd van kleingeestigheid.

„Jammer, dat Singapoera ook zijne gebreken heeft, en dat wel zeer lastige gebreken. Men berekent, dat er in 1855 ongeveer 250 menschen door tijgers zijn weggehaald. De stad ligt op een eiland, dat welligt de

grootte van eene Javaansche residentie heeft, en door eene lange, smalle straat van den vasten wal van Azië is gescheiden.

„Ook de toepassing der Engelsche wetten levert in de praktijk hare bezwaren op; bezwaren, die echter niet *zooveel* schade doen als het stelsel voordeel doet. De drukpers handhaaft dat vrijgevige stelsel, maar wijst eenvoudig de verkeerdheden en slechte uitvoering hier en daar aan.

„Wij Hollanders schijnen geen slag meer te hebben, om groote stelsels en plannen in werking te brengen, en, zonder eigenlijk groote verbeteringen te maken, blijven wij menschen van orde en „bepalingen"; ja, de ambtenaren bewonderen die ingewikkelde machinerie van bepalingen en schrijverij. Te Singapoera ziet men, behalve de officieren, die buiten dienst nog in politiek gaan, geen goud- en zilvergalon. Het zou toch nutteloos zijn; want de Engelschman heeft te veel eerbied voor wetten en gebruiken, dan dat het niet noemenswaardig getal ambtenaren aldaar zich zou behoeven op te tooijen. Oorlogstoebereidselen ziet men te Singapoera niet.

„Kundige Engelschen klagen over de gemakkelijk uit den weg te ruimen gebreken van hun stelsel; maar ons stelsel bespotten en verfoeijen zij, verklarende, niet te kunnen begrijpen hoe wij daaronder kunnen leven."

Indien wij wel onderrigt zijn, dan zijn de verslagen, die de Minister van Koloniën jaarlijks van den Gouverneur-Generaal ontvangt, vrij wat uitvoeriger, vollediger en belangrijker, dan de magere opstellen, waarmede de Kamer tot dus verre is begiftigd, en die voor de verslagen moeten doorgaan, welke bij art. 60 der grondwet zijn bedoeld. Daarin komt onder anderen eene afdeeling voor, die de *politieke* verhouding der kolonie behandelt, maar daarvan wordt der Kamer niets medegedeeld. En toch houden wij het er voor, dat zij juist daaraan groote behoefte heeft. Door een eenvoudig *administratief* verslag verkrijgt zij eene zeer onvolledige kennis van Indië. En die kennis zal op dezelfde hoogte blijven, zoolang het Gouvernement haar het overzigt van het *politiek* beheer onthoudt. Daardoor zal het haar onmogelijk zijn, immer juist te beoordeelen, hoe het nieuwe regeringsreglement werkt. Zij zal nimmer regt weten, welke beginselen de regering in haar bestuur volgt.

Wij weten zeker, dat het verslag tegenwoordig op zeer breede schaal, door den algemeenen sekretaris der Indische regering, wordt bewerkt. Hoogst belangrijke berigten en beschouwingen komen daarin voor, in hoofdstukken over kracht van 't openbaar gezag, vereenigingen, drukpers, godsdienst enz. Maar dat alles wordt nu waarschijnlijk in een hoek van 't ministerie van koloniën weggeschoven.

Zou de tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer MIJER, daarover niet anders denken?

Eene vreesselijke gebeurtenis heeft te Kedong Kebo, in de residentie

Bagelen, op Java, plaats gegrepen. Den 12den Maart ll. stortten aldaar drie gebouwen, uitmakende de kazernes, de gymnastie- en de ambachtszaal van het korps pupillen, gelijktijdig in. De gebouwen waren door een steenen muur omgeven, maar bestonden zelve uit bamboe met houten stijlen, en 't was sedert lang bekend, dat ze in een wrakken en zelfs bouwvalligen toestand verkeerden. 't Is dus niet te verwonderen, dat, toen een zware valwind op hen nederkwam, zij plotseling ineenzakten, zoo dat de daken op de vloer nederstortten en alles wat er onder was verbrijzelden.

Op dat oogenblik bevatten de kasernen 200 pupillen, meest allen nog kinderen, die zich onder de ijzeren kribben en zware houten tafels of door de vlugt naar buiten zochten te redden. De meesten hunner mogt dit gelukken, doch vier werden geheel en al verpletterd en later in zulk eenen verminkten staat teruggevonden, dat de pen dien niet mag beschrijven.

Bovendien is nog de sergeant VOGELENSANG, bij dezen droevigen ramp, omgekomen, en het slagtoffer geworden van zijne zelfsopoffering. Met levensgevaar had hij eerst zijne eigene kinderen gered; toen snelde hij op nieuw in de kaserne, om hulp te verleenen — maar een der groote dwarsbalken stortte op hem neder, sloeg hem letterlijk een der voeten af, en deed hem weldra bezwijken.

Intusschen heerschte er de grootste verwarring en ontsteltenis. Boven het geratel van een hevig onweder, het gekletter van zware stortregens, geloei van fellen wind, klonk het gekerm en gegil der ongelukkigen uit, die zwaar gekwetst naar het hospitaal werden gedragen. Hun aantal bedroeg 14, waarvan er een den volgenden dag overleed en twee bij voortduring in een zeer bedenkelijken toestand verkeerden.

Vóór er appel was geslagen, om de vermisten te kennen, wist de een natuurlijk niet, welk lot de andere had ondergaan, of waar hulp moest worden aangebragt. Al de kinderen stonden nu, zonder huisvesting, onder den blooten hemel. De officieren van het garnizoen en de andere te Kedong Kebo gevestigde familiën kwamen dezen ongelukkigen edelmoedig te hulp. Bij troepen van 12 en 14 werden de jeugdige pupillen bij hen onder dak genomen, en ruimschoots werd in hunne eerste behoefte voorzien.

Den volgenden dag had de ter aarde bestelling der slagtoffers plaats. De lijken werden gevolgd door het gansche garnizoen, zoo officieren als minderen. Is het te verwonderen, dat menige traan langs de krijgsmanswangen biggelde, toen het stoffelijk overschot van de ongelukkigen in den schoot der aarde werd nedergelegd? En 't zal ons niet bevreemden, wanneer menig lezer het berigt van deze vreesselijke gebeurtenis niet zonder aandoening verneemt.

Maar op wien drukt nu de schuld? Een ramp van hooger hand kan men dit voorval niet noemen. 't Ongeluk moet worden toegeschreven aan de zwakheid der gebouwen, en wij weten zeker, dat het gouvernement meer dan eens op het onvoldoende en ondoeltreffende dier gebouwen is opmerkzaam gemaakt.

Bij de eerste vorming van het pupillenkorps, heeft men de gebouwen gebruikt, die men te Kedong Kebo aantrof. Maar waarom spoedig daarna, ja in al die jaren, geen maatregelen genomen tot het oprigten van geschikte en goed gebouwde lokalen, zoo als bedoeld is in het reglement voor het pupillen-korps art. 51 en 52 (besluit van den Gouverneur-Generaal van 15 Junij 1850 nº. 60)? Is men daarop ingeslapen, niettegenstaande sedert 1 Januarij 1851 de militaire gebouwen weder zijn gebragt onder militair beheer, waarvan zij in 1829 door den Kommissaris-Generaal DU BUS waren vervreemd? Schuilt hier weder eene, zoo dikwijls opgemerkte, laakbare, ja hier zelfs in de uitkomst misdadige onverschilligheid, waaruit men nu door een vreesselijken ramp wordt opgewekt? Nadat zeven jaren in zorgeloosheid en onverschilligheid zijn voorbijgegaan, storten de zwakke bamboe-loodsen boven de hoofden der kinderen in en verpletteren velen hunner, die daar aan de zorg van 't Gouvernement waren toevertrouwd.

't Is voorwaar niet te denken, dat de genie niet voldaan zou hebben aan art. 41 van de instruktie voor den direkteur van dat wapen (Besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 November 1850 nº. 9). Telken jare bij het aanvangen der goede moeson, ziet men allerwege de chefs over Java uitvliegen, om regts en links te inspekteren. Bijna is niet te veronderstellen, dat veronachtzaamd zou zijn het voorgeschrevene voor het houden der algemeene inspektiën, art. M, *kazernement-gebouwen*, in 't Besluit van den Gouverneur-Generaal van 26 Februarij 1846 nº. 46.

De rapporten van inspektiën komen in bij het Gouvernement. Men verhaalt ons (en wij weten zeker dat het zoo is), dat de kommandant van het leger, in zijn inspektie-rapport over 1851 aan den Gouverneur-Generaal, van den treurigen toestand der kazernering de Kedong Kebo gewag heeft gemaakt. Daarin moet zijn gezegd, dat het pupillen-korps eene instelling is, die alle verwachting verre overtreft, en die de schoonste uitkomsten belooft. Het korps werd, bij die gelegenheid, in de bijzondere bescherming van den Gouverneur-Generaal aanbevolen, met de opmerking dat het meer uitgebreid *en spoedig naar eene meer geschikte plaats verlegd behoorde te worden*. Tevens werd bekend gesteld, dat het korps *in slechte bamboe-loodsen* gehuisvest was, en dat, uit gebrek aan lokalen, pupillen in de infirmerie, kinderen van 12 jaren, in 't zelfde vertrek met syphilitische soldaten werden verpleegd!!

Dat werd door den kommandant van het leger in 1851 aan 't Gouvernement bekend gemaakt — men laat de zaak gelijk zij was — en in 1856 storten de lokalen in, en vinden de arme kinderen onder de puinhoopen hun graf!

De Gouverneur-Generaal zendt gewoonlijk dergelijke rapporten, met zijne konsideratiën en advies, aan den Minister van Koloniën in Nederland. Zoowel het Indisch bestuur als het opperbestuur zijn alzoo, sedert vele jaren, bekend geweest met den bouwvalligen staat der gebouwen te Kedong Kebo. Waarschijnlijk schuilt het kwaad dus weder op de gewone plaats. Vermoedelijk heeft men op Java gewacht op beschikkingen uit Nederland;

want wanneer het geldkwesties betreft, dan zijn den Gouverneur-Generaal de handen gebonden. De beschikkingen van den Minister van Koloniën hebben zich laten wachten — tot de arme kinderen de slagtoffers zijn geworden van zijn verzuim!

Thans heeft de Gouverneur-Generaal, eigener autoriteit, wel moeten handelen. Thans, nu het ongeluk, dat men had kunnen voorkomen, heeft plaats gehad, is het pupillen-korps verlegd naar het steenen gebouw te Gombong. Had men naar onzen raad geluisterd, die reeds eenige maanden geleden in dit Tijdschrift is gegeven, dan zouden talrijke menschenlevens zijn gespaard gebleven.

Moet er nu geen onderzoek gedaan worden naar den schuldige? Moet het kwaad niet gestraft worden op eene àndere wijze, dan door de konsciëntie, de openbaarheid en de publieke opinie?

In de residentie Rio hebben, in Maart en April ll., verwikkelingen met de Chinezen plaats gehad, die de ingezetenen der hoofdplaats angstige oogenblikken deden doorbrengen. Bij die gelegenheid heeft de onderkoning van Rio, een der getrouwste vasallen die 't Gouvernement in Indië bezit, zijne gehechtheid aan Nederland op nieuw schitterend bewezen.

Rio was bijna geheel ontbloot van alle middelen van verdediging, dewijl de resident had goed gevonden, voor eene expeditie gebruik te maken van *al* de kruisbooten, die op Tandjong Pinang gestationeerd liggen, *al* de kruisbooten, die zich onder het opzigt van den onderkoning bevinden, gelijk ook de schoenerbrik *Egmond*, mede te Tandjong Pinang gestationeerd, en een van Muntok ontboden adviesbrik, met een veertigtal manschappen van 't garnisoen te Rio, dat overigens zeer gering is. Deze gansche magt was door den resident naar de Anabas- of Natunas-eilanden gezonden, om tegen de roovers te ageren, die, volgens eene mededeeling in de *Singapore-Freepress* van 20 Februarij ll., zich daar zouden ophouden. Dit berigt in het Singapoersche dagblad was de eenige zekerheid die men had, en toch had dit produkt der Engelsche drukpers zooveel krediet bij den resident, dat hij tot eene expeditie besloot, waarbij Rio van al zijne verdedigings middelen ontbloot werd, in weerwil van de ernstige waarschuwingen en den dringenden raad van den onderkoning. De laatste wilde aanvankelijk ten minste een paar kruisbooten te Rio voor de veiligheid der plaats behouden, maar ofschoon zij zijn partikulier eigendom zijn, voor zijne rekening door het Gouvernement op Java gebouwd, toch eischte te resident ze allen.

De onderkoning voldeed aan dien eisch. De kruisbooten werden afgegeven; onder trompet-geschal werden de troepen ingescheept, en de vloot ging den 29sten Maart ll. onder zeil. Den resident moge dit schouwspel vermaakt hebben, de meeste ingezetenen zagen het met bekommering aan.

Twee dagen later werd te Rio het officiële berigt aangebragt, dat zes kleine rooverspraauwen zich werkelijk op de Anabas-eilanden hadden vertoond, doch in aller ijl de vlugt hadden genomen, toen door de autoriteit drie

gewapende sampang's op hen waren afgezonden. Sedert dien tijd waren zij niet meer gezien. Dit berigt deed dus reeds het nuttelooze der expeditie derwaarts genoegzaam zeker zijn.

Tot den 15den April ll. bleef te Rio alles rustig, doch de Chinezen hadden zeer goed opgemerkt, dat men zich genoegzaam van alle verdedigingsmiddelen had ontbloot. Den 10den ontving men verontrustende berigten omtrent de gezindheid van een genootschap onder de Chinezen, bekend onder den naam van „Tinteh-Kay" of „Moeka Itam", dat zoo wel in de residentie Rio als in de omstreken van Singapoera zijne vertakkingen heeft. Zij, die daartoe behoorden, hadden het plan beraamd, om de „Kwani-Haijs" of de „Moeka Mera", eene andere soort van Chinezen, te Rio, aan te vallen en te verdelgen. De Onderkoning van Rio, die 't eerst dit berigt ontving, gaf daarvan niet alleen kennis aan den resident van Rio, maar ook aan den toemenggong te Singapoera, die tevens verzocht werd, alle middelen in 't werk te stellen, om de woelingen der Chinezen te Singapoera en vooral te Djohor te stuiten, waar, volgens geruchten, reeds 5000 Chinezen gewapend verzameld waren, ten einde op het Nederlandsch grondgebied een aanval te doen.

Dit berigt kwam echter te laat te Singapoera, om het kwaad in zijne geboorte te kunnen stuiten. Reeds waren eenige duizenden Chinezen van Singapoera op Moeka Koening, Noengsa, Tring en Banban geland, die onmiddellijk begonnen te moorden en de gambir- en peperplantages te vernielen. Eenige dagen gingen zij met dit vernielingswerk voort, zonder dat noch de resident noch de onderkoning in staat waren iets daartegen te doen, want over geen enkele kruisboot konden zij beschikken. Vóór de onderkoning de ingezetenen van de verschillende eilanden, onder zijn beheer, te Penjingat had verzameld en gewapend, hadden de muitelingen reeds groote verwoestingen aangerigt.

Eindelijk was deze, in der haast bijeengebragte, expeditie gereed, en werd HADJI IBRAHIM, een broeder des onderkonings, met eenige sampang's en manschappen door den onderkoning naar Tring en Noengsa gezonden. Volgens mededeelingen van het hoofd aldaar, radja JAKOB, waren er reeds 3000 Chinezen van Singapoera geland, die zich op drie verschillende plaatsen binnen de soengi's hadden verdeeld, namelijk: Noengsa, Banban en Moeka Koening, met het plan, om al het volk van den kapitein der Kanton-Chinezen te Rio, de zoogenaamde „Kwani-Haijs" te verdelgen. Ook werd aan HADJI IBRAHIM berigt, dat zeker welbekende Emoy-Chinees te Tandjong Pinang deze zaak heimelijk had bewerkt, en zelfs den vijand, namelijk de Singapoersche Chinezen, van kruid en wapens had voorzien, en met geld had ondersteund, met het doel, om het hoofd der Kanton-Chinezen te Tandjong Pinang te vermoorden en te ruïneren, uit wraak wegens de belangrijke verliezen, die de Emoy-Chinees, sedert de aanneming van de amfioen-pacht voor dit jaar, geleden heeft, en die hij vermeent, dat hem door de tegenwerking van den kapitein der Kanton-Chinezen zijn berokkend.

Men was te Rio algemeen van oordeel; dat, indien de resident het noodige onderzoek bewerkstelligt, hij ongetwijfeld achter de waarheid zal komen; maar men vreesde, dat dit niet het geval zou wezen. Ondertusschen was men in gespannen verwachting en niet zonder bezorgdheid over den afloop dezer zaak.

'S HAGE, 11 Julij 1856.

Den HoogWelGeboren Heer
Dr. W. R. Baron VAN HOËVELL S. T.
te 's Gravenhage.

HoogWelGeboren Heer!

Met de laatst hier aangekomen landmail ontving ik uit handen van een zeer geacht koopman op Java, het ondervolgende berigt, hetwelk ik van belang acht ter uwer kennis te brengen, zoo als ik dan ook de eer heb bij dezen te doen. Het is gedateerd den 5den Mei 1856. „Men ziet de „komst van den nieuwen Gouverneur-Generaal met verlangen te gemoet, in de „hoop dat deze de verlenging van huurkontrakten in de Vorstenlanden en „van Gouvernements-kontrakten zal kunnen tot stand brengen, en dat hij „in vele opzigten billijker en gemoedelijker zal te werk gaan, dan de te„genwoordige Gouverneur-Generaal, over welken velen zich met regt te „beklagen hebben! Ook het doel der uitgifte van *woeste gronden*, wordt „door dit Gouvernement tot eene *nulliteit* gemaakt, daar behalve *gambier* „en *papaver*, (dat zich laat begrijpen) nu ook den huurders wordt ver„boden om *koffij* en *suiker* te kultiveren, — en daarvan zelfs een speciaal „artikel in de kontrakten voorkomt. Men mogt hierover, in Holland, de „*Tweede kamer* wel doen interpelleren, want, als voor exploitatie van gron„den, den planters zoodanig de handen gebonden worden, wat blijft hun „dan over? — Ware het met zoo vele restriktiën niet beter de verhuur „van woeste gronden maar geheel te verbieden?"

Ik ben van gevoelen, dat dit verbod *niet* uit den boezem der Indische regering of van den Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST gekomen is, maar wel uit het vorige ministerie van koloniën. Hoe dit ook zij, die nieuwe maatregel heeft onder de industriële ingezetenen van Java groote verslagenheid veroorzaakt, dewijl nu weêr met een pennestreek de bodem is ingeslagen aan de vooruitzigten in den landbouw en fabriek-ondernemingen, welke door Kommissarissen-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES en VAN DEN BOSCH voor het algemeen belang waren geopend. Ik behoef het uwe helderziende oogen niet te ontwikkelen, hoezeer die nieuwe ristriktiën, voor de exploitatie van woeste gronden op Java, eene noodlottige uitwerking moeten hebben op de landelijke ondernemingen aldaar en op den handel in Nederland. Alle vertrouwen op de regerings-handelingen in de koloniën moet daardoor verdwijnen. Hetgeen weleer werd beweerd: „*dat wat het eene bestuur* „*op Java tot stand bragt*, *een ander daaropvolgend bestuur weder vernietigt*", wordt daardoor op nieuw bevestigd. Zonder tusschenkomst van de wetgevende

magt in Nederland, en zonder verandering in deze gewigtige aangelegenheden, waaraan zoo vele belangen verbonden zijn, zal wel alle vertrouwen op het koloniaal bestuur verbeurd zijn! Ten gevolge van het dralen des Gouvernements, om toe te staan dat de bestaande kontrakten van huurlanden op Java verlengd worden, zijn reeds verscheidene ondernemers *geruïneerd* geworden, anderen zoodanig in hunne financiële omstandigheden achteruitgegaan, dat er nu veel tijd en vele grootere opofferingen noodig zullen zijn, om er zich weder boven op te werken.

Vroeger was ik als ambtenaar in de kolonie, bij het algemeen bestuur te Soerabaja geplaatst, later was ik, gedurende vele jaren, als industriële, speciaal in landelijke ondernemingen werkzaam. In beide die betrekkingen is mij bij ondervinding bekend, dat door de hiervoren genoemde Kommissarissen-Generaal groote opofferingen gedaan zijn, om de partikulieren over te halen, mede te werken tot het kultiveren van woeste gronden en het leveren van produkten voor de *Europesche markt*. Daarom te meer schijnt van thans een raadsel, waarom eensklaps al die voordeelige medewerking van partikuliere kapitalen in het belang van handel en landbouw moet worden tegengewerkt en vernietigd! Kan de oplossing ook gezocht worden in den *vrijen arbeid* der Javanen? Zou men ook daarom partikuliere suiker-fabrieken en koffijlanden beperken, ten einde de Javanen te noodzaken, om op Gouvernements-établissementen te *moeten* werken; alzoo alle bestaande weldadige konkurrentie voor den Javaanschen arbeider wegnemende? Of zou men, alleen het noodlottig „*batig slot*” in het oog hebbende, de voortbrenging der produkten voor de Europesche markt willen beperken, ten einde het monopolie van Gouvernements-produkten te handhaven? Deze en soortgelijke vragen zijn ons voor den geest gekomen, zonder een bepaald antwoord te kunnen geven. Wij achten derhalve deze zaak van genoegzaam gewigt voor het algemeen belang, om U, als Volksvertegenwoordiger, daarvan mededeeling te doen, ten einde U in staat te stellen om als zoodanig te kunnen handelen in het belang van Nederland en zijne koloniën, vooral van de ingezetenen dezer laatsten, die ten eeuwigen dage met erkentelijkheid en dankbaarheid zich Uwe belanglooze medewerking en bescherming, aan hen en hun nageslacht verleend, zullen herinneren.

Mogt het U soms beter voorkomen, vooraf van dezen brief mededeeling te doen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, dan zullen wij dit zeer gaarne zien.

Met bijzondere onderscheiding en gevoelens van hoogachting heb ik de eer te zijn, enz.

****

Fragment uit een reisverhaal.

IV.

's Konings jaardag te Menado. Tanawangko. Vertrek van Menado. Soerabaja.

'S Konings verjaardag was intusschen aangebroken. Zeer tot spijt van de goede ingezetenen van Menado, die in de nabijheid van het fort wonen, en voor wie het dag- en nachtschot reeds eene bron van grieven, doch tevens een onuitputtelijk onderwerp van gesprekken was, begon de dag met een vreesselijk kanon-gebulder, en werden er op verschillende tijdstippen de gebruikelijke 101 schoten gedaan, iets dat, hoeveel kruid het ook kost echter in Indië niet af te keuren is, daar het op de zintuigen werkt en den inlander een groot denkbeeld geeft van de magt van den Koning van Nederland (Radja Wolanda). Ten zeven ure paradeerden garnizoen en schutterij, en daarna begaf zich alles in groote tenue naar de kerk, zelfs de Heidensche hoekom-besar van Bantik en de kapitein- en luitenant-Chinees niet uitgezonderd; de laatsten hadden zelven verzocht, dat zij daar mogten verschijnen. De zendeling van Tanawangko BOSSERT was overgekomen, om de dienst te doen, daar die van Menado, LINEMANN, ongesteld was; eerst preekte hij in het Nederlandsch voor de Europeanen alleen, en daarna in het Maleisch voor het geheele auditorium.

Ten 11 ure verscheen het geheele Menadosche personeel voor den resident; de sekretaris, de pakhuismeester, een paar klerken, de landmeter, de officieren van de schutterij, de militaire kommandant en de officieren van gezondheid, de zendelingen van Menado en Tanawangko, de beide geëmploijeerden der Handelmaatschappij, nog twee Europeanen en een Alfoersch burger, die den handel vertegenwoordigden, de onderwijzer van de Nederlandsche school van Siao, de hoekom-besar's van Menado, Klabat-beneden, Aris, Bantik, Negeri-Bahroe en Likoepang, de kapitein en de luitenant der Chinezen. De sekretaris, als de hoogste in rang der aanwezigen, wenschte den resident geluk met 's Konings verjaardag, en deze verzekerde de aanwezigen van 's Konings bijzondere toegenegenheid, enz. enz. Daarmede liep de plegtigheid af.

Ik noemde zoo even den radja van Siao — spreek uit Siouw. Zijn rijkje, dat 25 of 30,000 inwoners telt, is een der drie, in welke de groep der Sangir-eilanden verdeeld is. Reeds op zijn 4de jaar was hij zijnen voorganger opgevolgd, en gedurende zijne minderjarigheid regeerde een president

in zijnen naam, onder het oppertoezigt van den resident van Menado. Men had den radja voor zijne opvoeding naar Menado gezonden. Eenigen tijd geleden waren eenigen zijner rijksgrooten gekomen, om hem, die nu 15 jaren telde, terug te verzoeken. De resident had echter begrepen, dat zijne opvoeding verre van voltooid was, spoorde de afgevaardigden aan, om nog wat geduld te hebben, en bragt tevens den jongeling, opdat hij met meer vrucht zoude leeren, bij den onderwijzer DIRKS in de kost. Daar ging hij nu ter schole, met nog meer zoons van inlandsche hoofden, die zoodoende eene eenigzins Europesche opvoeding erlangen. Jammer is het, dat zij onze taal zoo spoedig weder verleeren, omdat hier, althans op de meeste plaatsen, de gelegenheid ontbreekt, om die sprekende te onderhouden, en veelal de lust tot lezen bij hen gemist wordt. Majoor PELANKAHOE maakte daarop eene eervolle uitzondering. Indien men bepaalde, dat op den duur de briefwisseling met de hoofden in onze taal, in plaats van in het Maleisch, plaats zou hebben, zou dit wel verbeteren, daar, zoo als ik reeds vroeger aanmerkte, de Alfoer geschiktheid bezit om haar te leeren.

De vruchtbare en wel bevolkte Sangir-eilanden erkennen sedert geruimen tijd onze opperheerschappij, die zij naauwelijks voelen, daar wij er geene ambtenaren en geen garnizoen hebben, zoodat zij zoowat kunnen doen wat hun behaagt en zich onder anderen weinig storen aan de bepalingen, dat er geene Europeesch getuigde schepen mogen handel drijven. Hunne produkten, klapper-olie en kakao, de laatste 25 pCt. meer waard dan de Menadosche, brengen zij echter zelven met hunne praauwen naar Menado of Ternate, van waar de Manillanezen de kakao komen afhalen. De radja's hebben het hooge regtsgebied niet; dat wordt te Menado uitgeoefend.

De inwoners zijn reeds sedert lang tot het Christendom overgegaan. Met het verval der kompagnie, de onverschilligheid jegens de buitenbezittingen, waarvan men nu pas terug komt, en den vijandelijken geest tegen de christenzaak, die ook nu begint te verdwijnen, werden hunne geestelijke belangen echter volkomen verwaarloosd, en zij *geheel en al* van godsdienstig onderwijs verstoken, misschien reeds sedert een zeventigtal jaren. Doch niettegenstaande hun Christendom zeer vervallen is en er vele ondeugden bij hen huisvesten, stelden zij er toch nog altijd prijs op, en hebben zij tot nu toe wederstand geboden aan alle herhaalde pogingen der Mahomedanen, vooral der Arabische handelaren, niet minder ijverig voor de godsdienst des profeets dan voor hunne geldelijke belangen, die hen tot den Islam wilden overhalen. Indien men echter niet spoedig daar eenen zendeling vestigt, zal het te laat en de eenige band verbroken zijn, die de Sangir-eilanden aan Nederland hecht. Ik meen, dat de te Menado gevestigde zendelingen er daarom ook bij het hoofdbestuur zeer op hebben aangedrongen. Waarschijnlijk zal echter aan dat verzoek, aan die waarschuwing geen gehoor gegeven worden, want Java.... maar ik heb er genoeg over gezegd, en 't is waarschijnlijk toch: Vox clamantis in desertis.

Wij onderhouden op de Sangir-eilanden zes slecht bezoldigde schoolmeesters, op een traktement van eenige weinige guldens, — ik geloof van 3

tot 6 's maands! De resident stelde belang in deze eilanden; hij had het voornemen opgevat, die in den loop van het jaar te bezoeken en den zendeling LINEMANN uitgenoodigd hem te vergezellen, om den geestelijken toestand te onderzoeken.

In 1835 was er een besluit genomen, waarbij bepaald werd, dat Ternate en Menado te zamen éénen predikant zouden bezitten. De snuggere ontwerper had misschien nooit eene kaart van de Molukko's gezien, en schijnt ten minste geheel onbekend geweest te zijn met de moessons, die met zeilschepen eenen ophaalstogt naar een der beide plaatsen tot eene zeer langwijlige bezigheid maken. De dwaasheid van het besluit sprong dan ook zoodanig in het oog, dat men het nooit ten uitvoer gelegd en daarentegen op beide plaatsen eenen zendeling-leeraar gevestigd heeft. Voor de Molukko's schijnen mij die nuttiger te zijn, dan predikanten. Behalve het in mijn oog ongerijmde dat deze laatsten gouvernements-ambtenaren zijn, van het Gouvernement hunne aanstelling ontvangen en daaraan geheel onderworpen blijven, zoodat het hen naar goedvinden verplaatst en bevordert, hunkeren zij altijd om naar Java te komen en beschouwen zij de Molukko's slechts als de sport voor hoogere bevordering. Dus kan er geen gehechtheid tusschen den leeraar en de gemeente ontstaan. Maar ook, bij het geringe aantal Europeanen dat hier gevestigd is, bij den lagen trap van beschaving waarop de inlandsche kinderen staan, wegens de omstandigheid dat verreweg het grootste gedeelte der gemeente inlanders zijn, zou ik, misschien op de hoofdplaats Amboina uitgezonderd, door de geheele Molukko's heen, boven predikanten zendelingen verkiezen, die weten, dat zij er hun leven zullen slijten, die meer tot den inlander afdalen, daartoe, door den aard hunner werkzaamheden, meer geschikt zijn, en vooral zich meer aan hunne gemeente hechten. Buitendien — daar ook hier de financiële kwestie moet geraadpleegd worden — men kan minstens drie of vier zendelingen voor eenen predikant en dus meer beschikbaar personeel hebben. Ik hoop daarom, dat de, in dien geest gedane, voorstellen bij de regering ingang zullen vinden.

De zendelingen ontvangen — ten minste in de Menahassa — een maandelijksch traktement van ƒ 125, en aanvankelijk eene zekere som om een huis te bouwen of te koopen, waarin de bevolking hun echter nog al te hulp komt. De meesten hebben eenigen grond, dien zij bebouwen, fokken rundvee aan en genieten zoo eenige voordeelen. Waar zij des zondags niet zijn, doet de schoolmeester de dienst, leest een hoofdstuk uit den bijbel en eene preek voor, laat zingen, enz. Alleen te Menado bestaat een kerkeraad.

De zendelingen hebben van tijd tot tijd bijeenkomsten, waarin zij elkander hunne bevindingen mededeelen, en beraadslagen over voorstellen, hetzij aan de regering, hetzij aan het hoofdbestuur te Rotterdam, van waar zij onmiddelijk hunne bevelen ontvangen. — Ik heb van eenigen hunner met lof gesproken; kwaad weet ik van geen te zeggen; maar terwijl de ijver van den een wel eens wat te wenschen over liet, ging een ander wat te

ver, verbood zelfs onschuldige vermaken en maakte daardoor de harten afkeerig van eene godsdienst, die zulke terugstootende vormen aannam. Ik kwam er in gesprek met den door mij bedoelden rond voor uit, dat ik niet geloofde, dat hij op den goeden weg was, en dat het mij toescheen dat hij het: „*Dwingt ze om in te gaan*", wat al te letterlijk wilde toepassen. Hij was vol vuur, maar hem ontbrak menschenkennis. Over het algemeen stichten zij veel nut en zouden, zonder de tegenwerking, die zij ondervinden, het nog meer kunnen doen. Zoo, bij voorbeeld, verbiedt de zondags-wet werk van wege het Gouvernement te doen verrigten, tenzij in dringende gevallen; nogthans klaagde de zendeling van Tanawangko dat de majoor bij voorkeur op dien dag in de koffijtuinen liet werken, opdat daardoor het volk niet ter kerke zou kunnen komen; zoo heb ik elders op eenen zondag de bevolking druk bezig gezien aan het ophoogen van eenen weg, dat toch wel geen *dringend* werk kan genoemd worden.

Dat zou men in de Tondano's niet kunnen doen; de bevolking heeft daar niet voor niet schrijven geleerd, en fluks zou er eene klagte naar den resident worden ingezonden. De hier genoemden, zoo mede de majoor van Sonder, heetten nog wel Christenen. Dat men van Heidensche hoofden tegenwerking ondervindt, is natuurlijk en zeer verschoonbaar; daarom was het, minder dan aan dezen, aan den hoekom-toewa van Ranowangko bij Tanawangko, nog wel een wallien of priester, kwalijk te nemen, dat hij de bevolking door bedreigingen en vrees van den overgang tot het Chrisdom terug trachtte te houden. Het is jammer, dat de centralisatie en verslagen-manier, die ook in Nederlandsch Indië meer en meer begint door te dringen, en waarin, gedachtig aan de geliefkoosde spreuk der regtsgeleerden: „La forme emporte le fonds", aan een mooi verslag en een schat van cijfers de wezenlijkheid wordt opgeofferd, de residenten te veel aan hunne bureaux bindt, hen onder eenen stapel papieren begraaft en hen van het schrijfwerk het hoofdwerk doet maken. De zaak zelve lijdt daaronder. Ik ben overtuigd, dat de toenmalige resident, met ijver voor het goede bezield, die misbruiken met kracht te keer zou gaan, had hij slechts den tijd om zich meer overal heen te begeven en door eigen oogen te zien. Maar het was waarlijk om er naar van te worden, wanneer men dat tal schrifturen zag, dat de mail aanbragt, gezwegen nog van de binnenlandsche korrespondentie. Niet alleen te Menado, maar waar het ook zij, dient een gezagvoerder zijn landstreek te kennen, na te gaan, de gebreken op te sporen, te zien wat er verbeterd kan worden, en die dat doet, is oneindig beter ambtenaar dan hij die ellen lange verslagen geeft.

Het is vreemd, dat niet meer jonge lieden zich aan het zendelings-werk willen toewijden, eene loopbaan die toch niets afschrikwekkends heeft. Misschien houden overdreven verhalen van wilde dieren, slangen, een ongezond klimaat en dergelijke, nog gangbaar bij dien stand, die meest de zendelingen levert, hen daarvan af. Doch vooral zij, die in de Menahassa geplaatst worden, behoeven hun lot niet angstig te gemoet te zien; daarover verder uit te wijden, is, na al het reeds door mij te neer gestelde,

onnoodig. Vooral zij opgemerkt, dat hij, die zich aan het zendelingwerk wil toewijden, een sterk en gezond ligchaamsgestel moet bezitten: dat hij het moet kunnen uithouden dagelijks, en dat niet voor korten tijd, te paard te zitten; want kan hij dat niet, is hij er bang voor, zoo als ik er een kende, dan zal zijn werk van weinig belang zijn. Doch waar hij ook voor te vreezen heeft, niet voor de bevolking, en de predikant, die in Nederland op een eenzaam dorp staat, heeft nog ruim zoo veel voor dieven en inbrekers te vreezen, als de zendeling in de Menahassa. Een vurig geloof, een vaste wil, een krachtig ligchaamsgestel, ziedaar wat hij voornamelijk noodig heeft; groote geleerdheid en welsprekendheid kunnen gerust achterwege blijven; DES AMORIE VAN DER HOEVEN'S en OOSTERZEE'S zijn er nog niet noodig. De voor den zendeling zoo noodige menschenkennis kan ondertusschen niet in het zendeling-huis geleerd, maar moet door ondervinding verkregen worden.

Kerk en school staan mijns inziens in de Menahassa in naauw verband; de school moet de kweekster voor de kerk zijn, en zij is het. Hoe het in Nederland dient te zijn, laat ik in het midden; ik spreek alleen voor de Menahassa. Het verheugt mij daarom, dat dit een Protestantsch land is en R. C. geestelijken er zich niet gevestigd hebben; maar waarom het ook te doen? Zij toch ook zullen uit hun standpunt, welk oordeel zij overigens over de niet-Katholijken mogen vellen, niet ontkennen, dat het Protestantsche Christendom verre boven het Heidendom verheven is, en willen zij werken, welnu, ook voor hen staat de gelegenheid daartoe open. Daar zijn millioenen in onze overzeesche bezittingen, die nooit een Protestantsch leeraar gezien hebben en waar de R. C. geestelijken met nut hunne werkzaamheden zouden kunnen aanvangen. De weinige Europesche belijders van de R. C. godsdienst, in de Molukko's aanwezig, wonen de godsdienstoefeningen der Protestanten bij.

Men telde op den 1 Januarij 1854 in de Menahassa een Nederlandsche school te Menado, en 113 Maleische, waarvan, als ik mij niet vergis, 13 door het Gouvernement, 83 door het zendeling-genootschap en de overgen door de negeriën bekostigd worden. Eerstgemelde zijn, als ik boven zeide, met een den zendelingen vijandig doel opgerigt, doch hebben hen in de hand gewerkt. De oprigting der negeri-scholen was een bezuinigings-maatregel; daar er niet meer geld voor de gouvernements-scholen af kon, werden de negeriën quasi uitgenoodigd, om scholen en onderwijzers-woningen te bouwen en de onderwijzers te betalen, welke geringe bezoldiging, ƒ 2½ à ƒ 3 's maands, nog zeer dikwijls ongeregeld wordt voldaan. In de Gouvernements- en genootschaps-scholen genieten de onderwijzers van ƒ 5 tot ƒ 12 's maands, vrije woning en onderhoud daarvan, aan welke laatste bepaling door vijandige hoofden, zoo als die van Tanawangko, echter niet best voldaan werd. Op andere plaatsen hebben zij het beter en krijgen zij van de ingezetenen levensmiddelen ten geschenke. Hun traktement is echter te klein, terwijl zij buitendien aan de hassil onderworpen zijn, dat zeer onbillijk is, want vroeger waren zij vrij van de rijstleverantie. De resident was dan ook van voornemen eene voordragt te doen, om hen

daarvan te ontheffen. De leerlingen betalen geene schoolgelden en zijn, zoo verre de gouvernements-inrigtingen betreft, schoolpligtig; het onderwijs wordt van 8 tot 12 uren gegeven.

Niet allen zijn voor hunne betrekking even geschikt, maar eenige schoolmeesters geven goed onderwijs in de godsdienst, en daar zij beter in den geest hunner landgenooten door kunnen dringen, de landstaal gebruiken enz., zijn zij dikwijls de regte leeraars, om die eenvoudige menschen de waarheden van het Evangelie te verkondigen.

Bij eenige vergelijking zal men ontwaren, hoeveel meer het zendelinggenootschap dan het gouvernement voor de scholen gedaan heeft en hoe veel men het verschuldigd is. Dat het daarom vooral zoo blijve voortgaan als het gedaan heeft; nog kan de Menahassa zich zelven niet helpen, nog moet er gestadig, onafgebroken toezigt van buiten zijn.

Te Menado zelf is, buiten de Maleische, eene Nederlandsche school gevestigd, die eene zekere vermaardheid in de Molukko's verkregen heeft, zoodat zij kostleerlingen van buiten trekt. De ijverige en hoogstverdienstelijke onderwijzer DIRKS, wien ik gaarne dezelfde onscheiding als aan SCHWARZ, het broederschap van den Nederlandschen leeuw, had zien te beurt vallen, noodigde mij uit, haar te bezoeken en nam bij die gelegenheid eene soort van examen af. Het getal zijner leerlingen bedroeg 80, van welke de mazelen er echter verscheidenen hadden doen achterblijven. Behalve den radja van Siao en eenige zoons van inlandsche hoofden, die echter doorgaans te laat op school komen, om de noodige vrucht van het onderwijs te trekken, vond ik er eenen zoon van den ex-regent van Kendal en drie Chinesche kinderen. Van de overige leerlingen hadden er slechts drie zuiver Europeesch bloed. Het viel mij mede, dat ik die kinderen onder elkander Nederlandsch, en dat met vrij veel gemak, hoorde spreken, eene taal waarvan verre weg de meesten geen woord verstaan als zij ter schole komen. Het was ook het stokpaardje en de glorie van den onderwijzer; hij had hen een goed denkbeeld van tijden en wijzen gegeven, iets dat voor hen, waarvan verre weg de groote meerderheid aan het Maleisch gewoon was, in welke taal het werkwoord onverbogen blijft, wel het moeijelijkste is. De ontleding geschiedde goed door de hoogste klasse, zoowel der jongens als der meisjes. De aardrijkskunde schikte vrij wel, geschiedenis minder, maar het zwakke punt was het rekenen, dat het verstand der inlandsche kinderen hier moeijelijk schijnt te kunnen bevatten, en ook voor een kind de onaangenaamste studie is. In het teekenen hadden zij vrij goede vorderingen gemaakt en het zingen ging ook redelijk wel. Ofschoon geene bepaald godsdienstige school, had het onderwijs toch eene Christelijke rigting. Een inlandsch kind diende als ondermeester, doch de onderwijzer hoopte, dat hij eenen Europeaan bij zich zou krijgen. Zijne bezoldiging was *f* 200 's maands benevens vrije woning, en, tot tegemoetkoming in de levering der schoolbehoeften, ontving hij 35 duiten voor ieder kind 's jaars, waarbij de verzekering niet behoeft gegeven te worden, dat dit wel wat heel weinig was. De schoolgelden, waarvan hij een aandeel

ontving, waren laag en moesten het zijn; het maximum was *f* 10, en vele kinderen gaan gratis, 't geen men, en te regt, zeer gemakkelijk toestaat.

En dit is dan de eenige Nederlandsche school in de Menahassa, die wij zoo gemakkelijk zouden kunnen Nederlandiseren; zelfs in Kema vindt men er geene. Onbegrijpelijk is ook hier weder dat geringe nationiale gevoel dat wij dikwijls in onze overzeesche bezittingen ten toon spreiden, en dat toch, drong de pligt van eene regering jegens hare onderdanen er niet reeds toe, eene gezonde staatkunde, die verder ziet dan het batig saldo van een eenig jaar, zou trachten aan te kweeken, om de bevolking naauwer en naauwer aan ons te binden. De taal toch is het volk.

Op zekeren morgen ten half tien ure vertrok ik met eene overdekte praauw, die den niet welluidenden naam van „rorehe" voert, naar Tanawangko, dat ten Z. W. van de baai van Menado gelegen is. De rorehe werd gevoerd door Ternatanen, namelijk: onderdanen van den Sultan van Ternate, want van eigenlijke Ternatanen, dat zijn dezulken, die van het eiland Ternate afkomstig zijn, is het aantal niet groot. Volgens oude traktaten met den Sultan, moet hij 150 man aan de residentie Menado leveren tot bemanning van de orembaai's en verdere diensten te water, waarvoor zij gezamenlijk *f* 127 koper 's maands, benevens de noodige rijst, krijgen. Die orembaai's maken de marine van Menado uit, zijn met lillah's gewapend, doch ongeschikte vaartuigen, die men gaarne door kruispraauwen zag vervangen. Men wordt daarvan echter door de meerdere kosten afgeschrikt. Alles wat buitenbezitting is, moet leven alsof het van de armen onderhouden werd. Die Ternatanen nu worden om de drie jaren verwisseld en bewonen de reeds door mij genoemde kampong, onder het bestuur van een hoofd. Zij, die er roeiden, waren vrij gespierde mannen en, de mandoer uitgezonderd, op den tjedakkoe na, naakt. Hun lang haar was van achter met eene kam opgestoken en met een doek bedekt, waarboven de toedoeng zich verhief. Twee hunner hadden doorboorde ooren, waarin de een ringen, de andere in het eene een stukje hout, en het andere een koordtje droeg. Van tijd tot tijd hieven zij een vervaarlijk, hoogst onwelluidend gegil aan, dat een gezang moest verbeelden, op de maat waarvan zij hunne pagaaijen in het water sloegen.

De baai van Menado is, als men weet, vrij open, met een steil afhellenden grond. Aan den zuidkant is hij steenachtig en vuil; soms loopen de steenen, waarop wij de inlanders bezig zagen met het garen van bia's, eene soort van eetbare schelpdieren, ver in de baai uit; elders is de oever hoog, rotsig en zeer steil, en treft men op grooteren afstand klippen en reven aan, waarop vrij wat branding kan staan. Onder anderen is dit het geval met de tot het distrikt Kakaskassan behoorende, 11 palen van Menado verwijderde, negeri Tatili, bij den uitersten Z. W. hoek der baai. Tot daar loopt de weg, die het strand volgt, maar dien men door den digten plantengroei niet gewaar wordt, over een vlak land, doch tot 3 palen verder is hij, ofschoon na aan de zee, een der moeijelijkste in de

geheele Menahassa, steil en vol groote steenen, die veel werk aan opruiming zouden kosten. De hooge kust is daar ook met rotsblokken als bezaaid. Op eenigen afstand in zee steken zwarte klippen hunne koppen boven het water uit. De noordkust der baai is nog veel hooger en steiler en behoort tot Bantik. Die eilanden, die men, naarmate men den noordhoek doorzeilt, open krijgt, zijn laag en steken zeer af bij het hooge Menado-Toewa. De negeri-bewoners van Menado verbouwen er eenige voortbrengselen.

De zeewind was intusschen doorgekomen, en had nog al beweging in het water te weeg gebragt en de branding doen toenemen; de Ternatanen, die nog niet schenen te begrijpen, dat de regte lijn de korste afstand tusschen twee punten is, en die groote liefhebbers waren om digt bij den wal te blijven, roeiden er ons dikwijls doorheen. Vooral bij den hoek van Tanawangko stond veel branding.

Het was half drie, toen wij aan die plaats landdden, die over land 17 palen van Menado verwijderd is; over zee zal de afstand niet meer dan drie mijlen bedragen. De baai, waaraan Tanawangko ligt, zoo zij al dien naam mag dragen, is van het W. tot het N.-O. geheel open en heeft eenen steil afloopenden grond. Onophoudelijk staat er zware branding, ook bij landwind, hoewel dan natuurlijk minder. De oever bestaat uit zwart zand en het land rijst van alle kanten spoedig.

De loge, eenvoudig en goed, is digt aan het strand en was voormaals door eene steenen muur of fortje omringd, dat door de aarbeving van 1855 geheel omver werd geworpen. Nog ziet men er drie stukjes geschut staan. In vroegere tijden hebben de zeeroovers deze plaats eens aangetast en er verscheiden menschen weggevoerd; 't was dan ook om die reden, dat de vestingwerkjes aangelegd zijn geworden. Op of in de nabijheid van het plein bij de loge heeft men de school, het pakhuis en het nog nooit door iemand bezochte passargebouw, dat, op bevel van den resident, even als te Lotta, tot kerk zou ingerigt worden. Hoe weinig trek de majoor daar ook in had, hij was toch begonnen met de planken voor de beschutting gereed te maken. Dien majoor had ik het geluk niet van te zien; even als hij met elken anderen daar komenden Europeaan gewoon was te doen, had hij, vernemende dat ik in aantogt was, onder voorwendsel van dienstbezigheid, Tanawangko verlaten, zoodat de hoekom-kadoewa, een zeer geschikt man, de honneurs moest waarnemen. De avonden bragten wij bij den zendeling BOSSERT door, en ik geloof, dat het hem niet onaangenaam was eenen Europeaan te aanschouwen. 's Nachts regende het hard en het was zoo koud dat de olie — het was minjak boessoek — van het nachtlampje bevroren was. De landwinden, die van den Lokong neerstrijken, schijnen die koude te veroorzaken.

De negeri Tanawangko strekt zich achter de loge uit; uit deze kan men in de hoofdstraat zien. De negeri ligt in een vlakte tusschen twee rijen heuvels, aan de oostelijke van welke het nette huis en erf van den majoor gelegen is. Twee beekjes stroomen aan weerskanten der negeri in zee; aan het

einde daarvan ligt eene brug, in den weg naar het 14 palen verwijderde Tomohon; die weg loopt langs bouwland en braakland, ten minste waar de helling niet te steil is en de heuvels met bosch bezet zijn gebleven.

De erven te Tanawangko zijn, enkele meestal door Heidenen bewoond uitgezonderd, omheind en volgens een vroeger gegeven „printah" met pisang beplant, om het brandgevaar te verminderen. De huizen zijn over het algemeen vrij goed en moeten sedert eenige jaren zeer verbeterd zijn, hoewel enkelen er nog ellendig uitzien. In en aan de straten zag ik eenige grafpotten; te Kakas stonden zij op den grond, te Tonbattoe waren zij er geheel onder, hier had men een middelweg gekozen en ze tot het deksel toe ingegraven.

Langs het strand, westwaarts van de loge, vindt men de burgerkampong; de burgers, meestal afstammelingen van Alfoersche soldaten, die tot belooning van langdurige dienst het burgerregt ontvingen, verschillen in uiterlijk niet van de negeri-volken, staan op lageren trap dan deze en gebruiken hunne voorregten enkel om te luijeren. Hun opperhoofd is de sergeant der schutterij. Ten oosten der loge vindt men ook nog eenige burgerwoningen.

Tusschen de beide armen van den Ranowangko, waarvan de westelijke vrij breed en aan de monding voor praauwen bevaarbaar is, ligt, van de burgerkampong door dat riviertje gescheiden, de negeri van dien naam, die 130 dapoers telt, en vroeger de hoofdplaats van Tambariri was, tot dat, eenige jaren geleden, het distrikts-hoofd zijne woonplaats naar Tanawangko overbragt, ten gevolge waarvan nog een zekere naijver tusschen die beide plaatsen heerscht. Zij ziet er vrij wel uit; eenige straten waren blijkbaar pas nieuw aangelegd. Een brug over de Ranowangko voert tot den weg naar Amoerang, die 9 palen ver rijst tot Monte, van daar weder daalt, en bij het, door mij bezochte, Tompaan de baai van Amoerang bereikt.

Het Christendom heeft nog niet veel voortgang gemaakt in Tanawangko en Ranowangko, die gezamenlijk 300 dapoers — behalve de burgers — bevatten. In eerstgemelde negeri zijn 500 Christenen, doch nog slechts 16 lidmaten, in de andere nog geene 20 Christenen. Ondertusschen begonnen zich gunstige teekenen voor te doen. Er bestond reeds sedert eenige jaren eene gouvernements-school te Tanawangko voor de beide negeriën; doch ongeschiktheid van den onderwijzer was oorzaak, dat zij verliep. Deze was nu vervangen geworden, en het genootschap had eenige weinige maanden geleden eene school te Ranowangko gevestigd, welke nu reeds bijna te klein was voor de helft van het zeventigtal leerlingen die er in waren toen ik ze bezocht. Daar hun de bijbel in de hand wordt gegeven, zal dit van zelf de kinderen tot het Christendom brengen. Hunne zindelijkheid gaf mij een goed denkbeeld van de heerschende orde. Eenige knapen behaagden mij door hun vlug, schrander uitzigt. Meisjes waren er ook nog al, die nog weinig wisten, doch over welke de schoolmeester zeer tevreden was. Hij verhaalde mij, en bewees dit door haar te laten lezen, dat zij, voor den korten tijd van het genoten onderwijs, goede vorderingen gemaakt

hadden. De gouvernements-school te Tanawangko vond ik minder bezocht, maar ook goed in orde.

Langs het strand staan kakao-tuinen, die men om de steeds heerschende ziekte liet vervallen om daarvoor klappers in plaats te zetten. Het rijstland in de nabuurschap der negeriën lag braak en blijft alzoo gedurende vijf jaren liggen; nu was men op drie palen afstands van Tanawangko bezig. Vele vrouwen zag ik van-en naar de koffijtuinen gaan, die er zeer goed uitzagen en vooral vrij blank waren, iets dat ook wel bij de mannen het geval is en te meer verwondering verdient, dewijl men hier aan zee en in geene bergstreek is. Met die van Tomohon, hebben de ingezetenen van Tambariri den naam van de beste landbouwers in de Menahassa te zijn. Zij worden geacht het meest gezonde gedeelte van dat landschap te bewonen; in vier jaren tijds was, naar men mij zeide, het aantal dapoers met 80 vooruit gegaan. Ofschoon er nu koortsen heerschten, was het distrikt van de dyssenterie vrij gebleven, en zelfs het aantal gestorven paarden was minder dan elders. De staat der wegen maakte, dat men zich nog weinig op het trekvee toelegde, te minder noodig, daar het vervoer van Tanawangko naar Menado te water geschiedt.

Alle de negeriën, die ik gezien had, waren meer of minder beschaafd geworden; het oorspronkelijk Alfoersche was voor den invloed der Europeanen al meer en meer geweken. Niet alzoo in de, op den korten afstand van drie palen van Menado, op den weg naar Tanawangko, gelegene negeri Malalaijang, tot Bantik behoorende, van welk distrikt het grootste deel zich aan den noordkant der baai uitstrekt. De weg van Menado derwaarts loopt langs tuinen, aan burgers toebehoorende, in welke dikwijls, in bekoorlijke wanorde, klappers, pisang, kakao, muskaatnoten, koffo, enz. dooreen groeijen, de beide laatste produkten echter nog in geringe hoeveelheid. Malalaijang ligt digt bij zee; 172 huisgezinnen woonden er in 80 huizen, waarvan echter een stuk of zes, indien ze al den naam van huizen verdienden, slechts een enkel huisgezin konden bevatten, zoodat men moet rekenen, dat door elkander 6 of 7 in ééne woning hunnen intrek genomen hadden; iets dat men al dadelijk kon opmaken uit het groote aantal kinderen, dat zich op de gallerijen deed zien. Ofschoon nu de huizen tamelijk groot zijn, schiet er voor elk gezin niets over dan één vertrek van 8 tot 12 voeten in het vierkant; in het midden is de haard, en een gat dient om al, wat men kwijt wil zijn, naar beneden te werpen, terwijl de varkens wel zorgen dat er niets blijft liggen en in vergelding de menschen op hunnen liefelijken reuk vergasten. Alle de bezittingen der Bantikkers worden in die ééne kamer geborgen, en zulk een stank veroorzaakte dit, dat daardoor op de straat onze neuzen onaangenaam geprikkeld werden. Dat het leven in zulk eene atmospheer en de zonderlinge behandeling, die men de pas geboren kinderen aandoet, veel moeten toebrengen, om de bevolking achter uit te doen gaan, zal wel geen betoog behoeven.

De huizen stonden ter weerszijden van eene breede straat, doch zeer verward dooreen, en schenen gedeeltelijk op het instorten te zijn. Men zou

wanen, dat men te midden van een arm en lui volk was, maar dit is geenszins het geval; de Bantikkers zijn ijverig van aard en verbouwen onder anderen, behalve de rijst hun gewoon voedsel, tabak, die zij met winst verkoopen. Maar zij zijn hoofdig en onverzettelijk aan hunne voorvaderlijke gebruiken gehecht; alle pogingen, om hen te beschaven, tot het Christendom te brengen, betere huizen te doen bouwen, lijden daarop schipbreuk. Hunne hoofden durven, zoo zij dan al zelven wel overtuigd zijn, geene kracht ten toon spreiden, ten einde eenige verandering hier in te brengen. Buiten kijf is het een energiek volk, waarvan, breekt er eens det licht des Christendoms door, veel te verwachten is. Maar hoe lang kan dat nog duren?

De Bantiksche mannen onderscheiden zich niet door een te overdadig gebruik van kleedingstukken; hun lang haar is van achter met eene kam opgestoken; de vrouwen dragen breede armbanden, en beiden hebben eene donkerder huidkleur dan de overige Alfoeren.

En zoo sleet ik mijnen tijd, reizende en opmerkende, terwijl ik tevens te Menado aan een aangenaam gezellig verkeer deelnam. Het schoone geslacht, meestal te Menado zelf geboren, was voor het grootste deel onbedreven in onze taal, en de Maleische was bij het meerendeel die, van welke men zich in de gesprekken met haar bedienen moest; doch, dank zij de pogingen van den onderwijzer, over eenige jaren zal het wel beter zijn. Een en andermaal woonde ik eene geïmproviseerde danspartij bij, waarbij, daar het muzikaal talent te Menado niet alleen nog sluimert, maar zelfs in diepe slaap schijnt te liggen, de huppelende paren zich moesten bewegen op de maat van een draaiorgel of van eene enkele krassende viool, geaccompagneerd door twee kindertrommen. Lustig zag ik den hoekom-besar van Likoepang de polka dansen. „Welk een onderscheid!" zeide een der gasten, „zijn grootvader een koppensneller en hij een polka-danser!"

Likoepang, dat ik dit met een enkel woord aanmerke, is een vrij groot maar slecht bevolkt distrikt, het eenige waar ik niets van gezien heb. De wegen moeten er nog veel te wenschen overlaten.

Onderwijl waren er zes weken verloopen, toen de tijding kwam dat eene stoomboot der Maatschappij te Kema was aangekomen, en wij ons dus moesten haasten weg te komen. Door vele der Menadosche heeren, die mij ongemeen beleefd ontvangen hadden, begeleid, verliet ik 's avonds de gastvrije woning van den resident, reed naar Kema en scheepte mij den volgenden morgen op de boot in, die naar Makassar bestemd was. Wij stelden koers om de zuid, om, tusschen Soella-Bessie en Obie-Major door, straat Boeton te bereiken. In de verte wierp ik nog een laatst vaarwel toe aan den Pipalanpongang, Menompoorok en Sepoetan, vooral aan den laatsten, wiens kruin echter ongelukkig met wolken bedekt was. Spoedig daarop onttrokken zware regens het schiereiland aan ons oog.

Ik verliet dat schiereiland met leedwezen; geen deel van Nederlandsch

Indië was mij beter bevallen. Eene schoone, vruchtbare landstreek, eene uitmuntende bevolking, gedeeltelijk reeds tot het Christendom en aanvankelijke beschaving gebragt, een opkomende bloei en welvaart, die voor het vervolg nog zoo veel kan doen verwachten, — dit alles had mij tot zich getrokken, meer dan eenig ander deel onzer Indische bezittingen, voor zoo verre ik die kende. Wat kan er van dat landschap nog niet worden! Wat kunnen wij er niet van maken! Hopen wij, dat een verlicht bestuur, van alle vooroordeelen bevrijd, hiertoe medewerke; dat men niet op de aanvankelijk geplukte lauweren ruste; dat het steeds de belangstelling van ieder Nederlander blijve opwekken, — en, onder Gods zegen, zal alles welgaan.

's Nachts en in den voormiddag van den volgenden dag hadden wij, niettegenstaande de West-moesson, oostelijke winden; op den middag klaarde de lucht op en was Soella-Mangola in 't gezigt, een hoog, lang, smal en bewoond eiland, een der vier grootere, die tot den Archipel der Soella behooren, waartoe ook nog eenige kleinere eilanden en klippen moeten gebragt worden; de andere zijn Soella-Taliabo (zuid-punt 1° 5′ Z. B., 124° 27′ O. L.); het westelijke en grootste, Lissamatoela, (zuid oost-punt 1° 46′ Z. B., 126° 23′ O. L.), en het oostelijkste Soella-Bessie, (zuidpunt 2° 30′ Z. B. 125° 29′ O. L.). Ten 4 ure waren wij digt onder Lissamatoela, heuvelachtig, met hout begroeid en het eenige der grootere eilanden, dat onbewoond is. Toen kwam ook Soella-Bessie, het voornaamste der groep, een hoog eiland, te voorschijn. De Kompagnie had er vroeger een fortje, dat nog moet bestaan en door den sultan van Ternate, aan wien de Archipel onderworpen is, bezet wordt. De Soella's zijn vruchtbare eilanden, die onder anderen sago uitvoeren.

De boot liep niet hard; den volgenden dag was Boeroe nog achteruit te zien, en eerst den daaropvolgenden morgen waren wij dwars van Waij-Wangie, en stoomden langs Boeton heen, waar eene onnoemelijke menigte boebie's rond vlogen. Ten 6 ure was Wangie-Wangie dwars van ons, en den volgenden morgen waren wij nog niet verder dan bij Cambyna gekomen, terwijl wij na den middag eenige der Tijger-eilanden zagen, waarop Saleijer spoedig in het gezigt kwam. Hard zette de stroom ons de golf van Boni in, waarom telkens zuidelijker aan moest gestuurd worden. Het maanlicht diende ons zeer om straat Saleijer door te stevenen, dat te middernacht gebeurde.

's Morgens was Saleijer nog achteruit te zien en waren wij dwars van de statige piek van Bonthain. Oostelijk loopt zij glooijend af, en daar ziet men den kleinen maar zeer kenbaren, piekvormigen Slangenberg van Boelekomba. (5° 23′ Z. B., 120° 13′ O. L.)

Nader komende hadden wij, voorbij de baai van Bonthain, een zeer fraai gezigt op den wal, het lage strand met klappers begroeid, onder welke talrijke kampongs lagen, vervolgens de heuvels, met verschillende schakeringen van groen bedekt, eindelijk hoogere bergen. Vele visscherspraauwen, de eerste vaartuigen, die wij sedert ons vertrek van Kema te zien kregen, verlevendigden het gezigt. Achtervolgens liepen wij nu voorbij de baai van Melas-

sor, waar men onder een eilandje vrij wel beschut ligt, en voorbij de baai van Turatte, en bevonden ons toen bij den lagen hoek van Leihem, de zuidwestpunt van Celebes (5° 39′ Z. B. 119° 43′ O. L.). Tusschen dezen hoek en het eiland Tanakeke doorstoomende, werd er nu noord- aan gestuurd naar de reede van Makassar. In plaats van het heldere, blaauwe water, kondigde de groene zeekleur ons nu aan, dat wij slechts ettelijke vademen diepte hadden. Het landschap veranderde geheel van gedaante, de bergen geraakten op den achtergrond, en voor ons strekte zich eene lage kust uit, met klappers omzoomd. Tegen onze verwachting aan, kwamen wij, door den stroom geholpen, nog des avonds ter reede aan, waar wij, daar geen tijd te verliezen was, voor het kolenpakhuis te Oedjoeng Tanah ankerden.

Wij bleven er ook nog geene volle twee dagen, en daar ik er reeds lang genoeg over uitgeweid heb, zal ik den lezer niet meer met deze plaats vermoeijen. Alleen zij nog aangemerkt dat Makassar, door de levendigheid die er heerscht, eenen aangenamen indruk maakt op hem, die uit de stille en doodsche Molukko's komt. Ter reede was het minder levendig dan toen ik er laatst was; het honderdtal padoeakans, dat er toen lag, was vertrokken, en er waren nu maar twee schoeners en een kotter onder Nederlandsche, eene bark onder Lomboksche en eene wankang onder Cochinchinesche vlag. De laatste kwam van Singapoera en was eene eersteling; zij toonde, door netter en beter bouworde, dat de Cochinchinezen in het vak van scheepsbouw vooruitgaan.

Van Makassar ging de togt naar Soerabaja. Den derden dag waren wij tegen den morgen onder den N. O. hoek van Madura (6° 51′ 30″ Z. B. en 110° 57′ O. L.). Heuvel- en kalkachtig is het en het doet zich voor als vrij wel bevolkt; menige dessa ligt er, onder de klapperboomen, aan zee, en menig huis vertoont zich tegen de helling der heuvels. Door het mooije, maar warme weer begunstigd, hadden wij er een goed gezigt op, dat echter niet fraai kan genoemd worden, daar het eiland een dor uiterlijk heeft en van de meeste boomen beroofd is. Verscheiden praauw-maijang's waren aan het visschen; die kleine vaartuigen zouden hun onevenredig groot, driehoekig, matten zeil niet kunnen voeren, wanneer er buiten boord geen vlerken aangebragt waren, waarop, naar mate het meer of minder hard waait, een of meer personen gaan zitten.

Het westelijke gedeelte van Madura (N. W. punt 6° 49′ Z. B., 112° 50′ O. L.) is laag en als het ware het vervolg der banken, die den ingang van straat Madura bemoeijelijken. Daar, doch aan den zuidkant, ligt Bankallang, de verblijfplaats van den voormaligen sultan en tegenwoordigen panumbahan van Madura. Aan den oever liggen, behalve kleine dessa's, de voornameren Sembilangan, dat er welvarend uitziet, en Sotja, tegenover Soerabaja.

Wij stoomden nu het gat binnen en het was reeds volslagen nacht, toen wij voor Grissee ankerden. De klippen, de Buffels en de Pisang's maken

het gevaarlijk 's nachts verder te gaan; des morgens vroeg werd echter het anker geligt, en voor dat de zon op was, lag het weer voor Soerabaja in den grond.

Behalve mijn kort verblijf, toen ik laatst hier was, had ik die stad in geene twaalf jaren gezien. Des te meer genoegen deed het mij er te komen, vooral omdat ik daardoor het verschil tusschen Soerabaja van toen en nu beoordeelen kon. En waarlijk, die vergelijking viel lang niet ten nadeele van den tegenwoordigen tijd uit. Soerabaja was vooruitgegaan. In de eerste plaats komt het drijvend drooge dok in aanmerking, aan den oostkant der rivier, de Kali-Mas, gelegen. Dit belangrijk werk, dat eene lang gevoelde behoefte vervulde, daar te voren de schepen op de reede kielen moesten, werd door wijlen den Vice-Admiraal VAN DEN BOSCH, kommandant der zeemagt in Indië, ontworpen en aangevangen. Een bassin werd gegraven, waarin het drijvend drooge dok werd neergelegd, welks juiste lengte mij onbekend is, maar waarin fregatten kunnen nagezien worden. De grond, waarin, vóór twintig jaren, schepen hun ankers lieten vallen, waar, vóór tien jaren, eene modderbank een lievelingsverblijf der kaaimannen was, werd met het uitgraven opgehoogd, en draagt thans reeds eenige magazijnen, werkplaatsen, eene kraan en een mastbok, de woningen van den onder-equipagemeester en den dokmeester, terwijl nieuwe fondamenten aantoonden, dat men nog meer wilde bouwen. Van het dok wordt veel gebruik gemaakt, nimmer is het ledig; de meer en meer in gebruik komende en zoo snel aangroeijende ijzeren stoomschepen, moeten er vooral dikwijls in gehaald worden. Jammer maar, dat men zoo heel veel last heeft van de onophoudelijke aanslibbing, zoodat de moddermolen altijd te gang moet zijn, om voor en in het bassin de noodige diepte te behouden. Die aanslibbing wordt toegeschreven aan de verzakking van den opgehoogden grond, maar meer nog daaraan, dat de inrigting gelegen is tusschen den mond der Kali-Mas en dien van eenen anderen arm der rivier van Kediri, welke laatste voornamelijk eene groote menigte slib schijnt aan te voeren. Nu wordt die uitgebaggerde modder nog steeds tot aanhooging gebruikt, in het bijzonder van eene daar naast liggende kustbatterij, die welhaast een fort zou kunnen genoemd worden en de reede bestrijkt; de modder, waarvan de met eene bekleeding van gemetselde klipsteenen voorziene wallen opgetrokken zijn, wordt, door de zon gedroogd, bijna zoo hard als steen. Hooge traversen moeten dienen om bomvrije gebouwen onnoodig te maken. Met de batterij was men reeds verre gevorderd, en zij zou waarschijnlijk vrij spoedig gereed zijn.

Welligt was het beter geweest het dok meer westwaarts, zoo wat halverweg Grissee, waar men van de aanslibbing geen hinder zou hebben, aan te leggen, doch men was daar verre van Soerabaja verwijderd en men wilde gaarne digt bij die stad blijven.

Wat met deze en de andere werken, die men bezig was uit te voeren, mij bijzonder aanstond, bestond vooral daarin, dat dit alles door *vrijen arbeid* geschiedde. Na veel tegenstribbelens, is men er eindelijk toe over-

gegaan. Men beweerde, dat men geene daghuurders zóu krijgen, dat de Javaan niet zou werken of hij moest daartoe gedwongen worden. De ondervinding heeft geleerd: aan vrijwillige arbeiders was in al dien tijd nooit gebrek, en die vrijwilligers werken beter dan de koeli's, die van heinde en ver zamengedreven werden om een gedwongen werk te verrigten. Natuurlijk is, door de mededinging des Gouvernements en van bijzondere werkplaatsen, de daghuur gestegen en reeds tot 30 duiten geklommen. Ik verheug mij daarin: een arbeider is zijn loon waardig, en huur en verhuur, ook van armen en beenen der Javanen, moet zoowel door meerdere of mindere aanvraag en aanbod geregeld worden als elke andere waarde. Die hooge daghuur is ook voor den inlander een prikkel tot werken; zij stelt hem in staat, meer behoeften dan vroeger te kunnen voldoen; maar hoe meer behoeften hij leert kennen, des te meer moet hij ook werken, en dus zal dat de tijdelijke staking van den arbeid, waarover nog wel geklaagd wordt, op den duur verminderen en doen ophouden. Het verwonderde mij juist diegenen weeklagten over de hoogere daghuur te hooren aanheffen, die zeer bedaard elke maand hunne duizend en zooveel guldens ontvingen, en dat zonder eenige gewetensknaging daarover te ondervinden, of zich zelfs af te vragen, of de aldus verkregen som wel verdiend mogt heeten, en of het niet met de billijkheid en het welbegrepen belang van 's rijks schatkist over een zou komen, dat hun eenige honderden guldens 's maands minder werden uitbetaald. En gelooft men, dat dit geld verdiend en de betaling niet te hoog is, wel nu men gunne den gewonen arbeider dan ook het zijne.

Aan de hoofden bij de monding der Kali-Mas kan men zien, dat het maritime etablissement veel verder loopt dan de vroeger begane grond, want het Ooster-hoofd is naar die mate verder uitgebouwd, terwijl het Westelijke gebleven is als het was. De nieuwe uitbouwingen waren in steen, terwijl overigens de rivier met djati-palen besschoeid is, die, als hevig door den zeeworm aangedaan, telkens vernieuwing vereischen en dus op den duur kostbaarder zijn.

Verder op, insgelijks aan den Oostkant, ligt de citadel; om aan deze gelegenheid tot schieten te geven, is een gedeelte der naast gelegene kampong's moeten opgeruimd worden. Zij is, volgens deskundigen, naar alle regels der kunst gebouwd, en zal een kwartier uur gaans in omtrek hebben. De met bamboe beplante wallen maken, dat men er van buiten weinig van bemerkt. De bedekte weg was met boomen beplant; men was er nog druk met bouwen bezig en talrijke materialen toonden aan, dat men vooreerst nog niet aan uitscheiden dacht. Het doel der citadel kan ik, oningewijde in de geheimen der versterkings-kunst, niet bevatten. De reede bestrijkt zij niet, en zij schijnt alleen maar als een laatste toevlugtsoord voor geslagen troepen te moeten dienen. Ook de stad was men sedert eenige jaren bezig tot vesting te maken; men had over de voormalige passebanen wallen, grachten en poorten gelegd, en zoo voortgaande zal binnen een dertigtal jaren Soerabaja misschien wel geheel versterkt en ook eene vesting zijn, die dan het geheele leger van Nederlandsch Indië, wanneer

dat niet grooter mogt zijn dan het tegenwoordig is, ter verdediging zal behoeven. Om het plan eener zoo uitgestrekte vesting te regtvaardigen, zegt men, dat de omstreken geinundeerd kunnen worden. Het is te hopen, dat, als wij eens oorlog krijgen, dit ook in de Oost-moesson kan gebeuren.

Behalve het drooge dok, is er nog van ouds eene lands-werf te Soerabaja, die echter niet veel beteekent, en weinig veranderd was sedert ik haar 't laatst had gezien. Maar hoogst belangrijk is de daaraan palende fabriek van stoomwerktuigen, waar, tegen betaling, ook voor bijzondere personen gewerkt wordt. Men is er nu op zulk eene hoogte, dat er niet alleen stoomwerktuigen hersteld, maar ook nieuwe gemaakt kunnen worden. De artillerie-konstruktie-winkel, sedert 1851 op eene groote hoogte, begint met Europesche inrigtingen te kunnen wedijveren. Alle benoodigdheden, voor de bediening van het geschut vereischt, worden, op weinige na, daar gemaakt en met de uiterste zorg vervaardigd. Bijna alle de werklieden, 500 in getal, zijn Javanen, wier geschiktheid, vlijt en welwillendheid men mij zeer roemde. Uiterst handig, is de Javaan spoedig op de hoogte van het werktuigelijke van zijnen arbeid, en zijn groot geduld stelt hem in staat, alles met de meeste naauwkeurigheid te bewerken. Men had hen tot het gebruik der Europesche timmergereedschappen, met name zaag en schaaf, gebragt, die zij anders niet kennen, daar zij, gelijk ook op de marine-werf nog gedaan wordt, met den bijl de planken uit den balk hakken, waarmede veel tijd en materiaal verloren gaat. Eens het Europeesch gereedschap kennende leerde de Javaan het spoedig waarderen.

De bevolking van Soerabaja is steeds toenemende; de lands zoowel als de partikuliere inrigtingen trekken honderden, die er zich met hunne huisgezinnen neerzetten. Ook de Europesche bevolking neemt toe en zet zich nu meestal buiten de stad neder, waar vele nieuwe, fraaije huizen gezet zijn, die echter, daar zij zich dikwijls tusschen de woningen der inlanders bevinden, niet dat fraaije geheel aanbieden, dat Batavia en Samarang kenmerkt. Het is echter levendiger dan in die beide plaatsen; onder de bevolking heerscht veel meer nijverheid, iets dat zelfs merkbaar is aan de menigte voorwerpen van allerlei aard, die steeds te koop worden aangeboden, en waarmede onder anderen de logementen bestormd worden. De Kali-Mas wordt altijd door bevaren door talrijke praauwen en tambangans, en is het uur van schofttijd voor de fabrieken daar, dan is er eene drukte als in eene groote stad.

Niet alleen de kleinhandel, ook de groothandel van Soerabaja is van belang. Een groot gedeelte der voortbrengselen van Java wordt hier ingescheept, en veelvuldig zijn de betrekkingen, zoowel met Nederland als met den Indischen Archipel. Vele handelshuizen genieten voordeelen wegens het borg zijn voor de huurders van suiker- en andere kontrakten. Het absenteïsme, namelijk, een der oorzaken van den ondergang van Suriname en van de ellende van Ierland, wordt meer en meer ook op Java heerschende. Daar, waar goederen in allodialen eigendom bezeten

worden, is het moeijelijk te beletten, dat de heeren hunne inkomsten elders, misschien verre weg, verteren, maar op Java had men er voor kunnen zorgen en de kontraktanten aan hunne woonplaatsen kunnen binden. Men heeft zulks echter niet gedaan, en op dit oogenblik zijn bijna geene kontrakten meer in de handen der eerste verwervers, maar soms reeds in de derde of vierde. Aanvankelijk zijn die kontrakten den menschen opgedrongen geworden, tegen hooge prijzen der te leveren produkten en met een renteloos voorschot op den koop toe. Schatten werden er verdiend; de kontraktant vertrok spoedig met den buit naar Europa en bedong zich eenen grooten huur- of koopprijs van eenen opvolger, voor iets dat hij gratis gekregen had. N°. 2 handelde weder even zoo, zoodra hij maar kon, en zoo voort. Daar die huurders echter gewoonlijk geen geld hadden of ten minste slechts een betrekkelijk klein kapitaal, schoten de Soerabajasche huizen geld voor, of bleven borg, onder voorwaarde, dat zij alle tabak, suiker enz., waarover de fabrikant de vrije beschikking had, zouden ontvangen, meestal tegen zoodanigen prijs, dat men beter alles aan het gouvernement zou kunnen overdoen. Op zulk eene wijze komen die produkten doorgaans in handen der Soerabajasche handelaren.

De meeste der op dit oogenblik verhuurde fabrieken zijn het tegen zeer hooge prijzen, die alleen bij een doorgaans goed gewas kunnen voldaan worden en niet den minsten tegenspoed kunnen verdragen. De huurders moeten zwoegen en ploegen en zweeten om de huurprijzen aan de in Nederland, ook wel daar buiten, wonende eerste kontraktanten terug te kunnen betalen, en soms wordt, als in Suriname en Ierland, geen penning van het verdiende geld op Java verteerd. Andere kontraktanten verhuren niet, stellen eenen administrateur aan, maar het gevolg is hetzelfde, de winsten gaan naar buitenslands.

Men had vroeger dit zeer goed voor kunnen komen, doch dan gunstelingen voor het hoofd moeten stooten, want elk kontrakt is eene gunst. Eenmaal scheen men den goeden weg te zullen bewandelen, 's lands voordeel, en niet dat van bijzondere personen, met achterstelling van anderen, daartoe evenzeer geregtigd, te zullen behartigen: men beloofde kontrakten aan hen, die voor de minste som de produkten beloofden te leveren. Men schreef tot zeer lage prijzen in, en toen het op de leverantie aankwam, zeide men dat men met die geringe som niet uitkon. Hield men zich toen aan de termen van het kontrakt? O! neen, men verhoogde den inschrijvingsprijs, en de kwade wereld durfde zeggen, dat de kontraktanten dat wel vooruit gezien en daarom voor zulke lage prijzen aangenomen hadden. Laten wij voortaan toch niet op de voormalige sinecures van „moertje van de turf", van de „zakjes", van „de naaister van 't stadhuis" en zulke kinderachtigheden meer smalen — wij, die deze sinecures in Indië op vrij wat grooter voet in stand houden.

Met dat al, het ziet er met die gestadige verhuringen van de kontrakten treurig uit, en die toestand vordert opmerkzaamheid. Zou er niet een ander middel zijn, waarbij men de belangen van het moederland, van Java

en van den inlander evenzeer behartigde? Een middel waardoor Java niet geheel en al als „paijs conquis" behandeld werd? Bij voorbeeld, door een langzame, voorzigtige, met beleid uitgevoerde verkoop van woeste gronden aan Nederlanders en aan dezen alleen, onder uitsluiting van alle andere Europeanen en nog te meer van *vreemde* Oosterlingen, onder het beding van op Java te moeten blijven wonen, onvervreemdbaarheid, en dat het goed slechts aan een hunner kinderen, bij voorbeeld den oudsten zoon, kon overgaan? „Dus een majoraat!" roept men misschien dadelijk met afschrik; „wel foei, wat een barbaarsch, ouderwetsch, middeleeuwsch denkbeeld!" Het zij zoo, laat het middeleeuwsch, laat het anti-diluviaansch zijn als men wil, mits het goed zij. Ik zeg nog niet, dat het denkbeeld goed is, ik zeg alleen, dat men er niet naar moet zien, waar het van daan komt. Waar zit de magt? In het grondbezit en wel in voordurend, erfelijk grondbezit; dit zal wel geen betoog behoeven, even zoo min als dat de konstituante van 1789, toen zij de gelijke verdeeling der vaste goederen onder de nagelatene kinderen beval, dit niet uit klinkklare menschlievendheid deed, maar alleen om, door dit ééne besluit, alle magt van den adel in eens uit te roeijen. Dus, die den grond bezit, bezit de magt. Aan wie behoort het grootste gedeelte van den grond reeds in sommige oorden van Java, bij voorbeeld in de Bataviasche ommelanden? aan wie zal op den duur het geheele grondbezit vervallen? Aan de Chinezen! Dus krijgen de Chinezen, vreemde Oosterlingen, die, al blijven zij nog tien, twintig geslachten op Java, altijd Chinezen zullen blijven, die reeds nu een gevaarlijk imperium in imperio vormen, de magt in handen? Omdat elk Europeaan, wie hij ook zij, ambtenaar, officier, handelaar, kontraktant, landbezitter, zoodra hij zijn pensioen verdiend of zijne schaapjes op het drooge heeft, Indië tracht te verlaten en zijnen geboortegrond opzoekt. Verre zij het van mij, die gehechtheid aan den geboortegrond te misprijzen, maar ik haal slechts een feit aan, en dit feit is juist het ongeluk van Java. Ook de grondeigenaar vertrekt; hij biedt zijn landgoed te koop aan. Wie koopt het? Doorgaans een Chinees; hij kan er meer voor geven, want hij kan er meer van trekken; hij is, beter dan de hardvochtigste Europeaan, in staat, de inlanders uit te zuigen en van hun zweet geld te maken. Maar er zijn landeigenaars, die er blijven wonen, die nooit naar Europa terugkeeren. Goed; maar gij vergeet ééne zaak; gij denkt er niet om, dat de nalatenschap tusschen de erfgenamen verdeeld moet worden; dat de goederen in openbare veiling zullen komen en de Chinees er eigenaar van zal worden. Vertrek, sterfgeval, alles moet het zijne toebrengen om het grondbezit der Chinezen te vermeerderen, en hebben zij het eens in hunne handen, wees verzekerd, dat het er niet uitkomt, en de magt van een nooit te vertrouwen volk, dat altijd op zich zelf blijft, is weer vergroot en meer inlanders staan weer aan knevelarij van hunnen kant bloot. Maar het is hard, dat de vaderlijke erfenis niet gelijkelijk tusschen de kinderen verdeeld wordt! Maar het is nog harder voor Java uitgezogen te worden; het is nog harder voor het moederland, dat de magt in handen is van

vreemdelingen, op welke men steeds een wakend oog moet houden, in wie men steeds verraders en, biedt de gelegenheid zich aan, opstandelingen moet zien en — salus populi suprema lex!

Maar indien men geen grond verkocht, en slechts kontrakten bleef uitgeven, zou zulks niet plaats hebben. Ja, maar gaat eens naar Pasoeroean, ziet daar hoevele kontrakten in handen der Chinezen zijn. En nog iets. Gesteld men gaf geene kontrakten aan de Chinezen, men verbood hun het huren, men verpligtte om op Java te blijven wonen, men bond de kontraktanten aan Java, even zoowel als men den voorgestelden kooper dat zou moeten doen, — want ging de eigenaar naar Nederland, het absenteïsme zou niet ophouden, en waarlijk er is geene hardheid in zulk een maatregel, als men dien bij den verkoop vaststelt en als dus elk kooper weet waar aan hij zich te houden heeft; — gesteld, zeg ik, dat men zulks deed, zou het dan nog niet beter zijn, waar men kon, een eigen landbezit in te stellen, dan het Gouvernement den aarts-fabrikant in Indië te doen blijven en den Nederlander al meer en meer te leeren, niet op eigen krachten, maar hoofdzakelijk op hulp van de regering te steunen? Niets prikkelt meer dan eigen grond; daar hecht men zich aan; dien tracht men te verbeteren; daar vraagt men niet angstvallig hulp aan de regering, verlangt van haar niet dan opheffing van belemmeringen, zorg voor orde en veiligheid; daar werkt men, niet alleen voor zich, maar voor kinderen en kindskinderen. Het tot nu toe gevolgde systema der kontrakten put den grond uit; reeds doen zich de eerste verschijnselen daarvan voor. Ieder denkt, het zal mijnen tijd wel uithouden; nog tien, twaalf jaren, en mijn kontrakt is om. Après nous le déluge! Twijfelt men er aan, dat men niet op de toekomst rekent, men zie dan slechts eens naar het houtgewas, 't welk altijd gekapt, nooit aangeplant wordt. Wie zal dit ook doen, wanneer men eerst na vele jaren daarvan genot kan hebben, en in die reeksen van jaren het land in de zooveelste hand kan gekomen zijn, en dus niemand er lust aan heeft, om den aanplant van het hout, waarvan hij toch geene vrucht zal trekken, te betalen?

Java Nederlandsch te maken, dat moet het hoofddoel van het streven der regering zijn. Daar moet zij een Nederlandsch element trachten te vestigen, dat, is het ook in Gods raad besloten, dat overmagt en geweld ons eens van die zoo gewigtige bezitting berooft, aan Nederland gehecht blijft en bij voorkeur daarmede betrekkingen onderhoudt. Dit Nederlandsche element moet daar blijvend wezen; behalve de ambtenaren, het leger, de handelaars moeten er zich ook bevinden, die daar erfelijk wonen, die aan geenen terugkeer denken, die in het vervolg den band tusschen de inlanders en het moederland vormen; die, door hunnen invloed, de inlanders te wapen kunnen roepen, om eenen buitenlandschen vijand terug te drijven, en die toch, daar zij, ofschoon op Java geboren, door stand en betrekking Europeaan zijn en blijven, nooit in de verzoeking zullen komen, om het Europeesch gezag den bodem in te slaan, daar dit ook weldra hunnen eigenen ondergang zou ten gevolge hebben.

Dikwijls hebben mij deze denkbeelden voor den geest gestaan; ik wist,

dat ze niet veel sijmpathie zouden vinden, dat er zeer vele aanmerkingen op te maken, dat zij misschien onuitvoerbaar zouden zijn, en heb ze daarom nooit aan anderen geopenbaard. Zij kwamen mij echter nu voor oogen, terwijl ik mijne aanteekeningen nabladerde, en besloot ze hier mede te deelen; misschien is er wat goeds in opgesloten, veelligt zijn ze ook geheel verkeerd en dan zij men gerustgesteld met de gedachte, dat hij, die er van droomde, geene de minste magt of invloed bezit om ze ten uitvoer te brengen ....

En daarmede den lezer heil!

Aan het einde van deze bijdrage, zien wij ons verpligt, enkele misstellingen, die in de vorige afleveringen zijn ingeslopen, te verbeteren. De minsten zijn zinstorend, maar één is er bij, die vooral dient verbeterd te worden. Op blz. 36, de 3de regel van onderen, leest men van 288 bruggen. Door eene, tot dus verre niet opgehelderde, vergissing is dat cijfer van 288 er in gekomen, terwijl er moet gelezen worden *vijf* bruggen; een nog al aanmerkelijk onderscheid!

Wij laten thans de errata hieronder volgen:

Blz. 392, r. 6 v. o. Groot Salembo; lees: Groot Salombo.
" 394, " 16 " " nette gracht; lees: natte gracht.
" 399, " 10 " " als het Latijn en de R. C. kerk; lees: als het Latijn in de R. C. kerk.
" 406, " 8 " b. verpoten; lees: inpoten.
" 408, " 14 " " Het eerste van den regel "te" is te veel.
" 412, " 14 " o. afgesloten; lees: afgeschoten.
" 413, " 5 " " ruw; lees: zuur.
" 414, " 4, 5, 6, 7. De alinea moet beginnen met de woorden: "Op een kwartieruurs afstand, enz." .... — De woorden "Tegen de heuvelen aan enz." moeten volgen op het "de woonplaats van den gouverneur."
Lees dus:
Op een kwartieruurs afstand ..... de woning van den gouverneur.
Tegen de heuvelen ..... niet zeer gunstig; de toegang, eene laan enz.
" 421, " 18 v. o. hobong; lees: kobong.
" 425, " 18 " b. die van de Pottebakker; lees: de Pottebakker. ("die van" moet er uitgelaten worden, want de Pottebakker heeft geen piek.)
" 15 " " Teri; lees: Jeri.
" 427, " 14 " " jozo; lees: joyo.
" 431, " 3 " o. Timor; lees: Ternate.

" 1, " 4 " " Lombé; lees: Limbé.
" 4, " 3 " " land, touwen; lees: landtouwen.
2 " " Benahie; lees: Benakie.
" 5, " 15 " b. Lakong; lees: Lokong.
" 6, " 13 " " gekregen om die te zetten, welke nu; lees: gekregen om er eens die te zetten, welke nu.
" 8, " 13 " " Sambariri; lees: Tambariri.
19 " " Tampasse; lees: Tampasso.
" 14, " 15 " " 10 pikols; lees: 10 percent.
" 19, " 18 " o. Benahi; lees: Benaki.
" 25, " 6 " b. Ratoeboenissan; lees: Ratoeboewissan.
" 26, " 8 " " Rinei kema; lees: rivierarmen.
" 27, " 22 " " onverschilligheid; lees: onveiligheid.
" 33, " 19 " o. vlak; lees: vlek.
" 36, " 3 " " 288; lees: vijf.

Hoe 't er vroeger in de Bataviasche bovenlanden en de Preanger regentschappen uitzag.

Onder de weinige mannen in Indië, wier nagedachtenis nog leeft in de werken, die ze gesticht hebben, behoort Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER. In 1757 als onder-koopman naar Indië vertrokken op zestienjarigen leeftijd, klom hij weldra op tot den rang van opper-koopman, dien hij in 1762 verkreeg, nadat hij een jaar te voren in het huwelijk was getreden met eene dochter uit een der invloedrijkste familiën te Batavia. Maar, ofschoon hij door die positie en de bescherming die daaruit, vooral in dien tijd, onmisbaar moest voortkomen, waarschijnlijk spoedig, zonder bijzondere inspanning van zijne zijde, tot de aanzienlijkste betrekkingen zou zijn opgeklommen, gaf hij er toch de voorkeur aan, om naar Nederland terug te keeren, ten einde zijne kennis uit te breiden, die natuurlijk nog niet groot kon zijn toen hij op zestienjarigen leeftijd het vaderland verliet, en zijne studiën voort te zetten, die door zijn vertrek waren afgebroken. Inderdaad volvoerde hij dit plan. Na in 1763 Indië te hebben verlaten, werd hij drie jaren later, in 1766, te Harderwijk tot doktor in de beide regten bevorderd. Naauwelijks had hij zijn doel bereikt, of reeds in Januarij 1767 keerde hij naar Indië terug, waar nu weldra de aanzienlijkste ambten voor hem openstonden. In 1783 scheepte hij zich, als raad van Nederlandsch Indië, weder in, daartoe genoopt door den min gunstigen toestand zijner gezondheid. Maar hij mogt het vaderland niet weder zien. Het schip, waarop hij zich bevond, werd zijn laatste verblijf. In een oproer, dat onder de equipage, den 24sten December 1783, uitbarste, werd hij doodelijk gewond, en overleed hij in den ouderdom van 42 jaar.

En wat is nu het werk, door hem gesticht, waarin hij blijft voortleven? Te Batavia bloeit nog eene inrigting, gewijd aan de uitbreiding van beschaving en wetenschap in Indië, die onlangs haar vijf en zeventigjarig feest heeft gevierd, en die haren oorsprong aan RADERMACHER te danken heeft. Hij was in 1778 de stichter van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en de eerste deelen der reeks verhandelingen, die deze geleerde instelling heeft gepubliceerd, prijken met menig belangrijk opstel van zijne hand.

Zoowel uit dit feit, als uit de wijze, waarop hij den graad van doktor in de regten zich verwierf, blijkt treffend, dat hij een man was, blakende van ijver voor onderzoek en wetenschap. Onlangs ontvingen wij daarvan een nieuw bewijs. Onder de nagelaten papieren van den heer RADERMACHER vond men een schrijfboekje, waarin aanteekeningen voorkomen van

zijne hand, op een paar reizen, door hem in de bovenlanden van Batavia; Buitenzorg en een gedeelte der Preanger-regentschappen gedaan. Ofschoon zij voor de uitbreiding onzer tegenwoordige kennis van die landen geen de minste waarde hebben, blijkt er toch uit, dat hij van zijnen kant geene gelegenheid ongebruikt liet, om de toenmalige grenzen der wetenschap verder uit te zetten.

In de maand Mei 1776, gedurende het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN RIEMSDIJK, werd RADERMACHER aangesteld tot extra-ordinair raad van Nederlandsch Indië. Kort daarna, in Augustus van datzelfde jaar, ondernam hij — eene reis naar Buitenzorg! Thans rijdt men, langs een der schoonste wegen, die men zich kan voorstellen, met vier galloppperende postpaarden, in drie uren derwaarts, en is een uitstapje naar Buitenzorg eene zeer aangename uitspanning, waarop de ingezetenen van Batavia zich menigwerf vergasten. Toen echter werd het niet voor een uitstapje, maar inderdaad voor eene reis gehouden, belangrijk genoeg, om den heer RADERMACHER de pen in de hand te geven en aanteekeningen te doen houden van 't geen hij zag.

In October 1777 ondernam hij eene tweede reis, maar nu veel verder, naar, gelijk hij het noemt, „de Jakatrasche bovenlanden." Ook bij die gelegenheid stelde hij een kort verhaal van zijnen togt op papier.

't Zijn deze aanteekeningen, die wij thans onder de oogen der lezers van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* brengen. Zij hebben geene waarde, tot betere kennis der landen die de heer RADERMACHER bezocht; maar zij hebben wel waarde als eene bijdrage tot de kennis van den toestand dier landen, nu bijna eene eeuw geleden.

Behalve de beide reisjournalen, vinden wij in het aanteekeningboekje van den heer RADERMACHER noch eenige kleinigheden, die wij almede onzen lezers niet hebben willen onthouden. 't Zijn observaties van de afstanden, het weer enz.; voorts eene opgave van eenige titels, gelijk ze toen in de Bovenlanden voorkwamen; al verder eene kaart van de bezochte streken, die wij echter, om hare geringe waarde, achterwege hebben gelaten, en eene beschrijving dier kaart; en eindelijk eene rekapitulatie van den weg, dien de reiziger gevolgd was.

I.

Journaal van eene reis over Tjitrap naar Buitenzorg in 1776.

Woensdag den 21sten Augustus zonden wij vijf buffelkarren en twee span paarden vooruit, met de oppassers ACHMET en GEGEER, en namen een koffer, een veldtafel, een stilletje en eenige provisiën mede.

Donderdag den 22sten reden wij ten 6 ure van Batavia, passeerden de Waterplaats, de tuinen langs Molenvliet, het fort Rijswijk en Noordwijk, Weltevreden op de 5 paal, en Struiswijk op 6¼, Materman op 8, en Meester Cornelis op 9 palen. Hier bleven wij dejeunéren; 't was er juist pas-

ser (bazar), die hier op donderdag gehouden wordt. Vervolgens passeerden wij Bidara China 10 paal, Tjawang 11, Rustenburg 13, Tjilitan en eene hoogte 14, Landlust 15 en Groenevelde ook Tanjong van den heer CRAAN, bij de 18de paal, waar 's woensdags passer gehouden wordt. Hier lieten wij ons de rivier overdragen, en ten 8 ure kwamen wij bij den heer DUURCOOP op Oost-Vriesland of Tanjong-oost, waar het zondag passer is. Van hier kan men de rivier in zes uren naar de stad afvaren, doch men heeft er acht en veertig noodig om ze op te werken.

Na 't ontbijt, wandelden wij naar den toren, 100 roeden van 't huis gelegen, en 93 voeten hoog, hebbende zes verdiepingen en honderd en vijftig trappen. Boven kan men de Bataviasche kerk en reede zien, en aan het huis staande is tegen dezen toren eene zeer schoone echo, die tot tien syllaben repeteert. Wij schreven onze namen in 't album. Wij reden 's namiddags eerst naar de passer en suikermolen, en vervolgens naar Dregterland, een uur gaans bezuiden Tanjong, zijnde een half eiland, dat door de groote rivier gemaakt wordt, bij de inlanders Serinsing genaamd, en waar een aangenaam speelhuis aan den rivierkant staat.

Vrijdag den 23sten om zes uren vertrokken wij. Eerst passeerden wij de rivier, vervolgens Tionseeng aan de 21ste paal de tweede hoogte, Tsigoenong aan de 25ste paal; toen reden wij over de Slokhaan, en van daar naar Tjisalak, aan mevrouw VAN DER PARRA behoorende bij de 27ste paal, en naar Tjimanges, van dezelfde eigenares, aan de 28ste paal, waar een groot doch slecht bamboeshuis staat. Van hier bereikten wij Jatinagara, behoorende aan ARIA MAAS ACHMET op de 30ste paal, voorts Astagana van mevrouw VAN DER PARRA bij de 31½ paal, en Tjibinong mede van mevrouw VAN DER PARRA aan de 35ste paal, waar zaturdag passer wordt gehouden. De weg loopt tot hier meest langs de Slokhaan over en weer.

Van Tjibinong naar Buitenzorg gaande, welken weg wij echter niet volgden, dan vindt men Tjiloar op de 44ste paal, Tjiboeloe aan de 45ste, Goenongbadak aan de 46ste en Buitenzorg aan de 50ste paal.

Van Tjibinong vertrokken wij ten 8 ure en 30 minuten oost op, passeerden de rivieren Tjikias en Tibur en kwamen, na zes palen gereden te hebben, op Tjitrap van den heer POELMAN.

Het huis ligt zuid en noord; aan den noordkant is eene groote kampong, en achteruit ziet men regt op de rivier Tjitrap, waarin somtijds kaaimans gevangen worden. Het gansche land Tjitrap heeft 52 en Tjikias 40 kampongs, zamen 3000 getrouwden. In het noord-oosten ligt het bergje Goenong Poetri, waar een batto toelies (beschreven steen) is. In het oosten bevindt zich de Vogelberg van Clappa Nongal, waar tevens de overblijfsels van een oud fort Cotta Prenang te zien zijn. In het zuiden is de Ambalang, achter welke de berg Astana ligt, waar een warm ijzerachtig bad is. In 't westen verheft zich de Salak.

Wij werden hier door de Radeen's MAHOMET, CAMAL, MANOJAJA en MATJAN verwelkomd. Na den middag lieten wij ons op het bergje Ambalang dragen; 's avonds hadden wij regen.

Zaturdag den 24sten begaven wij ons naar den Vogelberg. Wij passeerden de rivieren Tjitrap en Tjilingsi en kwamen aan de kampong Goa, behoorende onder den Aria van Clappa Nongal. Het bovenste van dezen berg bestaat uit kalksteenen, hier en daar met holen van wel drie honderd voeten diep. De inlanders klimmen in denzelven met een soort van toorts, die niet kan uitgaan, zijnde van koelit-arrat en minjak-karit zamengesteld. Zij haalden, in onze presentie, verscheiden nestjes uit met de vogels, die zij „walet" noemen. Wij hoorden het kanon te Batavia lossen, zijnde het de verjaardag van den jongen prins; doch wij hadden 's avonds zware donder en regen.

Zondag den 25sten vertrokken wij ten zes ure, passeerden vijf kampongs en de rivier Tjikias, die de limiet is tusschen Tjitrap en Tjimapper of Soekaradja, waar wij ten 8 ure aankwamen. Soekaradja is aan den Aria door de kompagnie voor vier duizend rijksdaalders verkocht; het heeft 22 kampongs en 1500 man, en ligt aan de groote Slokhaan, waardoor het vol sawahvelden is.

Om half negen vertrokken wij, passeerden de rivieren Tjiloar, Tjolot, Prigy en verscheiden afleidingen uit dezelve, die Tjimapper van Kampong-Bahroe afscheiden, en kwamen ten half tien ure te Buitenzorg, waar wij de groote rivier Tjiliwon passeerden. In den beneden-tuin werden wij ontvangen door den vaandrig en kommandant WIJKERT, vervolgens door den tommegong NATA NAGARA die het land Buitenzorg en kampong Bahroe in huur heeft, alwaar 253 kampongs en 1087 getrouwden zijn.

Het huis is gebouwd naar het plan van het paleis van Blenheim, doch in stede van het corps de logies is een parterre, waar een speelhuis staat. De vleugels zijn alleen tot logement bekwaam, doch het logement van Zijn Edelheid in een zaal en slaapkamer en een comptoir in de westervleugel is best.

Het fraaije gezigt is achter op de bergen Salak en Pangerango, en voor op het fort Philipine, alwaar zes stukjes en twee bassen, met zestien man in garnizoen liggen. Ten zuiden van het huis, op de 51ste paal, ligt de passer en de koekraal. Buitenzorg kost 41,500 rijksdaalders en de overname 1400, betalende de kooper de onkosten van de overschrijving tot 3125 rijksdaalders. Daarentegen bestaan de inkomsten in 't volgende:

De passer	rijksd.	8,000:„
Dermaga	„	500:„
Tommogong-huur	„	2,000:„
Warongs	„	1,000:„
Pady en buffels	„	2,500:„
	rijksd.	14,000:„

In den beneden tuin langs de rivier springt een fontein zestig voeten hoog en in de rivier is eene aangename waschplaats.

De tommogong, dien de inlanders „Dalem" noemen, zoowel als alle andere regenten, houdt vergadering met twee raden of Saksa's en den Ranga of schout. Alle criminele zaken moeten naar Batavia; maar daar wordt er wel eens een in stilte gekrist, dat zij noemen „Mileer Gittik."

Op de passer wordt drieërlei suiker gemaakt, namelijk van suikerriet „goela teboe," van den arenboom „goela aren" of „cawong," en van ketan, die men „goela dingin" noemt. Van ketan wordt ook een soort van sterken drank gemaakt, „brom" genoemd.

De koffij-leverantie is de grootste rijkdom. Een bovenlandsche pikol is vier krandjang en weegt 187 pond. Zoodanig ontvangt het de tommegong, die 146 aan den kommissaris levert, en deze levert slechts 141 pond in 's kompagnies pakhuis, waarvoor de kompagnie 6 rijksdaalders betaalt.

Van Buitenzorg kan men naar Batavia reizen, ten oosten van de groote rivier over Tjiloar, Tjibinong, Tjimanges en Tanjong; en ten westen van de groote rivier over Dregterland, doch deze weg is thans onbruikbaar.

Van Buitenzorg kan men in twee dagen met een buffelkar op Grogol komen, over Goedong Badak, Tjiliboet, Salkatono, Depok, Camiri, China, Seringsing en Canpri. Van Buitenzorg naar Tjanjoer in vier dagen, over Pondok Gede, Ciceroa, Tjipanas en Tjanjoer; en weêrom op Soekaraja, Tjilang, Tjijorook, Buitenzorg. En voorts van Tjanjoer naar Cheribon in zes dagen, als: op Bajaban, Joerok dagin, Bandong, Prakamoentjang, Sumadang en zoo op Cheribon. Ook van Tjanjoer naar zee in drie dagen, als: op Tipajong, Tjitarik, Tjinaja aan zee.

Wij vertrokken den 25sten naar Pondok Gede, den 26sten over Ciceroa naar Tjipanas, den 27sten weer naar Pondok Gede, den 28sten naar Buitenzorg, alwaar wij den 29sten rustdag hielden. Den 30sten gingen wij naar Tanjong, en den 31sten Augustus 1776 naar de stad Batavia.

II.

Journaal van eene reis in de Jakatrasche Bovenlanden.

Op den 31sten October 1777 met den heer CRAAN benoemd zijnde als kommissarissen der hooge regering, om, onder ons opzigt, door kundige lieden de rivieren te doen opnemen en de regering zoodanige middelen voor te slaan, als de gemakkelijkste en onschadelijkste zijn, ter bekoming van eene genoegzame doorstrooming van water in de stad; zoo resolveerden wij ten dien einde eene reis naar boven te doen.

Nadat Zijne Edelheid de noodige orders had gesteld, zoo zonden wij op den 4den November twaalf buffelkarren naar Buitenzorg, met de noodige provisiën en een duizend rijksdaalders aan nieuwe dubbeltjes en schellingen.

Dingsdag den 4den November observeerden wij te Batavia den berg Salak oostkant ZW, den berg Gedé of Blaauw oostkant ZO. terwijl de Pangerango niet zigtbaar was. De strekking der stad en groote rivier, die er doorloopt, is ZO. en NW.

Barometer { 's morgens 29 d. 9½ linij.
's middags dito.

Thermometer { 's morgens 74 gr.
's middags 85 „ } goed weder.

Wij vertrokken van Batavia op woensdag den 5den November ten 5 ure 15 minuten, doch kwamen eerst 's middags ten 12 ure te Buitenzorg wegens den slechten weg. Wij waren dus 6 uren 45 minuten onder weg. De afstand van Batavia naar Meester Cornelis is 9 palen, naar Tanjong is 18 palen, naar Sigoenoeg is 25 palen. Tot hiertoe rijdt men, tusschen de groote rivier en de Slokhaan, die men aldaar passeert, naar Tjimanges op 28½ paal. Bij de 36½ paal, voorbij Tjibinong, juist als men Goenong Poetri ziet, is de weg naar Tjitrap. Voorts rijdt men naar Tjiloar bij de 44ste paal. Hier gaat men de Slokhaan over. Van daar passeert men de rivieren Tjiloar op de 44ste, Tjibolo op de 45ste en Bata op de 46ste paal. Deze drie rivieren vallen allen in de Tjiliwon. Goedong-Badak ligt op de 47ste paal. Daar passeerden wij, de groote rivier, zijnde het nieuwe kanaal, dat uit de Sidanie naar Goedong-Badak gegraven wordt, nog niet open. Van daar reden wij naar Buitenzorg op de 50½ paal.

Wij waren allen verbrand door de hitte en zouden niemand raden den weg in eens te doen; want indien het maar een weinig regent is het allernaarst. Als men op Tanjong of Timanges blijft, zijn 3 of 4 span paarden voldoende.

Wij wierden door den sergeant WIJKERT, den tommegong van Buitenzorg, den aria van Soekaraja en den aria van Tangerang en Grinding verwelkomd. 's Middags hadden wij donder en regen. Wij zagen de waterpassen, kijker, barometer, thermometer enz. na, en stelden dezelve, zijnde de eerste tot gemak met een kijker, de tweede van Dolon, de derde van Watkens en Smith, de vierde van Prins, naar de schaal van Fahrenheid, die op den 32sten graad vorst teekent. 's Nachts woei een zware zuide wind.

Donderdag den 6den gingen wij ten zes ure met den aria van Soekaraja de plaats opnemen, waar de doorgraving uit de Tjikias in de Slokhaan zoude geschieden. Wij kwamen in één uur en 40 minuten aan de Tjikias. Zij ligt laag en heeft weinig water. Volgens den aria zoude van hier in de Slokhaan de doorgraving elf honderd vijftig roeden zijn, maar zoo zij beneden Soekaraja in de Slokhaan moet vallen, zal het wel twee duizend zijn. De landmeter WIMMERCRANTSZ is dit op heden begonnen te waterpassen.

Van hier naar Soekaraja of Tjimapper is 30 minuten gaans, liggende die kampong aan de Slokhaan; en van hier naar Buitenzorg 1 uur 10 minuten.

De rivier Tjiloar scheidt Tjemapper van Kampomg-Bahroe. De spruit Tjimapper valt met de Tjiloar in de groote rivier. Deze rivier wordt op vele plaatsen opgestopt om de padi-velden te bevochtigen, en zoo is het met de Slokhaan mede gelegen. Daardoor worden de groote rivier en de Slokhaan, die hier nog zuiver zijn, vol modder en verliezen veel water; zoodat ik het aanleggen van de nieuwe sawahs op de landen Kampong-Bahroe en Tjimappar voor de groote oorzaak houde van 't gebrek aan water en zijne onzuiverheid in de stad.

Langs den weg vonden wij vele wilde kurkuma, die „toemoe" genaamd wordt; het is de Kempheria; de echte kurkuma groeit op Bandong.

's Namiddags deden wij eene wandeling in den benedentuin, met den kom-

mandant, den RADEN RAIJA enz. Deze tuin en al het overige is nader beschreven in onze reis van voorleden jaar, van Batavia over Tjitrap naar Buitenzorg, hiervoor vermeld.

Vrijdag den 7den ten 6 ure kwamen wij in 2 uren op Pondok Gedé of Bandongang. Op dezen weg vindt men de rivier Tjawe, die veel padivelden nieuw aangelegd bevochtigt en de Sidani bemoddert, en de rivier Sasepan, die digt bij het hoofd van de Slokhaan in de groote rivier valt; doch thans was de mond gestopt en de Sasepan was op zes plaatsen afgeleid, die ook allen de Sidani bemodderen.

De groote rivier was geheel toegedempt aan het hoofd der Slokhaan, zoodat al het water door de laatste moest loopen met eene groote snelheid; deze dam, tegen de order aangelegd, zal moeten weggenomen worden; aan dezen kant ligt de kampong Moara Sesepan; aan den oostkant der rivier ligt de kampong Kotta Lampa.

De weg naar Pondok Gedé kan met eenen wagen gereden worden, doch wij lieten ons dragen, geconvoijeerd door den toemegong van Buitenzorg met wel 50 paarden en 150 koelis voor de stoelen en het goed.

De korporaal FRANS STAMKAART heeft het opzigt over een houten huis en eenen fraaijen tuin, waarin de beste zoete appelen groeijen; hij heeft zijn inkomen van de koffij en amfioen; die hier verkocht wordt kost zes stuivers de duit zwaar; 225 duiten is een kati of 25 rds., zoodat hier eene goede winst op is.

De koffij koopen zij het bovenlandsch pikol van 187 ponden voor 3 rds. en zij leveren de 146 pond voor 5 rds. aan den toemegong van Buitenzorg

Uit den tuin kan men Buitenzorg zien in het N. W. N. 's Avonds heerschte er een zware wind.

Ten 8 ure gingen wij naar Artjidomas, waar wij in 1 uur en 30 minuten kwamen, passerende de rivier Soekabiron, en de kampongs Gedé, Passir-mintjan en Sito, die sedert een jaar fraaije sawah-velden aangelegd hebben en kofijtuinen, welke door de dadab-boomen beschadigd worden. Tot hier rijden de buffelkarren.

Artjidomas ligt in een bosch van hooge rassamala-boomen, ten zuidwesten van Pondok Gedé, op een rug van de Pangerango, die hier niet verder op te gaan is; de kofijtuin is van 7 tot 8000; de 180 boomen geven een pikol of ieder een kati door elkander.

Artjidomas is een woord van de Sundasche taal, en beteekent 800 wonderen. Hier zoude de eerste koning van Pajajarang geregeerd hebben, van wien de bergvolken of Sundanezen afkomstig zijn, terwijl MAJAPAIT op Java regeerde.

Twee der koningen van Pajajarang, PRAWAKALI en SILIWANGI, op Artjidomas regerende, weigerden het Mahomedaansche geloof aan te nemen, dat KIAN SANTAN hun aanbood, en wierden daarom versteend.

Op Artjidomas vindt men SILAWANGI, met acht honderd van zijn gevolg en vrouwen, in slechte beelden, waaronder een met drie gezigten. Op Bato-Toelis vindt men PRAWAKALI en 73 kinderen van SILAWANGI; de Bato

Toelis bestaat in twee oudheden. In de kampong staat een pondok, waaronder een beschreven steen, die overeind staat en vijf voeten hoog is. Daarop is in gebroken Javaansch geschreven; de naam van Pajajarang komt er meer dan eens op voor; voor dezen steen ligt een andere daar een voet staat ingedrukt. Buiten de kampong staan, onder een pondok, de beelden van PRAWAKALI. 's Namiddags bezagen wij den tuin, en 's avonds zonden wij brieven naar Batavia.

Zaturdag den 8sten November vertrokken wij van Pondok Gedé ten 6 ure 5 minuten; wij gingen oost op en kwamen te Ciceroa in de pasangrahan, dat is te zeggen „rustplaats". Ten 8 ure 15 minuten, of in ruim 2 uren, passeerden wij de kampongs Gadok, Tjipajon en Gasian, en de rivier Tjiliwon drie malen over bamboesen bruggen. De weg was bergachtig, vol steenen, waarover echter buffelkarren kunnen rijden; langs dezen weg zijn sedert een jaar vele nieuwe padi-velden aangelegd.

Te Ciceroa heeft HENDRIK ROODE het opzigt; hij woont er in een planken huis, doch dat van den generaal is van bamboe en onbewoonbaar; daarom sliep ik in het planken huis, in een kamertje van zeven voeten in het vierkant!

's Namiddags gingen wij den tuin zien, waarin fraaije bloemen staan en waar het water naar willekeur door loopt. 's Avonds hadden wij goed weer en maneschijn, zijnde eerste kwartier.

Zondag den 9den was het ook goed weer, doch koud, zoodanig dat de adem te zien was en onze Hollandsche boter als karnemelk werd. Wij vertrokken ten 6 ure van Ciceroa en gingen den Megmedon op; de weg was modderig en door de draagbuffels vol gaten getrapt. Op den Megmedon zijn weinig vogels, doch men vindt er enkele patrijzen; wij hoorden vinken slaan en plukten eenige aardbeziën, die aan heesters groeijen. De Megmedon is de noorderrug van den berg Gedé. Wij gingen hem aan den westkant op, passerende de Tjibinong, Tjikan-baboekan, Tjiriansampat, Tanareija, Tiriana, Tjironpoa, Tjiringol en de groote rivier Tjiloar, in welke laatste alle de voorgaanden vallen. Door den slechten weg kwamen wij eerst ten 9 ure op den kruin Poendak Megmedon genaamd. Op den geheelen weg is geen een huis of kampong te zien. Alle steil op en nedergaande hoogten zijn met hooge rassamala-, manlij- en turen-boomen beplant en met klippen bezaaid, waardoor de weg meest uitgekapt is. Op dezen kruin staat de scheidpaal tusschen Buitenzorg en Tjanjoer. Hoewel de zon frisch scheen, was het hier niet warm, door den zuidenwind.

Van hier gaat men noordwaarts naar de Telaga-warna, of den oorsprong der groote rivier; het is een meer, ongeveer één honderd roeden in de rondte, midden in een hoog gebergte gelegen en rondom met hooge boomen begroeid.

In het voorbijgaan zagen wij, bij 't opgaan, de mijn, die in 1744 omtrent 120 voeten diep geopend is, in de hoop van er goud te vinden, doch vruchteloos.

Op den Megmedon dejeuneerden wij, en peilden het gat van den vuurberg

Goenong Gedé in Z. O. en den Pangerango Z. W. Z. de barometer 25 d. 3 l. en de thermometer 66°. De sergeant GEERSEN en de Aria of tweede van Tjanjoer kwamen ons hier te gemoet, terwijl wij de stukjes op Tjipannas hoorden losbranden.

Ten 9 ure 30 minuten, gingen wij den oostkant en de zoogenaamde wenteltrap af, die stijl en glibberig was, en passeerden de rivieren Giggerbintang, Tsikondol, Tjiborong, Tjimatjan, Tjiwalon, Tjipandawa, die allen oostwaarts in de rivier Tjitaron of Krawang loopen. Wij zagen eene tamelijk groote praauw in het bosch liggen, die naar die rivier met buffels stond gesleept te worden.

Wij kwamen ten 12 ure te Tjipannas, onder het losbranden van het kanon. Tjipannas, of het warme bad, is gelegen op een rug van den berg Gedé; er is een planken huis en eene goede groenten- en vruchttuin, onder opzigt van den korporaal JOOST WIEBE.

Achter het huis ligt een gebouw, voor dezen het hospitaal, waarin een kraan van warm en koud water is; de warme spruit ontspringt omtrent 10 roeden achter het gebouw. In eene bouteille van dat water vindt men 50 gr. van een Salmentium, naar het vitriool overhellende, en dus meest overeenkomende met het Sal Epson en zeer purgerend. De kanten van de bron zijn ook met vitriool aangezet en de grond is een okeraarde. De koude spruit ontspringt geen 10 roeden van de warme.

In het N. N. O. van het gebouw ligt een bergje, Goenong Kisot genaamd, daar velen zeggen, dat de zee te zien is, weshalven wij 's namiddags ons er naar toe lieten dragen. In drie kwartiers kwamen wij, langs eene akelige steilte erger dan de Megmedon, boven; doch wij lagen rondom in gebergten, en zagen er niets dan een grooten steen, het formaat van een bed hebbende. De inlander verhaalt, dat hier zekere heiligen of tapa's plegen te slapen, en dat het bergje daarvan den naam heeft. Aan den voet liggen twee kampongs, Tjipoetri en Tjibodas genaamd, die veel sawah-velden bezitten.

Hier vonden wij eene aangename en frissche lucht, ver boven die van Buitenzorg, Pondok Gedé of Ciceroa; doch het is den ijselijken weg, dien men er naar toe moet passeren, niet waard. De berg Gedé ligt hier in 't Z.W. en verdient wel eene bijzondere beschrijving. Hij loopt, met twee zware takken, N. N. W. en Z. Z. O. De noordertak maakt het gebergte Megmedon uit. Alle de rivieren van den westkant van dezen berg vormen de Tjiliwong of de Bataviasche groote rivier, doch die van den oostkant storten in de Tjitaron of Krawangsche rivier. De zuidertak vormt het gebergte Kendang, dat „scheiding van het water" wil zeggen. Al de rivieren, die uit dit gebergte aan den oostkant ontspruiten, vallen in de rivier Tjitaron en loopen bij Krawang in zee, doch die uit den westkant van dit gebergte komen, storten in de Tjimanderi, en met haar in de Zuidzee.

De Gedé heeft van onderen zware boomen, doch boven alleen kreupelbosch.

Het gat in den berg (krater), dat somtijds in de kwade moesson rook

geeft, ligt aan den westkant, doch zij die er opgaan om lava te halen; gaan achter Tjipanas op, en kunnen in zes uren boven zijn. Daar passeren zij door eene zware kloof, en moeten zich dan langs rotting-touwen aan den overkant in het gat laten, waarvan de grond wel heet is, doch niet brandt. Omtrent 100 roeden lager ontspringt de rivier Tjicondal. De inlanders noemen dit gat „Kawa", en halen er nu en dan wel lava uit, die zij „tjalok" of zwavel noemen. De Vesuvius bij Napels heeft wel 40 soorten en de Etna in Sicilië 10 of 12 soorten van lava. Maar dit gat is slechts twee en een half voet diep en de lava is er maar van twee soorten, witte en gele, liggende de eerste bovenop. Men vindt rondom eenige planten, als: Lokka, Tjintan, Poespa, Indan, Papol of Cordamon, Marasi, Angasi, Romboten en voorts laag kreupelbosch.

Bij examinatie van den gelen mineraal-steen (gemerkt A.), bleek, dat dit meest een zuivere zwavel is; want nadat men drie kwart lood in eene kleine smeltkroes had laten afbranden, bleef er niet meer dan een kwart lood over, zijnde een kalkachtige aarde, die nog met de spiritus vitrioli, of met de oleum tartari, geen de minste beweging maakt.

De witte soort (gemerkt B.) is van eene zoutachtige en zamentrekkende smaak. In water opgelost viel of zakte de helft, in eene kalkachtige aarde, naar beneden. Het doorgelekte water, daar het zoutachtige gedeelte in opgelost was, veranderde niet van kleur, noch bij doorgieting van de spiritus vitrioli, noch van de spiritus salis maxini; maar door oleum tartari, zette zich eene witte stof, die gecalcureerd zijnde, min of meer een zwavelachtige reuk van zich gaf en eene doode aarde overliet. Zoodat hier uit blijkt dat *A.* meest zwavel met eene kalkachtige aarde gemengd is, en *B.* uit ruim ²/₃ deelen salpeterachtig zout, een gering gedeelte zwavel en het overige doode aarde bestaat.

Maandag, den 10den November, was het gebergte bijzonder helder. De barometer stond op 26-5 en thermometer buiten op 59 graden. Ten 6 ure reden wij van Tjipanas, onder het lossen van het geschut, gingen oost op, passeerden twee steile hoogten, daar de weg bijzonder smal in was uitgekapt, en de rivieren Ciceroa, Gomban, Tjeran, Sesapan, Tjiborong en Tjanjoer, die allen in de Tjiblagon vallen, en kwamen om 8 uren 10 minuten op Soekenan, liggende op den oosterrug van Goenong Gedé. Hier kwam de pati van Tjanjoer ons te gemoet, en na gedejeuneerd te hebben, reden wij ten 8 ure 40 minuten, met een gevolg van 69 paarden en 380 man, af, passeerden de rivier Tji-jedel en vele kampongs, die sawahs en koffijtuinen hebben, en arriveerden ten 9 ure 45 minuten in de negeri Tjanjoer, waar wij in den dalm logeerden, in een planken huis, waar de Generaal RIBEEK in geslapen heeft.

De barometer was op de reis ontsteld, zoodat wij in het vervolg alleen bij vergelijking konden oordeelen. Wij betaalden ons volk af, gelijk dagelijks bij onze aankomst geschiedt, 7½ stuiver daags ieder, of te zamen 25 Rds. daags.

Het regentschap van Tjanjoer onder den pati WIRA TANG DATAR, klein-

zoon van den toemengong van Buitenzorg NATA NAGARA, wiens oudste zoon NATA DENINGRAT hier aria of tweede is, heeft aan de noordkust tot grenzen het Buitenzorgsche, de eene scheidspaal op den Megmedon, de andere op den rug van den berg Salak, en ten zuiden de zee. Het is oost en west 22 uren en zuid en noord 15 uren lang. Het is verdeeld in „Joeduks" of verdeelingen, als volgt:

1o. Het land van de Megmedon oost op, genaamd Balaboer, heeft 332 kampongs, en 2725 getrouwden. Hierin ligt de hoofd-negeri Tjanjoer, hebbende 587 kampongs. 2o. Goenong parang, met 92 kampongs 539 getrouwden. 3o. Tjimahie met 115 kampongs 515 getrouwden. 4o. Pagadongan met 125 kampongs 517 getrouwden. 5o. Tjampan, bezuiden de rivier Tjimanderi tot aan zee, met 8 kampongs 39 getrouwden. 6o. Tjikalang benoorden, met 24 kampongs 210 getrouwden. 7o. Tjiblongong ten oosten met 82 kampongs en 375 getrouwden; zoodat er in 't geheel 778 kampongs zijn en 5507 getrouwden.

De hoofdkampong is groot, maar onaangenaam, want het is er zeer heet, hetgeen wij best ondervonden op onze middagwandeling.

Van hier kan men in drie dagen aan zee komen, namelijk: in 1 dag op Tjipajong in Pagadongan, 1 dag op Tjitarik in Pagadongan, 1 dag op Tjimaja in Pagadongan aan zee.

En van hier kan men naar Cheribon in 7 dagen komen, namelijk: in 1 dag van Tjanjoer naar Bajabran aan de rivier Tjitaron, 1 dag tot Tjoerik, 1 dag tot Pandong, waar de stoeterij is, 1 dag tot Prakamoentjang 1 dag tot Sumadang, 2 dagen tot Cheribon.

Doch de weg valt korter van Batavia 1 dag op Bakassi, 1 dag op Tanjong-poera, 1 dag op Tjassem, 1 dag op Pamanoekan, 1 dag op Indramajo, 1 dag op Cheribon.

Dingsdag den 11 November hadden wij goed weer. Wij vertrokken van Tjanjoer, onder het lossen van het kanon, ten 6 ure 8 minuten, en gingen langs eenen fraaijen gebaànden weg zuid op, zoodat de zon ons geen ongemak gaf. Wij passeerden de rivieren Tjanjoer, Cicerca, Bonikassi, Tjipadang, Tjiblan en vele kleine spruiten en kampongs, en kwamen ten 8 ure 40 minuten te Gekbron, liggende op een' rug tusschen den berg Gedé en Kendang, zijnde de scheiding tusschen Baloeboer en Goenong Parang, alwaar wij dejeuneerden. Ten 9 ure 15 minuten gingen wij west op, vonden maar eenige weinige spruitjes en kwamen om 11 uren op Soekaraija, waar wij in een fraai bamboesch huis logeerden, dat voor den Generaal RIEMSDIJK nieuw gebouwd was. Wij vonden er de aangenaamste lucht, die wij op de geheele reis aangetroffen hadden. 's Middags wandelden wij de kampong van 20 huizen door.

Woensdag den 12 November (goed weer), vertrokken wij ten 6 ure van Soekaraija en gingen west op. Wij vonden weinig water, doch twee en twintig rivieren tot de grens van Tjimahie, die allen in de Tjimanderi vallen, welke de scheiding maakt tusschen dit regentschap en het Jampansche. Wij moesten de hoogten gestadig op en af, of door bamboesche bos-

schen en alang-alang heen dringen. De weg was aan weerskanten met sawahs omzoomd, die vol rijpe padi stonden. Ook vindt men in sommige streken, gelijk op kampong Bandong, plaatsen, alwaar visch wordt bewaard en aangeteeld, „setoe" genaamd, en men passeert vele slokhanen tot de sawahs afgeleid. Ook vindt men hier en daar versche drek van rhinoceros.

De rivier Goenong-Goeroe is de scheiding tusschen Goenong-Parang en en Tjmahie. Wij kwamen ten 8 ure in de kampong Tjimalie, waar wij dejeuneerden. Den Goenong-Gede hadden wij hier, in 't N. N. O., den Salak, dien wij voor het eerst weer zagen, in 't N. W. De thermometer stond op 74° en de barometer 20—1. In de kampong vonden wij een dwerg, die al oud was.

Ten 8 ure 45 minuten vertrokken wij van hier. De weg is goed en kan met pedatis bereden worden tot Buitenzorg. Wij passeerden vijf rivieren en de hoogte tusschen den voet van den berg Gedé en den berg Wallet. Wij kwamen ten 10 ure in de kampong Tjilan, waar wij in een redelijk goed huis, van bamboe gemaakt, overnachtten.

Wij vonden op den weg meer dan twee honderd buffels, die koffij afbragten. Zij hebben van Goenong Parang acht dagen werk. Ieder buffel draagt een bovenlandsch pikol in vier kranjangs of popatol, wegende ieder 59 pond bruto en 52 netto of 5 gantings; dus is een bovenlandsche pikol 20 gantings of 205 pond, maar aan de kompagnie wordt slechts geleverd 142 pond.

De peper begint, als hij drie jaren oud is, iets te geven en is zeven jaren oud zijnde op zijn best. Kapas is in zes maanden groot, even als de nila of indigo; 't welk alles aan de kompagnie moet geleverd worden.

Ook planten de inlanders veel padi, de twee honderd bossen van acht kati's kosten 4 rds. Ook verbouwen zij katjang-tanah waarvan zij olie maken.

Kampong Tjilan heeft omtrent 20 huizen. Wij vonden de lucht hier redelijk, doch zoo goed niet als op Soekaraija. Hier nam de depati van ons afscheid. Wij bleven met 79 paarden en 380 man, waarvan voor mij en het goed 172 battoors en 40 mandoors, die wij afbetaalden met 30 rds. daags. Ik hield nog over 90 rds. aan schellingen, 170 aan dukatons, en kreeg nog 156 rds. aan dubbeltjes uit de stad.

Donderdag den 13den November (goed weer) ten 6 ure vertrokken wij van Tjilan over eenen goeden weg. Wij passeerden de rivier Tjilang en nog 15 kleine rivieren, en kwamen ten 7 ure 30 minuten op Woban, waar het ontbijt gereed was. Doch dewijl het nog vroeg was, resolveerden wij verder te gaan, passeerden de rivier Tjilolaï, zijnde de scheiding tusschen Tjemahi en Pagadongan, en kwamen ten 9 ure op Kampong Tjijorok, waar de Generaal RIBEEK overnacht heeft, toen hij in 1709—1713 deze reize naar de bovenlanden en Zuid-Zee heeft gedaan, en waar MARCI den 13den Julij 1757 zijne reis naar de Zuid-Zee begonnen heeft. Hier wordt ook een groote waringgienboom gevonden, door MARCI geplant. De kam-

pong Tjijorok ligt op het gebergte, dat tusschen Goenong Pangerango en de Salak loopt, en wordt alzoo genaamd, omdat het de scheiding is van het water tusschen den Noord- en Zuidkant. Daar het huis wat slecht was, resolveerden wij de reis door te zetten tot Buitenzorg, in gedachte er tegen den middag te zijn. Wij peilden de Gede O. Z., de Pangerango O., de Salak N. W. N.

Na gedejeuneerd te hebben vertrokken wij ten 10 ure 15 minuten, en passeerden ten 11 ure een groote waringinboom in kampong Passir-mangis, waar de scheidspaal staat tusschen Pagadongan en Buitenzorg. Vervolgens trokken wij over de rivier Tjidanie, die in den berg Pangerango haar oorsprong heeft, rustten een oogenblik op Passir-Moentjang ten 2 ure en 30 minuten, en kwamen eindelijk ten 4 ure te Buitenzorg, dood af van vermoeidheid en hitte, doch blijde, dat wij in een goed steenen huis konden slapen. De weg was droog doch ingetrapt door de draagbuffels; hier en daar verhieven zich steile hoogten en bosschen van bamboe, zonder dat wij eenige beesten of vogels zagen.

Nu, wij zijn de bergen rond geweest, maar het is niet dan armoede en ellende; en men ziet niet dan den berg, die altijd dezelfde schijnt, zoodat ik niemand deze reis ooit zal aanraden!

Op Buitenzorg 's avonds en 's nachts zware wind, die sedert ons vertrek geduurd heeft en den regen belet.

Zaturdag den 14den November, gingen wij het nieuwe kanaal zien. Het begint in de Tjidani bij de kampong Patrassan, en is doorgegraven tot in het hoofd van de Passangran, en van daar in de groote rivier Tjiliwon. Men was begonnen te graven den 26sten Augustus 1776 en wij bevonden het werk nu als volgt:

In de Tjidani ligt een dam; de Slokhaan is daar 66 voeten diep, op den grondsteen breed 12 voeten, op 't water twee voeten diep, maar de boorden zijn allen van klei en regt opstaande.

De Passangran, hier Tjiwaringin genaamd, naar de waringinboomen aan den oorsprong, is nu afgedamd; dus zal hij minder water geven.

De modder werd algeleid in de Tjidani en de Passangran, dat niet goed is; zij moest in de laagten loopen.

Bij Goedong Badak, aan de 47e paal, loopt zij in de groote rivier, die daar was toegedamd, om het water op de sawahs te krijgen.

De Slokhaan wordt bij den inlander Soesoekan of „Zuiger" genaamd.

Ik schreef een brief aan Zijne Edelheid; na den middag deden wij eene wandeling.

Den 15den November gingen wij den mond van de Slokhaan, Batotoelies en Soekahati zien.

Een groot uur boven Buitenzorg ligt de kampong Moara Sesepan, aan de groote rivier Tjilowar; daar begint de doorgraving van de oude Slokhaan in 1749 begonnen, en waarover zoo vele klagten zijn. Voorleden jaar was de groote rivier half met steenen opgestopt en daar lagen bamboesen en steenen klaar, om haar verder op te stoppen; doch nu was de

groote rivier geheel afgedamd ter breedte van 132 voeten, welke dam ten minste voor de helft aan den westkant dient te worden weggenomen.

Van hier gingen wij honderd roeden zuidelijker, daar het riviertje Sesepan zich in de groote rivier ontlast.

Van hier opgaande vindt men aan de rivier Tjidani de batotoelis, waarvan de oudheden bij Artjidomas reeds beschreven zijn. Daar heeft men het fraaije gezigt op de Salak. Men kan in twee uren van hier gaan naar de kloof van de Salak bij de kampong Sijontan, waar het volk „grondols" of kroppen heeft.

Van hier langs de Tjidani komt men op Soeka-hati of „hartenlust," waar de toemenggong woont. Het ligt in eene valei, en voor het huis is een vijver, die uit eene kleine spruit water ontvangt. Op Soeka-hati werd de koffij geleverd, vier kranjangs voor een pikol. Daar werd voor de kompagnie afgewogen ½ pikol of 74 pond in een zak, dat is 148 pond de pikol.

In de Tjidani is een „sappan" of vischplaats; zij is met oploopende bamboesen belegd, waar de visch bij hoog water met de handen kan gevangen worden.

Hier van daan kwamen wij in 10 minuten te Buitenzorg.

Zondag den 16den November vertrokken wij naar Sampia ten 5 ure 50 minuten, en passeerden de kalksteenbakkerijen, de rivier Tjidani op een „gitti" of draaibrug ten 6 ure 5 minuten, voorts de mindere rivieren, die in haar vallen, als de Sinawaran, die de scheiding is tusschen Buitenzorg en Dermaga, de Poeti en de Tjipoas, en kwamen ten 6 ure 50 minuten op Dermaga, alwaar wij door den demang JAWIKARA ontvangen werden. Voor deze twaalf jaren is hij aan de Kaap gebannen geweest; met het schip de *Maria Jacoba* terug gekomen, heeft hij ter gedachtenis een bamboe schip laten maken. Voor het huis staat een opgezette tijger, zeer groot, waarvan wij de klaauwen tot een present kregen. Dermaga behoort onder Buitenzorg; de demang heeft het in huur.

Wij zetteden onze reis voort. De rivier Tjiding scheidt Dermaga van Sampia, waar wij, na vier rivieren, die allen in de Tjidani vallen, doorgevaren te zijn, ten 8 ure 10 minuten arriveerden en dejeuneerden.

Sampia ligt op een hoogte, waar de rivieren Sampia, Tjiniang en Tjibodas in elkanderen loopen, welke, omtrent een kwartier gaans meer westwaarts, te Pajabrangan alle drie in de Tjidani vallen. De brug, die met het hoog en laag water op en neder gaat, is 120 voeten lang, en de rivier is in het midden 7 voeten diep.

De Salak heeft men hier in het Z. O. Z. de Pangerango O. Z. O. en den Vogelberg van Sampia, Tjerontan genaamd, in het westen. Die berg geeft 's jaars 13,200 vogelnestjes, waarvan de honderd een kati wegen, die aan de kompagnie voor een' dukaton geleverd wordt, of 132 dukatons zamen.

Wij werden op de limiet door den aria van Tangerang SOETA DILAGA en den aria van Grinding TANA DINATA zijn zwager ontvangen, die ons ook weder naar huis konvoijeerden.

Dermaga pleegde voor dezen onder Buitenzorg te staan, doch staat nu onder den demang JAWITARA, die het voor 500 's jaars huurt.

Het Tangerangsche onder aria SOETA DILAGA strekt zich oost en west van de rivier Tjidan uit tot de Tjidani en van Sampia nederwaarts tot Tangerang, waar men, gedragen zijnde, in drie dagen kan komen, als: de 1e dag op Coripan, aan welkers overzijde der rivier, de berg Moeara ligt, 3 uren. De 2e dag op Sampoa, 5 uren. De 3e dag op Tangerang, 5 uren. Ook pleegde onder den aria te staan het landschap Sadan of Pajawongan, drie uren ten Z. W. van Sampia, voor deze een Kompagniespost, thans onder den demang van Dermaga, die er een nieuwe kampong Bantaronga heeft aangelegd. Doch het behoorde onder den aria van Tangerang weder gesteld te worden, wiens voorouders het lang bezeten hebben.

Het Tangerangsche heeft maar zes kampong's, en het volk is meest ten dienste der post.

Sampia geeft niet boven de 70 pikols koffij.

Sadin of Pajawongan, aan de rivier Tjekenike, heeft omtrent 20 kampong's, doch de weg naar de Zuid-Zee wordt niet gebruikt. Men zegt dat hier ook een Vogelberg zoude zijn van weinig waarde.

De Grinding, 600 roeden ten westen van de Tjidani, onder aria TANA DENATA, is bewoond tot omtrent acht uren boven Sampia, waar een kompagnies praka-montjang ligt aan de rivier Tjekenike. Doch van daar zuid op, is het woest en onbewoond, vol tijgers en rhinoceros. Het Grindingsche heeft 18 kampongs en twee honderd tjatjas.

Maandag den 17den November, tot onze afreis bepaald, begon het 's morgens om 5 uren frisch te regenen, voor de eerste maal sedert ons aanwezen. Daarom resolveerden wij, ons voor een gedeelte van den weg te laten dragen.

Wij vertrokken ten 6 ure 45 minuten, kwamen ten 8 ure 45 minuten op Nangoer, aan de 40ste paal; dus 10 palen in twee uren gedragen. Van hier reden wij met de chais, verspanden op de 30ste paal ten 9 ure 45 minuten, dat is 10 palen in een uur of eens zoo spoedig. Op de 20ste paal, ten 10 ure 45 minuten. Op de 10de paal, ten 12 ure; en zoo kwamen wij, bemodderd en afgemat, ten 1 ure te huis.

Wij betaalden 6 oppassers ieder 12½ rds. 3; oppassers van mij 12½ rds.; den depatti van Tjanjoer een half goud soesje; den Tommogong, den aria, en aria van Tangerang, den aria van Grinding, ieder een half soesje; den ingabei MARTA PRAIJA twee stuks chits.

III.

Observatiën van den afstand, het weer, de bergen, barometer en thermometer.

Barometer van PRINS, ieder linie volgens PICARD, gerekt op 14 Fransche toises, 90 Engelsche, of 84 Hollandsche voeten.

aan den voet van de Etna 〃 29 d. 8½ l.
boven 〃 19 〃 4 〃

te s: 105 à 84 is 8820 voeten.

De Tafelberg is hoog . . . . 3470 〃
De piek van Tenerif . . . . . , ... 13,175 〃
Batavia aan zee . . . . 29 d. 9½ l.
Op de Magmedon hoogste top 35.3 verschil 46½ l. 84, 3906 〃
Thermometer van Fahrenheid, zijnde 32 punt van vorst

In Holland 't hoogst in 1775 . . .	Junij	78 gr.	mid.	65	mor.
't laagst	Dec.	30 〃	〃	41	〃
Batavia 't hoogst	Junij	86 〃	〃	78	〃
't laagst		82 〃	〃	74	〃
Op Tjipannas 't hoogst		85 〃	〃	59	〃

			AFSTAND UREN	MIN. GAANS.	PALEN VAN 300 ROED.	WEER EN WIND.	COMPAS. SALAK OOST OP.	COMPAS. Passer.	COMPAS. Gede.	BAROMETER. d.	BAROMETER. l.	VERSCHIL. Linij 48.	VERSCHIL. voet. 's nachts.	THERMOTER. 's morgens.	THERMOTER. 's middags.	IN 1756. NOVEMBER. 's morgens.	IN 1756. NOVEMBER. 's middags.
Batavia,	15 Nov. 1777.		—	—	—	goed weer	Z. O.	———	Z. O.	29	9½	—	———	76	83	—	—
Buitenzorg,	5 〃 〃		12	37½	50½	regen donder	Z. W. Z.	Z. Z. O.	niet te zien.	29	—	9½	798	76	80	74	81
Pondok Gede,	5 〃 〃	Oost op	12	—	8	droog wind	W. Z.	Z. O. Z.	———	28	0½	9½	798	67	81	—	—
Artjidomas,	7 〃 〃	Zuid 〃	1	30													
Ciceroa,	8 〃 〃	Oost 〃	2	15	9	〃 〃	W.	Z. O.	Z. Z. O.	27	2	8½	714	62	70	62	81
Op de Megmedon,	9 〃 〃	Oost 〃	3	—	12	〃 weer	bedekt.	Z. W. Z.	Z. O.	25	3	19	1569 / 3906	—	66	—	—
Tot Tjipanas,	9 〃 〃	Oost 〃	2	30	10	〃 〃	〃	Z. W. Z.	Z. W.	26	5	12	1008 / 2898	59	74	—	—
〃 Soekenan,	10 〃 〃	Oost 〃	2	15	9	〃 〃	〃	Z. W. Z.	W.	—	—	—	———	—	70	—	—
Op Tjanjoer,	10 〃 〃	Oost 〃	1		4	〃 〃	〃	gedekt.	W.	—	—	—	———	68	85	—	—
Tot Gekbron,	11 〃 〃	Zuid 〃	2	30	10	〃 〃	〃	W. Z. W.	N. N. W.	—	—	—	———	74	—	—	—
Op Soekaraja,	11 〃 〃	West 〃	1	45	7	〃 〃	〃		N.	—	—	—	———	66	84	—	—
Tot Tjimakie,	12 〃 〃	West 〃	2		8	〃 〃	N. W.		N. N. O.	—	—	—	———	74	—	—	—
Op Tjelan,	12 〃 〃	West 〃	1	15	7	〃 〃	N. N. W.	N. O.	O. N. O.	—	—	—	———	66	80	—	—
			34	37½	138½p												
Op Tjijorok,	13 〃 〃	N.W. 〃	3	—	12	———	N. W. N.	N. O.	O. Z.	—	—	—	———	—	—	—	—
Tot Buitenzorg,	13 〃 〃		5	45	23	———	———	———	———	—	—	—	———	76	80	—	—
〃 〃	14 〃 〃		—	—	—	———	———	———	———	—	—	—	———	76	82	—	—
〃 〃	15 〃 〃		—	—	—	———	———	———	———	—	—	—	———	76	80	—	—
〃 Sampia,	16 〃 〃	West 〃	2	15	9	———	Z. O. Z.	O. Z. O.	———	—	—	—	———	—	—	—	—
Naar Batavia,	17 〃 〃		18	30	50½	———	———	———	———	—	—	—	———	—	—	—	—
			58	7½	223 p.												

IV.

Inlandsche titels.

1. Depattij, 2. Aria, 3. Tommogong, 4. Demang, 5. Radeen, 6. Ingebeij, 7. Maas, 8. Ranga, 9. Condoran, 10. Pattij of fiscaal, 11. Ombo of hoofd, 12. Mandoor of Loera.

V.

Beschrijving van de kaart van de Jakatrasche Preanger Bovenlanden.

		menschen.
A.	De stad Batavia onder jurisdictie van schepenen	12,131
B.	Bataviasche ommelanden onder heemraden	131,895

Waarin de verkochte landen zijn:

1. Tanjong van den Ed. heer CRAAN.
2. Jatinagara. } van den Aria SOERA WINATA.
3. Tjomahie. }
4. Tjitrap van den heer POELMAN.
5. Clappanongal van den heer JONATHAN MICHIELS.
6. Buitenzorg. Kampong Baroe en Dermaga. } van Zijn Edelheid.
7. Tjileboet van vaandrig ARRINGHUIS.

(1–7: In 1776—1777.)

8. Pondok Gedé van den heer HOOIJMAN.
9. Tjilingsy 〃 JONATHAN MICHIELS.
10. Tjipaminkies en Ciceroa. } van den burger BRAANS.

en de leenlanden

11. Goedong Badak van majoor BABANDAN.
12. Nambo. } van kapitein WANGSA KASOEMA.
13. Bacassij. }

C. Regentschap Tjanjoer, als:

1. Tjanjoer. }
2. Goenong Parang, of Soekaraja. } Van depattij WIRA TANO DATAR in 1777.
3. Tjimahie. }
4. Pagadongan of Tjirojok. } — 20,750
5. Tjiblagon. }
6. Tjicalong. } in 1778.
7. Jampan. }

D. Regentschap Tangerang, als:

1. Tangerang van Aria SOETA DELAGA,
2. Sampia of Westergo.
3. Pajawongan.

Transporteren 164,776

menschen.

Per transport 164,776

E. Regentschap Grinding van Aria TANO DINATO.
F. Regentschap Batolaijang van Tommegong ADI KASOEMA.
G. 1. Bandong.
2. Timban Gantan van TANGA DIREDJA.
3. Waniassa.
H. Prakamontjang, van Pattij PATOERA KASOEMA.
I. Sumadang van Pattij TANA BAJA.
K. Pagadeen, onder Pamanoekan.
L. Pamanoekan van Ingebeij WANGSA TANO.
M. Tjassem van Ingebeij KARTA JOEDA.
N. Krawang / Adiasser } van Pattij PANATO JOEDA 10,100

174,876

VI.

Differente Routes.

1. Om den Oost.

1.	Bacassij gedragen	5 uren.
2.	Tanjong-poera	5 〃
3.	Tjikau, de plaats, waar de koffij ingescheept wordt van Bandong, Balolau, en die van Sumadang en Prakamontjang	6 〃
4.	Tjisoma, limiet tusschen Krawang en Bandong	6 〃
5.	Tjoeroetjagon	4 〃
6.	Balolau	4 〃
7.	Bandong	1 〃
		31 uren.

6 palen een uur gerekend.

2. Terug.

1.	Tjoeroetjagon	5 uren.
2.	Radjamandala	3½ 〃
3.	Pajaban	5 〃
4.	Over Tjikalon naar Tjipanas	5 〃
5.	Pondok Gedé	5½ 〃
6.	Buitenzorg	1 〃
7.	Batavia	8½ 〃
		33½ uren.

3. Van Bandong over Tjipaminkis en Tjamapakis; de weg slecht.

4. Naar Cheribon.

1. Van Bandong naar Prakamontjang.
2. Naar Sumadang.
3.
4. 〃 Cheribon.

5. Om de Zuid.

1.	Van Batavia naar Buitenzorg	50½	palen.
2.	Pondok gedeh	8	〃
3.	Ciceroa en Tjipanas	31	〃
4.	Tjanjoer	10	〃
5.	Goenong Parang	17	〃
6.	Tjilan	15	〃
7.	Tjijorok	13	〃
8.	Buitenzorg	23	〃
9.	Batavia	50½	〃

NB. In 1777 naar zee.

1. Van Tjanjoer op Tjipajon.
2. 〃 Tjitarik.
3. 〃 Tjimasa.

6. Om de West.

1.	Van Batavia over Grogol op Simplicitas	21
2.	naar Buitenzorg	29
3.	Sampia	10
4.	Koripan	10
5.	Tangerang	10
6.	Batavia	20
		100

In 1777.

De algemeene verordening omtrent het verhuren van Gouvernements-gronden in Indië.

Vele onderwerpen van groot gewigt zijn in het reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië niet geregeld. Men heeft het stelsel aangenomen, om slechts enkele grondtrekken in die wet op te nemen en de ontwikkeling dier grondtrekken aan eenen lateren wetgever over te laten. Wie die wetgever zou zijn, is al mede niet aangewezen. Men heeft den strijd willen vermijden, die noodwendig het gevolg moest zijn van de vraag, of de Koning gezamenlijk met de Staten-Generaal, of de Koning alleen, of de Gouverneur-Generaal de magt zou zijn, van wie de regeling van eenig onderwerp zou uitgaan. Men heeft niet willen beslissen, en daarom de uitdrukking gebezigd van „algemeene verordening."

Tot de onderwerpen, waarvan de regeling aan eene latere „algemeene verordening" wordt overgelaten, behoort ook het uitgeven van Gouvernements-gronden in huur.

In de voordragt der regering werd van de geheele zaak niet gerept; maar zij werd door mij ter sprake gebragt bij art. 65 (thans art. 62), 't welk luidde; „De Gouverneur-Generaal mag geene gronden verkoopen. „In dit verbod zijn niet begrepen kleine stukken gronds, bestemd tot het „uitbreiden van steden en dorpen en tot het oprigten van inrigtingen van „nijverheid."

Klaarblijkelijk werd in deze regeringsvoordragt de oorlog verklaard aan het stelsel, dat velen met mij zijn toegedaan, om de partikuliere krachten in te roepen tot ontginning en ontwikkeling van Indië. De afstand van Gouvernements-gronden aan partikulieren in eigendom werd in dat artikel bepaald verboden, en van den afstand van gronden in huur of erfpacht werd geen woord gerept. Ik nam de vrijheid mij daartegen te verzetten, en, ofschoon ik geen kans zag om mijn stelsel reeds dadelijk te doen zegevieren, waagde ik toch eene poging, om de Kamer te bewegen, aan de toekomst over te laten, wat op dat oogenblik niet kon verkregen worden, het verbod uit de wet te ligten en de regeling van het gansche onderwerp aan eene „algemeene verordening" op te dragen. Slechts gedeeltelijk is mij dit gelukt. Het verbod van *'t verkoopen* van gronden is gebleven, maar tevens is het beginsel aangenomen, dat het uitgeven *in huur* van Gouvernements-gronden geoorloofd is, volgens regels bij algemeene verordening te stellen.

Wij hebben uit eene zekere bron vernomen, dat bij een koninklijk be-

sluit, in de maand Augustus ll. genomen, en met de mail van diezelfde maand naar Indië gezonden, om door den Gouverneur-Generaal te worden afgekondigd, die regels voor de uitgifte van gronden in huur gesteld zijn: en 't is de strekking van dit opstel, om over deze regels, voor zoo ver ze ter onzer kennis zijn gekomen, eenige aanmerkingen te maken. Vooraf echter, ook ter waardering van de wijze, waarop de Minister van Koloniën aan het voorschrift van art. 62 van 't Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië heeft voldaan, zij het ons vergund een blik te werpen op de beraadslagingen, die aanleiding tot dat artikel hebben gegeven.

Toen den 31sten Julij 1854 die beraadslagingen over art. 62 geopend waren, stelde ik een amendement voor van den volgenden inhoud:

„Geene gronden worden door den Gouverneur-Generaal afgestaan, noch „in eigendom, noch in gebruik, dan volgens regelen door algemeene ver- „ordening gesteld."

Ik verklaarde daarbij, dat het doel van het amendement eenvoudig was, om het onafzienbare veld, dat Indië aan de partikuliere industrie aanbiedt, toegankelijk te maken, zonder te beslissen, of daartoe gronden zouden worden *verkocht* of *verhuurd.* Maar bovenal was er eene hoofdreden, die 't in mijn oog noodzakelijk maakte, dat, indien men daartoe overging, de uitgifte van gronden niet anders geschiedde, dan *volgens vooraf vastgestelde regels.* „Wat is" vroeg ik, „het geval bij ontstentenis van die regelen? 't Is gemakkelijk aan te wijzen, want, bij die ontstentenis van regelen, heeft van de zijde van het Gouvernement tegenwoordig toch afstand van gronden plaats. Ik herinner, dat aan eene kompagnieschap is afgestaan het eiland Biliton voor tinontginning. Indien ik wel onderrigt ben, is dezer dagen aan een zeer verdienstelijk vreemdeling, den heer ZOLLINGER, de toezegging gedaan, dat hij eene koncessie zal ontvangen om op Java, op woeste gronden, kokosboomen te planten. Indien ik wel onderrigt ben zullen hem 2000 bunders grond worden aangewezen. Ik juich de strekking toe, dat men dergelijke ondernemingen in Indië doet; maar ik betreur het, dat er geene regelen zijn gesteld, volgens welke deze afstand van gronden geschiedt. *Thans geeft men dat voorregt aan gunstelingen.* Maar ik vraag: moet zoo iets een gunstbewijs wezen? Moet men dergelijke koncessiën alleen verleenen aan dengene, dien men wèl wil, dien men genegen is? Moet men ze verleenen *op verschillende voorwaarden, aan den een voordeeliger dan aan den anderen?* Is het niet noodig, dat *iedereen*, onverschillig wie, wanneer hij voldoet aan de regelen, die voor allen zijn gesteld, dergelijke onderneming in Indië kunne beproeven?"

Ziedaar de strekking van het amendement, dat ik voorstelde. 't Verwonderde mij niet, dat de heer J. C. BAUD zich tegen dit voorstel verzette. 't Is bekend, dat hij het stelsel is toegedaan, om in 't algemeen in Indië de konkurrentie niet voor iedereen open te stellen, maar alles wat van het Gouvernement uitgaat als gunstbewijzen te schenken aan hen, die 't geluk hebben, bij den tijdelijken Minister van Koloniën of Gouverneur-Generaal of andere hooggeplaatste personen goed te staan aangeschreven. Zoo

Zoo gaat het met de kontrakten van kultures voor de Europesche markt; zoo is het tot dus verre gegaan met de uitgifte van Gouvernements-gronden; zoo moet het, naar den wensch van den hèer BAUD, ook in 't vervolg blijven gaan.

Maar wat mij verwonderde is, dat de heer BAUD beweerde, dat geene regelen voor de uitgifte van gronden behoefden gesteld te worden, *omdat de zaak reeds geregeld is.* „Wanneer ik" zoo sprak hij, „mag aannemen, dat de toestand nog dezelfde is als in 1835, dan volgt uit dit een en ander, dat die geheele regelloosheid, welke ondersteld wordt, niet bestaat en dat de materie nog altoos geregeerd wordt door het koninklijk besluit van 20 Maart 1831 en door de wijze van uitvoering, bepaald bij een besluit van den Gouverneur-Generaal in rade." Beide deze besluiten deelt de heer BAUD mede. Het koninklijk besluit van 20 Maart 1831 is in substantie van den volgenden inhoud: „dat woeste gronden zullen kunnen worden uitgegeven „in huur of in pacht, doch alleen dan, wanneer die uitgifte niet schaadt „aan de regten van de inlandsche bevolking en strekken kan tot het telen „van nieuwe voorwerpen van kultuur." In het besluit van 31 December 1835 wordt eerst medegedeeld, dat de Direkteur van kultures zich tegen de uitgifte van gronden verklaarde om de volgende redenen: „Gelezen de „missive van den Direkteur der kultures van den 21sten November l.l., „waarbij, naar aanleiding van art. 2 der resolutie van den 7den te voren „n°. 8, waarbij hem is opgedragen, om na te gaan en te dienen van konsideratiën en advies, op hoedanigen voet de bekende of veronderstelde „regten der inlandsche bevolking, bij land-uitgifte aan Europeanen en anderen, tegen alle inbreuken zouden kunnen worden beschermd, in substantie te kennen gevende, dat hij den afstand van gronden, in eigendom, huur „of erfpacht, beschouwt als strijdig met de belangen van de inlandsche bevolking: — dat in bevolkte streken ook geene eigenlijke woeste gronden, „zoo als bij het koninklijk besluit van 20 Maart 1831 n°. 80 zijn bedoeld, „worden aangetroffen, daar dezelve meestal dienen tot weiden voor het vee, „tot het voortbrengen van brandhout, bamboe, alang-alang en andere artikelen van behoefte of tot het verwisselen van de voor de verschillende „kultures gebezigd wordende velden; — en eindelijk dat, door het afstaan „der bedoelde gronden, aan de inlandsche bovolking de gelegenheid wordt „benomen om eene uitbreiding aan de kultures te geven." Voorts adviseert de Direkteur der kultures op deze gronden, om het koninklijk besluit van 20 Maart 1831 buiten uitvoering te laten. De Gouverneur-Generaal (de heer BAUD zelf) oordeelde dit advies echter onaannemelijk, en besloot: „*dat „de zaak niet vatbaar is voor vaste bepalingen*, maar dat in ieder geval „naauwkeurig moet worden onderzocht, in hoeverre de uitgifte strookt met „de regten en de belangen der omliggende bevolking, terwijl overigens in „het algemeen kan worden aangenomen, dat degeen, die om den afstand „van grond verzoekt, ook moet kunnen aantoonen de middelen te bezitten, „om denzelven op eene aan het algemeen belang bevorderlijke wijze behoorlijk te kultiveren."

Ziedaar de regeling der zaak! Een koninklijk besluit, waarbij bepaald wordt, dat woeste gronden zullen kunnen worden uitgegeven in huur of in pacht! Een besluit van den Gouverneur-Generaal, verklarende, dat de zaak niet vatbaar is voor vaste bepalingen! Ziedaar, de regeling die bestaat, en die, volgens den heer BAUD, elke verdere regeling overbodig maakt! Verwondert het u, dat de spreker, aan 't eind zijner rede, gevoelde, dat dit argument zijne medeleden onmogelijk kon overtuigen, en dat hij daarom zich eene soort van transaktie moest getroosten, ten einde niet te zien, dat, wat althans het verhuren van gronden betreft, mijn amendement werd aangenomen? „Omtrent het afstaan van woeste gronden in huur of pacht" zoo eindigde hij," hetwelk nog steeds geoorloofd is, zijn, immers voor zoo veel Java betreft, regels gesteld bij het reeds vermelde koninklijk besluit van 20 Maar 1831. Mogt men nu oordeelen, dat die regels zich ook *buiten Java* moeten uitstrekken, en dat het vaststellen van eene algemeene verordening, niet omtrent het *verkoopen*, maar omtrent het *verhuren* van *woeste* gronden, behoord geradiceerd te zijn in de wet, dan zou ik in overweging geven, het artikel, zoo als het is, aantevullen met eene derde alinea van dezen of dergelijken inhoud: „de regels omtrent het uitgeven van woeste gronden in huur of pacht worden bij algemeene verordening gesteld."

Na deze zonderlinge houding van den heer BAUD, stonden zelfs bondgenooten van mijn stelsel op in de rijen van hen, die anders mijne politieke vrienden niet zijn. De heer ELOUT herinnerde, hoe in vorige reglementen op het beleid der regering van Nederlandsch Indië juist een tegenovergestelde weg werd gevolgd dan die, welken de heer BAUD de Kamer wenschte te doen bewandelen. Hij herinnerde, hoe in 't reglement van 1827 gelezen werd, dat de Indische regering bevoegd en *verpligt* is, om de uitgifte van landen onder de Europesche bevolking zoo veel mogelijk aan te moedigen; en hoe in 't reglement van 1830 het voorschrift voorkwam: „de regering neemt de meest geschikte maatregelen ter bevordering der wettige ondernemingen van Europeanen en anderen, aan welke door het Gouvernement gronden worden afgestaan, in eigendom, huur of erfpacht." Hij herinnerde, hoe, bij rapport van 13 Mei 1829, door den Minister ELOUT aan den Koning een ontwerp-besluit was aangeboden; maar hoe men later begrepen heeft, voor als nog tot het vaststellen van regelen niet te moeten overgaan. „Bij het zoo even aangehaalde besluit van 20 Maart 1830" zegt de heer ELOUT, „is bepaald, vooreerst *geene regelen* te stellen, maar de uitgifte te doen plaats hebben bij voorkomende gelegenheden, aan Javanen en andere op Java gevestigde oosterlingen, aan Nederlanders, en zonder uitsluiting, echter met vermijding van een overwegenden invloed, van vreemde planters. *De wijze evenwel, waarop die uitgifte zou kunnen plaats hebben, is niet geregeld en eene wettelijke of algemeene verordening bestaat deswege niet.* Het ontwerp-besluit van Mei 1829 toont intusschen evenzeer de mogelijkheid eener goede regeling, als de mededeelingen van den geachten spreker uit Rotterdam en de opmerkingen van den geachten

spreker uit Almelo de noodzakelijkheid en onmisbaarheid daarvan bewijzen. En zoo nu de vergadering zich niet mogt vereenigen met het amendement van den spreker uit Almelo, dan zoude ten minste het voorstel van den spreker uit Rotterdam, om, met behoud van het beginsel, dat de Gouverneur-Generaal niet verkoopen mag, evenwel die uitgifte in pacht te doen plaats hebben naar regelen bij algemeene verordening vast te stellen, te gemoet komen van eene gewigtige leemte in dit reglement."

De heer BAUD stelde nu een amendement voor, ten einde het mijne, dat anders veel kans had van aangenomen te worden, op die wijze te verdringen. Het had ten doel, om bij het regeringsvoorstel te voegen eene derde alinea van dezen inhoud: „De Gouverneur-Generaal kan gronden uitgeven „in huur volgens regels, bij algemeene verordening te stellen. Onder die „gronden mogen niet begrepen worden de zoodanige door de inlanders ont„gonnen, of als algemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dor„pen of dessa's behoorende." Na nog eenige diskussiën en nadat mijn amendement, met eene meerderheid van 30 tegen 22 stemmen, was verworpen, werd het zijne, ook met mijne stem, aangenomen.

Die algemeene verordening is thans *bij koninklijk besluit* vastgesteld, en zal weldra door den Gouverneur-Generaal in Indië worden afgekondigd.

In de eerste plaats rijst de vraag: behoorden deze regelen, voor de uitgifte van gronden in huur, bij *koninklijk besluit* worden vastgesteld. Het woord „algemeene verordening" laat dit onbeslist; maar de Minister van Koloniën heeft geoordeeld, dat de uitgifte van gronden een onderwerp is, niet vatbaar om door de wetgevende magt in Nederland te worden geregeld; hij heeft zelf de regeling aan den Koning voorgedragen.

Dit gevoelen is al dadelijk in strijd met dat van zeer vele, zoo niet de meerderheid, der leden van de Tweede Kamer, zoo wel in de gewisselde stukken als bij de beraadslagingen over het regerings-reglement duidelijk gebleken. Zoo zeide onder anderen de heer VAN NISPEN VAN SEVENAER: „Vraagt men mij of ik van oordeel ben, dat de Koning de magt heeft, om een afstand van eigendommen van den staat in Indië te regelen? Dan zeg ik neen! Ik geloof, dat daar waar het geldt de beschikking over den eigendom van den staat der Nederlanden, waar het geldt beschikking over den eigendom van den staat in die Nederlandsche bezittingen (zoo die eigendom aan den staat behoort), de regels voor den afstand van eigendom alleen door de wet kunnen worden gesteld." Ofschoon hier nu wel geen „afstand van eigendom" plaats heeft, zal toch wel niemand ontkennen dat het de „beschikking geldt over den eigendom van den staat," en is dus de gevolgtrekking van den heer VAN NISPEN wel degelijk ook op de regelen voor de uitgifte van gronden in huur toepasselijk. En bovendien, welke redenen kunnen er uitgedacht worden, die pleiten tegen de vaststelling dier regelen door de wetgevende magt in Nederland? Ook met den besten wil kan ik er geene enkele bedenken. Met het algemeene argument, 't welk men vroeger dikwijls hoorde, dat de Staten-Generaal geene kennis genoeg bezitten, om zulke Indische aangelegenheden te behandelen, zal men

toch wel, na de beraadslagingen over het Regeringsreglement, niet meer voor den dag durven komen. Als men het oorspronkelijk ontwerp van den Minister legt naast de wet, gelijk zij geworden is; als men in de gewisselde stukken nagaat, welke groote verbeteringen en geheele omwerking het opstel van den Minister, door de aanmerkingen der leden in de afdeelingen, heeft ondergaan; als men de, in de publieke zittingen gehouden, redevoeringen leest — dan zal men toch wel moeten erkennen, dat de behandeling van dat Reglement in de Kamers er eenen allergunstigsten invloed op heeft uitgeoefend.

Waarom heeft de Minister dien invloed geweerd van de vaststelling der regelen voor de uitgifte van gronden in huur? Verschillende antwoorden kunnen op die vraag gegeven worden, maar 't zijn allen veronderstellingen. Waarschijnlijk zal de Minister zelf wel in de gelegenheid gesteld worden, haar te beantwoorden. Veel mag echter thans, nu hij de medewerking der Staten-Generaal heeft versmaad, van zijnen arbeid worden verwacht. Groote eischen mogen hem worden gedaan. Wanneer het besluit, door den Gouverneur-Generaal zal zijn afgekondigd, kunnen wij beoordeelen in hoe verre hij aan die verwachtingen heeft beantwoord; maar reeds aanvankelijk zijn wij daartoe eenigermate in de gelegenheid, omdat wij bekend zijn geworden met eenige der regelen, die in het koninklijk besluit zijn opgenomen.

Dat besluit bestaat uit 10 artikelen. Al dadelijk moet het eenige bevreemding wekken, dat zulk een gewigtig onderwerp in zulk een kort bestek behoorlijk zou zijn behandeld. Het ontwerp-besluit, dat de Minister ELOUT in 1829 den Koning aanbood, bevatte althans 19 artikelen *).

---

*) Dit ontwerp-besluit is opgenomen in de *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat* ELOUT, *oud Commissaris-Generaal over Neêrlands Indië*, 's Hage 1851 blz. 189 enz. Het is bovendien daaruit overgedrukt in de *Handelingen en geschriften van het Indisch genootschap, onder de zinspreuk „Onderzoek leidt tot waarheid"* 2de jaargang, 4de aflevering, blz. 300 enz. Het zal waarschijnlijk in 't vervolg nog dikwijls ter sprake komen, en daarom gelooven wij onzen lezers geen ondienst te doen, door het hier in zijn geheel te laten volgen:

ART. 1. Op het eiland Java zullen, door den Gouverneur Generaal in Rade, pachtgronden worden uitgegeven, onder de algemeene bepalingen in het tegenwoordig besluit vervat. Die uitgiften zullen niet mogen geschieden dan aan Nederlanders, door geboorte, wetduiding of naturalisatie; voorts aan zoodanige vreemde Europeanen, als reeds ingezetenen van Nederlandsch Indië zullen zijn bij de afkondiging aldaar van dit besluit, en eindelijk aan Javanen en andere Oosterlingen, die bevonden worden de middelen en de geschiktheid te bezitten om landontginningen te ondernemen.

ART. 2. De pachtgronden zullen tot zoodanige kultures worden gebezigd, als den ondernemer zal goeddunken, wordende slechts hiervan uitgezonderd de opium, welke, zonder de uitdrukkelijke vergunning van den Gouverneur-Generaal in Rade, in geen gedeelte van Nederlandsch Indië zal mogen worden geteeld.

ART. 3. De pachtgronden zullen in het algemeen moeten zijn de zoodanigen, welke geschikt zijn voor de teelt van voortbrengselen voor de Europesche markt, en waar de nabijheid van volkrijke distrikten, de pachters gelegenheid geeft, om de vereischte arbeiders voor hunne ondernemingen te kunnen huren. Vooreerst zullen de uitgiften zich bepalen tot het Bantamsche en de residentiën beoosten Cheribon gelegen, de laatstgemelde daarin niet begrepen.

ART. 4. Onder de uit te geven pachtgronden zullen in geen geval begrepen worden de zoodanigen, welke reeds door Javanen ontgonnen zijn, of, hetzij als gemeene weide, of anderzins, tot de dorpen of dessa's behooren.

ART. 5. Aan de pachters zal kunnen worden toegestaan, om arbeiders op andere eilanden te kunnen inhuren en naar Java over te brengen, onder zoodanige bepalingen, als de Gouverneur-Generaal in Rade, in elk geval, ter voorkoming van misbruiken, zal oorbaar achten.

ART. 6. De regten en verpligtingen der pachters van gronden en hunne verhouding, zoo tot

In de eerste plaats wordt er in bepaald, dat gronden op het eiland Java,

---

de ambtenaren, als tot de inlandsche bevolking, zullen nader worden geregeld; wordende echter nu reeds in het algemeen bepaald, dat daarbij zal moeten worden gezorgd, aan den eenen kant voor eene billijke medewerking van den kant der ambtenaren en hoofden, ter bevordering van de wettige oogmerken der grondhuurders; en, aan den anderen kant, voor eene goede behandeling van den gemeenen man, waaronder ook begrepen wordt de geregelde betaling van een genoegzaam loon, alles onverminderd de bevoegdheid der pachters, om, behoudens het bepaalde bij art. 18, omtrent het registreren van kontrakten met de Javanen, die zich op hunne landen zullen nederzetten, zoodanige overeenkomsten te sluiten wegens de huur der gronden, die zij willen bebouwen, als derzelver belang zal medebrengen.

Art. 7. De pachten worden aanvankelijk bepaald op veertig jaren, met vrijlating aan de pachters, om na ommekomst van dertig jaren, eene verlenging van dien termijn te vragen, welke door den Gouverneur-Generaal in Rade voor vijf en twintig jaren zal kunnen worden toegestaan, wanneer het blijkt, dat de instandhouding of uitbreiding der aangevangen ondernemingen daardoor zal kunnen worden bevorderd.

Bijaldien in enkele gevallen de verzochte verlenging voor bedenkelijk wordt gehouden, zal de zaak ter kennis van het departement van koloniën worden gebragt, om aan Onze beslissing te worden onderworpen.

Den ondernemers wordt toegekend een regt van eigendom op al wat zij, door landbouw, kunst en nijverheid, op de pachtgronden zullen voortbrengen of oprigten.

Art. 8. Bij elken afstand van land in huur of pacht, zal aan de belanghebbenden in Onzen naam een grondbrief worden uitgereikt, houdende de beschrijving van het land, mitsgaders de voorwaarden en verpligtingen, onder welke de uitgifte geschiedt. Daarbij zal in elk geval worden aangewezen een termijn, binnen welken de ontginning van het land moet aangevangen worden, bij gebreke waarvan de pacht zal worden beschouwd als niet toegestaan.

Art. 9. Grondhuurders, die zich schuldig maken aan het onderdrukken der Javaansche bevolking, zullen kunnen worden genoodzaakt, om hunne landen, binnen eenen te bepalen tijd, aan anderen over te doen, onder dien verstande altoos, dat zoodanige maatregelen niet anders zullen kunnen genomen worden, dan krachtens een regterlijk gewijsde, op aanklagte van den prokureur-generaal of dengenen, die het regt der hooge overheid waarneemt.

Art. 10. De Indische regering zal zoo spoedig mogelijk aan het departement van koloniën eene beredeneerde voordragt doen, omtrent den algemeenen maatstaf van huur of pacht, door Ons voor de uit te geven landen vast te stellen; wordende nu reeds, tot geruststelling der ondernemers, bepaald, dat de voormelde pachtpenningen zeer laag zullen worden geregeld; dat dezelve zullen zijn onderscheiden in drie klassen, naarmate dat de gronden onder de 1e, 2e of 3e soort kunnen worden gerangschikt; dat in geen geval eenige pacht zal worden gevorderd gedurende de eerste vijf jaren der uitgifte, en dat gedurende de daarop volgende vijf jaren slechts halve pacht zal worden betaald.

Art. 11. De uitgestrektheid land, aan een persoon uit te geven, zal (onbegrepen de noodige bosch- en weigronden) niet grooter mogen zijn dan hij geacht kan worden met zijne middelen te kunnen bebouwen. Hieraan, zooveel de gelegenheid toelaat, voldaan hebbende, zal hij de voorkeur hebben, om meerdere gronden in de nabijheid te bekomen.

Art. 12. Wanneer de pachtgronden op andere personen overgaan, zal zulks zijn onder gehoudenis hunnerzijds tot nakoming van alle verpligtingen in de grondbrieven vermeld.

Ingeval van verkoop, zullen de nieuwe pachters moeten beantwoorden aan de vereischten bij art. 1 van het tegenwoordig besluit aangewezen.

Art. 13. De overgang van eigendom van pachtgronden, zal tot en met ult. December 1839, ontheven zijn van alle belastingen, die van het zegel uitgezonderd. Na dien tijd, zal daaromtrent door Ons nader worden beschikt, onder dien verstande echter, dat de casu quo in te voeren belastingen, in geen geval, meer zullen bedragen, dan hetgeen bij den overgang van vaste goederen, in geheelen eigendom bezeten, wordt betaald.

Art. 14. Dengenen, die, in stede van zelven landen te ontginnen, mogten verkiezen zich de noodige grondstoffen voor suikermolens, indigo-makerijen of andere trafieken, te bezorgen door middel van overeenkomsten met de Javasche bevolking, zal daartoe de gelegenheid worden gegeven. De meer bijzondere bepalingen, nader op dit stuk te beramen, zullen ten grondslag moeten hebben: aan den eenen kant, de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur en misleiding, en aan den anderen kant, de meest mogelijke zekerheid voor de ondernemers, dat zij, gedurende een toereikend aantal jaren, de grondstof voor hunne trafieken benoodigd, op billijke voorwaarden, zullen kunnen bekomen.

Art. 15. Aan degenen, welke overeenkomsten van den aard in art. 14 vermeld met de inlanders hebben gesloten, zal op hun verzoek door het Gouvernement moeten worden aangewezen eene genoegzame uitgestrektheid gronds, tot het oprigten der gebouwen, voor hunne fabriek of trafiek benoodigd. Zij zullen dien grond in erfpacht en zonder eenige lasten bezitten; wordende, omtrent den overgang van eigendom der op te rigten gebouwen, het bepaalde bij art. 13 almede van toepassing verklaard.

Art. 16. Het is onze uitdrukkelijke begeerte, dat de ambtenaren, elk in den zijnen, de meest mogelijke hulp en bescherming zullen verleenen aan de personen, welke zich op het uit-

ter beschikking van het Gouvernement, en niet door de inlanders ontgonnen, noch als gemeene weide, of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen of dessa's behoorende, door den Gouverneur-Generaal in huur kunnen worden uitgegeven aan Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen, die volgens de algemeene bepalingen bevoegd zijn, zich te vestigen ter plaatse, waar de gronden gelegen zijn. Bovendien kunnen, op de eilanden buiten Java, waar zulks tot dus verre gebruikelijk was of nader nuttig wordt geacht, ook aan anderen dan Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen, gronden in huur worden gegeven.

Het stelsel door den Minister aangenomen, wijkt alzoo geheel af van dat, hetwelk in het ontwerp-besluit van den heer ELOUT was gevolgd. Volgens dat ontwerp-besluit mogten de uitgiften niet geschieden dan aan Nederlanders, door geboorte, wetsduiding of naturalisatie; voorts aan zoodanige vreemde Europeanen, als reeds ingezetenen van Nederlandsch Indië zullen zijn bij de afkondiging van het besluit, en eindelijk aan Javanen en andere Oosterlingen, die bevonden worden de middelen en de geschiktheid te bezitten, om landontginningen te ondernemen. De Minister van Koloniën heeft thans echter in zijn besluit een ander beginsel gevolgd; hij heeft onder anderen op Java de Javanen en andere Oosterlingen van het regt om Gouvernementsgronden te huren uitgesloten. Voor de uitsluiting van Chinezen, Arabieren enz. zijn geldige redenen aan te voeren; maar waarom wil hij aan Javanen, in hun eigen vaderland, geene gronden in huur afstaan? Zouden velen hunner nu reeds niet op de hoogte zijn, om zelve deze vraag te doen?

Indien wij wel onderrigt zijn, dan heeft het koninklijk besluit al verder de strekking, om de verderfelijke gevolgen van het absenteïsme zoo veel mogelijk voor te komen en weg te nemen. Men vreest, dat het met de landerijen, die in huur worden uitgegeven, zal gaan als met de suikerkontrakten. De eigenaren dier kontrakten laten hunne fabrijken door anderen beheeren of hebben ze verhuurd, en bevinden zich in Europa, om daar de schatten, die deze fabrijken hun opbrengen, te verteeren. Dat kwaad meent de Minister te ontgaan, door te bepalen, dat de huurder verpligt is

---

breiden van den landbouw toeleggen. De regering zal waken, dat hieraan stiptelijke worde voldaan.

ART. 17. Telken drie maanden zal de Gouverneur-Generaal in Rade aan het departement van koloniën een omstandig verslag doen van de, gedurende den loop van dezelve, gedane verzoeken, ter bekoming hetzij van pachtgronden, hetzij van land tot het oprigten van fabrieken, met opgave in hoever dezelve door de regering ingewilligd of geweigerd zijn, en, in het laatste geval, om welke redenen.

ART. 18. Zoo spoedig doenlijk zal de Indische regering aan het departement van koloniën inzenden een reglement, bevattende al zoodanige nadere bepalingen, als ter betere werking van het tegenwoordig besluit, en met name van art. 6, 8, 10 en 14 van hetzelve zullen worden noodig geacht; zullende daarbij ook moeten gezorgd worden, voor de geregelde registratie bij den resident, van alle overeenkomsten tusschen de landhuurders en de inlanders aan te gaan, met vermijding evenwel van alle belemmerende en omslagtige formaliteiten. In afwachting van onze beslissing op dat reglement, zal hetzelve bij voorraad door den Gouverneur-Generaal in Rade, bij alle uitgiften van gronden, kunnen worden gevolgd.

ART. 19. De bepalingen, in het tegenwoordig besluit vervat, zijn niet toepasselijk op het huren van grond in de provinciën der inlandsche vorsten, noch op de landerijen, die thans reeds in vollen eigendom door bijzondere personen worden bezeten.

het gehuurde zoo veel mogelijk zelf te beheeren. En voorts door het voorschrift, dat de huurder het beheer niet aan een ander mag opdragen, noch zijne regten bij zijn leven overdragen, zonder toestemming van het Gouvernement. Wij twijfelen of deze bepalingen iets zullen baten. Ook tegenwoordig vindt men dergelijke voorschriften in de suikerkontrakten, en toc voeren de meeste eigenaren dier kontrakten niet zelf het beheer over hunne ondernemingen!

Het besluit voorziet ook in het geval, dat de regten des huurders, door zijn overlijden, op een persoon overgaan, die niet bevoegd is, uit eigen hoofde gronden in huur te ontvangen. In dat geval moet door hem of van zijnentwege worden voorzien in het beheer, ten genoege van het Gouvernement. Doet hij het niet, dan doet het Gouvernement het zelf voor zijne rekening.

De Minister heeft eene menigte formaliteiten noodig gekeurd, waaraan in ieder geval voldaan moet worden, vóór eenige uitgifte van gronden mag plaats hebben. In het besluit vindt men daaromtrent uitvoerige voorschriften. Zoo moet eene opname der gronden van Gouvernementswege vooraf gaan; ja, zij moeten zelfs vooraf zijn *opgemeten en in kaart gebragt*. Zoo moet worden onderzocht en aangetoond, dat onder de gronden, die men huren wil, niet zijn begrepen gronden, door de inlanders ontgonnen, of die tot het grondgebied van bepaalde dessa's behooren en door de inwoners dier dessa's gebruikt worden. Ja nog meer, men moet aantoonen, dat de afgifte niet strijdt met de belangen der naburige inlandsche bevolking, of met die van het Gouvernement!

Indien dit laatste werkelijk in het besluit is voorgeschreven, en wij hebben alle reden om het te gelooven, dan vragen wij: hebben deze regelen de strekking, om het huren van landen voor *allen* toegankelijk te maken? Reeds alleen in dit voorschrift heeft de Gouverneur-Generaal het in handen, om zijne toestemming naar willekeur te verleenen of te weigeren, en zijn de talrijke ambtenaren, wier advies zal worden ingeroepen, in de gelegenheid, om hunnen invloed ten voordeele of ten nadeele van bepaalde personen, zonder eenige moeite, aan te wenden. Men moet aantoonen, dat de uitgifte van een bepaald stuk grond niet strijdt met de belangen der naburige inlandsche bevolking, of met die van het Gouvernement! Maar dat kan onmogelijk worden aangetoond, wanneer hij, die 't beoordeelen moet, de zaak niet genegen is! Er is altoos wel wat te vinden, om het tegendeel te bewijzen, wanneer zulke algemeene eischen worden gesteld.

Opmerkelijk moet de zorg voor de Javanen zijn, die de Minister van Koloniën in dat staatstuk aan den dag legt, voor die zelfde Javanen, die hij van het regt uitsluit, om in hun geboorteland gronden van het Gouvernement in huur te nemen. Zoo moet zelfs door hem zijn voorgeschreven, dat hun de gelegenheid moet worden geopend, om kennis te nemen van het voornemen tot uitgifte van deze of gene gronden, ten einde daartegen hunne bezwaren in te brengen. Ook verlangt hij, dat, bij de uitgifte van gronden, alle inbreuk op de inrigting van het inlandsch dorpbestuur en op den regtmatigen invloed der inlandsche hoofden worde voorgekomen.

Inderdaad, 't is als of men den heer J. C. BAUD in persoon hoorde spreken!

In het ontwerp-besluit van den heer ELOUT waren de verhuringen van gronden bepaald op *veertig* jaren; maar de tegenwoordige Minister van Koloniën heeft het tijdperk bepaald op niet meer dan *twintig* jaren. Wij gelooven, dat ieder industriële het met ons eens zal zijn, als wij aan het ontwerp van den heer ELOUT verre de voorkeur geven. Heeft de ondervinding dan nog niet geleerd, hoe verderfelijk voor ondernemingen de onzekerheid is voor de toekomst?

Maar twee bepalingen vooral, die, naar men ons verzekert, in het koninklijk besluit voorkomen, hebben ons verbaasd en bedroefd. 't Is als of de lessen der ondervinding verloren zijn; neen, 't is als of men, door te doen 't geen men weet dat verderfelijk en doodend is voor elke landbouwonderneming in Indië, de uitvoering van het stelsel van uitgifte van woeste gronden reeds in de geboorte wil vernietigen.

Vooreerst zegt men, dat in het besluit verlof wordt gegeven, om op den gehuurden grond alle produkten te teelen, *die niet door algemeene verordeningen, of door het huurkontrakt bepaaldelijk zijn uitgesloten.* Waartoe deze beperking? Om twee redenen vooral boezemt zij ons vrees en wantrouwen in. In art. 2 van het ontwerp-besluit van den heer ELOUT werd verklaard, dat de pachtgronden tot zoodanige kultures zouden mogen worden gebezigd, als den ondernemer zal goeddunken; alleen de opium werd uitgezonderd, iets waartegen zeker bij niemand bezwaar zal rijzen. Waarom heeft men dit voorbeeld van den heer ELOUT niet gevolgd? Waarom aan elken ondernemer niet de meest mogelijke vrijheid gelaten, en het van zijne inzigten en zijne ondervinding afhankelijk gesteld wat hij zal willen verbouwen? Indien men niet het voornemen koesterde, om die vrijheid te beperken, om den huurder in zijne exploitatie van den grond aan banden te leggen, waartoe dan gesproken van „produkten, die in het huurkontrakt zullen worden uitgesloten?" Te meer vreezen wij dit, als wij denken aan 't geen, volgens een in dit Tijdschrift opgenomen brief *), onlangs moet gebeurd zijn. „Het doel der uitgifte van woeste gronden" zoo heet het daar, „wordt door het Gouvernement tot eene nulliteit gemaakt, daar, behalve gambir en papaver, dat zich laat begrijpen, nu ook den huurders wordt verboden, om koffij en suiker te kultiveren, en daarvan zelfs een speciaal artikel in de kontrakten voorkomt." Heeft men ook dit of iets dergelijks op het oog bij de kontrakten, die zullen gesloten worden, voor de uitgifte van gronden, krachtens het nu genomen koninklijk besluit? Indien dat het geval is, dan zou 't inderdaad beter zijn, te verklaren, dat men de partikuliere industrie ter ontginning van woeste gronden niet *wil* inroepen; want, zonder de vrijheid om te kultiveren wat men verkiest, is elke onderneming van dien aard eene onmogelijkheid.

Maar nog erger is de tweede bepaling, waarop wij het oog hebben. In

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 18de jaargang II, 189 enz.

het besluit moet het voorschrift zijn gegeven, dat in elk huurkontrakt zal worden bepaald, of, en zoo ja onder welke voorwaarden, *de vestiging eener blijvende bevolking* op de verhuurde gronden zal worden toegelaten. Mij dunkt, die toelating moest *in ieder geval* geoorloofd zijn, want zonder haar zal wel de exploitatie van den grond onmogelijk zijn. Dat heeft de ondervinding ten duidelijkste geleerd. Eenige jaren geleden heeft het Gouvernement woeste gronden aan partikulieren in huur gegeven, onder voorwaarde, dat zich daarop geene bevolking mogt vestigen. De uitkomst is geweest gelijk te voorzien was; de ondernemingen zijn te niet gegaan. Indien in eenig huurkontrakt bepaald wordt, dat zich geene bevolking op de verhuurde gronden mag vestigen, dan wordt er tevens in bepaald, dat die gronden altoos woest zullen blijven, want zonder eene gevestigde bevolking is de ontginning onmogelijk. Ik geloof dan ook niet, dat zich iemand meer aan zulk een huurkontrakt zou wagen.

En al wordt in dat kontrakt verklaard, dat de vestiging eener blijvende bevolking wordt toegelaten, ook dan nog moeten de voorwaarden worden opgegeven, waarop dit wordt toegestaan. Vooreerst, vragen wij: waartoe zulke voorwaarden? Indien het der bevolking vrij staat, om zich op die gronden neder te zetten en zich ieder oogenblik weder te verwijderen, dan zal die bevolking de voorwaarden stellen; elke tussschenkomst van het Gouvernement of van plaatselijke autoriteiten is overbodig. Neen! zij is hoogst schadelijk; zij geeft aan de ambtenaren het middel in handen, om, door allerlei moeijelijkheden en kleine plagerijen, de vestiging van zulk eene bevolking tegen te werken, en op die wijze den goeden uitslag der onderneming te bederven. Het Gouvernement moet, na de gronden te hebben afgestaan, zich van alle verdere inmenging onthouden. Het oefene alleen de regten en pligten uit, waartoe het in elken wel geordenden staat geroepen wordt; het zorge, bij voorbeeld, voor eene goede policie, en late overigens de onderneming aan hare eigen krachten over.

Ziedaar wat ons omtrent het besluit betreffende het verhuren van Gouvernementsgronden in Indië is ter ooren gekomen. Wij stellen zeer veel belang in de zaak, want zij raakt het hoofdpunt van verschil tusschen den heer BAUD en ons, wat de Indische politiek betreft, in den hartader. Daarom hebben wij al dadelijk op het besluit opmerkzaam gemaakt en onze meening er over gezegd. Beter en naauwkeuriger zullen wij dat kunnen, wanneer het, na door den Gouverneur-Generaal te zijn afgekondigd, voor ons ligt. Dan hopen wij er op terug te komen.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Specimen des Caractères de la langue des Battas, de l'île de Sumatra, gravés et fondus par N. TETTERODE, fondeur en caractères à Rotterdam, sous la direction de Mr. H. C. MILLIES d'Amsterdam.

Specimen des Caractères de la langue de Macassar et de la langue Bouguie, dans l'île de Célèbes, gravés et fondus par N. TETTERODE, fondeur en caractères à Rotterdam, sous la direction de Mr. H. C. MILLIES d'Amsterdam.

Het is bekend, dat het Nederlandsch Bijbelgenootschap sedert eenige jaren afgevaardigden heeft op de drie grootste Sundasche eilanden Sumatra, Borneo en Celebes, om zich met eenige der belangrijkste en minst bekende talen van die eilanden bekend te maken. Op Sumatra wijdt zich de heer NEUBRONNER VAN DER TUUK aan de beoefening der verschillende dialekten van de taal der Batta's; op Celebes houdt de heer MATTHES zich bezig met de studie der hoogst-belangrijke talen van Makassar en Boni; terwijl op Borneo de heer HARDELAND in het distrikt Poelopetak gevestigd is, en zich de taal der daar wonende Dajaks heeft eigen gemaakt. De heer HARDELAND is een Duitscher, maar met eene Nederlandsche vrouw gehuwd, gemeenzaam met de Nederlandsche taal en schier als genaturaliseerd Nederlander aan te merken. Hij heeft geene eigenlijk geleerde opvoeding genoten, maar is opgeleid tot zendeling; doch met goede vermogens en een stalen vlijt begaafd heeft hij zich al die kundigheden verworven, die tot behoorlijke volbrenging zijner taak worden vereischt. Hij is vroeger eenige jaren, in dienst van het Rhijnsche-Zendelinggenootschap te Elberfeld, op Borneo werkzaam geweest, en heeft reeds toen, te zamen met den bekwamen broeder BECKER, eene vertaling van het Nieuwe Testament in de taal der Dajaks van Poelopetak bearbeid, die met eene ondersteuning van het Britsch- en Buitenlandsch-Bijbelgenootschap aan de Kaap de Goede Hoop is gedrukt. Het Nederlandsche Bijbelgenootschap had niet zoodra van het bestaan dezer Bijbelvertaling en het bezwaar voor het Rhijnsche Genootschap om haar ter perse te leggen kennis gekregen, of het bood zijne medewerking daartoe aan. Het was echter te laat, daar de hulp van het Britsch Genootschap, welks hulpvaardigheid algemeen bekend is en dat over zulke verbazende middelen te beschikken heeft, reeds verlangd en verkregen was. Evenwel had deze onderhandeling ten gevolge, dat broeder HARDELAND zich later vrijwillig aanbood, om in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap over te gaan, ten einde door de bewerking van het Oude Testament de Dajaksche Bijbelvertaling te voltooijen. Vol ijver voor

de goede zaak verlangde hij voor zich niet meer dan het volstrekt noodige, en onder ontberingen en moeijelijkheden, die schier ons begrip te boven gaan, heeft hij, met een zelfopoffering en volharding, eenen martelaar waardig, jaren lang in Borneo's onherbergzame binnenlanden onder een barbaarsch volk geleefd, en met een krank en kwijnend ligchaam zoo zeer over alle zwarigheden gezegepraald, dat hij zich eene groote vaardigheid in de taal der Dajaks van Poelopetak, waarvan hij een uitgebreid woordenboek heeft zamengesteld, verworven, en de Bijbelvertaling voltooid heeft. Hij houdt zich thans nog met de revisie zoowel van het reeds vroeger vertaalde Nieuwe als van het later overgebragte Oude Testament bezig, en bij zijne terugkomst in Nederland, die, zoo God hem leven en krachten spaart, spoedig mag worden te gemoet gezien, zal nu de geheele Dajaksche Bijbelvertaling worden ter perse gelegd. Daar geen der Dajaksche dialekten een eigen letterschrift bezit of ooit door de inlanders zelven is geschreven geworden, zal het drukken dezer Bijbelvertaling geene bijzondere materiële zwarigheden opleveren. De zendelingen hebben de Dajaks met het gebruik onzer gewone Latijnsche karakters bekend gemaakt, en met deze zal ook de Bijbel worden gedrukt. Wij vertrouwen dat het Bijbelgenootschap zorg zal dragen, dat ook de arbeid, aan het Dajaksche woordenboek besteed, voor de vergelijkende studie der inlandsche talen niet verloren ga.

De beide andere afgevaardigden waren bekend als bekwame orientalisten, eer zij zich aan de dienst van het Bijbelgenootschap wijdden. De heer NEUBRONNER VAN DER TUUK, te Soerabaja geboren, onderscheidde zich eerst aan de hoogeschool te Groningen, later aan die te Leijden zoozeer door zijne grondige taalstudiën, dat zijne leermeesters den wensch koesterden, zijne buitengewone bekwaamheid aan de uitbreiding der Oostersche taalkennis dienstbaar te maken. Toen dus het Bijbelgenootschap een afgevaardigde verlangde, om zich op Sumatra met de studie van de taal der Batta's bezig te houden, werd de heer VAN DER TUUK van verschillende zijden aan het Genootschap aanbevolen. Hij aanvaardde zijne taak met warmen ijver, maakte zich reeds voor zijn vertrek naar Indië, door vlijtige nasporingen in alle Nederlandsche bibliotheken en door eene reis naar Londen, bekend met de weinige verstrooide handschriften, de overleveringen en zonderlinge godsdienstbegrippen der Batta's in hunne eigene taal behandelende, die in Europa voorhanden waren, en ofschoon het nog aan alle hulpmiddelen tot ontcijfering dier taal ontbrak, slaagde hij door onvermoeid streven er in zich reeds eenig denkbeeld van den inhoud en de taal waarin zij geschreven waren te verwerven, waarbij hem zijne grondige bekendheid met het Maleisch en zijne niet verwerpelijke vorderingen in het Javaansch belangrijke diensten bewezen. Dus toegerust vertrok hij naar Indië, maar had het ongeluk te Batavia door eene ernstige ziekte te worden aangetast, die voor het behoud van zijn leven deed vreezen. Naauwelijks hersteld heeft hij zich gehaast de plaats zijner bestemming te bereiken en, zich te Tapanoeli vestigende, door reizen en dagelijksch verkeer met de Batta's,

zooveel de zorg voor persoonlijke veiligheid onder dit volk van menscheneters zulks maar eenigzins gedoogde, met opoffering van alle gemakken en genoegens, die het leven in eene beschaafde maatschappij oplevert, en vaak onder ligchamelijk lijden gebukt, zich eene zoo grondige kennis van de taal der Batta's in hare verschillende dialekten verworven, als op de bewondering en toejuiching van alle zaakkundigen aanspraak heeft. Ofschoon nu de vertaling des Bijbels in de taal der Battaks als het einddoel der zending van den heer VAN DER TUUK moet beschouwd worden, heeft echter het Bijbelgenootschap zeer teregt begrepen, dat daaraan eene grondige beoefening van de taal zelve moest voorafgaan, en, opdat niet de vrucht der met zooveel moeite bijeengegaarde kennis zou verloren gaan voor hen, die later zullen geroepen worden de taak van den heer VAN DER TUUK, hetzij door voltooijing der Bijbelvertaling, indien hij daarvan onverhoopt het einde niet mogt zien, hetzij door prediking van het Evangelie onder de Batta's, voort te zetten, ook voor de vervaardiging en uitgave van goede hulpmiddelen voor de studie der Battasche taal, met name van eene spraakkunst en een woordenboek, moest worden gezorgd. Inderdaad is het een karaktertrek, die het Nederlandsch Bijbelgenootschap in vergelijking met andere dergelijke instellingen zeer gunstig onderscheidt, dat het, door bekwame en praktische mannen voorgelicht, steeds heeft ingezien, dat grondige en veelomvattende taalstudie de eenige goede grondslag is voor alle pogingen, om nog Heidensche volken met de heilige schrift bekend te maken. De ondervinding ten aanzien der zoogenaamd hoog-Maleische Bijbelvertaling, die thans schier algemeen voor de Maleische Christenen onverstaanbaar geoordeeld wordt, de ondervinding van het Britsche Genootschap, dat met verregaande ligtvaardigheid zoo vaak zijne ondersteuning tot de uitgave van geheel onbruikbare bijbelvertalingen geleend heeft, zijn niet voor dat Genootschap verloren gegaan. En ofschoon er wel eens onder de leden gevonden worden, die zich moeijelijk kunnen vereenigen met die groote moeite en kosten, besteed aan taalstudiën, die, naar hun bekrompen inzigt, buiten den kring des Genootschaps liggen; ofschoon sommigen wel eens ongeduldig waren over het lang uitblijven der resultaten, daar op deze wijze jaren van voorbereiding vereischt worden: wij zijn overtuigd, dat het Bijbelgenootschap dus handelende den eenigen waren weg bewandelt, en zich eenmaal over de vruchten zal verheugen. En, schoon hierin natuurlijk het eigenlijk doel des genootschaps niet gelegen is, de diensten zijn niet gering te achten, die het daardoor aan de Oostersche taalstudiën en zelfs aan het Gouvernement bewijst.

Men mag dus aannemen, dat de heer VAN DER TUUK volkomen in den geest des Genootschaps heeft gehandeld, door zich gedurende de eerste jaren zijner zending schier uitsluitend aan het verwerven eener grondige en naauwkeurige kennis van de taal der Batta's te wijden, en zich wat de Bijbelvertaling betreft aanvankelijk tot eenige kleine proeven te bepalen. Eene dier proeven, het scheppingsverhaal volgens GENESIS 1, werd reeds voor een paar jaren op last des Genootschaps gesteendrukt uitgegeven. Thans echter is

de heer VAN DER TUUK onvermoeid met de Bijbelvertaling bezig, maar men beseft gemakkelijk, dat deze arbeid nog niet rijp is om ter perse te worden gelegd. Hoogst wenschelijk moest het evenwel geacht worden, dat de geleerde wereld voorloopig met de vruchten der taalstudie van den heer VAN DER TUUK werd bekend gemaakt, en zoo mogelijk daardoor bij velen de lust werd opgewekt, om zich aan de beoefening der Battasche taal te wijden.

Daarbij deed zich echter eene niet geringe zwarigheid voor. De taal der Batta's wordt geschreven met een bijzonder en zeer eigenaardig letterschrift, en schoon door MARSDEN en anderen wel eens afbeeldingen van hunne letters op gegraveerde platen gegeven waren, nog nimmer had men beproefd beweegbare typen, voor het drukken in hunne nog naauwlijks immers met ernst beoefende taal, te vervaardigen. Het bezit van zulke typen was echter voor het drukken van woordenboeken of spraakkunsten of van proeven der Battasche literatuur eene conditio sine qua non. Het uit den weg ruimen dezer zwarigheid scheen eenigzins buiten den kring der regtstreeksche bemoeijing van het Genootschap te liggen, en zelfs scheen het niet zonder bezwaar, dat het Genootschap de kosten der uitgave van de taalkundige proeven van den heer VAN DER TUUK zou op zich nemen, te meer daar hij tot dusverre geene geacheveerde spraakkunst of woordenboek, maar slechts losse en kleinere stukken, best geschikt om in een Tijdschrift of Magazijn voor Oostersche taalstudie te worden opgenomen, aan het genootschap heeft toegezonden. Die zwarigheid vond eene gelukkige oplossing. Het koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië te Delft verstond zich met het Bijbelgenootschap, en toonde zich zeer bereid van tijd tot tijd proeven van den arbeid van den heer VAN DER TUUK in zijn Tijdschrift op te nemen, en tot dat einde ook het vervaardigen van goede Battasche typen te bevorderen. De heer VAN DER TUUK had voor het overzenden van goede modellen zorg gedragen, doch bij zijne verre afwezigheid van het moederland zou dit nog weinig gebaat hebben, zoo Nederland niet een man had bezeten, die zijne studiën met de meeste belangstelling gevolgd en zich steeds op de hoogte daarvan gehouden had, en daarom nu ook volkomen in staat was, de leiding van de vervaardiging der typen op zich te nemen, ik bedoel den hoogleeraar MILLIES te Amsterdam. Een uitstekend bekwaam lettergieter, de heer N. TETTERODE te Rotterdam, bood zich daartoe aan, en vervaardigde, zoo ik mij niet bedrieg geheel op eigen kosten en zonder andere ondersteuning dan gelegen was in de zekerheid, dat de drukker der werken van het Delftsche instituut zich die karakters ten behoeve van het Tijdschrift dier instelling zou aanschaffen, in het vorige jaar een stel matrijzen voor Battasche typen in staal gegraveeerd; terwijl de daarin afgegoten letters door juistheid, scherpte en fraaiheid de toejuiching van alle kenners wegdroegen. Eene proeve van Battasche letterdruk op een blad in plano werd diensvolgens gedrukt en verspreid, en ook naar de Parijsche tentoonstelling gezonden, waar het echter onder zoo vele duizenden schitterende voorwerpen, en bij gebrek van het besef der waarde van den kant der Nederlandsche gekommiteerden, niet de

aandacht heeft gevonden, die het verdiende. Naar ons oordeel was eene uitstekend geslaagde proeve van letterdruk met nieuw gegoten karakters, in eene taal waarin nog nimmer te voren gedrukt was, ten minste wel eene eervolle melding waardig geweest. Het is mij niet gebleken dat eene zoodanige aan den heer TETTERODE is ten deel gevallen. Ook in Nederland is zijn arbeid zoo goed als onopgemerkt gebleven, ofschoon de dag, waarop de taal van een nog barbaarsch volk door middel der drukpers uit de duisternis te voorschijn treedt en de weg wordt geopend om dat volk met de weldaden der beschaving bekend te maken, wel als een gewigtig feit mag worden aangemerkt. Inmiddels is, in het vierde deel des Tijdschrifts van het Delftsch-Instituut, een artikel van den heer VAN DER TUUK: „Over schrift en uitspraak der Tobahsche taal, als eerste hoofdstuk eener spraakkunst" opgenomen, het welk met de Battasche typen van den heer TETTERODE is gedrukt.

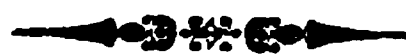
Maar de heeren MILLIES en TETTERODE hebben zich door deze onverschilligheid niet laten afschrikken, en in dit jaar een gelijksoortig werk volvoerd, maar dat door voortreffelijke uitvoering bij grootere moeijelijkheden het vorige nog verre overtreft. Het zij mij weder vergund de zaak wat hooger op te halen. De derde afgevaardigde van het Bijbelgenootschap, de heer MATTHES, had zich mede aan de Leidsche hoogeschool als orientalist onderscheiden, als proeve zijner kunde een Arabisch handschrift bewerkt, later door den hoogleeraar JUIJNBOLL in het licht gegeven, en reeds eenigen tijd aan het zendelingshuis te Rotterdam zich met het onderwijs der aanstaande evangelieboden in de Maleische taal bezig gehouden, toen ook hij de roeping in zich voelde ontwaken om voor het Nederlandsch Bijbelgenootschap in de afgelegen gewesten van Indië werkzaam te zijn. Hem viel de zending naar Celebes ten deel, om zich daar de grondige kennis der Makassaarsche en Boeginesche talen te verwerven, en later den bijbel daarin te vertalen. Deze zeer naauw aan elkander verwante, maar toch, tot zelfs in het letterschrift, eenigermate van elkander verschillende talen waren niet zoo volstrekt onbekend als het Battasch, maar wat er tot dusverre van bekend was had toch in den grond zeer weinig te beduiden. Ruwe proeven van Boeginesche types waren, door tusschenkomst van zendelingen, die gedeeltelijke bijbelvertalingen en traktaatjes op Celebes te verspreiden hadden getracht, in Indië vervaardigd, en de koninklijke (thans keizerlijke) drukkerij te Parijs was in het bezit van bruikbare typen voor de zelfde taal. Te Singapoera was een woordenlijstje der Boeginesche, Maleische en Engelsche talen, en eene kleine verzameling van Boeginesche wetten op de zeevaart gedrukt, en de heer DULAURIER had een nieuwen afdruk van deze verzameling met Boeginesche karakters in het zesde deel der „Collection de lois maritimes" van PARDESSUS bezorgd. Met dat al ontbrak het nog geheel aan eene bruikbare spraakkunst, en kan het zoo evengemelde woordenlijstje zelfs maar niet in de verte geacht worden in de behoefte aan een woordenboek te voorzien. In Nederlandsch-Indië had de heer TOEWATER, predikant te Makassar, zich gedurende eenige jaren met vlijt op de Makassaarsche en

Boeginesche talen toegelegd; zijne letterkundige nalatenschap was in handen van het Bataviaasch Genootschap geraakt, en in de verslagen van dat Genootschap was met eenigen ophef daarvan gesproken en hoop gegeven, dat althans de proeve van een woordenboek, vooraf door den heer VETTER te Makassar eenigzins aangevuld, in de werken van dat Genootschap zou gedrukt worden. Het Bijbelgenootschap werd te rade de nalatenschap van den heer TOEWATER, voor zooverre zij tot de studie der talen van Celebes betrekking had, ten behoeve van den heer MATTHES aan te koopen. Het is naderhand gebleken, dat deze stukken volstrekt niet beantwoordden aan de verwachting, die men daarvan had opgevat en nagenoeg geene diensten aan den heer MATTHES hebben kunnen bewijzen. Hetzij dat de heer TOEWATER zich op zijn geheugen verlaten en weinig aangeteekend had, 't zij dat welligt een deel zijner papieren is verstrooid geraakt, men kan zeggen dat daardoor de taak van den heer MATTHES niet is verligt. De bedoelde proeve van een woordenboek, waarmede de schrijver dezer regelen gelegenheid had zich persoonlijk bekend te maken, was uiterst schraal en gebrekkig, en wat de heer VETTER daaraan had toegevoegd getuigde van een volslagen gebrek aan besef, wat een woordenboek zijn moet en hoe het moet worden ingerigt. De wijze, waarop in de verslagen van het Bataviaasch Genootschap over den letterarbeid van den heer TOEWATER gesproken is, schijnt alleen te kunnen verklaard worden uit een eenigzins voorbarig oordeel, minder op grondig onderzoek der papieren zelve, dan op gunstige verwachtingen van den schrijver en zijne bekende vlijt en kunde gegrond.

De heer MATTHES heeft zijne zaak op streng systematische wijze aangepakt en, schoon ook zijn weg, door velerlei moeijelijkheden, een doornenpad was, gewigtige uitkomsten verkregen. Met pogingen tot Bijbelvertaling schijnt hij zich tot dusverre weinig te hebben bezig gehouden, maar daarentegen heeft hij aan het Bijbelgenootschap eene volledige spraakkunst en woordenboek der Makassaarsche taal, met eene uitgebreide verzameling van stukken uit verschillende handschriften getrokken en met aanteekeningen opgehelderd, te zamen ongeveer 3000 bladzijden schrifts in folio vullende, toegezonden. Wij mogen met vertrouwen zeggen, dat in dezen veelomvattenden en uitgebreiden arbeid eene grondige kennis van het Makassaarsch, hoedanige men tot dusverre van de talen des Indischen Archipels alleen van het Javaansch, en zeer zeker van het Maleisch nog niet bezit, ligt opgesloten; en het Bijbelgenootschap heeft besloten die schatten ook voor het publiek te openen, door, zoo spoedig zulks mogelijk zal zijn, het geheel van dit uitvoerige werk op zijne eigene kosten te doen drukken. Nederland was nog niet in het bezit van Makassaarsche en Boeginesche typen, en zelfs die, welke zich de keizerlijke drukkerij te Weenen, door de medewerking van professor MILLIES, heeft aangeschaft, lieten nog wel iets te wenschen overig. De heer MATTHES heeft voor de overzending van de schoonste modellen gezorgd, en de heer TETTERODE heeft op zich genomen ook daar naar, onder de leiding van professor MILLIES, matryzen te

vervaardigen. Deze arbeid is thans voltooid en boven alle verwachting geslaagd, terwijl daarvan in het aan het hoofd dezer regelen vermelde „Specimen" even zulk eene proeve als vroeger van Battasche typen is geleverd. De fraaiheid van het Makassaarsche en Boeginesche schrift, door de bevalligste lijnen gevormd, heeft zeker veel tot de verassend goede uitkomst bijgedragen, maar de groote zorg der bewerking heeft dan ook aan die fraaiheid alle regt doen wedervaren. Ook dit werk heeft de heer TETTERODE op eigen kosten en zonder eenige ondersteuning volvoerd. Wij vernemen echter met genoegen, dat hij van den kant van het Bijbelgenootschap een bijzonder bewijs van goedkeuring en erkenning zijner verdiensten heeft ontvangen, dat reeds eene zekere hoeveelheid zijner typen, tot oprigting eener Makassaarsche en Boeginesche drukkerij, naar Makassar op reis is, en dat het Bijbelgenootschap reeds met een onzer voornaamste drukkers onderhandelingen heeft aangeknoopt over het drukken van de Spraakkunst, het Woordenboek en de Chrestomathie van den heer MATTHES, waartoe natuurlijk de typen van den heer TETTERODE zullen gebezigd worden. Wij verheugen ons hartelijk in het vooruitzigt, dat alzoo weldra een der belangrijkste talen en literaturen van Nederlandsch Indië de haar toekomende plaats in de Oostersche studiën zal innemen, en hopen, dat daardoor de aandacht meer op het schoone eiland Celebes gevestigd en de beschaving en welvaart zijner bevolking bevorderd zal worden.

P. J. VETH.

Varia.

Nadat jaren lang door ons op het toelaten van vreemde konsuls in Nederlandsch Indië was aangedrongen; nadat dit stelsel eenen aanhoudenden en hevigen tegenstand had ondervonden van de zijde van hen, die de tegenwoordige koloniale politiek zijn toegedaan; nadat nog geen jaar te voren de Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer VAN HALL, in eene zitting der Tweede Kamer, zich eenen hevigen uitval tegen mij had veroorloofd, omdat ik op die toelating van konsuls had gezinspeeld — na dit alles werd plotseling het Nederlandsch publiek verrast met het berigt, dat het Gouvernement tot ons stelsel was overgegaan, en dezelfde heer VAN HALL eene overeenkomst met België, Frankrijk en Amerika had gesloten, waarbij vrijheid werd gegeven tot het vestigen van konsuls in onze Indische bezittingen. Sedert dien tijd zijn met nog een groot aantal andere staten dergelijke overeenkomsten aangegaan, en weldra zal er nu een dertigtal konsuls op Java en de andere eilanden zijn toegelaten.

Hoe zonderling de houding van 't Gouvernement in deze gewigtige aangelegenheid moge zijn, toch verheugen wij ons in de overwinning, die wij in den strijd hebben behaald; niet om den ijdelen glans eener bevochten zegepraal, maar om de heilrijke gevolgen, die dit feit voor Indië en dus ook voor Nederland zal hebben. Indië zal daardoor meer in aanraking komen met geheel de beschaafde wereld; het bekrompen en kleingeestig begrip van afzondering, dat tot dusverre door onze bewindslieden maar al te zeer gehuldigd werd, zal voortaan onhoudbaar worden; en de vreemde oogen, die op de Indische wereld zullen zijn gevestigd, zullen vele verkeerde en onverantwoordelijke handelingen, tot dusverre ongestraft gepleegd, aan de publiciteit prijs geven en daardoor onderdrukken en doen ophouden.

Dat zulke vreemde blikken in onze Indische maatschappij zullen geworpen worden, blijkt nu reeds uit een verslag, dat de heer D'EGREMONT, Konsul-generaal van België te Singapoera, na eene reis over Java, onlangs aan de Belgische regering heeft ingediend over den toestand der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen. Die reis stond in verband met de benoeming van Belgische konsuls op Java en Sumatra, en in afwachting van de meer uitvoerige berigten aangaande de afzonderlijke markten, welke door die ambtenaren zullen geleverd worden, wilde de heer D'EGREMONT vooraf, door een algemeen overzigt van die gewesten, de aandacht daarop vestigen. In het Julij-nommer van „de Economist" is dat rapport van den Belgischen konsul opgenomen. 't Verdient de aandacht van allen, die in Indië belang stellen, in ruime mate.

Ons heeft vooral de aanhef getroffen. Na eene levendige beschrijving van het uiterlijk voorkomen van Java, van de kostbare waterwerken, de prach-

tige wegen, de schoone gebouwen, de talrijke bruggen, vervolgt de Konsul-generaal:

venwel blijft er voor het Hollandsche Gouvernement nog veel te doen omtrent het onderwijs der eigenlijk gezegde inboorlingen, en vooral ten opzigte van dat talrijke, voor ontwikkeling zoo vatbare, ras der „inlandsche kinderen", dat voortdurend in getal, en daardoor in belangrijkheid, toeneemt.

Veertig scholen op 's rijks kosten onderhouden, ziedaar hetgeen het Hollandsche Gouvernement doet voor het onderwijs der 25 millioenen zielen, die in O. Indië onder zijn gebied staan. Eene regering, zoo verlicht als de Nederlandsche, kan dit op den duur niet voldoende achten voor het onderwijs van volkstammen, welke, zoo als voornamelijk die van Java, zoo geschikt schijnen te zijn, om de waarde van een goed onderwijs te beseffen en daarmede hun voordeel te doen.

De boeken en gedenkteekenen, die na de verovering der Muzelmannen gespaard zijn gebleven, stellen het onbetwistbaar bewijs daar van de geschiktheid der Javanen tot het beoefenen van kunsten en wetenschappen, en in weerwil van het despotisme der Ottomannen is bij den Javaan het licht van 't vernuft geenzins uitgebluscht; het schijnt slechts eenige hulp te behoeven, om op nieuw op te flikkeren. Ik was gedurende mijne reis op dat eiland meer dan eens in de gelegenheid, eenige dezer scholen te bezoeken, die hetzij aan Muzelmannen, hetzij aan Europeanen waren toevertrouwd; deze laatsten waren voornamelijk bestemd voor de kinderen van de weinige Europesche ambtenaren in de provincie, en voor de zonen der inlandsche hoofden, die verlangen een onderwijs van grooteren omvang te genieten en de Hollandsche taal wenschen te leeren. Ik zal niet spreken van de orde en de voorbeeldige tucht die er heerschten, want den Javaan, die zacht is van inborst, kost het niet veel moeite zich te onderwerpen; maar hetgeen voornamelijk mijne verwondering opwekte, was het gehalte en de uitgestrektheid der kundigheden, waarvan sommige leerlingen proeven gaven. Zoo bezocht ik eens eene dier scholen in de provincie Kadoe, — welke een afgezonderd gewest is, zonder eenige aanraking met de groote brandpunten der Europesche beschaving, en bij gevolg verwijderd van den invloed dien onze opvoeding en onze denkbeelden op het verstand kunnen uitoefenen, — en ik was wezenlijk verbaasd over de vaardigheid, waarmede die kinderen verscheiden rekenkundige vraagstukken, die hun werden voorgesteld, en ook van algebra en meetkunde, oplosten. Hunne bedrevenheid in de aardrijkskunde was niet minder opmerkelijk, en de antwoorden die zij gaven op vragen over de algemeene geschiedenis, bewezen, volgens het gevoelen van hen die hunne taal verstonden, dat zij gezonde begrippen hadden van de voornaamste deelen der aarde en van de volken welke deze bewonen.

De voorwerpen, welke de Javaan uit schildpad en ivoor vervaardigt, de stoffen, die hij met zooveel handigheid weeft, teekent en verwt, zijne wapenen, die met goud en edelgesteenten zijn ingelegd, en nog vele andere zaken, pleiten niet minder voor zijnen aanleg in de beoefening der kunsten, dan in die der wetenschappen.

Bij het bezoeken der uitmuntende werkplaatsen te Soerabaja, opgerigt door het Nederlandsch Gouvernement, en waar op groote schaal alles bewerkt wordt wat de ijzerindustrie betreft, — van het smelten der erts tot het maken van stoommachines en het gieten van de zwaarste stukken geschut *), hetzij voor de marine, hetzij voor den handel, — was ik zeer verwonderd in deze ontzaggelijke werkplaatsen slechts inboorlingen aan te treffen, die onder het opzigt van eenige weinige Europeanen werkzaam waren. De moeijelijkste gereedschappen om te hanteren, de stukken die evenzeer scherpzinnigheid als bedrevenheid van den werkman vereischten, kortom, al dat soort van werk dat bij ons doorgaans uitsluitend aan de bekwaamste werklieden wordt toevertrouwd, werd hier door de inboorlingen gedaan met evenveel bekwaamheid en even juist, volgens het zeggen van hunne opzigters, als door onze Europesche werklieden zoude kunnen geschieden.

Indien er van zulk volk veel te verwachten is, zoo moet men aan den anderen kant tevens erkennen, dat het in eigen boezem vijanden heeft, die nog langen tijd elke ontwikkeling en

---

*) In dit ééne geval vergist zich de schrijver. Er wordt in Nederlandsch Indië geen geschut gegoten. Het geschut, waarvan de vestingwerken zijn of zullen worden voorzien, is alles ingevoerd. Dit neemt niet weg, dat, naar men ons verzekert, het er zeer goed zou kunnen vervaardigd worden. De Redaktie.

elken merkbaren vooruitgang ernstig zullen in den weg staan: de vadsigheid, namelijk, en de zorgeloosheid, die zoo eigenaardig is aan bijna alle volkeren onder de verschroeijende zon der keerkringen, en ook de weinige behoeften die zij kennen, en waaraan zij zoo gemakkelijk kunnen voldoen.

Maar toch als men nagaat, dat het bestuur der Nederlanders met zulke elementen, en buitendien met zulke weinig bewerkte bouwstoffen, van Java, een der rijkste en best bebouwde landen van de wereld heeft weten te maken, wat zou men dan niet van den Javaan kunnen verwachten, indien hij door het onderwijs veredeld werd, en indien de uitnemende hoedanigheden, waarmede de natuur hem schijnt begiftigd te hebben, doelmatig ontwikkeld werden?

Ziedaar de eerste blik, dien de eerste vreemde konsul op Java werpt. Wat treft hem bovenal? 't Gebrek aan onderwijs; de volslagen verwaarloozing van de ontwikkeling van den Javaan, gepaard met de treffendste bewijzen der groote vatbaarheid voor ontwikkeling van dienzelfden Javaan! Juist het onderwerp van den strijd tusschen ons en de voorstanders van het oude koloniale stelsel. Wij twijfelen niet, of zulke stemmen, als de heer D'EGREMONT heeft doen hooren, en als wij weldra van meer vreemde konsuls zullen vernemen, moeten indruk maken.

Men zal zich herinneren, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën, in het vorige jaar, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal het voorstel hebben gedaan eener reorganisatie van de akademie te Delft, die eenvoudig hierop neder kwam, dat het aantal leeraren aan die school vergroot en het traktement dier leeraren verhoogd werd. Men zal zich tevens herinneren, dat dit plan zulk eenen krachtigen tegenstand bij de leden der vertegenwoordiging ondervond, dat de Ministers het geraden oordeelden, hun voorstel in te trekken.

Maar, ofschoon afgewezen bij de wetgevende magt, hebben de Ministers toch hun wil voor een groot gedeelte doorgedreven. Zij hebben, buiten de Staten-Generaal om, ja, tegen het uitgedrukt verlangen van de vertegenwoordiging in, aan de leeraren eene aanzienlijke verhooging van traktement toegelegd. Zoo lang de Minister van Koloniën in gebreke blijft, aan zijnen grondwettigen pligt te voldoen, en geene door art. 60 der grondwet voorgeschreven wet voordraagt, regelende het beheer en de verantwoording der Indische geldmiddelen, zoo lang ook zal hij de gelegenheid hebben, om met de Staten-Generaal den spot te drijven, en te doen wat hem goed dunkt, lijnregt tegen hunne meening in. Weldra zal het echter blijken, of deze handelwijze de goedkeuring der vertegenwoordiging zal wegdragen.

Ondertusschen valt de noodzakelijkheid eener hervorming van de akademie te Delft dagelijks meer in 't oog. De magteloosheid dier instelling, om in de behoefte van ambtenaren voor de Indische dienst te voorzien, is bij het, voor een paar maanden gehouden, examen, op nieuw op eene allertreurigste wijze gebleken. Een-en-dertig jongelieden, die aan de akademie jaren lang hadden vertoefd, meldden zich aan, om 't examen af te leggen, en van die een-en-dertig zijn slechts tien aangenomen. *Tien* ambtenaren, waarvan vier voor de eerste en zes voor de tweede klasse, is alzoo de oogst

van een geheel jaar, die de akademie heeft afgeworpen. En had men voor velen van die tien niet genade in plaats van regt doen gelden, dan zou de oogst nog veel geringer zijn geweest. Aan een hunner werd de vraag gedaan:

„Weet gij ook, welke stad door de Portugezen op de Maleijers en door de Hollanders op de Portugezen werd veroverd?"

Geen antwoord!

„Zij ligt tegenover Atjin! Weet gij 't nu?"

„Lissabon!" klonk het toen van de lippen van den examinandus. — En hij werd aangenomen!

Inderdaad, het wordt tijd, dat er aan dezen toestand een einde kome. Mij dunkt, de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche zaken, hoe ook met de Delftsche akademie ingenomen, kan toch op zijn troetelkind niet zóó verblind zijn, dat hij zulke in 't oog loopende resultaten zou voorbij zien! Hij heeft aan een gastmaal, in een toast, verklaard, geen opvolger als direkteur der akademie te willen hebben, „dewijl hij het heft in handen wilde houden." Welnu laat hij dan nu toonen het met talent te kunnen handteren, opdat het hem niet uit de handen worde genomen.

Nadat wij ons artikel over de akademie te Delft en 't onlangs gehouden examen hadden geschreven, ontvingen wij den hieronder volgenden brief over 't zelfde onderwerp. Ofschoon onze beschouwing niet geheel dezelfde is als die van de geachten briefschrijvers, of liever, juist wegens dat verschil van beschouwing meenen wij het stuk te moeten plaatsen. Op die wijze ziet de lezer de zaak van verschillende kanten, terwijl hij versterkt zal worden in zijne meening, die ook met die van de briefschrijvers en de onze overeenkomt, dat de akademie van Delft in eenen allerdroevigsten toestand verkeert, en hervorming dier instelling volstrekt noodzakelijk is. De brief dien wij ontvingen is van den volgenden inhoud.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

Toen de aandacht eenigen tijd geleden meer bijzonder op de akademie te Delft en het daar gegeven onderwijs werd gevestigd, koesterde men de hoop, dat een beter stelsel en vooral eene betere toepassing daarvan zouden worden ingevoerd. Het jongste examen tot verkrijging van het radikaal van ambtenaar der 1ste en 2de klassen, heeft echter het bewijs geleverd, dat men zich schromelijk had vergist en dat nog altijd de oude zucht om met twee maten te meten bestaat. Een gunsteling, die zijne jaren in ledigheid heeft doorgebragt, kan op eene benoeming voor de Indische dienst rekenen, terwijl de meeste gestrengheid tegenover den kundigen jongeling wordt uitgeoefend, die het voorregt niet heeft een hooggeplaatsten bloedverwant of vriend te bezitten.

Wij mogen gerust verzekeren, dat de uitslag van het jongste examen te Delft over het algemeen groot misnoegen heeft verwekt. In de eerste plaats zijn een tal van jonge lieden *afgewezen*. Men is zelfs zoo ver gegaan, dat bij staking van stemmen, door toevallige afwezigheid van een der examinatoren, de voorzitter van dien dag tot afwijzing heeft beslist. Wij willen geene namen noemen, maar wij zouden jonge lieden kunnen aanwijzen, die voor het onderzoek zijn bezweken, doch wier kennis en bekwaamheid een beteren uitslag hadden doen hopen.

In het algemeen zijn van de 12 personen, die zich aan een examen voor het radikaal der

1ste klasse hebben onderworpen, 6 toegelaten en van de 15 jonge lieden, die zich voor het radikaal der *tweede klasse* hebben aangemeld, niet meer dan 4. Op één dag werd van *zes* aspiranten voor de 2de klasse *één* enkele toegelaten, op een anderen dag *twee*. Onder de toegelatenen heeft nogtans één der aspiranten voor de 1ste klasse, ondanks de betoonde gestrengheid, een zoo schitterend examen afgelegd, dat hij met *algemeene stemmen* werd toegelaten.

Wij vragen, wat moet men denken van een onderwijs, dat zulke vruchten oplevert? Men laat de ouders gedurende vier jaren de grootste opofferingen doen, ten einde aan hunne zonen eene eervolle carrière te bezorgen, en zij zien hunne verwachtingen beantwoord door eene razzia onder hen, die zich na volbragten studietijd voor een examen aanmelden. Men laat de jonge lieden, — want de ambtenaren der tweede klasse volbrengen toch hunnen geheelen studietijd aan die akademie, — *vier* van hunne beste levensjaren voort werken of niets doen, zoodat zij zich aan het eindexamen durven onderwerpen in de hoop om toegelaten te worden door hunne talenten of ondanks hunnen lediggang. Wij gelooven dat hier eene verandering moet komen en dat men, in het belang der Indische ouders en van de dienst, een ander stelsel behoort aan te nemen.

Maar wat zal het stelsel baten? Wanneer de betoonde *gestrengheid* gepaard was aan *regtvaardigheid*, wij zouden welligt volkomen vrede gehad hebben met de uitkomst van het jongste examen. Wat heeft men intusschen gezien? Tegenover *velen*, die afgewezen zijn, staan *enkelen*, die zijn toegelaten, en juist die toelatingen vertoonen de schreeuwendste bewijzen van onbillijkheid en van nepotisme. Veel kundiger jonge lieden zijn afgewezen, terwijl onder anderen een zoon van een der zeer hoog geplaatste Indische personen werd toegelaten, een jongeling, die zijne akademische loopbaan te Utrecht eindigde met het verkrijgen van den laagsten graad van het meesterschap en die gewis te Delft zijn tijd niet beter besteedde. Maar . . . . hij was immers de zoon van . . . . . en dat was genoeg! Hij werd toegelaten, ondanks het protest van enkelen der examinatoren, wier denkwijze evenwel niet toeliet zulk een schreeuwend bewijs van nepotisme te geven. Wij brengen gaarne hulde aan de eerlijkheid van hen, die zich tegen zulke toelatingen hebben verzet, omdat wij gewoon zijn zaken en handelingen en geenszins de persoonlijke gevoelens van onze voor- of tegenstanders in het oog te houden.

Waar zulke feiten spreken, baten geene redeneringen. Wij hebben genoeg gezegd om te constateren, dat ook bij het jongste examen te Delft gunst boven kunst ging, en dat aan de eene zijde groote gestrengheid werd in het oog gehouden, terwijl gunstelingen werden toegelaten. Dit is eene dubbele onbillijkheid. Wij komen hiertegen op, omdat wij regt voor allen wenschen, in het belang van de inlandsche kinderen, maar bovenal in het belang van de Indische dienst en de Indische ouders. Wij zullen zien of Mr. P. MIJER, de man van 22 Mei 1848, met zulke voorbeelden voor oogen, bij de aanstaande begrooting zal durven voorstellen het bestaande te bevestigen, ondanks het aanzijn van Dr. SIMONS in het ministerie. Wij hopen echter meer van de publieke opinie, die zich dagelijks meer en meer verklaart en die zoo luide ook hare afkeuring uitspreekt over het jongste examen te Delft, waar bevoorregting en nepotisme de hand gaven aan de meest mogelijke gestrengheid. Men begrijpt toch maar al te wel, dat het Indië en Nederland op die wijze niet goed kan gaan, en dat men onder de ingezetenen van Neêrlandsch Indië een geest van onwil moet opwekken, die op alle belangen der kolonie nadeelig terugwerkt.

DELFT, *Een paar Oudgasten.*
8 Augustus.

In den bovenstaanden brief komen ook een paar afwijkingen voor in de opgave van het getal der personen, die geëxamineerd zijn, van de onze. Wij gelooven echter, dat de onze de juiste is. Overigens is het verschil niet zeer groot.

De mededeelingen in partikuliere brieven van Java handelen ook over den toestand van het leger in Nederlandsch Indië, en hangen daarvan, in menig opzigt, een treurig tafereel op. Het betreft meer bijzonder het groote inkom-

pleet van officieren en manschappen, en den invloed, dien dat oefent op de moraliteit van het leger, dat zich niet ontveinzen kan, van ongenoegzaam te zijn bij gewigtige gebeurtenissen, en alzoo, hoe groot de zelfopoffering ook wezen moge, niet zal kunnen beantwoorden aan de verwachting der natie. Als het waar is, dat er aan het Europeesch gedeelte 2600 man ontbreken, en men telt daarbij de non valeurs dier presenten, die in Oost-Indië op $^1/_5$ gerekend moeten worden, hoe onvoldoende is dan de Europesche magt, die voor de rust en veiligheid van onze kostbare Indische bezittingen, „die door het zwaard moeten worden behouden," in Indië overblijft. Met het inlandsch gedeelte, $^2/_3$ van het totaal, is het niet minder ongunstig gesteld: ook dat is in hooge mate inkompleet. En om den inlander tot een bruikbaar soldaat te maken, daartoe is veel tijd noodig.

Waaraan is toch dat ongenoegzame toe te schrijven? Voorzeker aan niets anders, dan aan een ondoordacht stelsel van rekrutering. Daarover is in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, in menig artikel, reeds zoo veel gezegd, dat het overbodig is, daarop nu terug te komen.

Ook wat de aanvulling der officieren betreft, is veelmalen gehandeld geworden, en eindelijk is men overgegaan, om den weg te openen voor meerdere produkten van de militaire akademie. De laatste oproeping tot gratis toelating voor het wapen der artillerie heeft gehoor gevonden. Maar nu de andere wapens, bijzonder de infanterie? Daarmede is men niet verder gevorderd, naar het schijnt, omdat daaraan de kostelooze toelating niet mede verbonden was. Indien men niet wil overgaan, om op Java weder eene militaire school op te rigten, in den vorm als voor eenige jaren is vastgesteld geworden, 't geen zoo wenschelijk zou zijn, doch niet ligt in het rampzalig stelsel van monopolie, dat men dan de kostelooze toelating ter akademie in Nederland voor alle wapens van het Oost-Indisch leger aanneme, geldelijk te regulariseren tusschen het departement van Koloniën en Oorlog.

Dat men toch de aandacht schenke aan het Oost-Indisch leger! Maar hoe zal ooit het goede bereikt worden, zoo lang het departement van Koloniën ontbloot is van deskundigen in militaire aangelegenheden: een civiel ambtenaar is er chef van het zoogenaamd militair bureau! 't Is waar, „Koloniën" gaat bij „buurman van Oorlog" vragen; doch ook daar weet men het niet, want men is er met Indië onbekend, zoodat de toetsteen van elk Indisch vraagstuk is het bestaande in Nederland.

Waarom wordt in de behoefte van eene militaire afdeeling bij het ministerie van Koloniën niet voorzien? Hoe gemakkelijk, en zonder kosten, zou dat zijn daar te stellen, door zamenvoeging der twee bureaux, dat van koloniale bestellingen en het tegenwoordige, zoogenaamde militaire bureau. De chef is dan dadelijk gevonden, en zoo veel noodig zouden daarbij civiele ambtenaren door Indische officieren behooren te worden vervangen. Wil men at echter niet, welnu, dat dan het militair beheer van het Indisch leger finaal overga bij het ministerie van Oorlog, door de oprigting dáár van eene afdeeling „Indische militaire Zaken", natuurlijk onder Indische officieren. De een of de andere weg dient ingeslagen te worden, om uit den wankel-

baren toestand te geraken, waarin het Oost-Indische leger zich bij aanhoudendheid bevindt en waarover men te eeniger tijd zich bitter zal beklagen. Men denke toch eens terug aan het jaar 1848, toen de Balische expeditie Java van troepen ontbloottte, met een Europeschen oorlog in 't verschiet.

Intusschen ontstaat de vraag: wat wordt gedaan om aan den staat van zaken verbetering te brengen? Zou men zijn ingeslapen onder het genot van rust en vrede? Wordt misschien gewacht tot eene gevaarvolle gebeurtenis, die de regering wakker schudt? Gaat de les der ervaring al weder verloren? Wat wordt in Indië gedaan? Welke voorstellen zijn van daar uitgegaan, en welke verordeningen zijn van hier uitgevaardigd? Hoe luidt de nieuwe organisatie, waaraan geen openbaarheid gegeven wordt? Waartoe die geheimhouding? Vreest men de kritiek? Op al die vragen zwijgt de lezer stil, en schort bescheidenlijk zijn oordeel op.

(*Ingezonden.*)

Sedert eenigen tijd bevindt zich hier te lande de kapitein der Oost-Indische artillerie KEMPEES, aan wien is opgedragen het doen eener wetenschappelijke reis, in het belang van zijn wapen, inzonderheid van het konstruktiewezen. Zijne taak, die voor groote uitbreiding vatbaar is, althans wanneer men de vordering der wetenschap ook in andere landen wil nagaan — is met den konstruktie-winkel te Delft begonnen, alwaar hij veel belangrijks ter overplaatsing in dien van Soerabaja moet gevonden hebben.

Het was een gelukkig denkbeeld, om geniale officieren uit het leger van Indië, die zich met verlof naar Europa begaven, met zoodanige zending te belasten; de tegenwoordige Minister van Koloniën schijnt doordrongen te zijn van het nut, daarin voor Indië gelegen; immers hij heeft dat denkbeeld verwezenlijkt. De artillerie in Indië, die van de uitvoering der kommissie, den kapitein KEMPEES, op zeer vereerende voordragt van zijnen chef, opgedragen, belangrijke uitkomsten verwacht, zal gewis daarvoor den Minister erkentelijk zijn. Het getuigt, dat hij de militaire wetenschap in Indië wil bevorderlijk wezen, en dat doet hopen op betere tijden voor het leger, door zijne zorgen en zijnen invloed.

Met de meeste belangstelling lazen wij, in de laatstontvangen Javasche nieuwspapieren, een prospektus van het instituut te Herwijnen. 't Is bekend, dat in den jongsten tijd moeijelijkheden waren gerezen, die deden vrezen, dat deze schoone inrigting te niet zou gaan. Wij verblijden ons, dat het den verdienstelijken man, die aan 't hoofd van dat instituut staat, den heer Mr. A. L. GASTMAN, gelukt is, haar in stand te houden.

Uit zijn prospektus blijkt, dat de omvang van het onderwijs voldoende zal zijn, om jongelingen die vorming en kennis te doen verwerven, welke onmiskenbare behoeften voor hem zijn in de Indische maatschappij. Bovendien zal het bestemd wezen, om jonge lieden op te leiden voor de akade-

miën te Breda en te Delft en voor de universiteiten te Leiden, Utrecht en Groningen. Met uitstekend genoegen vernamen wij tevens, dat de opvoeding er plaats heeft, „met buitensluiting van de leerstellingen der kerkgenootschappen." Indrukken van godsvrucht en zedelijkheid zullen ongetwijfeld gegeven worden, maar door dit stelsel te volgen, zal men die rampzalige twisten over kerkelijke verschilpunten vermijden, die in 't vaderland de maatschappij hoe langer zoo meer van een scheuren en bederven.

Ofschoon de schoolgelden, nog altoos hoog zijn (behalve eene entrée van *f* 60 voor elken leerling *f* 720 's jaars), twijfelen wij toch niet, of vele ouders zullen in de gelegenheid zijn, om er voor hunne kinderen gebruik van te maken. En wij hopen, dat zij het doen zullen; wij hopen, dat men in Indië meer en meer zal begrijpen, dat het verre de voorkeur verdient zijne kinderen bij zich te houden, dan hen aan eene geheel onzekere toekomst over te geven, in een voor hen vreemd land, onder vreemden, zonder dat het oog van den vader of het hart van de moeder eenigen invloed op hunne vorming of hun lot kunnen uitoefenen. Al is men ook verpligt, hen, die voor eene ambtelijke loopbaan bestemd zijn, naar eene der akademiën of universiteiten in Nederland te zenden, toch is het beter hen, in hunnen jeugdigen leefdtijd in Indië te houden, als daar gelegenheid bestaat voor hunne voorbereidende studiën. Zij vertrekken dan op eenen ouderdom, wanneer het gemoed reeds de eerste blijvende indrukken heeft ontvangen, en de band tusschen ouders en kinderen hechter en sterker is geworden. De droevige voorbeelden van mislukte opvoeding bij kinderen, die zeer jong naar Nederland werden gebragt, zijn *zóó* talrijk, dat inderdaad ieder vader met een beklemd hart zijne lievelingen moet zien vertrekken. Veel minder is die vrees, als hij den zeventien- of achttienjarigen jongeling van zich ziet gaan, die, onbedorven en met de noodige kundigheden toegerust, Indië verlaat om aan de akademie in Nederland zijne studiën te voltooijen.

Moge de heer GASTMAN algemeene medewerking ondervinden, en zijne instelling in omvang en bloei gedurig toenemen. Moge zij een zegen zijn voor Nederlandsch Indië.

Wij worden verzocht het volgende fragment uit eenen partikulieren brief van Batavia, van 10 Junij l. l. te plaatsen:

...... De heer C. F. PAHUD, onze nieuwe Gouverneur-Generaal, is den 20sten Mei l l. ter reede gearriveerd en met de gewone ceremoniën ontvangen. Zijn persoon was voor de hoofdstad van Nederlandsch Indië, vooral voor hen, die veel aan en in den omtrek van „de boom" verkeeren, geene vreemde en onbekende verschijning; want wij hebben hem vele jaren lang in verschillende betrekkingen gekend, vooral gedurende geruimen tijd als ontvanger der in- en uitgaande regten. Maar vreemd en zonderling was ons het kostuum, waarin hij verscheen, een prachtige, rijk met goud gestikte Ministersrok, zeer bont met allerlei sterren en kruisen over-

dekt. En nog zonderlinger was het ons te moede, toen wij den man, twee dagen later, den 22sten Mei, aanschouwden, bij gelegenheid der overname van het bestuur. Verbeeld u, dat hij toen een Generaals-rok aan had, met zeer zware epauletten. Men kan 't hem echter aanzien, dat het witte buisje, waarin wij hem zoo lang aan de boom gekend hebben, hem vrij wat gemakkelijker zat, dan dat warme zware ding. Hij scheen er onder te zwoegen. Waarom volgt hij ook niet liever het voorbeeld van zijnen voorganger, den heer DUYMAER VAN TWIST; die heeft zich nimmer met dergelijke maskerade-vertooningen ingelaten; die was de eenvoud zelf, ofschoon een weinig „bluf" van zijne zijde een minder onaangenamen indruk zou gemaakt hebben, dewijl wij hem hier vroeger niet hadden gekend. Maar die Generaals-rok om de leden van den heer PAHUD is, in onze oogen, al eene zeer zonderlinge figuur! Den 22sten Mei verlustigden wij er ons in. Acht jaren geleden had hier, op dienzelfden dag, eene geheel andere vertooning plaats. De herinnering is daarvan niet uitgewischt, en de gevolgen van 't geen toen gebeurde werken thans nog voort.

Den 24sten Mei is de heer VAN TWIST aan boord gegaan. Meest alle hoofdambtenaren met hunne dames waren aan „de werf" (de landingplaats) verzameld, ofschoon de heer VAN TWIST verzocht had in stilte te mogen vertrekken. Ik was er ook, en heb toen den laatsten handdruk van den man gehad, voor wien ik de hoogste achting koester. Hij, zoowel als zijne echtgenoote, waren zeer aangedaan. Op het afscheidsdiner, waarbij VAN TWIST en PAHUD beide aanzaten, moet de eerste met zoo veel waardigheid en diep gevoel hebben gesproken, dat iedereen er van getroffen was.

Hoedanig ook het oordeel over den heer VAN TWIST moge wezen, zeker is het (en niemand zal dit tegenspreken), dat hij getoond heeft een man van karakter te zijn, die zich van 't begin zijns bestuurs tot het einde is gelijk gebleven. Zal men dat van zijn opvolger kunnen zeggen? Wij vreezen er voor; want wij denken hier altoos aan de maand April 1853, toen hij, in den korten tijd van acht dagen, zijne beginselen heeft uitgeschud en zich met anderen heeft getooid, op dezelfde wijze, als hij thans in Indië zijn wit buisje tegen een generaals-uniform heeft verwisseld! ....

Wij hadden dezer dagen het genoegen eene uitvinding te zien, die voor Java in 't algemeen en de suikerkultuur in 't bijzonder van groot gewigt kan worden. De heer J. S. CRAWFURD, een „inlandsch kind," uitmuntende door uitgebreide kennis en veel ondervinding, heeft zich in 't begin van dit jaar van Java naar Europa begeven, om te trachten, met vermijding van de kosten en bezwaren die daaraan thans bij voortduring verbonden zijn, een vervoermiddel te vinden 't welk bij de suikerfabrijken zou kunnen worden ingevoerd, om het riet van de velden naar de fabrijken te transporteren en de suiker van de fabrijken naar de plaats van aflevering te brengen. 't Is bekend, dat dit thans geschiedt met karren, door buffels getrokken, maar dat dit zeer kostbaar is, en bovendien dikwijls eene groote kalami-

teit over de bevolking brengt, dewijl het aantal buffels, dat onder dit zware werk in de drooge moeson bezwijkt, niet zelden schrikbarend groot is, zoodat, als met het invallen van de westmoeson, de tijd van ploegen daar is, deze dieren voor dien arbeid ontbreken, en de rijstoogst mislukt.

De groote moeijelijkheid in het uitvinden van een vervoermiddel, gelijk de heer CRAWFURD op het oog had, bestond vooral daarin, dat hij eene zamenstelling van krachtsaanwending verlangde, die, zonder de hulp van den stoom, in staat was, om groote massa's produkten, met eene tamelijke snelheid, van de eene plaats naar de andere te brengen. Daarin schijnt hij gelukkig te zijn geslaagd. Wij gelooven, dat de uitvinding, waarmede hij nog in den loop der maand Augustus naar Indië vertrekt, van groot gewigt kan worden, zoo wel voor 't Gouvernement, als voor de fabrijkanten, dewijl zij waarschijnlijk, op tamelijk goede wegen, de tegenwoordige gebrekkige en kostbare vervoermiddelen op eene allezins voldoende wijze zal vervangen.

De machine, die hij naar Java brengt, heeft geene rails noodig. Zij wordt in beweging gebragt door werklieden, die zich op het voertuig bevinden en waarvan er negen, door een as te doen draaijen, dat voertuig, met zes of acht last produkten geladen, vier of zes Engelsche mijlen ver in het uur kunnen vervoeren. De werklieden staan op het voertuig en geven met tusschenpozen een douw of druk aan de as, waarvoor zij geplaatst zijn; zij behoeven nimmer *allen te gelijk* hunne kracht aan te wenden, zoo dat zij met gemak, zonder veel inspanning, en zonder naar den adem te hijgen, den gevorderden arbeid kunnen volbrengen. Ze worden, door eene goede zonnetent, tegen de stralen der zon beschut.

Wij hopen, dat de heer CRAWFURD, die met het schip *Zalt-Bommel* naar Java vertrekt, na een voorspoedige reis aldaar zal aankomen, en in zijn geboorteland die erkentelijkheid en ondersteuning zal ondervinden, waarop hij regtmatige aanspraak mag maken.

Aanteekeningen, gehouden op eene reis aan de noord- en westkust van Halmahera.

Het eiland Halmahera is op de kaarten algemeen bekend onder den naam van „Gilolo" of ook wel „Djilolo". De bewoners der omliggende eilanden noemen het echter „Halmahera", zamengesteld uit de woorden „hhal" en „mahira", dat is „slechte zaak" of „benarde toestand"; in gewoon Maleisch zou men zeggen „perkara djahat". Dezen naam zou het eiland te danken hebben aan de onbeschaafdheid en wreedheid zijner inwoners, die in vroeger dagen elken vreemdeling, die zich op hunne onherbergzame kusten waagde, meedoogenloos vermoordden.

Halmahera of Djilolo ligt ten oosten van Ternate en Tidore, tusschen nagenoeg 127° en 128° O. L. en van 2° N. B. tot 1° Z. B.; het wordt, even als Sumatra en Borneo, door den evenaar in twee bijna gelijke deelen gescheiden. Met uitzondering van den noord-oosthoek, heeft het nagenoeg de gedaante van Celebes; het wordt eveneens door drie baaijen, de baai van Chiawa, die van Bitjoli of Wossa en die van Wedah, welke de oostzijde bespoelen, in vier schiereilanden verdeeld, waarvan het noordelijkste gedeelte buiten twijfel het belangrijkste is.

De noord-oosthoek behoort onder het gebied van den Sultan van Ternate en wordt ten zuiden door de rivier van Dodinga en door het voetpad, dat van de negeri van dien naam tot de baai van Chiawa loopt, van Tidoreesch Halmahera afgesneden. Het wordt ten noord-oosten door de straat Morotaï bespoeld, en is aan alle zijden door eene menigte van eilanden omringd.

Ofschoon in de onmiddellijke nabijheid van den evennachtslijn gelegen, wordt de luchtgesteldheid van dat gedeelte over het algemeen voor gezond gehouden, doordien de winden, welke zich in de moessons regelmatig afwisselen, over eene uitgestrekte oppervlakte strijken en de hitte, die soms ondragelijk is en tot 90° Fahr. stijgt, aanmerkelijk verkoelen. Tegen den tijd echter dat de padi ontkiemt, heerschen hier intermitterende koortsen, die velen naar het graf slepen.

De bodem is over het geheel heuvel- en bergachtig en over het algemeen van vulkanischen aard. De vuurberg Tola heeft op de oostkust verschrikkelijke verwoestingen aangebragt, eene menigte negeriën vernield en door zijne trachiet-blokken in de baai van Lalela kapen en eilandjes gevormd, waar achter de inlanders voor hunne praauwen eene veilige ankerplaats

vinden. De vulkaan Gamoekoenora, op de westkust gelegen, heeft voor het laatst in 1736 gewoed.

De andere voornaamste bergen zijn de biekie (berg) Djaïlolo, de biekie Lahid en de biekie Taboro, welke allen eene kegelvormige gedaante en niet meer dan 2000 voeten hoogte hebben.

Op de oostkust vindt men slechts de bergen of eigenlijk liever heuvelen Mamosa en de beide Serkanoe's, allen in de nabijheid der baai van Galela gelegen.

De grond bevat in het algemeen eene vetachtige vruchtbare kleiaarde, doch is naar evenredigheid voor geen twintigste gedeelte bebouwd. Op de oostzijde zijn de kusten veelal laag, op de westkust daarentegen meer steil en rotsachtig.

Van de bergen stroomen in onderscheidene rigtingen eene menigte rivieren, welke de landen besproeijen; doch de meesten dezer stroomen zijn kustrivieren, die alleen, tot op weinigen afstand van hare monding, bij hoog water voor praauwen bevaarbaar zijn. De voornaamste zijn: de aké (rivier) Tjabo, de ake Paauw, en de ake Sabie; de beide eersten ontlasten zich op de oostkust en de laatste heeft hare uitwatering aan de westzijde van het eiland.

De menigvuldige eilandjes, die dit gedeelte omringen, zijn door koraal ontstaan, met eene dunne zandlaag bedekt en door eene menigte rreven omgeven.

't Zij ons vergund een enkelen blik te werpen op de *voortbrengselen* van het eiland in het algemeen.

Het dierenrijk levert eenige vogels op, waarvan sommigen door fraaiheid van vederen uitmunten: de loerie, de kakatoewa, de perkiet, de jaarvogel. Voorts zijn er herten en wilde zwijnen, doch hoegenaamd geene paarden noch runderen. Hoenders worden er slechts in kleine hoeveelheid aangekweekt. De krokodil of kaaiman houdt zich in de zee en in de monding der rivieren op. Aan de stranden en op de reven der omliggende eilandjes treft men vele soorten van schildpad aan, waaronder de karetschildpad. Tripang wordt er ook gevangen. Op het eiland zijn ook eenige vogelnestjes-holen.

De zee is vischrijk, doch de „djilong-hira" en de „mahis" zijn de visschen, die het meest door de Alfoeren gevangen en dan gedroogd worden, om vervolgens langs de kusten naar Ternate vervoerd en daar verkocht te worden. „Ikan tjakalam" wordt door de Tidorezen op deze kusten gevangen. Daarenboven levert de bodem der zee eene groote verscheidenheid van hoornen en schelpdieren op, waarvan de „christus-schelp" de zeldzaamste is.

Het plantenrijk levert rijst, turksche tarwe, pisang, batatos en groenten op.

Onder de vruchtboomen komen vooral in aanmerking de zoo nuttige areng-, kokos- en sagopalmen, welke beide eerste palmsoorten den gelief-koosden drank en de laatste het gewone voedsel van den Alfoer opleveren.

Ook vindt men er de manga, de mangistan, ramboetan, papaja en den broodboom; specerijboomen worden slechts in kleine hoeveelheid aangetroffen

en zijn, uithoofde van de kleine soort der vruchten, voor den handel van weinig belang.

De wouden leveren in het zuidelijk gedeelte marasulla, galsasso, ijzerhout en een weinig lingoa hout op. Van de twee eerste houtsoorten maken de Alfoeren hunne vaartuigen; ijzerhout wordt door sommigen gebezigd tot het bouwen hunner huizen. In het noordelijk gedeelte vindt men harstboomen of pohon-damar.

De bodem is rijk aan warme bronnen en mineraal water; men vindt er zwavel; vroeger moet men er ook gouderts gevonden hebben.

Wij zullen thans het een en ander mededeelen over *de bewoners* van dit eiland, hunnen aard en hunne levenswijze.

De bevolking van Halmahera's Noord-Oosthoek, op 18,000 zielen geschat, wordt in Mohammedanen en Alfoeren (Haliforie) onderscheiden.

De eersten, eene vermenging van Ternatanen en Tidorezen, bewonen de kusten en staan in verhouding tegen over de Alfoeren als 1 tegen 9. De laatsten de eigenlijke aborigines, bewonen de binnenlanden en zijn nog heidenen.

In het algemeen kan men zeggen, dat de strand-bevolking, door allerlei vermenging van verschillende rassen (Papoeërs, Bangaijers enz.), en door hare aanraking met de kusthandelaren, welke laatsten zich niet in de binnenlanden mogen begeven, in eenvoudigheid en opregtheid bij de Alfoeren ten achter staat. Dezen zijn grooter en sterker dan de eersten; hun gelaat is regelmatiger, opener en vrijer, hunne houding mannelijker; hunne ledematen zijn forsch en sterk gespierd; zij hebben zwarte oogen, zwart haar en eene hoog-geel-kleurige huid. Men vindt onder hen ook zoogenaamde „kakkerlakken", of albino's.

Zij zijn vrolijk van aard, vlug en levendig van geest, arbeidzaam en voor ontwikkeling vatbaar; maar door de willekeurige regering der hoofden, die in 's sultans naam het gebied voeren, zijn zij in vele opzigten zeer ontaard.

Wat de zeden der Alfoeren betreft, zou ik zeggen, dat zij nog al lof verdienen; want, ofschoon onbeschaafd, leven zij onderling in rust en vrede, zijn vreemd aan koppensnellen, dieverij, veelwijverij en andere grove ondeugden.

De vrouwen zijn kleiner van gestalte en haren mannen, die haar steeds met de meeste zachtheid behandelen, gehoorzaam. Benevens het huiswerk, zijn zij ook met het tuinwerk belast, terwijl de mannen zich onledig houden met de boomen voor de nieuw aangelegde tuinen te kappen, sago te halen en te visschen.

Gebakken sago met een vischje, dikwerf bij gebrek aan zout in zeewater gedoopt, benevens gebraden pisang en djagong zijn de voornaamste spijzen der Alfoeren, die ook gaarne vledermuizen, schildpadden, zwijnen en herten nuttigen. Ook houden zij veel van schelpdieren (bio's), welke zij in groote hoeveelheid bij de naburige eilanden vinden. Hoenders worden schier alleen op groote gastmalen opgedischt. Sterke dranken, saguweer, genever en arak worden door hen geliefd. Rijst wordt op groote feestmalen gebruikt.

In de distrikten Sahoe en Kaoe staan *de huizen* der Alfoeren op palen en beslaan een langwerpig vierkant, dat in breedte de helft der lengte heeft. Meestal komt men door een ladder van onder door een luik in de woning, die slechts enkele luchtgaten heeft om den rook uitgang te verleenen.

In de distrikten Galela en Tabello nemen de hutten der Alfoeren eene ronde gedaante aan, worden eenvoudig van gespleten bamboe en batoek (bladeren van den saguweer-boom) vervaardigd en maken over het algemeen eene onaangename vertooning.

Hun inboedel is van weinig waarde en bestaat meestal in eenige slagzwaarden, groote Chinesche kommen, kokoja's (eene soort van matten), poledie (draagmand) enz. De meesten hunner hebben in hunne tuinen nog een roemah- of sala-kebon, slechts uit een dak van katoek, dat op vier palen rust, bestaande.

De geheele *kleeding* van den Alfoer bestaat in een tjidako, dat is een soort van doek, van èen uit boomschors geslagen grove stof, welke hij om zijne lendenen windt; sommigen voegen daarbij nog eenen hoofddoek.

Hunne hoofden en de vrouwen kleeden zich op de wijze der Maleijers. Slechts wanneer de laatsten tuinwerk verrigten dragen zij een badjoe en een schortje (sissa), beiden uit boomschors vervaardigd.

De jonge lieden houden er veel van om koperen- of schelpenringen aan hunne ooren, om hunne armen en aan hunne enkels, benevens kransen van koralen en duiten om den hàls, te dragen.

De *landbouw* staat bij hen nog op eenen zeer lagen trap. De Alfoer, die het eerst een stuk grond bebouwt is er bezitter van, doch van kultuur heeft hij niet het minste denkbeeld. De ploeg zoowel als bruggen, wegen, waterleidingen of waterkeeringen zijn hem onbekend. Hij verbrandt de afgekapte boomstammen, maakt bij regenachtig weder met een bamboe eenige kuiltjes in den grond, werpt daarin het zaad, — en daarmede is alles afgeloopen.

Hetzelfde stuk grond wordt nooit twee achtereenvolgende jaren beplant.

Daarvan dan ook, dat de grond weinig en slecht bebouwd is. Voeg hierbij, dat de bevolking ook te zwak is om veel meer land te bebouwen, dat het gewone voedsel haar als van zelf in den mond groeit, en de mannen van tijd tot tijd, twee of drie maanden lang, van hunne haardsteden en werkzaamheden worden weggerukt, om voor den sultan heerendiensten te verrigten, en gij zult begrijpen, waarom de Alfoer niet genegen is, om groote padi-velden of tuinen aan te leggen.

De *nijverheid* staat bij hen evenens nog op eenen zeer lagen trap; nogthans weten zij van eene, uit boomschors geslagen, grove stof („sissa" genoemd) hunne gewone kleederen en van „burie" hunne zeilen benevens kokojas, salo (hoeden) enz. te maken. Ook heb ik hen op eene gebrekkige wijze zout, suiker en kalk zien vervaardigen.

Onder de Alfoeren wordt slechts weinig *handel* gedreven. De Chinesche en Makasaarsche kooplieden van Ternate bezoeken, ten tijde van den padioogst, hunne kusten en brengen lijnwaden aan, die zij tegen rijst en sago verruilen;

de sago wordt bij „saro's", of pakken van 40 pond, voor 5 stuivers verkocht.

De invoer bestaat in lijnwaden, roode doeken en blaauwe Manillasche kleedjes, Chinesche porselijnen, gongs, parangs of slagzwaarden van Tomiri, kruid, arak, genever, anijs en tabak. De uitvoer bestaat in rijst, sago, karet en tripang, en voorts wat vogelnestjes.

Bazar's en handelplaatsen bestaan er niet; wanneer men iets noodig heeft moet men bij den een of ander zulks laten opzoeken. Hunne maten bestaan uit groote Chinesche kommen; ook verkoopen zij de rijst bij de gantang of „pipa", welke vier dusdanige kommen bevat en 75 pond bedraagt.

Zij kennen in weerwil van hunne onbeschaafdheid eenige *vermakelijkheden*, die hoofdzakelijk bestaan in gastmalen, dansen en gezangen. De eersten worden gewoonlijk in de „saboewah" of „gredja" gegeven, en meestal door de geheele mannelijke bevolking der negeri bijgewoond. Die „saboewah" is eene soort van pandoppo of open vertrek, dat op stevige palen rust en een langwerpig vierkant beslaat, 't welk in breedte de helft der lengte heeft. In het midden worden de speeltuigen der Alfoeren gehangen. In de lengte ziet men aan weerskanten eene lange smalle balie, welke de rol van tafel vervult, aan de pilaren vastgezet, waarnaast aan de buitenzijde nog eene bank voor de oude mannen en kinderen geplaatst is. De jongelieden, de rug binnenwaarts gekeerd, moeten staande eten.

Hebben de vrouwen het eten op tafel gezet, dan wordt er met de „tifo" een teeken gegeven, waarop de vrouwen zich verwijderen, de mannen de saboewah binnentreden en aan tafel plaats nemen. Het gastmaal wordt geopend door een verschrikkelijk „a-ou", dat een der oude mannen met eene ijzeren stem uitgalmt, terwijl al de gasten op dezelfde wijze eenparig antwoorden „lie".

Nu wordt gedurende 10 of 15 minuten duchtig gegeten en dan de saguweer in Chinesche kommen aangeboden, welke ieder gast op zijne beurt ledigt. Voor het drinken roept de Alfoer met een luide stem, eene eerbiedige hulde aan het gezelschap willende bewijzen: „ngori okké" dat is „ik drink", hetwelk door het gezelschap met „djo", dat is „mijn heer", of „dat het u wel bekome", beantwoord wordt. Naauwelijks begint de saguweer zijne kracht uit te oefenen, of er heerscht eene onstuimige vrolijkheid, welke door afwisselend drinken, „tjikalile" en zingen bij het middageten, tot 3 of 4 ure, en bij het avond-eten, tot het aanbreken des dageraads, gaande gehouden wordt. In eenige distrikten, onder anderen te Sahoe, heb ik opgemerkt, dat de vrouwen, den mannen een bijzondere eer (hormat) willende bewijzen, dezen, nadat zij reeds verzadigd waren, gingen opzoeken, naar de saboewah terug bragten en met eigene hand rijst en saguweer te eten en te drinken gaven. Ook zag ik meermalen, dat de mannen elkander de rijst in den mond stopten of de met saguweer gevulde kom aan den mond hielden, tot dat zij geheel geledigd was, iets dat bij hen almede eene eerbewijzing (hormat) is.

In het distrikt Kaoe bestaat nog het aartsvaderlijk gebruik, om 's middags en 's avonds gezamenlijk in de saboewah te eten.

Hunne dansen en gezangen zijn afwisselend. Zoo hebben zij eenen krijgsdans, „tjikalile" genaamd, waarbij een of meer Alfoeren, met „salawaha" (schild) en spies en zwaard gewapend, op het geluid der tifa en der gongs, allerlei bokkensprongen maken, met zwaard en spies in het rond schermen en tegen booze geesten schijnen te vechten; terwijl een of meer vrouwen, in feestgewaad uitgedoscht, dezelfde bewegingen nabootsen.

Zoowel bij den aanvang als bij den afloop van deze dansen bragten zij de zaamgevouwen handen boven het hoofd; daardoor wilde men aan mij eerbied en hulde bewijzen.

Zoo hebben zij nog een dans „lego-lego" genaamd, welke gewoonlijk bij de komst van een prins of van een Europeaan, „toewan wolanda", uitgeoefend wordt. Deze bestaat hierin, dat meerdere jonge vrouwen, door eenige jonge mannen vergezeld, den geheelen nacht door, elkander opvolgende rondgaan en op de maat van de tifa en de gong elkander toezingen. Elken nacht werd mijn geduld, door die vervelende en eentoonige gezangen, bitter op de proef gesteld.

De Alfoeren hebben geene andere speeltuigen dan de „tifa" de „rabona", en de „gongs", allen tot de tromsoorten behoorende.

Het volgende is mij omtrent hunne *huwelijken* bekend geworden. Als een jongeling aan een Alfoersch meisje het hof wil maken, begeeft hij zich naar haar kamertje, trekt haar bij de voeten en mag, indien zij niet terug trekt, binnenkomen en tot het aanbreken des dageraads vertoeven. Bevalt de jongeling den ouders, dan trachten dezen hem te vatten, waarna hij verpligt is hunne dochter te trouwen; doch indien zijne Alfoersche opvoeding nog niet voltooid is, dat is, zoo lang hij nog geene blijken van zijne bedrevenheid in het vervaardigen van kokoja's, salo's, siri- of pinang-doos kan geven, laten de ouders hem op die wijze soms twee of drie jaren voortleven, terwijl het kroost, uit die verkeering voortgesproten, door hen gevoed wordt.

Voor het aangaan van het huwelijk betaalt de man aan de ouders van de bruid een bruidschat, welke gewoonlijk in een geschenk van 30 reaal koper, benevens bijl en slagzwaard, lans en schild, boog en pijlen bestaat.

Indien de ouders der bruid het huwelijk niet inwilligen, vergaderen de bloedverwanten des bruidegoms, op zijn verzoek, om de bruid te schaken, welke dan oogenblikkelijk bij het hoofd der negeri wordt gebragt, die daarop eenige pogingen aanwendt om de toestemming der ouders te bekomen. Blijven deze in hunne weigering volharden, dan zijn zij verpligt om 24 reaal koper aan den bruidegom uit te keeren.

Het huwelijk gaat niet met veel plegtigheden gepaard; de bruidegom brengt de bruid eenvoudig in de saboewah, waar beider bloedverwanten reeds vergaderd zijn, en verzoekt zijne familie om de bruid te slaan, terwijl deze hare bloedverwanten uitnoodigt, om den bruidegom het zelfde te doen. Daarna roepen alle aanwezingen eenparig uit: „kawin manema!!" dat is „het huwelijk is voltrokken", en hiermede is de plegtigheid afgeloopen.

Geboorte- of sterf-registers zijn den Alfoer onbekend; niemand hunner

weet zijn ouderdom met juistheid te bepalen. Bij de geboorte van een kind wordt gewoonlijk een boom geplant. Vraagt men hun hoe oud zij zijn dan wijzen zij eenen boom aan.

Het zelfde wordt ook gedaan, om de eene of andere, voor hen belangrijke, gebeurtenis niet uit het geheugen te verliezen; zoo zag ik ook bij mijne komst onderscheidene jonge boomen geplant, om zich naderhand mijn bezoek te herinneren.

Ook de wijze van *begraven* verdient de opmerkzaamheid. Wanneer iemand komt te sterven, dan wordt zijn lijk in de saboewah gebragt, 10 of 12 maal met sissa's omwikkeld, en in eene soort van sarong gelegd, waarna de vrouw van de overledene, in feestgewaad uitgedoscht, op de maat van de tifa en de gong, met een lagchend en vrolijk gelaat, om het lijk ronddanst. Vervolgens wordt er gedurende 7 of 9 dagen gezamenlijk in de saboewah gegeten, terwijl mannen en vrouwen zich vermaken, om in den avond onder het zingen van „wela! wela!" aan weerskanten aan een touw te trekken.

Daarna wordt het lijk buiten de saboewah op vier palen geplaatst, en wordt er tweemaal daags vuur onder gestookt, tot dat de pestlucht verdwenen is.

De inboedel van den overledene wordt gewoonlijk gebroken en verbrand; zijn geld wordt naast hem in de sarong gelegd.

Bij het afsterven der vrouw worden er nog andere plegtigheden in acht genomen. Haar lijk wordt niet in de saboewah gebragt; het wordt slechts in lijnwaden („kajin" of „ropi") ingewikkeld, welke de bloedverwanten moeten aanbrengen; vervolgens wordt het in eene sarong gelegd, terwijl de man met schild en zwaard gewapend, op het geluid der speeltuigen, om het lijk de tjikalele of krijgsdans uitoefent. Tijdens de 7 of 9 dagen dat er gezamenlijk gegeten wordt, begeven zich de jonge vrouwen, onder het geluid van hare manjele, tot de negeri-hoofden, die haar klappers, visch, sago, enz. mede deelen, welke aan het sterfhuis verzonden worden.

Is deze plegtigheid, die niets schijnt te wezen dan eene kennisgeving van het afsterven der overledene aan de overheid, volbragt, dan wordt het lijk, op dezelfde wijze als boven vermeld is, gedroogd.

Het lijk der vrouw wordt in lijnwaden gewikkeld, opdat zij deze op de groote reis naar haar vaderland tegen voedsel zou kunnen ruilen. De man heeft zulke kostbare kleeding niet noodig, wijl hij altijd kan „fiasa", of „mentjarie", dat is: zijn voedsel zoeken.

Opmerkenswaardig is het, dat, terwijl de man wel de vrouw, maar deze haren man niet mag beweenen, de kinderen daarentegen, bij het overlijden der ouders en deze bij het afsterven hunner kinderen, tranen mogen storten. Meermalen worden de gedroogde beenderen der laatsten verbrand, in een zakje in het huis opgehangen en zorgvuldig bewaard.

Zelfs ziet men de moeder twee of drie maanden over haren afgestorven lieveling rouw, dat is een badjoe en schortje van boomschors, dragen, waarna er een gastmaal gegeven wordt en alle rouwkreten en jammerklagten moeten ophouden.

In het distrikt S..hoe worden de lijken ter aarde besteld.

Moet er *oorlog gevoerd worden* dan wordt er in de saboewah van elke negeri een groot gastmaal aangerigt, waarin een der hoofden aan de aanwezigen vraagt: „nogé nogé sarie taggé kodoti?" dat is: „wie wil ten oorlog gaan?" Vervolgens begeven de nieuw geënroleerde krijgslieden, onder het geleide van eenen „mahimo" (oud man), zich naar het woud bij eenen grooten en dikken boom, waarin een gat geboord is; daartegen wordt een „palidi" (draagmand) gehouden. Terwijl dan eenige krijgslieden, op het geluid hunner speeltuigen, hun krijgsdans, uitoefenen, kloppen anderen op den bast van den boom en bezweren den geest van den boom de palidi binnen te gaan. Op de verklaring van den mahimo, dat de geest reeds in de palidi is, keeren zij naar de saboewah terug en plaatsen de palidi op de „dego-dego" (eene soort van rustbank) onder het dak, alwaar zij den geest voedsel aanbieden, terwijl zij eenstemmig uitroepen, „aou-li wong-é inoe mati hiera hiera!" dat is: „de geest is hier en zal volgen!"

Wanneer zij van den oorlog terugkeeren, wordt de palidi met bloemenkransen versierd, en door ingezetenen der negeri, onder het uitroepen van „ngomi-gna wong-é kodiho mariewa", dat is: „onze geest is terug", met groot muzijk van 't strand afgehaald en, door de krijgslieden gevolgd, de saboewah binnengebragt. Dan wordt de mahimo, met alle Alfoersche plegtigheid, in de saboewah onthaald. Bij het aanzien der palidi roept deze geheel en al opgetogen uit: „njou-nga wong-é hadiho", dat is: „mijn geest is teruggekeerd." Na verloop van drie dagen wordt er, ter eere van den geest, een groot gastmaal in de saboewah gegeven, waarna de palidi met alle plegtigheid naar den boom wordt terug gebragt. Tot laatste vaarwel roepen de krijgslieden den geest nogmaals toe: „wong-é kjaba wallomoi adi ngomi sisa ngana tielong adi," dat is: „o geest, wanneer wij nogmaals in netelige omstandigheden verkeeren, zult gij ons bijstaan!"

De Alfoeren hebben niet de minste kennis van krijgsdienst. Met hunne zware vuursteen-geweren treffen zij goed, doch zij hebben te veel tijd noodig om te laden en te mikken. Zij weten beter het zwaard en de lans te hanteren, doch tegen geregelde troepen, zoo als meermalen gebleken is, vermogen zij niets. Bij hunne aanvallen gelijken zij meer op eene horde barbaren dan op krijgslieden. Het vooruitzigt om te rooven is ook al hun eenige beweeggrond om de wapens voor den sultan op te nemen.

Thans zullen wij 't een en ander over de *godsdienst* der Alfoeren laten volgen.

Toen de Portugezen zich in de 16de eeuw in Indië vestigden, voerden zij tevens de Christelijke godsdienst aldaar in, en trachtten die onder de inlandsche bevolking zooveel mogelijk uit te breiden. Onder de eilanden van den Oost-Indischen archipel waar dit plaats had behoorde ook Halmahera. Tot die uitbreiding zoowel als tot de zedelijke vorming en beschaving droeg inzonderheid de bekende FRANCISCUS XAVERIUS, de apostel van Indië, uitermate veel bij. Over zijne verrigtingen onder de bevolking van de noord-oostkust van Halmahera, welke tegen het Christendom zeer vijandig gezind was, zoodat reeds verscheiden priesters en honderden van Christenen

daar omgekomen waren, zegt VALENTIJN, „hij won door zoetigheid hunne harten en bekeerde, na veel moeite gedaan te hebben, veel derzelven in de drie maanden dat hij onder hen bleef". Dezelfde schrijver zegt op eene andere plaats, dat men ten dien tijde meer dan 35,000 Christenen op de kust van Moro telde. Nadat echter de bezittingen in den Oost-Indischen archipel door onze voorouders veroverd waren, werd geene andere Christelijke godsdienst dan de gereformeerde geduld, en mogten geene Katholijke priesters in de overwonnen landen blijven, ten gevolge waarvan de Christelijke bevolking van de kust van Moro aan haar lot geheel en al overgelaten bleef, terwijl zij te gelijkertijd door de koningen van Djilolo, Ternate en Tidore, die gezworen hadden het Christendom in hunne ondergeschikte landen uit te roeijen, op de schrikkelijkste wijze vervolgd werd; zij, die standvastig bleven, werden op eene barbaarsche wijze om het leven gebragt. Sedert dien tijd heeft de bevolking steeds afgenomen; wanneer men Heidenen en Mahomedanen te zamen rekent, vindt men thans naauwelijks 10,000 zielen op die kust, die weder in de vroegere ruwheid en barbaarschheid zijn vervallen. Sedert dien tijd, dus gedurende meer dan twee eeuwen, heeft nooit een priester bij hen voet aan wal gezet; er is bij hen dan ook geen spoor van Christeneom meer te vinden, — zij zijn Heidenen. —

Hunne afgodendienst bestaat in de vereering van boschgeesten, boomgeesten en huisgeesten en meer anderen, die men verkeerdelijk met den naam van duivel (setan) bestempelt, daar er ook goede geesten onder verstaan worden.

Afgoden-beelden of afbeeldingen van hunne geesten heb ik bij hen niet gevonden. Zij maken slechts kleine houten huisjes van ongeveer anderhalf voet hoog en één voet breed, die op de dego-dego (rustbank) onder den gevel der saboewah of van hun huis geplaatst worden en waarin zij veronderstellen, dat de geesten komen wonen. Van tijd tot tijd wordt hun voedsel voorgezet, en bij belangrijke gelegenheden worden ter hunner eere groote gastmalen gegeven.

Ook heb ik in sommige negerien kleine vierkante huisjes in de nabijheid hunner woningen op palen zien staan, welke zij „dowong-e mafala" dat is: „roemah setan" op „duivelshuizen" noemen; meestal vond ik er eene „salawaka" benevens een schoteltje met pinang in.

Moet de Alfoer een huis bouwen, eene sero maken of eenig werk van belang ondernemen, dan voegt hij er nog een schoteltje met rijst en visch bij, terwijl hij 's avonds daarenboven nog voor den geest een licht ontsteekt.

De Alfoeren vereeren ook nog sommige groote steenen, welke zij „dowong-e madodoei" („tampat setan" of „zitplaatsen van den duivel") noemen; zij gelooven, dat de geesten genoegen nemen in zekere offeranden, die hun aldaar in spijs en drank worden aangeboden.

Zij gelooven ook aan een ander leven of liever aan een zinnelijken hemel dien de Alfoeren zullen binnen gaan. „Aan gene zijde des grafs," zeide mij een Alfoersch hoofd van het distrikt Sahoe," is ons vaderland; op aarde moeten wij ons als vreemdelingen beschouwen, slechts hier geplaatst om te zien hoe zij bestaat; thans is er onderscheid tusschen u en

ons, maar na dit leven zullen wij even rijk even blank als de „toewan wollanda" wezen."

Even als de oude Grieken en Romeinen hebben zij ook hunne wichgelaars, welke zij bij ziekten hunner huisgenooten en andere zaken van belang raadplegen. De wichgelaar is gewoonlijk een doorslepen schijnheilige, die de zwakke zijde der bijgeloovigen kent en hun alzoo datgene voorstelt wat met hunne wenschen en belangen strookt. Als hij door den bijgeloovigen Alfoer geraadpleegd is, gaat de wichgelaar op de dego-dego der saboewah op zijn rug liggen, waarna hij zijne ledematen in eene trillende beweging brengt en in eene soort van bewusteloosheid vervalt. In dezen toestand voorspelt hij den Alfoer, of deze gelukkig of ongelukkig in den krijg zal wezen, welke heilzame en afdoende geneesmiddelen hij aan den zieke kan geven enz. Deze wijze van voorzegging of voorspellingen wordt bij hen „idie" (slapen) genaamd.

Somwijlen wordt slechts het binnenste der pinangnoot beschouwd; daaruit weet men dan den Alfoer te zeggen, wie zijne goederen gestolen heeft, of het zaak is of niet om in zee te gaan en dergelijken.

Eene andere keer maakt hij „matakou", die achter het huis waaruit de goederen geroofd zijn door hem geplaatst wordt. Indien de dief de ontvreemde goederen terug brengt zal hem de vloek der „matakou" niet treffen; doch indien hij ze achterhoudt moet door die „matakou" zijne buik als eene ton opzwellen. Zelfs weet de wichgelaar den dag te bepalen, waarop de dief den dood zal sterven. De „matakou" wordt ook soms in de tuinen of naast de klapperboomen gehangen, ten einde aan dieven en moordenaars den moed te benemen om hunne booze aanslagen te volvoeren.

Maar wat is eigenlijk die „matakou?" Nu eens is het eene wit beschilde aarden pot, dan eens een, uit gomoetoe vervaardigde, mannekijn, dan weder een stuk sago, welke allen door middel van eenige saguweer-bladeren aan eenen boom of tak worden gehangen. Even als in de middeleeuwen bestaat ook bij de Alfoeren eene soort van godsgerigten of ordalia. Wordt bij voorbeeld eene vrouw van overspel betigtigd, dan moet zij hare handen in warm water doopen. Indien zij daardoor verbrand zijn is zij schuldig. Soms ziet men ook dat een man partij voor haar trekt, op een gegeven sein tegen den aanklager optreedt, en beiden met een „belo" (tijang of paal) in de hand in zee duiken; hij die het eerste boven komt heeft het proces verloren.

De Mahomedaansche godsdienst, die hier weinig belijders telt, wordt slechts in schijn uitgeoefend, en de priesters zijn domme en onbeschaafde menschen, die niets ten voordeele van godsdienstkennis en beschaving aanwenden. Niet alleen hebben zij dezelfde bijgeloovige zeden als de Alfoeren, vereeren zij steenen, boomen en graven, maken zij „roemah setan" naast hunne woningen, maar zij gelooven en verzekeren nog daarenboven dat het roeren der „tifa" op zekere plaatsen of tijden, benevens het met de hand wijzen naar eenen boom of rots enz., storm en onweder veroorzaakt.

Ook heb ik, tijdens mijne reis op die kusten, eene menigte zoogenaamde Islamiten aangetroffen, die, in weerwil van de voorschriften van hunnen

profeet, honden houden, arak en genever drinken en zich zelfs niet ontzien, om zwijnen-vleesch te eten en door Kaffirs gedoode herten en hoenders te nuttigen.

Veelal leven zij ten koste van den Alfoer dien zij geregeld uitzuigen, terwijl zij hunne dagen in luiheid en vadzigheid voortslepen en aan hunne zinnelijke lusten den vrijen teugel vieren. Daarvan dan ook bij de aborigines het spreekwoord, 't welk maar al te wel door feiten wordt bevestigd, „dat een Alfoer, die het Mahomedaansche geloof omhelst, verloren is," dat is, dat hij, met het aanvaarden van de godsdienst, ook zijnen ijver voor den arbeid en zijne zedelijke hoedanigheden verliest. Daarvan dan ook dat, in weerwil van alle voorregten welke de sultan den nieuw bekeerden toekent, slechts weinigen het geloof van den profeet omhelzen.

Bij de Alfoeren bestaat geen zweem van *onderwijs;* zij kunnen lezen noch schrijven. Het onderwijs, dat aan de zonen der Mahomedanen door de imans en hadjies gegeven wordt, kan dien naam niet verdienen; het bepaalt zich alleen bij het van buiten leeren en opzeggen van eenige gebeden, waarvan en meester en leerling veelal weinig of niet verstaan.

De Alfoeren hebben zoo vele dialekten als er negerien zijn, doch het Ternataansche dialekt is bij hen het meest in gebruik, en wordt door de meesten gesproken en nagenoeg door allen verstaan. Voor zooveel ik weet, is dat dialekt tot hiertoe nog door geen Europeaan beoefend geworden, weshalve ik al datgene, wat ik tijdens mijne reis op Halmahera er van verzamelde, met alle naauwkeurigheid heb opgeteekend en in eene proeve van spraakkunst en woordenboek heb gebragt.

Met de meeste talen van den Indischen Archipel heeft zij dit gemeen, dat de wortelwoorden uit twee lettergrepen bestaan en dat èn geslacht èn getal èn naamval onveranderd blijven.

In eenvoudigheid en zamenstelling heeft zij veel overeenkomst met de Maleische taal, welke zij in rijkdom van uitdrukkingen overtreft, doch voor welke zij in zachtheid en beschaafdheid moet onderdoen.

Godsdienstige of Heidensche boeken heb ik bij de Ternatanen niet gevonden. Ook hebben zij geen eigen letterschrift; nadat zij de godsdienst van MAHOMED omhelsd hadden, hebben zij ook de schrijfwijze der Arabieren aangenomen.

Over *de regering* en *het regtswezen* valt niet veel te zeggen. Gelijk de meeste Aziatische vorsten, regeert de sultan willekeurig over de Alfoeren, welke hij door middel van singadjies, hoekoms, kimalahas en mahimos bestiert.

De regtbanken zijn zamengesteld uit een fiskaal of djoehoekoem, de sengadjie en de mindere hoofden, benevens de oetoesan en de djoeroetoelis, welke beide laatsten op de uitspraak der regtbank den meesten invloed uitoefenen. Kriminele zaken worden naar Ternate verwezen.

De gewone straffen bestaan in geldboeten, welke gedeeltelijk onder de personen, die bij de zitting plaats namen, verdeeld worden. De doodstraf kan afgekocht worden; soms stelt de sultan tot enkele voorwaarde, dat de Alfoer Mahomedaansch wordt.

Het afleggen van den eed geschiedt op de volgende wijze. In eene kom water wordt een weinig zout, een kogel en een steen geworpen, welke door middel van een slagzwaard en pijlen worden dooreen geroerd. Vervolgens buigt hij, die den eed moet afleggen, zijn hoofd onder de pijlen en het slagzwaard, die kruisling boven de kom gehouden worden; in die houding drinkt hij een slok water, en wascht er tevens zijn aangezigt mee.

De voornaamste *inkomsten van den Sultan* zijn, behalve de inkomsten zijner eigene kokos- en sago-bosschen:

1. de vogelnestjes van het eiland Raauw.
2. de gedeeltelijke opbrengst der parelbank.
3. de gedeeltelijke opbrengst der tripang- en schildpad-vangst.
4. de belasting op de bebouwde rijstvelden, beloopende voor elk huisgezin een pipa of 75 pond 's jaars.
5. de belasting op de sago, bedragende voor elk huisgezin 20 sardo's 's jaars.
6. het regt, voor hem en zijne talrijke familie, om in de Alfoersche negeri handel te mogen drijven, waarbij de Alfoer gedwongen wordt, om de lijnwaden enz., welke hij bij de Chinesche en Makassaarsche kooplieden aan strand goedkoop kan opdoen, tegen hoogen prijs aan te slaan.
7. de heeren-diensten, waardoor de Alfoer soms 3 of 4 maanden van zijne haardsteden weggerukt wordt, om ten dienste des sultans te staan, terwijl hij bij zijnen arbeid veelal nog voor zijn eigen voedsel moet zorgen.
8. de last aan de negeriën opgelegd, om voor een of meer vaartuigen (kora-kora's) te zorgen, en in het onderhoud en voedsel der opvarenden te voorzien.

Boven al deze lasten is de bevolking ook nog verpligt, om de hoofden te bezoldigen, die over haar gesteld zijn. Waar sago geklopt wordt, ontvangt de sengadjie van het distrikt 's maands 200 saro's, welke, aan 't strand gebragt, voor 20 duiten de saro verkocht worden, alzoo 's maands *f* 20 recepissen. Waar padi geplant wordt krijgt hij 's maands 7 pond rijst. Daarenboven kan hij nog het geheele jaar door over 12 manschappen ten zijnen voordeele beschikken, welke laatsten door twee gulden 's maands te betalen van die heeren-dienst kunnen ontslagen worden, alzoo nog *f* 24 's maands.

De oetoesan benevens de djoeroetoelies beschikken het geheele jaar door over 4 manschappen, welke laatsten „hokkie" genaamd worden.

Slavenhandel heeft bij de Alfoeren geen plaats; slechts wanneer zij op bevel van den sultan van Ternate hunne vaartuigen ten oorlog uitrusten, en ten strijde worden opgeroepen, maken zij hunne krijgsgevangenen tot slaven; doch indien men de roovers van Tabello uitzondert, worden er geene vaartuigen tot den slavenhandel uitgerust.

Een vader mag zijn kind verpanden, doch de pandnemer is genoodzaakt, na terugbetaling van het geleende, den pandeling weder vrij te laten. Zij hebben daarbij geene andere gebruiken, dan dat zij hunne hoofden er van kennis geven.

Wij zullen thans een blik werpen op de verschillende distrikten of andere afdeelingen, waarin het land verdeeld is, en op eenige plaatsen en streken, voor zoo verre wij ze kennen.

De noord-oosthoek van Halmahera wordt verdeeld in distrikten, als: Galela, Tabello en Kaoe op de oostkust, en Sahoe, Djaïlolo, Gamoekoenora, Tobaro, benevens het radjaschap Loloda op de westzijde.

Galela is in 20 negeriën verdeeld, met name Soeagira, Togawa, Mamosa, Soakanora, Sgo Boelon, Balie, Tobaro, Dokolamo, Nadiko, welke allen aan een meer liggen en voorts de negeriën Limao, Raauw, Simao, Tieko, Baratahhoe, Longo, Toearo, Poenie, Adoe, en de Islamsche negeri, welke allen aan de oostzijde der Serkanoe's verspreid liggen.

De bevolking is hier sterker en arbeidzamer dan de overige Alfoeren; en houdt veel van een zwervend leven. Sommige inboorlingen van Galela hebben zich tijdelijk op het naburige eiland Moro gevestigd; anderen, gedreven door de zucht om spoedig fortuin te maken, hebben gedeeltelijk op het eiland Batjan *), en gedeeltelijk te Gono en Liboloe †) op de zuidhoek van Halmahera, zich neergezet.

Deze laatsten komen dikwerf slechts na 7 of 9 jaren in hun distrikt terug, waaruit doorgaans vele twisten en oneenigheden ontstaan, daar de terugkeerenden soms hunne vrouwen weder hertrouwd vinden.

De bevolking van Galela is op de volgende wijze verdeeld:

NEGERIËN.	MANNEN.		VROUWEN.		JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.
	In GALELA.	Te BATJAN.	In GALELA.	Te BATJAN.			
Soeagira	14	21	61	4	10	30	136
Togawa	12	18	40	6	11	15	100
Mamosa	17	13	35	35	9	6	86
Soakanora	44	17	80	5	60	30	266
Sgo Boelan	87	23	91	30	40	12	208
Balie	44	17	140	—	51	64	876
Tobaro	23	15	50	20	10	41	159
Dokolamo	400	90	200	10	122	93	925
Nadiko	474	10	253	—	141	99	1077
Limao	108	—	70	—	40	35	253
Raauw	13	5	20		8	13	59
Simao	56	11	60	8	32	31	193
Tieko	75	21	90	4	62	41	239
Boratahhoe	67	17	30	—	21	17	152
Longo	28	7	40	3	15	7	109
Toearo	125	30	120	-	90	61	426
Poenie	21	35	50	21	30	26	183
Adoe	210	13	102	—	72	58	455
Islamsche negeri	136	43	200	10	82	71	542
						Totaal . . .	5989

*) Op het eiland Batjan zijn twee Alfoersche negeriën met name Soino-bakkie en Luiti op de noord-westkust gelegen. Hunne inwoners moeten daar hun fortuin zoeken door damar in te zamelen.

†) Gono en Liboloe, op de zuidkust van Halmahera, staan onder het gebied van den vorst van Ternate, die dat gedeelte door een sengadjie, oetoesan en djoeroetoelis bestiert. De inwoners leven er van de hertenjagt; de dendeng wordt naar Ternate gevoerd.

De baai, welke Galela bespoelt, is ruim en groot, en heeft naar gissing 3 of 4 vademen diepte. Zij vormt een schoon halfrond, door een kokosbosch omzoomd, en wordt ingesloten aan de noordkust door het gebergte, aan welks voeten eenige Alfoersche negeriën onder de klappers verscholen liggen, en aan de zuidkust door het bergje Momosa en de trachiet-blokken van de vulkaan Tola. Aan de westkust stuit het oog op de Islamsche negeri met zijne messighit en de beide Serkanoe's, welke zich op den achtergrond statig verheffen.

In de oost moesson vindt men eene redelijke goede ankerplaats in het oost- zuid-oosten van de schans, die daar vroeger is opgeworpen, op ½ kabbellengte. Die schans werd in 1833 langs het strand aangelegd en met 4 Europesche en 17 Javaansche militairen en 22 Ternataansche burgers bezet. Maar reeds drie jaren later werd zij, gelijk mede het huis van den assistent-resident, weder gesloopt.

Wanneer men bij de schans een voetpad inslaat, dat eene westelijke rigting neemt en door een koesoe-veld slingert, komt men, na verloop van een half uur, aan het meer van Galela, waar omheen de meeste Alfoersche negeriën zich geschaard hebben.

Dit meer, dat ongeveer 3½ paal lang en 1¼ paal breed en in het midden 40 vaam diep is, levert eenige watervogels op en verschaft den Alfoer goed drinkwater. Het vormt nog twee andere meeren, welke kleiner in omvang en minder van belang zijn.

Van de boekoe Ajie, welke zich in de meeren spiegelt, gezien, levert dit gedeelte van Halmahera, met zijn gebergte, met zwaar opgaand geboomte beplant en door vruchtbare valleijen afgewisseld, een aangenaam gezigt op.

In de nabijheid der vroeger beroemde negeri Mamosa, in het zuidoosten ten zuiden, en op ongeveer 4 of 5 mijlen van de vroegere benteng vindt men eene warme rivier ake Sahoe genaamd. Ten noorden, op ongeveer 3 palen afstand van de schans, boort de rivier Tjabo, door de vlakte, welke zich tusschen de Serkanoe's in het noorder gebergte bevindt, eenen weg naar zee, en opent den toegang tot de anders ondoordringbare bosschen, die slechts door de Tabarorezen, een volkstam die het gezag van den sultan niet erkent, doorkruisd worden.

Het distrikt *Sahoe* ('t geen „warm" beteekent) is, op de westkust van Halmahera, ten zuid-westen van de boekoe Sahoe gelegen. De bevolking, meestal uit Alfoeren bestaande, bewoont de binnenlanden, en mag, wegens vroeger gepleegde trouwloosheid, geene korra-korra voor den sultan uitrusten noch ten oorlog gaan, waarom zij zich dan ook meer op het beplanten van rijst op padie-velden toelegt, welke hier grooter en in het algemeen beter bebouwd worden dan de zoogenaamde tuinen der Alfoeren in de overige distrikten. Zij houden veel van groote gongs, welke zij als „poesaka" of erfstukken bewaren en die soms, 7 of 10 in getal, in één huis gevonden worden. Ook vindt men in hunne negerien, welke ongeveer een paar

uren van het strand verwijderd liggen, meestal vier saboewahs, waarvan één bestemd is om gezamenlijk te eten, de tweede voor den geest of setan der mannen, de derde voor den geest of setan der vrouwen, en de vierde om te idie (slapen), of om die kunst te leeren.

De Alfoersche bevolking bedraagt er ongeveer 4000 zielen. De Mahomedaansche negeri, welke slechts ettelijke ellendige woning telt, ligt een half uur van het strand, bij hetwelk men eenige weinige hutten van kooplieden benevens een gabba-labon huis van den sultan aantreft. Op ongeveer een half uur afstands van dit huis, baant zich de rivier Sahoe (ake Sahoe) door de vlakte, welke zich tusschen de bergen Sahoe en Djaïlolo uitstrekt, eenen weg naar zee. Deze rivier, met een vlakpraauwtje, opvarende, vond ik, in de nabijheid van hare uitwatering (ake malako, of mata ajer) de overblijfselen van eenige portugesche forten; langs de oevers ziet men eenige padi-velden en vele sago- en saguweerboomen. Het komt mij voor, dat men het water van deze rivier, welke voor kleine praauwen bijna twee dagen bevaarbaar is, gemakkelijk zoude kunnen dienstbaar maken tot het besproeijen en vruchtbaar maken der groote koesoe-velden van dit distrikt, om ze in sawah's te veranderen.

Achter het huis van den sultan staat een gemetselde pilaar, met het opschrift der vereenige Oost-Indische Kompagnie.

Ten noorden van Sahoe vindt men *Gamoekoenora* (dat is: „negrie di tenga betoel") met eene rivier, door een Radja bestierd, in moerassige streken gelegen.

Ten zuiden van het distrikt Sahoe ligt *Djaïlolo*, de zetel van de voormalige radjas van Djaïlolo, slechts uit een twintigtal hutten bestaande, op de ruïnen van een groot fort gebouwd. De kleine beek, welke aan den voet van dat fort ontspringt, is slechts bij hoog water door kleine praauwen bevaarbaar. Aan het strand vindt men eene warme bron Sidang-oli, de jagtplaats van den sultan. Zijn lusthof, dat zich naast de ruïnen van een klein fort verheft, is aan eene fraaije baai, door eene menigte eilanden ingesloten, gelegen. De rivier (ake Sidang-oli), welke zich in de nabijheid in zee ontlast, is bij vloed 4 of 5 uren bevaarbaar. De inlanders zeggen, dat zij met de rivieren Lou en Sahoe eenen gemeenschappelijken oorsprong heeft. Ten zuid-oosten van deze laatste plaats ligt de negeri Dodinga, met een fort, dat door een korporaal benevens zes Javaansche militairen bezet is, aan eene rivier welke slechts bij hoog water bevaarbaar is en zich een half uur verder in de baai van Dodinga ontlast. In de nabijheid der rivier vindt men eene warme bron.

Van het fort leidt een voetpat tot de baai Tawi, welke men in een uur gaans kan bereiken. Dat voetpad, hetwelk in vroeger dagen dikwerf aanleiding gaf tot groote geschillen tusschen de vorsten van Ternate en Tidore, verdeelt zich, op vijf minuten afstand van de baai, in twee

takken, welke zich tot de afzonderlijke ankerplaatsen der beide natiën uitstrekken.

Deze rivier, welke ik gedeeltelijk met eene praauw „rorehe," en gedeeltelijk met eene vlerk-praauw, 5 of 6 uren ver opvoer, neemt haren oorsprong in het zuidwestelijk gebergte. Ofschoon vruchtbaar, zijn hare oevers weinig bebouwd, wijl hare wateren bij regenachtig weder spoedig opzwellen en de overstroomingen vele verwoestingen te weeg brengen.

Noordwestelijk en op drie palen afstand van hare monding, toonden de inlanders mij eene menigte steenen, welke zij als de overblijfselen van een voormalig Spaansch of Portugeesch fort beschouwden, doch die waarschijnlijk niets anders zijn dan eene plaats, waar de Spanjaarden in vroeger dagen kalk gebrand hebben.

De eilandjes, tusschen dit distrikt en Moro gelegen, zijn, vooral voor de tripang- en schildpad-vangst, belangrijk en brengen veel klappers op; doch zij missen drinkwater „porigo" en zijn voor de kultuur ongeschikt.

Zuidwaarts van Galela ligt het distrikt *Tabello* ('t geen „duiken met een paal" beteekent). Het is in negen negeriën verdeeld, met name Liena, Laboewah-Lomo, Liebatto, Nomo, Latie, Kietiema, Marogo, Lotjo, en Gopelo.

De vier eerste negeriën zijn slechts bewoond, terwijl de vijf andere opgehouden hebben den naam van negeri te dragen, en bij de vier eersten gevoegd zijn; het schijnt dat de inwoners bij de vroegere onlusten meestal uitgeweken zijn, eenigen om den zoogenaamden radja van Djaïlolo te volgen, en anderen om zich op Tidoreesch Halmahera te vestigen; in later dagen heeft ook een aanmerkelijk getal der bevolking het zeeroovers leven omhelsd.

De bevolking bestaat geheel uit Alfoeren; zij woont gedeeltelijk op de Tabello-eilanden, door roovers bestierd.

NEGERIËN.	WEERBARE MANNEN.	VROUWEN.	JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.
Liebatto.	85	83	75	84	327
Laboewah-Lomo . .	206	308	78	71	663
Liena	116	201	72	74	472
Nomo.	85	111	91	72	369
Totaal. . .	492	712	316	311	1831

De hoekoms van Laboewah-Lomo en Mamelatie, de kapiten-soeroehan die op het eilandje het gebied voert, benevens zijn broeder, zijn de beruchte zeeschuimers, die, met de Laoniers vereenigd, langen tijd de zeeën onveilig maakten, en hunne strooptogten tot Bawean uitstrekten, op welke plaats, ongeveer een jaar geleden, hunne praauwen „padoe-

akan" meer dan 30 in getal, door het stoomschip *Samarang* geheel en al vernield werden.

Zij zijn slechts onlangs, eenige van Groot-Ceram anderen van de Kangang-eilanden, alwaar zij hunne moorden en strooptogten vernieuwden, op verzoek van den sultan, wien zij naderhand kostbare geschenken deden geworden, teruggekeerd. In 't voorbijgaan teeken ik hier aan, dat ik volstrekt niet overtuigd ben, dat de sultans van Ternate en Tidore de roovers niet heimelijk in de hand werken. Opvallend is het toch, dat de Ternataansche kruispraauwen tot dusverre nog nooit met de roovers zijn slaags geweest. Ofschoon de roovers een buitengewone vrees voor een stoomschip „kapal api" hebben, zijn zij toch gereed om bij de eerste gelegenheid hun oud ambacht weer op te vatten. De meesten hunner houden, bij hunne Alfoersche vrouw, 4 of 5 Bangaaische bijzitten.

Bij mijne komst te Tabello kwam de hoekom van Mamelatie mij met eene groote statie-praauw te gemoet, en verwelkomde mij, door zwaar om mijn vaartuig heen te scheppen en bij tusschenpozing een donderend „au-lie!" te doen hooren. Prinsen en „toewan wolanda" worden gewoonlijk met deze plegtigheid op de hoofdplaatsen der distrikten ontvangen. De negerihoofden wachten de gasten aan het strand op, om, bij het voet aan wal zetten, hun de hand te drukken en andere bewijzen van hormat te geven.

Tijdens mijn verblijf in dit distrikt werd ik dag en nacht door een der roovershoofden bewaakt, waardoor ik in de gelegenheid werd gesteld om mij meermalen met hem over hunne strooptogten en hun zwervend leven te onderhouden. Zij kunnen maar niet begrijpen dat een Gouvernement, 't welk hen in hunne „werkzaamheden" tegen gaat, en hen daardoor, zoo als zij zich uitdrukten, „onderhoud en leven ontneemt," regtvaardig kan wezen.

Liebatto de hoofdplaats van dit distrikt, benevens Laboewah-Lomo, zijn aan een inham gelegen, in dewelke eenige jaren geleden een twintigtal Badjoesche, op palen staande, hutten eensklaps verzonken zijn; de palen zijn nog op vijf vaam van 't strand zigtbaar.

In de nabijheid van Mamelattie ligt het eilandje poeloe Toelang, werwaarts de lijken der Alfoeren, die geene bloedverwanten achter laten, vervoerd worden. Ten noorden van Mamelattie ligt de negeri Papillo. Beiden hebben een uitgestrekt plateau. Westwaarts en op 12 palen afstand van Liebatto vond ik een meer, dat nagenoeg even zoo groot doch minder belangrijk is dan het meer van Galela. Het bevat wat visch en goed drinkwater. De omstreken zijn onbewoond. In de nabijheid vond ik veel sago-boomen.

Ten zuiden der Tabello-eilanden ligt het distrikt *Kaoe*, dat vroeger in negen negeriën verdeeld was, met name Gansoeri, Liemoen, Lemangoeroe, Tonowaai, Boni, Salaroeroe, Wodale, Pago en de Islamsche negeri.

De bevolking werd mij door den djoeroetoelis opgegeven als volgt:

Modili Sengadjie	136
〃 Hoekom	185
〃 Palembo.	78
〃 Togo.	63
〃 Golomaloko. . . .	138
〃 Gomitji	117
Pago Selesse.	552
Ake Gobadie.	283
〃 Gonira	485
〃 Toegoetie	259
Boni en Salaroeroe. . . .	616
Islamsche negeri	343
Totaal. . . .	3316 zielen.

De Alfoeren van Kaoe hebben zich meest in de binnenlanden langs de rivieren gevestigd. Zij bewonen moerassige en ongezonde streken en hebben hunne huizen op palen gebouwd; zij vinden hun onderhoud in de uitgestrekte sago-bosschen, welke zich in dit distrikt bevinden. Padie wordt door hen niet gekultiveerd. De oetoesan, djoeroetoelis en de Chinesche en Makassaarsche kooplieden wonen aan het strand, in de nabijheid van de uitwatering der rivier ake Kaoe genaamd, welke bij hare monding eene uitgestrekte zandbank vormt. Daar trof ik een gewezen Mohamedaan aan, die beschuldigd is, bij den laatsten opstand van Tomboekoe (eiland Celebes) naar Soerabaja te zijn gezeild, om kruid en lood en geweren voor de oproerlingen aan te koopen en deswege door den sultan voor 10 jaren alhier verbannen is.

Toen ik deze rivier ake Kaoe opvoer, trof ik er een eilandje in aan, Djangan geheeten. De inlanders verhaalden mij, dat toen eene vijandelijke kora-kora de inlandsche negeri wilde innemen, de inwoners van Kaoe haar dusdanig met pijlen doorboorden, dat zij in een eiland veranderd werd.

Wanneer men deze rivier met eene praauw-rorehe opvaart, komt men, na verloop van 6 of 7 uren scheppens, aan de Mahomedaansche negeri, welke in vier kampongs met name Tongowaai, Lomengoeroe, Moden en Gosoemie verdeeld is. Van de rivier gezien biedt de messighit, welke zich op een rots, boven de op palen staande huizen, met hare vier daken statig verheft, een pitoresk gezigt aan. Bij de messighit verdeelt zich de rivier (ake Kaoe), in twee takken, waarvan de eene ake Gobadie (linksch water) genaamd, zich om de west tot in het distrikt Sahoe, en de andere ake Gonira (regtsch water) zich om de noord uitstrekt en bij de negeri Toegoetil den naam van deze laatste ontvangt. De laatste rivier voer ik met een vlerk-praauwtje tot Toegoetil op, in welks nabijheid de voornaamste sagobosschen van dit distrikt gelegen zijn.

Bij deze negeri Toegoetil sloeg ik een zoogenaamd Alfoersch voetpad in, dat, door moerassige landen, steeds over verrotte boomstammen leidt; ik kwam, na 2 uren gaans, in de negeriën Modili Sengadjie en Modili Hoekom.

Zij zijn de voornaamste negeriën van dit distrikt en worden beiden door de ake Pagoe bespoeld. Deze rivier, welke eene menigte kaaimans bevat, een vuil en moerassig water aanvoert, in allerlei kronkelingen zich voortwendt en op ongeveer 6 palen afstand van de messighit, in de ake Gonira zich ontlast, zakte ik, niet zonder eenig gevaar, met een klein paaauwtje af. Hare loop wordt, nu eens door overhangende bamboe-struiken en jonge sagoboomen, dan weder door afgekapte of omver geworpen boomstammen, gestremd of vernaauwd of veranderd. Op dien togt deed ik de Alfoersche negeriën Lelesse en Pago aan, beiden van moerassen en sagoboomen omgeven.

De Alfoersche negeriën Boni en Salaroeroe benevens de kampong Galala liggen aan 't strand, onder de klapperboomen als verscholen.

Jammer, dat de Alfoeren der binnenlanden niet aangezet worden, om hunne moerassige landen, waar hun geslacht langzamerhand uitsterft, te verlaten, ten einde de groote vlakte, welke zich achter de aan 't strand gelegene Alfoersche negeriën uitstrekt, in rijstvelden te herscheppen.

Bij Kaoe heeft de zee-engte niet meer dan 12 mijlen breedte. In eene oostelijke rigting van deze plaats vindt men, op Tidoreesch Halmalera, de twee kleine kampongs, Bangka en Lolobatoe genaamd, in welke laatste de anachoda van den heer LAURENS, met eenige inlandsche matrozen, slechts weinige jaren geleden, door den goeroe van den sultan van Tidore en zijne volgelingen, op eene veranderlijke wijze vermoord werden.

Tusschen de distrikten Kaoe en Tabello vindt men het eiland Babale en de drie eilandjes Mitji genaamd.

Ten zuiden van Kaoe ligt de kampong Sossa, door orang Pago bewoond, en Loleo lome, waar men voor schepen eene goede ankerplaats vindt. Meer nog om de zuid ligt de kampong Goemoenie, in wier nabijheid men, op eene hoogte van 600 of 700 voeten, de ruïnen van een Portugeesch fort aantreft. De inlanders verhaalden mij, toen zij mij die bouwvallen toonden, dat de Portugezen de kunst verstaan hadden, om de steenen uit de zee te *roepen*, zoo dat zij die roepstem volgden; want zij begrepen, dat het anders onmogelijk was zulke zware rotsblokken met menschenhanden op de hoogten te brengen. Van deze kampong leidt een voetpad naar Sidang-oli, op de westkust van Halmahera. Wanneer men van Goemoenie om de noord stuurt, vindt men, op kleinen afstand van elkander gelegen, ten eerste het helder beekje ake Lomo (groot water) genaamd, dan ake Saho (warm water), dat uit meer dan 20 kleine bronnen aan 't strand opborrelt, en eindelijk de rivieren Tjio en Tjibo, welke laatste ik opvoer, om een doorsteek naar Sahoe te maken.

Na ongeveer twee uren geschept te hebben, stapten wij aan wal om onze reis te voet voort te zetten. Hier vond ik eenige hutten van Alfoeren, die zich daar nedergezet hebben, om hunne velden te bewaken.

De grond is tot hiertoe moerassig en aangeslibt.

Eerst gingen wij nu, meestal eene noord-westelijke rigting houdende, door eene groote vlakte, welke door de rivier Tjio bespoeld wordt en door een

dun geboomte, veelal uit ijzerhout, wilde woka- en pinangboomen bestaande, begroeid is.

Daar ik geene manschappen genoeg had, om mijne weinige goederen te dragen, konden wij niet meer dan vier uren daags afleggen. Den eersten nacht vertoefden wij aan de kampong Tjio, aan de rivier van dien naam gelegen, en slechts uit twee hutten en een saboewah bestaande; den tweeden nacht bivakeerden wij aan den voet van eenen berg, naast de branka Tjio, onder een wokko-dak op eenige bamboezen rustende.

De twee laatste dagen moesten wij steeds rijzen en dalen, nu eens over smalle bergruggen van weerskanten door afgrijselijke afgronden omgeven, kantelende en kruipende, dan weder ons met talie (touwen) van de rotsen aflatende, om naderhand weder eene menigte branka's te doorwaden. Voeg hierbij, dat het dagelijks regende, en dat wij ons eenen weg door struiken en doornen moesten banen, steeds een zoogenaamd voetpad volgende, dat nu om de noord dan om de zuid leidde, en dat alleen voor den Alfoer eenigzins zigtbaar is, — en gij zult u eenig denkbeeld kunnen maken van de groote moeite, welke met eenen doortogt in zulke landen gepaard gaat.

De invoer van opium in de Preanger-regentschappen verboden.

Eenigen tijd geleden is, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, gewag gemaakt van het verbod, om opium in de Preanger-regentschappen in te voeren, 't welk, meer dan dertig jaren geleden, door het Gouvernement is uitgevaardigd en gedurende al dien tijd tot den huidigen dag is gehandhaafd. De heer MACKAY bragt het, in de zitting van 16 December 1854, op deze wijze ter sprake.

„Mij is verhaald," zoo zeide hij, „dat in eene streek in de Oost, die geheel open ligt aan de zee, in de Preanger-regentschappen, geen opium wordt gebruikt. Dit is niet, omdat men daar niet gaarne amfioen schuift, maar omdat daar vroeger een resident is geweest, die alle middelen, met verstand en voorzigtigheid, in het werk heeft gesteld, om dat schuiven van amfioen tegen te gaan. In de eerste plaats heeft hij den onmisbaren (zoo men zegt) Chinezen, die van alles partij trekken en ook partij trokken van het amfioen-schuiven, den verkoop daarvan ontzegd. Hij heeft de amfioen overgegeven aan den regent. De regent, die daarvoor iets aan de regering moest afstaan, meende, dat hij het amfioen-schuiven moest bevorderen, om der regering genoegen te doen en het meer te doen opbrengen; maar toen de resident hem zeide, dat hij door het Gouvernement te Batavia gemagtigd was, om te verklaren, dat de regering daarmede niet zoo gediend was — gelijk het er later door de regering van Indië verboden is — heeft die goede regent geantwoord, dat hij dit niet wist, dat hij meende der regering eene dienst te bewijzen, maar dat hij, wat hem betrof, gaarne afzag van de drie bollen amfioen, welke hij nog had besteld, en zich bepalen zou tot de drie bollen in zijn magazijn aanwezig. Ten slotte betuigde die regent zijne blijdschap, dat hij het amfioen-schuiven niet behoefde te bevorderen.

„En zoo hebben de resident en de regent en de autoriteiten zamengewerkt, om de amfioen af te schaffen, en, zoo ik wel onderrigt ben, bestaat het verbod van het noodlottig amfioen-schuiven in de Preanger-Regentschappen op dit oogenblik nog."

Het komt ons voor, dat deze gewigtige aangelegenheid, door den heer MACKAY ter sprake gebragt, niet genoeg wordt gekend en gewaardeerd, en dat, ook na 't geen hij daaromtrent heeft medegedeeld, eene nadere beschouwing van het onderwerp niet overbodig is. De heer J. C. BAUD heeft, eenigen tijd geleden, een zeer merkwaardig opstel gepubliceerd over den

opium-handel in Nederlandsch-Indië *), een arbeid te verdienstelijker, omdat daarbij van zeer belangrijke officiele bescheiden met veel scherpzinnigheid is gebruik gemaakt. Maar bij al den lof, dien wij deze verhandeling ruimschoots en van harte toezwaaijen, schijnen er de oorzaken en werking van het verbod van opium-invoer in de Preanger-Regentschappen niet even volledig en met dezelfde juistheid in behandeld te zijn. Zeer weinig komt er over dat belangrijke feit in voor, en zelfs dat weinige is niet zeer naauwkeurig, althans wat de redenen betreft, waarom in die residentie de invoer van opium zou zijn verboden. Het bepaalt zich, op blz. 162, bij het volgende.

„De Preangerlanden werden van het pachtgebied uitgesloten en alle invoer van opium aldaar verboden. *Dit stond in verband met de vrees voor sluikhandel in koffij. Verslaafden de inlanders zich aan het amfioen-rooken, dan zouden zij, meende men, de Gouvernements-koffij verkoopen, om aan die neiging te kunnen voldoen.* Dat verbod is thans nog van kracht.”

Wij hebben ons veroorloofd dat weinige niet naauwkeurig te noemen; en wij gelooven daartoe regt te hebben. 't Moge waar zijn, dat men, onder de argumenten voor het verbod, ook heeft doen gelden, dat het gebruik van opium nadeelig zou werken op het koffij-monopolie, zeker is het, dat geheel andere beweegredenen daarbij op den voorgrond hebben gestaan.

Wij zijn, door de welwillendheid van den heer R. J. baron VAN DER CAPELLEN, in staat gesteld, om deze leemte in de verhandeling van den heer BAUD aan te vullen. Onder zijn bestuur, als resident der Preangerlanden, en vooral door 't initiatief dat hij genomen heeft, en de motieven, die hij deed gelden, is het Gouvernement van zijnen broeder, den Gouverneur-Generaal baron VAN DER CAPELLEN, er toe gebragt, om den invoer van opium in die residentie te verbieden; en op ons verzoek heeft hij ons de stukken ter hand gesteld, die daarop betrekking hebben, ten einde die in dit Tijdschrift op te nemen. Zij zullen dus als eene aanvulling kunnen beschouwd worden van het werk van den heer BAUD; of liever, zij zullen eenen toekomstigen geschiedschrijver kunnen dienen, om dat gedeelte der geschiedenis van den handel en 't verbruik van opium in Indië meer volledig te behandelen.

Reeds in November 1820, kort nadat hij 't bestuur der residentie Preanger-Regentschappen had aanvaard, trachtte de heer VAN DER CAPELLEN eenen belemmerenden invloed op 't verbruik van opium uit te oefenen, door aan 't Gouvernement voor te stellen, om de pacht van de opium op de partikuliere landen, die toen nog in de Preanger-Regentschappen gevonden werden, voortaan niet meer te doen plaats hebben, maar den verkoop van dat heulsap, even als in de overige deelen der residentie, ook daar aan de regenten op te dragen. In eene missive van 1 November 1820, en van den volgenden inhoud, was dat voorstel vervat.

---

*) *Proeve van eene geschiedenis van den handel en het verbruik van opium in Nederlandsch Indië*, in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indië.* Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië. 1ste Deel blz. 79 enz.

„Te wel heeft de ondervinding mij doen inzien het goede gevolg der mesure, in Uwer Excellenties resolutie in rade dd. 6 Junij jl. n°. 23, dan dat ik niet genoopt zoude wezen, eene tweede alsnog aan Uwer Excellentie's oordeel te onderwerpen, namelijk de afschaffing in deze residentie van de pacht op den verkoop van de amfioen op de vrije landen.

„Meestal, zoo niet altijd, zijn Chinezen de pachters van dit middel, en de toegang tot de Preanger-Regentschappen wordt hun derhalve op nieuw ontsloten. Zij doen, ten getale van tien of twaalf, bijna hetzelfde nadeel als te voren in eene grootere menigte. Ik ben hiervan overtuigd geworden, door het in beslag nemen en nazien der boeken van een der amfioen-pachters; doch het zoude te wijdloopig zijn, Uwe Excellentie ook slechts eene schets te willen geven, van de menigvuldige transaktiën, waarin die pachter met de inlandsche hoofden is gewikkeld.

„En indien het Uwe Excellentie behaagde, den verkoop der amfioen op de vrije landen, op denzelfden voet als in de overige deelen der residentie, den regenten op te dragen, in stede van aldaar pachters toe te laten, wier belangen altijd stijdig zijn met die dezer ambtenaren, en wier eenig doel moet zijn zich zoo veel mogelijk ten hunnen koste te verrijken, ja die hen vaak door lastige praktijken wikkelen in malversatien, hunnen stand onwaardig, hoe dankbaar zouden de regenten het Gouvernement dan niet moeten zijn, hoe veel vertrouwen zou deze terugtreding tot den zoogenaamden ouden adat hun niet inboezemen.

„Als ligt beschouw ik intusschen de middelen, om de reeds voor het volgende jaar verpachte kitten van Oedjong-broeng en Tjibadak, door eene overeenkomst met de pachters, weder in te trekken. Zoo Uwe Excellentie mijne voordragt approbeert en het mij gelieft te vergunnen, zal ik daaromtrent een nader voorstel doen, na alvorens de belanghebbenden te hebben gehoord."

Dit voorstel vond bij het Gouvernement een gunstig onthaal, en reeds den 21sten November 1820 nam de Gouverneur-Generaal in rade een besluit van den volgenden inhoud.

„Gelezen eene missive van den resident der Preanger-Regentschappen dd. 1 dezer n°. 79 daarbij enz.

„En hierop gedelibereerd zijnde is goedgevonden en verstaan:

„Ter betere wering van de Chinezen uit de Preanger-Regentschappen te bepalen, dat de verkoop van amfioen in het klein, op de in deze residentie gelegene vrije landen, niet meer verpacht, maar op denzelfden voet als in de overige gedeelten der residentie aan de regenten afgestaan zal worden; met last op den resident om dezen maatregel met den aanvang van het volgende jaar te doen werken, en inmiddels, onder nadere approbatie, een billijk vergelijk van uitkoop te treffen, met dengenen, die de amfioen op de vrije landen voor het jaar 1821 heeft gepacht."

Drie jaren lang bleef nu de verkoop van opium, in de geheele uitgestrektheid der residentie, aan de regenten opgedragen. In dien tijd ging

de baron VAN DER CAPELLEN de werking van dit stelsel met de meeste belangstelling en naauwkeurigheid na, en oefende hij al zijnen invloed uit, om 't gebruik van dit verderfelijk heulsap zoo veel mogelijk tegen te gaan en te verminderen. Hij zag vruchten op zijnen arbeid; hij zag inderdaad het gebruik verminderen, maar hij kwam tevens tot de overtuiging, dat alleen een bepaald verbod van invoer het kwaad geheel kan overwinnen.

Om deze reden deed hij, in eene missive van 24 Augustus 1824, een voorstel aan den Gouverneur-Generaal, de strekking hebbende, om den invoer van opium in de Preanger-Regentschappen te verbieden. Wij laten die missive, in haar geheel hier onder volgen.

„Van het oogenblik, dat het Uwe Exellentie behaagde, mij het bestuur dezer uitgestrekte residentie toe te vertrouwen, maakte ik het mij tot een heiligen pligt, om het ware belang der bevolking te leeren kennen. Ik sloeg tot dat einde, gedurende onderscheidene jaren, den heerschenden geest van de hoofden en den gemeenen man aandachtig gade; ik bragt dit in verband met de wijze van bestuur, waarnaar zij gewoon waren geregeerd te worden, en met de natuurlijke ligging van het land door hen bewoond; en na de resultaten, welke mij deze beschouwing gaf, achtte ik mij geregtigd en verpligt, om hun het voordeel te doen gevoelen van die verbeteringen, waarvoor hun toestand vatbaar was, en die met hunne belangen, in verband met die van het Gouvernement, best overeen te brengen waren.

„Van dit beginsel uitgaande trok de verpachting van amfioen, welke steeds door de Chinezen werd gemijnd, ook al spoedig mijne aandacht. Reeds vroeger het karakter van deze vreemdelingen hebbende leeren kennen was ik overtuigd, dat zij geene middelen onbeproefd zouden laten, om het debiet van dit, voor de morele zoo wel als de physieke gesteldheid van den Javaan, verderfelijke heulsap, onder hen uit te breiden, ten einde hunne pachtpenningen te kunnen voldoen en hunne winzucht, ten koste van de zedelijkheid van den inlander, te streelen. De verhoogde som, waarvoor, in het tweede jaar van mijn bestier, het regt van den verkoop van amfioen wierd verpacht, bevestigde mijne veronderstelling, en gaf mij de overtuiging, dat dit kwaad toenam. Ik zag de moeijelijkheid vooruit, welke zoude geboren worden, ingeval het kwaad niet in zijn beginsel werd tegengegaan, daar mij de uitwerking van 't gebruik van amfioen op 't zenuwgestel van den inlander bekend was, en ik de treurige ondervinding had, dat daaruit verre het grootste gedeelte der misdaden zijnen oorsprong nam, welke onophoudelijk de tusschenkomst der geregtigheid noodzakelijk maakten. Daar dit kwaad echter van dien aard is, dat eene dadelijke verstopping van de bron, waaruit het ontspruit, dezelfde verderfelijke gevolgen heeft, als eene direkte onthouding van sterken drank aan den Europeaan, welke zich aan dronkenschap heeft overgegeven, zoo meende ik eenen tusschenweg gevonden te hebben in de afschaffing van de amfioenpacht, welke steeds in handen der Chinezen was, in de verwijdering van deze laatsten uit de residentie en in de teruggave van het debiet aan de regenten, die het steeds als een

praerogatief hadden bezeten. Hierdoor werden vooreerst de verleiding, welke deze handelaren bezigen om hunne waren aan den man te brengen, en de veelvuldige wijzen waarop zij dit den inlander gemakkelijk weten te maken, voorgekomen. Zij verkoopen namelijk aan diegenen, die geene kontanten hebben, op kredit, ja zelfs op eene aanwijzing op hunne toekomende oogst; zij geven hun genoegzaam, om hunnne hebbelijkheid voor het oogenblik te bevredigen, terwijl zelfs persoonlijke diensten, indien zij noch geld noch oogst bezitten, gereedelijk worden aangenomen. Is dit laatste het geval, dan bepaalt de Chinees den tijd van de slavernij van zijnen schuldenaar naar goedvinden, en woekert met het zweet van zulk eenen ongelukkige, die veeltijds, daardoor tot wanhoop aangespoord, zich van zijnen schuldeischer door moord ontlast.

„Wel is waar, dat de hooge regering tegen deze handelingen bepalingen heeft daargesteld; het besluit van Kommissarissen-Generaal van den 11den Julij 1817 verbiedt den Chinezen, om aan eenig inlander op kredit te verkoopen, met verklaring, dat eene zoodanige handeling zal worden gehouden voor nul en van onwaarde. Maar behalve dat deze bepaling, ofschoon overal aangeplakt en gepubliceerd, den inlander over 't algemeen en den Berg-javaan in het bijzonder onbekend is, zoo uit hoofde van zijne onwetenheid in het lezen en schrijven, als dewijl hij eene ongeloovelijke onverschilligheid bezit omtrent de staatkundige huishouding en hetgeen daarin voorvalt, zoo is het aanhoudend kredit verleenen, zoowel van Chinezen als Mooren en Arabieren, een bewijs, dat de inlanders zeer zelden het voordeelige der wetsbepaling op zich van toepassing maken.

„De regenten waarderen het regt van den verkoop van amfioen zeer weinig, omdat zij er niet van behoeven te bestaan. Zij verkoopen door hunne pachters op kredit, uithoofde een ondergeschikte den moed niet zoude hebben daartoe het verzoek te doen. Een amfioen-schuiver is bijna algemeen geschuwd, en daarom hebben zij te veel ontzag voor hunne hoofden, om, indien zij aan het gebruik niet al te zeer zijn overgeven, zich als zoodanig aan hen te doen kennen. Deze omstandigheden nu, en het gebrek aan gereede penningen, dat bij den inlander niet zeldzaam maar bijna dagelijks het geval is, deden mij veronderstellen, dat vele inlanders, die, alleen door het gemakkelijk verkrijgen van opium bij de Chinezen, tot het gebruik daarvan waren overgegaan, zich alsnu gedwongen zouden zien, om weder tot den rang van goede en werkzame ingezetenen terug te keeren.

„Nadat het Uwe Excellentie had behaagd, om deze mijne voordragt bij hoogstdeszelfs besluit van den 21sten November 1820 N°. 22 te agreëren, had ik het aangename resultaat van te ontwaren, dat, na het teruggeven van het debiet, de amfioen op de landen Soekaboemie en Tjipoetrie, waarvan de pacht in den jare 1820 alleen voor eene som van ƒ 10,348.24, was aangenomen, het debiet slechts in 't Tjanjorsche met 5 bollen was vermeerderd, terwijl, naar de pachtschat te oordeelen, het debiet aldaar op 't allerminste drie kisten of 120 bollen moet bedragen hebben, hetgeen Uwe Excellentie uit het volgende zal blijken;

De pachtpenningen bedragen.	ƒ 10,348.24
inkoopprijs van 3 kisten à 40 bollen ieder, gerekend 40 pond de bol	- 10,560.00
Totaal. . .	ƒ 20,908.24
opbrengst van 3 kisten met 100 pCt. winst	- 21,120.00
zoodat alsdan voor hen slechts een gering voordeel zoude hebben overgeschoten van	ƒ 221,6.00

Hier naar te oordeelen, zoude men dus kunnen veronderstellen, dat het debiet nog grooter is geweest. Welk een treffend bewijs levert deze daadzaak dan op voor den invloed, welken de verleiding en het belang van eenen pachter op den inlander uitoefenen.

„Na een zoodanig gunstig resultaat te hebben verkregen, aarzelde ik niet, om verder voort te gaan. Tot dat einde was het echter noodzakelijk, dat ik vooraf de gevoelens der regenten hieromtrent kende, daar deze de genen waren, die hierin het meeste belang hadden. Tot mijne blijdschap, vond ik hunne gezindheid omtrent het debiet van amfioen zoodanig, als ik haar wenschte, en zij waren bereid, om met mij van gansche harte mede te werken, om door doelmatige middelen het gebruik verder tegen te gaan. Tot dat einde kwam ik met hen overeen, om, als de meest geschikte, vooreerst het getal hunner kitten te verminderen, en die, welke in wezen bleven, op zoodanige plaatsen te doen zijn, dat zij onder het onmiddelijk toezigt der policie waren, en ten anderen geene distrikts-hoofden nog mindere hoofden in dienst te stellen, die aan het gebruik van amfioen verslaafd waren, dewijl de nadeelige gevolgen van dit laatste zich niet alleen bij den persoon bepaalde, maar de opgezetenen, aan hen ondergeschikt, daarvan maar al te zeer door het ondergaan van knevelarijen den nadeeligen invloed gevoelden; iets waarvan de bewijzen maar al te menigvuldig voorhanden waren, en waaruit de misdaden van de onderscheidene distriktshoofden, welke door de regtbank van ommegangen wegens dit misbruik maken van hun gezag tot onteerende straffen verwezen zijn, wel voornamelijk haren oorsprong hadden genomen. Ik ontwaarde bij deze gelegenheid, dat de regenten ten onregte in het denkbeeld verkeerden, dat het aan 't Gouvernement welgevallig was, indien zij van de regering eene hoeveelheid amfioen om te verkoopen namen, om het voordeel dat het Gouvernement daarvan heeft benevens van de rekognitie-gelden; terwijl zij zulks vroeger meestal ten gevalle deden van den Kommissaris tot en over de zaken van den inlander, die het regt moet gehad hebben om 500 Spaansche matten van elke kist amfioen, die gedebiteerd werd, te heffen. 't Bleek mij al verder, dat zij zelven, zoo door hunne onverschilligheid als omdat zij het debiet in onderscheidene handen moesten toevertrouwen, welke zij niet konden kontroleren, weinig voordeel daarvan trokken, en zij bovendien de uitbreiding van het vertier der amfioen uit een zeer rigtig oogpunt beschouwen, namelijk als een bron, waaruit de meeste misdaden voortvloeijen, als verderfelijk voor de zeden en de industrie van de bevolking. En daar hunne voornaamste inkomsten afhankelijk zijn van de hoeveelheid

koffij, die uit hun regentschap wordt geleverd, zoo beschouwen zij, dat de uitbreiding van het eerste niet dan ten koste van het laatste kan geschieden, alzoo het hoofd van een huisgezin, aan 't schuiven van amfioen overgegeven, zeer zeker zijn koffijtuin veronachtzaamt, en naar meer voordeel aanbrengende middelen omziet om geld te bekomen, en bij die gelegenheid zelfs ongeoorloofde niet van de hand wijst. Hierdoor komen den regent onophoudelijk diefstallen ter ooren, welke hem als hoofd der policie onaangenaam met het opsporen der daders bezig houden, om deze aan de kompetente regtbanken over te leveren.

„Van deze goede gezindheid liet ik niet na, om, na verloop van ruim een jaar, gebruik te maken, daar ik weder het genoegen had, van te ontwaren, dat de laatste maatregelen tot de vermindering van het gebruik van opium hadden bijgedragen. Daarom liet ik eene circulaire aan de gezamenlijke regenten afgaan, waarbij ik hun, op grond hunner eigen motiven, voorsloeg om, indien van hunne zijde daartegen geene bedenkingen bestonden, afstand te doen van het regt op 't debiet der amfioen; in welk geval het Gouvernement waarschijnlijk maatregelen zou willen daarstellen, om deze pacht in de residentie der Preanger Regentschappen geheel te vernietigen; en een verbod te laten afgaan om er amfioen in te voeren of te verkoopen.

„Uit de antwoorden, welke ik op deze uitnoodiging heb ontvangen, en die ik mij vereer Uwe Excellentie bezijden deze vertaald met allen eerbied aan te bieden, zal Hoogstdezelve gelieven te ontwaren, dat zij, grootmoedig eenige opofferingen zich willende laten welgevallen, om de welvaart en de zedelijkheid hunner ondergeschikten te bevorderen, zelven verzoeken om mijnen voorslag tot uitvoering te brengen, en Uwe Excellentie bidden, dat het haar behagen moge, om den verkoop van amfioen in hunne regentschappen af te schaffen en den invoer van dat heulsap in deze residentie te verbieden.

„Na de opofferingen nu, welke de regenten met blijdschap zich willen getroosten, uit aanmerking der motiven hiervoren aangehaald, zoude de eenige reden, welke voor de instandhouding dezer pacht pleit, het verlies zijn der rekognitie, welke de regenten voor 't debiet van elke bol betalen. Dit verlies is echter, in aanmerking nemende dat hetwelk de regenten bereid zijn te lijden, gering, en is naar mijn gevoelen niet belangrijk genoeg, om de bereiking hinderlijk te zijn van het edele doel eener afschaffing van de amfioenpacht in eene der uitgestrektste residentien; te meer daar met eenigen grond kan verwacht worden, dat door deze afschaffing de pachten in de naburige residentien zullen rijzen, alzoo daardoor geen klandestiene uitvoer van hier naar derwaarts meer zal kunnen plaats vinden, en het vertier aldaar zal worden vermeerderd door dat de weinige overgebleven amfioenschuivers, welke alhier nog overig mogten blijven, aldaar aan deze hunne neiging zullen moeten voldoen.

De trapsgewijze afneming van het debiet der amfioen zal Uwe Excellentie uit het volgende blijken.

„In 1820 bedroeg het debiet door de regenten. : : : : 128 bollen

in 1821 nadat de pachten op de vrije landen waren afgeschaft, en aan de regenten teruggegeven . . . . 130 bollen
in 1822. . . . . 118 "
" 1823 . . . . 105 "
zoodat de inkomsten van het Gouvernement op dit artikel, welke van iedere dezer bollen 25 Spaansche matten bedragen, over dit laatste jaar slechts hebben beloopen eene som van *f* 5775.00.

"Ik heb bovendien voor mij zelven de overtuiging, dat dit debiet jaarlijks zal verminderen, alzoo een geregelde landbouw de bevolking thans op eene nuttige wijze bezig houdt en de hoofden op eene in 't oogloopende wijze meer vatbaarheid voor hun belang en dat van de bevolking hebben verkregen.

"Ik aarzel uit dien hoofde dan ook niet, om Uwe Excellentie met den meesten eerbied voor te dragen.

1o. aan te nemen den afstand der regenten van Soemedang, Bandong, Tjandjor en Limbangan van het regt op 't debiet der amfioen in hunne onderscheidene regentschappen.

2o. te bewilligen in hunne bede, en te gelasten, dat de verkoop van amfioen nu en in den vervolge, in de geheele uitgestrektheid van de Residentie der Preanger Regentschappen, zal zijn verboden, dat diensvolgens geen amfioen, onder welk voorwendsel ook, hier meer zal mogen worden ingevoerd, en dat op de overtreders van dit verbod van volle toepassing zullen zijn de boete en straffen op 't klandestien invoeren van dit artikel gesteld."

Zie daar het voorstel van den resident, om het regt van amfioen te verkoopen, dat toen de regenten in de Preanger-landen nog bezaten, hun te ontnemen, en om den invoer van dat heulsap in die residentie voortaan te verbieden. Bij dit voorstel was nog eene nota gevoegd, bevattende eene breedvoerige uiteenzetting der "Redenen, welke pleiten voor de afschaffing van de pacht op den verkoop der amfioen, en teruggave van het debiet aan de regenten." Die nota komt ons belangrijk genoeg voor, om haar ook in haar geheel hieronder te laten volgen.

"Het belang van een Chineschen pachter brengt natuurlijker wijs mede, om zoo veel mogelijk het debiet van zijn produkt uit te breiden. Gebrek aan genoegzame fondsen weêrhoudt echter den gemeenen man dikwijls, om aan zijne zucht tot dit heulsap te voldoen. De Chinees ziet evenwel geen zwarigheid, hem hierin te gemoet te komen; hij verkoopt hem gereedelijk op krediet, zonder in aanmerking te nemen, of hij vooruitzigt heeft, om zijn geld te krijgen. Staat een persoon voor eene noemenswaardige schuld te boek, dan dringt hij op betaling; is er geen geld, dan neemt hij ook even gaarne rijst, buffels of paarden in voldoening aan, en ontbreekt ook dit, dan moet zijn schuldenaar, zonder eenige belooning en alleen voor de kost, zijne katjan- of rijstvelden bewerken of koeli-diensten doen. Daar op deze wijze de ongelukkige inlander in zijne magt is, bepaalt hij den tijd

van diens slavernij naar goedvinden; en woekert hij met het zweet van een zoodanige tot een tienvoudige winst.

„Wel is waar heeft de hooge regering tegen deze handelingen verordeningen gesteld. Het besluit van Kommissarissen-Generaal van den 19den Julij 1818, verbiedt hun aan eenig inlander op krediet te verkoopen, met verklaring, dat zoodanige handeling zal worden gehouden voor nul en van geene waarde. Maar deze bepaling, ofschoon overal aangeplakt en gepubliceerd, is den inlander over 't algemeen en den berg-Javaan in het bijzonder geheel onbekend, zoo uithoofde van zijne onwetenheid in het lezen en schrijven, als omdat hij eene ongeloovelijke onverschilligheid bezit omtrent de staatkundige huishouding en hetgeen daarin voorvalt; en aangenomen, dat hij al met deze bekend was, zoo is het aanhoudend krediet verleenen, zoo wel door Chinezen als Mooren en Arabieren, een genoegzaam bewijs, dat deze zeer zelden het nadeelige der aangehaalde wetsbepaling gevoelen.

„Bewijst dit nu, dat de voorzieningen der hooge regering, zoo door den moeijelijk te beheerschen spekulatiegeest der Chinezen, als hun gegrond vertrouwen op de onwetenheid van den inlander, boven welke zij in redelijke vermogens verre verheven zijn, het gewenschte effekt niet hebben, zoo toont het tevens te gelijk aan, dat op plaatsen, waar zij kunnen ontbeerd worden, hunne personelijke verwijdering wenschelijk en alleen in staat is, om de uitwerking te doen geboren worden, welke een bevel der hooge overheid niet geheel heeft kunnen daarstellen.

„In de Preanger-Regentschappen was dit laatste het geval. Hun aanwezen aldaar bragt het Gouvernement ook niet het minste nut aan, daar zij niet eens in de lasten der inlandsche bevolking deelden, noch het op andere plaatsen bepaalde hoofdgeld betaalden. Daarenboven hadden zij honderden personen dagelijks tot hunne dienst noodig, zoo tot den uit- als invoer van hunne koopmanschappen, en dit bragt direkte nadeelen voor het Gouvernement te weeg, daar alle deze handen aan de koffij-kultuur onttrokken worden.

„In handelszaken oneindig meer dan de Javaan bedreven zijnde, ontnamen zij dezen den smallen handel, en met dezen de voordeelen, welke anders onder de bevolking zouden gebleven zijn, en boven dit alles was hun aanzijn gevaarlijk voor het stelsel van koffij-monopolie, aan het klandestien uitvoeren van welk produkt, hun karakter in aanmerking genomen, men hen met rede verdacht kon houden.

„Het teruggeven van het debiet der amfioen van de onderscheidene regenten nam alle deze nadeelen weg, en stelde aan de uitbreiding van het gebruik der amfioen eene natuurlijke beperking in het weinige belang, dat deze ambtenaren in de vermenigvuldiging van hare konsumptie hadden, waarvan het tegendeel hun zelfs aangenaam moest zijn, daar het hun niet onbekend is welk eenen schadelijken invloed zoowel op het phisiek als moreel gestel van hunne ondergeschikten het gebruik van dit heulsap heeft. Daarenboven moeten zij niet, zoo als de Chinezen, van deze winst bestaan;

maar hebben zij dit alleen te beschouwen als eene nevenzaak, van welke het hun alleen genoeg is het oude voorregt terug te hebben.

„Daar het grootste inkomen der regenten voortvloeit uit de door hen geleverd wordende koffij, eischt deze, door hun geheel regentschap uitgestrekte, kultuur hun aanhoudend en onmiddellijk toezigt; hunne attentie wordt dan ook daardoor van den verkoop der amfioen afgetrokken, en zij dragen het opzigt daar over om die reden altijd aan een persoon in hunne dienst op, die daarvoor eene geringe belooning krijgt, en dus mede niet zeer veel ambitie gevoelt, om met veel aanstrenging zijn produkt te veilen. Alle dagen moetende verwachten, dat zijn meester hem rekenschap van zijn debiet en het ontvangen geld afvordert, is hij niet in de gelegenheid om op krediet te verkoopen, terwijl gebrek aan gereed geld door dit laatste oorzaak is, dat vele onvermogenden worden gedwongen hunne begeerlijkheid in te toomen, en wederom tot den rang van goede ingezetenen terug te keeren.

„Nog eene zeer gewigtige reden is oorzaak, dat de regenten geene begeerte gevoelen, om het debiet van de amfioen uit te breiden, *namelijk het belang hetwelk zij bij de uitbreiding van de koffij-kultuur hebben.* Aan het eerste kunnen zij niet, dan ten kosten van het andere, voldoen. Is ieder huisgezin verpligt 1000 vruchtdragende boomen te onderhouden en het hoofd van dat gezin aan het zoogenaamde schuiven van amfioen overgegeven, dan is zijne verdienste niet genoegzaam, om aan zijne hebbelijkheid te voldoen. Hij veronachtzaamt nu zijn koffij-tuin, ziet uit naar andere en meer voordeel aanbrengende middelen om geld te bekomen en slaat zelfs ongeoorloofde niet van de hand. Hierdoor is het Gouvernement van zijn produkt en de regent van zijn inkomen van dat produkt verstoken, terwijl aanhoudende diefstallen ter zijner ooren komen, en als hoofd der politie (onder den resident) hem steeds bezig houden, om de daders op te sporen en aan de geregtigheid der wetten over te leveren.

„Deze overwegingen bragten te weeg de voordragt houdende in substantie: om de pacht van den verkoop der amfioen op de vrije landen af te schaffen, uit hoofde steeds Chinezen de aannemers waren, en het debiet van hetzelve, even als te voren plaats had, aan de respective regenten, in wier distrikten vrije landen gelegen waren, terug te geven.

„Eene gunstige dispositie had deze voordragt ten gevolge, en na verloop van twee en een half jaar, is men in de gelegenheid, om over het resultaat der aangegeven gronden te oordeelen. Wanneer men nagaat, in hoe verre het debiet van de amfioen der regenten, na het terug verkrijgen van dat der vrije landen, is vermeerderd, dan blijkt, dat in 1820, tijdens de pacht op de vrije landen nog in handen der Chinezen was, door den regent van Tjandjor wierden gedebiteerd . . . . . . 50 bollen.

en in 1821, nadat hij het debiet op de landen Soekaboemi en Tjipoetrie had teruggekregen . . . . 55 „

dus slechts 5 bollen meer dan in het vorige jaar. Deze 5 bollen moeten alzoo voor het debiet op die landen gehouden worden. Neemt men nu in

aanmerking, dat de pacht van het land Tjipoetrie voor 1820 was aangenomen voor eene som van 's maands. . . . . ƒ 638,00
of in het jaar . . . . „ 7656,00
en die van Soekaboemie in de maand. . . . . „ 224,12
of in het jaar . . . . „ 2692,24
en dus beide voor . . . . ƒ 10,348,24
dan moeten deze pachten, aangenomen dat zij op elke kist een kapitaal gewonnen hebben, ten minste hebben gedebiteerd drie kisten of 120 bollen die, à 40 Spaansche matten de bol, een inkoopprijs kosten van ƒ 10,560,00
pachtpenningen . . . . „ 10,348,24
Totaal . . . ƒ 20,908,24
opbrengsten van drie kisten amfioen met een kapitaal winst. ƒ 21,120,00
zoodat voor hen alsdan slechts een gering voordeel van ƒ 211,6 zoude hebben overgeschoten.

„Men kan dus met grond veronderstellen, dat het debiet grooter moet geweest zijn; en ofschoon ook te gelijker tijd, op grond van het groote debiet, vermoeden ontstaat, dat zij het territoir van hun pacht zijn te buiten gegaan, zoo doet dit toch niets van het *generale debiet* af, hetwelk, dat van den pachter genomen voor slechts . . . . 120 bollen
waarbij komt dat van den regent . . . . 50 „
eene hoeveelheid van . . . . 170 bollen
bedraagt. Neemt men nu bovendien in aanmerking, dat de uitgestrektheid van het land, waar de Chinesche pachters vrijheid hadden om amfioen te verkoopen, naauwlijks een vierde gedeelte van het regentschap Tjandjor uitmaakt, alsdan zal het verschil tusschen beiderlei debiet een genoegzaam bewijs zijn voor de door mij aangehaalde gronden, die voornamelijk mijne veronderstelling van het mindere belang der regenten bij den amfioen-verkoop hebben bewaarheid.

„In den jare 1822 is het debiet weder met drie bollen verminderd, daar het slechts 52 heeft bedragen. Op het vrije land Oedjongbroeng, in het regentschap Bandong, betaalden de pachters maandelijks ƒ 233,6 of in het jaar ƒ 2798,12. Om uit den verkoop van amfioen deze pacht te betalen, moet zij ten minste 40 bollen hebben gedebiteerd, gelijk mede uit de onderstaande berekening zal blijken.

„Inkoopsprijs van een kist amfioen à 40 de bol. . . . . ƒ 3520,00
pachtpenningen . . . . „ 2798,12
Totaal . . . ƒ 6318,12
de kosten van een kist amfioen met een kapitaal winst ƒ 7040 zijnde, dan heeft hij mede slechts een winst gehad van ƒ 720,18.

„Nu is, na het teruggeven van dat debiet aan den regent van Bandong, niet alleen zijn debiet niet vermeerderd, maar zelfs nog in datzelfde jaar verminderd, hetwelk hier alle vergelijkingen overbodig maakt en een bewijs oplevert, van welk een invloed, ook bij het overige gedeelte der bevolking, het gemakkelijk verkrijgen van dit heulsap op de konsumtie van hetzelve is.

In de voordragt van den baron VAN DER CAPELLEN wordt gewag ge-

maakt van de antwoorden, die de regenten gegeven hebben op de vraag, of zij genegen waren, om van het regt van amfioen te verkoopen afstand te doen. Ook die antwoorden komen ons belangrijk genoeg voor om aan de vergetelheid ontrukt te worden. Zij doen den stellers groote eer aan, want zij zijn een treffend bewijs van belangeloosheid. Gaarne gelooven wij dat de raadgevingen en persoonlijke inzigten van den heer VAN DER CAPELLEN invloed zullen gehad hebben op hunne wijze van beschouwen en handelen, maar het is dan eene proeve te meer, hoe residenten en ambtenaren, indien zij willen, op de vorming, het gedrag en de handelingen der inlandsche hoofden weldadig kunnen werken.

Wij laten thans het antwoord volgen van PRAWIRA DI REDJA, regent van Tjandjor.

TJANDJOR den 11den Augustus 1824.

Uwe missive van den 5den dezer N°. 921 heb ik wel ontvangen. Daarbij worden mijne konsideratiën gevraagd omtrent de afschaffing van de amfioenpacht. Ik heb tot dat einde de punten, in uwe missive voorkomende, aandachtig overzien en ze zeer wel begrepen, met dat gevolg, dat ik ben overtuigd geworden, dat al hetgeen daarin vervat is loutere waarheid is.

Uit dien hoofde leg ik dan ook aan U, als de vruchten van mijne overweging, bloot, dat ik niets meer wensch, dan dat de verkoop van de amfioen verboden en vernietigd werd. Niettegenstaande het tegenwoordige debiet gering is, vind ik het desniettemin altijd eene onaangename gewaarwording, te weten, dat er nog eenigen zijn, die aan het gebruik van amfioen zijn overgegeven, en ik vereenig mij geheel met de gevoelens geuit in uwe hierboven aangehaalde missive, dat uit deze verderfelijke neiging de bron van vele misdaden voortvloeit.

Uit aanmerking van het bovenstaande ben ik er dan ook geheel voor, dat deze pacht wordt ontbonden. Winst of verlies komt ten dezen aanzien bij mij in geene aanmerking. Alleen zoude ik wenschen, om, na dat de amfioen verkoop zal zijn verboden, een maandelijksch voorschot te ontvangen om mijne huishouding te bestrijden.

Ik voeg hierbij mijne groete en de betuigingen van mijnen eerbied.

(*w. g.*) PRAWIRA DI REDJA,
Regent van Tjandjor.
Voor de vertaling
(*w. g.*) C. VAN BUIJTEN.

De brief van den regent van Bandong, adipati WIRA NATA KOESOEMA, was van den volgenden inhoud:

BANDONG den 9den Augustus 1824.

Uwe missive van den 5den dezer N°. 921 heb ik wel ontvangen, en den inhoud daarvan verstaan. Gij wenscht mijne gedachte te hooren omtrent de geheele afschaffing van de amfioenpacht. Het komt mij voor, dat het allervoortreffelijkst zoude zijn, indien geen personen, welke opium gebruiken, meer gevonden wierden. Gij informeert u wijders omtrent de winst of 't verlies, 't welk de regenten hierdoor zouden lijden. Het is U best bekend, dat ik met het geld, uit den verkoop van amfioen voortspruitende, mijne kleine uitgaven bestrijde en in de behoefte van mijne familie voorzie. Deze reden wederhoudt mij echter niet, om toe te treden tot de afschaffing van den verkoop, bijaldien de bevelen van het Gouvernement deswege algemeen werken.

Ik vrees alleenlijk, dat een afschaffing van den verkoop der amfioen in de Preanger-Regentschappen alléén, en niet over het geheele eiland ongenoegzaam is, alzoo een amfioen-schuiver van hier alsnu in eene naburige residentie dit artikel zal koopen. Ik verzoek verschooning voor deze bedenking, welke ik aan Uw oordeel onderwerp, als kennende beter dan ik de streken van deze personen.

Ik voeg bij deze de betuiging van mijnen eerbied enz.

(*w. g.*) Adipati WIRA NATA KOESOEMA,
Regent van Bandong.
Voor de vertaling
(*w. g.*) C. VAN BUIJTEN.

Het antwoord van den regent van Limbangan, ADI WIDJAJA, luidde even gunstig voor de afschaffing.

SOEMEDANG, den 10den Augustus 1824.

Ik heb ontvangen en verstaan Uwe missive, handelende over de amfioen, waarvan het Gouvernement niet ongenegen zoude zijn de voordeelen op te geven, ten einde het welzijn en de zedelijkheid, zoo wel van ons en onze familie, als van den gemeenen man te bevorderen, en waarvan wij de aangename gevolgen zullen gewaar worden in het zien verminderen van boosdoeners, dieven en roovers.

Ten dezen aanzien doe ik dienen, dat, wat aanbetreft dat gedeelte der Preanger-regentschappen, hetwelk aan mijne zorg is toevertrouwd, ik van gevoelen ben, dat het een allernuttigste maatregel zoude wezen bij aldien de verkoop van opium ophield. Wat mij persoonlijk betreft, doe ik met het grootste vermaak afstand van dezelve. De berekening welke Gij mij hebt doen zien is zeer juist, en bij aldien ik een maandelijksch voorschot voor mijne dagelijksche uitgaven kan ontvangen, is mij dit evenzeer goed, als of ik in deze behoefte voorzag door de opbrengst van amfioen, welke ook indirekt voorschot was, en welk laatste de voornaamste oorzaak is, dat zoowel de vorige als tegenwoordige Regenten amfioen ten verkoop nemen, namelijk om hunne dagelijksche uitgaven te bestrijden.

Ontvang de groete, de betuigingen van eerbied en wenschen voor een aanhoudend welzijn van Uw gehoorzamen dienaar.

(*w. g.*) ADI WIDJAJA,
Regent van Limbangan.
Voor de vertaling,
(*w. g.*) C. VAN BUIJTEN.

Het antwoord van den regent van Soemedang KOESOEMA DI NATA, was in den volgenden brief aan den resident der Preanger-landen vervat.

SOEMEDANG, den 8sten Augustus 1824.

Ik heb ontvangen Uwen brief van den 5 dezer n°. 921, en den inhoud daarvan geheel begrepen en wel verstaan. Gij wenscht namelijk, dat, in het welzijn van de bevolking dezer residentie, van de regenten en hunne familiën tot de distrikts-hoofden en van deze laatsten tot den gemeenen man, als nu het schuiven van amfioen geheel wierd achtergelaten. Ik vereenig deswegens mijne wenschen geheel met die van U, en stem volkomen toe in alles wat tot dat einde dient verrigt te worden. Zelfs laat ik geheel aan U over, om de 5 bollen amfioen, welke ik voor eenige dagen heb aangevraagd, mij alsnu al dan niet toe te zenden, alzoo bij mij nog een voorraad van 3 bollen voorhanden is.

Ik doe deze vergezeld gaan van de betuigingen van mijnen eerbied, en mijne wenschen voor Uw welzijn.

De Regent van Soemedang,
(*w. g.*) KOESOEMA DI NATA.
Voor de vertaling,
(*w. g.*) C. VAN BUIJTEN.

Het voorstel van den resident baron VAN DER CAPELLEN, op deze wijze ondersteund door al de regenten der Preanger-landen, vond te Batavia in 't algemeen een gunstig onthaal. Alleen de Hoofd-direktie van Finantiën had eene bedenking. Zij juichte wel in 't algemeen de strekking van het voorstel toe, maar gaf toch in bedenking, of niet door een ander middel, dan door een dadelijk verbod, aan het oogmerk van den resident zou kunnen worden voldaan. Zij meende dat, indien de resident, die door zijnen invloed reeds zoo veel had toegebragt, om het gebruik van amfioen te doen afnemen, in deze pogingen bleef volharden, dat gebruik eindelijk ge-

heel zou ophouden. Daardoor zou een direkt verbod overbodig worden. Om die reden stelde zij het Gouvernement voor, den resident uit te noodigen, om met dezelfde loffelijke pogingen voort te gaan, tot bevordering van welke eene telkens verminderde aanvraag van amfioen tevens dienstig zou zijn.

De heer VAN DER CAPELLEN, in wiens handen dit advies der hoofddirektie van financiën werd gesteld, kon zich met dit laatste voorstel niet vereenigen, en antwoordde, in eene missive van 26 November 1824, het volgende:

„Uwe Excellenties marginale dispositie van den 23sten dezer L. V. stelt in mijne handen, ter fine van berigt, het door de hoofddirektie van financiën bij missive van 22 October no. 6 uitgebragte advies, op mijn voorstel van den 24 Augustus bevorens no. 1110, strekkende om den afstand der regenten van het regt op het debiet der amfioen aan te nemen, en den invoer daarvan in de Preanger regentschappen te verbieden.

„In voldoening aan dezen last heb ik de eer, met terugzending der in mijne handen gestelde stukken, te dienen:

„Dat de voornaamste en te gelijk de eenige drijfveer, welke mij heeft bewogen, de tusschenkomst der hooge overheid in de onderwerpelijke zaak in te roepen, juist het vooruitzigt is hetwelk ik heb, dat het gebruik van opium, zonder het verzochte interdikt, hoe gering het dan ook zij, nimmer geheel zal ophouden. Had ik met grond de hoop kunnen koesteren, dat de proef daarvan met een gelukkig gevolg zoude worden bekroond, dan zoude mijne voordragt voorzeker voor het tegenwoordige ontijdig zijn geweest, en voor den vervolge geheel onnoodig zijn geworden.

„De overtreding brengt de straffen voort. Bestaat de eerste niet dan kunnen de laatste ook in geen geval van eenige toepassing wezen. Had ik het wenschelijk vooruitzigt gehad, om het gebruik van opium geheel te zien ophouden, dan werd het verbod van dit artikel in te voeren onnoodig, alzoo niemand dwaas genoeg zoude zijn, om eene munt met onkosten van transport in eene residentie over te brengen, waar hij weet, dat zij niet gangbaar is.

„Door met aanstrenging gebruik te maken van alle middelen, welke onder mijn bereik waren, om een kwaad, dat in zijne gevolgen zeer verwoestend is, tegen te gaan, is het mij wel gelukt, om het in zoo verre meester te worden, dat, onder een gestadig en onvermoeid toezigt, geene aanmerkelijke uitbreiding het gevolg van haar gering aanwezen kan zijn, echter is de uitroeijing buiten mijne magt. De oepas is slechts van zijne bladeren en van een gedeelte van zijn stam beroofd; laat men nu den wortel in een grond, zoo vruchtbaar als die van Java, dan zal hij weder loten schieten en den geheelen omtrek vergiftigen.

„Tegen mijne voordragt zoo als zij ligt, heeft de hoofddirektie van financiën niets; zelfs adviseert dat kollegie voor aannemen. Alleenlijk is zij uit eene soort van schroomvalligheid, haren oorsprong waarschijnlijk nemende uit de vrees, om overhaast te werk te gaan, het niet eens omtrent

de exekutie van den voorgedragen maatregel. Daar deze nu de vrucht van eene meer dan driejarige ondervinding en overweging is, kan deze vrees ongegrond voorkomen. Het goede, hetwelk door het arresteren van den voorgedragen maatregel wordt daargesteld, kan nimmer te spoedig zijne werking uitoefenen, daar, in een tegenovergesteld geval, door eene verandering van het hoofd des bestuurs, of wel van deze residentie, het gunstige oogenblik, om tot het voorgestelde doel te geraken, kon voorbijgaan. De thans bijna uitgedoofde trek naar dit heulsap zou, door het nog gedurig aanwezig zijn van opium, weder kunnen ontvlammen, alzoo het wel mogelijk is, om den mensch eene hebbelijkheid, welke nog geene diepe wortelen heeft geschoten, af te nemen, doch moeijelijk om hem, nabij het voorwerp van zijne begeerte, voor de verzoekingen van zijne zinnelijkheid te bewaren.

„Is dit reeds eene waarheid ten aanzien van menschen, welke verondersteld worden in eenen hoogen graad van beschaving te deelen, hoeveel te meer zal het onderwerpelijke zijnen invloed uitoefenen op wezens, die niet gewoon zijn, hunne driften aan den geringsten band te leggen, die, wanneer zij door overtuiging van de waarheid eener zaak getroffen worden, deze voor de minste aanleiding, voor de geringste opwekking hunner zinnelijke begeerten laten onderdoen, en weder, even blind als voorheen, hunne driften den teugel vieren. Wanneer al eens wroegingen over hunne nederstorting en dierlijke zwakheid bij hen mogen opkomen, dan zien zij geen ander middel, om deze gewetensaandoeningen te stillen, dan het gebruik van eene dubbele dosis, waardoor, zooals het natuurlijk beloop van ieder terugkeer tot een misbruik is, de laatste dwaling erger dan de eerste wordt.

„Uwe Excellentie deze mijne bedenkingen tegen het tweede voorstel van de hoofddirektie mededeelende, neem ik eerbiedig de vrijheid haar voor te dragen, om, konform het eerste advies van dat kollegie, het voorstel, door mij bij missive van den 24 Augustus jl. n°. 1110 gedaan, in gunstige overweging te nemen."

Thans was het Gouvernement geheel overtuigd van het deugdelijke der voorstellen van den resident der Preanger-landen, die de zelfvoldoening had het volgende „Extrakt uit het register der handelingen en resolutiën van den Gouverneur-Generaal in Rade" te ontvangen.

Batavia, den 8den December 1824.

Gelezen:

a. eene missive van den resident der Preanger-Regentschappen van 24 Augustus jl., n°. 1110, daarbij, in een breedvoerig betoog, handelende over alle nadeelen, welke het schuiven van amfioen aan de zedelijkheid en werkzaamheid van de inlandsche bevolking toebrengt, en voorts den uitslag aanbiedende van de maatregelen, welke reeds successivelijk zijn genomen, om het gebruik van dit heulsap bij de inlanders in zijne residentie te doen verminderen; zoowel door de afschaffing van de amfioenpacht,

16*

welke bevorens steeds in handen was der Chinezen, de verwijdering van deze laatsten uit de Preanger-Regentschappen en de teruggave van het debiet der opium aan de regenten, tegen de betaling aan het Gouvernement van eene bepaalde som voor ieder kist, daargesteld bij besluit van 21 November 1820 nº. 22; als door de overeenkomst nader door den resident met genoemde regenten gemaakt, om het getal hunner amfioen-kitten te verminderen, en om die, welke in wezen bleven, op zoodanige plaatsen te bepalen, dat zij onder het onmiddellijk toezigt der policie worden gebragt; alsmede door alle zoodanige distrikts- en andere mindere hoofden, welke aan het gebruik van amfioen verslaafd waren, buiten 's Gouvernements dienst te houden.

Gevende de resident wijders te kennen, dat, hoezeer deze maatregelen, alle te zamen, veel hadden toegebragt, om het debiet van amfioen te verminderen, gelijk blijkt uit eenen door hem opgegeven staat van dit debiet, over de jaren 1820, 1821, 1822 en 1823, het verderfelijk gebruik van dit artikel echter hierdoor alleen niet geheel kon worden weggenomen; dat hij derhalve bij de regenten had onderzocht, in hoe ver zij aan het behoud van het regt om amfioen te verkoopen en aan de voordeelen, welke zij uit dien verkoop genoten, eenige waarde hechten, en met genoegen had ontwaard, dat, wel verre van op dit behoud te staan, zij steeds eene zekere hoeveelheid amfioen van het Gouvernement ter debitering in het klein kochten, veelmeer omdat zij in het denkbeeld verkeerden, dat zulks het Gouvernement welgevallig was, uithoofde der rekognitie, welke zij daarvan in 's lands kas moesten betalen, dan om daarop eenige winst te behalen; welke winst, zoo door hunne onverschilligheid als om de moeite van dit debiet, hetwelk zij in onderscheidene handen moesten toebetrouwen, te kunnen kontroleren, steeds van weinig aangelegenheid was; terwijl hun wel begrepen belang, hen eerder tot den wensch, om het gebruik van amfioen onder hunne geadministreerden te zien verminderen, deed overgaan, dan om hetzelve meerdere uitgebreidheid te zien verkrijgen;

dat bij hem resident voorts, in aanmerking nemende het geringe voordeel, hetwelk de verkoop der amfioen in zijne residentie aan den lande opbrengt, hebbende hetzelve in 't laatste jaar niet meer dan *f* 5775 bedragen, het verlangen was ontstaan, om door krachtiger maatregelen het gebruik van amfioen tegen te gaan, en hij daarop andermaal de regenten had geraadpleegd; uit wier antwoorden ten deze, door hem overgelegd, hem was gebleken, dat zij ten volle met hem over dit onderwerp instemden en zij gaarne van hun regt op het debiet der amfioen afstand willen doen, indien het Gouvernement konde besluiten, om den verkoop en den invoer van dit heulsap in de Preanger-Regentschappen geheel en al te verbieden; tot het nemen van welken maatregel, zij hem resident hadden verzocht de noodige voordragt aan het Gouvernement te doen; — stellende de resident mitsdien voor, om dezen afstand van de daarbij opgenoemde regenten aan te nemen; — en voorts den verkoop van amfioen, in de geheele uitgestrektheid der Preanger-Regentschappen, alsmede van den invoer derzelve, onder welk

voorwendsel, ook op de straffen, tegen het klandestien invoeren van dit artikel gesteld, te verbieden.

b. Eene missive van de hoofddirektie van financiën dd. 22 Oktober jl. n°. 6, daarbij dienende van konsideratiën en advies op de bovengenoemde, in hare handen gestelde, missive van den resident der Preanger-Regentschappen, gevende de hoofddirektie hoofdzakelijk te kennen, dat, daar zij in 't algemeen het rooken van amfioen, als eene aller nadeeligste gewoonte beschouwt, het naar haar oordeel goed zoude zijn, dat niet alleen voor de Preanger-Regentschappen, maar ook voor de geheele bevolking van Java, aan wier welvaart en zedelijke verbetering het Gouvernement zich evenzeer gelegen moet liggen laten, maatregelen konden worden daargesteld, om het gebruik van amfioen geheel te doen ophouden; dat echter de omstandigheden zulks voor alsnog, en tot dat een zoo aanzienlijke tak van inkomst door een ander zal kunnen worden vervangen, niet mogelijk is; dat zij ook, in aanmerking nemende de gunstige omstandigheid, waarin zich de resident geplaatst vindt, dat er geen amfioen-pacht bij hem bestaat, en dat de regenten zich gaarne de opoffering zouden willen getroosten van de voordeelen op den verkoop van amfioen hun aankomende, met genoegzame gerustheid zoude kunnen adviseren om het onderwerpelijk voorstel van den resident in te willigen.

Doch dat zij niettemin in bedenking geeft, of niet door een ander middel, dan door een dadelijk verbod van verkoop en invoer van amfioen, aan het oogmerk des residents zoude kunnen worden voldaan, en alzoo het Gouvernement buiten de noodzakelijkheid zoude kunnen blijven, om voor de Preanger-Regentschappen alleen eenen maatregel te nemen, welke toch niet algemeen kan worden ingevoerd, en dus aan die bevolking bij uitsluiting eene weldaad te bewijzen, die niet over alle de ingezetenen kan worden uitgestrekt, indien namelijk de resident, die, blijkens zijn verslag, door zijnen invloed op de regenten en door den wederkeerigen invloed van dezen op hunne respektieve geadministreerden, reeds zooveel had toegebragt om het gebruik van amfioen te doen afnemen, in deze reeds aangevoerde pogingen bleef volharden, waardoor men zoude mogen veronderstellen, dat het gebruik van amfioen jaarlijks nog meer zoude verminderen en eindelijk geheel ophouden, en waardoor alsdan het kwaad van zelf zoude verdwijnen; stellende de hoofddirektie voor, om, indien het Gouvernement zich met deze bedenking mogt vereenigen, alsdan den resident uit te noodigen, om met dezelfde loffelijke pogingen, welke door hem reeds sedert 3 jaren tot het verminderen van 't debiet van amfioen in zijne residentie met een zoo gewenscht gevolg zijn aangewend, te blijven voortgaan, tot bevordering van welke eene telkens verminderde aanvraag van amfioen tevens dienstig zoude zijn.

c. Eene nadere missive van den resident der Preanger-Regentschappen van den 26sten November jl. n°. 1569, daarbij, ter voldoening aan de marginale dispositie van den 23sten bevorens La. V, dienende van berigt, op de bedenking door de hoofddirektie van financiën in hare bovenvermelde

missive geopperd en op het daaruit voortvloeijende voorstel; gevende de resident te kennen, dat, indien hij de hoop had kunnen voeden, dat de maatregelen, door hem bereids genomen tot het weeren van het gebruik van amfioen in zijne residentie, en het volhouden in dezelve, genoegzaam zouden zijn, om dit gebruik allengs te doen verminderen en eindelijk geheel op houden, hij de tusschenkomst van het Gouvernement niet zoude hebben ingeroepen; doch dat bij hem de overtuiging bestaat van, zelfs met aanstrenging van alle de middelen, welke onder zijn bereik zijn, het kwaad niet geheel te zullen uitroeijen, vermits, zoolang de oorzaak van hetzelve ongehinderd zal bestaan, de steeds aan zijne zinnelijke begeerten verslaafde, en tot dusverre op eenen zoo geringen trap van beschaving gevorderde Javaan daardoor altijd aan de verleiding blootgesteld zal blijven, en niet dan een strikt verbod van verkoop en invoer, en de straffen op de overtreding van hetzelve gesteld, in staat zullen zijn, om hem aan de verleiding, of aan de kwade door hem reeds aangenomene hebbelijkheid, geheel te onttrekken; blijvende de resident dus als nog bij het door hem gedaan voorstel, in zijne missive van den 24sten Augustus jl. no. 1110, persisteren.

Waarop gedelibereerd en in aanmerking genomen zijnde, dat in de residentie van de Preanger-Regentschappen tot dusverre een stelsel heeft blijven bestaan, geheel verschillend van de meer liberale instellingen, welke bij de overige bevolking van Java zijn ingevoerd, doch waarin voor alsnog de bestaande omstandigheden geene verandering gedoogen.

Dat in gemelde residentie dus eene geheel andere huishouding plaats heeft, welke met die der overige residentiën op het eiland in geene vergelijking kan worden gebragt.

Dat door het afschaffen van de pacht der opium in de Preanger-Regentschappen, zoowel als door andere speciale verordeningen, voor deze residentie bereids eene uitzondering is gemaakt op de algemeene wetten en bepalingen, zoowel tot de administratie der financiën als die der policie betrekkelijk, welke voor de overige residentiën op Java verbindende zijn.

Dat alle stappen, welke door het Gouvernement kunnen worden gedaan in het belang van de afschaffing van het gebruik der amfioen, zonder al te groote opofferingen van 's lands inkomsten, als heilzaam en doelmatig moeten worden beschouwd.

Dat het geringe voordeel, hetwelk thans door den lande uit den verkoop van amfioen in de Preanger-Regentschappen wordt genoten, niet kan opwegen tegen de heilzame gevolgen, welke, uit eene geheele ophouding van het gebruik van dit schadelijk heulsap, voor de verbetering van de zedelijkheid en nijverheid van de inlandsche bevolking regtmatig verwacht mogen worden.

Is goedgevonden en verstaan:

1o. Den resident der Preanger-Regentschappen aan te schrijven, om aan de regenten van Soemedang, Bandong, Tjandjoer en Limbangan te kennen te geven, dat de door hen gedane afstand van het regt op het

debiet van amfioen in hunne onderscheidene regentschappen, door de hooge regering met genoegen is aangenomen, wordende mitsdien dit regt van nu af aan gehouden voor vervallen, met last op den resident, om ten aanzien van de amfioen, welke thans nog onder de respektive regenten aanwezig mogt zijn, eene nadere voordragt te doen.

2º. Te bepalen, dat van nu af aan en in den vervolge het aan niemand, wie het ook zij, en onder welk voorwendsel ook, zal zijn geoorloofd om eenige amfioen, hetzij geprepareerde, hetzij ongeprepareerd in de geheele uitgestrektheid van de Preanger-Regentschappen in te voeren, veelmin te debiteren, zullende degenen welke bevonden worden, strijdig met dit verbod te hebben gehandeld, zich de boeten en straffen op den hals halen, welke tegen den klandestienen invoer en verkoop van dit artikel zijn gesteld.

3º. Van deze bepaling aan het algemeen te kennis geven door de volgende:

PUBLICATIE.

Wij GODERT ALEXANDER GERARD PHILIP baron VAN DER CAPELLEN, Grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Secretaris van Staat, Gouverneur-Generaal over Nederlandsch Indië enz. enz. enz.

In Rade

Aan allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut! doen te weten:

Alzoo bij Resolutie van heden, in Rade van Indië genomen, is bepaald, dat van nu af aan niemand, wie het ook zij, en onder welk voorwendsel ook, zal zijn geoorloofd, om eenige amfioen, hetzij geprepareerde, hetzij ongeprepareerde, in de geheele uitgestrektheid van de Preanger-Regentschappen in te voeren, veelmin te debiteren; zullende degenen, welke bevonden worden strijdig met dit verbod te hebben gehandeld, zich de boeten en straffen op den hals halen, welke tegen den klandestinen invoer en verkoop van dit artikel zijn ingesteld:

Zoo is het, dat wij hebben goedgevonden en verstaan, deze bepaling te brengen ter kennis van den volke, zoo als geschiedt bij deze Onze openbare Publikatie.

En opdat niemand hiervan onwetenheid voorwende enz.

Ziedaar de geschiedenis der afschaffing van de opium-pacht en van het verbod van den invoer der amfioen in de Preanger-Regentschappen, door de mededeeling der stukken zelve, naar waarheid voorgesteld. Wij gelooven, dat er ten duidelijkste uit blijkt, dat de zucht, om den inboorlingen 't gebruik van dat verderfelijke heulsap en zijne ziel en ligchaam verwoestende gevolgen te ontnemen, de voorname, zoo niet de eenige, beweegreden is geweest, die tot dezen, nog altoos gehandhaafden, maatregel heeft geleid. De voorstelling, als of die beweegreden te zoeken is in „de vrees voor sluikhandel in koffij," mag alzoo voor onjuist en niet met de waarheid overeenkomstig worden gehouden.

Wij onthouden ons overigens van de beantwoording der vraag, in hoe verre het wenschelijk zou zijn dezen maatregel op geheel Java toe te passen. Wij erkennen, dat daartegen bedenkingen bestaan, die misschien niet zonder veel bezwaar zijn weg te nemen. Maar zeker is het, dat de tegenwerping, ingebragt tegen den heer MACKAY, die op zulk eene algemeene toepassing aandrong, en ontleend aan de plaatselijke ligging van de Preanger-Regentschappen, voor oplossing vatbaar is. De heer BAUD meende, dat

dewijl deze residentie alleen aan den zuidkant open ligt aan de zee, en dat wel „eene onherbergzame zee, waar geen inlandsch vaartuig zich waagt en waarvan de kusten bijna onbewoond zijn," dewijl zij dus als eene landprovincie kan worden beschouwd, men daarom het verbod heeft kunnen handhaven. Maar, zonder nu te onderzoeken, of *al* de overig residenties voor zulk een verbod vatbaar zijn, zal men toch wel moeten erkennen, dat *vele* in denzelfden toestand als de Preanger-landen verkeeren en ook, door aan de onherbergzame zuidkust te liggen, bijna, ja Kadoe en Buitenzorg geheel, als landprovinciën kunnen beschouwd worden.

Wij bevelen deze gewigtige kwestie aan het nadenken en het onderzoek van allen aan, die bij ondervinding belangstelling paren in den zedelijken en stoffelijken vooruitgang van den Javaan.

Het hemd met éénе mouw.

Den 24sten Februarij 1664 was de stad Amboina in rouw gedompeld. De heer SIMON COS, de landvoogd van Amboina, overleed dien dag aan de gevolgen van een val, en ofschoon ik niet weet, of dat sterfgeval diepen indruk maakte, toch durf ik beweeren, dat Amboina in rouw was gedompeld: ik bedoel den officielen rouw. Hij liet een jonge schoone weduwe na, die, gelijk van zelf spreekt, ontroostbaar was. Wel had zij slechts eenen man verloren, oud van dagen en afgeleefd; wel werd zij, door zijnen dood, de erfgename van een zeer aanzienlijk vermogen, naar men zegt ten minste vier tonnen goud; wel kon zij, na dat droevig afsterven, weder vrij over hare hand en haar hart beschikken — maar toch was zij ontroostbaar. De rouwkleederen, die hare fraaije gestalte bedekten, en die de schoonheid harer vormen en de blankheid van haar teint nog meer deden uitkomen, predikten aan iedereen, welk een zwaren slag zij gelegen had. Dat duurde een gansche maand lang, tot de heer JOHAN VAN DAM, als opvolger van COS, te Amboina kwam, om 't bestuur over deze gewigtige bezittingen der Oost-Indische kompagnie te voeren.

Naauwelijks was de nieuwe landvoogd verschenen, of hij maakte zijne opwachting bij de rijke, jonge en ontroostbare weduwe. Hij was „een lang en schraal heer en omtrent veertig jaren oud;" zoo althans luidt de beschrijving, die VALENTIJN van hem geeft. Maar, inweerwil van dit niet zeer bekoorlijk uiterlijk, schijnt hij bijzonder de kunst verstaan te hebben van weduwen, althans deze weduwe, te troosten. Immers hij wist het, volgens denzelfden geschiedschrijver, „zoo verre te brengen, dat zij zich zamen verloofden, en met elkander afspraken, dat zij vooraf naar Batavia gaan, en hij haar, zoo ras het mogelijk was, volgen zou, om haar te trouwen."

Hoe goed dit nu overlegd was, om vooreerst alle opspraak der booze tongen te Amboina te ontloopen, toch had het nog al wat in, dat eene jonge schoone weduwe zoo maar alleen eene reis naar Batavia ondernam, en daar, zonder eenig geleide, in eene haar vreemd geworden maatschappij, aan al de moeijelijkheden en gevaren van zulk eenen toestand werd prijs gegeven. Gelukkig bezat de bruidegom, de heer VAN DAM, eenen trouwen en veel vermogenden vriend in den toenmaligen Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië den heer JOAN MAATSUIKER. Was het niet natuurlijk, dat, toen hij zijne bruid naar Batavia zond, hij de bescherming van dien trouwen vriend voor haar inriep, „met verzoek van haar toch alle hulp en beleefdheid te willen bewijzen?" En hij had niet vergeefs op de edelmoedigheid van dien vriend gerekend. Naauwelijks was de jonge schoone weduwe in Indië's hoofdstad aangekomen, of de Gouverneur-Generaal, „om

overtuigende bewijzen van zijne achting voor haar en zijn vriend te geven," nam haar in zijn huis en omgaf haar met al de verblindende pracht en weelde, met al den schitterenden glans, die den opperlandvoogd van Nederlandsch-Indië vooral in die dagen kenmerken.

Het toeval wilde, dat de heer MAATSUIKER ook juist kort te voren zijne gemalin had verloren. Beiden bevonden zich dus in denzelfden verlaten toestand. Was het aan deze zamenvoeging van het lot toe te schrijven, of maakte de persoonlijkheid van haren gastheer, hoewel reeds een zestiger, zulk eenen diepen indruk op haar hart? Of was het inderdaad, gelijk VALENTIJN zoo maar plomp verloren neerschrijft," omdat zij liever met den oppergebieder van Indië, dan maar met een landvoogd van Banda of Amboina wilde trouwen?" Wij willen geene uitspraak doen, maar zeker is het, dat, toen MAATSUIKER, waarschijnlijk denkende aan de „sinspreuk" van vader CATS:

Die kooren voor een ander meet
Is dwaas indien hij zich vergeet.

de bruid, die hij voor zijnen vriend bewaarde, met liefkozingen en liefdesverklaringen te gemoet kwam, de weduwe al hare beloften van den heer VAN DAM vergat en zich, niet zeer lang na hare komst te Batavia, met den heer MAATSUIKER in den echt begaf.

„Dit geval" zegt de eerzame VALENTIJN, „leert ons nooit eene bruid, die wij zelven gaarne hadden, aan een ander, die ze nog eens vrijen kan, te vertrouwen, gedenkende aan de woorden van VIRGILIUS:

Varium et mutabile semper foemina.

Maar „dit geval" leert ons nog meer. Het leert ons „boontje komt om zijn loontje." Dezelfde VALENTIJN verzekert ons, dat de weduwe, gedurende haar huwelijk met dezen Oosterschen despoot, „al veel wonderlijke grillen van Zijn Edelheid heeft moeten uitstaan en verduwen." En hij verhaalt daarvan een voorbeeld, dat wij thans onzen lezers, grootendeels met eigen woorden en op zijnen eigenaardigen trant, zullen mededeelen.

De heer MAATSUIKER was een man, gansch niet van aard, om een geringen misslag van eene vrouw in te schikken of te verschonen; maar hij vond zijn vermaak er in, om haar dan ten toon te stellen. Alles wilde hij altijd in den haak hebben, iets dat echter voor eene enkele reize de voorzigtigste vrouw ontschieten kan.

Het gebeurde op zekeren tijd, dat zijn vronw een ganschen stapel hemden voor Zijn Edelheid had laten naaijen, onder alle welke er een was, dat, door slofheid van de naaister, maar ééne mouw had. Wanneer hij kort daarna een hemd van zijne gemalin eischte, om zich te verschoonen, eer hij naar de vergadering van den raad van Indië ging, kreeg hij juist dit hemd met ééne mouw.

Men droeg in dien tijd korte wambuizen met schootjes en met opene mouwen, waar dan het hemd luchtheids halve door heen kwam.

Zijn Edelheid nu dit hemd zoo krijgende, en dat ten eerste merkende, deed, als een wonderlijke Griek die hij was, het zóó aan en ging er mede naar de vergadering.

Verscheiden heeren, die hem met den eenen arm naakt in die zwarte mouw van 't wambuis zagen zitten, vonden dit zeldzaam; doch zwegen stil, alzoo zij met reden vast stelden, dat daar wel iets op volgen zoude.

Na 't scheiden van de vergadering, kwam hij in een groot gezelschap van vrouwen, die zijne gemalin waren komen bezoeken. Dat was de regte plaats, om zijn rol, naar zijnen zin en kregeligen aard, uit te spelen

Hij pronkte voor verscheiden van deze dames, die hij voor zeer opmerkende kende, niet weinig met dien blooten arm, zonder nog iets te zeggen, tot dat eindelijk zijne gemalin dit ook, tot hare groote verbazing, gewaar werd.

Hij had niet anders gezocht, dan zijne vrouw hier mede voor 't gansche gezelschap ten toon te stellen, dat echter geen daad was van wijsheid noch van iemand, die achting had voor zijne vrouw. Maar nog was het hem niet genoeg. Toen het spel op het hoogst was, begon hij haar niet weinig te hekelen en voor alle die vrouwen op 't scherpst te zeggen: „Schaamt gij u niet, om een man, waar geheel Indië op rust, te laten loopen, als of hij geen hemd aan zijn lijf kan krijgen, als of hij zich met een hemd met eene mouw, als de ellendigste bedelaar, behelpen moest? Laat gij u zoo weinig aan mij gelegen liggen van niet eens daarnaar te zien, of ik een hemd met een of twee mouwen zou aandoen. Niet mij maar uw eigen nalatigheid moet gij 't wijten, dat ik zoo in den raad van Indië ben verschenen en nu ook zoo hier gekomen ben, want gij hebt mij zelf het hemd gegeven."

— „Maar ik verzeker u," hernam zijne gemalin, „dat ik alle hemden, uitgenomen juist dat ééne, zelf heb nagezien. 't Had u immers maar een woord behoeven te kosten, en 't zou mij geen moeite geweest zijn een ander te krijgen. 't Was een misslag, die de beste naaister wel eens heeft."

Doch al die zoete woordekens baatten niet. Hij zei, dat zij ook dit moest hebben nagezien, en dat hij het dan op die wijze niet zou gekregen hebben.

Hoe echter de meid, die dit hemd genaaid en eene mouw er aan vergeten had, bij hare vrouwe gevaren is, geve ik maar te bedenken aan een ieder, en vooral aan eene jufvrouw, die ooit in Indië geweest is. Ik twijfel, of er in de plaats niet wel een mouw uit haar badjoe of opperkleed geraakt en in flarden geslagen is. Want het was wat te zeggen, dat de eerste vrouw van gansch Indië, en die 't zoo weinig verdiende, om eene nalatige slavin, op wie zij 't had laten aankomen, voor zoo grooten stoet van vrouwen van den eersten rang ten toon werd gesteld.

Ziedaar een staaltje van de zeden dier gulden oude tijden. En men meene niet, dat de Gouverneur-Generaal MAATSUIKER, in wiens bijzonder en huiselijk leven wij een blik wierpen, een man was van klein verstand en geringe verdiensten. Hij is een der beroemdste landvoogden van Indië

geweest. VALENTIJN getuigt van hem: „Hij is de grootste en wijste oppergebieder van Indië geweest, die de Nederlandsche Maatschappij ooit heeft gehad, gelijk er ook geen voor of na hem zoo lang als hij heeft geregeerd." Vijf en twintig jaren lang, van 1654 tot aan zijnen dood in 1678, heeft hij Indië bestuurd, en gedurende dat bestuur bereikte de Kompagnie, vooral ook door zijn beleid, het hoogste toppunt harer magt en grootheid. Maar de zeden waren toen niet anders, en 't is goed er nu en dan eens een kijkje van te nemen, vooral in dagen, waarin men ons zoo gaarne terug zou willen voeren naar de gouden eeuw der „vrome voorvaderen," alsof toen de zuivere leer der heerschende kerk de menschen zoo veel beter en heiliger maakte dan tegenwoordig.

MAATSUIKER was in de Roomsch Katholijke kerk geboren en opgevoed. VALENTIJN verhaalt het gruwelstuk, dat hij eenmaal Roomsch en nog wel een Jezuit was geweest, met een niet te miskennen, afschuw. „De heer MAATSUIKER", zegt hij, „was een looze vos, waarvan hij al verscheiden zeldzame voorbeelden gegeven heeft. Sommigen willen niet zonder grond, dat hij een Jezuit geweest is. Immers ik heb eenige bijzondere redenen, om dit te gelooven, behalve dat verscheiden van zijne zeer na bestaande bloedverwanten, waarvan eene zuster, die klop was, nog onlangs leefde, van 't Roomsche geloof zijn. Zeker heer in Indië heeft menigmaal tegen zijne huisvrouw gezegd, dat hij, nog Roomsch gezind, dezen heer MAATSUIKER en zijn broeder als Jezuiten gekend had, welke juffer mij zelf dat wederom verhaald heeft."

't Schijnt dus maar al te waar te zijn! Doch nu is het bekend, dat, om in de dienst der Kompagnie of van den staat eenige bevordering te maken, men tot de echte Gereformeerde kerk moest behooren. Men moest een regt geloovige zijn, vrij van alle kettersche gevoelens; anders kon men geene bediening bekleeden bij dat vrome ligchaam, 't welk er overigens geen bezwaar in vond, om, bij voorbeeld, de geheele bevolking der Banda eilanden, eenige duizenden sterk, totaal uit te roeijen en er eene slavenbevolking voor in de plaats te stellen. Niemand, hoe voortreffelijk een beamte hij ook mogt zijn, werd toegelaten, zelfs een MAATSUIKER niet, tenzij hij een bewijs kon toonen van zuiver in de leer te zijn. En wat deed nu de jonge MAATSUIKER, om in dienst der kompagnie vooruit te komen? Niets was gemakkelijker; hij werd Gereformeerd, althans hij hield zich zoo — en hij bragt het tot Gouverneur-Generaal. Maar toch schijnen VALENTIJN, en vele vroomen met hem, de regtzinnigheid van den opperlandvoogd niet regt vertrouwd te hebben. Wel had hij, „gelijk het uiterlijk geleek, groote achting voor de predikanten in 't algemeen, ontziende zich zelven niet, om nu en dan, hoe veel hij ook in 't wereldlijke te doen had, aan de buiten-predikanten te schrijven en hun deze en gene noodige boeken zelf te zenden en tot hun pligt en ijver aan te zetten." Dat nam echter niet weg, dat men hem nog altoos verdacht hield, een verborgen Jezuit te zijn. „Hoewel hem al de verstandigen van Indië in die tijd voor een volslagen Jezuit gehouden hebben, heeft hij dit echter ten allen tijde zoo

meesterlijk weten te ontveinzen, dat nooit iemand hem daaraf heeft kunnen overtuigen."

Gij ziet, welk een zorg men had voor het ware geloof en de regtzinnigheid der regenten. Maar gij ziet tevens, d t die regtzinnigheid niet meer was, dan een mantel, die den persoon en zijn innerlijk en huiselijk leven beschermde, maar 't niet verbeterde of heiligde. De menschen waren tóen wel orthodoxer, maar overigens niet anders dan thans. De orthodoxie, zoo zuiver gehouden, dat men zelfs den van Jezuitisme verdachten niet van afwijking der ware leer kon overtuigen, die orthodoxie verhinderde niet de geschiedenis van 't ontvrijen eener bruid aan een vriend, en van 't hemd met eene mouw.

(VALENTIJN *naverteld.*)

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Aanteekeningen betreffende eene reis door de Molukken van Z. E. den Gouverneur-Generaal Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, in de maanden September en October 1855. 's Gravenhage, MARTINUS NIJHOFF, 1856.

Zelden gebeurdt het, dat onze kostbare buitenbezittingen door den opperlandvoogd worden bezocht. Toen de heer VAN TWIST in het voorledene jaar het voornemen opvatte de Molukkos te bezoeken, was het twee eeuwen geleden sedert een Gouverneur-Generaal dien parel van onze koloniën had doorreisd, behalve den heer VAN DER CAPELLEN, in 1824. Ook voor den heer VAN TWIST bestonden al dadelijk moeijelijkheden, want onze beschikbare scheepsmagt was naar Japan gezonden. De Gouverneur-Generaal moest zich dus onthouden van zich met een vertoon van magt te omringen, maar een der stoombooten van den heer CORES DE VRIES afhuren, terwijl een der kleinere oorlogsstoomschepen hem zou vergezellen.

Het is van deze reis, dat ons hier een verhaal wordt aangeboden, in een allerbelangrijkst werkje. De schrijver behoorde tot het gevolg van den landvoogd en had toegang tot een tal officiële stukken, uit voor anderen meestal ontoegankelijke bronnen geput; zijne cijfers zijn opgemaakt uit de statistieke opgaven, die door de residenten aan den Gouverneur-Generaal werden ter hand gesteld. Hij behoeft zich waarlijk niet te verontschuldigen, dat hij tot deze uitgave heeft besloten, ondanks het meer uitvoerig werk van den verdienstelijken Dr. P. BLEEKER, waarvan wij een verslag hopen te geven, zoodra het geheel zal gepubliceerd zijn. Immers hij deelt, in deze 157 bladzijden zoo veel belangrijks mede, dat wij de lezing aan een ieder aanbevelen, die belang stelt in dat schoone, doch zoolang verwaarloosde gedeelte onzer O. I. bezittingen. Wij verwachten van de reis van den Gouverneur-Generaal en van de handelingen, die er het gevolg van zullen zijn, wezenlijk goede vruchten.

De aanteekeningen zijn verdeeld in 8 hoofdsutkken. Het eerste bevat: vertrek naar Menado, — aankomst aldaar, — eene beschrijving van kabesaran, — Hollandsche school, — leprozen gesticht, — koffijkultuur en inlandsche scholen. Ons doel is niet den Gouverneur-Generaal met den schrijver op zijne geheele reis te vergezellen; wij zullen uit sommige hoofdstukken hier en daar een punt aanstippen, ten einde onzen lezers een kort overzigt te geven. Het gevolg van den Gouverneur-Generaal bestond in den ex-Gouverneur der Molukken, den heer C. M. VISSER, die ongelukkig op dezen togt het

leven verloor in den waterval van Tondano; uit Dr. BLEEKER, officier van gezondheid der 2e klasse, de adjudanten P. L. BERING LIESBERG en Jhr. H. QUARLES VAN UFFORD, benevens Jhr. E. C. DE CASEMBROOT. Op de reis naar Menado trof men, digt onder de kust van Celebes, een Amerikaanschen walvischvaarder aan. De schrijver zegt daarvan:

„Wij ontmoetten hier, kort onder de kust van Celebes, een Amerikaanschen walvischvaarder, koers stellende om de Zuid. Het is voorzeker zeer te betreuren, dat deze tak van nijverheid in de wateren der Nederlandsche koloniën alleen door vreemdelingen wordt uitgeoefend, en dat de herhaalde pogingen van een zeer ondernemend ingezeten van Ternate, die eene Hollandsche maatschappij wenschte op te rigten, om deze vischvangst eenigzins op eene groote schaal aan te vangen, steeds mislukt zijn. Om eenige zekerheid te hebben van een goeden uitslag, moet eene dergelijke onderneming in het groot geschieden, en zou men minstens zes of acht groote schepen, van al het noodige voorzien, hiervoor benoodigd hebben. De Hollandsche kapitalisten zijn evenwel te beangst, of liever zij schijnen tegenwoordig met te weinig ondernemingsgeest bezield te zijn, om hunne gelden tot zoo iets uit te zetten. Het is voorzeker te betreuren, dat wij die schatten der zee voor onze oogen zien weghalen, zonder daardoor zelfs te worden opgewekt, om in de voordeelen daarvan te deelen."

In deze residentie trok de koffo-kultuur bijzonder de aandacht, die door het Gouvernement zeer wordt aangemoedigd en die een nieuwen tak van industrie belooft te worden. Op deze wijze spreekt de schrijver, daarover:

De koffo is een pisangplant, die echter geene eetbare vruchten oplevert, maar wier stam, even als bij andere pisangboomen, bestaat uit verscheidene op elkander liggende lagen, die zich gemakkelijk laten afschillen; de kanten dezer lagen leveren de fijnste en beste vezelstof op. In repen gesneden ter breedte van drie à vier ned. duimen en circa 6 voet lang, worden zij over één zeer eenvoudig werktuig, bestaande uit een stomp mes, hetwelk door middel van een gewigt tegen een hard stuk hout drukt, doorgehaald, waardoor het sap en de zachtere deelen zich van de vezels loslaten en men de fijne, witte draden in handen houdt, welke, na een korten tijd in de zon gedroogd te zijn, zonder eenige verdere bewerking ter verzending geschikt zijn, en onder den naam van Manilla-hennep in den handel worden gebragt. De aanplant der boomen kost zeer weinig moeite; zij vermenigvuldigen zich zelven, en zijn, na een jaar of daaromtrent oud te zijn, ter omkapping gereed. Elk inlander zou dus zeer gemakkelijk op zijn erf een paar honderd dezer boomen kunnen planten, en in de ledige oogenblikken met de leden van zijn gezin spoedig een goeden voorraad dezer vezelstof kunnen voortbrengen en met winst van de hand zetten. Naarmate van de gesteldheid van den bodem, kunnen 80 à 120 koffoboomen één pikol (125 Amts. pd.) dezer vezelstof opleveren, welke eene waarde heeft van ƒ20. Zoowel voor linnen stoffen als voor touwwerk is deze vezelstof uitmuntend geschikt. Om evenwel een aanplant in het groot te beginnen, zou men werktuigen moeten hebben, waarmede men spoediger kon werken. De Manillarezen drijven dezen tak van nijverheid op vrij grooten schaal, doch houden de werktuigen, die zij daartoe bezigen, zeer geheim. Er bestaat evenwel groote waarschijnlijkheid, dat men er binnen kort in slagen zal, opgaven te erlangen van de wijze, hoe de koffo te Manilla verkregen wordt, en van de werktuigen, bij de bewerking gebezigd.

De koffo-kultuur geschiedt op last en onder de leiding van het bestuur, doch tot uitsluitend voordeel van de planters, en het lijdt geen twijfel of deze kultuur kan in vervolg van tijd zeer winstgevend voor de bevolking worden. In den loop van dit jaar hebben de aanplantingen eene belangrijke uitbreiding ondergaan, en daar verscheidene daarvan reeds volwassen zijn, zoo bestaat er vooruitzigt, dat nog in den loop van dit jaar eene aanzienlijke hoeveelheid zal kunnen bereid worden.

Overal bezocht men de scholen, die in de Molukken zijn verspreid. In de Minahassa alleen zijn 12 gouvernements-, 24 negeri- en 88 genootschapsscholen. Het aantal ingeschrevene kinderen bedraagt 10,536, waarvan ongeveer de helft opkomt. Mag men zich verheugen over de aanvankelijke vorderingen, die beschaving en opvoeding in die streken maken, de behoeften en de leerlust zijn oneindig grooter, dan de middelen, die het Gouvernement ter beschikking stelt. Het gebrek aan goede onderwijzers doet zich allerwege gevoelen; maar wie zou zich met de allergewigtigste taak willen belasten, om de zaden van kennis, zedekunde en beschaving, in die streken te strooijen, wanneer dit geenerlei middel van bestaan oplevert? Over het algemeen worden de schoolmeesters slecht bezoldigd, waardoor het wel eens moeite kost geschikte personen daarvoor te vinden. Men kan echter ook niet bijzonder veel verwachten van een schoolmeester, — zegt de schrijver, sprekende over het onderwijs op Banda, — wiens traktement niet meer bedraagt dan *f* 8 's maands, gelijk staande met de bezoldiging, die men te Batavia aan zijne minste bedienden geeft, en voor welke geringe remuneratie de schoolmeester, wiens kennis waarschijnlijk niet verder reikt, dan tot lezen, schrijven en de vier hoofdregelen der cijferkunst, zich nog de verpligting oplegt om in een kompleet zwart pak te verschijnen. De schrijver konstateert evenwel overal, dat de vorderingen van het opkomend geslacht belangrijk zijn. Wat is er niet te hopen voor de ontwikkeling van Indië, onder een bestuur, dat met krachtige hand de materiële en intellektuële ontwikkeling tevens zou willen bevorderen!

Het 2de hoofdstuk bevat eene algemeene omschrijving der residentie Menado, als: bevôlking, militaire magt, justitie, takken van nijverheid, handel en scheepvaart, belastingen, landbouw, veeteelt, liefdadige gestichten en godsdienst. Men vorme zich nu een denkbeeld van de werking van onze regering, wanneer men ziet, dat de belastingen bestaan in de verpligte kultures, hoofdelijke belasting, verpligte goudlevering en andere mindere opbrengsten van verschillenden aard, benevens verpachte middelen, en dat deze laatsten jaarlijks gemiddeld 15,000 gulden opbrengen aan: een nietig hoofdgeld der Chinezen, verkoop van arak, rhum en tjoe, belasting op de bazars en warongs, po- en topospelen, pandjeshuizen en amfioen. Onder deze middelen, die wij bijna allen onzedelijk en verderfelijk noemen, brengt de onzalige opium wel het meest op. Het saldo, telken jare op deze wijze verkregen, kan geen heil aan Nederland aanbrengen. Allerbelangrijkst zijn de mededeelingen omtrent den landbouw. Op elke bladzijde vindt men statistieke opgaven, die zeer merkwaardig zijn.

Het derde hoofdstuk bevat eene reis door de Minahassa. Hetgeen de schrijver omtrent de werking van de zendelingen onder de Alfoeren zegt, bewijst de heilzame resultaten van de pogingen der verkondigers van het evangelie. Men heeft zoo veel geschreven en gesproken tegen de verspreiding van het christendom onder de volkeren van den Indischen Archipel, dat wij de verzoeking niet kunnen weêrstaan eenige regelen af te schrijven.

„De zendelingen, altijd even aktief in de waarneming hunner pligten,

houden des Zondags in verscheidene negeriën godsdienstoefeningen, zoodat zij, na in eene negeri gepreêkt te hebben, onmiddellijk daarop te paard stijgen en naar een andere rijden, die dikwijls op verscheidene palen afstand gelegen is, om dan ook daar weder het evangelie te verkondigen.

„Bij de bevolking staan de zendelingen in zeer hooge achting; men stelt het grootste vertrouwen in hen, en door den grooten invloed, welken deze leeraars onder de Alfoeren hebben weten te verkrijgen, zijn zij het bestuur bijzonder behulpzaam om de orde te handhaven of misdaden voor te komen, waarvan hier dan ook zelden gehoord wordt. Het is ook geenszins het streven der zendelingen, om, *quand même*, zoo veel mogelijk Alfoeren te doopen en tot lidmaten aan te nemen; het tegendeel van dien heeft plaats. Zij moeten eerst gedurende eenigen tijd in de hoofdwaarheden der godsdienst onderwijs ontvangen, en minstens gedurende een jaar tijds onbesproken van gedrag zijn geweest, zoo dat zij het als eene eer en onderscheiding moeten aanmerken als zij tot lidmaten worden aangenomen. Zijn zij in eenig opzigt onwillig geweest of hebben zij zich ongepast tegen hunne hoofden gedragen, dan worden zij niet toegelaten, en moeten dan nog een proeftijd doorstaan, omdat de gehoorzaamheid en onderwerping aan de bevelen hunner meerderen een eerste pligt is, terwijl hun wordt voorgehouden dat, wanneer zij hierin nalatig zijn geweest, zij nog veel minder in staat worden geacht gehoorzaam te zijn aan de voorschriften van het Opperwezen. Zulk eene leer is voorzeker wel geschikt om een goeden geest onder de bevolking te brengen; de heilzame gevolgen daarvan blijken dan ook allerwege. De menschen gevoelen zich gelukkig, zijn arbeidzaam en men kan duidelijk zien dat het hun goed gaat. Hunne woningen zijn in goeden staat en zindelijk; de tuinen en erven goed onderhouden, de Gouvernements-koffijtuinen in den besten toestand, en wanneer de bevolking slechts wat meerder in aantal was, zou de opbrengst dezer residentie kunnen wedijveren met die van andere residentiën op Java. De grond toch schijnt bijzonder vruchtbaar te zijn en voor verschillende kultures uitermate geschikt."

Scherp steekt daarbij af, hetgeen een ander reiziger gezegd heeft, wiens werk door het *Koninklijk Instituut te Delft* is uitgegeven en waartegen de schrijver het volgende protest aanteekent:

„Hoezeer de morele invloed, welken de zendelingen op deze menschen uitoefenen, zeer groot is, en het bij hen, *tout comme chez nous*, wel eens het geval zal zijn, dat zij kerkwaarts gaan meer uit pligtgevoel en voor het oog hunner medemenschen, dan uit wezenlijke behoefte om een woord van opwekking te hooren, zoo is toch de uitdrukking voorzeker te scherp, om niet te zeggen geheel buiten de waarheid, wat een reiziger daarvan zegt, die in 1850 deze streken bezocht: „dat zij door hunne onverschilligheid en traagheid onvatbaar zijn voor alle zedelijke verbetering." Misschien kon dit in 1850 het geval wezen, hoewel ik daaraan twijfel. De schrijver van het bedoelde werk, die zijne reis-ontmoetingen door het Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië liet uitge-

ven, houde het mij echter ten goede, dat ik van oordeel ben, dat hij, òf slecht ingelicht, òf geene gelegenheid heeft gehad om een juist oordeel te kunnen vellen over de menschen, waaronder hij slechts zoo kort vertoefde. Ook begrijp ik volstrekt niet het nut van de aardigheid, om aan het publiek te vertellen, dat bij de avondbijeenkomsten in de partikuliere huizen, dikwijls zaken gebeuren geheel strijdig met de leer die hun verkondigd wordt, en waarvan de gevolgen aan den pandita (leeraar) eerst bekend worden, zoodra zij zich op eene natuurlijke wijze openbaren. Die aantijging is voorzeker niet zeer kiesch, en het zou den schrijver veel moeite kosten om deze anekdote met bewijzen te staven. Indien toch wij, die in een beschaafd Christenland zijn geboren en opgevoed, nog dikwijls zoo slecht de voorschriften nakomen die ons de godsdienst geeft, zijn wij dan wel geregtigd, den eersten steen te werpen op eene bevolking, die nog gedeeltelijk in haren natuurstaat leeft, en waar voorzeker tegen dat gebod minder gezondigd wordt dan bij ons, zoogenaamde beschaafde Christenen?"

Het vierde hoofdstuk spreekt over Ternate en het verblijf aldaar. Bij de uiteenzetting van de politieke verhouding van deze residentie deelt de schrijver ons mede, dat in het jaar 1854 de nuttigheid is overwogen, om op de kust van Nieuw-Guinea eene nederzetting te hebben en een geregeld bestuur in te voeren, hetgeen in elk opzigt wenschelijk en noodzakelijk is, zoo om den staat van onderdrukking waarin de Papoes zich bevinden, als ook voor de bescherming van handelaren van elders. De kosten werden op 34.000 gulden begroot, maar het plan stuitte af op ... de onbekendheid, na 3 eeuwen van het Nederlandsch gezag, van een gedeelte zijner bezittingen, zoo dat eene kommissie van deskundigen daarover een onderzoek zal moeten instellen. De schrijver zegt in het algemeen van Ternate, dat deze residentie in de rij der Nederlandsch-Indische bezittingen, vooral door hare ligging, eene niet onbelangrijke plaats bekleedt. Het grootste gedeelte dier uitgestrekte residentie is echter onbekend en nooit of zelden door Europesche ambtenaren bezocht. Men kan een ander staaltje van het tegenwoordig regerings-stelsel vinden in het volgende, dat omtrent de Oby-eilanden wordt gezegd.

De Oby-eilanden werden, na lang de aandacht niet getrokken te hebben, in 1850 door een ambtenaar van Ternate bezocht, en in 't begin van 1855 vond de resident gelegenheid het eiland Oby-Major te bezoeken, en kreeg daardoor kennis van de rijkdommen van dat land, voornamelijk bestaande in muskaatnoten, die aldaar in overvloed worden gevonden, zoo mede tripang, schildpad en paarlen. Een ondernemend ingezeten van Ternate, de heer Duijvenbode, meldde zich daarop dadelijk aan om die nog geheel onbewoonde eilanden met eigen middelen tot algemeen voordeel te doen exploiteren. Eene beschikking deswege is nog niet genomen. Op Oby-Major worden nog overblijfselen gevonden van de sterkten der voormalige Oost-Indische Kompagnie, waarvoor de aldaar aankomende zwervelingen grooten eerbied koesteren.

De amfioenpacht in Ternate bedraagt ook 8 à 10.000 gulden 's jaars, terwijl de ontvangsten in 1854 op 184.000 gulden werden geraamd. De achteruitgang van het onderwijs op de Gouvernements lagere school wordt ook hier weder veroorzaakt door de ongeschiktheid van den onderwijzer, maar

de Ternatanen brengen, ondanks hunne armoede, toch jaarlijks vrijwillig eene som geld bijeen om alle scholieren van kleederen en boeken te voorzien.

Batjan, dat zoo rijk is aan delfstoffen, werd vervolgens bezocht. De goudwassching aldaar levert niet veel op door de oneerlijkheid der Chinezen, die zich daarmede voor het Gouvernement bezig houden. De Kajelibaai staat onder opzigt van den heer DE FRETES, als civiel gezaghebber. Hij is een inlandsch kind, zegt schrijver, en gevoelt zich hier als koning, doch met dat al neemt hij zijne funktiën als ambtenaar zeer goed waar, en behartigt zooveel mogelijk de belangen der bevolking, welke op circa 10.000 zielen wordt geschat, waaronder 7.000 Alfoeren. De kinderziekte heerschte hier in vrij hevige mate sedert eenige maanden, en de bevolking *was geheel verstoken van geneeskundige hulp*, zelfs zonder een enkelen vaccinateur. Geen wonder, dat de bevolking een paar jaar geleden bij het uitbreken van dezelfde ziekte, in de bosschen vlugtte en de ongelukkige lijders aan hun lot overliet. Gewoonlijk komen hier eenige Engelsche en Amerikaansche walvischvaarders, die er de uitmuntende en nog zoo weinig bekende kajoepoetie olie komen halen, welke een der weinige middelen van bestaan oplevert.

Het zesde hoofdstuk handelt over Amboina en is niet minder belangrijk dan de vorigen. Geen wonder, dat ook deze residentie verarmd is en nog slechts weinige sporen vertoont van de magt en den bloei, die zij bij de komst der Nederlanders bezat. Wil men een der resultaten van het monopoliestelsel zien, dan ga men den volgenden treurigen staat na van de opbrengst der kruidnagelen aldaar:

Van	1675	tot	1699	werd	geleverd	18,770,355	Amst.	pond.
"	1700	"	1724	"	"	18,398,953	"	"
"	1725	"	1749	"	"	10,295,578	"	"
"	1750	"	1774	"	"	17,788,950	"	"
"	1775	"	1799	"	"	15,590,260	"	"
"	1800	"	1824	"	"	8,774,188	"	"
"	1825	"	1849	"	"	8,690,006	"	"
"	1850	"	1854	"	"	1,725,746	"	"

Wij behoeven hier niets bij te voegen.

De onzalige amfioenpacht brengt ook weder hier 15,840.00 gulden op.

En moeten nu de Molukken niet kwijnen, wanneer zij nog bovendien door groote rampen worden getroffen? Maar er is meer. De *heerendiensten* zijn hier tot eene ontzaggelijke hoogte opgevoerd. Zij bestaan in beloonde en onbeloonde, en de schrijver, die uit zoovele officiële bronnen heeft geput, zegt: "Zonder eene bepaalde opgave daaromtrent te kunnen "doen, kan men aannemen dat een inlander 's jaars 2 *maanden diensten "moet presteren zonder belooning*, 4 maanden met belooning en 6 maanden "geheel vrij is." Verwondert gij u nu nog over de armoede van eene bevolking, die de rijkste en weligste gedeelten van den aardbol bewoont. De schrijver beschrijft de bevolking als zonder behoeften en ook daardoor zonder genoegzamen prikkel om zich te beijveren fortuin te maken. Wij gelooven, dat meerdere welvaart meerdere behoeften doet kennen, en dat de

gedwongen matigheid van de bewoners der Molukken het gevolg is van hunnen tegenwoordigen toestand.

Het instituut van den heer ROSKOTT en eene schelpenverzameling van den heer HOEDT worden zeer geroemd. Omtrent de laatsten zegt de schrijver:

„De heer HOEDT, Amboinees *pur sang*, mag wel als een bewijs worden genoemd, dat er gunstige uitzonderingen zijn op het algemeen verspreid gevoelen, dat de bewoners van dit eiland over het algemeen dom en lui zijn. Nimmer toch verliet hij dit eiland, en door eigen studie en een onbegrensden ijver verzamelde hij vele kundigheden, waardoor hij een uitstekend ambtenaar voor het Gouvernement werd. In het bezit van eenig fortuin zijnde, is hij voornemens dit grootendeels te besteden aan eene reis, welke hij voornemens is door Europa te gaan doen, ten einde zich met eigen oogen bekend te maken met de wonderen, die men tegenwoordig door de toepassing van den stoom, de electriciteit enz., ten uitvoer brengt. Hij is vervuld met een onweêrstaanbaren lust, om die uitvindingen in oogenschouw te gaan nemen, en zijne kennis met verscheiden zaken te verrijken, waarvan hij tot nu toe uit de boeken zich slechts eene flaauwe voorstelling heeft kunnen maken. Een verlof voor twee jaren is tot dat einde door hem reeds aangevraagd en verkregen. Daar die verdienstelijke ambtenaar geheel en al bekend is met alles wat op Amboina betrekking heeft, zal hij, gedurende dien tijd, daar zeer worden gemist."

Het 7de hoofdstuk is gewijd aan Banda en aan het bezoek op eenige andere eilanden, terwijl het 8ste het verblijf in die residentie en de terugreis omvat. Wij laten den schrijver spreken:

„Reeds de voorloopige blik, dien wij op Banda geslagen hadden, was „voldoende om de poëtische gewaarwordingen, die ons bij het binnenstoo„men van het Lonthoir gat vervulden, geheel te doen verdwijnen. Op dit „kleine traject toch, waartoe wij geen tien minuten besteed hadden, zagen „wij reeds overal de sporen van vernieling, verwoesting en achteruitgang; en „ofschoon het reeds meer dan drie jaren geleden was, dat die allerhevigste „zee- en aardbeving hier plaats greep, zoo waren de puinhoopen en over„blijfselen der ingestorte huizen nog niet geheel opgeruimd, veel minder „nog door nieuwe huizen vervangen. Het lijdt geen twijfel, dat dit een „pijnlijken indruk moest te weeg brengen, en wij een diep medelijden ge„voelden met het ongelukkige lot dier bewoners. Door de steeds vermin„derende bevolking, doet de behoefte zich ook niet gevoelen, om alle „huizen, die toen en ook reeds vroeger verwoest werden — gesteld dat „men de middelen daartoe had, — weder zoo spoedig op te bouwen. „Zij liggen daar als droevige bewijsstukken van vroegere meerdere wel„vaart. En ik vraag het, wanneer men dat alles met een beklemd hart „aanschouwt, moet men dan als Nederlander niet eene onaangename ge„waarwording gevoelen bij de gedachte, dat het moederland, hetwelk zoo„vele duizenden — wat zeg ik, zoovele millioenen — van deze koloniën trekt, „waardoor zooveel rijkdom en vooruitgang allerwege in Holland verspreid „wordt, zoo luttel weinig tot leeniging dier schrikkelijke rampen heeft bijge-

„dragen? Schoon het mij moeite kost, zoo wil ik echter liever aannemen, dat „men omtrent de hoegrootheid dier verliezen niet goed is onderrigt geworden, „dat men zich in de verte geen denkbeeld heeft kunnen vormen van de ware „gesteldheid der plaats, na die vreeselijke katastrophe, en van de allertreurigste positie dier ongelukkige bewoners. Of wel, moet ik het toeschrijven „aan de onbegrijpelijk weinige bekendheid, die men in Holland dikwijls „onder het meest beschaafde gedeelte der maatschappij aantreft, omtrent „onze Aziatische bezittingen, zoodat, toen men van deze verwoesting hoorde „melding maden, men in de meening verkeerde dat Banda een klein vergeten eilandje was, hoogstens door eenige weinige half wilde inlanders „bewoond, van wie men wel eens gehoord had, dat zij in korte dagen, „ja dikwijls in één dag tijds, een hutje van bamboe opslaan, waarin zij „zich even gelukkig, ja dikwijls nog veel gelukkiger gevoelen dan een „rijke Nabob in zijn paleis. Om het even, hetzij ongevoeligheid, en daaruit ontsprotene weinige mededeelzaamheid, hetzij eene schromelijke onbekendheid met de plaats waar het onheil voorviel, het feit is dáár en treft „dubbel, wanneer men met eigen oogen ziet, dat zóóveel verlies, dat zóó „vele rampen, zoo tuttel sympathie in het moederland hebben kunnen te „weeg brengen. De diep gevoelde deelneming en daaruit ontsprotene buitengemeene mededeelzaamheid, die men hier allerwege heeft betoond bij „het vernemen van den watersnood in Nederland, steekt hier zeer bij af. „Niet alleen de Nederlanders hier in Indië en de daarmede gelijkgestelden „— menschen die hoegenaamd geene betrekking op ons vaderland hebben — „maar ook Inlanders zonderden van het hunne af, om de rampen, in „Nederland geleden, zoo veel mogelijk te helpen lenigen. Doch..... laat ik „liever die minder aangename bespiegelingen, of beter gezegd, die hoogst „betreurenswaardige realiteit, voor eene wijle op zijde zetten, en het geregeld verhaal voortzetten van ons verblijf in die ver verwijderde oorden."

De Perkeniers verkeeren allen in min of meer armoedige omstandigheden, door de geringe betaling, die zij voor de gedwongene leverantiën verkrijgen. Hier dus is het monopolie-stelsel de regtstreeksche oorzaak van armoede, en wanneer het van zulk eene zijde wordt gezegd, dan zal het wel geen tegenspraak lijden.

Wij zouden gaarne bij honderde bijzonderheden hebben stilgestaan, die in dit werkje worden medegedeeld, hoe klein het bestek ook wezen moge. Wanneer wij het hooge gewigt van vele statistieke opgaven, de boeijende voordragt en de afwisselende wijze van mededeeling nagaan, dan moeten wij ons leedwezen betuigen, dat onze ruimte niet toelaat nog menigen volzin mede te deelen. Wij kunnen dan ook niets anders doen, dan allen, die belang stellen in onze schoone overzeesche bezittingen, aan te raden dit boekje ter hand te nemen. Zij zullen gewis met ons, bij het ter zijde leggen, het voornemen opvatten het nog menigmaal open te slaan. Letter en druk laten niets te wenschen over en doen den uitgever eere aan. Mogt de hoop door den schrijver, op de laatste bladzijde in het verschiet aangetoond, verwezenlijkt worden, dan zal de reis van den heer DUYMAER

VAN TWIST eene der merkwaardige daden van dien landvoogd zijn geweest en dan zal een onzer vurigste wenschen vervuld worden. Eene betere toekomst zal de Molukken wachten, wanneer de volgende woorden van den schrijver bewaarheid worden:

„Het hoogst belangrijke uitstapje naar de Molukken was dus nu afge- „loopen. De tijd zal moeten leeren welke gunstige resultaten deze inspek- „tie-reis van den Gouverneur-Generaal op die verwijderde, en in verschei- „dene opzigten zoo stiefmoederlijk bedeelde, gewesten zal te weeg brengen. „De menigvuldige konferentiën die op iedere plaats werden gehouden, zul- „len voorzeker het meeste hebben toegebragt om den opper-landvoogd met „de ware gesteldheid dier gewesten bekend te maken, en met de verbete- „ringen en veranderingen, die aldaar het doelmatigst zullen kunnen worden „ingevoerd. Ongetwijfeld is er in de laatste jaren veel gedaan om de be- „zittingen, buiten Java gelegen, in voorspoed en bloei te doen toenemen. „Een ruim veld ter bearbeiding is echter nog overgebleven, en bijna meer „nog dan het hoofdbestuur zelf, kunnen de plaatselijke autoriteiten er toe „medewerken, om die rijke eilanden tot bloeijende gewesten te maken. Wel „staat de over het algemeen geringe bevolking den spoedigen vooruitgang „voorzeker zeer in den weg, maar ook hieraan kunnen de meest doelmatig „genomen plaatselijke bepalingen veel te gemoet komen.

„Het maakt voorzeker een treurigen indruk, dat men overal in deze „oorden, de Minahassa alleen uitgezonderd, die in haar geheel een jeug- „dig en uiterst welvarend aanzien heeft, de overblijfselen bespeurt van „vroegere rijkdom en grootheid; terwijl de bevolkings-staten bovendien „steeds eene vermindering aangegeven, en men over het algemeen de inwo- „ners hoort klagen. Wat mag de oorzaak hiervan wel wezen? Moet „men het misschien toeschrijven aan eene minder gelukkige keuze van „ambtenaren welke hierheen gezonden worden, of wel moet men de oor- „zaken van achteruitgang aan iets anders wijten? Ik erken volgaarne, „mij in het allerminst niet geregtigd te gevoelen om hieromtrent een be- „slissend oordeel te vellen; ik zou mij op een terrein begeven, dat mij „geheel onbekend is en gissingen maken of tot resultaten komen, die de „meeste waarschijnlijkheid met zich zouden wegdragen, dat zij geheel be- „zijden de waarheid zijn. Het zijn dan ook niet anders dan persoonlijke „indrukken, door mij op deze reis ondervonden, die door mij zijn opge- „teekend, indrukken die bij een ander welligt geheel verschillend zullen „geweest zijn, en die dikwijls geheel afhankelijk zijn van de individualiteit „van den persoon die er door wordt aangedaan. Hoe het zij, in één „punt zal er bij een ieder voorzeker de grootste overeenstemming bestaan, „namelijk, dat eene reis van den opperlandvoogd, in die ver afgelegen ge- „deelten dezer koloniën, ongetwijfeld den besten invloed op hare ontwikke- „ling kan hebben, daar het hoofd des bestuurs dikwijls met een enkelen „blik beter kan nagaan wat tot heil en verbetering dier gewesten kan ge- „daan worden, dan hem welligt zoude blijken uit uitvoerige rapporten en „voorstellen dienaangaande."

Ziedaar de hoop opgewekt, dat wij van de reis van den heer DUYMAER VAN TWIST nog andere resultaten zullen zien dan dit wel geschreven boekje. De baron VAN DER CAPELLEN heeft, gedurende zijn verblijf in de Molukken, groote weldaden aan de ongelukkige bewoners dezer schoone eilanden bewezen. Hij wilde meer doen; 't is den lezer van dit Tijdschrift uit zijne op dien togt gehouden aanteekeningen, welke wij onlangs mededeelden, duidelijk gebleken. Maar hij ondervond tegenwerking bij het opperbestuur in het moederland. Van daar dat hij in zijn arbeid halverwege is blijven staan; van daar dat het gehate en verderfelijke monopolie tot den huidigen dag nog elke ontwikkeling belemmert en de heerediensten de bevolking ontzenuwen en bederven. Moge de heer DUYMAER VAN TWIST, ofschoon reeds als Gouverneur-Generaal afgetreden, eerlang, in 't vaderland teruggekeerd, met ons de handen in een slaan, om voor de Molukkos te verwerven, 't geen voor hunnen bloei en welvaart eene eerste voorwaarde is.

Varia.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft, in haar adres van antwoord op de jongste troonrede, op eene niet dubbelzinnige wijze, hare teleurstelling te kennen te geven over 't berigt des Konings, in deze woorden vervat:

Hoezeer het vrije handelsverkeer met het rijk van Japan nog niet is verkregen, blijft nogtans het streven daarheen gerigt. Inmiddels heeft eene voorloopige overeenkomst onze oude betrekkingen met dat rijk bevestigd, het verkeer onzer landgenooten aldaar vrijer gemaakt, en eene meer gepaste verhouding met dien staat bevorderd.

De Tweede Kamer heeft op deze zinsneden het volgend merkwaardig en veel beteekenend antwoord gegeven.

Wij hadden gewenscht, dat de pogingen van Uwer Majesteits regering reeds nu tot een vrij handelsverkeer met het rijk van Japan mogten hebben geleid, en vernemen met genoegen, dat de hoop niet is vervlogen, om daartoe te geraken.

Wordt de teleurstelling, in deze woorden uitgedrukt, niet gewettigd, door al hetgeen er in de laatste jaren is gebeurd? Onophoudelijk hoorde men van buitengewone zendingen naar Japan, die door de regering werden afgevaardigd. Twee adjudanten des Konings vertrokken derwaarts, om een kostbaar geschenk, het portret van Z. M., voor den Keizer naar Decima over te brengen. Tonnen schats werden besteed, om den pachter van den kambang-handel den nog overblijvenden pachttijd af te koopen. De minister van koloniën wijdde, bij meer dan eene gelegenheid, in 's lands vergaderzaal, met zelfvoldoening, breedsprakig uit over de groote voorregten en voordeelen, die, door de bemoeijingen der regering, van den Keizer van Japan voor Nederland reeds waren verkregen en nog verkregen zouden worden. Hij duidde het hun, die twijfelden aan de uitkomst, zeer ten kwade, dat zij durfden veronderstellen, dat voor Nederland weinig meer bedongen zou worden, dan 't geen Amerika en Engeland reeds bezaten. Groot was dus de verwachting, die men had opgemerkt — tot al die luchtkasteelen in rook verdwijnen, nu de troonrede, als de uitkomst van al deze gerugt makende vertooningen, mededeelt: „dat het vrije handelsverkeer met het rijk van Japan *niet* is verkregen."

Wij vrlanegen zeer naar eene nadere uiteenzetting van 't geen wij dan eigenlijk verkregen hebben. De troonrede is daarover zeer mijsterieus. „Inmiddels" zegt zij „heeft eene voorloopige overeenkomst onze oude betrekkingen met Japan bevestigd, het verkeer onzer landgenooten aldaar vrijer gemaakt, en eene meer gepaste verhouding met dien staat bevorderd."

Als de Minister van Koloniën de goedheid mogt willen hebben op te geven, waarin dat „vrijer verkeer" en die meer „gepaste verhouding" bestaan, dan hopen wij, dat hij daarbij tevens eene opgave gelieve te voegen van al het geen het verkrijgen dezer resultaten aan de Nederlandsche schatkist heeft gekost. Daartoe zal dan ook behooren een geheel stoomschip *de Soembing*, op een oogenblik weggegeven, toen er voor de dienst in Indië groote behoefte aan was, zoo zelfs, dat de Gouverneur-Generaal verpligt was, zich met een partikulier schip voor zijne reis naar de Molukkos te behelpen, en zonder eenig magtsvertoon dit gedeelte van den Archipel te bezoeken.

Wij maken geene de minste zwarigheid, om te voldoen aan het verzoek van den heer A. W. A. SCHOLTE, door de plaatsing van zijnen, hieronder volgenden, brief.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

Sedert eenigen tijd was het mij bekend, dat ik verdacht werd, de schrijver te zijn van eenige artikelen in uw Tijdschrift voorkomende, en op Sumatrasche zaken betrekking hebbende. Zoo lang het echter bij verdenking bleef, meende ik, dat het ten eenenmale ongepast zoude zijn, hier tegen te protesteren; maar thans moet ik die lijdelijke stelling verlaten, aangezien ik bepaaldelijk ben verschuldigd geworden van het artikel *„Hoe 't er op Sumatra's Westkust uitziet"* (*Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* April 1856) te hebben geplaatst, of ten minste tot zijne plaatsing te hebben medegewerkt.

Die beschuldiging steunde voornamelijk op de twee volgende gronden:

1°. Zouden er in het aangehaalde artikel feiten en uitdrukkingen voorkomen, welke in mijne tegenwoordigheid waren verhaald en gebezigd, en

2°. Had men van het postkantoor te Padang Pandjang (residentie Padangsche bovenlanden) inlichtingen verkregen, waaruit zou zijn gebleken, dat door mij brieven waren verzonden aan uw adres.

In weerwil echter dat de schijn, ten gevolge van het hierboven medegedeelde, zoo zeer tegen mij is, kan ik met een gerust geweten de verklaring afleggen: *„dat geen der artikelen, waarop ik zoo even doelde, en speciaal die, welke opgenomen werden in de* 16de, 17de *en* 18de *jaargangen van uw Tijdschrift, door mij is geplaatst, en dat ik ze ook niet door tusschenkomst van anderen heb doen plaatsen."*

Dat is u, mijnheer de Redakteur, even goed bekend als mij, en ik twijfel dan ook niet, of mijne verklaring zal door u met de meeste bedeidwilligheid bevestigd worden, en wel door de letterlijke opname van dezen brief in het eerst uitkomend nommer van uw Tijdschrift.

Ik wil hierbij gaarne de verklaring afleggen, dat ik mij in geenen deele kan vereenigen met de wijze, waarop sommige feiten in het geïncrimineerde artikel zijn voorgesteld, en dat, onder anderen, de bewering als of moord en roof aan de orde van den dag zouden zijn, voor het minst genomen overdreven, althans, voor zoo ver ik weet, niet van toepassing is op het landschap, waar ik mij thans bevind.

Ik heb de eer enz.

Fort de Kock (Padangsche bovenlanden)
14 Junij 1856.

A. W. A. SCHOLTE.

Wij beschouwen dezen brief als eene zeer intressante bijdrage tot het artikel, dat wij in dezen zelfden jaargang I, 288 leverden: *„Hoe 't er op Sumatra's Westkust uitziet."* Iedereen, die hem leest, zal ongetwijfeld uitroepen, dat het er al zeer zonderling uitziet!

'tGeweten schijnt bij de magt hebbenden aldaar zóó zeer te kloppen; dat zij voor de publiciteit hunner handelingen in ons Tijdschrift buitengewone vrees aan den dag leggen. Nu, wij hebben daar vrede meê. Moge het de eerste stap tot verbetering zijn! Maar waar wij geen vrede meê hebben, is het allerschandelijkst misbruik, dat van het postkantoor gemaakt wordt. Men schijnt zich niet te ontzien hen te bespieden, die brieven schrijven aan het adres van den redakteur van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. Men ontziet zich niet, aan het postkantoor na te gaan, wie met dien (gehaten of gevreesden?) naam in eenige betrekking staan. Men roept hen, die zich aan dat gruwelstuk schuldig maken, tot verantwoording. Men dreigt, indien zij zich niet zuiveren van den blaam, dat zij de schrijvers zijn van stukken in het Tijdschrift voorkomende, alleen afgeleid uit het feit, dat op het postkantoor brieven zijn gevonden van hunne hand aan den persoon des redakteurs. Nog één stap verder en men houdt de brieven aan, en men rigt een „cabinet noir" op.

Wat ons betreft, wij zouden ons verheugen, dat het ook nu weder blijkt, welke kracht wij door ons Tijdschrift uitoefenen, indien wij 't niet betreurden, dat tot zulk eene hoogte voorschriften en bepalingen, van Gouvernementswege uitgevaardigd, met voeten worden getreden. Lees eens de tweede alinea van art. 31 van het reglement op de brieven en wagenpost (*Staatsblad* 1822 n°. 3). Daar vindt gij:

„De postbeambten zorgen voor de meest mogelijke geheimhouding in hun kantoor en vergunnen, buiten de beambten tot het departement der posterijen behoorende, aan niemand eenige inzage in hunne registers of broken; dan op hooger last."

Indien het alzoo waar is, dat de heer SCHOLTE brieven heeft geschreven aan den persoon van den redakteur van dit Tijdschrift, en indien de beambten van het postkantoor te Fort de Kock hunne instruktiën getrouw hebben opgevolgd, dan heeft men zich, *op hooger last*, „de registers of boeken" laten voorleggen, maar dan heeft men ook daaruit niet kunnen zien, dat de heer SCHOLTE brieven heeft geschreven aan den persoon van den redakteur, omdat . . . . in die „registers of boeken" geene aanteekening van de afzenders der brieven wordt gehouden. Alleen dus de meest laaghartige bespieding, tegen de letter en den geest der bepalingen in, heeft, door de schending der geheimhouding, in 't zoo even aangehaald artikel voorgeschreven, tot die wetenschap kunnen brengen.

En wat baten al die verachtelijke handelingen? Volstrekt niets! De heer SCHOLTE is noch de steller noch de inzender van de artikelen over Sumatra's Westkust — en toch heeft het Tijdschrift ze opgenomen en toch zal het er nog meer opnemen. En gij met uw spionnen-stelsel, gij zult het aanzien!

; : ; : : : De overtuiging moet zich vooral in Nederland vestigen, dat *deze* regering altijd eerlijkheid tegenover den Javaan en belangstelling in

zijn lot, in woord en geschrift, op den voorgrond stelt; maar dat haar stelsel noodzakelijk daarmede in regtstreeksche oppositie is. Dat stelsel is eene eenvoudige navolging van het stelsel der Engelsche Oost-Indische Kompagnie, in vroeger dagen, vooral tijdens WARREN HASTINGS. Het wordt door MACAULAY in weinige woorden duidelijk geanalyseerd. Op den voorgrond staat:

„Thou shalt want, ere I want!"

En daaruit volgen reglementen en instruktiën, waarvan men altoos de volgende grondtrekken zal terugvinden:

„Govern leniently, *and send more money*. Practise strict justice and moderation towards our subjects, *and send more money!*"

Is het niet alsof gij de instruktie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië leest? Art. 1 luidt: „De Gouverneur-Generaal zal, in overeenstemming met de inzigten van het opperbestuur in het moederland, de geldelijke maatregelen en schikkingen van hetzelve met al zijnen invloed ondersteunen; en zal, door gepaste middelen, medewerken tot gestadige vermeerdering van het beschikbaar voordeelig slot ten behoeve van het Moederland." Ziedaar het „and send more money!" Maar ook het „govern leniently" wordt niet gemist; lees maar art. 55 van het regerings-reglement, „de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal."

't Is of de opmerkingen en vertogen van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* voor de regering niet geheel te vergeefs zijn. Immers thans vernemen wij weder met genoegen, dat onze klagt, over het aanzienlijke inkompleet en 't gevaarlijke daarvan, ingang heeft gevonden. De heer SCHARTEN, gepensioneerd kolonel van het Indische leger, zal eerstdaags naar London vertrekken, om er soldaten voor datzelfde leger te werven, iets waartoe de ontbinding van het vreemden-leger op 1 October e. k. de gelegenheid aanbiedt. Dat is goed bedacht en in goede handen. Wel is waar zal daardoor weder eene bonte mengeling van allerlei volk in de gelederen plaats nemen, maar, bij het bestaande en meer en meer dringend gebrek, is het in alle geval een tijdelijk hulpmiddel.

Dat er groote behoefte is aan 't voltallig maken van het Oost-Indisch leger, blijkt onder anderen weder uit de met de laatste mail ontvangen berigten. In de Lampong's zijn onlusten uitgebroken van dien aard, dat eene vrij aanzienlijke expeditie derwaarts moest gezonden worden. De gezaghebber der Lampongsche distrikten was, volgens de laatste berigten, te Telok Betong, door de opstandelingen bijna geheel ingesloten; slechts de rivier had hij vrij. Nu zal eene magt van 1500 man infanterie en eene batterij artillerie ter zijner hulp worden geëxpediëerd. Op Borneo dreigen nieuwe moeijelijkheden zich voor te doen, blijkbaar onder anderen uit den aanval op een onzer posten. Op Celebes moeten ook meer en meer dreigende wolken zich zamentrekken. Java kan men, althans zoolang het te-

genwoordige regeringstelsel in stand blijft, niet van troepen ontbloten, zonder ook daar zich aan de schromelijkste gevolgen bloot te stellen.

Uit dit alles blijkt, hoe noodzakelijk het is, het leger voltallig te houden; en wij juichen daarom den maatregel toe, die daartoe kan strekken.

Toen in Nederlandsch Indië de treurmare bekend werd, dat eenige streken van het Moederland door dijkbreuken en watervloed waren geteisterd, openbaarde zich onder de ingezetenen der kolonie een edele naijver, om hun, die door dezen volksramp getroffen waren, hulp en ondersteuning aan te bieden. Van alle kanten, en onder allerlei vormen, stroomden de giften in de schatkist, en meer dan twee tonnen gouds werd door Nederlanders en vreemdelingen, inlandsche kinderen en inlanders, Christenen, Mohamedanen en Heidenen bijeengebragt en naar Nederland overgemaakt.

Bijna op 't zelfde oogenblik werd ook een gedeelte van den Indischen Archipel door even zware rampen geteisterd. Aardbevingen verwoestten de bezittingen van duizenden inwoners der Molukko's en bragten jammer en ellende over eene bevolking, die door de gevolgen van een bekrompen en zelfzuchtig regeringstelsel bovendien reeds zoo veel heeft geleden. Ook tot Nederland klonk de kreet der wanhoop dier ongelukkigen door — maar Nederland hoorde niet. Hier en daar werd met ijskoude onverschilligheid eene kleinigheid gegeven, en dat de som althans eenige duizende gulden heeft bedragen, is toe te schrijven aan de bemoeijingen van eenige mannen, die vroeger korter of langer in Indië woonden en dat goede land nog niet geheel hebben vergeten.

Op nieuw wordt een angstkreet uit die landen gehoord, maar thans veel verschrikkelijker en afgrijselijker. Zal Nederland weder hart en ooren voor dien angstkreet sluiten?

Noordwaarts van het noord-oostelijke gedeelte van Celebes, bijna in eene regte lijn, liggen de zoogenaamde Sangir-eilanden. Zij hebben eene bevolking van meer dan 25,000 zielen, waarvan ongeveer 6000 op het eiland Groot-Sangir. En 't zijn deze laatste 6000 menschen, die door eene vreesselijke uitbarsting van den vulkaan Awoe voor bijna de helft jammerlijk zijn omgekomen, terwijl de overige helft bijna van alle have en goed is beroofd. Ziehier eenige uittrekselen uit het verslag van deze afgrijselijke gebeurtenis, door den resident van Menado opgemaakt. Het is met warmte en veel talent geschreven, en doet zoowel het hoofd als het hart van den steller eer aan.

„De noordwestelijke punt van het eiland Groot-Sangir wordt gevormd door den berg Awoe welke verscheidene toppen heeft, van welke de hoogste kan geschat worden circa 4000 voeten hoog te zijn. Aan de westkust loopt de berg vrij steil in zee af, op de hoogte der hoofdnegeri Kandhar echter stuitende tegen een laag voorgebergte. Aan de noord- en zuidzijde beslaat de tot de zee reikende voet van den vulkaan eene tamelijke uitgestrektheid gronds, aldus zacht hellende vlakten daarstellende, welke in vruchtbaarheid en geschiktheid voor den landbouw boven andere gedeelten van het eiland uitmunten. Oostelijk vereenigt de Awoe zich met en maakt als het ware het hoofd uit van de reeks van bergen en heuvelen, welke Groot-Sangir overdekken.

„Dit terrein behoort tot de landschappen Taroena, Kandhar en Taboekan.

„Behalve eenige gedurende de voorafgaande maanden waargenomene aardbevingen, welke op de Sangir-eilanden te veelvuldig zijn, om bijzondere aandacht te hebben, gebeurde er niets wat eene buitengewone werking van den vulkaan aanduidde of als voorteeken van eene naderende eruptie had kunnen dienen. Derhalve, en gesterkt door het bijgeloof, dat dezelve voor goed was uitgedoofd door een Spanjaard, die ettelijke jaren geleden den goenong Awoe beklom, verkeerde de bevolking in de grootste gerustheid, en had, zoo als gewoonlijk, hare aanplantingen van rijst enz. op deszelfs hellingen aangelegd nabij en rondom de negerien, waar ze zonder angst of vrees gezeten was.

„Des avonds van den 2den Maart tusschen zeven en acht ure, deed zich onverwacht een alle beschrijving te boven gaande zware slag hooren, welke, de uitbarsting aankondigende, de Sangirezen met schrik vervulde. Gelijktig stroomde de gloeijende lava met onwederstaanbaar geweld in verschillende rigtingen naar omlaag, alles medevoerende wat zij in hare vernielende vaart ontmoette, en de zee doende koken, waar zij deze bereiken kon. De heete bronnen openden zich en braakten eenen vloed van kokend water uit, welke verteerde en medesleepte wat door het vuur gespaard was. De zee, aan eene buitengewone kracht gehoorzamende (zeebeving), beukte de rotsen met vervaarlijk geraas, sloeg de kust van een, en verhief zich met woesten aandrang tegen het land, als wilde ze den vuurstroom overmeesteren.

„Dit verschrikkelijk tafereel van verwoesting, waarvan de akeligheid vermeerderde door het gekerm van menschen en dieren, het geloei van den stormwind en het gekraak van duizende omvergeworpen en medegesleepte boomen, werd omstreeks een uur later gevolgd van donderende slagen, welke den grond deden sidderen en het gehoor verdoofden. Eene zich hemelhoog verheffende zwarte kolom van steenen en asch steeg toen uit den berg op, en viel, door den gloed der lava verlicht, als een vuurregen in den omtrek neder, aldaar eene duisternis veroorzakende, welke, nu en dan slechts door bliksemstralen afgewisseld, de menschen belette zelfs in de onmiddelijke nabijheid iets te onderscheiden en de verwarring en wanhoop ten top voerde. Groote steenen werden door de lucht geslingerd, verbrijzelende al wat ze in hunnen val ontmoetten. Woningen en gewassen, niet door het vuur vernield, bezweken en verdwenen onder asch en steenen, en de bergstroomen door die massa opgestopt, vormden meren, welke, hunne oevers verbrekende, weldra eene nieuwe oorzaak van vernieling werden.

„Dit duurde eenige uren. Omstreeks middernacht keerden de verbolgen elementen tot rust, doch des anderen daags zetten ze tot den middag met hernieuwde kracht het vernielingswerk voort. Intusschen hield de aschregen steeds aan en was op dien dag nog zoo sterk, dat de zonnestralen er niet door henen konden dringen en er nagenoeg volslagene duisternis heerschte.

„In den aanvang ging de uitbarsting vergezeld van eenen hevigen stormwind uit het zuid oosten, waardoor zich verklaren laat het van eenen uit handen der zeeroovers ontsnapten Sangirees ontvangen berigt, dat asch en steenen tot op het eiland Mangindano gevallen zijn. Later blies de wind uit het noorden.

„Naauwelijks van den schrik eenigzins bekomen, werden de bewoners van het bewuste gedeelte van Sangir op den 17den Maart andermaal verontrust door eene uitbarsting, welke aan de zijde van Taboekan vele aanplantingen en eene groote menigte boomen vernielde.

„Sedert verkeert de vulkaan in rust en bespeurt men van deszelfs werking nog slechts de allerwege uit spleten en kloven opstijgende damp. De lavastroomen zijn op de hellingen nog zoo weinig afgekoeld, dat men zich nog niet op grooten afstand van het strand durft wagen. Volgens getuigenis der inlanders zouden de toppen van den berg niet merkbaar veranderd zijn.

„De hoofdnegeri Taroena had slechts te lijden van de asch en de steenen welke de huizen beschadigden en den bewoners ligte kneuzingen toebragten. Overigens bleef dezelve ongedeerd doordien de zuidwaarts afvloeijende lavastroom, tegenstand vindende bij de heuvelenrij, aan welker zuidzijde in de baai van Taroena de kampong ligt, van daar in eene westwaartsche rigting zich in zee uitstortte.

„Tusschen Taroena en het landschap Kandhar vormt de voet van den Awoe een zacht hellend terrein, van groote uitgestrektheid, en vroeger op het lagere gedeelte overdekt met een bosch van klapper-, pisang- en koffijboomen, alsmede met aanplantingen van rijst, miloe, patatas en andere gewassen, terwijl de meer steile hellingen een schier ondoordringbaar woud van velerlei schoone houtsoorten aan het oog vertoonden. Eene vrij talrijke bevolking in tuinhuizen

verspreid, in kleine gehuchten langs het strand gezeten, of gevestigd in de groote negeri Kolongan, bewoonde deze bevallige en welvarende streek, welke thans in eene woestenij herschapen is. Zeven breede lavastroomen zijn er overheen gevloeid en hebben bosschen, aanplantingen en woningen doen verdwijnen. Het geheele landschap is met asch en steenen en lava overdekt; diepe scheuren en kloven en duizende omvergeworpene en verschroeide boomen getuigen van de ontzaggelijke kracht waarmede de vernielende stoffen zijn verspreid; terwijl de verzengde boomen, welke op sommige plekken staan bleven, met hunne nederhangende takken en bladeren, zich als treurwilligen op dit uitgestrekte graf verheffen.

„De negeri Kalongan, waar langs een breede lavastroom zich den weg naar zee baande, en welke met asch en steenen overdekt werd, is geheel verwoest. Slechts enkele half verbrande palen geven blijk van haar vroeger bestaan.

„Tusschen Kalongan en Kandhar is een groot gedeelte van de kust afgebroken en in zee gestort. De berg liep hier voorheen zacht glooijend onder den waterspiegel weg. Men ziet daar thans eenen regtstandigen rotswand van een paar honderd voeten hoog.

„De hoofdnegeri Kandhar, van den voet des vulkaans gescheiden door een laag voorgebergte, had aan deze omstandigheid haar behoud te danken. De lavastroom stuitte tegen dat gebergte en vloeide aan weerskanten heen. Even als te Taroena, had men te Kandhar van asch en steenen te lijden en bovendien van het heete water, hetwelk van alle zijden afstroomde. Gelukkig echter zij, die zich tijdens de uitbarsting in de negeri bevonden. Want ook hier was een groot gedeelte der bevolking gevestigd in de op het gebergte verspreide tuinhuizen, werwaarts weinige dagen te voren, uit vrees voor de zeeroovers, de meeste goederen van waarde in veiligheid gebragt waren. Die huizen en de aanplantingen werden eene prooi der lava.

„Aan gene zijde van Kandhar, op de uiterste noordpunt des eilands, is het tooneel van verwoesting zoo mogelijk nog afgrijsselijker dan aan den kant van Taroena.

„Waar het oog hier vroeger met welgevallen rustte op met allerlei geplante velden, op bekoorlijke en eindelooze klapperbosschen, ontwaart men nu niets dan lava, steen en asch. Vooral op deze hoogte schijnt het vloeijend vuur met ontzettende kracht en in verbazende massa uit den berg gestroomd te zijn. Niet alleen heeft die vreeselijke stroom het geheele landschap met al wat er op stond, als het ware bedolven; maar, na die vernieling over eene uitgestrektheid van verscheidene mijlen aangerigt te hebben, was hij, tot het strand doorgedrongen, nog magtig genoeg, om twee lange tandjongs (kapen) in zee te vormen, op plaatsen, waar de diepte vele vademen bedroeg.

„De groote negeri Tariang benevens de gehuchten Pembalarain, Labakassin, Patoen en Hilang zijn door het vuur totaal vernield. De negerien Sawan en Naha hebben ten gevolge der gesteldheid van het terrein weinig geleden. Laatstgenoemde negeri is de grens der verwoesting, aan den kant van Taboekan, welke hoofdnegeri weinig of niet gedeerd werd.

„Het aantal omgekomene menschen is aanzienlijk.

„In het land Taroena beloopt dit 722 mannen, vrouwen en kinderen.

in Kandhar	45	mannen, vrouwen en kinderen.
in Taboekan	2039	„ „ „
Te zamen	2806	„ „ „

„In welke verhouding het verlies van mannen, vrouwen en kinderen is geweest en tot welke negerien de omgekomenen behoorden, heb ik niet te weten kunnen krijgen. De hoofden verklaarden, en schijnbaar met opregtheid, dat zij alleenlijk het gezamenlijk bedrag der vermisten konden opgeven.

„Het grootste gedeelte der omgekomenen bevond zich in de tuinen. Zij vlugtten in allerijl, doch werden door den snellen vuurstroom ingehaald en verslonden. Anderen meenden zich, op de boomen te redden, maar werden met deze medegesleept of stikten door de verschroeijende hitte Te Kalongan en Tariang waren de huizen gevuld met menschen, wien het ontvlugten door de van alle zijden afvloeijende lava en door den heeten watervloed belet werd, en die alzoo onder de gloeijende asch en onder de instortende woningen bezweken. Velen die het strand hadden kunnen bereiken en zich daar in veiligheid waanden, werden een prooi der woedende golven; verscheidenen verloren het leven, door angst en vertwijfeling als versteend en bewusteloos.

„Volgens verklaring der hoofden was het aantal zieken niet grooter dan gewoonlijk en bepaalde zich de ziekte tot gewone koortsen. Zij getuigden, dat geene zwaar gewonden in de ne-

geriën aanwezig waren en bedankten voor geneeskundige hulp ten behoeve van degenen, die kneuzingen of ligte wonden kregen, en waarvan de meesten reeds hersteld waren.

„De toegebragte direkte en indirekte schade is niet te schatten. Uit de vernielde negeriën en afzonderlijke huizen is schier niets kunnen gered worden.

„De vlugtelingen, die aan den dood ontsnapten, hadden den tijd niet om van hunne have en goed iets te bergen. De klapper-, koffij-, pisang- en sago-bosschen, welke eene voorname bron van bestaan waren, zijn verdwenen, alsmede het grootste gedeelte der aanplantingen van de onderscheidene gewassen, met welker voortbrengselen de Sangirezen zich voeden, zoo als rijst, miloe, pisang, patata's enz.

„De geredde bewoners van de verwoeste streek zijn dan ook meestal elders heen getogen, om in hun onderhoud te voorzien, en ofschoon langzamerhand wederkeerende, zijn toch van Taroena nog ruim duizend onderdanen in de naburige landschappen Manganitoe en Siauw en op de nabij gelegene eilanden verspreid. De gevlugte onderdanen van Taboekan zijn in de hoofd- en kleinere negeriën van dat land verdeeld.

„De radja van Taroena riep mijne tusschenkomst in, om zijne verspreide onderdanen tot terugkeer en de hoofden der naburige landen tot uitlevering te bewegen. Ik heb hem die hulp toegezegd en daaraan ook reeds onverwijld gevolg gegeven, met aanbeveling evenwel aan den radja om vooreerst in de tijdelijke verhuring te berusten, ten einde de vlugtelingen in de gelegenheid te stellen zich onderhoud te verschaffen, tot dat zij weder in staat zullen zijn zich in het Taroenasche te vestigen en den grond aldaar te bebouwen. Dat het verlies van zoo vele aanplantingen, zelfs na het omkomen van een zoo aanzienlijk getal menschen en na het zich verspreiden van de geredden, de voorziening in voedingsmiddelen voor het tegenwoordige zeer bezwarend en voor de toekomst zeer zorgelijk doet zijn, zal men ligtelijk bevroeden.

„Ten aanzien der Taboekanners, ofschoon ook dezen veel geleden hebben, bestaat dit bezwaar in eenige mindere mate, omdat daar een groote voorraad sago-boomen is, welke, in afwachting van nadere aanplantingen, met hetgeen de aanstaande oogst van andere gewassen belooft, in de voeding genoegzaam kunnen voorzien.

„Kandhar is in dit opzigt minder goed bedeeld; doch de bevolking aldaar is weinig talrijk, en zal, met hetgeen de gespaarde aanplantingen opleveren en wat uit het Taboekansche en van de nabij liggende eilanden kan verkregen worden, zich kunnen behelpen.

„Taroena, waar de voor kultuur geschikte gronden, in verhouding tot het cijfer der bevolking, beperkt zijn, en welk landschap in bebouwde velden betrekkelijk het grootste verlies leed, terwijl hetzelve aan sagobosschen minder rijk is, schijnt aan voedsel het meeste gebrek te hebben, en zou daarin gewis bezwaarlijk voorzien, indien niet een gedeelte der bevolking elders heengetrokken was. Hoewel het billijk is, dat die uitgewekenen nader naar hun land terugkeeren, heb ik derhalve daarop voor alsnog niet te sterk willen aandringen.

„Sedert de eerste uitbarsting zijn nu twee maanden verloopen. De grootste nood, welke in de eerste dagen na de treurige gebeurtenis heerschte, is geweken. En ofschoon dan ook de tegenwoordige toestand der betrokkene bevolking in vele opzigten bedroevend zij, mag ik, geloof ik, toch de verzekering geven, dat dezelve niet onrustbarend is.

„Dit neemt echter niet weg, dat, kunnen ook al niet alle materiële verliezen vergoed worden, toch tot verligting en tegemoetkoming veel kan worden bijgedragen.

„Te Sangir zijnde, heb ik de radja's en hoofden nadrukkelijk vermaand, om met alle kracht nieuwe aanplantingen van voedingsmiddelen aan te leggen, en om de bevolking aan te sporen door meerdere ijver en werkzaamheid den druk der ondervondene tegenspoeden te verligten en het geleden verlies te herstellen.

„Tevens heb ik hen aanbevolen om degenen, die met moeite in hun onderhoud kunnen voorzien, naar Menado te doen gaan, ten einde alhier, hetzij bij 's Gouvernements werken, hetzij bij partikulieren, tijdelijk een bestaan te kunnen vinden.

Ziedaar een tafereel van jammer en ellende, dat ook den hardvochtigste moet treffen. En wie zijn de ongelukkigen waarvan hier sprake is? 't Zijn Chistenen — dat beteekent: 't zijn menschen, die, in den tijd der Oost-Indische Kompagnie, door de heerschende kerk tot die kerk zijn gebragt.

Maar toen de handels- en staatsbelangen gewijzigd werden en het verkeer met de Sangir-eilanden ophield, toen vergat men ook zijne geloofsgenooten in die mate, dat in veel meer dan een halve eeuw, noch predikant, noch schoolmeester derwaarts is gezonden. En toch zijn de inwoners, althans in naam, Christenen gebleven; toch zijn de traditiën er bewaard; toch vieren zij de Zondagen en vereeren den bijbel met afgodischen eerbied.

De Minister van Koloniën heeft, ofschoon in zeer koude woorden, het Nederlandsche volk opgeroepen, om thans aan de ongelukkige bevolking der Sangir-eilanden weldadigheid te bewijzen. Ook in de troonrede is van die oproeping gewag gemaakt. Zal Nederland nu weder achterblijven? Zal dat land, dat zoo naijverig is op den *naam* van „christelijk," zich nu weder laten beschamen door de Mohamedaansche en Heidensche inboorlingen zijner Oost-Indische bezittingen, in de beoefening van het grootste, ja van het eenige gebod des christendoms, de liefde?

JOHN DALTON en zijne berigten over Koeti en den majoor MÜLLER.

§ 1. JOHN DALTON *in Koeti.*

't Is niet te ontkennen, dat zij, die „op avontuur" in ons Indië zich een loopbaan scheppen, vooral vreemdelingen zijn. Nederlanders schijnen tot dus verre weinig lust te hebben, om, geheel op eigen krachten steunende, zonder te leunen op het Gouvernement, nieuwe handelsbetrekkingen met inlanders te zoeken, andere bronnen van welvaart en rijkdommen te openen, en zich op de ontwikkeling der produktieve krachten, die op zoo vele eilanden van den Archipel nog sluimeren, zelfstandig en onafhankelijk van de regering toe te leggen. Wij zien op Lombok een Engelschman, op Bali een Deen, de konkurrentie met een magtig ligchaam als de Handelmaatschappij met goed gevolg het hoofd bieden, alleen door hunne energie een soort van monopolie verkrijgen, en over een tal van schepen beschikken, die hun aanzienlijke schatten aanbrengen. Maar dat Nederlanders zich aan dergelijke ondernemingen wagen is bijna zonder voorbeeld.

Niet altijd echter zijn de pogingen van hen, die, door zich in betrekking te stellen met inlandsche vorsten, voor zich zelven een bron van welvaart trachten te openen, met zulke schitterende uitkomsten bekroond, als thans met de heeren KING en LANGE op Lombok en Bali het geval is. Er zijn ook geweest, wier ondernemingen mislukten en die voor zich zelven niets dan teleurstelling en verdriet inoogsten.

Op een der vreemdelingen, die op deze wijze in Nederlandsch Indië een, wij durven het wel noemen, avontuurlijk leven leiden, zullen wij thans een blik werpen. Wij doen dat te liever, dewijl die blik tevens kan strekken, om over een gedeelte onzer bezittingen in Indië, dat nog tamelijk onbekend is, wat meer licht te verspreiden, en bovenal over eene gebeurtenis, die in der tijd vrij wat sensatie verwekte, langen tijd een onopgelost raadsel bleef, en ook thans nog wel eenige toelichting behoeft. De dood van den majoor MÜLLER en zijne lotgenooten, in 1825 op Borneo vermoord, moge thans in menig opzigt, door 't geen daarvan bekend werd, verklaard kunnen worden, vele omstandigheden, die dat voorval vooraf gingen en volgden, zullen uit de stukken, die wij in dit opstel hopen mede te deelen, voor 't eerst aan het licht worden gebragt.

Die stukken zijn afkomstig van den heer JOHN DALTON, een Engelschman van geboorte, die een tijd lang te Batavia en Singapoera in den handel

was geweest, maar wien 't geluk niet had gediend. Daarom nam hij in 1827 het besluit, om voor een geruimen tijd de Europesche maatschappij in Indië te verlaten, en eenen weg in te slaan, die vóór hem nog niet was bewandeld, in de hoop van met een onafhankelijk bestaan in de zamenleving der Europeanen terug te keeren, of er een leven bij in te schieten, dat door vele tegenspoeden geen waarde meer voor hem had. Hij besloot zich naar Koeti te begeven, eene landstreek op de zuid-oostkust van Borneo gelegen. Het inlandsche hoofd van Singapoera gaf hem een brief van aanbeveling mede aan den sulthan van Koeti, en zoo ondernam hij den 3den October 1827, als passagier op een vijftien kojans-praauw die te Koeti te huis behoorde, de reis naar die plaats. Hij werd op dezen togt vergezeld door den heer HECKSLER, een Deen van geboorte, die reeds langen tijd in verschillende streken van Borneo had gewoond. Na veel ontberingen en ellende te hebben doorgestaan, na niet zelden in levensgevaar, vooral ook door de zeeroovers, te zijn geweest, kwam hij eindelijk den 7den December aan de monding van de Koeti-rivier, zeilde dezen stroom op, bereikte den 11den de handelsplaats Samarindah, grootendeels door Boeginezen bewoond, en voer den volgenden dag naar Tongarong de hoofdstad van het rijk van Koeti.

Elf maanden lang vertoefden deze beide avonturiers in dat rijk. Al dien tijd waren zij er bloot gesteld aan vele mishandelingen, dieverijen en levensgevaren, gelijk uit de eigen berigten van DALTON straks zal blijken. Zij verlangden weldra het ongastvrije land weder te verlaten, maar zij werden door den sulthan terug gehouden, gedeeltelijk omdat deze hoopte op de eene of andere wijze nog meer voordeelen van hen te trekken, gedeeltelijk dewijl hij vreesde, dat zij in 't bezit van geheimen waren gekomen, die ook wij straks zullen leeren kennen, en die de vorst niet gaarne ter kennis van het Nederlandsche Gouvernement gebragt zag. In den vorstelijken raad werd daarom met ernst de kwestie behandeld, of het geen zaak zou zijn, de beide vreemdelingen uit den weg te ruimen. Maar ook deze overweging gaf geene uitkomst, want men begreep te regt, dat het verdwijnen der beide vreemdelingen te Singapoera bij het Engelsche Gouvernement niet onopgemerkt zou blijven. Daarom nam de sulthan een voorstel aan, dat de heer DALTON hem deed, en dat van de zijde van den laatste niet meer dan een krijgslist was, om uit deze ellendige positie te geraken. Hij bood aan met den sulthan eene overeenkomst te sluiten, waarbij DALTON aannam naar Singapoera terug te keeren en van daar al zoodanige handelsartikelen aan den sulthan te expedieren, die deze mogt verlangen, terwijl de sulthan met de terugkeerende praauwen daarvoor in betaling produkten van Koeti zou terugzenden.

Die list gelukte. De sulthan liet hem en HECKSLER in een zijner eigen vaartuigen vertrekken, 't welk naar Rio en Singapoera bestemd was. Door langdurige weste winden en slecht weder vervielen zij, in de maand September 1828, op de kust van Celebes te Mandhar in het rijkje van Mamoedjoe. Van daar gaf DALTON aan den Gouverneur van Makassar den heer MAIJOR

kennis van zijn wedervaren. Tevens berigtte hij, dat hij zijne reis met de praauw van den sulthan van Koeti niet durfde voortzetten, dewijl hij zekerheid bekomen had van onder weg vermoord te zullen worden. Nog deelde hij aan den den Gouverneur mede, dat hij in het bezit was van onderscheiden artikelen van waarde, vroeger het eigendom van den majoor MÜLLER, die in 1825 op Borneo was vermoord, en omtrent welke misdaad hij, gedurende zijn verblijf in Koeti, de zekerheid had verkregen, dat zij op last van den sulthan van dat rijk was gepleegd. Hij verhaalde al verder, dat de zelfde sulthan nog 250,000 Sp. matten aan het Gouvernement van Nederlandsch Indië schuldig was, en dat hij de middelen zou kunnen aanwijzen, om die som van dezen vorst te verkrijgen. Daartoe verlangde hij echter, dat hem spoedig te Mandhar één of twee gewapende vaartuigen zouden worden gezonden, om zich tevens meester te maken van de praauw van den sulthan van Koeti, waarin hij derwaarts was gekomen. In die praauw bevonden zich nog goederen, welke vroeger aan den majoor MÜLLER hadden toebehoord, en personen, die schuldig waren aan den moord van dien hoofdofficier.

De Gouverneur van Makassar ontving deze berigten van den heer DALTON, door hem, in verschillende brieven van 4 October, 5/6 October, 29 October, 30 October, 1 November en 5 November, afgezonden, achtereenvolgend in den loop der maand December 1828. Hij vond het echter ongeraden een oorlogsvaartuig te zenden, gelijk de heer DALTON verzocht, niet alleen dewijl in het toemalige saisoen het vaarwater, ten noorden van Makassar, voor Europeesch getuigde vaartuigen gevaarlijk is, maar vooral om de volgende reden. De vorst van Mamoedjoe, in wiens rijkje de heer DALTON zich bevond, was tot dien tijd nog door geen kontrakt met het Nederlandsch Gouvernement verbonden, en nog nimmer was een oorlogsvaartuig voor de kust van Mamoedjoe verschenen. Nu was het te vreezen, dat, indien er thans zich een vertoonde, de bevolking, in de onzekerheid wat dit ten gevolge zou hebben, naar 't gebergte zou vlugten, en in die verwarring het leven van DALTON en HECKSLER misschien gevaar zou loopen. Bovendien rekende de Gouverneur zich niet bevoegd, om een praauw van den sulthan van Koeti door geweld te laten nemen en opbrengen. Al waren de berigten van den heer DALTON ook geheel overeenkomstig de waarheid, al was de sulthan van Koeti schuldig aan den moord van den majoor MÜLLER, al had het Gouvernement eene som van 250,000 Sp. matten van dien vorst te vorderen, dan nog achtte de Gouverneur zich niet geregtigd de maatregelen vooruit te loopen, die de Gouverneur-Generaal in die aangelegenheid zou meenen te moeten nemen.

Het eenige wat de heer MAIJOR meende te mogen en te moeten doen, was om al het mogelijke in 't werk te stellen, om het leven der heeren DALTON en HECKSLER, dat in gevaar scheen, te redden. Daarom zond hij een praauw-palari af, met een brief aan den vorst van Mamoedjoe, waarin hij te kennen gaf, dat hij met dat vaartuig aan die heeren gelegenheid wilde geven, om van daar te vertrekken. Alleen de heer

DALTON maakte daarvan gebruik, en kwam den 1sten Januarij 1829 te Makassar aan.

Naauwelijks bevond deze zich in de hoofdplaats van Celebes, of hij bood den Gouverneur de instrumenten aan, afkomstig van den in 1825 vermoorden majoor MÜLLER, en tevens zeer belangrijke aanteekeningen, zoowel betreffende het rijk van Koeti in 't algemeen, als vooral betrekking hebbende op deze laatste bloedige euveldaad, welke vooral toen nog grootendeels in het duister lag.

Van de aanteekeningen, welke Koeti in 't algemeen raken, zullen wij thans een kort overzigt geven. Grootendeels kan men ze terug vinden in een reeks van artikelen, die in der tijd in de *Singapore Chronicle* is opgenomen, en later herdrukt in een, in 1837 te Singapoera uitgegeven, werk, getiteld *Notices of the Indian Archipelago and adjacent countries*, *bij* J. H. MOOR. Om die reden bepalen wij ons ook bij die bijzonderheden, welke of in dat werk niet voorkomen, of vooral ook tegenwoordig meer bijzonder de aandacht verdienen. Hoogst merkwaardig zijn deze stukken, als eene bijdrage tot de kennis der zeden en gewoonten van de inboorlingen dezer streken. Men zal er op nieuw uit zien, welk een ramp de overheersching der Maleische vorsten is voor de oorspronkelijke bewoners van Borneo en voor de ontwikkeling van dat schoone eiland.

§ 2. *De berigten van* JOHN DALTON *over Koeti.*

De aanteekeningen, door den heer DALTON den Gouverneur van Makassar aangeboden, bestonden uit de volgende stukken.

I. Een opstel, met het opschrift: „*The Sultans Family etc. relative to Cootie.*" Het was gedagteekend 24 *Julij* 1828 en bevatte eene beschrijving van de afkomst en familie-betrekkingen van den sulthan van Koeti, die hoofdzakelijk op het volgende nederkwam.

De vader van den regerenden sulthan heette MOHAMED ALI. Hij was een man van een voortreffelijken inborst, die veel toebragt om de zeden en gebruiken van zijn volk te verbeteren. Hij was een vriend der Europeanen; de bemanning van vaartuigen, die op of nabij de kust verongelukten, vond bij hem bescherming en werd goed behandeld, tot er gelegenheid was om de schipbreukelingen naar Bengalen of Java terug te zenden. Gedurende de Engelsche tusschen-regering, was hij in gedurige briefwisseling met dat Gouvernement op Java, en op zijn sterfbed beval hij zijnen zoon en de oudsten des volks dringend aan, om verbonden met eenig Europeesch Gouvernement aan te gaan.

De tegenwoordige (1828) sulthan ALI HOEDIEN, woonachtig te Tongarong, de hoofdstad van het rijk, in een bamboezen huis, is een zeer indolent persoon, wiens voornaamste bezigheid bestaat in het rooken van opium; daarbij houdt hij er veel van, om zich zijne voorname afkomst door priesters te doen voorlezen. De sabandaar, een geslepen vleijer, over wien straks nader, heeft een stamboom voor hem vervaardigd, waaruit te zien is, dat de familie van den sulthan van Koeti, sulthans van Turkije en Bengalen heeft opgeleverd.

De sulthan heeft den ouderdom van 39 jaren bereikt en nagenoeg 12 jaren geregeerd. Hij is van een mager en verwijfd gestel, maar zijn uitzigt is niet onaangenaam, wanneer hij vrij is van de uitwerkselen van de opium; 't geen zelden het geval is. Hij is zeer beschroomd en vreest zelfs zijne eigen onderdanen. Hij heeft geene wettige kinderen. Zijn schraapzucht en de verzamelde schatten, die hij in bezit heeft, zijn ongelooflijk. Ook uit een politiek oogpunt moeten, volgens den raad van den sabandaar, zijne onderdanen arm blijven. Voor de Arabieren en Boeginezen is hij echter zeer bevreesd; deze hebben hem dan ook meer dan eens door kracht van wapenen uit zijne hoofdstad verdreven.

Het rijk van Koeti is zoo uitgestrekt van grondgebied als het geheele eiland Java. Ten noord-oosten grenst het aan Brouw, ten zuid-westen aan Passir, ten westen aan de landen der Dajaks. Laatstgenoemden erkennen den sulthan van Koeti als hun opperheer, meestal echter in naam.

De broeders van den sulthan hebben ieder een distrikt, waarvan zij de inkomsten genieten en de ingezetenen op de ergste wijze knevelen. Zij zijn overgegeven aan het spel en leggen een laag karakter aan den dag.

Alleen het volk van den sulthan mag opium inkoopen, en ieder kan bij den sulthan aan huis, zelfs voor eenige weinige duiten, zout, tabak, rijst, honig, siri, enz. verkrijgen.

Wat de schrijver gedurende zijn verblijf in Koeti voor zijne huishoudelijke behoeften noodig had, werd door hem gekocht bij den pangeran-ratoe, over wien later meer; hij is een der voornaamste personen in het land, een grijsaard van nagenoeg 80 jaren, die een vermogen van meer of minder 200,000 Spaansche matten bezit, welke begraven liggen. De schrijver zoowel als zijn lotgenoot HECKSLER zijn letterlijk door den sulthan uitgeplunderd.

De Arabieren en Boeginezen hebben grooten invloed in het rijk. Door hun rijkdom, wapenen, eensgezindheid en meerdere kennis, zijn zij meester van de voortbrengselen van het land en weten zij den sulthan naar hunnen wil te buigen. Zij zijn in het bezit van Samarindah, eene plaats die het naast aan de monding der rivier Koeti is gelegen, van waar de sulthan hen niet kan doen verhuizen. Twee malen heeft hij dat beproefd, maar met het ongelukkig gevolg, dat hij telkens door hen uit zijne hoofdstad naar de binnenlanden werd verjaagd. Daar werd vervolgens door hen een verwoestende oorlog tegen den sulthan gevoerd, in welken zij allen toevoer van den zeekant afsneden, zoodat zelfs zout, eene zoo onontbeerlijke behoefte, welke van Makassar wordt aangebragt, niet te bekomen was. De sulthan was, na weinige maanden, verpligt vrede te zoeken; de Boeginezen en Arabieren stonden dien toe en stelden zelven de voorwaarden, namelijk: vrijheid van regten en van handel in des sulthans landen en meer dergelijke voor hen hoogst voordeelige bedingen.

Groot is het gezag, hetwelk in het rijk van Koeti wordt gevoerd door den sabandaar (schatgaarder), SAID ABDULLAH genaamd, een Arabier, die sedert tien jaren in die betrekking is. Die man is een gruwzame booswicht; hij heeft een voornaam aandeel aan de gruwelen, die jegens Europeanen en

bijzonder jegens den majoor MÜLLER gepleegd zijn. Eertijds was hij in dienst van het Nederlandsche Gouvernement, maar bij gedroeg zich daarin zoo misdadig, dat hij in 1817 zich genoodzaakt zag, om van Samarang naar Banjermassing te vlugten. Daar maakte hij zich insgelijks aan diefstal van Gouvernementsgelden schuldig; toen begaf hij zich naar Koeti, waar hij zich in de gunst van den sulthan door allerlei middelen wist in te dringen. De vorst, die zeer onverschillig is, laat de meeste zaken van het rijk aan dezen misdadiger over, die zich bij iedereen zeer gehaat heeft gemaakt. Al het gezag van den sulthan is er toe noodig, om voor te komen, dat hij niet vermoord wordt. Hij heeft schulden aan iedereen, tot den sulthan toe. Daarbij verzamelt hij zich groote rijkdommen, die hij achtervolgens van daar verzendt, om ze weldra te volgen.

Hij is een gezworen vijand van Europeanen. De voorbedachte wijze, waarop de majoor MÜLLER en de hem verzellende soldaten vermoord zijn, is daarvan een bewijs. De schrijver en HECKSLER zouden zijn bloeddorst niet ontkomen zijn, indien het denkbeeld van hunne rijkdommen en de mogelijkheid, om zich daar naderhand meester van te kunnen maken, hen niet had doen sparen. De schrijver is verpligt geweest een kontrakt met den sulthan te maken, waarbij hij is overeengekomen, om voor 40,000 Spaansche matten gelden en goederen van Singapoera te zenden, welke de sulthan 12 maanden na den ontvangst met produkten zoude verrekenen. De te leveren goederen zouden voornamelijk in wapenen en kruid bestaan, waarmede de sulthan de Boeginezen op Makassar tegen het Gouvernement ondersteunt. De sulthan heeft kontrakten aangegaan tot de levering van oorlogsbehoeften aan onderscheiden Boeginesche hoofden. De sabandaar SAID ABDULLAH heeft het beleid over alle die onderhandelingen. Het Nederlandsch Gouvernement heeft aan hem een groot gedeelte van de moeijelijkheden te danken, die in den vijf-jarigen oorlog op Java ondervonden zijn. Om de twee of drie maanden heeft er eene vergadering van hoofden plaats ten huize van den sulthan of van SAID ABDULLAH, waarin de laatste tijdingen verhandeld worden en de plannen voor het vervolg ontworpen. De opstand op Java was vooral het onderwerp, dat zij behandelden, toen de schrijver zich in Koeti bevond; de opstandelingen bij te staan en de Nederlandsche wapenen afbreuk te doen was hun voorname pogen. SAID ABDULLAH, is de voornaamste beweegoorzaak in de beraadslagingen; zijn vroegere omgang met Europeanen heeft hem een zeker overwigt gegeven, en hoezeer hij eigenlijk een zeer onbeduidend man is, wordt hij voor een godspraak gehouden onder deze menschen, die zoo weinig ondervinding hebben, en door schijn van kennis en godsvrucht gemakkelijk te bedriegen zijn.

II. Een opstel, getiteld: „*Observations on the people of Cootie.*" 't Is gedagteekend den 10den Mei 1828, en is van den volgenden verkorten inhoud.

Van den sulthan tot den minsten onderdaan, is de geheele bevolking diefachtig, valsch en inhalig. Alle huizen zijn van bamboe gebouwd. De sulthan heeft drie kinderen bij eene zijner bijzitten, geene bij zijne echte vrouw; 't zijn twee meisjes en een jongen; het oudste meisje van 7 jaren is, gedurende des schrijvers verblijf aldaar, gestorven.

Den 4den Mei 1828 ontving de sulthan een brief van zijne moeder, hem kennis gevende van het overlijden van des sulthans oom, haar broeder. De „ratoe toean", dat is de titel der koninginne moeder, berigtte hem bij die gelegenheid, dat de overledene niet was over te halen geweest, om de plaats op te geven, waar zijne schatten begraven liggen; dat haar broeder 40 jaren geleden drie praauwen met geld rijk was; dat hij steeds rijker geworden is; en dat de slaven, die de schatten begraven hebben, vermoord zijn. De sulthan was woedend toen hij deze tijding ontving. In persoon ging hij derwaarts om er onderzoek naar te doen. Denkelijk zullen de schatten wel gevonden worden, dewijl hij de magt heeft, om des noods de geheele bevolking daartoe aan het werk te stellen. De Boeginezen in het algemeen zijn zoo geldzuchtig, dat zij zich en de hunnen naauwelijks voedsel gunnen.

III. Een artikel, met het opschrift: „*Relative to Cootie*," gedagteekend *Tongarong Cootie* den 4den Julij 1828, en hoofdzakelijk van den volgenden inhoud.

De schrijver is nu nagenoeg zeven maanden in het land van Koeti geweest, en heeft dagelijks de ondervinding gehad van den slechten inborst der bevolking. De sulthan en zijne broeders hebben het verscheiden malen op zijn leven toegelegd; de bijzondere bewaring der Voorzienigheid is alleen oorzaak dat hij niet vermoord is. Alles is hem achtereenvolgend ontnomen behalve zijn geweer, waarmede hij dikwijls zijn leven heeft gered en met hetwelk hij besloten was het ten duurste te verkoopen.

Het denbeeld, dat de schrijver een rijk man is, die te Singapoera en elders groote schatten bezit, en dat men in het vervolg meer voordeelen van hem kan hebben, gevoegd bij de vrees, dat de moord aan hem gepleegd welligt aanleiding zoude kunnen geven tot een onderzoek naar andere moorden van Europeanen, vooral naar die van MÜLLER, beide deze beweegredenen zijn waarschijnlijk de oorzaak van zijn behoud geweest.

De sulthan van Koeti tracht uit eigen belang en staatkunde te zorgen, dat hij de eenige rijke man in zijn land is. Door zware boeten, die hij zijnen onderdanen oplegt, en door andere middelen, maakt hij zich meester van de eigendommen van allen, die eenig vermogen weten te verzamelen. De Boeginezen durft hij evenwel niet aan.

Het hoofd der Dajak's SEDJEN schijnt eene volmaakte kennis van des sulthans inborst te bezitten. Deze gaf den schrijver te kennen, dat hij zelf ondervonden had, dat het onmogelijk is, om voortdurend op een goeden voet met den sulthan te leven. Hij zeide, dat hij jaren lang aan den sulthan alle zijne eischen had ingewilligd, dat hij zooveel geld als hij bij een kon krijgen had opgebragt, dat hij hem al de was, vogelnestjes, schildpad en het stofgoud geleverd had, waarvan ieder artikel jaarlijks eene waarde van nagenoeg 7.000 Spaansche matten bedraagt. Wanneer Koeti gebrek aan rijst had, voorzag hij, ten koste van zijn eigen land, Koeti van rijst. Hij leverde den sulthan 5000 man in den oorlog, dien hij tegen de Boeginezen voerde. Jaarlijks worden van de Dajaks honderden kinderen door hem gevraagd, om als slaven verkocht te worden. Maar in weerwil van dit

alles zijn de eischen altoos klimmende. SEDJEN zeide: „vertrouw de beloften van den sulthan niet; 't zijn niet dan verlokselen; raadt vooral nimmer eenigen Europeaan aan, om in dit land te komen, zonder genoegzame gewapende magt; alle vreemdelingen vooral Europeanen worden hier vermoord; de eigendommen, die hun vroeger toebehoorden, zijn in menigte in het huis van den sulthan te vinden". SEDJEN verklaarde zich gereed, om zijne geheele magt met eenige Europesche magt tegen den sulthan te vereenigen.

De sulthan van Koeti, zegt de schrijver, heeft aan SEDJEN den oorlog verklaard, omdat deze zoo vele kinderen niet geleverd had, als van hem geeischt werd, namelijk 500 's jaars. SEDJEN heeft tot die levering echter de magt niet, dewijl zoodanige levering zijne bevolking tot openbaren opstand brengt.

IV. Eenige aanteekeningen met het opschrift „*Samarinda and Cootie*", zonder dagteekening.

De schrijver begint met optegeven, dat, wanneer immer het Nederlandsche Gouvernement zal goed vinden, om eene genoegzame magt (en reeds eene geringe zal genoegzaam zijn) te zenden, ten einde bezit te nemen van dit gedeelte van Borneo, de bevelhebbende officieren in de gelegenheid zullen zijn, op eene gemakkelijke wijze hun fortuin te maken, zonder dat daarop aanmerkingen kunnen vallen, dewijl alleen aan roovers de onnoemelijke schatten zullen ontnomen worden, die zij sedert 200 jaren hebben bijeengebragt, ten koste van het leven en den eigendom van Europeanen.

Er is naauwelijks eene kreek langs de geheele uitgestrektheid dier kust, waar niet het overblijfsel van eenig Europeesch vaartuig te vinden is, 't welk door list, geweld of stranding in handen der verraderlijke Boeginezen gevallen is, die de opvarenden vermoorden en de ladingen plunderen. De Boeginezen drijven handel op alle plaatsen in den Indischen archipel, die onder Engelsch en Nederlandsch gezag staan. Zij doen dat echter niet alleen, zelfs niet zoo zeer, om te handelen, maar vooral om berigten in te winnen omtrent de bestemming van zoodanige kleine vaartuigen, welke zij later in staat zijn te kunnen nemen. Zij staan in verband met alle vorsten aan de kusten, die in hunne behoeften voorzien en hun hunnen roof afkoopen. Volgens het getuigenis van geloofwaardige inlanders, spelen de Boeginezen, bij het afloopen van een Europeesch vaartuig, steeds den eersten rol. Als een bewijs voor de waarheid hiervan kan men aannemen, dat nagenoeg alle goederen, van zoodanige roof afkomstig, zich in handen der Boeginezen of van hunne afstammelingen bevinden.

De Boeginezen hebben de gewoonte, zich aan alle groote rivieren neer te zetten, op zoodanige plaatsen, waar geene groote vaartuigen kunnen binnenkomen.

Samarindah, waar zij zich in 't rijk van Koeti gevestigd hebben, bevat eene bevolking van niet minder dan 4000 zielen. 't Zijn allen roovers of handelaren, al naar mate hun dit het meeste voordeel geeft. Hunne naauwe vereeniging onderling geeft hun groote magt in de binnenlanden. Het aanzienlijk aantal praauwen, dat zij bezitten, voert de voortbrengselen dier

binnenlanden over den geheelen archipel, waarvoor zij goederen, maar voornamelijk geld, terug brengen. Hunne menigvuldige etablissementen op de kusten in den archipel onderhouden eene gedurige onderlinge kommunikatie. Zij geven elkander onmiddelijk berigt wanneer eenig Europeesch vaartuig verschijnt. Is hun dit op zee te magtig, dan wordt het door allerlei middelen in hunne rivieren gelokt, waar het zeker afgeloopen en geplunderd wordt. Ongetwijfeld hebben zij den moord aan zekeren kapitein GRAVESSONN en een gedeelte zijner scheeps-ekwipage, eenige jaren geleden, gepleegd, want dit vaartuig en de gedeeltelijke ekwipage is thans nog te Tongarong, de hoofdstad van Koeti. Bovendien heeft menig vaartuig, Nederlandsch zoowel als Engelsch, een gelijk lot in deze verblijven van moord en roof ondergaan.

De schrijver vertrouwt, dat de tijd nabij is, dat eene Europesche vlag op dit schoone gedeelte van Borneo zal wapperen en dat de Boeginezen, die hier vreemdelingen zijn, weder afstand zullen moeten doen van de rijkdommen, welke op eene zoo schandelijke wijze zijn bijeengebragt. Dan eerst zal ontdekt worden, hoe menig Europeesch vaartuig, hetwelk, volgens de meening van het tegenwoordig geslacht, op zee is vergaan, door deze Boeginezen is genomen. Er is op die plaats geen huis van eenig bemiddeld Boeginees, waar niet het een of ander stuk te vinden is, hetwelk aan boord van een Europeesch vaartuig heeft behoord.

Samarindah is sedert tijden eene voorname wijkplaats geweest der Boeginezen, en heeft, door zijne plaatselijke gesteldheid, stellige voordeelen boven de meeste andere diergelijke plaatsen. De schrijver heeft daarom eenige moeite gedaan, om zooveel hem de gebrekkige hulpmiddelen toelieten, de plaatselijke ligging en gesteldheid te beschrijven.

Samarindah kan door zijne ligging als de sleutel van Koeti beschouwd worden, hetwelk aan de Boeginezen stellige voordeelen geeft, waarvan zij partij weten te trekken. De welgezeten Boeginezen op de westkust van Celebes hebben daar etablissementen, hetwelk hun oneindige voordeelen op het Gouvernement in tijd van oorlog geeft. Bagotta, Batoelitjing en deze plaats hebben den Boeginezen, in den laatsten oorlog op Celebes tegen het Gouvernement, van krijgsbehoeften voorzien, voornamelijk Bagotta. De radja van deze laatste plaats is een broeder van het roovershoofd, bekend onder den naam van kapitein RAGA. Deze vrijbuiter, die zoo menig Europeesch schip afgeloopen heeft, woont thans op Kajeli; hij heeft kapitein GRAVESSONN met eigen hand op Samarindah vermoord. Men zegt, dat te Bagotta zich nog Europeanen van afgeloopen schepen bevinden.

De Boeginezen voorzien de geheele oostkust van Borneo van zout, afkomstig van de westkust van Makassar, voor 't welk hoegenaamd geene regten betaald worden; het wordt op Borneo voornamelijk van Kajeli ingevoerd.

De schrijver weet geen reden, waarom het Nederlandsch gezag niet in Koeti gevestigd is. Hij veronderstelt dit alleen daaraan te moeten toeschrijven, dat men geene genoegzame kennis van deze landen heeft, iets 't welk

niet te verwonderen is, daar er nimmer Europeanen in de binnenlanden geweest zijn, met uitzondering van MÜLLER, HECKSLER en hij zelf. Overigens heeft de bevolking van Koeti noch magt noch moed, zoodat het Europeesch gezag zich daar zonder veel moeite zou kunnen vestigen.

Den schrijver zal 't nimmer berouwen, twaalf maanden onder de moordenaars van MÜLLER te hebben doorgebragt, wanneer dit in de gevolgen een middel mag worden, om het Nederlandsch Gouvernement op dit onderwerp indachtig te maken. Weinigen hebben de gelegenheid gehad, zich zoodanig met de zaken en gewoonten bekend te maken van dit gedeelte van Borneo, a's hij. Omstandigheden heeft hij beleefd, die niet aan ieder reiziger te beurt vallen, en hoezeer hij geen aanspraak maakt een geleerde te zijn, vertrouwt hij, dat eene eenvoudige openlegging van feiten genoegzaam is, om aan te toonen, dat hier een uitgestrekt veld van rijkdom, magt en eer gemakkelijk te betreden is, zonder de mogelijkheid van iets te verliezen.

Verder volgt eene opgave der plaatselijke gesteldheid van Samarindah. De Boeginezen hebben daar 800 praauwen, klein en groot. Jaarlijks vertrekken 70 of 80 groote praauwen van daar naar de Nederlandsche plaatsen, zoowel als naar Pinang, Malakka, Singapoera en den noordkant van het schiereiland. Zij brengen derwaarts stofgoud, vogelnestjes, schildpad, was, rottan en eene menigte andere geldswaardige artikelen, die op dat gedeelte van Borneo in overvloed zijn. Volgens de berigten van den sabandaar bestaan de retourladingen in eene waarde voor iedere praauw van 20,000 tot 25,000 Spaansche matten, waarvan $^2/_3$ gedeelte steeds in gemunt geld wordt aangebragt.

In 1827 waren er 75 praauwen, welke aan waarde terugbragten ieder voor 15,000 à 18,000 Sp. matten; geen dezer had minder aan zilvergeld in, dan 20,000 á 24,000 ropijen.

Als men nagaat, dat alle handel tusschen de Boeginezen en de inboorlingen der binnenlanden een ruilhandel is, waarbij zelden geld te pas komt, dan kan men zich een denkbeeld maken van de verbazende sommen gelds, die door de Boeginezen in den grond nabij hunne woningen begraven worden; het begraven dier schatten is het voornaamste doel van hun pogen en maakt hun hoogste geluk uit.

Het is niet te berekenen, hoe lang dit systema daar reeds is gevolgd; maar de familie van den tegenwoordigen sulthan is in het bezit van bewijsstukken, dat de handel sedert 100 jaren niet afgenomen is, en dat van tien rijke menschen, die op de plaats gestorven zijn, er van niet meer dan drie de eigendom op een ander is overgegaan. Het overige blijft dus begraven, en het bijgeloof laat het volk niet toe, zelfs nabij de plaats te gaan, waar verondersteld wordt iets begraven te zijn.

De sulthan van Koeti en zijne familie zijn van Boeginesche afkomst. De ijver en volharding, waarmede een Boeginees zijn geheele leven besteedt, om schatten te vergaderen, is verwonderlijk; te meer daar zij er geen het minste genot van hebben. Het is waarschijnlijk, dat in een of een halve mijl in den omtrek van Samarindah meer geld begraven ligt, dan er klin-

kende munt in de Nederlandsche bezittingen in omloop is, ongerekend eene aanzienlijke hoeveelheid stofgoud.

Zonder te spreken van hetgeen begraven ligt door personen, die niet meer bestaan en dat niemand meer weet, zijn er in en omtrent Samarindah ten minste 200 Boeginezen woonachtig, die bekend zijn te bezitten van 50,000 tot 120,000 Spaansche matten, al hetwelk, met de vroeger begraven schatten, grootendeels verkregen is door roof en plundering van Europeanen.

Te Tongarong en Samarindah zijn nagenoeg 300 menschen, eigenlijke onderdanen van het Nederlandsch Gouvernement, die zich gelukkig zouden achten eene gelegenheid te vinden, om te kunnen ontkomen. Zij zijn door list daar heen gelokt, of op zee door de roovers genomen en daar verkocht. Gedeeltelijk zijn het ook zeevarenden van afgeloopen schepen. Er is er een van de ekwipage van het reeds gemelde schip van kapitein GRAVESSONN, genaamd SITRO ROYA, een geschikt inlander, wiens familie te Malakka woonachtig is. Onderscheiden bijzonderheden kan deze opgeven omtrent het overbrengen van meerdere scheepsekwipagiën naar Samarindah, in de laatste jaren, door de Boeginezen, en bijzonder van twee Hollandsche vaartuigen. Deze en vele Javanen, die thans slaven zijn, zouden zich onmiddelijk onder de bescherming van de eerste Europesche autoriteit stellen, die zich vertoont. De Dajak's zullen stellig de zijde der Europeanen kiezen. Het hoofd der Dajak's SEDJEN heeft, gelijk reeds gemeld is, aan den schrijver en HECKSLER verzekerd, dat al de hoofden der Dajak's die nabij de Nederlandsche vlag, bij Sambas, Pontianak leven eene Europesche magt in hun midden wenschen te hebben.

De sulthan van Koeti heeft nimmer meer dan 2000 man, gewapend met pieken, en 150 met geweren, kunnen op de been brengen. Eenigen tijd geleden heeft hij Samarindah aangevallen en is hij met zijn volk door nagenoeg 350 Boeginezen verslagen.

Des sulthans oom is onlangs overleden. De sulthan is erfgenaam van de aanzienlijke nalatenschap van dezen pangerang, die eenige jaren geleden geschat werd op 500,000 Spaansche matten en vijf pikols stofgoud. Van den sabandaar en andere voorname personen van de plaats heeft de schrijver vernomen, dat de sulthan bereids ontvangen zoude hebben ten minste 1,000,000 Spaansche matten, hetwelk, met zijn eigen vermogen, zal uitmaken 1,500,000 Spaansche matten, daaronder het stofgoud begrepen. Ingeval de sulthan zijne schatten wilde vervoeren, kan hij dat niet verder dan twee dagreizen doen, naar de plaats waar zijn oom gestorven is. Daar eindigt zijn gebied en neemt dat van SEDJEN, het hoofd der Dajak's, een aanvang; daar zou hij zijne vijanden ontmoeten.

Het is een feit, wel bekend bij des sulthans broeders en anderen, die in het geheim zijn, dat de sulthan in de veronderstelling is, dat het Nederlandsch Gouvernement hem eene boete zal opleggen voor den moord aan MÜLLER en de zijnen gepleegd. Hij is daarop in zekeren zin voorbereid. Eenigen tijd geleden werd den schrijver op eene omzigtige wijze afgevraagd, hoe groot de boete zoude kunnen zijn, die het Gouvernement hem zoude

opleggen, indien het niet te vreden was met het verhaal omtrent den dood van MÜLLER. Dit was eene verraderlijke vraag, om er achter te komen, of de schrijver bekend was met de opinie van het Nederlandsch Gouvernement omtrent dit onderwerp. De schrijver begreep, dat zijn leven van de wijze der beantwoording dezer vraag afhing; daarom antwoordde hij, dat de zaak van MÜLLER's dood lang vergeten was, dat die officier en zijne manschappen door de Dajak's zijn omgebragt, en dat, in stede dat het zich op den sulthan wilde wreken, het Gouvernement aan hem verpligting heeft voor den goeden raad, dien hij aan den majoor gegeven heeft, om niet naar de binnenlanden te gaan. Het gebeurde is dus alleen aan de onvoorzigtigheid van dien officier te wijten. Wat betreft de boeten, door het Nederlandsche Gouvernement opgelegd, deze bedragen nimmer meer dan 100.000 Spaansche matten. De schrijver werd naderhand ontwaar, dat de sulthan dien eigen avond zich had uitgelaten, dat, indien ook de zaken ten ergsten uitvielen, de boete zoo zwaar niet zoude zijn, als hij wel verwacht had.

V. Een stuk bevattende: „*Some remarks on Samarindah, Cootie, and Borneo.*"

Eerst vindt men eene beschrijving van de ligging van Samarindah, den loop der rivier van Koeti, hoeveel water zij bij den vloed heeft, de magt, die benoodigd zoude zijn, om Koeti meester te worden, den tegenstand aan de eene en de medewerking aan de andere zijde, die men ontmoeten zoude enz.

Al het zout voor de konsumptie van Koeti komt, gelijk reeds gebleken is, van Makassar en wordt alleen door de rivier van Koeti binnen gebragt. Er is nimmer grooter voorraad zout dan voor drie maanden. Hieruit volgt, dat, door het afsnijden dezer onmisbare levensbehoefte, de geheele bevolking kan worden gedwongen.

De Boeginezen ontleenen hunne magt over het geheele land alleen daarvan, dat zij meester zijn van den handel in het zout. In de landen Passir, Koeti en Brouw wordt niet minder dan 2500 kojan's 's jaars van Makassar ingevoerd.

Met uitzondering der Boeginezen en van eenige weinige inboorlingen van Koeti, is het volk en zijn vooral de Dajak's zeer handelbaar. Zij zijn gewillig en van goeden inborst; door eene zachte behandeling en eenige kleine geschenken kan men hen leiden en nuttig maken; vertrouwen kan men hun evenwel nog niet schenken, want zij missen nog alle denkbeelden van regt of onregt. Iedere gemeente volgt blindelings haar hoofd, wiens goede gezindheid gemakkelijk te winnen zoude zijn.

Naast het artikel zout behoort, als het tweede voorname artikel van behoefte, gerangschikt te worden Javasche tabak. Het onthouden van dat artikel, in geval van oorlog, zoude hetzelfde uitwerksel hebben als van het zout; de bevolking zou zich moeten overgeven en vrede maken. Ook rijst is eene behoefte.

De Dajak's komen, langs onderscheidene takken der rivier, naar Marpouw, een middenpunt, door de ligging der plaats eene voorname markt. Daar brengen zij de voortbrengselen van het land, om die te ruilen tegen

zout en Javasche tabak. Toen de schrijver eenige kleedingstukken en wapenen van Dajak's wilde koopen, was hij verpligt eerst zout te koopen en daarmede te betalen. Door zich alzoo meester te maken van den handel in zout en tabak, is men meester van het land.

VI. Een opstel, ten opschrift hebbende: „*Some particulars relative to the death of Pangeran* BATTA SARIE *in Cootie*". Het stuk draagt de dagteekening: „Tongarong 10 Augustus 1828." Het schijnt opgesteld te zijn, om aan te toonen, welke verbazende schatten nagelaten zijn door den genoemden pangerang BATTA SARIE, oom van den sulthan van Koeti, en die gewoond heeft te Bongan, omtrent 650 Engelsche mijlen opwaarts de groote rivier van Koeti. Van deze nalatenschap is de sulthan van Koeti erfgenaam. Uit deze omstandigheden leidt de schrijver tevens de gevolgtrekking of, dat er zeer groote rijkdommen in deze landen gevonden worden.

VII. Een geschrift, dat ten opschrift heeft „*Memoir of duties etc. Cootie.*" 't Is eene uitgewerkte beschrijving van den handel van en op Koeti, met eene specifieke berekening van in- en uitvoer. De uitvoer wordt berekend op 478,000 Sp. matten en de invoer op 710,000 's jaars.

VIII. Een opstel, ten opschrift hebbende: „*Duties*" en gedagteekend „Tongarong 12 Augustus 1828;" 't is eene nadere opgave van den uitvoer in 1828, berekend op 944,150 Sp. matten.

IX. Een opstel, ten opschrift hebbende: „*The Diaks*," bevat eene beschrijving van de zeden en gewoonten van de Dajak's, de eigenlijke inboorlingen van Borneo, die van de kusten verdreven zijn door de Maleijers, Boeginezen en andere vreemdelingen, en die thans door dezen worden onderdrukt.

X. Een geschrift, ten opschrift hebbende: „SEDJIN *to the Sultan of Cootie*," is eene vertaling van eenen brief van SEDJEN, hoofd der Dajak's, aan den sulthan van Koeti, in antwoord op eene oorlogs-verklaring van laatstgemelden.

XI. Een opstel, met het opschrift: „*Some particulars of Bagotta enz.*" In de eerste plaats bevat dit stuk veel belangrijks over de zeerooverijen.

Langs de geheele oostkust van Borneo zijn allerlei soorten van rooversvaartuigen; de meest gevreesde echter zijn die van Kajeli. Kapitein RAGA, een der vorsten van Kajeli, is een voornaam roovershoofd. Hij heeft met eigen hand, eenige jaren geleden, kapitein GRAVESSONN te Samarindah op de rivier van Koeti afgemaakt. Terzelfder tijd is ook het scheepsvolk gedeeltelijk vermoord, terwijl een ander deel der ekwipage thans nog in dienst is van den sulthan. Twee Europeanen, een jongeling en eene vrouw, zijn door vergif omgekomen, eerstgenoemde te Samarindah, aan huis van RAGA, de andere binnen 's lands ten huize van des sulthans moeder. Deze RAGA is thans in vijandschap met den sulthan van Koeti over de verdeeling van het schip en de lading van voornoemden kapitein GRAVESSONN, zoodat hij ook de praauwen van den sulthan neemt.

Ongelooflijk is de handel in kruid en wapenen, die op dat gedeelte der kust van Borneo, voornamelijk op Koeti, met de overwal van Celebes gedreven wordt.

Van Java kunnen zij deze artikelen minder gemakkelijk bekomen, hoewel vooral te Samarang door de Chinezen kruid geleverd wordt, hetwelk onder de tabak, katjang enz. wordt geborgen.

Van Bagotta, Battoelitjing, Passir en Brouw varen jaarlijks 50 praauwen uit; van Koeti alleen 70; twee derde gedeelten van deze praauwen gaan door straat Rio naar Pinang en Singapoera, en komen met kruid terug. De grootsten dezer praauwen gaan naar Pinang, terwijl de anderen te Singapoera blijven, om met de Amerikaansche schepen handel te drijven. Met deze laatsten bestaat steeds eene afspraak, om gedurende bepaalde tijden omtrent de straat te komen. Dan nemen de praauwen van hen wapenen en amunitie in, zonder verlof of voorkennis van het Engelsche Gouvernement. Bij aankomst geven de Amerikaansche schepen op in ballast te zijn en bestemd voor de westkust van Sumatra, om peper te koopen. Bij aankomst der Boeginesche praauwen wordt de afspraak gemaakt. Dan geven de Amerikanen voor van de reede te vertrekken, om ballast over boord te werpen. Achter een der landpunten ontmoeten zij de Boeginesche praauwen, en de overscheping van amunitie enz. heeft daar plaats. Van daar zeilen de praauwen naar Singapoera, waar de wapenen enz. op de onderscheidene praauwen verdeeld worden; iets waarin zij geene moeijelijkheid ondervinden, dewijl te Singapoera geene regten geheven worden en er geen kennis van deze transaktie genomen wordt.

Bij aankomst der wapenen te Koeti worden zij van daar naar Kajeli, Mandhar en Makassar verzonden, in dezelfde praauwen, die van daar zout hebben aangebragt.

De schrijver is van oordeel, dat de Boeginesche praauwen, van Java terugkeerende, behooren te worden onderzocht, om den handel in kruid, die door de Chinezen gedreven wordt, te doen eindigen; dat de praauwen van Pinang en Singapoera, die op hunne terugreize Rio aandoen, daar behooren te worden onderzocht; en dat er maatregelen dienen genomen te worden, omtrent den zouthandel tusschen Makassar en dat gedeelte van Borneo.

Langs de geheele oostkust van Borneo heeft het Gouvernement geen grooter vijand dan den radja van Bagotta, gewoonlijk ADJIE BOTA genaamd. Van Boegineschen oorsprong, is hij aan verscheiden vorstjes van Mandhar en Kajeli vermaagschapt en RAGA, de bekende groote zeeroover, is zijn broeder. In zijn land bevinden zich nog Europeanen gevangen, mannen en vrouwen; dit wordt getuigd door geloofwaardige personen van Passir, Mandhar en Koeti.

De radja van Batoelitjing, ADJIE JAVA genaamd, is, in tegenoverstelling met dien van Bagotta, een vriend van de Europeanen.

Verder handelt dit stuk over de wijze waarop zich de inlandsche handelaren van passen voorzien. De schrijver is van oordeel dat de moeijelijkheden, die het Gouvernement somwijlen met de inlanders ondervindt, grootelijks door den niet gesurveilleerden handel der Boeginezen ontstaan of bevorderd worden.

XII. Een artikel, met het opschrift „*On Borneo*," dat eenige opmerkingen voornamelijk betrekkelijk het dierenrijk op Borneo bevat.

XIII. Het laatste opstel heeft ten opschrift „*Murder of Capt. Gravessonn ad Cootie about* 1818." De inhoud is een verhaal van den moord gepleegd aan den scheepskapitein GRAVESSONN en de opvarenden van zijnen bodem, en tevens van het vermeesteren van dat vaartug met zijne rijke lading. Het vaartuig zelf is te Tongarong nog te zien.

XIV. Eindelijk zijn er nog vertalingen bij van eenige Maleische brieven van den sulthan van Koeli aan den resident van Singapoera, aan den Gouverneur van Poelo Pinang en een aan JOHN DALTON zelven.

§ 3. GEORG MÜLLER.

Onder de stukken, door DALTON den Gouverneur van Makassar aangeboden, bevonden zich ook eenige zeer belangrijke aanteekeningen, betrekkelijk den moord aan den majoor MÜLLER gepleegd. Vóór wij die mededeelen, zij 't ons vergund den lezer met dezen verdienstelijken officier van het Indische leger wat nader bekend te maken. Wij zijn daartoe in staat gesteld door een levensberigt, 't welk zijn broeder Dr. E. MÜLLER heeft gepubliceerd *), en dat vele bijzonderheden bevat, die wij thans laten volgen.

GEORG MÜLLER werd den 8 Junij 1790 te Mentz geboren. Hij bezocht aldaar de latijnsche scholen en kwam in 1803 op het gijmnasium te Aschaffenburg. Van den beginne af, dat hij de school bezocht, wedijverde bij hem rustelooze en onvermoeide vlijt met den gelukkigen aanleg van zijnen levendigen geest, die zijne jaren en ligchaamskrachten te boven ging en hem overal de eerste plaats onder zijne medeleerlingen verzekerde. Met deze schitterende vorderingen in de klassieke studiën hield echter de ontwikkeling van zijn ligchaam geen gelijken tred. Hij bespeurde dit, en, misschien reeds met een zeker voorgevoel van zijne toekomstige loopbaan, wijdde hij ook daaraan met het gunstigste gevolg de meest oplettende zorg. Gijmnastische oefeningen werden zijne uitspanning: kleine kunstwerken, die hij, met eene zeldzame handigheid in de werktuigkunde, vervaardigde, hielden hem bezig, en de natuurkundige verzamelingen, die hij bijeenbragt, gaven voedsel aan zijne levendige verbeelding. Vooral ook was bouwen zijne liefhebberij.

Ondertusschen werd hem de school allengs te eng. Meer en meer haakte hij naar een woelig en rusteloos leven, vol gevaren en moeijelijkheden. Daarom trad hij, in plaats van naar de Hoogeschool te vertrekken, in 1807 als kadet in de Keizerlijk-Oostenrijksche dienst. Te Weenen gekomen, had hij gelegenheid, om zich verder te bekwamen, vooral door de bijzondere zorg van den toenmaligen intendant-generaal der Keizerlijke legers. Hoogere wis-

---

*) Zie: Levensberigt van GEORG MÜLLER, zaakgelastigde en inspekteur der Ned. O. Indische bezittingen op Borneo enz., door Dr. ERNST MÜLLER, Koninklijk Beijersch opperhoutvester, lid der stenden vergadering enz. in *De Indische bij, Tijdschrift ter bevordering van de kennis der Nederlandsche volkplantingen en derzelver belangen, uitgegeven door* C. L. BLUME, Leijden 1843, 1ste deel, blz. 177 enz.

kunde, werktuigkunde, aardrijks-, volken- en teekenkunde waren vooral de vakken, waarop hij zich hier bij voorkeur en met het gunstigste gevolg toelei, terwijl hij de studie der oude en nieuwe talen ijverig voortzette. De groote vorderingen, die hij maakte, en zijn uitmuntend gedrag waren oorzaak, dat hij spoedig, immers lang vóór den veldtogt van 1809, tot officier benoemd werd. Na den vrede van Weenen, die tegen het einde van dat jaar gesloten werd, vaardigde NAPOLEON een bevel uit, dat allen, die op den linker Rijnoever geboren en in dienst eener vreemde mogendheid waren, bij het Fransche leger moesten overgaan. GEORG MÜLLER meende aan dit bevel te moeten gehoorzamen. Hij werd op de meest eervolle wijze uit de Oostenrijksche dienst ontslagen en ging als eerste luitenant bij het Fransche leger over, met last om zich naar Spanje te begeven. Naauwelijks echter bij zijn korps aangekomen, ontving hij tegenbevel om naar den Niemen te vertrekken en deel te nemen aan den Russischen veldtogt. Hij onderscheidde zich hier in vele gevechten, werd door NAPOLEON zelf opgemerkt, en door hem in persoon tot ridder van 't Legioen van Eer benoemd. Van alles ontbloot en met eene zware en nog niet genezene wond aan den arm, behalve nog zes andere gevaarlijke kwetsuren, die hij in vorige veldtogten bekomen had, keerde hij uit Rusland terug en werd hij in het ouderlijke huis liefderijk verpleegd. Naauwelijks was hij hersteld, of hij spoedde zich weder naar Frankrijk, om het kader van zijn regement, dat inmiddels derwaarts teruggekeerd was, te bereiken. Kort daarop werd hij tot kapitein der genie, en nog vóór den eersten troonsafstand van NAPOLEON tot majoor benoemd. Spoedig tot den rang van luitenant-kolonel bevorderd, zag hij, na de zoo genaamde honderd dagen, zijne vertrouwdste vrienden en wapenbroeders aan alle noodlottige gevolgen van eene zoo geweldige ontknooping ten prooi. Het waren dagen van beproeving, waarin partijhaat hem veel bitterheid deed smaken. Hij bleef aan NAPOLEON getrouw ook in het ongeluk, maar de volharding, waarmede hij dit deed, maakte hem in veler oogen schuldig, op zulk eene wijze, dat hij in zijn vaderland niet ligt eene plaatsing had kunnen verkrijgen.

Dit was de reden, waarom hij als kapitein der infanterie in Nederlandsch Indische dienst trad. Tegen het einde van 1816 vertrok hij derwaarts. Hevige stormen wierpen hem bij Eggraag op de kust van Noorwegen. Den tijd, tot het herstellen van het schip vereischt, besteedde hij tot het doen van eene reis door dat land. In Maart 1817 vertrok hij op nieuw naar Indië; maar weder belemmerden aanhoudende stormen den voortgang van het schip en noodzaakten het om in de maand April het anker op de reede van Lissabon te laten vallen. Den 11den Mei werd de reis voor de derde maal aanvaard, en nu bereikte hij, zonder verdere tegenspoeden, na eenige maanden de hoofdstad van Nederlandsch Indië.

Reeds kort na zijne aankomst werd hij toegevoegd aan de eerste expeditie, die, onder bevel van den majoor MUNTINGHE, naar de westkust van Borneo vertrok, tot bevestiging van het Nederlandsch gezag te Sambas. Zij bereikte den 2den September 1818 hare bestemming, en den 6den daar-

aanvolgende werd de Nederlandsche vlag te Sambas geplant. De heer MÜLLER werd er den 23sten als waarnemend resident geïnstalleerd. Hij nam onverwijld maatregelen, om de rust en goede orde te handhaven, de diep ingewortelde zeerooverij zoo veel mogelijk tegen te gaan, en vooral ook de inkomsten van den staat te verzekeren. Vaartuigen, die voorheen tot de zeerooverij werden gebruikt, trachtte hij aan den handel dienstbaar te maken of zelfs tot wering van dat schandelijk bedrijf aan te wenden. De vruchten zijner maatregelen bleven niet lang achter. De handel herstelde zich, maar te gelijker tijd vermeerderde het aantal Chinezen, dat zich in de mijndistrikten vestigde. Bekend zijn de moeijelijkheden, waarmede men tot den huidigen dag te worstelen heeft, als gevolgen van die vestiging en van hare verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement. Reeds onder 't bestuur van MÜLLER, als resident van Sambas, barstten de eerste onlusten onder de Chinezen der mijndistrikten uit. Aan hem scheen men dit onheil te wijten; althans hij werd kort daarop teruggeroepen.

Toen ontving hij (in 1820) eene aanstelling als inspekteur der notenperken op Banda, maar door den reeds ingevallen oost-moeson, wanneer de scheepvaart naar de Molukken geheel stilstaat, werd hij te Soerabaja teruggehouden. Wel trachtte hij den togt derwaarts te ondernemen, maar 't gelukte hem niet, zelfs voor eenen buitengewoon hoogen vrachtprijs, eene scheepsgelegenheid te vinden, of een geschikt vaartuig te huren. Niemand wilde zich aan het gevaar, in dit jaargetijde, blootstellen. Maar MÜLLER rustte niet. Had hij zich eens iets voorgenomen, dan wilde hij dat doel bereiken het kostte wat het kostte. Dat was een algemeene trek van zijn karakter. Naar Banda zou hij vertrekken en niet wachten tot het geschikte saisoen; dat had hij besloten. Daarom besteedde hij zijn gansche vermogen aan den aankoop en de uitrusting van een schip, de brik *Floris*, nam twee Europesche stuurlieden in dienst, wierf matrozen aan, en zeilde toen, zelf het kommando op zich nemende, den 24sten November tegen wind en stroom naar Banda, waar hij in 't laatst van December of begin van 't jaar 1821 behouden aankwam.

Maar niet lang bleef hij op dit eiland. Weldra werd Borneo weder het tooneel van zijnen arbeid. In 1822 ontving hij op nieuw eene zending naar Sambas; hij werd den toenmaligen kommissaris van Borneo, den heer J. H. TOBIAS, als ambtenaar toegevoegd. Eindelijk werd hij benoemd tot zaakgelastigde en inspekteur over de Binnenlanden van Borneo.

In deze betrekking trof hem het ongeluk, waarover de volgende aanteekeningen van den heer DALTON veel licht verspreiden. In de levensschets, door zijn broeder uitgegeven, wordt het vermoorden van MÜLLER toegeschreven aan de Dajak's, maar uit de berigten van DALTON blijkt ten duidelijkste, dat de sulthan van Koeti en zijne hofgrooten en handlangers voor de schuldigen moeten worden gehouden. Ofschoon in die levensschets gewag wordt gemaakt van eenen brief, door DALTON den 30sten Augustus geschreven, schijnen den steller van dat berigt toch de stukken, die wij thans publiek maken, niet bekend te zijn geweest. Immers hij kon anders onmogelijk geschreven hebben: „De vorst van Koeti gaf hem op dezen

togt ongeveer 200 Dajaks mede, welke door MÜLLER, naar landsgebruik; van al het noodige werden voorzien en zich daarvoor zeer bereidwillig en dienstvaardig betoonden. Nadat hij zoo omtrent twee maanden was voortgevaren, werd de rivier te smal en besloot hij de rivier Kapoeas over land op te zoeken, te meer, daar de vorst van Koeti hem verwittigd had, dat hij op deze wijze het spoedigst en gemakkelijkst zijn doel zou bereiken. Hij kwam dan ook, na verloop van eenigen tijd, aan de Kapoeas-rivier, waar hij terstond drie nieuwe vaartuigen liet maken, waarbij de Dajak's voortgingen hem getrouw te helpen en bij te staan. Daar zij overal hulp betoonden en hunne genegenheid aan den dag legden, bestond er geen de minste reden, om eenigen argwaan tegen de inlanders te koesteren. Maar op zekeren morgen omstreeks zeven uren, toen MÜLLER zijn volk, soldaten en matrozen, beval om de vaartuigen over rotsen en watervallen heen te slepen, waartoe de Dajak's altijd de meeste bereidwilligheid hadden betoond, kregen deze onverwacht versterking, overvielen hem eensklaps op eene verraderlijke wijze, en vermoorden hem met zijn geheele gevolg, met uitzondering van twee man, die zich in het water stortten, de overzijde bereikten en zich door de vlugt redden, terwijl de Dajak's, na het plegen van den moord, de vaartuigen benevens derzelver inhoud met zich voerden."

Neen, niet de Dajak's waren de bewerkers van den moord! De volgende stukken zullen dit bewijzen. En 't is van belang, dat dit blijke; want 't is een feit te meer, waardoor de noodzakelijkheid wordt aan 't licht gebragt, om den overmoed der Mohamedaansche vorsten op Borneo te fnuiken, en het Dajaksch element tegen hen te beschermen en te verheffen. Ook thans, dertig jaren later, zijn wij in dit opzigt niet ver gevorderd. Nog altoos zijn die Mohamedaansche vorsten de onderdrukkers der oorspronkelijke bevolking van Borneo, en wacht de laatste te vergeefs op bescherming van het Nederlandsche Gouvernement.

§ 4. *Berigten van* DALTON *over den moord aan* GEORG MÜLLER *gepleegd.*

KOETI, 10 Mei 1828.

Het vermoorden van den majoor MÜLLER en zijn gevolg heeft, in onderscheidene gedeelten van Indië, de belangstelling in groote mate opgewekt; het is met een geheimzinnigen sluijer bedekt, iets dat men daaraan moet wijten, dat, sedert het voorval plaats vond, geen Europeaan het land nog weder bezocht heeft en de bevolking er geene moeite spaart, om het gebeurde verborgen te houden. Dit heeft mij doen besluiten, al het mogelijke te verrigten, om de waarheid aan het licht te brengen, in de hoop, dat, indien ik het geluk mogt hebben het land te ontkomen, de Europeaan door dit verhaal in het vervolg de gevaren zou kunnen vermijden of eindelijk zich over den gepleegden moord zou kunnen wreken.

Ten einde dit doel te bereiken vond ik het raadzaam, de grootste omzigtigheid in acht te nemen, dewijl, indien het bekend werd, dat ik mij aan de zaak liet gelegen liggen met eenig plan voor de toekomst, *ik* noch mijn *lotgenoot*, de heer HECKSLER, een uur langer zouden geleefd hebben.

De heer HECKSLER is een Deen van goeden huize, die langen tijd in deze streken heeft doorgebragt en de bewoners kent.

Wij wonen op dit oogenblik in een bamboezen hut op een afstand van ongeveer 100 ellen van het huis van den sulthan van Koeti, tusschen zijne broeders en het volk in, die voor vijf spaansche matten iedereen zouden om 't leven brengen. De door mij ingewonnen berigten zijn juist, daar ze mij zijn medegedeeld door de broeders van den sulthan en door personen, die zelven bij de zaak betrokken waren, en die den schijn aannamen, zich er niet om te bekreunen. Ik vond hen genegen, om mij alle mogelijke inlichtingen te geven, die ik zou kunnen verlangen.

Ik zal de zaak in de eerste plaats mededeelen, gelijk mij die door den sulthan zelven is verteld; dat verhaal kan alzoo beschouwd worden als het officiële berigt. Het is evenwel vóór alles noodig, gewag te maken van het karakter van den man, die tegenwoordig den post vervult van havenmeester (sabandaar) van het landschap, welke betrekking hij omstreeks acht jaren heeft waargenomen. Deze persoon, SAID ABDULLAH genaamd, was eertijds op Java; volgens zijne eigene bekentenis, is hij genoodzaakt geweest, van daár te vlugten wegens schulden. Hij eigende zich Gouvernements-gelden toe en ontving van den heer HECKSLER 3500 sp. matten, waarvan hij de ontvangst erkende, doch waar van nimmer een duit werd terug betaald. Van Java ging hij naar Banjermassing, waar hij in dienst kwam bij den heer HARE, toen ter tijd gemagtigde van het Nederlandsche Gouvernement tot herneming van de plaats. Hij aanvaarde die betrekking in 1819. Korten tijd daarna werd zijn ontrouw, jegens het Gouvernement gepleegd, ontdekt en verliet hij de plaats. Volgens zijne eigen meening zou hij, indien hij gevat was, zijn opgehangen en was er eene belooning gezet op zijne inhechtenisneming; maar hij nam de vlugt naar Koeti, waar hij, door zijn schoonschijnend en geveinsd gedrag, en dewijl hij een tamelijk Maleisch geleerde was, zich wist in te dringen en den goeden dunk an den sulthan, die hem tot sabandaar (havenmeester) bevorderde, in welke betrekking hij sinds gebleven is.

SAID ABDULLAH heeft het niet begrepen op eenigen Europeaan, maar zijn haat tegen de Hollanders is zoo groot, dat hij het in geen zijner gesprekken kan verbergen of zich binnen de palen der welvoegelijkheid kan houden, zoodra hij maar hun naam hoort uiten. Hij is evenwel de grootste vleijer en heeft zulk eenen gladden tong als ik immer ontmoet heb. Hij heeft niet bijzonder veel doorzigt; integendeel, in de meeste zaken is hij dom; maar hij heeft te doen met menschen, die nooit hun land verlaten hebben en die *niets* weten. Dat is de reden, waarom hij bij dezen doorgaat voor iemand van groote bekwaamheden. Bovendien, als men het karakter van den sulthan begrijpt, ziet men tevens in, dat de sulthan zeer goed weet, dat SAID ABDULLAH eene menigte vijanden in het land heeft en dat hij reeds sedert lang zou vermoord zijn, indien dit niet tegen den wil van den sulthan was.

Het verhaal van den sulthan is als volgt. Toen majoor MÜLLER te Koeti kwam, in de eerste helft van het jaar 1825, werd hij vergezeld van 24

Javaansche soldaten; hij vestigde zich te Samarindah, eene kleine plaats op ongeveer 50 mijlen van zee en op denzelfden afstand van de hoofdplaats Tongarong gelegen. Hier leefde hij zeer vertrouwelijk met den sabandaar en stelde hij met hem het verdrag op tusschen het Nederlandsche Gouvernement en den sulthan van Koeti, waarin de sulthan verklaart genegen te zijn, om al zijne landsinkomsten (belastingen) aan Nederland af te staan voor een som van *f* 8000 's jaars.

Toen dit vastgesteld was en de stukken geteekend waren, bezocht de majoor met zijn gevolg Tongarong, en vestigde zich op een klein eiland, op ongeveer één mijl afstands van het land boven den ingang. Toen hij zijn plan te kennen gaf, om over land zijnen weg te vervolgen naar Sambas of Pontianak, werd dit voornemen in geenen deele door den sulthan goedgekeurd. Krachtig werden hem door dezen de groote gevaren, die hij zou te gemoet gaan, voor oogen gehouden; maar, toen de majoor bij zijn plan bleef, verlangde de sulthan, dat hij een geschrift zou teekenen, waar in was bekend gesteld, dat het op zijn eigen verlangen was, dat hij den togt ondernam.

De majoor scheepte zich alzoo met zijn gevolg in booten in, om de rivier op te varen, maar niemand hoorde ooit meer van één hunner. *Zij werden vermoord, ver voorbij het land van den sulthan, door de Dajaks, op een kleinen afstand van Pontianak, zeker niet meer dan* 100 *mijlen van daar.*

Dit is het verhaal van den sulthan en dit is tevens hetgeen de sabandaar van de zaak weet. Als men nu dit verhaal overziet en al de omstandigheden in aanmerking neemt, die aan het licht zijn gekomen, aarzel ik niet de verzekering te geven, dat de geheele zaak een werk van bedrog is, en dat de majoor MÜLLER met zijn gevolg zijn vermoord *in het koningrijk Koeti*, op een afstand van ongeveer 100 mijlen van het huis van den sulthan. Indien de sulthan toen der tijd niet te huis is geweest, heeft hij toch wel geweten wat geschieden moest, dewijl de geheele toedragt der zaak te voren was besproken met den sabandaar en anderen. Daar het verdrag, dat SAID ABDULLAH met den majoor had gesloten, aan de geheele familie van den sulthan en de voornaamsten van de plaats bekend was, is het niet te gelooven, dat die man het land zou hebben verkocht aan Nederland, voor eene hem in het bijzonder toegedachte belooning; en evenwel is men algemeen van gevoelen, dat de sabandaar door den majoor MÜLLER was omgekocht.

Toen SAID ABDULLAH bemerkte, dat de geheele zaak hem was toevertrouwd, besloot hij zoodanig met MÜLLER te handelen, dat hij er voor zich zelven geen gevaar bij liep, ook wat betreft het sluiten van het verdrag. Daarom beval hij tot gids aan den zoon van den pangerang rato, een jongeling van algemeen bekende lage beginselen. Het geschrift, dat de sulthan van den majoor ontving, waarin bekend werd gesteld, dat hij besloten had, den togt te ondernemen, was zonder twijfel gevraagd, om daardoor alle schuld van zich af te werpen en het te doen schijnen, als of het tegen des sulthans wil zou geweest zijn, dat de reis aanvaard werd. Het vragen van zoodanig geschrift is zeer in gebruik bij de geheele bevolking dezer kust, en geschiedt om

zich te vrijwaren van schuld, en die op een ander te werpen. Dat de majoor viel, getroffen door de hand van den zoon van den pangerang rato, weet een ieder hier. Toen de tijding kwam, dat er zich twee Europeanen (de heer HECKSLER en ik) in het land ophielden, verliet deze jongeling onmiddelijk de plaats en is hij daar sedert dien tijd niet terug gekeerd. Op dit oogenblik leeft hij, ongeveer 100 mijlen landwaarts in, niet ver van de plek waar de moord is geschied en waar hij sedert dien tijd het bewind heeft. Hij eigende zich het dubbel loop geweer van den majoor MÜLLER toe. Het ombrengen van het reisgezelschap werd hier te Tongarong bekend, tien dagen nadat men deze plaats had verlaten. Daar het nu voor de snelste booten ten eenen male onmogelijk is, om, de Koeti-rivier op roeijende, meer dan 40 mijlen elken dag af te leggen, dewijl er altijd eene zware eb loopt, zoo is het niet waarschijnlijk, dat het gezelschap dagelijks meer dan 15 of 20 mijlen is voortgetrokken. Te meer dewijl, behalve de moeite die het kostte om met zware booten tegen den stroom op te roeijen, de majoor gedurig aan wal ging, om opmetingen te doen, hetgeen inderdaad zijn voornaamste doel schijnt geweest te zijn. Hij deed waarnemingen op alle uitstekende punten, aan beide oevers van de rivier, die ongeveer drie mijl breed is, en hield aanteekening van alles wat hem belangrijk voorkwam. Aangezien nu deze feiten bekend zijn bij alle inwoners van het land, met wat regt kan de sulthan en kunnen anderen dan verzekeren, dat het gezelschap zich op de grenzen van Pontianak bevond, die, de rivier en den weg dien zij volgden in aanmerking nemende, niet minder dan 800 mijlen van Tongarong verwijderd zijn; en dit is de kortste en de eenige praktikabele weg. Indien de misdaad na een tijdsverloop van 10 dagen was gepleegd, dan zouden er eenigen van het volk zijn terug gekomen met een gedeelte van het geroofde; daarom verzekert de sulthan, dat zij op veel verder afstand is geschied, en hij nimmer iets van de bijzonderheden van den moord vernam, niet tegenstaande hij dikwijls moeite daartoe deed. Maar dan komt het mij al zeer toevallig voor, dat zulk een groot gedeelte der goederen van den majoor onmiddelijk bij den sulthan werd gebragt, welke goederen nu nog in zijn huis zijn, 't welk ongeveer 100 ellen verwijderd is van de plaats waar ik deze gebeurtenissen thans op 't papier breng. De ondervolgende voorwerpen zien de heer HECKSLER en ik dagelijks:

Een achtdaagsche Chronometer, de naam van den maker staat op de wijzerplaat, te weten: MOLIJNEAR, London N°. 404.

Een quadrant en *sextant*, de eerste van Engelsch en de tweede van Fransch fabrikaat.

Een teleskoop en *scheepskompas*, van Engelsch fabrikaat.

Een instrument om afstanden te nemen, Fransch; met nog andere zaken, waarvan men weet, dat zij de eigendom van MÜLLER zijn geweest. Bovendien nog verscheiden van de geweren met baijonetten der soldaten, alsmede de trom, waarop elken namiddag, tot vermaak van den sulthan, door een Hollandsch deserteur van Java geslagen wordt. De heer HECKSLER en ik gaven dikwijls den sulthan ons verlangen te kennen, om deze en nog meerdere bijzonderheden, als een bewijs zijner onschuld in deze zaak, naar Java op

te zenden, doch dan antwoordde hij steeds: „Het is van te weinig belang, „omdat de Nederlanders de zaak nu reeds vergeten hebben. Ik heb „hun reeds meêgedeeld, dat de moord geschiedde digt bij de grenzen van „Pontianak, waar ik niets te zeggen heb." De sulthan zeide, dat al de voorwerpen, die hij betreffende deze zaak bezat, in de rivier gevonden waren, verscheiden dagen nadat het voorval plaats vond. Dit wordt echter tegengesproken door de omstandigheid, dat aan den tijdmeter hoegenaamd geen roest zigtbaar is; hij is zeer goed in orde en wijst den tijd aan met groote naauwkeurigheid. Verder zijn geen van de andere voorwerpen beschadigd, dan alleen door het zorgeloos behandelen van zijn eigen menschen.

Het geeft eenige bemoediging als men weet, dat vier van de Javaansche soldaten den moord ontkomen zijn en tegenwoordig landwaarts in leven; maar de sulthan wil hen in geen geval toestaan naar de zeekust af te komen, en indien eenige Europeanen landwaarts in mogten gaan, zouden zij ongetwijfeld uit den weg worden geruimd. Het is zeer te wenschen, dat één of meer dezer menschen ten eeniger tijd hunne vrijheid terug krijgen, ten einde verdere inlichtingen te kunnen geven betreffende deze schandelijke daad. Er zijn evenwel bovendien nog verscheiden personen hier, die er bij tegenwoordig waren. Een van de slaven van den sulthan, met name SEREDIN, een Javaan die door de zeeroovers aan den sulthan verkocht werd, is bij voorbeeld zeer geneigd om te ontvlugten; hij wordt door den sabandaar aangewezen als een der voornaamste handlangers.

24 Junij 1828.

Sedert het schrijven van bovenstaande aanteekeningen, betreffende den moord van MÜLLER, ben ik het land meer rond geweest, en heb ik met verscheiden verstandige menschen gesproken, die allen, zonder onderscheid, de waarheid mijner partikuliere berigten bevestigen en verzekeren, dat er ten dien aanzien geen twijfel bestaat. De pangerang anom, broeder van den sulthan, wiens zoon een van de gidsen was, heeft den heer HECKSLER en mij dikwijls verteld, dat, alhoewel zijn zoon in de zaak betrokken was, hij er niettemin tegen was geweest, dat de moord geschiedde, maar dat de zoon van den pangerang rato er op aandrong, dat alles volgens de gemaakte schikkingen moest plaat grijpen; dat hij den majoor voor zijne rekening nam; dat hij dezen dan ook geveld heeft met een parang (kapmes), terwijl hij achter hem ging; dat een oogenblik nadat de majoor gevallen was, de zoon van pangerang rato vooruit rende en het teeken gaf, waarop de soldaten werden aangevallen, en dat de slagting door die overrompeling gemakkelijk en geheel onvoorbereid geschiedde. De pangerang anom bekent al verder, dat de sabandaar SAID ABDULLAH en de sulthan dit gansche plan beraamden, de eerste om zijnen haat tegen de Hollanders te bevredigen en ontslagen te worden van de aangegane verbindtenis; de tweede, om in het bezit te geraken van MÜLLER's bezittingen, die hem bijzonder bevielen. Het was zeer goed bekend, dat SAID ABDULLAH van den majoor onderscheidene geschenken had ontvangen, die gegeven werden met

het doel, dat hij het verdrag met de Hollanders zoo voordeelig mogelijk zou sluiten. Het gerucht, dat de sabandaar de plaats wilde verkoopen, verspreidde zich zoodanig door het geheele land, dat, indien hij niet beloofd had, maatregelen te zullen nemen tegen verdere ongelegenheden, hij zeker ter dood zou zijn veroordeeld.

Majoor MÜLLER's eerste plan was, om tot eene plaats, Brouw genaamd, voort te trekken, omtrent 200 mijlen meer oostwaarts, met het doel verbindtenissen met den sulthan van dat land aan te gaan, in het belang van het Nederlandsche Gouvernement; doch van dit plan werd hij door den sabandaar en anderen afgebragt, door een verhaal van de beroeringen, die toen der tijd in dat land zouden hebben bestaan, dewijl het in oorlog gewikkeld was met de Dajak's. Het was echter zeer goed bekend, en werd later bevestigd, dat het landschap Brouw toen in volmaakte rust was; „maar" zeide de pangerang anom „de sabandaar wist maar al te wel, dat indien „de majoor dien weg genomen had, hij en zijn gevolg, in ééne dagreis van „24 uren, buiten des sulthans gebied zouden zijn geweest, waar het gezag van „dezen ophield; terwijl dit niet het geval was indien hij noord- en west- „waarts naar Pontianak en Sambas ging." Hij moest dan ten minste tien dagen in het gebied van Koeti blijven, en acht dagen langer voor hij de grensdistrikten kon doortrekken, die aan den sulthan onderworpen zijn. De zoons van de pangerang's rato en anom werden tot gidsen benoemd, met nog een groot aantal inboorlingen, die bestemd werden, om de booten te helpen voortroeijen en de bagage te dragen. SAID ABDULLAH verlangde voornamelijk den zoon van den rato er bij, omdat het woeste karakter van dezen zeer goed bekend was. De verdeeling der goederen geschiedde als volgt. Het geld was geborgen in twee kisten, en bedroeg ten naastenbij 19,000 tot 20,000 zilveren guldens; de kisten werden opengebroken en een gelijktijdige aanval van allen had er op plaats; doch het grootste gedeelte viel toch in handen van de beide zoons van de pangerang's. Pangerang anom verzekert, dat zijn zoon het kleinste aandeel kreeg. Onder andere voorwerpen van waarde had de majoor MÜLLER een dubbelloop geweer, dat hij, waar hij ook heen ging, steeds bij zich had; dit geweer viel in handen van den zoon van den rato, die het aan zijn vader gaf. Deze oude man woonde digt bij ons en vertelde mij dikwijls, dat de majoor hem dit geweer gegeven had. Mijn dubbelloop ziende, die ik steeds bij mij had, zeide hij, dat de loopen van het geweer van den majoor bij de zes duim korter waren en dat het mooijer was dan het mijne. De loopen van mijn geweer hebben eene lengte van 34 duim, zoodat de loopen van het geweer van den majoor 28 duim lang moeten zijn geweest. De pangerang rato vertelde mij, dat hij dat geweer aan zijnen zoon had gegeven, maar dat is niet zoo, want terwijl ik dit schrijf in zijn huis, zouden de heer HECKSLER en ik het ieder oogenblik in handen kunnen nemen. Behalve de reeds opgenoemde voorwerpen zijn er nog vele andere. Onderscheiden geweren van het gevolg en de trom zijn in het huis van den sulthan. Na het geld waren de geweren de belangrijkste voorwerpen van den roof;

eenigen gingen in de rivier verloren, aan wier oevers de daad verrigt werd; een enkele werd door de inlanders weggevoerd en de overigen werden naar des sulthans huis gezonden.

Ik kan niet gelooven, dat, na den val van den majoor, zijn gevolg eenigen tegenstand bood; de minste poging tot verdediging zou anders voldoende zijn geweest; het volk is zeer bang en schrikt op het zien van een geweer: het schijnt, dat niets hen heeft kunnen bewegen de soldaten aan te vallen, dan alleen de omstandigheid, dat zij zagen, dat dezen gelegenheid hadden in de wildernis te ontvlugten. Ik ben overtuigd, dat twintig moedige, met geweren gewapende, manschappen, voorzien van een weinig amunitie, niets te vreezen zouden hebben van een veel grooter aantal van dat volk. Maar deze arme volgelingen verloren alle tegenwoordigheid van geest, toen hun aanvoerder viel, en stortten zich in de rivier, in de hoop van de oevers te bereiken, om zich in de wildernis te verbergen; nog zwemmende werden zij met lansen doorstoken, met uitzondering van vier, die door het volk werden gevangen genomen en gehouden, tot zoo lang de beschikking van den sulthan ten hunnen aanzien zou bekend zijn, welke beschikking daar in bestond, dat zij diep het land werden ingezonden, waar zij, volgens zeggen van den sulthan, zeer gelukkig leven, getrouwd zijn en gehecht aan hunne woonplaats.

Hier onder volgen de namen van de voornaamste personen, die in deze zaak betrokken waren en die op dit oogenblik nog in het bezit zijn van hun aandeel in den roof.

De sulthan van Koeti. Pangerang rato of SEREIPA; de naam van dezen pangerang is waarschijnlijk SEREIPA, later werd hem de titel van „rato", vereerd; hij is des sulthans gunsteling en 77 jaren oud. *Pangerang anom*; *pangerang* PRABO, *pangerang* GENATTAN. Deze drie pangerang's zijn broeders van den sulthan en wel de sulthan en PRABO van dezelfde moeder; pangerang anom en GENATTAN van bijwijven. *De oudste zoon van pangerang anom*; en SASARRING, een zoon van den ouden pangerang rato. De beide laatsten zijn de losbandige jongelingen, die tot gidsen werden aangewezen. SASARRING was de persoon, die den majoor den noodlottigen slag toebragt.

Alle drie de broeders van den sulthan zijn onlangs tegen dezen opgestaan, met het gevolg, dat hij hun hunne distrikten heeft ontnomen en die gevoegd heeft bij de hoofdplaats; zij zijn allen sterke opium schuivers en leven van roof. Ik zelf kon het meer dan eens ter naauwer nood ontkomen, door PRABO vermoord te worden, die met zijn gevolg niet minder dan zestien maal in zeven maanden tijds in mijn huis is ingebroken. Het grootste gedeelte van mijn eigendom, dat mij op deze wijze is ontstolen, kan men dagelijks in PRABO's huis zien; iets dat de sulthan zeer goed weet, maar waar mede hij zich niet wil bemoeijen, opdat niet de pangerang en anderen, die het geroofde hebben verdeeld, het hem zouden betaald zetten, door het geheim van MÜLLER's uiteinde te openbaren, dat, naar zijne meening, in vergetelheid begraven ligt en nooit meer zal opstaan om hem te oordeelen.

Hieronder volgt een lijst der voorwerpen in het huis van den sulthan van

Koeti te Tongarong, behoord hebbende aan wijlen majoor MÜLLER en zijn gevolg, welke voorwerpen dikwijls door den heer HECKSLER en mij gezien zijn.

Een theodolit en een mikroskoop.

Een draagbare volledige (nécessaire) schrijflessenaar met papieren.

Een kleine kleerkoffer, een zeer gemakkelijk stuk tot berging van reisbenoodigdheden.

Een gouden Fransch horologie, met gouden ketting en cachetten.

Een Engelsche acht daagsche chronometer (in een kistje); de namen van de makers zijn: COPE en MOLYNEAR, London nº. 404.

Een zakkompas, een gouden doos, twee ouweldrukkers, de een van parelmoer met MÜLLER's hoofdletters (initialen), naar 't mij voorkomt in China vervaardigd, de andere van geslepen diamant met een ivoren handvatsel.

Een mathematisch meetkompas in een kistje, kompleet.

Een scheepskompas, een sextant (zonder naam nº. 706).

Een Engelsche quadrant.

Majoor MÜLLER's kleederen. Ik heb de familie van den sulthan dikwijls hemden van den majoor zien aan hebben.

Verscheiden geweren met baijonetten, de trom en een teleskoop.

Een dubbelloop geweer, in het huis van pangerang rato.

Een zeer oud, Hollandsch, mathematisch instrument.

Een zeer gemakkelijk, naauwkeurig bewerkt, Duitsch kompas.

MARPOUW, 20 Augustus 1828.

Tot waardeering der ongelukkige gebeurtenis, die nu omstreeks drie jaren geleden, ongetwijfeld op korten afstand van deze kampong, plaats vond, zoo wel als om den invloed, dien deze omstandigheid heeft gehad op mijne plannen ten opzigte van dit land, gelijk mede om de gevaren, waardoor ik thans omringd ben als een natuurlijk gevolg van de verdenking, waarin ik sta bij den sulthan en anderen, dat ik onderrigt ben van hun vroeger gedrag; om al deze redenen is het van belang te onderzoeken, door welke oorzaken de ondergang van het detachement soldaten is te weeg gebragt, en inzonderheid het gedrag na te gaan van den kommanderenden officier. Immers iedereen zal begrijpen, dat, bij eene expeditie van zulken aard, als de poging is om van het eene einde van een land gelijk Borneo tot het andere door te dringen, bijna alle kans op een goeden uitslag van den kommandant moet afhangen. Daar ik mij op dit oogenblik bevind te midden van al de verzamelde hoofden, in het centrum van het land, kan er geene betere gelegenheid komen, om berigten in te winnen.

Het is klaarblijkelijk, dat de meeste radja's van de Dajak's en de voornaamste personen van Koeti, die nu in het gevolg zijn van den sulthan, orders van hem hebben ontvangen, om op elke wijze te beproeven van mij te vernemen, welke bijzonderheden ik sedert mijne komst in het land mogt hebben vernomen; daar hiervan geheel en al het toekomstig gedrag van den sulthan ten mijnen opzigte zal afhangen. Maar, dewijl ik hunne bedoelingen zeer goed bemerk, ben ik volstrekt niet verontrust door hunne

pogingen. Wanneer het gesprek op MÜLLER valt, hetgeen bij alle onze gesprekken het geval is, heb ik vele gelegenheden, om berigten in te winnen, ten aanzien van het persoonlijk gedrag van dien officier. Welke ook zijne dwalingen geweest zijn, hij heeft ze duur betaald, en daar hij zonder twijfel zijne beste krachten en al zijne bekwaamheden aanwendde, om het doel te bereiken, waarmede hij dit land bezocht, zou het zeer onedel wezen, om zijn gedrag in eenig opzigt hard te beoordeelen. En dat te meer, dewijl ik overtuigd ben, dat zeer weinige menschen, wat aanspraak zij ook hebben op den naam van dapper, eene zoo gevaarlijke taak zouden verkiezen op zich te nemen, als hij gedaan heeft, voorzien van zulke geringe middelen om haar te vervullen. Maar, daar hij een officier was in dienst van den lande, is het noodig, dat zijne handelingen onderzocht en gekend worden. *Zijn* leven was niet het eenige, dat bij die gelegenheid verloren ging, en indien er, in den loop van zijne dienst in dit land, fouten begaan werden, moeten dezen onderzocht en aangetoond worden, niet met het onmenschlievende en hatelijke doel, om smetten te willen werpen op het karakter van eenen dapperen officier, die viel terwijl hij deed wat hij als zijnen pligt beschouwde, maar om anderen te waarschuwen, die hem mogten volgen. Laat zijn droevig voorbeeld een baken zijn, om hen te waarschuwen voor de strikken van een listig en verraderlijk volk, dat slechts deze middelen heeft om wel te slagen, maar welke zoo verderfelijk bleken te zijn voor dit kleine detachement.

Toen MÜLLER met zijne manschappen bij de Boeginesche kampong Samarindah aankwam, gelegen op omstreeks 80 mijlen van zee, waren zijne eerste maatregelen gekenmerkt door groote voorzigtigheid; zij schenen eene diepe kennis aan te duiden van den geest en het karakter van het volk, in welks midden hij was gekomen. Hij weigerde verlof te geven, dat iemand van zijn gevolg ging op dat gedeelte van de rivier, waar het dorp gelegen is; hij verkoos liever in de booten te blijven, niettegenstaande de ongemakken van dat verblijf. Zoodra de sulthan zijne aankomst vernomen had, zond hij dikwijls en dringende uitnoodigingen aan den majoor, om dadelijk naar Tongarong te komen en niet onder de Boeginezen te blijven, die, zeide hij, een zeer slecht menschenras waren. MÜLLER sloeg deze uitnoodigingen af, zeggende, dat hij nabij de kanonneerboot wenschte te blijven, daar hij nog niet wist, wat zijne plans voor den vervolge waren. Dit beschouw ik als een voorzigtig gedrag, daar het voor hem noodig was, zijnen weg door het land met behoedzaamheid te nemen en zich te verzekeren, welke soort van plaats Samarindah was, opdat hij in staat zou zijn een terugtogt te kunnen bewerkstelligen ingeval van nood. Hij koos daarom een klein bamboezen huis uit op den tegen over liggenden oever der rivier, dat een mijl verwijderd was van elke omliggende plaats. Hier leefden hij en de manschappen van zijn detachement zoo goed zij konden ofschoon er maar ééne kamer voor hen allen was. Schildwachten werden overal uitgezet, voornamelijk aan den rivierkant, en de soldaten hadden order het landen van sloepen te beletten, als dezen daartoe geen verlof hadden van

den majoor. Door deze voorzorgen belette de majoor zijne manschappen naar de kampong te gaan en zich onder het volk te begeven, dat hen zou verleid hebben tot deserteren of misschien aanleiding zou gegeven hebben, om hen te vermoorden.

SAID ABDULLAH, de sabandaar (havenmeester), kreeg bijzondere bevelen van den sulthan, om zijne opwachting bij den majoor te maken, en daar die man een zeer volmaakte huichelaar is, zal het niemand verwonderen, dat hij spoedig in de goede meening van dezen wist in te dringen, die trachtte om door geschenken en een vriendelijk gedrag zulk een nuttig persoon aan zijne belangen dienstbaar te maken. In korten tijd werd de majoor MÜLLER zoo ingenomen met SAID ABDULLAH, dat zij steeds bij elkander waren en de een het zonder het gezelschap van den ander niet kon uithouden. Zonder twijfel wist de listige sabandaar gedurende dien tijd van MÜLLER alles te vernemen omtrent zijne toekomstige voornemens en omtrent het doel, waarmede hij het land bezocht. De sulthan was zeer te vreden over het gedrag van SAID ABDULLAH, en in alle opzigten bevestigde zich wat deze van zich zelven te Banjermassing eenmaal zeide, „dat hij ieder Europeaan had bedrogen, dien hij ooit ontmoet had."

Het volk van Koeti begon het eerst vreemd over MÜLLER te denken door de omstandigheid, dat hij er op aandrong, om het drie of vierdubbelde van den prijs te betalen voor alle benoodigdheden, die op de basar gekocht werden. Als hem twee „janam" gevraagd werden voor éénen vogel, gaf hij eenen gulden, somtijds twee of drie gulden. De gewone prijs der eijeren is het half dozijn voor één „janam," maar als iemand een dozijn bragt, kon hij verzekerd zijn een gulden te ontvangen; en zoo was het in verhouding met alle zaken. De majoor deed dit waarschijnlijk, om de inwoners een hoog denkbeeld te geven van het karakter der Europeanen en zeker ook als een gevolg zijner bijzondere edelmoedigheid; maar dit gedrag had juist de tegenovergestelde uitwerking, daar ieder hem voor een gek of een dolleman hield, die de waarde van het geld niet kende of niet wist wat hij deed. Men beschouwde het in alle geval als een zeker bewijs, dat hij eene aanmerkelijke som geld bij zich had, eene zaak, waarvan de sulthan en zijne familie zich in het bijzonder wenschten te overtuigen. Daarenboven had de majoor eene onaangename manier om zijne gunsten te betoonen. In plaats van het geld voor de waren den verkoopers in handen te geven, wierp hij het op den grond, het aan hen overlatende, om het op te nemen. Zij moesten dit wel beschouwen als een bewijs, dat hij hen verachtte en als eene grove beleediging. Als MÜLLER op de basar kwam, was het natuurlijk, dat het volk zich om hem heendrong, daar de meesten nog nooit eenen Europeaan, veel minder een officier in uniform, gezien hadden. Dit beviel hem niet, en hij sloeg verscheiden inwoners van de kampong, die hem niet verlieten zoodra hij het verlangde. Hij droeg steeds een grooten stok bij zich, dien hij naar het schijnt zeer behendig wist te gebruiken, zoodat, op zijne nadering, allen in hunne huizen liepen, om zich te verbergen. SAID ABDULLAH vertelde mij, dat MÜLLER onder anderen zoons van verscheiden

der hoofden geslagen had, hetgeen eene slechte stemming ten zijnen opzigte bij hen had verwekt. Hij kende inderdaad geen onderscheid des persoons. Ten laatste was het volk zoo verbitterd, dat sommigen hem zeker zouden hebben doorstoken, wanneer niet de soldaten en vooral de omstandigheid, dat de kanonneerboot bij de monding der rivier lag, hen in ontzag hadden gehouden, daar zij vreesden dat de tijding van zulk een misdrijf naar Batavia zou worden overgebragt. Ten laatste ontdekte de majoor zelf, dat het niet meer veilig was naar de basar te gaan, daarom hield hij zich te huis en maakte hij plan naar Tongarong te vertrekken, te meer dewijl het verdrag tusschen hem en den sulthan nog slechts behoefde te worden geteekend en de reis over land bepaald onmogelijk was. Van MÜLLER's eerste komst was het sluiten van het kontrakt zijne voornaamste bedoeling, en deed hij twee reizen naar de hoofdplaats, om met den sulthan over dat onderwerp te raadplegen. De sulthan, die zeer ingenomen scheen te zijn met deze nieuwe schikkingen, gelastte SAID ABDULLAH het verdrag te teekenen te zamen met MÜLLER. Toen dit in triplo geschied was, keerde de majoor naar Samarindah terug en zond de kanonneerboot weg, of naar Banjermassing of naar Batavia, om een van de beide dokumenten over te brengen. Het vertrek van dit vaartuig was algemeen met verlangen te gemoet gezien. De gisting der gemoederen was toen ter tijd hoog geklommen; iedereen klaagde, dat de sabandaar het land aan de Hollanders had verkocht, hetgeen des te eerder werd geloofd, omdat SAID ABDULLAH er geen geheim van maakte, dat hij vele geschenken van MÜLLER had gekregen, doch die hem door den sulthan allen werden afgenomen. Om alle deze redenen vormde men nu het plan, om het geheele detachement te vernietigen. De oude pangerang rato, die ongetwijfeld de verstandigste van het geheele volk is, stelde voor, dat men eerst MÜLLER met de twee Europeanen, die bij het detachement waren, van de anderen zou scheiden, „hetwelk," zoo als de oude vos zeide, „gemakkelijk kon gedaan worden, door de boot in het midden der rivier te „laten zinken; indien dit plan niet gelukte, kon men hen zonder veel moeite „vergeven."

Wanneer men de Europeanen van kant zou hebben gemaakt, twijfelde niemand er aan, of de soldaten zouden als een gemakkelijk offer vallen; maar zij durfden niet aanvallen, zoolang de officieren nog het bevel voerden vooral MÜLLER, die hun allen vrees inboezemde. Terwijl de sulthan en zijne familie beraadslaagden over de verkieslijkste wijze van handelen, ontving hij een brief van Samarindah, geschreven door SAID ABDULLAH, op verzoek van den majoor, welke brief het besluit van dezen inhield, om naar Brouw te trekken, en indien zulks zou blijken onuitvoerbaar te zijn, dan de reis over land voort te zetten naar Sambas of Pontianak. Deze mededeeling behaagde allen, vooral den pangerang rato, die dadelijk het voordeel inzag, dat daaruit voor hem zou ontstaan, vooral indien het laatste plan gevolgd werd; daarom dikteerde hij dit antwoord: „Dat de weg naar „Brouw zoo wel moeijelijk als gevaarlijk was, en dat het geheele land in „zulk eenen staat van oproer verkeerde door regeringloosheid, dat het zelfs

„gevaarlijk zou zijn den weg derwaarts te nemen door het land van Koeti. „Daarentegen was de reis naar Pontianak gemakkelijk en vooral veilig, „aangezien de weg daar henen voor het grootste gedeelte door het land „der Dajak's ging, die onderworpen waren aan den sulthan van Koeti. „Bovendien, zouden, ten einde den majoor de meest mogelijke beleefdheid „te doen ondervinden, eenige leden der koninklijke familie hem vergezel- „len, onder anderen des rato's eigen zoon SASARRING, die met al de radja's „wel bekend was door wier landen men moest trekken." Drie dagen nadat MÜLLER dit antwoord ontving, voer hij met zijn detachement in drie booten de rivier op, tot aan Tongarong.

Men moet hier opmerken, dat op dat oogenblik niemand wist, of zelfs kon vermoeden, dat de majoor het kontrakt met den sulthan met de kanonneerboot had verzonden, en men kwam het ook niet te weten, dan na dat het was bekend gemaakt door de drie Javaansche soldaten, die den moord overleefden. Dit berigt verrastte en ontstelde toen allen, daar de oude pangerang rato die algemeen gehouden werd voor een orakel van wijsheid, zelfs door de priesters, meende, dat wat men van het kontrakt wist met het detachement ophield. Indien het wegzenden van het kontrakt aan iemand bekend was, moet de sabandaar het geweten hebben, en ik twijfel er geenzins aan, dat hij niet onkundig bleef omtrent de waarheid, maar hij durfde haar niet openbaren.

Bij zijne aankomst in de hoofdstad, nam MÜLLER zijne gewone maatregelen, om te beletten, dat zijne manschappen de kampong bezochten. Hij ging met hen aan land op een klein eiland midden in de rivier, die op deze plaats ongeveer twee mijlen breed zal zijn, en hij nam het eenige huis, dat zich daarop bevindt, in bezit. Dit eiland staat zoo zeer in den reuk van door duivels bezocht te worden, dat niemand het durft bewonen; de bamboezen hut is er alleen gebouwd om te dienen bij gelegenheid der doodstraffen, die op dit Poeloe Setan (duivelseiland) ten uitvoer worden gelegd. De menigvuldige onthoofdingen, die gedurende mijn verblijf hier geschiedden, gaven mij echter aanleiding, het den naam van („Poeloe Kapala", (schedel-eiland) te geven. Hier liet de majoor bestendig de wacht houden; zoowel bij dag als bij nacht, gedurende den ganschen tijd van bijna twee maanden, dien hij er door bragt. Het gedrag van MÜLLER scheen nu nog heviger te worden; de minste hinderpaal of moeijelijkheid, die hij ondervond, maakte hem geweldig driftig, hij verloor alle zelfbeheersching en verhinderde daardoor, dat menigeen, die hem anders wel genegen zou zijn geweest, eene goede meening van hem opvatte. Niemand durfde zeggen, dat hij van een ander gevoelen was dan deze man, die een zwaard droeg, dat hij scheen te zullen trekken tegen ieder, die hem durfde tegen spreken. Zoo was hij geheel aan zich zelf overgelaten; alles wat hij zeide werd voor waarheid aangenomen; zijne gevoelens en meeningen werden dadelijk door een ieder beaamd en al zijne vragen en onderzoekingen, met betrekking tot het land en het volk, in welks midden hij zich gedurende zijne reis zou bevinden, werden beantwoord, niet zoo als ze wezenlijk moesten, maar zoo

als de verschillende personen begrepen, dat zulks den majoor het aangenaamste was.

Gedurende deze twee maanden ging hij voort, twee en drie gulden te geven voor een vogel, en wierp hij steeds het geld voor de voeten van de verkoopers. Geschenken, die hem naar 's lands gebruik door allerlei soort van menschen gebragt werden, nam hij niet aan; integendeel, de geweren werden aangelegd op hen, die durfden veronderstellen, dat hij zich zou verwaardigen iets van zulk „canaille" aan te nemen. Ook werden de geschenken van suikergebak aan den sulthan terug gezonden, met de boodschap aan de menschen die ze bragten, dat zij niet weder de overbrengers van vergiftigde levensmiddelen moesten zijn, of hij zou hen doodschieten. Niets kan iemand zoo beleedigen als het weigeren van zulke geschenken, zelfs menschen van den laagsten stand. Er bestaat niet de minste twijfel, of deze geregten waren vergiftigd; dit is mij dikwijls verteld door de vrouwen, die ze hadden gereed gemaakt; maar de voorzigtigheid zou den majoor hebben voorgeschreven ze aan te nemen, en bij nacht in de rivier te werpen. De majoor weigerde den sulthan verscheidene verzoeken, bij voorbeeld, dat de trom van het detachement in zijn huis mogt worden geslagen, enz. Hij veroorloofde geen van de koninklijke familie over zijnen drempel te komen, met uitzondering van pangerang rato, wijl zij allen.... onverdragelijk stonken; daarenboven stalen hunne volgelingen onderscheidene voorwerpen. De sulthan zelf ontsnapte niet aan dit verbod. Inderdaad, de majoor stond aan niemand, dan aan den ouden rato en SAID ABDULLAH toe, hem te naderen, en ongelukkig maakte hij deze beide bedriegers tot zijn vertrouwelingen.

Was alzoo MÜLLER's gedrag, ten opzigte van den sulthan en het volk van het land, niet zeer oordeelkundig, de behandeling, die de soldaten onder zijn bevel van hem ondervonden, was zeker niet de geschiktste om hun vertrouwen in te boezemen en ijver op te wekken voor de strenge dienst, waarvoor zij waren ingescheept. Op Poelo Kapala schoot hij een pistool af op een zijner manschappen en verwonde dezen wegens een klein verzuim. Hij vernederde hen bovenal, in het oog der inboorlingen, door hen vast te laten binden en streng te laten geeselen. Indien hij maar een oogenblik had nagedacht, zou hij niet zoo gehandeld hebben voor het volk, dat met verbazing en afschuw op zulke hatelijke straffen neder ziet, die nooit door hen worden ten uitvoer gelegd, zelfs niet op de verachtelijkste slaven. Het gevolg hiervan was, dat zij de soldaten verachtten en niet geloofden, dat zulke menschen hunnen officier zouden bijstaan als het er op aan zou komen.

Inderdaad, het scheen eene uitnoodiging tot den aanval; de eenige verwondering, die zich door het geheele land openbaarde, was, dat de soldaten zelven bij deze gelegenheid geen „amok" maakten. Voor een oogenblik het onverstandige van zulk een gedrag daar latende, was dit bovendien de behandeling niet, die deze arme manschappen van hunnen bevelhebber verdienden. Zij hadden langen tijd zeer ongewone en onaangename werkzaamheden verrigt; zij waren altijd als op elkander gepakt in booten en beperkt tot weinige ellen gronds, met naauwelijks een stuk kleeding aan het lig-

chaam, voortdurend blootgesteld aan zon en regen; zij hadden niets te eten dan rijst en „ikan kring" (drooge visch); men kan zich alzoo van hun lijden een denkbeeld maken. Indien een van hen ook al een weinig geld had, hij kon het niet uitgeven, want de basar was voor hen gesloten, dewijl de majoor vermoedde, dat de meeste levensmiddelen, die men daar kon krijgen, vergiftigd waren; en dit was inderdaad het geval.

De voorraad arak veroorloofde slechts ééne slok in de drie dagen. In zulk eenen toestand en met het vooruitzigt op zulk eene onderneming, verwachtten zij natuurlijk eene vriendelijke bejegening van hunnen kommanderenden officier, als hunnen besten vriend, en de meest mogelijke inschikkelijkheid van zijne zijde. Als hij hunne gemoederen door hartelijke taal had weten op te wekken en met een vrolijk gelaat had gedeeld in alle hunne werkzaamheden, zou hij verzekerd zijn geweest, dat hij kon rekenen op hunne vereende krachten, en, hoe ongelukkig de uitslag der onderneming dan ook mogt geweest zijn, zij zouden hem hebben op zijde gestaan in het uur des gevaars en hunnen officier hebben getoond, dat de slechte uitslag niet te wijten was aan hun gebrek aan moed.

De majoor twistte bijna elken dag met de twee eenige Europeanen die hem vergezelden; hij wilde niet toelaten, dat zij in zijne tegenwoordigheid aten. Daardoor gaf hij gewis een slecht voorbeeld aan de manschappen en moedigde hij zijne vijanden aan, die duidelijk zagen, dat MÜLLER niet geneigd scheen tegen iemand, wie dan ook, vriendelijk te wezen. Elken dag voer hij in eene boot de rivier op en af, schetsen nemende van alle gedeelten van het land, waar het maar eenigzins mogelijk was. Daarin was hij onvermoeid; niets ontsnapte zijne waarnemingen; dikwijls ging hij met zons opgang uit en kwam als 't donker was terug, wanneer hij gedurende den ganschen nacht voortging met schrijven.

Uit de ontevredenheid van het volk, wanneer zij mij in eene boot zien schrijven, besluit ik, dat MÜLLER hen zeer gekweld moet hebben door zijne aangenomene gewoonte van aldus opnemingen te doen. Hij gaf den sulthan en anderen gedurig te verstaan, dat in den vervolge nog op eene geheel andere wijze zou worden te werk gegaan, en hij had zelfs de onvoorzigtigheid, eenige punten in den omtrek van Tongarong aan te wijzen, waar zij, naar hij zeide, binnen weinige jaren batterijen zouden zien oprigten. Ten laatste bedankte MÜLLER ook den sabandaar wiens streken hij ontdekt had, en de eenige persoon, aan wie hij zich nu aansloot, was de pangerang rato, wiens meerdere kennis en goed verstand niet aan de scherpzinnigheid van den majoor ontsnapten.

Toen alles in gereedheid was gebragt, scheepte het detachement zich in, om de rivier op te varen. De oude pangerang regelde de inscheping, hetgeen in drie booten geschiedde, benevens twee anderen om de bagage en proviand te laden. Er gebeurde niets bijzonders, voor zoover ik kon te weten komen, tot dat men bij een kampong, Markamon genaamd, aankwam, gelegen op ongeveer 125 mijlen van Tongarong. MÜLLER ging zoo dikwijls mogelijk aan wal, om het land op te nemen en berigten in te winnen bij

de inboorlingen, zeer tegen den zin van hen, die hem volgden. Te Markamon drong hij er op aan, de rivier Marchelan een eind op te varen, ten einde de overblijfsels van onderscheidene tempels en pagoden der Hindoe's te onderzoeken, die door het geheele land heen te vinden zijn. Dit plan verontrustte alle priesters van de omliggende distrikten, die het „pamali" (zondig en afschuwelijk) noemden. Volgens hun verhaal werd die plaats sedert onheugelijke tijden bewoond door satans, die ziekte en verderf bragten over hen, die hunne bijzondere woning durfden naderen. Dat verbod voldeed echter den majoor niet; hij zeide aan de voornaamste priesters of hadji's, dat er vele duivels in het land van Koeti waren, behalve die op de rivier Marchelan, en dat indien het volk de booten niet wilde voortroeijen, zijne soldaten het doen zouden. Deze woorden werden naar Tongarong overgebragt en gaven aanleiding tot een bevel om den officier te gehoorzamen. Hij bleef eenigen tijd bij die overblijfsels der oudheid, tot groote vrees van het volk des sulthans, dat op eenigen afstand, verbaasd over zijne stoutmoedigheid, staan bleef.

De hoogepriester van Markamon gaf mij, met een zeer vroom gelaat, te kennen, dat al de ongelukken, die daarna plaats gehad hebben, te wijten waren aan dit onbezonnen gedrag; niet alleen zijn daaraan de ongelukken van MÜLLER en diens gevolg te wijten, maar ook die, welke over het land kwamen, daar al de duivels, die reeds van het begin der wererd op die plaats gewoond hadden, deze gelegenheid hadden te baat genomen om te ontsnappen en nu heinde en verre onheil verspreidden. Na de soldaten te hebben omgebragt, verschenen deze geesten in de gedaante der kinderpokken en deden stellig de helft der kinderen in het land sterven, waaronder er één was, dat aan den sulthan behoorde, eene regtvaardige straf over hem, die deze daad had toegelaten; daarna stierf de oom van den sulthan te Bangon, de rijkste man van het land. Deze duivels vergiftigden niet alleen den ouden pangerang, maar benamen hem zijn geheugen vóór hij stierf, zoo dat hij vergat waar hij zijne schatten had begraven. In het kort, alle ongelukken, die men sedert dien tijd had ondervonden, waren te wijten aan MÜLLER's onbezonnenheid en goddeloosheid.

Te Kotabangon, eene andere kampong, ongeveer 70 mijlen van Markamon, werd de stoet vermeerderd met de zonen van de beide pangerang's rato en anom, met andere booten en ongeveer 50 man, tot dat einde *uitgezocht*.

De ligging van Kotabangon is zeer belangrijk en schijnt MÜLLER zoo zeer te zijn bevallen, dat hij verscheiden dagen in een veel beter humeur was dan anders. Volgens gebruik vergezeld door den „orang-sema" hoofd van de kampong, bezocht hij elke hoogte, in den omtrek van de plaats gelegen, en schreef hij elken nacht. Alle inwoners spraken met zeer veel lof over hem, maar dat zal wel moeten worden toegeschreven aan het ontvangen van twee en drie gulden voor elken vogel, dien zij hem verkochten. Wat er van het detachement werd, nadat het deze plaats had verlaten, is wel bekend; blijkens alle overeenstemmende berigten geschiedde de moord tusschen

Kotabangon en Marpouw; hieraan twijfel ik dan ook geenzins, alles wat ik opmerkte, gedurende eene reis van nog eenige mijlen verder de rivier op dan deze laatstgenoemde kampong, strekte ter bevestiging van alles wat ik te voren omtrent deze zaak had vernomen.

Niettegenstaande alle misslagen van dezen officier, trachtte hij, gedurende zijn verblijf in deze landstreek, den inboorlingen van nut te zijn. Hij gaf geneesmiddelen aan elk die ze verlangde, en beloofde zijnen invloed te zullen aanwenden, om geneeskundige hulp te bezorgen, en de koepokinenting in te voeren, daar bijna twee derde van al de kinderen gestorven was. Hij was loijaal in het uitgeven van zijn geld, zelfs wat al te veel, en scheen inderdaad besloten te hebben, zich zekerheid te verschaffen omtrent een tot hiertoe raadselachtig punt, of, namelijk, een gevoel van dankbaarheid bekend is bij het meerendeel der inboorlingen. Deze proef heeft hij genomen en de uitslag er van moet zeer betreurd worden; maar men kan er zich niet over verwonderen.

Het driftige karakter van den majoor MÜLLER was een onoverkomelijke hinderpaal voor zijn welslagen bij dit volk, voor welks gewoonten en godsdienstige vooroordeelen hij meer eerbied moest getoond hebben. Ik ben er volkomen van verzekerd, dat men geen ongeschikter persoon kon hebben uitgekozen, wat zijne kennis van het volkskarakter betreft; doch aan den anderen kant zouden zijne wetenschappelijke kennis en zijn buitengewone ijver zijne diensten, onder andere omstandigheden, onmisbaar hebben gemaakt. Ik ben echter overtuigd, dat de reis, die hij ondernam, geheel onuitvoerbaar was. Verder ben ik van meening, dat, toen MÜLLER te Marpouw was aangekomen, hij, na den raad, dien de voornaamste radja's der Dajak's hem konden geven, in ernstige overweging te hebben genomen, zijne poging had moeten laten varen. Het lijdt bijna geen twijfel, of voorzigtige officieren en drie honderd standvastige soldaten zouden het doel kunnen bereiken; het moesten echter Europeanen zijn of uitgezochte Sepaijers. De stipte gehoorzaamheid en het bedaarde gedrag van de laatst genoemde soldaten geeft hun de voorkeur, vooral ook, omdat zij het klimaat beter zouden kunnen verdragen, en noch vleesch noch sterken drank noodig hebben, artikelen, die moeijelijk te krijgen of mede te voeren zijn. Een zoodanig detachement moest een dubbel aantal officieren hebben, welke, even als de soldaten, uitgelezen menschen moesten zijn. Om het doel te bereiken zijn zorg en waakzaamheid noodige eigenschappen, daar de inboorlingen niet alleen geneigd zijn kwaad te doen, maar des nachts nooit slapen; de nacht is hun tijd van werken; zij loeren op gelegenheden tot verrassing, die bij verstandige officieren echter nooit zouden komen. MÜLLER's magt bestond in 25 man, waarvan 23 Javanen waren, een soort van menschen, wier moed gering geschat wordt en wier ligchaamskracht moet onderdoen voor ieder inboorling van dit land.

TONGARONG 29 Augustus 1828.

Toen ik het verhaal van den moord van majoor MÜLLER en diens ge-

volg had beschreven, ben ik de rivier opgevaren tot aan Marpouw, eene landstreek van de Dajak's, die, volgens de berekening van dit volk, 442 palen van deze plaats is verwijderd. Wij waren tien dagen op reis. Deze togt stelde mij in staat den weg, dien de majoor genomen had, met groote naauwkeurigheid te volgen, om reden het niet te veronderstellen is, dat zulk eene buitengewone gebeurtenis, als het trekken van Europesche en Inlandsche soldaten door het land, in den korten tijd van drie jaren zou vergeten zijn. Met uitzondering van eenige weinige onnaauwkeurigheden ten aanzien van den afstand, iets dat wel te verwachten is van een volk, dat weinig of in het geheel geen begrip heeft van afstanden, heb ik geene reden om mijne vroegere meening te veranderen. Eenige bijzonderheden, die ik tijdens mijne reis naar Marpouw opmerkte, zullen echter eenig nieuw licht over het gebeurde verspreiden.

De majoor en diens gevolg vertrok van Tongarong in drie booten, ieder gewapend met een draaibas, toebehoorende aan het Nederlandsche Gouvernement. Na zeven dagen, kwamen zij aan eene kampong Markamon genaamd, gelegen op ongeveer 120 mijlen van Tongarong, aan den linkeroever der rivier, met ongeveer 2000 inwoners. De boot, waarin ik mij bevond, vergezeld door SAID ABDULLAH den sabandaar (havenmeester), legde aan bij alle tusschen gelegen plaatsen, waar de majoor en diens gevolg zich had opgehouden, en daar ik na hem de eenige Europeaan was, dien het volk ooit gezien had, zoo liep het gesprek dikwijls over het onderscheid tusschen de Hollanders en de Engelschen. Het schijnt, dat de majoor zoo dikwijls mogelijk stil hield om observaties te doen; te Markamon bleef hij drie dagen; toen vertrok hij naar Kotabangon ook een kampong, ongeveer 50 mijlen hooger op aan de rivier gelegen. Tijdens de majoor zich te Markamon ophield, hoorde hij, dat aan de rivier Marchelan de overblijfsels van verscheidene tempels en pagoden van de Hindoes te zien waren. Toen hij ongeveer 20 mijlen van Markamon verwijderd was, week hij van zijnen weg af, om die overblijfsels der oudheid te bezoeken. Hij verwijderde zich gedurende drie dagen van de Marchelan-rivier, die regt oostwaarts stroomt, en vervolgde toen zijnen weg langs de hoofdrivier naar Kotabangon, waar hij vier dagen bleef. Het volk van deze kampong was zeer genegen, om mij op de verschillende plaatsen te brengen, waar de majoor geweest was, om opmetingen te doen en observaties te nemen. Het hoofd van deze kampong zeide, dat den majoor de ligging van de plaats zeer naar den zin was geweest, en dat hij schetsen had gemaakt van de meest vooruitstekende punten, zeer tegen den wil van het volk van den sulthan, 't welk dikwijls zijn ongenoegen te kennen gaf wanneer zij hem dus bezig zagen; de ligging van Kotabangon is dan ook zeer merkwaardig en zoodanig, dat zij, mijns inziens, eenen krijgskundigen zeer veel belang moet inboezemen. Hier, zoo als overal, prees het volk den majoor zeer, en over het algemeen ook het gedrag zijner volgelingen. Niets was weggenomen, maar alles behoorlijk met geld betaald. De mildheid van den majoor MÜLLER schijnt echter ook ge-

durende zijn verblijf in dit land wat te ver gedreven, daar hij gewoonlijk drie en dikwijls zeven maal den gewonen prijs gaf voor het gekochte. Dit zijn gedrag was ook hier zeer onvoorzigtig en bewees, dat hij weinig het karakter van het volk, in welks midden hij zich bevond, kende, anders zou hij nooit getracht hebben, om zich door vrijgevigheid van hunne goede diensten te verzekeren. Te Kotabangon vermeerderde het gevolg door versche manschappen, den sulthan toebehoorende, waaronder zich de zoons van de pangerang's rato en anom bevonden. De volgende eenigzins groote kampong, die zij moeten zijn doorgetrokken, is Marpouw, ongeveer 210 mijlen verwijderd van Kotabangon, aan de groote rivier gelegen, welke rivier de majoor opging na Kotabangon te hebben verlaten. Ik ging haar ook op, maar ik verloor toen geheel en al de verdere sporen van den majoor en zijn gevolg. Wij hadden vijf dagen noodig, om Marpouw te bereiken; ieder oogenblik hielden wij stil bij de kleine kampongs en bij de lage huizen aan de oevers der rivier, maar niettegenstaande ik met onderscheidene menschen sprak, die hun geheele leven op die plaats hadden doorgebragt, kon ik geenen enkelen vinden, die zich herinnerde het detachement digt bij Marpouw gezien te hebben. Velen van hen hadden gehoord van de Europeanen, die te Kotabangon geweest waren, maar zij waren niet verder landwaarts ingegaan; indien zij dit hadden gedaan, dan toch moesten zij zeker zijn opgemerkt door lieden, die zeer nieuwsgierig zouden geweest zijn om hen te zien voorbij trekken.

Bij mijne aankomst te Marpouw werd ik aan den sulthan, die zich aldaar bevond, voorgesteld, en vond den zoon van pangerang rato bij hem. Deze jongeling is eerste hoofd (mandor) van Markamon, waar hij gewoonlijk verblijf houdt. Toen zijn vader de pangerang vernam, dat ik op het punt stond de rivier verder op te varen, schreef hij zijn zoon de plaats te verlaten en naar Samarindah te gaan en volstrekt den Europeaan niet te ontmoeten. Deze brief was door verscheidene personen gezien. Toen zijn zoon dien brief ontving, wist de jonge man niet, wat hij doen moest, daar hij niet naar Samarindah kon gaan zonder de rivier af te zakken, waardoor hij kans kon hebben mij te ontmoeten, aangezien ik de rivier opvoer. Om deze reden ging hij naar Marpouw, om het gevoelen van den sulthan te vragen, die hem beval te blijven waar hij was, daar de zaak, waarin hij betrokken was, toch reeds lang was vergeten; hij mogt mij daarom zonder vrees zien. Dit onderhoud tusschen den sulthan en den zoon van den rato werd door velen gehoord. Toen ik vroeg, waarom hij mij niet zou mogen zien, hoorde ik, dat hem bevolen was den heer HECKSLER noch mij, onder geene voorwaarde hoe ook genaamd, te zien, maar de reden konden zij niet opgeven. De zoon van den pangerang rato is ongeveer 24 jaren oud, zeer geschonden door de kinderpokken en heeft een zeer terugstootend voorkomen; hij is de grootste dobbelaar in het geheele land en draagt zorg voor al de strijdhanen van den sulthan. Gedurende mijn verblijf van 16 dagen te Marpouw was hij steeds bij de speeltafel of bij de hanenmat.

Te Marpouw zijn twee rivieren; de voornaamste stroomt noord-oostwaarts en de andere, soengi Marpouw genaamd, loopt noord-westwaarts; zij zijn beide 200 yards breed, maar de eerste loopt sneller en is veel dieper. Eens nam ik de gelegenheid waar, om den sulthan te vragen, welke van beide rivieren de majoor bevaren had. Na eenige aarzeling antwoordde hij: de hoofdrivier, en voegde er bij, dat zijn volk den majoor MÜLLER sterk had aangeraden, de andere rivier op te varen, die hem regelregt naar Sambas of Pontianak zou voeren. De eerste plaats had hij waarschijnlijk in 15 dagen kunnen bereiken. Hij (sulthan) had orders gegeven, om alle mogelijke overredingsmiddelen aan te wenden, om den majoor te bewegen dien weg te volgen. 't Hielp echter niet, en hij werd op de rivier vermoord door de Dajak's, niet ver van Pontianak, na omstreeks drie maanden onder weg te zijn geweest. Daar ik dikwijls van deskundigen had vernomen, dat de kleine rivier niet naar Sambas of Pontianak leidde, besloot ik de zaak, in tegenwoordigheid van den sulthan, te onderzoeken, op eene wijze, waardoor in eens de waarheid of de valschheid zijner verzekeringen bewezen zou worden.

Eens op een avond toen SEDJEN, de groote koning van de Dajak's, met alle zijne hoofden aanwezig was, gelijk alle hoofden van Marpouw, nam ik de gelegenheid waar, om den „pranglema" (voorvechter of pangliema, opperhoofd van Marpouw) te vragen, hoe langen tijd eene boot noodig zou hebben, om langs de rivier Sambas te bereiken. Hij antwoordde onmiddelijk, dat geen boot met mogelijkheid de rivier verder dan vier dagen kon opvaren, dewijl dan de rivier zoo snel en zoo ondiep werd, dat de kleinste boot daar niet door kon; maar dat iemand, die naar Sambas of Pontianak ging, slechts twee dagen op de rivier zou hebben te varen en dat men het overige van den weg over land door de wildernis zou moeten afleggen. Hij voegde er bij, dat, voor zoo ver hij zich kon herinneren (30 jaren), die reis slechts tweemaal gedaan was; dat zij echter dikwijls beproefd was, maar dan werd den menschen de pas afgesneden door de Dajak's. De kortste tijd, waarin die weg was afgelegd, was 20 dagen. Na de rivier te hebben verlaten, zeide het hoofd der Dajak's, was de eenige weg naar Sambas of Banjermassing door zijn land. Hij zoude de verantwoordelijkheid voor de veiligheid van eenigen reiziger op zich durven nemen gedurende eenen togt van vijf dagen maar niet verder, daar de reiziger alsdan door een land moest gaan, waar de inboorlingen kanibalen zijn en *zóó* woest, dat eene magt van minder dan 200 man in de nabijheid van hun land niet veilig zou wezen. Verder zeide hij, dat er geene wegen door de wildernis waren, maar dat men zich al reizende een doortogt moest banen, en hij besloot met te verklaren, dat, al waren er ook geene hinderpalen wat het volk betreft, door welks land de togt ondernomen werd, niemand dan een *aap* of een Dajak aan de moeijelijkheden van de landstreek weërstand kon bieden. De pranglema (pangliema) merkte op, dat, wat SEDJEN en andere Dajak's verzekerden, waar was. Gedurende het gesprek zweeg de sulthan.

Deze berigten bewijzen voldoende, dat al hetgeen de sulthan mij vroeger had verteld onjuist en in 't wilde was gezegd, alleen met het doel om mij

te vreden te stellen. In vele andere opzigten bleek het mij, dat hij niets wist van dat gedeelte van de landstreek, maar bij anderen berigten inwon omtrent de onbeduidendste punten. Aan den anderen kant veronderstellende, dat de majoor MÜLLER en zijn gevolg de hoofdrivier opvoeren, wordt de zaak nog onverklaarbaarder en twijfelachtiger, daar de majoor moet geweten hebben, dat, na een togt van 14 dagen van Marpouw, er geene enkele ook maar eenigzins bevaarbare rivier gevonden wordt. Alle deskundigen, ja bijna iedereen, die ik gekend heb, stemmen toe, dat, na een afstand van veertien dagen, het water van de rivier in watervallen nederstort, dewijl dan de landstreek zeer bergachtig is. Ten gevolge van alle gezamenlijke opnamen twijfel ik niet in het minst, of de rivier neemt zijnen oorsprong in dit deel van de landstreek; het water loopt in stroomen van de bergen neêr en digt bij de watervallen is, in den tijd van de hevige regens, het land overstroomd; herten en wilde zwijnen worden dikwijls door den stroom medegevoerd; SEDJEN verklaarde, dat, in den oorlog dien hij voerde met het volk dezer landstreek, hij meer manschappen had verloren op deze wijze dan op eenige andere. Te veronderstellen, dat een man als majoor MÜLLER eene poging zou hebben aangewend, om deze plaats met booten te passeren, komt overeen met te meenen, dat hij zinneloos zou zijn geweest. Zoo als ik reeds heb opgemerkt, kon hij niet in onwetenheid verder voorttrekken, want bijna ieder, dien hij zag, zou hem de noodige berigten hebben kunnen geven. Maar, zou men kunnen vragen, met welk doel voer de majoor de rivier dan verder op, daar het toch klaarblijkelijk de verkeerde weg was tot hetgeen hij zoo ijverig zocht? Zijne onlogenbare bedoeling was naar Sambas door te dringen, dat in de rigting van het noord-westen van Marpouw gelegen is; welke reden had hij dan om deze rivier op te varen, wier loop noord-oost is, zonder dat hij noodig had weder naar de oostkust terug te keeren, waarheen zij onvermijdelijk leidde, al ware de rivier ook bevaarbaar geweest? Ik kon geen sterveling vinden, die iets wist van de bergen, waaruit de watervallen nederstorten; niemand heeft ooit beproefd verder door te dringen; welk land aan gene zijde van die bergen ligt, of waar het land henen leidt, is aan een ieder onbekend, terwijl het volk van deze grenzen spreekt, als of zij de uiterste einden der wereld waren.

Daar het volk, door de geheele landstreek heen, de zaak van MÜLLER's uiteinde beschouwt als geheel vergeten, was ik in staat om, terwijl ik te Marpouw vertoefde, mijne vragen naar dit onderwerp uit te breiden, hetgeen ik anders niet met gerustheid had kunnen doen. Maar in weerwil van mijn vragen naar de bijzonderheden van het voorttrekken van den majoor MÜLLER en diens gevolg langs de Koeti-rivier, kon ik toch niet te weten komen of hij *ooit Marpouw bereikt had.* Hetzij hij echter Marpouw bereikt heeft of niet, het is in alle geval onmogelijk, dat het berigt van den sulthan juist is; het is eene opeenstapeling van ongerijmdheden; hij spreekt zich zelf in elke bijzonderheid tegen. De sulthan van Koeti is zoo oppermagtig en willekeurig ten opzigte van zijn volk, dat hij er nooit in het

minst aan denkt, dat zijne verzekeringen zouden worden betwijfeld, veel minder zouden worden tegengesproken. 't Is ondertusschen eene daadzaak, dat onder de meest verstandige menschen te Marpouw, eene gemeente van niet minder dan 1200 inwoners, niet een enkele te vinden is, die zich herinnert het detachement op die plaats gezien te hebben. Alle berigten komen hierop neder, dat de moord geschiedde tusschen Kotabangon en Marpouw.

Om mij naauwkeuriger te verzekeren, wat de sulthan over dit onderwerp wel zou kunnen zeggen, verzocht ik hem, mij een schriftelijk bewijs te geven, aantoonende, hoe ver ik het land was doorgedrongen en of eenige Europeaan vóór mij zoo ver geweest was; dit papier heb ik nu bij mij, geheel door den sulthan zelven geschreven, die zijn zegel er aan heeft gehecht. Na de verschillende plaatsen, van af de monding der rivier tot Marpouw, een afstand van 570 palen, te hebben opgeteld, zegt hij uitdrukkelijk, dat geen Europeaan (behalve ik) *ooit zoo ver als tot Marpouw was doorgedrongen.* Eene letterlijke vertaling van het laatste gedeelte van het geschrift, dat in mijn bezit is, volgt hieronder, waaruit zal kunnen blijken, dat deze daadzaak er twee maal in wordt vermeld: „Geen Euro- „aan, die tot hiertoe het koningrijk Koeti heeft bezocht, is ooit zoo ver „de rivier opgevaren. Hij is van den mond der groote rivier gevaren naar „Mangarva; van daar naar Samarindah; verder naar Tongarong, waar de „sulthan resideert; van daar naar Markamon; van daar naar Kotaban- „gon; en van de laatste plaats naar Marpouw. Geen reiziger uit eenig „land van Europa, behalve de heer DALTON, heeft ooit Marpouw bereikt, „hetwelk eene landstreek is toebehoorende aan de Dajak's, onder het „bestuur van den sulthan MOHAMAD ALI HOEDIN, de vriend van den heer „DALTON. Te Marpouw zijn 106 Dajak's radja's, die allen veel te ge- „bieden hebben.

„Marpouw, (*geteekend*) MOHAMAD ALI HOEDIN,
16 Aug. 1828. *sulthan van Koeti.*"

In mijn eerste berigt heb ik opgemerkt, dat het vermoorden te Tongarong bekend werd, tien dagen nadat de majoor die plaats had verlaten. Dit is onjuist; het had moeten zijn, dat het nieuws van het feit te Tongarong kwam, tien dagen nadat de moord volbragt was. Twee van des sulthans menschen, die bij het gevolg waren, deelden mij bereidwillig menige bijzonderheid mede. De majoor werd vermoord, terwijl hij sliep, door den zoon van pangerang rato. Op het zelfde oogenblik, dat MÜLLER viel, ontdeed men zich ook van de anderen, die mede sliepen. De soldaten boden wel eenigen wederstand, maar niet veel, daar men van vier der geweren de loopen te Tongarong had laten springen en ze alzoo onbruikbaar had gemaakt. Ik heb dit berigt ook gehoord van een van des sulthans vrouwen, die de geweren gezien had. De drie stukken (draaibassen), in de booten van den majoor aanwezig, zijn nu op die van den sulthan geplaatst; een van die stukken bevond zich in de boot, waarin ik de rivier ben opgevaren met SAID ABDULLAH en

werd mij aangewezen als hebbende toebehoord aan MÜLLER. De pranglama (panglima) en anderen te Marpouw verzekerden mij, dat alle de voorwerpen dadelijk door den sulthan in bezit waren genomen, met uitzondering van het geld, dat op de plaats verdeeld was. De zoon van pangerang rato en die van pangerang anom kregen het meeste. De schrijflessenaar werd open gebroken in de meening, dat men daar de diamanten zou vinden; men vond echter weinig meer dan papieren, die aan den sulthan gezonden werden. Het gouden horologe van den majoor werd door den sulthan opgeëischt en aan hem afgegeven door den zoon van den rato. Dit horologe is nu in mijn bezit, met het plan om het te Singapoera te laten repareren. Ik was echter genoodzaakt den sulthan eene menigte andere dingen te geven, alvorens ik hem kon bewegen het mij mede te geven. Het is een in Engeland vervaardigd gouden horologe; de naam van den maker is J. en L. LEUMAS. Londen N°. 1389. Dit horologe werd door den heer HECKSLER twee jaren achter elkander gezien, met de gouden keten en cachetten; op een van de laatsten stonden de hoofdletters van MÜLLER's naam in eenen steen gegraveerd. Deze omstandigheid verhaalde de heer HECKSLER mij dikwijls, alsmede, dat hij sporen van bloed op de keten gezien had. Het is opmerkelijk, dat de sulthan mij de cachetten en de keten niet te zamen met het horologe wilde geven, maar die daar afnam. Op de keten waren teekenen, welke, kan ik niet zeggen, daar de sulthan niet gaarne scheen te hebben, dat ik ze naauwkeurig bekeek. De sulthan bekende mij, zoo wel als aan den heer HECKSLER, dat dit horologe en de cachetten voorheen in MÜLLER's bezit waren.

Drie der Javaansche soldaten, die den moord ontkwamen, zijn thans op eene plaats Bangon genaamd, omstreeks 60 mijlen westelijk van Marpouw. Ik vroeg den sulthan dikwijls verlof om daar heen te gaan, met het doel om talings te schieten, die daar overvloedig zijn; maar hij weigerde zijne toestemming te geven, voorgevende dat de plaats te ongezond was. Dit was echter geenszins de waarheid, daar de moeder van den sulthan met alle jongere leden van de familie te Bangon zich ophielden, om geene andere reden dan dat het klimaat er zoo aangenaam was. Het geheim werd mij echter ontdekt door eenige van des sulthan's vrouwen, die mij vertelden, dat daar menschen waren, waarmêe de sulthan niet wilde hebben dat ik sprak; en een Javaansche slaaf met name SEREDIN berigtte mij, dat die menschen drie soldaten waren, die met MÜLLER in het land waren gekomen.

Ik geloof, dat ik nu alle bijzonderheden van het gebeurde heb medegedeeld. Een verblijf van bijna één jaar in — en mijne reizen door — het grootste gedeelte van het land, hebben mij daartoe de gelegenheid verschaft, waarvan ik gebruik heb gemaakt. Maar ik heb mijne berigten ingewonnen te midden van gevaren en moeiten, die weinigen zullen kunnen begrijpen. Elke schrede ging met gevaar vergezeld; honderden van Europeanen zijn in dit land vermoord; dat ik het ontkomen ben, heb ik te danken aan eenige bijzondere omstandigheden, die, hoewel zij op zich zelven weinig beteekenen,

mij gebleken zijn van het grootste nut voor mij te zijn geweest. Met uitzondering van slechts éénen, ben ik de eenige Europeaan, voor zoover ik ten minste kan nagaan, die ooit terugkeerde, indien ik al gelukkig genoeg ben om nog eens weg te komen. Welligt kunnen de moeijelijkheden, die ik gedurende het laatste jaar onder dit volk ondervond, voor de toekomst anderen van nut zijn, en indien daardoor mijn doel bereikt wordt twijfel ik geenszins, of het Nederlandsche Gouvernement zal ernstig wraak nemen op dezen sulthan en op menig een van zijn volk, wegens medepligtigheid aan den lagen moord van eenen verdienstelijken officier en zijne medgezellen, die hun leven verloren door het snoodste verraad.

§ 5. JOHN DALTON *en het Nederlandsche Gouvernement.*

Toen de heer DALTON te Makassar was aangekomen, wendde hij zich tot den Gouverneur, den heer MAIJOR, met verschillende schrifturen, waarin hij zijn wedervaren in het rijk van Koeti nader uiteenzette, en nog menige bijzonderheid omtrent de zeden en gewoonten en den handel van Borneo en vooral van de Dajak's bekend stelde. Bovendien riep hij de hulp van dien ambtenaar in, tegenover den heer HECKSLER, die te Mamoedjoe was achtergebleven en met wien hij in twist was geraakt. Hij beweerde, dat zijn vroegere reis- en lotgenoot zich van zijn eigendom zou hebben meester gemaakt, en verlangde niet minder, dan dat de Gouverneur hem te Mamoedjoe zou arresteren; hij ondersteunde dien eisch door het berigt, dat HECKSLER een vijand zou zijn van het Nederlandsche Gouvernement, en dat er van dat Gouvernement eene cirkulaire-aanschrijving aan alle Gouverneurs en residenten in Indië zou bestaan, waarin het bevel werd gegeven, om hem, waar hij zich ook mogt bevinden, naar Java op te zenden. Maar de heer MAIJOR begreep te regt, dat hij aan dit verlangen geen gevolg kon geven, omdat de aanklagt van vijandschap jegens het Gouvernement niet bewezen, en van het aanwezen der algemeene aanschrijving, waarvan DALTON gewaagde, niets bekend was, terwijl de beschuldiging van ontvreemding van zijn eigendom bij den regter te huis behoorde.

In 't laatst van April 1828 verleende de Gouverneur van Makassar aan DALTON passage naar Java, met het partikuliere schip *Fattal Kaïr*, en met dien bodem kwam hij in de eerste dagen der maand Mei te Soerabaja. Van daar berigtte hij aan den Kommissaris-Generaal te Batavia, al wat hem wedervaren was, en dat een tijdmeter, een horologe en eenige andere voorwerpen, die den majoor MÜLLER hadden toebehoord en die hij ter beschikking stelde van de regering, zich in zijn bezit bevonden. Tevens riep hij de ondersteuning van het Gouvernement in. „Het zij mij vergund," zoo schreef hij, „mijnen tegenwoordigen ongelukkigen toestand voor Uwe Exc. bloot te leggen. Naauwelijks had de sulthan vernomen, dat ik in het bezit was van eenige bijzonderheden betrekkelijk de ongelukkige gebeurtenis van MÜLLÈR, of hij ontnam mij niet alleen mijn laatsten gulden, maar zelfs mijne kleederen, en voor dat ik Makassar konde bereiken had ik bijna der-

tig weken doorgebragt, zonder zelfs van linnen te kunnen verwisselen." Op dien grond verzocht hij om eenigen onderstand.

De regering vond de inlichtingen, door den heer DALTON gegeven, belangrijk genoeg, om hem daarvoor hare erkentelijkheid te betoonen. Hem werd een geschrift uitgereikt, waarbij hem van Gouvernements wege werd te kennen gegeven, „dat de informatiën en bewijzen, welke door hem over het rijk van Koeti en over het lot van den majoor MÜLLER zijn gesuppediteerd, met genoegen door het Gouvernement zijn ontvangen." Tevens werd hem eene gratifikatie toegelegd van ƒ2000. De heer DALTON keerde daarop naar Singapoera terug, waar hij niet lang daarna overleed.

En wat deed het Gouvernement? De niet onnatuurlijke begeerte ontstond, om den dood van den majoor MÜLLER te wreken, om de zeeroovers en moordenaars van de oostkust van Borneo te straffen en te verdelgen, en om zich meester te maken van het rijk van Koeti en van de aanzienlijke schatten, die daar door roof waren bijeengebragt. Maar daartoe gevoelde de regering zich niet in staat. Men berekende, dat er eene magt toe zou noodig zijn van 300 Europeanen en 700 man goede inlandsche soldaten; zulk eene expeditie kon men echter, bij het woeden van den Javaschen oorlog, voor dat doel niet afzonderen. Er werd dus *niets* gedaan. Ja toch iets. Aan den Minister van Koloniën werd van al het gebeurde kennis gegeven; de stukken van DALTON werden naar 's Gravenhage overgezonden, en tevens werd berigt, dat bij het Indische Gouvernement geen twijfel meer bestond, dat het vermoorden van majoor MÜLLER aan den sulthan van Koeti moest worden geweten. Het Gouvernement verklaarde verder van meening te zijn, dat zoowel zijne eer, en waardigheid als het groot belang van Borneo vorderden, dat de sulthan van Koeti strengelijk werd gestraft en dit roovernest werd uitgeroeid. Doch het meende daartoe niet geregtigd te wezen, zonder de toestemming des Konings. De bevelen des Konings werden dus gevraagd.

En wat deed de Minister van Koloniën? Den 11den Augustus 1830 werd aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, den heer J. VAN DEN BOSCH, berigt, dat men met belangstelling de stukken van DALTON had gelezen — maar dat men het aan den Gouverneur-Generaal moest overlaten, om zelf te beslissen, in hoe verre het geraden zou zijn, om tot eene onderneming tegen Koeti over te gaan.

Wel was, bij 't ontvangen van dit antwooord, de oorlog op Java geëindigd; maar toen was het tijdperk ingetreden, om aan de zoogenaamde buitenbezittingen niets te doen, ze in statu quo te laten en, gelijk het heette, alle krachten op Java te concentreren. Geen wraak werd alzoo op den sulthan van Koeti, wegens den moord van den majoor MÜLLER, genomen; de zaken bleven gelijk ze waren; het Nederlandsche Gouvernement, ofschoon bekend met hetgeen op Borneo gepleegd werd, bleef werkeloos toezien.

Ziedaar eene bijdrage tot de geschiedenis van Nederlandsch Indië, waaruit blijkt, hoe zeer onze belangen zijn verwaarloosd. Zij kan met vele anderen worden vermeerderd. Inderdaad het is te verwonderen, dat onze magt, vooral op Borneo, nog niet meer ondermijnd is, dan wij in de laatste

vijf-en-twintig jaren, tot onze teleurstelling en spijt, hebben moeten zien. Men spreekt altijd van onzen „morelen invloed" in den Indischen archipel, als de eerste grondslag van onze staatkundige magt; maar zijn dergelijke gebeurtenissen geschikt om dien „morelen invloed" te bevestigen? Wij laten bij voortduring toe, dat de arme Dajaksche bevolking, de oorspronkelijke inboorlingen van het land, door vreemde indringers en overweldigers, als de sulthan van Koeti en andere Mohamedaansche vorsten, worden onderdrukt en uitgeplunderd. Wij laten toe, dat een der schoonste en rijkste landen der wereld, in naam aan ons onderworpen, op eene wijze wordt geregeerd, die alle ontwikkeling, vooruitgang en welvaart onmogelijk maakt. Is het te verwonderen, dat langzamerhand de Engelsche invloed den onzen verdringt? Is dat onze roeping?

De suikerkontrakten op Java.

Sedert jaar en dag is door ons aangedrongen op eene wijziging van het kultuurstelsel, en wel in de eerste plaats van de grondslagen, waarop tegenwoordig de zoogenaamde „suikerkontrakten" rusten.

Wat is een suikerkontrakt? Het is eene overeenkomst tusschen het Gouvernement en een partikulier, waarbij het Gouvernement aanneemt, om eene zekere oppervlakte gronds met suikerriet te beplanten, en waarbij de partikulier aanneemt, om dat suikerriet te verwerken tot suiker, om daarvoor eene zekere som te betalen als plantloon aan de bevolking, en tevens om de opbrengst of een gedeelte daarvan, het $^1/_3$ of $^2/_3$ van het fabrikaat, tegen vastgestelde prijzen aan het Gouvernement te leveren. Dat zijn in ruwe omtrekken de grondslagen, waarop een „suikerkontrakt" rust.

't Is niet te verwonderen, dat, toen dit stelsel 't eerst in werking werd gebragt, weinig menschen, en bovenal geen kapitalisten, lust hadden, om dergelijke overeenkomsten met het Gouvernement aan te gaan; 't was eene nieuwe zaak, en daarom had zij met veel vooroordeelen te kampen. Met moeite gelukte het den invoerder van dit stelsel, den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, ondernemers te vinden, om zich aan een suikerkontrakt te wagen. Hij zag zich genoodzaakt, om zich met menschen te vreden te stellen, die zelve geene fondsen hoegenaamd bezaten, en om hun derhalve bij deze overeenkomst nog het noodige kapitaal, dikwijls eenige tonnen gouds, voor te schieten, ten einde de onderneming ten uitvoer te leggen.

Thans, nu 't vierde gedeelte eener eeuw sedert de invoering van het stelsel verloopen is, zien wij eenen geheel anderen toestand. Men heeft de overtuiging verkregen, dat zulk een suikerkontrakt eene goede zaak is. Vele oorspronkelijke eigenaren hebben hun kontrakt, tegen aanzienlijke winsten, verkocht; anderen hebben het voor groot sommen verhuurd; weder anderen laten het door gemagtigden administreren. Overal in Nederland lagchen de resultaten der Javasche suikerkontrakten u tegen, in den vorm van prachtige landhuizen, kostbare paleizen en eene schitterende levenswijze. Geldelijke voorschotten worden niet meer gegeven; andere voordeelen, waarop de eerste kontraktanten dikwijls zeer ten laste der Javaansche bevolking konden rekenen, zijn bij de latere kontrakten teruggenomen, — en toch is een suikerkontrakt nog altoos zulk een begeerlijk goed, dat duizenden er naar hunkeren, als de gelegenheid zich aanbiedt, om er één te verkrijgen.

Terwijl vroeger de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH de menschen naliep om toch een kontrakt te nemen, wordt nu, reeds sedert lang, de uitgifte van zulk een kontrakt als eene groote gunst beschouwd, en alleen hun,

die, wegens hunne familiebetrekkingen of om andere redenen, door de mannen van invloed met een welwillend oog worden aangezien, valt het geluk ten deel, in 't bezit van een suikerkontrakt te geraken.

Reeds lang, maar vooral bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1853, is in 's lands vertegenwoordiging op eene herziening van het stelsel der suikerkontrakten aangedrongen. Men verlangde, dat niet meer aan gunstelingen alléén de suikerkontrakten zouden worden verleend, maar dat zij aan de publieke konkurrentie zouden worden overgegeven.

Men vestigde bij die gelegenheid *) de aandacht op het feit, dat niet alleen de eigenaren van dergelijke kontrakten, na weinig jaren, dikwijls een zeer aanzienlijk vermogen hebben verworven, maar dat sommigen hunne onderneming, vóór zij nog in werking is, tegen hooge sommen verkoopen of verhuren. „Het schijnt", zoo sprak men, „dat tegenwoordig in het uitgeven dier kontrakten geen vaste regel wordt gevolgd, maar ze nog steeds worden afgestaan aan hen, wien het Indisch bestuur om de eene of andere reden bijzonder genegen is". Deze wijze van handelen hield men te meer bedenkelijk, omdat zich het gewenschte verschijnsel meer en meer vertoont, dat kapitalisten, zoo wel in Indië als vooral ook hier te lande, genegen zijn aanzienlijke sommen in industriële ondernemingen op Java te plaatsen. Men was van meening, dat èn nieuwe èn oude na expiratie van den termijn, voor de algemeene konkurrentie behoorden te worden opengesteld. Men geloofde dat daarvan groote voordeelen voor de schatkist te verwachten zijn, die thans in handen vallen van partikulieren, *niet als een gevolg van hunne industrie*, *maar van de gunst die hun verleend wordt.*

De argumenten, die tegen deze eenvoudige waarheid werden ingebragt, bewezen nog te meer de juistheid der inzigten van hen, die voor allen de gelegenheid open wilden stellen om te verkrijgen, 't geen thans aan gunstelingen wordt weggeschonken. Voorop plaatsten de tegenstanders het argument, dat vroeger reeds eene proef was genomen, om de kontrakten aan dengene te geven, die tegen den laagsten prijs de suiker aan 't Gouvernement wilde leveren; maar dat de resultaten daarvan niet gunstig zijn geweest. Dat is ook zoo, wij erkennen het gaarne. Maar wat was de reden? Rentelooze voorschotten van meer dan ééne ton gouds werden bij die kontrakten gevoegd, zoodat dit een lokaas was voor lieden, die niets te verliezen hadden, om tegen prijzen in te schrijven, waarbij zij ongetwijfeld schade moesten lijden, alléén om maar het voorschot magtig te worden. Thans verlangen wij geheel iets anders. Wij verlangen, dat de kontraktant zijn eigen kapitaal in de onderneming steke. Het verderfelijk lokaas, dat toen zoo veel nadeelige gevolgen heeft gehad, zal op die wijze niet meer bestaan, en alleen hij, die zelf over de noodige gelden kan beschikken, zal de eigenaar van 't kontrakt worden. Hij zal dus wel zorgen, dat hij geene te nadeelige voorwaarden aanbiedt, want hij zou dan zijn eigen kapitaal verliezen, en niet, gelijk vroeger, slechts de voorschotten van 't Gouvernement.

*) Zie het *Voorloopig verslag der kommissie van rapporteurs* voor het ontwerp van wet, tot vaststelling van hoofdstuk IX der begrooting van de staatsuitgaven over het dienstjaar 1853.

Nog een tweede argument was van geen beter gehalte. Men wees er op, dat sedert het Gouvernement opgehouden heeft, bij het uitgeven van kontrakten rentelooze voorschotten te verleenen, en de verpligting heeft opgelegd tot aanschaffing van kostbare verbeterde toestellen, reeds meer eigene kapitalen in de ondernemingen worden gestoken, en dat door maatregelen, zoowel bij het uitgeven van nieuwe als bij het verlengen van reeds bestaande kontrakten, in de laatste jaren genomen, waarbij de leveringsprijzen der suikers aanmerkelijk lager gesteld zijn, het bedrag der daaruit voor de ondernemers voortvloeijende winsten zeker tot op de helft is verminderd. Te regt werd daartegen ingebragt, dat, welke minder gunstige voorwaarden in de laatste nieuwe en verlengde kontrakten, van de kontraktanten ook mogen zijn verworven, dit niets afdoet tegen 't geen men verlangt, namelijk: de overgifte dier kontrakten aan de publieke konkurrentie. Immers, de algemeene mededinging zal wel zorgen, dat die kontrakten, bij de verkooping of uitbesteding, op de regte waarde worden geschat.

Vele voordeelen zijn, zoowel voor de schatkist als voor de Javaansche bevolking, van zulk eene uitbesteding te verwachten.

Vooreerst kan men tot voorwaarde stellen, dat hij, die den minsten dwang van de bevolking zal eischen, het eerst in aanmerking zal komen. Reeds heeft het Gouvernement, en wij prijzen dit, verscheiden kontraktanten de verpligting opgelegd, om, door eigen middelen, dat is door vrijwilligen arbeid, in de werkzaamheden der fabrijk te voorzien. Bij anderen heeft zij bedongen, dat de fabrikanten zelven voor het snijden en het vervoer van het riet van de velden naar de fabrijken zullen zorgen. Op dien weg, die tot vrijen arbeid bij de gansche suiker-kultuur leidt, kan men, bij de uitbestedingen, voortgaan. Hij, die ook wat het verbouwen van het riet en de overige werkzaamheden betreft, het minst de tusschenkomst van 't Gouvernement verlangt en, ook bij die tusschenkomst, de voor de bevolking minst drukkende voorwaarden bedingt, verkrijgt den voorrang.

In de tweede plaats kan men stellen, dat de konkurrent, die aanneemt de hoogste som jaarlijks als pachtschat in 's lands schatkist te storten, de voorkeur verdient. Wil de regering nog altoos een gedeelte van de gefabriceerde suiker aan zich geleverd hebben, dan kan de levering dier suiker tegen den laagsten prijs tevens de maatstaf zijn.

In de derde plaats kan, voor zoo ver de konkurrent de tusschenkomst van het Gouvernement bij het verbouwen van het riet verlangt, de hoogste som, die aan de Javanen voor plantloon wordt geboden, een der voorwaarden der uitbesteding zijn. Die som moet echter niet gegrond zijn op de hoeveelheid suiker, die de fabrikant zal vervaardigen, maar alleen op de hoeveelheid en den aard van het riet, dat van de velden geoogst wordt.

Wij hebben slechts enkele punten aangegeven, om te doen zien, in welken geest wij de publieke konkurrentie verlangen. Nog meer dergelijke punten kunnen in aanmerking komen, als men het beginsel aanneemt.

Een onderwerp, dat tot dus verre, bij de verlenging der kontrakten, van de zijde van 't Gouvernement zwaar gewogen heeft, kan vervallen. Wij bedoelen de verpligting tot het aanschaffen van „kostbare verbeterde toestellen", die den kontraktanten is opgelegd; iets waarop de voorstanders van het bestaande wijzen als op eene uitnemende verbetering in de kontrakten. Die verpligting kan vervallen, want de wijze waarop de fabrikanten zullen werken, kan, in het door ons aangeprezen stelsel, geheel aan hen worden overgelaten. 't Is in dat stelsel alléén en bij uitsluiting *hun* belang, dat op de beste en het meeste voordeel gevende wijze worde gewerkt. Daarvan hangt het wèl slagen hunner onderneming af; daarvan hangt het af, of zij die voordeelen van hunne kontrakten zullen genieten, welke den tegenwoordigen fabrikanten, zonder eenige krachtsinspanning van hunne zijde, alleen door de gunstige voorwaarden van het kontrakt, ten nadeele van de schatkist en soms ten nadeele van de Javaansche planters, worden geschonken. Zij moeten om die reden geheel vrij zijn in hunne industrie. Het eigenbelang zal de krachtigste drijfveer voor hen zijn, om de beste toestellen zich aan te schaffen en die wijze van fabrikatie te kiezen, welke de meeste baten afwerpt.

Ziedaar het stelsel, dat wij sedert jaar en dag voorstaan. Ofschoon het Gouvernement zich nog niet openlijk heeft verklaard, dat het dit stelsel wilde volgen, toch heeft de vorige minister van koloniën, de heer PAHUD, bij meer dan eene gelegenheid erkend, dat het tegenwoordige stelsel niet meer houdbaar is, en dat men naar het systema van algemeene mededinging en vrijen arbeid behoort te streven. Wij hebben het zóó ver gebragt, dat niet alleen in de wet, vaststellende het *Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië*, dat systema in algemeene trekken is opgenomen, maar dat ook reeds aanvankelijk de eerste stappen in die rigting zijn gedaan, door het benoemen eener kommissie, aan wie de taak is opgedragen van te onderzoeken, welke de geschiktste middelen zijn, om daartoe te geraken. Ja, dezelfde minister heeft met ronde woorden te kennen gegeven, dat, in afwachting der uitkomsten van dat onderzoek, geene nieuwe suikerkontrakten meer zullen worden uitgegeven, en de oude slechts voor korte termijnen verlengd.

Wij zullen, door een vlugtigen terugblik op hetgeen over deze gewigtige aangelegenheid is voorgevallen, het bewijs leveren, dat men thans met regt van de regering eenen afdoenden maatregel mag verwachten.

In de maand December 1852, bij gelegenheid der diskussiën over Hoofdstuk XI der Staatsbegrooting van 1853, verklaarde de toenmalige minister van koloniën, de heer PAHUD, dat hij het wenschelijk vond, „dat de suikerkultuur op Java *volgens het bestaande stelsel* geene verdere uitbreiding erlange." Al verder beloofde hij, dat er een onderzoek zou worden ingesteld naar 't geen gedaan moest worden tot verbetering en bevordering der suikerkultuur. Tevens beloofde hij, dat de regering zich, hangende dit onderzoek," zoo veel mogelijk *vrij zou houden omtrent de verdere toepassing van het kultuurstelsel*", en dat „in verband daarmede, het sluiten van nieuwe

of verlengde kontrakten zich vooreerst tot korte termijnen zal bepalen."
Hij herhaalde de verklaring: „Het Indisch bestuur zal worden uitgenoodigd, om zich, bij den successiven afloop der kontrakten, voor geene lange termijnen te verbinden, en, waar dit gevoegelijk kan geschieden, voor niet meer dan voor twee of drie jaren."

Een jaar later herhaalde de minister deze verklaringen, maar toen nog meer bepaald en in eenen voor geene tweeledige uitlegging vatbaren zin. In de Memorie van toelichting der wet tot vaststelling van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend, den 15den Debember 1853, lezen wij, op art. 49 (54 nieuw), deze woorden.

„Aan den Gouverneur-Generaal zijn onlangs voorschriften gezonden omtrent een te houden onderzoek, ten aanzien van de geschiktste middelen, om de gouvernements-suiker-kultuur te zuiveren van al wat daarin kwellende voor de bevolking mogt zijn.

„Het doel van dat onderzoek is, om die kultuur al meer en meer te brengen in verband met de belangen der inlandsche bevolking, en om alzoo, is het mogelijk, eenen staat van zaken voor te bereiden, onder welken vrijwillig zal worden verrigt wat thans de vrucht is van verpligten arbeid.

„In afwachting van de uitkomsten van dat onderzoek, worden geene nieuwe suikerkontrakten uitgegeven, en de oude slechts voor korte termijnen verlengd, op zoodanigen voet, dat, terwijl de regering vrij blijft ten aanzien van de toekomstige regeling, de nijverheid niet worde gestuit in haren loop."

Eindelijk werd het beginsel van hervorming der kultures in 't algemeen, in onzen geest, door de wet zelve aangenomen en voor de toekomst als vaste regel voorgeschreven, terwijl tevens bij die zelfde wet het „opzettelijk onderzoek," waarvan de Memorie van toelichting gewaagde, als een pligt der regering werd opgelegd. Immers art. 56 bevat onder anderen de volgende voorschriften:

„De Gouverneur-Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde kultures, zoo veel doenlijk, in stand, en zorgt in overeenstemming met de bevelen des Konings:

„Dat zoo veel doenlijk opgeheven worden, de bezwaren, die, *na een opzettelijk onderzoek*, mogten bevonden worden ten aanzien van die kultures te bestaan; en

„Dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd."

Ieder, die den strijd heeft nagegaan, welke sedert vele jaren werd gevoerd, zal in deze wetsbepaling eene overwinning zien der beginselen van hen, die het kultuurstelsel op Java langzamerhand willen opgelost zien in eene kultuur op vrijen arbeid gegrond, door partikuliere industrie ondernomen, waarbij het Gouvernement alleen de gewigtige taak van de vervulling zijner

pligten als souverein op zich neemt. „Ik moet opregtelijk bekennen," zoo sprak de heer VAN HOËVELL bij de behandeling van dit artikel, „dat ik in zeker opzigt dit artikel met de meeste zelfvoldoening heb gelezen. Nu ongeveer drie jaren geleden heb ik mijne beginselen ten aanzien van het kultuurstelsel, bij gelegenheid van de beraadslaging over de begrooting, breedvoerig uiteengezet. Ik heb toen veel tegenspraak ontmoet: maar thans vind ik mijne beginselen in dit artikel uitgedrukt! Dat is eene groote voldoening."

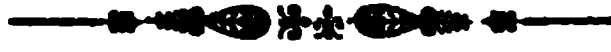
In één opzigt echter was dit artikel slechts te prijzen. Het bevatte de huldiging der hervorming van het kultuurstelsel tot ondernemingen van partikuliere industrie op vrijen arbeid gegrond, en het schreef aan de regering den pligt voor, om daarnaar te streven. Er ontbrak echter veel aan. Regelen hadden er in moeten voorkomen, die de verzekering gaven, dat de wet zou worden betracht, regelen waaraan de uitvoering der beginselen zou kunnen worden getoetst, die den Gouverneur-Generaal ter behartiging worden opgedragen. Die regelen ontbreken, en 't is daarom thans dubbel de pligt der wetgevende magt, te waken, dat de wet niet onuitgevoerd blijve.

't Is alzoo de vraag: welke uitkomsten heeft het onderzoek gehad, dat art. 56 van het Regeringsreglement voorschrijft, en waartoe reeds in 1853 eene kommissie was benoemd. Zijn wij wèl onderrigt, dan is die kommissie reeds weder ontbonden, maar van de resultaten harer werkzaamheid is niets gebleken. Algemeene voorschriften, tot wijziging van het steltel der suikerkontrakten, zijn nog niet gegeven. Van eene regeling der handelwijze, voortaan met opzigt tot de geëxpireerde kontrakten te volgen, is nog niets vernomen. Naar wij vernemen zal omtrent de suikeronderneming Pangka, in de residentie Tagal, door 't Gouvernement weder een kontrakt worden gesloten. Met wien? Talrijke liefhebbers moeten zich hebben aangeboden, gelijk natuurlijk is. Dat dit kontrakt, en dat voortaan de kontrakten in 't algemeen, aan de publieke konkurrentie zullen worden overgegeven, is nog niet ter kennisse van 't publiek gebragt.

Ondertusschen dringen de belangen, zoowel van 't Gouvernement, als van de Javaansche bevolking en van de kontraktanten, dat een einde aan de onzekerheid kome. De indigo-kultuur is in de laatste jaren op Java aanzienlijk ingekrompen, en de suiker-kultuur is stationair gebleven. Van nieuwe ondernemingen hoort men niet, en toch heeft een land als Java, met eene nijvere bevolking van 10,000,000 zielen, nog bij lange na het toppunt niet bereikt harer produktieve kracht. Juist die stilstand, nu reeds sedert jaren waargenomen, is eene veroordeeling van het tegenwoordige stelsel en het krachtigste bewijs, dat wijziging van dat stelsel dringend noodzakelijk is.

Nieuwe onlusten op Borneo.

Wij deelen onzen lezers het belangrijke verhaal mede omtrent de onlusten, die weder op Borneo zijn uitgebarsten. Wij doen dat, dewijl wij omtrent het gebeurde eenige opmerkingen ons willen veroorloven, maar wij doen het te eer, dewijl het op zich zelf een zeer leerzaam verhaal is, 't welk de opmerkzaamheid in alle opzigten verdient.

Zoo menig heldenfeit in de krijgsgeschiedenis van Nederlandsch Indië is onvermeld gebleven en der vergetelheid prijs gegeven, omdat het den geschiedschrijver aan vertrouwde en goede bronnen ontbrak, die hem in staat stelden, de gebeurtenissen in het juiste en ware daglicht te plaatsen. Zoo menige daad van zeldzame zelfopoffering, onbezweken trouw, volharding en moed is daarom ons slechts alleen bewaard geworden in een koud officiëel berigt, dat uit zijn aard niet altijd in alle omstandigheden kan afdalen en daardoor voor den lezer weinig aantrekkelijks oplevert. Dubbel aangenaam is het ons dus, van eene achtenswaardige en wel onderrigte zijde, in de gelegenheid te zijn gesteld, eene episode uit de jongste krijgsgebeurtenissen van het Indische leger te kunnen mededeelen, die nog versch in ieders geheugen ligt, maar zeker aan weinigen in alle bijzonderheden is bekend, welke derhalve hieronder mogen volgen.

Tot regt verstand van het verhaal, achten wij het echter noodzakelijk, een kort overzigt van de ligging van het tooneel der gebeurtenis (Loemar en onze militaire sterkte aldaar), te doen voorafgaan.

Loemar is gelegen in eene zeer aangename vlakte, aan den voet van het Sepangsche gebergte, omstreeks 4 uren van den militairen post van Lara ten zuiden, en even zoo ver van Sepang ten noorden verwijderd. Twee zeer moeijelijk te begane wegen verbinden deze posten; die naar Sepang leidt verder tot onzen militairen post te Seminis. Loemar bestond grootendeels uit een passer van ijzerhouten huizen met alang-alang bedekt, die vóór de verwoesting zeer regelmatig en netjes waren aangelegd, tusschen de zamenvloeijing van de Loemar- en Ledo-rivier. Het getal huizen bedroeg ongeveer 150 tot 200, bewoond door eene rustige en gehoorzame bevolking van 5 à 600 zielen, die zich uitsluitend met den kleinhandel bezig houden. Op omtrent 20 minuten van den passer verwijderd, in het gebergte, aan den weg, die naar Sepang voert, lag het kongsie-huis, waarom heen de woningen der Chinesche mijnwerkers liggen, wier gewoonte het is niet *in* maar *om* het kongsie-huis te wonen. Het kongsie-huis was een stevig gebouw van ijzerhout met ijzerhouten sirappen, van een gesloopten walgang omringd, die, met sterke bamboe digt begroeid, eene natuurlijke verdediging aanbood.

Onze militaire post lag op 100 schreden afstands ten zuiden van den passer, en was daar oorspronkelijk aangelegd, om den hoofden, door het gouvernement aangesteld, zekere bescherming aan te bieden en aan hunne lastgevingen kracht bij te zetten. Het kampement was aan de rivier gebouwd en aan dien kant aldus beschermd. Aan de overige zijden was het omringd door een houten ringmuurtje, ongeveer 4 voeten hoog, van staken opgetrokken, ter dikte van een arm. Het bestond voorts slechts uit eene bamboezen woning, met alang-alang gedekt. Een gedeelte daarvan was ingerigt tot woning van den kommandant van den post, het overige voor kazerne, keuken en wachtkamer. Het kampement had twee ingangen, aan de oost- en noordzijden, en lag omringd van obi-velden.

Lioe tsong was een der Chinesche hoofden over de kongsie-mijnen van Loemar, die, na de inneming van Montrado in 1854, in hunne werkzaamheid door het gouvernement bleven bevestigd, met uitdrukkelijk verbod echter, om zich in het minst met politieke zaken te bemoeijen, of als zoodanig eenig gezag uit te oefenen. Op het einde van 1854 werd hij echter reeds ge-

arresteerd wegens den nadeeligen invloed, dien hij uitoefende op de bevolking van Loemar, ten gevolge waarvan de door het gouvernement aangestelde Chinesche hoofden in hunne handelingen werden belemmerd. Een jaar daarna (in 1855) verzochten die hoofden, op dringende beden van eenig mijnvolk, dat LIOE TSONG uit zijn arrest zou worden ontslagen, en het gouvernement (ook ten gevolge van eenige gewigtige diensten door gemelde hoofden bewezen, en onbekend met de redenen, die hen noopten, om voor hem die vrijheid te verzoeken) vond goed, hun dit verzoek in te willigen, en LIOE TSONG werd op vrije voeten gesteld.

Van dat oogenblik af schijnt LIOE TSONG het voornemen te hebben opgevat, zich over zijn jaar gevangenschap te wreken. In Februarij 1856 nam hij de verhoogde pacht der goudmijnen tot aanleiding, om een 40tal reeds ongunstig bekend staande mijnwerkers tot verloop uit Loemar over te halen. Hij verwijderde zich met deze naar Sekajang (distrikt Landak, op de grenzen van Sarawak). Van hier deed LIOE TSONG nu en dan berigten aan de mijnwerkers van Loemar uitgaan, dat hij zich eerst met de zijnen behoorlijk wilde inrigten en wapenen, om daarna terug te komen, het mijnvolk al te gader tot verloop over te halen, en het passer-volk daartoe des noods te dwingen door het verbranden hunner woningen en het ombrengen hunner vrouwen.

LIOE TSONG scheen zich echter te Sekajang weinig op zijn gemak en naar zijn genoegen te bevinden. Althans reeds in het begin van Mei jl. trachtte hij met de zijnen weder naar Loemer terug te keeren. Reeds halverwege had hij zijn plan volvoerd, toen de assistent-resident van Montrado, zich juist te Loemar bevindende, daarvan kennis kreeg en last gaf om alle pogingen aan te wenden, ten einde zich van deze bende en haar aanvoerder meester te maken. Hierdoor verontrust, bleven de opstandelingen in den omtrek ronddwalen.

Bij zijn verblijf te Loemar vond genoemde assistent-resident ook aanleiding om te vermoeden, dat de kongsie-hoofden van Loemar heimelijk in gemeenschap met LIOE TSONG stonden en met genoegen de pogingen der gevlugten aanzagen, ze goedkeurden en misschien wel ondersteunden. Ten gevolge daarvan werd de last uitgevaardigd, om het kongsie-huis (het vereenigingspunt der mijnhoofden in het gebergte), dat tot heden was gespaard gebleven, te doen afbreken. Hierdoor zouden de hoofden, door het gouvernement aangesteld, in den vervolge vrijer in hunne handelingen worden, en zou een belangrijk brandpunt bij eventuelen opstand worden vernietigd; want, tegen de berekeningen aan, had het kongsie-huis bij de Chinezen zijn vroeger *prestige* behouden. De afbraak was tegen den 12den Junij vastgesteld. Natuurlijk verwekte deze voorgenomen maatregel meerdere ontevredenheid onder de kongsiehoofden en deed zulks den band van overeenstemming tusschen hen en de bende van LIOE TSONG naauwer toehalen.

Intusschen had de kommandant der troepen van de Wester-afdeeling van Borneo, reeds in half Mei, den zwak bezetten post van Loemar, van 15 tot 50 man doen versterken en op 1 Junij was den 1sten luitenant W. MEKERN het militair en civiel gezag van Loemar opgedragen, alles voor 't geval, dat de afbreking van het kongsie-huis tot onrustige beweging mogt aanleiding geven. De kommandant van Loemar ging voort met alle pogingen aan te wenden, om LIOE TSONG of eenigen zijner bende te achterhalen, maar deze mislukten allen, doordien de opstandelingen telkens in de ondoordringbare bosschen terugtrokken en zich daar schuil houden.

Op den 11den Junij, een dag vóór de beraamde afbraak, wist echter LIOE TSONG in het kongsiehuis te komen en met de hoofden der mijnkongsies een mondgesprek te houden. Bij die vergadering schijnt hij de mijnhoofden geheel in zijn voordeel te hebben gewonnen en aldaar besloten te zijn, nog dienzelfden dag zich tot het mijnvolk te begeven, het over te halen, zich op dien avond in het kongsiehuis te vereenigen en van daaruit onzen militairen post aan te vallen, de bezetting af te maken, het kampement en den passer te verbranden en van de algemeene verwarring gebruik te maken om geheel Loemar in opstand te brengen en daarna in het nabij gelegen distrikt Lara hetzelfde te beproeven. Aan dit voornemen werd gevolg gegeven. De poging tot opruijing van het mijnvok, met de sabel in de vuist, door LIOE TSONG gedaan, gelukte maar al te wel, waartoe niet weinig bijbragt de bovenaardsche magt aan het hoofd der opstandelingen toegeschreven, die bij zijne Chinesche landgenooten als een voornaam toovenaar bekend stond en bij deze gelegenheid van al zijn invloed gebruik maakte. Volgens later ingewonnen berigten, rukte het mijnvolk tegen 8 ure des avonds naar het kongsiehuis op, bragt den avond met offeren en gebeden door, en na zich van wapenen voorzien en de noodige aan-

stalten gemaakt te hebben, vervolgde het later, ten getale van 100 à 150 man, in de grootste stilte den togt naar onzen militairen post.

De berigten omtrent de handelingen der Chinesche hoofden waren echter in de laatste dagen, voor die zich in de militaire benting bevonden, weinig verontrustend geweest. Niets gaf aanleiding om een naderend gevaar te duchten. De kommandant MEKERN had zich, in den morgen van den 11den (toen iets vroeger de bijeenkomst der opstandelingen had plaats gegrepen), in persoon naar het kongsiehuis begeven, vond daar alles in den meest vreedzamen staat, werd door de bewoners op de vriendelijkste wijze ontvangen, en de gewone thee, met andere Chinesche ververschingen, hem aangeboden. Dienzelfden avond ten half elf ure echter, meldde zich de Chinesche spion LIE TJAP bij hem aan, en verhaalde den luitenant MEKERN, die aan zijne schrijftafel zat, dat deze maand „eene boelan djahat" was, en er een plan bestond tot verwoesting van Loemar en den militairen post. LIE TJAP had zulks vernomen van een zijner vrienden onder de mijnwerkers, die bij hem op den passer eenige inkoopen was komen doen, en hem den goeden raad gegeven had, om tijdig zijne goederen te gelde te maken. De luitenant MEKERN waarschuwde zijne soldaten, maar waarschijnlijk vooral ten gevolge zijner persoonlijke bevindingen op dien dag, en der omstandigheid, dat zoo dikwijls op Borneo verontrustende tijdingen worden uitgestrooid, die zich later niet bevestigen, vermoedde hij geen dadelijk gevaar. Hij zond den spion weg, met het lakoniek antwoord: „Welnu, laten ze komen, wij zullen ze ontvangen."

Na nog lang opgebleven te zijn, begaf zich de luitenant MEKERN eerst ten 1 ure naar bed, doch werd reeds één uur daarna gewekt door een schot vlak bij den oostelijken ingang van de sterkte. Het was dat van de schildwacht, die verraderlijk door een Chinees overvallen, op hetzelfde oogenblik, dat deze naar hem hieuw, den aanvaller onmiddellijk met zijn geweer afmaakte. Eenige Chinezen trachtten te gelijkertijd aan den noord-ingang binnen te dringen. Ook de eerste werd door de schildwacht neêrgeveld, en deze werd dadelijk door den Europeschen sergeant BOS van de wacht, met eenige wachthebbenden, bijgesprongen. Eene andere nog talrijker bende dringt, over het 4 voet hooge staketsel, de noordzijde van de sterkte binnen. Luitenant MEKERN heeft zich intusschen op het eerste schot naar het logies der manschappen begeven, en gelast den indringenden vijand terug te houden. Hij zelf ijlt het eerst naar buiten, ter verdediging van den aan hem toevertrouwden post. Naauwelijks buiten gekomen, valt een Chinees, met een tweehands-zwaard gewapend, op hem aan en brengt hem tot tweemaal eene doodelijke wond toe. De dappere MEKERN, die reeds zoo vaak het vijandelijke staal heeft getrotseerd, valt en heeft nog juist tijd genoeg om aan den nabij hem staanden onder-officier de heldenwoorden toe te roepen: „Sergeant, ik sterf, houd gij u nu goed!" Een inlandsch soldaat, MEKERN ziende vallen, wreekt den dood van zijn beminden officier, door op staanden voet den bespringer naast zijn slagtoffer neder te vellen.

Inmiddels heeft de vijand brandstoffen op het alang-alang dak van het kampementje weten te werpen en steekt het in brand. De Europesche korporaal KLEINGELD tracht, te midden der vlammen en blootgesteld aan het vijandelijk staal, den brand te blusschen. Hij bekoopt zijn moed met den dood; vijf doodelijke wonden worden hem in zijn gevaarlijken arbeid toegebragt.

De inlandsche soldaten (de geheele bezetting bestond uit inlanders, behalve de officier, drie onder-officieren en een korporaal) nu allen naar buiten gevloden, scharen zich om het lijk van den gevallen MEKERN, en zetten, onder bevel van den inlandschen korporaal KASSIM, de verdediging van hunnen post voort, door immer te trachten den vijand naar buiten te dringen. De sergeant BOS tracht hetzelfde met zijne wacht te bewerkstelligen, op het andere gedeelte van het kampement. De kaserne brandt inmiddels achter hun rug af, en het geheele kampement staat in lichtelaaije vlam. Op dit oogenblik herinnert zich KASSIM, dat twee vaatjes ammunitie zich nog in de kaserne bevinden. Twee vrijwilligers bieden zich aan tot het waagstuk, om deze gevaarlijke voorwerpen uit het brandend gebouw te redden. Met het meeste beleid wordt het plan ten uitvoer gebragt en het buskruid op een zooveel mogelijk veilige plaats gesteld. Intusschen wordt het gevecht met alle kracht voortgezet; het gelukt eindelijk den onzen den vijand uit de sterkte te dringen, die op eenigen afstand zijn vuur uit tjanto's *) voortzet, dat door

*) Tjanto's zijn een soort van vuurroeren, die op den schouder van ieder volgende worden gelegd en, na gemikt te hebben, afgevuurd. Hun schot is echter zeer onzeker.

de bezetting even hevig en met voordeel wordt beantwoord. Anderhalf uur duurde deze ongelijke strijd, en van de zijde der verdedigers met onbezweken moed. Een inlandsch soldaat, na vijf zware wonden te hebben ontvangen, neemt tot het einde toe deel aan het gevecht.

De aanvallers, hun doel aanvankelijk mislukt ziende, keeren naar den nabij zijnden passer terug, trachten het volk op hunne hand te krijgen en te overreden met hen den strijd te hervatten. Dit niet gelukkende, steken zij den passer in brand, terwijl het volk naar 't gebergte vlugtte. De onzen zetten zooveel mogelijk hun vuur op de brandstichters voort.

Alleen het aanbreken van den dag maakte een einde aan het tooneel van strijd en verwoesting en stelde ons dapper hoopje volk in de gelegenheid, om al de gevolgen daarvan en tevens het hagchelijke hunner positie in te zien. Behalve den verslagen bevelhebber, bevonden zich 1 korporaal en 3 manschappen gesneuveld in hun midden; 3 inlandsche soldaten waren zwaar gekwetst. Het verlies van den vijand was echter veel aanzienlijker geweest, blijkbaar aan de bloedige sporen, die zij hadden achter gelaten. De spion LIE TJAP, die slechts te laat het naderend gevaar had voorspeld en bij den aantogt der bende getracht had, zich binnen de sterkte te redden, maar niet had toegelaten kunnen worden, lag zwaar gewond voor de benting, en werd daarna door de onzen verpleegd. Intusschen was het geheele kampement, met al wat daar in was, in de asch gelegd, en bevonden zich de manschappen onder den blooten hemel, met slechts weinigen leeftogt (die toevallig buiten was blijven liggen, en nog niet in de kazerne opgeborgen), van alle zijden omringd van eene vijandelijke bevolking.

Niet te verwonderen, dat van ééne zeer enkele zijde het voorstel uitging, om op Lara terug te trekken. Maar het waren wederom vooral de inlandsche soldaten, die besloten om hunne puinhoopen niet te verlaten, om hunnen nog rookenden post tot het uiterste toe te verdedigen en te bewaren. De inlander SOEDIN met drie zijner kameraden bieden zich aan, trots den hen omringden vijand, een brief en berigt te brengen aan den kommandant van Lara, ter bekoming van de noodige hulp. De brief en de boden bereikten gelukkig hunne bestemming.

De militaire kommandant van Lara haastte zich, zooveel in zijn vermogen was, de bezetting van Loemar bijstand te bieden. Een detachement van 13 man (zijnde alles wat op Lara kon gemist worden), voorzien van eenige vivres, en onder aanvoering van den luitenant HAMEL, krijgt daartoe den noodigen last. Reeds in den avond van 12 Junij kwamen zij te Loemar aan.

Dien ganschen dag hadden de onzen in onzekerheid doorgebragt, of de vijand den aanval ook zou herhalen; maar niets daarvan was gebeurd. Bij het optrekken van den nevel, op den daarop volgenden dag, bespeurden de onzen, dat de Chinezen zich tusschen het kongsiehuis en den passer, in eene ingraving, op 100 passen afstand van onzen post, hadden genesteld, en van daaruit vingen zij weder een wel onderhouden vuur uit hunne tjanto's op onze weinige troepen aan, terwijl in den omtrek van alle zijden schoten op de bezetting werden gelost, doch zonder eenige uitwerking, daar hun schot steeds slecht was bestuurd. Nadat dit vuur eenigen tijd door de onzen krachtig was beantwoord, besloot de luitenant HAMEL een uitval te doen, en rukte aan het hoofd van 15 man van zijn detachement de sterkte uit en tegen den vijand op. De Chinezen bleven in hunne positie, tot dat de onzen in hunne onmiddelijke nabijheid waren, doch werden daaruit met de bajonet verdreven; sommigen namen daarop de vlugt naar het kongsie-huis, en werden door de onzen achtervolgd, doch wonnen het dezen in het loopen af. Een tweetal werden op de plaats afgemaakt, terwijl eenige amunitie, tjanto's en oog eenig kruid door onze troepen werden buit gemaakt. Daarna werd onze sterkte niet meer aangerand; alleen werd in den loop van den dag onze positie nog door eenige geweerschoten uit den omtrek verontrust.

In den avond van 12 Junij vernam men te Montrado de tijding van het voorgevallene. De majoor MAUBACH, militaire kommandant der Chinesche distrikten, besloot noch dien eigen nacht zelf daar heen te gaan met eene kolonne van 150 man en 2 mortiertjes, vergezeld van den kapitein waarnemend assistent-resident van Montrado, den Caph-Tay en den gekommitteerde van den sulthan van Sambas. Om drie ure des nachts vertrok de kolonne en bereikte ten 2 ure des namiddags Soengi-Betong, omtrent 8 uren van Montrado gelegen. Alhier werd de kommandant der kolonne onderrigt, dat er bij den vijand plan zoude bestaan, om tusschen deze plaats en Lara, de troepen af te snijden. De luitenant HARREVELD krijgt alsnu bevel, om met 50 man onmiddelijk naar Lara door te marcheren. Zonder verhindering echter komen deze nog ten elf ure 's nachts daar aan. Ongeveer 35 paal hadden deze wakkere mannen, door een hoogst

bergachtig en moeijelijk terrein, in éénen dag afgelegd. Het overige gedeelte der kolonne vereenigt zich den volgenden dag bij hunne krijgsmakkers, en herstelt alzoo het vertrouwen bij de hoofden van Lara. Want ook deze post verkeerde in eene onrustige positie, daar het gerucht liep, dat eenige mijnen, in den omtrek gelegen, zich niet ongeneigd hadden betoond, het voorbeeld tot opstand van die van Loemar te volgen.

Kort na de aankomst der kolonne te Lara, arriveerde ook het transport der drie zwaar gewonden van Loemar, die twee volle dagen zonder eenige verpleging waren geweest, dan de weinige, die hunne kameraden hun vermogten toe te brengen. Deze bragten de tijding, dat de positie, door den luitenant VAN HAMEL zoo waardig gehandhaafd, nog immer door de oproerige Chinezen werd verontrust.

De majoor MAUBACH besluit daarop, niettegenstaande de vermoeidheid van de troepen, nog dienzelfden avond naar Loemar op te rukken, en na een gedeelte zijner kolonne, ter versterking van Lara, te hebben achter gelaten, marcheert hij, aan het hoofd der overige kolonne, naar den aangevallen post, waar men 's nachts ten 3 ure aankwam.

Hier trof hij de onzen aan, nog altijd bivouacquerende onder den blooten hemel, maar getrouw op hunnen post, die in een puinhoop was veranderd en drie dagen lang aan alle aanvallen van een muitzieken vijand was blootgesteld geweest.

Den dag daarna kwam ook de militaire kommandant van Seminis, de 1ste luitenant VON KOCH, met een detachement opzetten. Niet zoodra toch had deze het gevaar vernomen, waarin zijne kameraden verkeerden, of hij was, na eerst het kommandement van zijnen post te hebben overgegeven aan een ander officier, en een 25tal manschappen van het garnizoen te Sambas te hebben afgehaald, met dezen ook ter hulp en ontzet toegesneld.

De onzen te Loemar hadden echter, in den ochtend van den 14den, uit het hondengeblaf en andere bewegingen uit het kongsie-huis, in de verte, het vermoeden opgevat, dat de Chinezen het verlaten hadden, en in het gebergte de vlugt hadden genomen, waarschijnlijk op het vernemen, dat eene kolonne van Montrado in aantogt was.

De majoor MAUBACH, wiens plan aanvankelijk was geweest, om dit brandpunt van den opstand in den rug en in het front aan te vallen, besloot eerst een veldontdekking in de rigting van het kongsie-huis te doen, waarmede de luitenant HARREVELD werd belast. Na eenigen tijd komt deze terug met het berigt, dat het kongsie-huis al de kenteekenen droeg, van in groote verwarring te zijn verlaten, terwijl in eene kamer, waarschijnlijk tot hospitaal ingerigt, de sporen van eene massa geronnen bloed nog zigtbaar waren, hetgeen tot bewijs kon strekken van de groote slagting, door onze handvol dapperen onder de Chinezen aangerigt.

Nabij het kongsie-huis vond men alleen een ouden Chinees, die de vlugtelingen niet had kunnen volgen. Eerst na zware bedreigingen komt deze tot de bekentenis, dat bijna al het mijnvolk van Loemar aan den opstand had deel genomen, en LIOE TSONG, het opperhoofd, zwaar aan den hals gekwetst, was weggedragen, terwijl, behalve dezen, een twaalftal der muitelingen was gesneuveld en een groot getal bij de gevechten gewond. Ook wijst hij de rigting aan, waarheen de vlugtelingen getrokken zijn, en thans worden door den majoor MAUBACH naar alle kanten patrouilles heen gezonden, ter opsporing van den gevlugten vijand. In den ochtend van den 16den Junij, gelukte het aan een dezer, die geleid werd door den assistent-resident, op een uur afstands van het kongsie-huis, eerst den tandoe, en iets verder, het lijk van den hoofd-oproerling LIOE TSONG zelven te vinden, die door de zijnen, waarschijnlijk niet verder kunnende gedragen worden, of hunne vlugt belemmerende, lafhartig aan zijn lot was overgelaten.

Dadelijk wordt last gegeven de huizen, die aan den weg staan en de zigtbare blijken dragen, van den vlugtenden vijand te hebben geherbergd, tot den grond toe te verbranden. Het hoofd van LIOE TSONG wordt afgehouwen en naar Lara gezonden, waar het op een paal wordt gesteld, tot geruststelling van de goede, en als eene bedreiging voor de in dat distrikt wijfelende bevolking, dat de aanvoerder der opstandelingen gevallen was.

De Chinesche bevolking van Loemar, die naar alle zijden in het gebergte was gevlugt, wordt door boden en proklamatiën aangezegd, om binnen driemaal vier en twintig uren naar Loemar terug te keeren, terwijl bij uitblijven na dien tijd de zwaarste straffen hen zouden treffen, en zij door de Dajak's in de bosschen zouden vervolgd worden. Deze aanzegging had het gewenschte gevolg, te meer daar zij gerugsteund werd door 150 Dajak's, die reeds op den 15 zich bij den assistent-resident waren komen aanmelden en hunne hulp aanbieden, hoewel zij

voorloopig alleen gebruikt werden, om de kolonne als koelies te helpen. In de dagen van den 18, 19 en 20 kwam reeds drie vierde der bevolking terug en werd van vrijgeleide voorzien. Eenige arrestatiën werden in stilte gedaan van personen, welke verdacht werden medepligtig te zijn geweest, en dezen in streng onderzoek genomen.

Intusschen was de overste KROESEN, bevelhebber der troepen op Borneo's Westkust, een uur na het vernemen der tijding, in de grootste haast van Pontianak naar het punt des opstands gesneld. Reeds den 20sten Junij kwam hij te Loemar aan, met zich van Montrado medenemende een detachement en het gedekoreerd vaandel van het 7de bataillon, dat, ten gevolge der reorganisatie, naar Java opontboden wordende, nu nog dit laatste oorlogstooneel bezocht, en onder welks schaduw, eenige dagen later, de gevallen helden mogten worden begraven.

Drie en twintig Chinezen waren door den assistent resident, op voldoende getuigenissen, gevat, als hoofd-aandeel te hebben gehad in den nachtelijken aanval op onze sterkte te Loemar.

De overste KROESEN belastte eene kommissie, onder voorzitterschap van den kolonne-kommandant MAUBACH, om hunne meerdere of mindere schuld te onderzoeken; deze eindigde hare zitting des avonds van den 22sten. Veertien Chinezen, wier schuld overtuigend bewezen is, werden door den overste tot den dood met den strop veroordeeld; acht, waartegen zware vermoedens bestaan, zullen naar Java verbannen worden; een werd geheel onschuldig bevonden en onmiddelijk op vrije voeten gesteld.

Op den 23sten Junij werd het doodvonnis aan elf der veroordeelden te gelijk voltrokken, onder de oogen van eenigen der bevolking van Loemar, die bij deze gelegenheid door den kommandant der troepen op het krachtigst werden toegesproken en tot gehoorzaamheid aangemaand, daar, bij de minste overtreding, ook hun het zelfde lot te wachten stond.

Met de meeste koelbloedigheid en onverschilligheid gingen de oproerlingen hun einde te gemoet.

Drie ter dood veroordeelden ontvingen, wegens hunne jeugdige jaren, op verzoek van den Caph-Tay, gratie, op het punt, dat de vreeselijke straf ook aan hen zou voltrokken worden.

Een sergeant van de bezetting van Loemar, die, terwijl al zijne kameraden zoo manhaftig hadden gestaan, een oogenblik zijn duren krijgsmanspligt had vergeten, werd bij deze gelegenheid gedegradeerd.

Op het zelfde oogenblik werd de moedige en helaas! te vroeg gevallen luitenant MEKERN, met zijne vier gesneuvelde makkers, onder het vaandel begraven, op de plaats zelve, waar zij den laatsten adem hadden uitgeblazen, ter verdediging van de hun aanvertrouwde positie. De Luitenant-Kolonel KROESEN bragt bij die gelegenheid der dappere bezetting in krachtige woorden hulde voor haar gehouden gedrag; hen, die zich onderscheiden hadden, benevens de gevallenen, tot toonbeeld aanwijzende aan hunne makkers.

Men verneemt, dat de kameraden van Luitenant MEKERN, ter Borneo's Westkust, op deze roemvolle plek een gedenkteeken ter zijner eer zullen oprigten. Maar een nog duurzamer gedenkteeken heeft MEKERN zich reeds gestieht in de harten zijner krijgsmakkers, die met zijn dood en de heldhaftige verdediging van Loemar wederom eene schoone bladzijde zien toegevoegd aan de geschiedenis van het Nederlandsch-Indische leger, reeds zoo rijk aan wonderen van moed, beleid en trouw, door de onzen ten allen tijde, en meestal onder de grootste ontberingen en opofferingen, aan den dag gelegd.

Eene nieuwe, hoogst belangrijke expeditie wacht op dezen oogenblik wederom een deel van dat Indisch leger. Een moeijelijken kamp zal het welligt te strijden hebben; moge de uitkomst eervol en voorspoedig zijn! Reeds in voorbaat stellen wij onze kolommen open, ter vermelding der heldenfeiten, die ook gewis in het Lampongsche oorlogsveld den roem van de Nederlandsche vlag zullen verhoogen.

Ten slotte is het ons nog aangenaam, te kunnen mededeelen, dat, bij het vertrek der stoomboot van Sinkawang, de geruchten omtrent de Chinesche distrikten, zeer geruststellend waren. Op Loemar was de geheele bevolking bijna teruggekeerd, en was men weder begonnen met de opbouwing der verbrande huizen. Reeds werden aanstalten gemaakt, om een nieuwen passer te maken. Aan het daarstellen van eenen nieuwen militairen post, waartoe de ijzerhouten materialen van het afgebroken kongsie-huis worden gebruikt, werd ijverig gewerkt. Die post zou voorloopig meer dan 100 man sterk blijven. Op Lara was alles rustig, en de afdoende handeling van den overste KROESEN, op Loemar, had eene bijzonder goede uitwerking gehad.

Wij nemen de vrijheid, bij de mededeeling van dit verhaal, den inhoud te herinneren van een artikel, getiteld: „*Toelichting der verwikkelingen van het Nederlandsch Gouvernement met de Chinesche bevolking op westelijk Borneo*", opgenomen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jaargang 1853 II, 272 enz.

Het drama, reeds sedert zoo veel jaren op Borneo, met verschillende tusschenpozen, gespeeld, is bij lange na niet ten einde. Het kwaad blijft er, ook wanneer uiterlijk rust schijnt te heerschen, in stilte voortwerken, en zal, zonder krachtige en afdoende maatregelen, geen einde nemen. Nadat het zoo even aangehaalde artikel was geschreven, hebben de opvolgende gebeurtenissen op Borneo het oordeel des schrijvers, zijne waarschuwingen en het rapport eener staatskommissie, 't welk in het artikel is opgenomen, volkomen bevestigd. Men denke onder anderen aan Sepang en Seminis. En hoewel Montrado eindelijk ten onder is gebragt, toch is het droevige voorval te Loemar, thans door ons medegedeeld, een nieuw bewijs, dat men de waarschuwingen, in het bewuste artikel voorkomende, nimmer uit het oog moest verliezen.

Onze bijzondere aandacht is gevallen op de positie onzer troepen te Loemar. Volgens het verhaal „lag onze militaire post *op honderd schreden* afstands ten zuiden van de pagger. Het kampement was aan de rivier gebouwd en aan dien kant dus beschermd (?). *Aan de overige zijde was het omringd door een houten ringmuurtje*, *ongeveer vier voeten hoog*, *van staken opgetrokken*, *ter dikte van een arm. Het kampement bestond voorts slechts uit eene bamboezen woning met alang alang gedekt*". Wij vragen: is dat eene „sterkte", te midden eener verraderlijke bevolking? Wij weten wel, dat tegen eene inlandsche bevolking geene fortifikatiën als die van Kroonstad en Sebastopol vereischt worden. Maar toch kan die sterkte met een „houten ringmuurtje" wel een weinig als eene spotternij worden beschouwd, vooral als men in aanmerking neemt, dat Loemar een der drie zaamverbonden kongsi's is geweest, die ons in 1850 hebben bevochten en dus als een gewigtig punt moet beschouwd worden.

En in die sterkte van bamboe en alang alang lag eerst een garnizoen van ..... *vijftien* man! Kort voor de overrompeling werd dat getal op *vijftig* gebragt. Deze vermeerdering van garnizoen had haren oorsprong in de vrees die men koesterde, dat er onlusten zouden uitbarsten bij het afbreken van het kongsi-huis, waartoe het plan bestond. Maar dat plan had nog geen begin van uitvoering erlangd, en de aanval op de „sterkte" te Loemar schijnt dus daarmede niet in verband te staan. Had de kommandant der troepen op Borneo's westkust dezen maatregel van vermeerdering van garnizoen niet toevallig genomen, of hadden de Chinezen hunnen aanval wat vroeger beproefd, de muitelingen zouden niet zijn afgeslagen, en de opstand zou zich toen reeds hebben voortgeplant. Wie durft bepalen, welke daarvan de gevolgen zouden geweest zijn, en hoe veel bloed en geld het op nieuw gekost zou hebben, om weder eene schijnbare rust te verkrijgen.

Wij veroorloven ons nog eene opmerking. Het kongsi-huis was bestemd,

om afgebroken te worden, dewijl het zijne vroegere prestige behouden had en tot het houden van bijeenkomsten der mijnwerkers bij voortduring gebezigd werd. Men vreesde echter verzet tegen dit afbreken van de zijde der Chinezen en daarom had de versterking der bezetting als voorzorgsmaatregel plaats. Maar ware het niet beter geweest, dat kongsi-huis zelf te bezetten, in stede van te blijven binnen een post, die geen defensief vermogen had en welke men had kunnen slechten? Naar de beschrijving, die er van gegeven wordt, schijnt het, dat het kongsi-huis voor zulk eene bezetting geschikt was. De bevolking, die er digt om heen woonde, had men kunnen doen opschuiven om een vrij raijon te verkrijgen. Doch deze vraag geschiedt niet dan met alle reserve, vermits er plaatselijke omstandigheden kunnen hebben bestaan, die de uitvoering van ons denkbeeld minder geraden maakten en aan het afbreken met grond de voorkeur moesten geven. Op verren afstand vooral moet men voorzigtig zijn in het beoordeelen van militaire maatregelen.

Wij lezen verder in het verhaal: „de berigten omtrent de handelingen der Chinesche hoofden waren echter, in de laatste dagen, voor hen, die zich in de militaire benting bevonden, minder verontrustend geweest; niets gaf aanleiding, om een naderend gevaar te duchten". Men vraagt in alle bescheidenheid, hoe dit kan worden overeengebragt met het motief, om het garnizoen van vijftien op vijftig hoofden te brengen? Bovendien schijnt hier de les der ervaring niet geacht te zijn geweest. Men vertrouwe de Chinezen nooit, en bedenke, dat, gelijk ook hier weder, de storm veeltijds door kalmte wordt voorafgegaan. Op listen en lagen moet men bedacht zijn, te midden eener sluwe, schelmsche, verraderlijke bevolking, die, zoo lang zij op Borneo is, blijken heeft gegeven, dat zij niets ontziet en alles waagt, om haar oogmerk te bereiken, en dat zij daarop telkens terugkomt, hoe dikwijls zij ook bevredigd of overwonnen moge zijn. Dat oogmerk maakt het geheim uit van haar gruwzaam verbond.

Opmerkelijk is het, dat de hulp, die van Lara gegeven is, niet meer heeft kunnen bedragen, dan slechts dertien man, waarschijnlijk inlandsche soldaten! Alzoo ook daar eene zwakke bezetting! Wij meenen niet genoeg de aandacht op dit feit te kunnen vestigen. Zulke zwakke bezettingen zijn hoogst schadelijk, omdat zij bij elke muiterij worden opgeofferd, en op die wijze de zedelijke kracht van het oproer wordt versterkt. Liever geene bezettingen, of bezettingen, die genoegzaam in getal zijn en behoorlijk geretrancheerd. Dat alleen wekt ontzag van buiten en geeft zelfvertrouwen van binnen.

Den Chinezen te bedreigen met de Dajak's schijnt ons een verstandige maatregel. Wij hebben er altoos op aangedrongen, dat in 't algemeen de politiek van ons Gouvernement op Borneo moet zijn, om het Dajaksche element te verheffen en te versterken. Daarin ligt de kracht der ontwikkeling van dat rijke maar diep verwaarloosde eiland. Hoe zeer wij ook alle noodelooze wreedheid ten sterkste veroordeelen, verdient het almede goedkeuring, dat de hoofdschuldigen terstond zijn opgehangen. Heeft men

hen vooraf de kruin kaal geschoren? De Chinezen verbinden aan de staart die zij dragen een bijgeloovig denkbeeld. Is niet die staart het instrument, waarmede zij ten hemel worden opgetrokken? Alzoo: „sans queue point de salut!"

Ondertusschen denke men ernstig na over de, in het zoo even medegedeelde verhaal voorkomende, hoogst opmerkelijke en veel beteekenende omstandigheid, „dat de oproerlingen met de meeste koelbloedigheid en onverschilligheid, hun einde te gemoet gingen." Zoo sterven zij niet, die zich het gepleegde kwaad toerekenen, die zich bewust zijn, aan misdaad schuldig te wezen; zoo sterven zij, die zich als martelaars eener edele zaak beschouwen, op Borneo bij de Chinezen het onderling verbond; zoo sterven zij, die voor een beginsel hun leven veil hebben.

Lof en eer intusschen aan de braven van het Nederlandsch Indische leger, die ditmaal weder met moed en trouw hun post verdedigd en den dood van hunnen aanvoerder gewroken hebben.

12 Oktober 1856. * * *

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Réflexions sur les changements apportés, depuis 1844, au système des cultures à Java; par P. et F. VAN DEN BROEK. Paris 1856.

De heeren VAN DEN BROEK, suikerfabrikanten op Java, thans wonende te Parijs, in het genot der groote voordeelen van hun suikerkontrakt, verklaren, aan het einde hunner „réflexions", dat zij dit werkje geschreven hebben, zonder eenig oogmerk van eigenbelang, doch als de vrucht hunner kennis en ondervinding, gedurende een veeljarig verblijf op Java verkregen. Wij stellen deze betuiging op den voorgrond, opdat zij niet van eigenbelang zouden verdacht worden.

Hun voorname doel is, om het verkeerde aan te toonen van het denkbeeld om op Java dwangarbeid te vervangen door vrijwilligen arbeid; zij beweren, dat de Javaan tot werken gedwongen *moet* worden en zonder dwang niet werken wil, en zij pogen te bewijzen, dat *vrije arbeid* de doodsteek zijn zou van den tegenwoordigen bloei, door het dwangkultuurstelsel te weeggebragt. Bovendien veroordeelen zij de afwijkingen, welke sedert ongeveer tien jaren plaats gehad hebben van de beginselen, waarop het kultuurstelsel door de heeren VAN DEN BOSCH en BAUD is gegrondvest, en zij verlangen, dat van die afwijkingen zal worden terug gekomen. Tot staving hiervan, beweren zij, dat niet meer opgevolgd wordt het beginsel, om voor de bewerking van elke bouw, voor de suikerkultuur bestemd, vier man af te zonderen, zoodat dit nu op sommige plaatsen slechts twee man bedraagt en zelfs minder, waardoor de bevolking ontevreden zou zijn gemaakt; dat de Europesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, namelijk de residenten, assistent-residenten en kontrôleurs, niet meer, gelijk vroeger, door *ruime* percentsgewijze belooningen in geld, tot een goed toezigt over de aanplantingen worden aangespoord, waarvan het gevolg zou zijn geweest, gebrekkig toezigt, vermindering van produktie, verzet tegen alle ontwerpen van verbetering en uitbreiding, en afgunst van den voorspoed der fabrikanten. VAN DEN BOSCH en BAUD en ook MERKUS, zeggen de schrijvers, zagen met genoegen, in het belang der zaak, dat de residenten tot *veertig duizend* guldens 's jaars aan zulke procenten trokken, en zij zouden gaarne gehad hebben, dat zulks voor elken resident *honderd duizend guldens* 's jaars bedragen hadde. Zij keuren luide af, dat in het stelsel deze en andere hervormingen gebragt zijn, en dat de strekking van verdere hervormingen zijn zal, om den suikerfabrikanten invloed te doen bekomen op

de goede aanplanting en verzorging van het riet en om door vrijen arbeid te verkrijgen hetgeen nu door dwang verkregen wordt. „Il faut," zeggen zij, „franchement revenir sur ses pas et rentrer complêtement dans le systême VAN DEN BOSCH-BAUD, hors duquel nous ne voyons pas de salut. Il faut abandonner cette voie de prétendue réforme, dans la quelle la colonie, au lieu de progresser, décline peu à peu." Zij doen, zonder iemand te noemen, doch duidelijk genoeg, een beroep, het zij op den tegenwoordigen Minister van Koloniën Mr. P. MIJER, het zij op den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal C. F. PAHUD, om het dwaalspoor verlaten te zien, waarop „la question coloniale" geraakt is; en zij geven meer bepaald in overweging, onder anderen het verbeteren der suiker-kontrakten en het verlengen dier kontrakten, onder genot van ruime voorschotten, voor een tijdvak van bijvoorbeeld *vijf en veertig jaren!*

Tot zoo ver, wat de suiker-kultuur betreft; want, hoezeer de heeren VAN DEN BROEK aan hun boekske tot opschrift gaven: „réflexions sur les changements apportés depuis 1844 au *sijstême des cultures* à Java", bepalen zij zich echter enkel en alleen tot den tak van kultuur, waarin *zij* betrokken zijn en waarbij *zij* belang hebben. Derhalve, geen woord over de beginselen of het stelsel der regering ten aanzien van *koffij*, *indigo*, *kochenille*, *thee*, *tabak*, *kaneel*, *notenmuskaat*, *peper*, *katoen;* ook niet over de *rijst-teelt*, die tot het kultuurstelsel in zoo naauwe betrekking staat.

Maar de heeren VAN DEN BROEK, die een „programma" geven, van hetgeen gedaan zou moeten worden, vooral ten aanzien van de *suiker-kultuur*, wenschen toch verbetering van de kultuur en van de middelen van afvoer en opschuring der *koffij*, en ook de invoering van *nieuwe* winstgevende ondernemingen: *olie*, *was*, *kakao*, *kokosnooten*, *gom-élastiek*, *guta-percha*, *zijde*, *wol* en zekere *groene verfstof*.

Wij hebben van het werkje der heeren VAN DEN BROEK met levendige belangstelling kennis genomen. Elke bijdrage, van welke zijde ook, vermeerdert de kennis, en altoos vindt men daarin iets goeds en nuttigs. Zoo bekwamen wij hier de bevestiging der stelling, dat op Java nog zeer veel kan worden gedaan; dat daar nog belangrijke uitbreiding van nijverheid kan plaats hebben. Ook wij zijn van oordeel, dat het wenschelijk wezen zou *olie-fabrieken* op groote schaal aan te leggen. Ook *zeep*-fabrieken zouden aangelegd kunnen worden. Doch wij verschillen van de meening der schrijvers, zoo zij dit tot stand willen gebragt zien door kontrakten met de regering. Zulke ondernemingen moeten de vrucht zijn van de werkzaamheid van individuen en maatschappijen, werkende met eigen kapitaal. De regering moet daarin niet anders betrokken zijn, dan voor zoo veel betreft goedkeuring en medewerking. Zoo denken wij ook over de voorgestelde uitbreiding der kultuur van de *kakao*, en wij maken tevens gewag van de *sago* en *olijf*-boomen, voor welke laatste kultuur reeds in 1829 eene instruktie werd vastgesteld. De uitbreiding der aanplantingen van den *kokosboom* verdient zeker alle aanbeveling, vooral in het belang der Javasche bevolking zelve. Wij meenen, dat de regering daartoe reeds

eenige jaren geleden het initiatief genomen heeft, en wij lezen in het merkwaardig opstel over „*De kultuur van den klapperboom in den Indischen Archipel*", geplaatst in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van het jaar 1855, 2e deel, bl. 316—333, dat aan de heeren J. C. BAUD en J. J. ROCHUSSEN c. s. ongeveer 2000 bunders grond op Java afgestaan is, om daarop klappertuinen aan te leggen; ook in een ander opzigt heeft de regering onlangs het initiatief genomen, namelijk tot overbrenging naar Java van de kultuur der *kina*. Doch wij vragen: waarom zou *de regering* alles moeten doen, en waarom zou zij de partikuliere nijverheid niet liever te hulp roepen? Alsdan zouden welligt ook andere takken van nijverheid en kultuur ondernomen worden, niet alleen in het rijk der delfstoffen, maar ook ten aanzien van *kajoe-poeti-olie*, *pisang-vlas*, *goemoetie-touw*, *kaoutschouch* en meer andere, waaronder die door de schrijvers verder genoemd, namelijk *zijde*, *wol*, *was*, *gomélastiek*, *gutta percha en verfstoffen*. Het is bij velen, die Indië of gedeelten daarvan kennen, eene vaste overtuiging, dat aldaar voor de nijverheid een zeer groot veld open staat. Het is door een aantal voorbeelden te staven, dat velen hunner zich, sedert jaren, de moeite gaven, om over sommige takken van kultuur of nijverheid, welke ondernomen of uitgebreid zouden kunnen worden, belangrijke opmerkingen en narigten, door het plaatsen van opstellen in tijdschriften of dagbladen, algemeen bekend te maken. Doch bij allen staat het ook vast, dat de regering, doof en blind door de geldsommen die het dwang-kultuurstelsel in de Nederlandsche schatkist brengt, beducht is voor eene krachtige ontwikkeling der partikuliere nijverheid, nevens dat *dwangstelsel;* omdat de werking der partikuliere nijverheid op Java en elders in Indië gegrond wezen zal op *vrijen arbeid*, en zij, naar gelang der uitbreiding daarvan, haar eigen stelsel van *gedwongen arbeid* als onhoudbaar zal moeten beschouwen. En dit brengt ons van zelf tot het bespreken van het hoofdoogmerk der brochure van de heeren VAN DEN BROEK.

Die brochure, wat dat hoofdoogmerk betreft, heeft ons niet bevreemd. Het is de gewoonte van hen, die, buiten de régering, het bestaande kultuurstelsel verdedigen, (en daarbij nemen wij aan dat alleen het algemeen belang de drijfveer van die verdediging is) de zaak te beschouwen uit een geheel partijdig oogpunt; niet te onderzoeken of te waarderen de bewijsgronden door andersdenkenden aangevoerd; te volstaan met het bezigen van algemeenheden, van argumenten, die honderden malen wederlegd zijn, zoo als: *de Javaan is lui*, *hij heeft geene behoeften*, *zijne adat's vorderen dwang*, *hij kan niet denken*, *hij moet geleid worden;* en zij eindigen met te schimpen en te smalen, zoo niet regtstreeks op de persoon die zich op het gladde ijs gewaagd heeft, dan op de stellingen die men vooruit zet, met behulp van schoonklinkende phrases. Bij voorbeeld, „le systême des cultures, établi à Java, est depuis quelque temps l'objet d'attaques de la part de personnes, dont les théories impressionent d'autant plus le public, qu'elles sont basées sur les mots séduisants de *liberté*, *progrès*, *philanthropie!*" Of verder: „Les reproches, qu'on adresse à ce systême, n'ont rien de sérieux et les résultats

obtenus devraient fermer la bouche aux critiques. Mais, à les entendre, il semblerait, que ces critiques n'examinent pas les résultats, et qu'un sentiment personnel leur fait soutenir des théories, dont l'application dessècherait petit à petit les sources vitales de Java, pour aboutir à la ruïne de la Hollande."

Hebben de heeren VAN DEN BROEK gemeend de zaak op die wijze te moeten aanvatten, wij denken daarover geheel anders. In één opzigt verdienen zij hulde en begroeten wij hen als bondgenooten. Ook zij, sprekende van Java, roepen uit: „le pays reste comme frappé d'impuissance et ses incalculables ressources, ses immenses richesses, qu'on n'a fait jusqu'ici qu'entrevoir, sont là sans emploi, attendant une main créatrice, pour faire naitre de tous cotés et répandre au coin la prospérité et l'abondance." En zij wijzen op een aantal te beproeven ondernemingen van nijverheid en kultuur. Hetzelfde is duizende malen door een aantal personen gezegd, en het is de werkeloosheid zoo niet de tegenkanting der regering hieromtrent, waarvan men een grief maakt. Maar de heeren VAN DEN BROEK vergissen zich grovelijk, zoo zij denken, dat zulke verwijtingen, de aanwijzing van gebreken in het kultuurstelsel, het aandringen op hervormingen en op ontwikkeling van partikuliere industrie, ten oogmerk heeft om Java minder produktief te doen worden voor het moederland. Zij die zij meenen te bestrijden, gronden hunne stellingen op feiten en niet op zinledige phrasen, en dat de heeren VAN DEN BROEK zich op een verkeerd terrein hebben geplaatst, ten onregte klagen, ten onregte zich beroepen op de begrippen van de heeren VAN DEN BOSCH en BAUD, en verkeerdelijk de zoogenaamde utopisten aanvallen daar waar de regering zelve handelde, dit zullen wij trachten beknoptelijk aan te toonen.

Wij zullen niet spreken van de bedenkingen tegen het kultuurstelsel in 1835 door den heer MERKUS ingebragt en zijne verwijdering dien ten gevolgen uit den Raad van Indië, waardoor in de eerstvolgende jaren veler mond gesloten werd. Maar wij zullen herinneren, dat, toen de heer VAN DEN BOSCH in het laatst van 1839 de portefeuille van het Departement van Koloniën had nedergelegd, omdat de Staten-Generaal niet wilden aannemen de voorgestelde wet, tot verevening van *zes en vijftig millioen* gulden schuld aan de Nederlandsche Handelmaatschappij wegens meerdere voorschotten op de Indische produkten dan door deze gedekt waren geworden, hij zelf, in eene openbare brochure, getiteld: *Iets over de financiële aangelegenheden van het Rijk*, de eerste was om aan zijn eigen kultuurstelsel een gevoeligen slag toe te brengen. Daarin opperde hij het denkbeeld, om de produkten gevende distrikten op Java in vruchtgebruik aan bijzondere ondernemers af te staan tegen prijzen, die in produkten betaald zouden worden. Daardoor zou langzamerhand de kultuur van die produkten geheel uit handen des Gouvernements geraken, en in die der partikuliere ondernemers komen, die dan natuurlijk zouden moeten te vreden zijn met *vrijwilligen arbeid* van de bevolking, even als de partikuliere landbezitters op Java en de partikuliere landhuurders in de Javasche vorstenlanden, wier welvaart

wel buiten alle kijf is. De heer VAN DEN BOSCH zeide, dat de suiker-kontrakten zoo voordeelig voor de kontraktanten waren, dat velen, na drie of vier jaren, het vruchtgebruik van hunne kontrakten, met *f* 150,000 tot *f* 500,000 *winst*, aan anderen hebben kunnen overdoen; dat de aanvragen, om zulke kontrakten te sluiten, zoo menigvuldig waren geworden, dat men daaraan met geene mogelijkheid heeft kunnen voldoen; dat het zelfs overbodig geworden was, bij het aangaan van nieuwe kontrakten, verdere voorschotten te verleenen; dat, door middel van die kontrakten, voor het Gouvernement de gelegenheid ontstaan was, om het excedent van Indië jaarlijks te kunnen remitteren. Dat zelfde stelsel beschouwde hij vatbaar, om te worden aangewend als middel, ter rente betaling en aflossing van een naamwaardig gedeelte der ettelijke milliioenen Nederlandsche schuld. Hij merkte op, dat de residentien op Java verdeeld zijn in regentschappen en deze in distrikten van 4000 tot ongeveer 40,000 bewoners. Het vruchtgebruik van zulke distrikten wilde hij, zoo als boven gezegd is, aan bijzondere ondernemers afstaan. „De landbouw *in al die distrikten*," zeide hij, „*is voor zeer groote uitbreiding vatbaar; den kontraktant moet daartoe het regt worden gegeven en de vrije beschikking over dat meerder moet hem overgelaten worden, tegen afstand van een gedeelte aan het Gouvernement*." De distrikten zouden, volgens zijn plan, beheerd worden door de kontraktanten *in plaats van door Gouvernements ambtenaren*. Blijkbaar zou het geheele kultuurstelsel, bij het omhelzen dezer nieuwe denkbeelden, *door den stichter zelven*, zijn in duigen gestort.

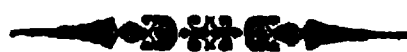
Maar niet alzoo! Wel had de Raad van Indië VAN SEVENHOVEN, die zich destijds in Nederland bevond, en die als direkteur der kultures het kultuurstelsel had helpen tot stand brengen, bij de erkenning der wijsheid van het beginsel der regering, om de produkten voor de Europesche markt zoo veel mogelijk naar Nederland te zenden en daar te verkoopen, in eene ter zelfde tijd aan den Koning ingediende memorie, welke twaalf jaren later (1852) in druk verscheen, den rijkdom der Indische gewesten geschetst, ten einde de begeerte op te wekken om daarvan *meer voordeelen* te trekken dan tot dus ver had plaats gehad, waartoe door hem een beroep werd gedaan op de ondernemingszucht der Nederlandsche kapitalisten; wel volgden, op de brochure van VAN DEN BOSCH, allerlei ontwerpen en tegenschriften omtrent den verkoop of de verpachting van gronden op Java; maar het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, dat eerst in het jaar 1848 naar Nederland werd overgebragt, had in dien zoo veel vroegeren tijd, nog geen enkel stuk opgenomen, waarin over het kultuurstelsel gehandeld wordt met gissing of aanwijzing van verkeerde beginselen. Dat zou in Indië, onder de bestaande strenge censuur der regering, niet zijn veroorloofd geworden. Ook bestond er toen nog geen dagblad *de Indiër*, dat eerst in 1850 opgerigt werd. Indien er dus, na 1835 tot het jaar 1848, *tegen het kultuurstelsel* geijverd is, gelijk de heeren VAN DEN BROEK beweren, dan was zulks alleen afkomstig van de heeren VAN DEN BOSCH en VAN SEVENHOVEN. Andere openbare schrifturen zijn ons niet bekend en wij gelooven ook niet dat ze kunnen worden aangewezen.

Intusschen beklagen de heeren VAN DEN BROEK zich over de veranderingen, welken *sedert* 1844 in het stelsel gebragt zijn. En nu vragen wij; *wie* gaven tot die veranderingen aanleiding? Wie anders dan de personen zelven, die de regering uitmaakten, die aan haar regtstreeks ondergeschikt waren? En wij vragen verder: *wat* leidde tot die veranderingen, in het tijdvak des bestuurs van Indië van den heer ROCHUSSEN, 1845—1851? Men kan die oorzaken lezen, in een uitgewerkt overzigt, dat opgenomen werd in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, van het jaar 1854, I deel, bl. 154—198, onder het opschrift: „*Wat wordt er met opzigt tot Nederlandsch Indië gevorderd?* Uit dat overzigt blijkt duidelijk, dat het kultuurstelsel zich zelf dreigde te vernietigen, door overdrijvingen en schadelijke terugwerkingen in alle deelen der Indische huishouding, en dat daarom wijziging volstrek noodzakelijk was. Overigens kwam de heer ROCHUSSEN, in zijne in 1853 uitgegevene „*Verdediging en toelichting van eenige daden van mijn bestuur*," tot openbare konfessie van onderscheidene verkeerdheden ter zake van het kultuur-stelsel, die hij zoo veel mogelijk trachtte te verbeteren en te verhelpen. Wanneer men bedenkt, dat hij zeker niet *alles* geopenbaard zal hebben, dan heeft hij toch genoeg gezegd om te doen inzien, dat de regering zelve hier *oorzaak* was. Hij verhaalt onder anderen, dat hij de Gouvernements kultures met ongeveer 14,000 bouws rijstvelden verminderde, en het getal bouws voor de eigene kultuur der bevolking met omstreeks 70,000 bouws vermeerderde; dat hij last gaf om te zorgen, dat voor de Gouvernements kultures over niet meer dan het $^1/_5$ gedeelte der rijstvelden van de bevolking beschikt werd; dat bij de suikerkultuur 13,000 huisgezinnen, en bij de indigokultuur 78,000 huisgezinnen minder ingedeeld werden; dat hij de indigo-produktie had moeten verminderen met 800,000 ℔, omdat de bevolking door die kultuur *verarmde;* dat hij de indigokultuur overal introk, waar ze geen 30 ℔ per bouw opleverde; dat hij ook de tabakskultuur introk daar waar zij bleek voor de bevolking drukkend en bezwarend te zijn; dat er misbruik bestond van de *heerendiensten* en van de krachten der bevolking in het algemeen; dat de besturende ambtenaren meer indachtig geweest waren op de vermeerdering van produkten voor de Europesche markt, dan op de voor den Javaan zoo noodzakelijke rijstkultuur. En even als de regering in al deze zaken het initiatief nam, (in hoe verre opmerkingen en bedenkingen in dagbladen of brochures medegewerkt hebben, zullen wij thans niet onderzoeken), even zoo gingen van de regering uit maatregelen van vermindering der percentsgewijze belooning van de Europesche ambtenaren, de terughouding van die enorme voorschotten welke de fabrikanten vroeger genoten, en het opleggen aan hen van de verpligting van zich te voorzien van *vrijwillige arbeiders* voor zekere werkzaamheden in hunne fabrieken.

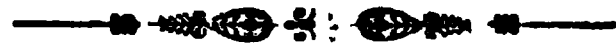
En zoo zijn wij genaderd tot het tijdvak der diskussiën in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over het Indische regerings-reglement en mitsdien ook over het kultuurstelsel op Java; 1851—1854. Hier kunnen wij kort zijn. De heer BAUD verklaarde zelf, dat het kultuurstelsel op *verkeerde grondslagen* rustte, maar dat de nood van het moederland over alle beden-

kingen had doen heenstappen; dat verklaarde de heer BAUD, tot wien de heeren VAN BROEK hun toevlugt willen nemen! En het vastgestelde regerings-reglement schrijft voor, dat een regeling zal worden voorbereid, steunende op *vrijwillige* overeenkomsten met de bevolking, als overgang tot eenen toestand, *waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.* Wij vragen nu, of de heeren VAN DEN BROEK begrip van de zaak aan den dag leggen, door te verlangen dat alles zal worden hersteld zoo als het was onder de heeren VAN DEN BOSCH-BAUD? Zij verlangen een onmogelijken terugtred; zij vergen te veel van de regering, van „l'homme d'état, qui, prenant les choses de haut et avec un esprit large et généreux, osera hardiment sortir de l'ornière fatale ou est tombée la question coloniale."

(*Ingezonden.*)

Varia.

Wij ontvangen den volgenden brief uit Java, over een zeer belangrijk onderwerp, dat de meest ernstige overweging verdient.

Mijnheer de Redakteur! Waarschijnlijk zult gij in de *Javasche Courant* gelezen hebben, dat, een paar maanden geleden, een dertigtal weerspannige Javanen in de residentie Rembang is opgestaan en zich tegen het gezag heeft verzet. Bij die gelegenheid zijn eenige inlandsche hoofden verwond en gedood. Toen hebben de muitelingen eene tabaksschuur verbrand, en vervolgens hebben zij in een nabijgelegen bosch de wijk genomen. In die schuilplaats zijn zij echter spoedig, door de aktiviteit der policie, ontdekt en gevat. Onlangs zijn acht van deze weerspannigen ter dood veroordeeld en waarschijnlijk zullen zij spoedig hunne straf ondergaan.

In den aanvang hield men deze zaak voor weinig belangrijk, uit een politiek oogpunt beschouwd, maar bij nader onderzoek moet, naar ik uit goede bronnen verneem, duidelijk gebleken zijn, dat zij van ernstigen en bedenkelijken aard is, en dat zij in de gevolgen hoogst gevaarlijk zou kunnen worden. De weerspannigen toch zouden, vóór tot dadelijk verzet te zijn overgegaan, in betrekking hebben gestaan met een paar hoofden, die vroeger deel hadden in den Javaschen oorlog en dus ondergeschikten waren van DIEPO NEGORO. Het schijnt, dat de schuldigen, die men achterhaald heeft, te vroeg tot hunne onderneming zijn overgegaan. Welligt werden zij door het verslagen distriktshoofd, welke inlandsche ambtenaar de lucht van het opzet schijnt gehad te hebben, tot die ontijdige handeling uitgetard.

Gelukkig echter voor het Nederlandsche gezag, dat de policie, door krachtdadige middelen, de zaak in hare geboorte heeft kunnen smoren. Desniettemin is het klaarblijkelijk, dat de onruststokers gerekend hebben op de ontevredenheid der bevolking in de residentie Rembang. En inderdaad die ontevredenheid is niet te verwonderen. Daartoe bestaat alle reden, want op geheel Java is er geene bevolking, zoo algemeen gedrukt als die in de residentie Rembang. De tabakskultuur is daarvan de voorname oorzaak. En de bewijzen behoeft men niet ver te zoeken.

Een distrikt der afdeeling Toeban, waarvan de bevolking gedwongen aan de tabakskultuur deel neemt, moet, sedert het bestaan dier kultuur, met ongeveer 3000 zielen zijn verminderd, een feit, waarvan het wel de moeite waard zou zijn, dat het naauwkeurig door het Gouvernement werd onderzocht. Bevestigt het zich, iets waaraan wij geen oogenblik twijfelen, dan is er geen de minste reden, om zich daarover te verwonderen, als

men nagaat, hoe gering de betaling is, die der bevolking ten deel valt voor haren zwaren arbeid, aan de gedwongen tabakskultuur te koste gelegd. Zij geniet aan betaling minder dan de helft der waarde van het produkt, dat zij genoodzaakt is af te staan, terwijl zij anders, bij eene vrijwillige overeenkomst, ongetwijfeld de dubbelde waarde van 't geen men haar thans uitkeert had kunnen bedingen.

Deze handelwijze is zoo wederregtelijk; dat men het alleen aan den goedaardigen aard der Javanen moet toeschrijven, dat zij niet sedert lang tot daden is overgegaan, waarvan nu onlangs het voorbeeld is gegeven. Maar wij vragen, al is er voor dergelijke onlusten geen vrees, mogen wij wel langer misbruik maken van de stille onderwerping eener bevolking, die ons reeds zoo vele voordeelen schenkt, en waaraan het moederland grootendeels zijne welvaart en grootheid te danken heeft. Wij verlangen „eene Christelijke natie" genaamd te worden. Welnu moeten wij ons dan niet schamen, dat zulke ongeregtigheden, in naam dier natie, ten voordeele van enkele begunstigden, nog plaats grijpen?

Ontevredenen werden weerspannig; zij zullen hunne regtvaardige straf ondergaan; zij zullen ter dood worden gebragt, want zij waren oorzaak van den dood van onschuldigen. Maar hoe werden zij ontevreden? wat gaf hun den moed weerspannig te worden?

Het regeringsreglement schrijft in art. 56 voor: „De Gouverneur-Generaal zorgt, dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernements-kultures hun, bij gelijken arbeid, *ten minste gelijke voordeelen* opleveren als de vrije teelt."

Wat helpen dergelijke voorschriften, door de wetgevende magt in Nederland vastgesteld, wanneer de gedwongen tabakskultuur op denzelfden voet als tegenwoordig blijft bestaan?

De oprigting van een instituut, als dat van Herwijnen op het landgoed Pondok Gedeh, is in Indië geene nieuwigheid, in zoo verre, namelijk, daar een hooger onderwijs dan het lagere wordt gegeven en de oude talen er worden onderwezen. In een werk getiteld: JOAN NIEUHOF'S, *Zee- en lantreize, door verscheiden gewesten van Oost-Indië, behelzende veele zeltzaame en wonderlijke voorvallen en geschiedenissen, beneffens eene beschrijving van lantschappen, steden, dieren, gewassen, dragten, zeden en godsdienst der inwoonders, en inzonderheid een verhaal der stad Batavia, verciert doorgaens met verscheide koopere platen.* Amsterdam 1682, lezen wij het volgende;

„Op de Tijgers-gracht te Batavia, is de schoole, daer de Latynse en Griekse tale geleert wort; zij komt van achteren op de Kaymans-gracht uit, met een hooge steenen poort aen de strate. Zij heeft van binnen een schoone plaetse, alwaer zich de geest der leerlingen verlustigen kan, en is van binnen, na den aert en wijze der scholen, in tamelijke gestalte.

„De rektor of opperschoolvooght heeft er een zeer fraeie wooning.

„Behalve deze hooge schoole zijn er noch verscheide andere hooge schoo-

len, daer de jongheit in duitsche letterkunst, goede zeden en godsdienst onderwezen en geleerd wordt: daertoe sommige inboorlingen, inzonderheid de Toepassen, zoo toe neigen, dat zij voor geene andere volken behoeven te wijken.

„De noodige boeken worden niet alleen uit het vaderland overgezonden: maer men heeft er in het jaer 1667 ook eene drukkerije beginnen toetestellen, daer al reeds eenige boekjes met goed geluk zijn uitgekomen.

„Het eerste tijdboek werd te Batavia des jaars 1659 door KORNELIS PIJL uitgegeven."

Waarschijnlijk wordt het woord „Toepassen," dat in deze aanhaling voorkomt, niet verstaan, want men hoort het tegenwoordig niet meer gebruiken. De schrijver geeft daarvan zelf de volgende verklaring:

„De Toepassen of Mardijkers zijn landzaten van verscheiden Indiaensche volken, die hierom, mijns oordeels, Toepassen genaemt zijn, dewijl zij de manieren, zeden en godsvrucht van dengenen, daer zij bijwoonen, lichtelijk aennemen en op henzelven *Toepassen*."

Wij laten de etymologie natuurlijk geheel voor rekening van den schrijver. 't Is duidelijk, dat hier sprake is van vrijgegeven slaven, „Mardijkers," dat is: „Orang mordika.".

In welke hartstogtelijke bewoordingen het hieronder volgende artikel ook gesteld zij, toch meenen wij verpligt te zijn het op te nemen, maar ons tevens er een paar aanmerkingen op te veroorlooven.

„In het geachte *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, van de Maand Mei ll. (18de jaargang), troffen wij een stuk aan, waarin, onder den veiligen dekmantel der anonymiteit, de personen van den Gouverneur van Sumatra's Westkust en van den resident der Padangsche bovenlanden met schimp overladen worden; als hadden die beide achtingswaardige, gemoedelijke en bekwame ambtenaren medegewerkt, om familie-belangen voor te trekken boven de dienst van het Gouvernement, boven de aanspraken van anderen.

„Om tot dat doel te geraken gebruikt de anonyme schrijver onzen persoon (zijnde wij de daarin bedoelde neef van den Gouverneur) als ambtenaar; hij stelt ons voor als op exceptionele wijze in dienst gesteld, terwijl wij door een gepasseerd examen zoo al geene aanspraak op plaatsing, dan toch, bij het bestaande gebrek aan ambtenaren, aanbeveling daartoe met ons voerden; hij brengt op onze rekening als ambtenaar handelingen en gedragingen over, die volstrekte leugentaal bevatten, gelijk daarvan zoude kunnen getuigen een ieder onpartijdige, die met Sumatrasche zaken geïnitiëerd is.

„Om zoo kort mogelijk te zijn, willen wij, als volstrekte onwaarheden, alleen wijzen op des anonymen schrijvers aanhalingen omtrent den bouw van eene nieuwe kontroleurswoning en het daarstellen van een zoogenaamden toerweg. Had slechts met eenige mogelijkheid, in stede van den bestaanden, een andere weg kunnen daargesteld worden, effen genoeg om

tevens tot toerweg te kunnen dienen, wij zouden, in het belang van het koffijtransport, ongetwijfeld al onze pogingen in het werk gesteld hebben, om tot zoo gunstige resultaten te geraken.

„Over andere aanhalingen betrekkelijk onzen persoon, zullen wij liever het stilzwijgen bewaren, dewijl zij voor het publiek belang van geen aanbelang zijn; ofschoon wij, door eene toelichting daarvan, wel geredelijk tot het bewijs zouden geraken, dat partikuliere vete tegen ons en wangunst jegens onzen oom, den Gouverneur van Sumatra, geleid hebben tot onbillijke miskenning en benadeeling van onzen persoon; tot dat wij zelf, die verguizingen eindelijk moede, bij eene innerlijke overtuiging van onzer zijds met kracht en magt de belangen van het Gouvernement te hebben gediend en aan onzen pligt als ambtenaar te hebben voldaan, ons ontslag uit de dienst van het Gouvernement van Sumatra's Westkust hebben geprovoceerd.

„Met des schrijvers politieke beschouwingen omtrent den toestand van Sumatra's Westkust, kunnen wij ons niet vereenigen; de uiteenzetting der redenen waarom kan in dit kleine bestek geen plaats vinden; wij willen alleen opmerken, dat de anonyme schrijver kennelijk alle krachten inspant, niet om het publiek voor te lichten, maar veel eer om van de mindere bekendheid van dat publiek, omtrent Sumatra's aangelegenheden, misbruik te maken, en door leugen en onwaarheid te trachten namen te deklineren, die ieder fatsoenlijk man met ons ongetwijfeld zal achten te liggen geheel buiten het bereik van naamlooze, leugenachtige bedillers.

„Eerder dan met faveurs overladen, achten wij onzen persoon, ook zelfs door den Gouverneur van Sumatra's Westkust, jammerlijk benadeeld, èn voor het tegenwoordige èn voor het toekomende. De reden daarvan ligt in een ongelukkigen zamenloop van omstandigheden. Maar ook uit ons standpunt, kunnen wij niet anders dan den Gouverneur van Sumatra's Westkust, zamen met de publieke meening, de eer toe kennen van regtvaardigheid, billijkheid en gemoedelijkheid, ook daar waar wij de overtuiging hebben, dat, edoch ter goeder trouw, ook zijner zijds aan onze eigen belangen grovelijk en onverdiend benadeeld is.

„Wil de anonyme schrijver zijn naam bekend stellen, zoo zullen wij datgene, wat wij thans met den naam van „leugens" bestempelen, welligt kunnen verontschuldigen onder den vorm van valsche of verkeerde berigten, en zullen wij ons dan welligt genoopt gevoelen, ook zijne politieke beschouwingen omtrent Sumatra te bestrijden."

INDRAMAIJOE,
6 Augustus 1856.

L. K. VAN SWIETEN.

In hoe verre de bovenstaande regelen, welke sterk gekleurde uitdrukkingen er ook in mogen voorkomen, de feiten wederleggen, die in 't artikel „*Hoe 't er op Sumatra's Westkust uitziet*" worden medegedeeld, kunnen onze lezers zelven beoordeelen, als zij dat artikel er maar naast willen leggen.

Wij veroorloven ons deze aanmerking. Dat de heer v. s. een examen

heeft afgelegd, vóór hij tot ambtenaar werd benoemd, trekken wij volstrekt niet in twijfel. Wij nemen zelfs aan, dat hij aan al de eischen van dat examen heeft voldaan, ja dat zijne kundigheden veel verder reiken, dan 't geen bij dat examen werd verlangd. Maar, indien wij het bewuste artikel wel begrijpen, dan is het juist gerigt tegen de regellooze wijze, waarop thans de bevordering tot ambtenaar der 2de klasse plaats grijpt. Men dwingt jonge lieden, die zich in Nederland bevinden, om jaren lang zich toe te leggen op eene menigte kundigheden, waaraan zij in hunne volgende loopbaan al zeer weinig hebben; men onderwerpt hen dáár aan een zeer moeijelijk examen; men eischt, dat ambtenaren, die jaren lang gediend hebben, zich naar Nederland begeven en dáár het examen afleggen, alvorens men hen wil bevorderen tot hooger rang. En datzelfde Gouvernement benoemt in Indië eene menigte jonge lieden tot ambtenaren der 2de klasse, na hen, voor den vorm, aan een examen te hebben onderworpen, 't welk vroeger de aspiranten moesten afleggen, die als élèves op het instituut te Soerakarta wenschten opgenomen te worden! Zie, dat is het wat wij sedert vele jaren hebben bestreden en wat ook in het bewuste artikel in den persoon van den heer v. s., wordt afgekeurd.

In dit opzigt heeft de schrijver van dat artikel vele bondgenooten in de Tweede Kamer, die onder anderen in 't voorloopig Verslag der Kommissie van Rapporteurs voor Hoofdstuk XI der Staatsbegrooting van 1857 het volgende zeggen: „Vele leden zouden gaarne vernemen, welke resultaten voor Indië, in het laatste jaar, met betrekking tot het afgelegde examen aan de akademie te Delft zijn verkregen. Voor als nog schijnt die akademie niet in de behoeften van Indie te kunnen voorzien; dat althans schijnt te moeten worden opgemaakt uit den jongst door het Indische bestuur genomen maatregel, waarbij jonge lieden in de Indische dienst werden opgenomen, na een te Batavia afgelegd examen, hetwelk echter, wegens het weinig afdoende van dat examen, meer voor den vorm schijnt geschied te zijn, dan een ernstig doel te hebben gehad; het was dus een maatregel, die noch met de dienst, noch met de regtvaardigheid ten opzigte van van alle aspiranten, schijnt te kunnen worden overeengebragt." Dat „weinig afdoende examen" nu heeft de heer v. s. afgelegd.

Wij willen de gevolgtrekking hier nog eens afschrijven, die door den steller van het aangevallen artikel zelf, uit de door hem medegedeelde feiten wordt afgeleid. Men zal er uit zien, dat hij met Kommissie van Rapporteurs geheel in overeenstemming is.

„Zal men mij tegenspreken, als ik beweer, dat uit de feiten, die ik heb medegedeeld, op nieuw duidelijk blijkt, hoe eene wijziging in het stelsel van benoeming en bevordering der ambtenaren in Nederlandsch Indië dringend noodzakelijk is? De akademie te Delft kan, dit is nu reeds voldoende bewezen, bij lange na niet genoegzaam in de behoefte aan ambtenaren voorzien. Men zal dus steeds verpligt zijn, ook ambtenaren in dienst te nemen, die het diploma dier akademie niet bezitten. Maar daarvoor ontbreekt een stelsel, en alles is aan de willekeur van den Minister van Ko-

loniën, aan de intrigues van hooggeplaatste personen, die hunne familiebetrekkingen en vrienden te plaatsen hebben, zeer ten nadeele der publieke zaak, overgelaten. Het vaststellen van regels te dien aanzien zou, dunkt mij, nog verkieslijker zijn, dan de opheffing van 't radikaal; want de hemel weet, tot welke misbruiken die opheffing weder aanleiding zou geven."

Nog eene tweede opmerking veroorlooven wij ons. De heer V. S. duidt het den schrijver van 't artikel ten kwade, dat hij zijnen naam niet genoemd heeft, en verlangt dat hij zich als nog openbare. Is dat billijk? Is het te eischen, dat iemand in Indië, die zulk een artikel schrijft, het zal onderteekenen? Maar dan is hij immers verloren! Al zijn ook al de mededeelingen, die hij publiceert, niet anders dan zoo vele feiten; al kunnen zij ook het strengste onderzoek weerstaán, toch is de schrijver verloren, als men hem kent. Is het gebeurde met den heer SCHOLTE (zie zijn brief in onze vorige aflevering) daar geen nieuw bewijs van? Ondertusschen kan de heer V. S. zich verzekerd houden, dat de schrijver van het artikel eenen hoogen stand in de maatschappij bekleedt, zoodat in dat opzigt den heer V. S. niets in den weg staat, om „ook zijne politieke beschouwingen omtrent Sumatra" te bestrijden.

Wij hebben menigwerf de wijze afgekeurd, waarop de Minister van Koloniën meent te voldoen aan het voorschrift van art. 60 der Grondwet. Daarbij wordt hem de pligt opgelegd, om jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag te doen van het beheer der Koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen en van den staat, waarin zij zich bevinden. Maar tot dusverre zijn eene menigte bijzonderheden, tot in de geringste onderdeelen, aangeboden, eene bonte verzameling van allerlei kuriositeiten over de inwendige dienst bij het leger, over den konstruktie-winkel te Soerabaja, over de apotheken, en de hemel weet waarover al meer, maar geen verslag, waaruit het beheer der Koloniën kan worden gekend. Daarbij komt, dat deze zoogenaamde verslagen gewoonlijk drie of vier jaren later worden geleverd, dan het einde van het tijdvak, waarover zij loopen. Hoe is het mogelijk, uit zulk een historisch dokument op te maken, in welk een staat die koloniën zich bevinden. En dat schrijft toch de grondwet voor. Zij verlangt, dat door deze verslagen de wetgevende vergaderingen in de gelegenheid worden gesteld, om den stand van zaken te leeren kennen gelijk hij is, of, in de phrasiologie van den minister van justitie den heer VAN DER BRUGGHEN, „ter waardering van de aktualiteit der toestanden."

't Verheugt ons, dat de kommissie, die onlangs rapport heeft uitgebragt over het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1853, deze zelfde zienswijze, door ons reeds zoo menigwerf uiteengezet, als de hare heeft erkend. Die kommissie was zamengesteld uit de heeren SLOET TOT OLDHUIS, ROCHUSSEN, HEEMSKERK, BAUD en ELOUT VAN SOETERWOUDE. De meerderheid behoorde dus niet tot onze medestrijders

in koloniale aangelegenheden. En toch lezen wij in hun rapport zinsneden als de volgende:

„Men vindt in dit *Verslag* op nieuw eene menigte zaken vermeld, minder behoorende tot den werkkring der Staten-Generaal, wier roeping niet medebrengt tot nietige bijzonderheden van administratief bestuur af te dalen, terwijl men te vergeefs zoekt naar opheldering en inlichting omtrent de gevolgen van maatregelen, door medewerking der Volksvertegenwoordiging tot stand gekomen, of van overwegend belang bij de taak, die de wetgevende magt te vervullen heeft."

En op eene andere plaats:

„Moet de uitkomst van het beheer zich angstvallig bepalen tot het jaar, waarover het regeringsverslag loopt, of is het (waar het niet uitsluitend statistieke opgaven in cijfers geldt, of waar dienstvermenging niet kan worden gevreesd) niet meer overeenkomstig de bedoeling der Grondwet, dat de staat der koloniën, zoo als die uit de jongste bescheiden bij de regering bekend is, worde medegedeeld, opdat zoo veel mogelijk de kennis van *den tegenwoordigen toestand*, niet die van het verleden alléén, eene hulpbron zij voor de beoordeeling en de werkzaamheden van de Staten-Generaal?"

En elders:

„Wij vestigen wederom de aandacht op het volslagen gebrek aan systeem, het gemis eener goede logische orde, den lossen zamenhang, die het regeringsverslag ook nu weder kenmerken. Niet alleen wordt daardoor dit staatstuk ontsierd, en dé lezing een afmattend vervelend werk; maar het eigenaardig karakter der mededeelingen, bij art. 60 der Grondwet voorgeschreven, gaat hierdoor verloren. In stede van de zelfstandige, eigen inzigten van het opperbestuur te doen kennen, behelst het Verslag — zamenrijgsel van stukken uit rapporten van ondergeschikte ambtenaren — slechts bijzondere beschouwingen van dezen, waaraan eenheid ontbreekt. Men treft de opgaven omtrent hetzelfde onderwerp op verschillende plaatsen verspreid en verbrokkeld aan, met meer of minder volledigheid, naarmate het den verslaggevers goeddacht."

Eindelijk nemen wij over dit zelfde onderwerp nog de volgende zinsneden over:

„Nog twee aanmerkingen willen wij, om hare algemeene strekking, hier niet met stilzwijgen voorbijgaan. De eerste raakt de *late* inzending; aan de bedoeling der Grondwet kan nu te eer worden voldaan, sinds, door uitbreiding der stoomvaart, zoo veel spoediger berigten van de buitenbezittingen op Java aankomen. Wij blijven daarom op eene vervroegde inzending voor het vervolg aandringen. Eene tweede algemeene aanmerking betreft de uiterst spaarzame mededeelingen in dit Verslag aangaande de buitenbezittingen. Dit is niet het middel om nationale belangstelling te wekken in zulk een aanzienlijk deel van ons Indisch gebied. Men vindt witte vakken in de tabel voor de Wester-afdeeling van Borneo aangewezen. Geen verslag dus over eene landstreek in Indië, die de opmerkzaamheid, uithoofde van onlusten en rustverstoring, inzonderheid tot zich trok."

Ziedaar ons oordeel, reeds zoo dikwijls, maar te vergeefs, te kennen gegeven, ook door de kommissie volkomen geregtvaardigd. Zal dat oordeel thans meer van invloed wezen en meer afdoende uitkomsten hebben, nu het door haar wordt uitgesproken? Wij zullen zien.

Maar één feit, waaromtrent wij naauwkeurig zijn ingelicht, konstateren wij. De Minister van Koloniën is door den Gouverneur-Generaal in allen deele op de hoogte gebragt, om zulk een verslag aan de Staten-Generaal te leveren, als door de kommissie en ook door ons wordt verlangd. De Minister ontvangt jaarlijks uit Indië een zoogenaamd administratief en politiek verslag. Maar nu heeft men, bij 't Ministerie van Koloniën, uit het eerste gedeelte 't een en ander, te hooi en te gras, al naar 't viel, genomen en aan een geregen, maar het tweede, voor de vertegenwoordiging meest gewigtige, gedeelte heeft men zorgvuldig geheim gehouden. De verwijten vallen dus in allen deele op den Minister van Koloniën, maar laten den Gouverneur-Generaal ongedeerd.

In het rapport der kommissie, bestaande uit de heeren SLOET TOT OLDHUIS, ROCHUSSEN, HEEMSKERK, BAUD en ELOUT VAN SOETERWOUDE, over het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1853, lezen wij de volgende merkwaardige zinsnede:

„Het blijkt nu uit de opgaaf van den Minister, dat de Gouverneur-Generaal de bazar-pacht heeft afgeschaft, zonder voorafgaande magtiging des Konings. Dit vermogt hij alleen te doen in gevallen van urgentie: het is twijfelachtig of die urgentie inderdaad bestond. Opmerkelijk is het althans, dat de goedkeuring op deze handeling van 1851 eerst in 1853 ontvangen werd."

Wij vragen aan allen, die met de geschiedenis en het kwellende voor de bevolking van de bazar-pacht bekend zijn: is het twijfelachtig, of die urgentie inderdaad bestond? Reeds sedert vele jaren bestond zij. Door alle autoriteiten was dat erkend. Twijfelt men, dan zullen wij eene menigte verklaringen van Gouverneurs-Generaal, van leden van den raad van Indië en van financiën, van residenten, van kontroleurs publiceren, waaruit zal blijken, welke allernadeeligste en ieder jaar meer drukkende en verderfelijke gevolgen die bazar-pachten na zich sleepten. Indien ooit dan bestond er hier urgentie.

Maar uit deze weinige woorden der kommissie blijkt ook, welk eene groote weldaad de heer DUIJMAER VAN TWIST, en hij alléén, aan de Javasche bevolking heeft bewezen. Hij was tot den maatregel niet geautoriseerd, en twee jaren verliepen, eer de goedkeuring des Konings daarop volgde! Welnu, dan is het duidelijk, dat, indien hij den moed niet had gehad, om, op zijne eigen verantwoordelijkheid, de bazar-pachten af te schaffen, deze voor alle ontwikkeling doodelijke instelling nu nog zou bestaan. Zoo hij twee jaren noodig heeft gehad, om den Minister tot goedkeuring zijner handeling te bewegen, hoe veel jaren zouden er dan verloopen zijn, eer hij

van dien Minister de autorisatie tot den maatregel zou hebben kunnen verkrijgen.

Wij maken op dit feit opmerkzaam, opdat men erkenne, wat Java, in dit opzigt, aan den heer VAN TWIST heeft te danken.

Behalve de onlusten op Borneo's Westkust en in de Lampongs, schijnen er ook in het Gouvernement van Celebes moeijelijkheden te bestaan, die van ernstige gevolgen kunnen worden. De Gouverneur van Celebes moet in der tijd den Koning van Tello afgezet en in verzekerde bewaring genomen hebben. Nu moet de Koning van Boni, de magtigste vasal van het Nederlandsche Gouvernement op Celebes, die in vriendschappelijke betrekking stond tot den koning van Tello, zich deze zaak zeer hebben aangegetrokken, en wel in zulk eene mate, dat door hem thans alle verstandhouding met het Gouvernement is afgebroken. Tevens moet hij zich ten strijde uitrusten. Men noemt ons het getal soldaten, dat hij onder de wapenen heeft gebragt, maar dit getal is zoo groot, dat wij aan de juistheid der opgave twijfelen.

De Gouverneur van Celebes moet aan 't Gouvernement hebben berigt, dat eene expeditie, voor dat eiland bestemd, noodig zal wezen, en dat die ten minste vier bataillons sterk zal moeten zijn met de noodige kavallerie en artillerie, ten einde met goed gevolg iets te beginnen.

Al verder deelt men ons mede, dat te Samarang die expeditie reeds langzamerhand in gereedheid wordt gebragt. Alle Makassaarsche en Boeginesche soldaten worden uit de kompagniën geligt, die voor dezen krijgstogt bestemd zijn, en vervangen door andere inlandsche militairen. De Koning van Boni moet onder zijne troepen eene menigte soldaten hebben, die vroeger in de gelederen van het Nederlandsche leger dienden en na volbragten diensttijd afgedankt zijn geworden.

Wij deelen deze berigten mede gelijk wij ze ontvangen hebben, zeer begeerig naar nadere ophelderingen, die wij hopen, dat de minister van koloniën niet in gebreke zal blijven, bij de eerste gelegenheid te geven.

Indien deze verontrustende tijdingen ook maar gedeeltelijk waar zijn, hoe is met haar en met de onlusten op Borneo en de expeditie naar de Lampongs de verklaring der troonrede te rijmen, dat in de Oost-Indische bezittingen een gewenschte rust heerscht?

Met veel belangstelling hebben wij kennis genomen van het voorloopig verslag der kommissie van rapporteurs over Hoofdstuk XI der Staatsbegrooting voor 1857. Daaruit blijkt, dat verschillende, voor Nederlandsch Indië hoogst gewigtige, aangelegenheden bij het onderzoek in de afdeelingen zijn ter sprake gekomen, en dat alzoo de aanstaande publieke diskussiën waarschijnlijk zeer belangrijk zullen zijn. Vele onderwerpen, die in den laatsten tijd door ons zijn behandeld, vonden wij in denzelfden geest, door

een zeer groot aantal leden der Kamer ondersteund, in dit Verslag terug.

Zoo heeft men „*algemeen* de aandacht van den Minister van Koloniën gevestigd op de noodzakelijkheid eener spoedige indiening van het, bij art. 60 der Grondwet bedoelde, wetsontwerp." Die noodzakelijkheid werd betoogd op denzelfden grond, als wij zoo dikwijls hebben aangevoerd, „op grond dat, zonder zoodanige wettelijke regeling, de begrooting van uitgaven in het moederland, door de wetgevende magt vastgesteld, weinig of niets beteekent, en de regering bij magte is, om naar goedvinden over millioenen schats te beschikken." Maar bovendien werd ook zonder omwegen de houding van den vorigen Minister van Koloniën, den heer PAHUD, in deze aangelegenheid, afgekeurd. Men herinnerde, „dat de Regering, ten opzigte van deze wet, meer dan eens van meening was veranderd en onder deze onzekerheid vele jaren had laten verloopen. Eindelijk, na langdurig aarzelen in het vestigen van zijn gevoelen, speciaal over de noodzakelijkheid van het verband dezer wet met de regeling der komptabiteit hier te lande, had de vorige Minister aan deze Kamer een wetsontwerp voorgedragen, dat onderzocht is geworden, en, blijkens het daarover uitgebragte verslag, den bijval der leden geenzins heeft kunnen wegdragen."

Wij hopen, dat deze ondervinding de leden der Kamer, die uit zucht om den Minister van Koloniën niet te doen vallen, tot deze uitkomst aanleiding hebben gegeven, thans meer op hunne hoede zal doen zijn. De heer PAHUD heeft de Kamer zes jaren lang letterlijk „aan de praat gehouden," en het einde is geweest, dat, toen hij de portefeuille aan zijnen opvolger overdroeg, de wet, regelende de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen, nog even ver gevorderd was, als toen hij de portefeuille aanvaardde. Zal het met zijnen opvolger eveneens gaan? Wij zullen zien. Met genoegen lezen wij ten minste thans, dat men algemeen afdoening verlangt. „Na deze ondervinding" zoo spreekt de kommissie van rapporteurs, „meende men er met kracht op te moeten aandringen, dat eindelijk aan het voorschrift der Grondwet worde voldaan, en het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen, thans geheel buiten den invloed der wetgevende magt, wettelijke regeling erlangen."

De Lampong's.

INLEIDING.

De berigten, in de twee laatste maanden uit Indië ontvangen, hebben de aandacht van het Nederlandsche publiek bijzonder gevestigd op dat gedeelte van Sumatra, 't welk, onder den naam van „Lampong," het zuidelijk uiteinde van dat eiland vormt. Eene belangrijke expeditie is van Batavia derwaarts vertrokken. Over de aanleiding tot dezen militairen togt en het doel, dat er door bereikt moet worden, verwachten wij meer licht, dan thans van Gouvernementswege is gegeven; want tot dusverre liggen beiden zoo tamelijk in het duister. Daarom zullen wij ons oordeel opschorten tot het einde van het opstel, dat wij thans onzen lezers hopen aan te bieden, en dat, behalve in deze, nog in een of twee volgende afleveringen van dit Tijdschrift zal worden opgenomen.

Dat opstel is eene bijdrage tot de kennis van de Lampong's, afkomstig van dezelfde hand, van wie wij reeds vroeger over hetzelfde onderwerp eene hoogst belangrijke verhandeling hebben geplaatst. In den XIVden jaargang I. 245 van dit Tijdschrift vindt men *De Lampongsche distrikten op het eiland Sumatra*, door J. A. DU BOIS. Bij die gelegenheid deelden wij 't een en ander mede over dezen verdienstelijken ambtenaar, die van 1819 tot 1833 het bestuur over de Lampong's heeft gevoerd. Nog meer andere geschriften over hetzelfde onderwerp heeft hij nagelaten, en daartoe behoort ook de zeer uitvoerige beschrijving van de uitgestrekte maar schaars bevolkte en nog bijna niet gekultiveerde landen, waarin hij veertien jaren lang het Nederlandsch gezag vertegenwoordigde. In het reeds gepubliceerde opstel behandelde hij vooral de zeden en gewoonten der bevolking, in het nu volgende is het land meer het hoofddoel zijner beschouwingen; en hij gaat daarbij met zoo veel helderheid, naauwkeurigheid en uitvoerigheid te werk, dat de grenzen onzer kennis er aanmerkelijk door worden uitgebreid.

Wij weten niet, in hoe verre, door de naar de Lampong's gezonden expeditie, deze distrikten het tooneel zullen worden van meer bedrijvigheid van de zijde des Nederlandschen Gouvernements. Dit echter is zeker: wil men die woeste, maar door de natuur rijk gezegende streken ontginnen, ontwikkelen en produktief maken, dan zal er meer toe noodig zijn, dan eene militaire demonstratie. Aan het einde van dit opstel hopen wij daaromtrent onze gedachten mede te deelen.

§ 1. *Grensscheiding.*

Door het woord „Lampong" behoort verstaan te worden een gedeelte van het zuidelijk uiteinde van het eiland Sumatra, beginnende aan de westkust aan de rivier Padang-goetji en aan de oostkust aan de rivier Masoedji. Een regte lijn dwars over het eiland, van de monding der eerstgemelde tot aan die der tweede rivier getrokken, zou nagenoeg die landschappen afscheiden, welke bij de Sumatranen den naam van „Tanah Lampong" of het Lampongsche land dragen.

Die geheele Lampong, of liever alle de Lampongsche landen te zamen, beslaan, op de mij bekende meest naauwkeurige kaart van het land, 1620 geograpische vierkante uren, en hebben eene bevolking van ruim 106,000 zielen. Deze berekening steunt op eene algemeene gissing, door anderen en mij zelven uit hunne lokale kennis afgeleid, en uit de grootte en volkrijkheid van het Toelang Bawangsche, waarover straks nader. Langen tijd behoorden deze landen aan Bantam, met uitzondering van een klein gedeelte, dat aan Palembang en een ander, dat aan Benkoelen toekwam. Tot het gebied van Benkoelen behoorde eene lange smalle strook omtrent 128 vierkante uren groot, aan de westkust gelegen en bepaald door het strand, van de rivier Padang-goetji tot aan Pandjang Soeleman (een punt aan de vlakke hoek), vervolgens door de hoogste toppen van Boekiet Sawah en Boekiet Barisan, en (weder zeewaarts) door de rivier Padang-goetji zelf. Een ander gedeelte, omtrent 538 uren groot, behoorde tot Palembang, terwijl het overige, eene oppervlakte van 954 uren bevattende, onder Bantam ressorteerde. Voorheen was Soengi Tawan de grensscheiding tusschen Palembang en Lampong Toelang Bawang, doch dit is veranderd bij resolutie van de Indische regering, ven 1 Junij 1824 n°. 18, zoodat het toen onder Bantam ressorterende gedeelte daarbij omtrent 246 vierkante uren verloor, welke grond echter geheel onbewoond is, ja zelfs weinig bezocht wordt. Het gedeelte dat tot Benkoelen behoorde zou aan de Engelschen zijn afgestaan, omtrent den jare 1654, in het begin van de regering van sulthan TIRTA JASSA, ten regten ABDOEL TATA en in de Lampong's ABDOEL PATAH genaamd.

§ 2. *Verdeeling.*

Het vroeger onder Benkoelen ressorterende gedeelte der Lampong's bevat de drie marga's (distrikten) Bajoeran, Lawoet Kawoer en Lewa. De twee eerstgenoemden zijn stranddistrikten; het derde ligt ten oosten van den bergketen, doch aan eene rivier, die naar het wester-strand afvloeit, waarom het waarschijnlijk ook aan de Engelschen is afgestaan; dit is stilzwijgend aldus gelaten zoowel door den vorst van Bantam als door de Nederlandsche Oost-Indische Kompagnie, waarschijnlijk om twist te vermijden, daar men zich van oneenigheden in geen geval eenig voordeel kon beloven. De peper, waarom de Kompagnie zich aan de Lampong's liet gelegen liggen, was het transport uit Lewa naar het zoo verre afgelegen Boena aan de Samangka-baai niet waardig. Kroë ligt slechts twee kleine dagreizen,

voor menschen met vracht beladen, van Lewa; en daar hadden de Engelschen eene faktorij, met een Europeesch ambtenaar aan het hoofd, die tevens een soort van landvoogd was, doch die door het Gouvernement van Benkoelen omtrent 1819 teruggenomen is en vervangen door een inlandschen regent, van afkomst een Madurees, naar men zegt niet in de smaak van de hoofden van het gebied van Kroë vallende om zijne losbandigheid.

Aan het gebied van Kroë grenst Blalou en Samangka, vroeger onder de residentie Bantam behoorende.

Het eerste ligt diep in het gebergte, noordwest van Samangka of eigenlijk van Boernai, aan den oorsprong van de rivier Samangka; terwijl men onder den naam van Samangka of Tanah Samangka alle de afzonderlijke kleine landschappen verstaat om de geheele Samangka-baai gelegen, van Tandjong Soeleman aan den vlakken hoek tot even beoosten Kaloembajan of de verste uithoek der kaap, die gevormd wordt door de Samangka-baai en de Lampongsche bogt. De opperhoofden van de voornaamste dier landschappen, om de Samangka-baai gelegen, hebben eenig overwigt over de andere landschappen, hun naar men zegt voorheen door den vorst van Bantam toegestaan. Die landschappen zijn genaamd: 1o. Banawang, 2o. Boenai Bloengo, 3o. Ngarieb en 4o. Wai Nipa. Gezamenlijk voeren de hoofden van deze vier landschappen den titel van „paksie pah", dat is: de vier pennen of spijkers.

Telloek is de algemeene benaming, dien wij aan de zoo vele op zich zelf staande rijkjes of landschappen, om de bogt gelegen, geven. Ik weet niet, of zij ooit eene algemeene benaming gevoerd hebben, zoo als die om de Samangka-baai nu nog den algemeenen naam dragen van Tanah Samangka. Minder oneigenlijk zou men hun den naam van Lampong Telloek kunnen geven, iets dat de kaart van de zoogenaamde „Lampongsche bogt" aanwijst; immers in deze vindt men verscheidene telloek's (bogten) als Telloek Bettoeng, Telloek Rate, Telloek Pidada, en mogelijk nog anderen van mindere grootte, wier namen mij onbekend zijn. Ik geloof ze echter, om het gemak in het schrijven en in het spreken over de aangelegenheden der Lampong, onder den naam van „Tanah Telloek" te mogen aanduiden, ook voornamelijk, omdat het eigenlijke Telloek of Telloek Bettoeng het punt is, waar onze post zich bevindt, en hetwelk het best gelegen is voor den toegang tot de overige Lampong's, met name Sekampong, Sipoeti en Toelang Bawang, alsmede het reeds genoemde Samangkasche gebied.

Op het zoogenaamde Telloeksche land volgt het, niet oneigenlijk met Toelang Bawang in uitgestrektheid wedijverende, *Sekampongsche* gebied, waardoor verstaan wordt de gansche uitgestrektheid gronds, langs welke het regenwater naar de rivier van dezen naam en alle hare takken en spruiten afvloeit.

Het is mij onbekend, of de lange, doch waarschijnlijk niet zeer breede strook grond, tusschen den mond der Sekampong en Tandjong Toea („Verkenningshoek"), aan de kust, tegen over welke Poeloe-Kandang of de „Zutphen's eilanden" liggen, eenen afzonderlijken algemeenen naam voert, iets dat niet oneigenaardig zou zijn. De bevolking van deze landstreek

staat geloof ik met die van dat gedeelte van Sekampong, 't welk men Loesoeng-teng of Roewang-tenga noemt, in een soort van bondgenootschap. Dit is vooral noodzakelijk tegen de zeeroovers, aan wie de Zutphens-eilanden eene zeer geschikte schuilplaats aanbieden voor hunne ondernemingen in straat Soenda, waarvan het onaangename alle jaren, voornamelijk gedurende de west-moeson, maar al te zeer wordt ondervonden.

Het land aan het bovendeel der rivier Sekampong, tusschen Telloek Bettoeng en Samangka, in het gebergte gelegen, is bekend onder den naam van Sekampong-dalem; terwijl het daar beneden langs de rivier gelegene tot aan zee, dien van Sekampong-ilier of Leba voert. Het geheele Sekampongsche wordt alzoo (met het bovengenoemde Loesoeng of Roewang tenga) verondersteld in drie hoofdafdeelingen gescheiden te zijn, waarvan elk een opperhoofd moest hebben, met den wil om goed te doen. In de rigting van N. N. O. van Telloek-bettoeng, op den afstand van 3 of 4 uren gaans, ligt het distrikt Wai Oesang, doorsneden door een soengi (rivier), die mede dezen naam draagt, en die ook de Sekampong helpt vergrooten. Of dit distrikt eene andere voorname afdeeling van Sekampong uitmaakt, of een deel is van Sekampong-ilier, bovengenoemd, is mij niet bekend. Het eerste komt mij wel eenigzins waarschijnlijk voor.

Van den mond der Sekampong, of liever, van Assahan, de verst beneden aan de Sekampong gelegene bewoonde plaats, noordwaarts gaande, komt men eerst in Niboeng, vervolgens in Mariengai en van hier in Pennet, drie plaatsen of dorpen, ieder van welke eenigen boschgrond heeft van zekere uitgestrektheid, of liever aan ieder van welke door hunne naburen zekere uitgestrektheid grond niet wordt betwist; om welke reden men ze ook den naam van even zoo vele, op zich zelf staande, landschappen kan geven. Ieder dezer plaatsen is aan eene rivier gelegen, die nog al door personen van Bantam en elders bezocht wordt, maar ook niet zelden door de zeeroovers, welke laatsten zich echter meestal laten bevredigen met eenige pikols rijst en hetgeen de bevolking daar anders aan levensmiddelen voortbrengt.

Sipoeti of Tanah Sipoeti. Hieronder wordt al het land begrepen naar de rivier van dezen naam hellende, en naar al hare takken en spruiten; geene uitgezonderd. Het grenst aan Pennet, Sekampong, Samangka en Toelang Bawang, terwijl het op laatstgenoemd landschap en op Sekampong volgt in uitgestrektheid. Pabean, Pagadongan of Batangani, Troesan en Pangoeboewan zijn gedeelten van Sipoeti, zoo genoemd naar de riviertakken, die er door heen stroomen.

Toelang Bawang. Tot dit landschap behoort, gelijk van Sipoeti en Sekampong gezegd is, al de grond, die naar de rivier van dezen naam en naar hare takken en spruiten helt, uitgezonderd een klein gedeelte aan de Soengi Pisang, een tak van de Toelang Bawang bij Boeniagong invallende; dit gedeelte behoort tot de streek die, gelijk wij boven gezegd hebben, in 1824 aan Palembang is gekomen. Eenige gedeelten van het land worden genoemd naar de rivieren, aan welke zij gelegen zijn, anderen, zoo als Aboeng en Boengamajang, naar den stam tot welken de bevolking behoort.

Masoedji. Over het grondgebied, tot deze rivier behoorende, weet ik niets anders te zeggen, dan dat het geheel en al onbewoond is, en om de rotan en damar die het oplevert alleen somtijds bezocht wordt door lieden van Palembang en Toelang Bawang, en sedert eenige jaren ook van Bantam, Batavia, de duizend eilanden, Bawean, Rio en Lingga. Het werd voorheen als onder Toelang Bawang ressorterende beschouwd, met de ten noorden gelegen wildernis, die aan Soengi Tawan behoort; deze soengi scheidde voorheen, zoo als boven is verhaald, de landschappen die tot het rijk van Palembang behoorden van die welke Bantam toekwamen.

Blitang en *Hitam* (of Tanah Blitang en Tanah Hitam) zijn twee afzonderlijke streken, zoo genoemd naar de rivier, aan welke zij liggen, en over welke men het niet regt eens is, of ze door de ouden wel als een deel van het Lampongsche werden beschouwd. Dit is ook het geval met den grond langs de Masoedji en Soengi Tawar, van welke zoo even is gewaagd. De grond langs de Hitam ligt volstrekt woest; van dien langs de Blitang wordt, zoo men zegt, nu eerst sedert drie „gieliers" (generaties, 75 jaren) dan hier dan daar wat padi en kapas en ook een weinig peper getrokken, meest door lieden van doesoen's van het Toelang Bawangsche.

Kemmering. Langs deze rivier gaat het Lampongsche tot even beneden de doesoen Goenoeng Batoe. Of het voorheen zich verder zeewaarts heeft uitgestrekt, is niet zeker bekend. Opwaarts, gaat het tot aan alle de eerste oorspongen der rivier, geene uitgezonderd.

Hieronder volgt de verdeeling van het riviergebied der Kemmering, zoo als een aloud gebruik haar schijnt vastgesteld te hebben tijdens de regering der sulthans in Palembang.

Aan de Salaboeng liggen: Sokauw, Ranauw, Makaukau, Hadji en Toelang Amman. Gedeeltelijk aan de Saka ligt Kisam. Bajoeran ligt aan de Koemoe, een soengi die in de Saka valt. Toelang Amman strekt zich uit tot aan de Soengi Takana, aan de Kemmering en Soengi Langkajak, een tak van de Ogan.

Van dit punt, Soengi of Moeara Takana, de Kemmering afvarende, komt men eerst in de marga Boewai Pamatjak, welker meeste dorpen echter aan de Talmah, een bijvloed van de Kemmering, gelegen zijn. Voorts komt men in de marga's Boengamajang, Pakoe Sekoeniek, Boewai Pamoeka Plioeng, Boewai Pamoeka Bangsaradja, Madang en Simandawe, met hetwelk, even beneden de doesoen Goenoeng Batoe, het Lampongsche eindigt en het Pagajangsche begint, eene landstreek door een volk bewoond, in taal en zeden en gewoonten geheel verschillende van de Lampongers.

§ 3. *Benaming.*

Van waar de naam van „Lampong" zijn oorsprong heeft schijnt onbekend, zelfs bij de Lampongers. Het volgende, fabelachtige verhaal heb ik daaromtrent gevonden in een geschrift getiteld „*Sadjara Madjapahit*" en

dat aan iemand te Telloek Bettoeng behoort, die het als eene soort van „djimat" (talisman) bewaart. Naar men zegt bevat dat geschrift ook eenige wetten van Madjapahitschen oorsprong. Het verhaal omtrent den oorsprong van het woord „Lampong's", dat er in voorkomt, laat ik thans volgen.

„De eerste menschelijke wezens, die God op de aarde plaatste, waren Sang Dewa Ratoe Senambalan en Widodari Simoehoen, met paleizen, schatten, een gouden kroon of makota enz. begiftigd. Uit welke verwekt zijn de ratoe's (koningen):

1. Sidjawa, naderhand hernaamd sang bermanah sakti en tot koning van Madjapahit verheven.

2. Sipasoendajang, naderhand hernaamd pakoeloen sang dikara en koning van Padjadjaran geworden.

3. Silampong, naderhand hernaamd ratoe onglankara en koning van Balauw geworden."

Madjapahit en Padjadjaran zijn ons uit de Javaansche geschiedenis bekend. Balauw, de stad van dien naam, zegt men dat eenmaal lag aan de Lampongsche bogt, in het oosten van het tegenwoordige Telloek Bettoeng, omtrent op den afstand van een uur gaans van deze plaats.

§ 4. *Oorsprong.*

De nasporingen, die ik sedert jaren herhaalde malen gedaan, bekomen en aangeteekend heb, ten aanzien van dit bij alle volkeren zoo duistere punt, loopen zeer uit elkander. Sommigen geven, in navolging van anderen, nabi (profeet) adam voor hun aller vader op. Anderen zeggen van zekeren naga bisang, zoon van den allereersten ratoe van Madjapahit, verwekt bij eene „bidadari" (nimf of engelin) gesproten te zijn; en weder anderen willen uit een ei zijn voortgekomen, hetgeen in vakken, even als een doerian, was verdeeld en ook het eerste ouderpaar der Chinezen en van anderen bij hen bekende volken zou bevat hebben. Eens het tegenwoordig hoofd van Boemimaranti, eene Atoengsche doesoen in Toelang Bawang, aan de Wai Rarem gelegen, onderhoudende over zijne afkomst, toonde deze mij op papier een soort van stamboom.

Volgens dezen stamboom, is het menschdom niet zeer oud, slechts 525 jaren als men voor ieder gielier (generatie) vijf en twintig jaren rekent. Zij die gelooven van naga bisang af te stammen rekenen, dat er, sedert het bestaan van dezen tot heden, slechts zeventien gielier's, dus omtrent 425 jaren, verloopen zijn.

Omtrent dezen naga bisang bestaat ook het merkwaardig verhaal, dat hij de eerste overbrenger van het wetboek van Madjapahit onder de Lampongers is geweest, die toen nog als wilden in de bosschen omdwaalden. Hij zou zijn zetel gehad hebben in het Kemmeringsche aan de Salaboeng, waar het tegenwoordig dorp Pamangilan gevonden wordt; bij een uitstapje van daar zou hij het bewuste ei gevonden hebben op den top van Boekiet Pasagie, waar hij het ter uitbroeijing aan een naga (groote slang) zou hebben gegeven.

Als men de Lampongers vraagt van waar zij herkomstig zijn, wijzen zij op Sakala Brah, eene tegenwoordig niet meer bestaande plaats of stad in het landschap Blalauw, aan de verste oorsprongen der rivier Samangka gelegen. MARSDEN zegt in zijne *History of Sumatra* pag. 261: „Als gij de Lampongers van deze gedeelten (waarschijnlijk van het gebied van Kroë) vraagt, van waar zij aanvankelijk kwamen? antwoorden zij: van de bergen, en wijzen een plaats binnen 's lands nabij het groote meer." Deze informatie strookt dus zeer wel met die, welke men overal elders in de Lampong's verkrijgt, daar dit meer, hetwelk eigenlijk de ranoe is, waarvan nader meer zal gezegd worden, slechts veertien uren gaans ligt van gemelde plek, waar Sakala Brah stond, in een noordwestelijke rigting. De Aboengsche stammen alleen geloof ik dat, hoewel niet allen, hun aanvankelijke herkomst van dit Sakala Brah erkennen.

De volkeren in de Lampong's, die hunne herkomst afleiden van Sakala Brah, geven voor, dat de bevolking, die hunne voorouders hier gevonden hebben en die zij Boewai Soebieng (afstammelingen van Soebieng) noemen, overal door hen is verdrongen. Men wil namelijk, dat voorheen het land bewoond was door een volk, 't welk de Lampongers Boewai Soebieng (afstammelingen van Soebieng) noemen, en van welke men heden nog overblijfsels vindt in aarden wallen, die zij gewoonlijk om hunne doesoen's opwierpen tegen de aanvallen van vreemdelingen.

De tegenwoordige bevolking van Kajoe Agong, een distrikt aan de Pladjouw-rivier, nabij Palembang, wordt voor afstammelingen van deze Boewai Soebieng gehouden. Hunne voorouders zouden aan de Wai Oempoe gewoond hebben, waar zij niet verre van het tegenwoordig Boemiagong, of liever de doesoen Toelang Bawang, een hoofdplaats hadden, genaamd Pantai, waarvan nog overblijfsels te zien zijn. In het Aboengsche, mede in het Toelang Bawangsche, aan de Wai (rivier) Aboeng, wijst men de plek grond aan, waar zich de, in den zoo even vermelden stamboom voorkomende, MINAK PAMOEKA BEGEDOEH met zijn gezin nedersloeg en gaande weg verspreidde over het zuid-oostelijke deel van het Toelang Bawangsche en Sipoetische, welk laatstgenoemd landschap bijna geheel en al door Aboengsche stammen bevolkt is. De bovenbedoelde plek grond is nog heden bekend onder den naam van Tjangok-Rettjak. De Aboengers twisten met de Boewai Boelaners, die beneden hen aan de rivier wonen, over de kwestie, wie van hunne voorouders het eerst in het Toelang Bawangsche zijn gekomen; en zij, die tot den stam Hadji behooren, zweren, dat de hunnen de eerst aangekomenen ijn geweest. De eene partij schijnt nog meer dan de andere hare list te hebben uitgeput in het te zamen stellen van kinderachtige verhalen, om haar voorgeven het meest geloofbaar te doen voorkomen. Het nu onlangs overleden hoofd van Bakkoeng, eene doesoen weder van eenen anderen stam, genaamd TIGAMOAN, beweerde zelfs, en nu zijn opvolger zeker niet minder, dat er geen enkel boomblad in Toelang Bawang en geen tjankier (theekop) water in de rivier was, die hem niet in eigendom toebehoorde, na dat het regt daarop aan zijne

voorouders gegeven was door en bij een piagam (akte) van den soesoehoenan GOENOENG DJATI, die op zijn togt van het westen naar Java, om het Mahomedaansche geloof voortteplanten, Toelang Bawang zou aangedaan hebben. Hij heeft mij deze akte, bij gelegenheid dat hij eens geschil had met die van den stam of boewai Boelan, over de grensscheiding van Bakkoeng, getoond, om zijn regt te staven. Zij was op makos-papier, zoo als welligt, ten tijde van soesoehoenan GOENOENG DJATI nog niet gemaakt wierd, geschreven of liever gekrabbeld met figuren, wel iets van Arabisch schrift hebbende, doch dat geen mensch kon lezen, zelfs niet in Bantam, waarheen ik het aan een vriend tot ontcijfering gezonden had. Toen ik deze omstandigheid aan den eigenaar, bij gelegenheid dat ik hem zijn stuk teruggaf, gemeld had, gaf hij te kennen, dat het niet het origineel maar een afschrift was. Het origineel was, reeds lang geleden, in den tijd van zijn grootvader, zoo verouderd, dat men had noodig gekeurd het door een kopij te vervangen. Voorts was het ingerigt, om het om den hals te kunnen hangen, ter afwering van ongeluk en bevordering van voorspoed, en naderhand ongelukkig door brand verloren gegaan, welk laatste hij verklaarde zeer te betreuren.

Die stammen, welke hunne afkomst van NAGA BISANG, die, gelijk wij boven reeds zeiden, het beruchte ei gevonden zou hebben, willen afleiden, zijn over het benedendeel van Toelang Bawang en in Sekampong verspreid. Die, waarvan ik bepaaldelijk weet, dat zij NAGA BISANG voor hun' algemeenen vader erkennen, zijn: in het Toelang Bawangsche, die van Tigamoan, Boewai Boelan en Hadji, en in het Sekampongsche die van Boewai Soendjoeng, Boengkoe Djadi, Tambapoepoes en Njarakat. De drie laatstgenoemden zijn groote stammen, allen hunne onderdeelen hebbende, weder onder andere benamingen, te zamen, zoo als ik heb kunnen nagaan, twintig in getal; terwijl die van Boewai Soendjoeng het naast verbroederd zijn aan die van Tigamoan, met die van Boewai Sandang en Boewai Rawan in het Palembangsch gebied, in het distrikt Kemmerring en Ogan.

De Wai (rivier) Soengkai en een gedeelte van de Wai Rarem in Toelang Bawang is bevolkt door den stam Boenga Majang, wiens takken drie of vier in getal zijn en mede onderscheiden benamingen hebben.

Aan de Wai Oempoe en Wai Besai in Toelang Bawang bevolken de stammen Boewai Kamoeka, Semengok, Baradatoe, Barasakti en Boewai Broga den grond. Het tot Palembang behoorende gedeelte der Lampong's, of de divisie Kemmering, is bewoond door de stammen Pakoesekoeniek en Boewai Pamatja, en door gedeelten van de stammen Njaroepa Tigamoan, Hadji, Boenga Majang en Boewai Pamoeka, en anderen, aan de Kanan, wier namen nog niet genoeg bekend zijn; voorts door de bevolking van de marga's (distrikten) Madang en Simandame, die hunne vroegere afkomst reeds vergeten schijnen.

Samangka en Blalou, hetgeen ook als tot Samangka behoorende moet begrepen worden, is bevolkt door een gedeelte van den stam Semengok en

Njaroepa, en door den stam Binjata of Boewai Binjata en meer anderen welke ik niet bij name ken.

Met de bevolking langs de Lampongsche bogt en die van het gebied van Kroë ben ik te weinig bekend, om iets over hare afkomst te durven zeggen. De eerstgenoemde schijnt dit zelf reeds grootendeels vergeten te zijn, hetgeen ik heb opgemerkt in alle de tegen over de Bantamsche kust wonende Lampongers. Die van Toelang Bawang en Sipoeti toonen het meest van hunne afkomst te weten.

§ 5. *Bergen.*

Het Lompongsche is met bergen langs de Lampongsche bogt en de bogt van Samangka bezet en langs de grenzen die het gebied van Kroë van dat van Samangka en de landschappen aan de ranoe afscheiden. Ik zal ze zooveel mogelijk trachten te beschrijven, en daarmeê van achter Kroë uitgaan.

Langs de westkust, gedeeltelijk in het gebied van Kroë en gedeeltelijk in het daaraan ten noord-oosten grenzend land der Passemah's, strekt zich een keten uit, in de rigting van Z. O. en N. W., die den algemeenen naam van Boekiet Barisan voert, en waaruit takken voortkomen, de ranoe omvattende en tot verre in het Toelang Bawangsche en Kemmeringsche voortloopende; vervolgens naar Samangka aan den eenen kant van de baai tot Tandjong Soeleman en langs de andere zijde tot Kaloembajan, bij den versten uithoek van de kaap, die gevormd wordt door de Samangka-baai en de Lampongsche bogt.

Deze kaap of dit schiereiland, als ik het zoo noemen mag, is geheel bedekt met den gemelden daar over loopenden bergtak, die verscheiden hooge toppen heeft, van welke de Goenoeng Tangkamoes (Keizerspiek), de Goenoeng Rate en Goenoeng Pastiwi de meest uitstekende zijn. De tak, die te Tandjoeng Soeleman eindigt, is van daar tot op de hoogte van Kroë, en nog iets verder noordwaarts, onder den naam van Boekiet Sawah bekend; zijne toppen zijn veel aanzienlijker in hoogte dan de Tangkamoes, Rate en Pastiwi welke eer den naam van afzonderlijke of op zich zelf staande bergen verdienen. Binnen 's lands van Kroë, in de rigting van noordoost, en achter de Boekiet Sawah, in de marga of het landschap Blalou, verheft zich de Boekiet Passagie en is met de Sabahana Allah, in den tak, die uit de keten Barisan tot Kaloembajan loopt, de hoogste top.

De Boekiet Semoenoeng en Goenoeng Poegoeng (beiden geloof ik vulkanen, de Semoenoeng althans zeker) verheffen zich uit de keten zelf, de eerste aan den zuider en de tweede aan den wester oever van de ranoe. Noordwest van de Goenoeng Poegoeng ligt, gedeeltelijk in het landschap Makankon en gedeeltelijk in het gebied van Kroë, mede in de keten zelf, Boekiet Rangai; en aan de uiterste bronnen van de Sakka Besar, op de grenzen van het landschap Kisam met het Passemahsche (in den tak, die met de keten Barisan langs de Sakka Besar en vervolgens langs de Kemmering tot de doesoen Kotta Boenai loopt), vindt men de Boekiet Bazaar en Boekiet Ringiet. Aan de Kemmering zelf, bij de doesoen Pakana,

ligt de Boekiet Gerba; en bij de doesoen Kotta Boemi ligt de Boekiet Sarong, lang ook Boekiet Jawa genaamd. Ook dezen zijn eene voortzetting uit den keten Barisan.

Aan de verste oorsprong van de Soengi Pisang, die zich bij Boemiagong, in Toelang Bawang, in de Wai Oempoe uitstort, vindt men een groep bergen, minder aanzienlijk dan alle de reeds gemelde, die den algemeenen naam van Mandah of Boekiet Mandah voeren, en zich door pamatang's (bergruggen), tusschen de Giham en Talmah heenloopende, als het ware met de Boekiet Passagi bovengenoemd, bij Blalou vereenigen. De Giham en Talmah zijn rivieren, de eerste een tak van de Wai Ampoe en de tweede een van de Kemmering.

Nu naar Telloek Bettoeng, en van daar langs den linker oever der Lampongsche bogt gaande, vindt men op een korten afstand binnen 's lands een reeks bergen of liever heuvels, die zich van Blalou tot digt bij Blantong uitstrekken. Verder zuidwaarts gaande vindt men voorbij Kalianda, de Radjabassah, die, met de minder hooge in zijne nabijheid gelegen bergen, een groot gedeelte van de zuidoostelijke hoek van Sumatra bedekt.

Van het oosterstrand landwaarts in het Toelang Bawangsche, zoo verre als Boemiagong aan de Wai Oempoe en zoo verre als Pongok aan de Wai Harem, in het Sipoetische zoo hoog op (langs de Wai Poeti) als Koeripan, en in het Sekampongsche zoo verre deze rivier op als even boven Tiginengneng, is de grond zeer vlak en weinig boven de zee verheven. In den regentijd vooral is hij genoegzaam een doorgaande poel. Dit mag ook gezegd worden van het geheele Masoedjische, Blitangsche en het Kemmeringsche, zoo hoog op als Boesoengan-njawa. De zoo zeer met bosch begroeide staat van het land en het gestadig vallen van uitgeleefde boomen over de soengi's, langs welke het regenwater anders schielijker naar de hoofdrivieren zou kunnen afloopen, is oorzaak, dat het water overal staan blijft, zoo lang de regens aanhouden.

Zeer laag aan het benedendeel der Sekampong echter, hetgeen wel eenigzins opmerking verdient, vindt men eene niet onaanzienlijke groote streek hoogen grond, naar ik meen, den naam van Tanah Manenting dragende, die zich uitstrekt van den linker oever der rivier, of van Assahan, naar het noorden. De op de Engelsche zeekaarten van straat Soenda gemerkt staande „Ruob Hill" is, geloof ik, een der hoogste punten van deze landstreek.

Aan het benedendeel van de rivier Toelang Bawang vindt men Goenoeng Tappa, als uit de moerassen in de rivier zich verheffende. Op dezen heuvel liggen twee kleine doesoen's, van welke de een naar den heuvel Goenoeng Tappa is genaamd, de andere Kotta Kasang heet. Minder verheven plekken opwaarts van Goenoeng Tappa langs de Toelang Bawang, die niet aan overstrooming onderhevig zijn en waarop de bevolking hare doesoen's heeft, zal ik stilzwijgende voorbijgaan, als weinig opmerking verdienende. Alleen moet ik nog van Goenoeng Tappa zeggen, dat omtrent dezen berg het verhaal bestaat, dat hij, eenige eeuwen geleden, bebouwd is geweest met de hoofdplaats van het rijk van zekeren ratoe PANDJANG DJOENG-

GOER („koning langneus"), die door den invoerder van de leer van MAHOMED in Bantam is ten onder gebragt, en voor dezen, met vele van zijn onderdanen, naar de wildernissen aan de Masoedji geweken, waar allen in wilde zwijnen zijn veranderd.

§ 6. *Bosschen en wildernis.*

Als men de ranoe uitzondert, de kleine plekken grond, die de doesoen's beslaan, en nog eenige andere, uit welke de zoo geringe bevolking naauwelijks padi genoeg tot eigen onderhoud trekt, kan men het geheele Lampongsche aanmerken als eene wildernis, die in vele gedeelten zeker nog nimmer geveld is geweest, mogelijk niet eens door menschen bezocht, doch die een overvloed van goede houtsoorten, rotan, dammar en was oplevert. Behalve vele andere dieren-soorten, voedt zij ook een menigte olijfanten, van welke het ivoor in den handel komt. Over 't een en ander zal ik nader spreken.

§ 7. *Meeren en rawa's.*

Wezenlijke meeren vindt men in het Lampongsche voor zooveel ik weet slechts één. Het is de, reeds zoo dikmaals genoemde, Ranoe („het meer"), tusschen het gebergte ten noorden achter Kroë, drie dagreizen van deze plaats, gelegen. Ik zal straks, over de rivieren sprekende, er meer van zeggen.

Rawa's of poelen, die in den droogen tijd van het jaar of geheel of bijna uitdroogen, doch in den regentijd niet zelden ook maanden lang achtereen naar volkomen binnen-zeeën gelijken, vindt men vele in het Sekampongsche Sipoetische en Toelang Bawangsche. In het Sekampongsche is de voornaamste, geloof ik, de Rawa Blub, door welke men in de Soengi Blub, het geheele jaar door, naar men zegt, met het Sekampongsche distrikt Loesoeng-tenga en de rivier Sekampong, beneden Assahan, gemeenschap kan hebben. De rawa's in het Sipoetische zijn, geloof ik, niet van veel belang, ten minste heb ik er nimmer veel bijzonders van vernomen, zoo als omtrent die in het Toelang Bawangsche, waar bijzonder in aanmerking komt de Rawa Bakkong, die zeker twaalf uren gaans lang is, doch ongelijk breed, op sommige plaatsen niet meer dan een der grootere rivieren in de Lampong's. Men moet haar passeren (in den regentijd met vaartuigen) als men van Mangala naar Telloek gaat.

De Rawa Boengooi ligt in de nabijheid van Mangala; een andere zeer voorname en nog vele anderen liggen noordwaarts van deze tot Palembang.

§ 8. *Rivieren.*

Onder de rivieren der Lampong's is de Kemmering de eerste in grootste. Op haar volgt de Toelang Bawang; op deze de Sekampong; dan de Sipoeti; vervolgens de Masoedji; en het laatste de Samangka (Soengi Samangka).

De Kemmering doorloopt slechts een gedeelte der Lampong's, namelijk van haren oorsprong in het gebergte tot even voorbij de doesoen Goenoeng Batoe in de marga (het distrikt) Simandawa. Kapitein SWENT (voormalig

kommandant der troepen in Lampong Toelang Bawang), die in den jare 1822 het riviergebied de Kemmering geheel doorreisd heeft, schreef omtrent dit riviergebied en de rivier Kemmering het volgende.

„De Kemmering is een aanzienlijke rivier, welke ten oosten van den grooten bergketen, die Sumatra in de strekking van N. W. en Z. O. van het eene tot het andere einde doorloopt, en onder den naam van Boekiet Barisan bekend is, ontspringt. In eene noordoostelijke rigting voortvloeijende ontlast zij zich door de Moeara Koembang (in straat Banka) in zee. Zij heeft door gegraven vaarten, en buitendien nog gemeenschap met de Ogan en door de Bladjoe met de Moesi (bij Poeloe Koembara), waardoor zich een groot gedeelte van haar water ontlast. De Kemmering doorloopt eene uitgestrektheid, van zee af gerekend tot aan hare vaste bronnen, van ongeveer 45 Duitsche mijlen, in eene regte lijn gemeten.

„Het gebied dezer rivier in het gebergte strekt zich uit van de Boekiet Passagi, tot aan de Boekiet Menganti; het wordt ten westen, aan gene zijde van het gebergte Boekiet Barisan, begrensd door de distrikten Kroë en Poegong, welke vroeger aan de Engelsche Oost-Indische Kompagnie behoorden.

„Het hooge land, tusschen de Kemmering en Wai Oempoe of Toelang Bawang, op den regteroever der eerstgenoemde, hetwelk de waterscheiding tusschen de beide rivieren formeert, wordt ook aangenomen als de natuurlijke grens tegen het zuiden te zijn. Beneden Moeroengan-njawa neemt de rivier eene oostelijke strekking aan. Op den linkeroever zijn de hoogste uitstekende punten de scheiding tusschen de rivier Ogan en Kemmering.

„De Kemmering ontvangt haar water uit twee voorname takken, die, onder de naam van Sakka en Salabong, zich ¼ uur boven de doesoen Doenia-tjata vereenigen, en hier den naam van Kemmering aannemen. Dien naam ontleenen zij van een beekje, dat op dit zelfde punt van de hoogten afstort met eene bij sterken regen zoo geweldige kracht, dat het water van den eenen tot den anderen oever der beide rivieren Sakka en Salabong kenbaar is; hetgeen tot de spreekwijze der inwoners aanleiding geeft, dat het beekje Kemmering over de wateren der beide hier vereenigde rivieren (de Salabong en Sakka) henen stroomt.

„De eerste der beide hoofdtakken, de Sakka, ontspringt bewesten aan Boekiet Besar, in de vallei geformeerd door dezen berg en de Boekiet Riengiet; hij vloeit dan in eene oostelijke rigting voort, en ontvangt links de Kisam, insgelijks van de Boekiet Riengiet ontspruitende en verder de Gilas van den Boekiet Mangangti komende. Op den regteroever van de Sakka, beneden de negeri Battien, vereenigt zich met haar de Noemoe, aan den voet van den Boekiet Besar ontspringende, en andere, van regts en links komende, kleine beeken innemende.

„De andere hoofdtak, Salabong genaamd, ontspringt, onder den naam van Ajer Warkoe of Wai Warkoe, aan den Boekiet Passagi. Noordwestwaarts voortloopende stort hij zich, ten oosten van de Boekiet Seminoeng, bij de doesoen Tandjoeng Djati, in een groot binnenlandsch meer (ranoe). Uit deze ranoe vloeit hij aan den noordkant (de bogt van Ban-

ding) onder den naam van Wala, en verliest zich, op drie uren afstands van daar, in de kloven en holen van den bergrug genaamd Oematang Sengang. Aan den noordelijken voet van dezen bergrug weder te voorschijn komende, vereenigt zich de Wala ten zuiden van den bergrug (oematang) Gong, en aan den voet van dezen, met het riviertje Makankan, dat, van het noordwesten komende, in de vallei ontspringt, die door den Boekiet Besar en den Boekiet Rangai gevormd wordt. Van het punt dezer zamenvloeijing, neemt de Wala den naam van Salabong aan, en in eene noordwestelijke rigting voortstroomende ontvangt zij, boven de doesoen Goenoeng-tiga, de Roewas, en vereenigt zich voorts boven Doenia-tjaja, als bereids gezegd is, met de Sakka, van waar zij den naam van Kemmering aanneemt.

„De voornaamste bijvloeden, die in de Kemmering vallen, zijn de volgende, van het zuiden beginnende.

1. De Talma. Zij ontspringt aan den Boekiet Passagi en ontvangt op haar regter-oever het riviertje Himoes van de Oematang Gigok. In eene noordelijke strekking voortvloeijende, valt zij, bij de doesoen Dermapoera, in de Kemmering.

2. De Sakka Kitjiel. Zij ontspringt van het voorgebergte ten noordoosten van den Boekiet Passagi, ontvangt de kreken, welke van den berggroep Boekiet Mandah van het oosten afkomen, en vloeit bij de doesoen's Nagara-ratoe en Sabah-lieoh in de Kemmering.

3. De Lampoeijing. Zij wordt gevormd door de Soengi Matja, Soengi Blitang, Soengi Hitam en Soengi Daboe, welke uit de poelen en moerassen ontstaan, die tusschen de Kemmering en Toelang Bawang gevonden worden. Noordwaarts hare rigting nemende, vloeit zij zachtjes door de sawah's in de nabijheid der Danoe Loewar, en vereenigt zich boven de doesoen Padammaran met de Troesan Kaloeb, die door de Danoe Loewar gemeenschap met de Kemmering heeft, en meer benedenwaarts met de Ajer Itam, die door de Danoe Itam met de rivier Masoedji verbonden is. Ten noorden van Padammaran vormt zij twee tandjong's (twee sterke kronkelingen der rivier), en beneden deze doesoen vloeit zij in de Kemmering.

„De eenige bijvloeden van belang op den linker-oever der Kemmering zijn: de Kisauw en de Gilas. De laatste is van meerdere grootte dan de eerstgenoemde, doch niet door mij bezocht. Zij ontspringt, zoo men zegt, niet hooger dan Damapoera aan de Kemmering en Soesoeng Naga aan de Ogan, in het tusschen deze bij de doesoen's gelegen gebergte Boekiet Parba en Boekiet Sarring of Boemidjawa, en valt bij de doesoen Benawa in de Kemmering. Hooger op dan deze doesoen Benawa, valt in haar de Troesan Pebeng, een water digt bij Rasoewan uit de Kemmering gebroken. Men zegt, dat de Gilas eenen goeden afstand opwaarts bevaarbaar is. De Kisauw komt van de Pamatang Toengngoe en van den Boekiet Gerba, en valt, op eenen geringen afstand beneden de vereeniging van de Salaboeng met de Sakka, in de Kemmering. Zij is niet bevaarbaar.

„De lage moerassige streken aan het benedendeel der Kemmering hebben de watergemeenschap tusschen deze rivier en de Ogan gemakkelijk gemaakt.

Een gemeenschapstak gaat van Goenoeng Batoe naar de Ogan. Behalve van uit de Kemmering, leidt de Troesan Bankoela, die zich boven Soegiwaras weder met de Kemmering vereenigt, ook in eene andere rigting naar Rantou Wali aan de Ogan. De aanmerkelijkste vaart echter, die met de Ogan gemeenschap heeft en deze rivier eene aanzienlijke water-massa toevoert, is de Troesan Kiliep, dus genaamd naar raden KILIEP, die haar onder sulthan MAHABANG zou hebben aangelegd. Zij begint een uur varens beneden het gehucht Tallang Pangeran, en valt bij de doesoen Sirah Poeloe in de Ogan.

„Op den regter-oever heeft de Kemmering, zoo als bereids is aangehaald, door eene kleine opening, door de Danoe Loewar, gemeenschap met de Soengi Lampoeijing. Zij begint bij Benawa, en valt boven Padamaran in genoemde soengi.

„De Kemmering van het hoofd der Troesan Kiliep haren loop noordwaarts volgende en de dorpen Kajoe Agong en Tellokko voorbij stroomende, verdeelt zich bij Sirah Piloe Padang in twee armen; de oostelijke dezer armen, genaamd Kwala Saleh, stroomt door de Moeara Koembang in zee. De regterarm vloeit, onder den naam van Batang Pladjoe, noordwaarts voort, en vereenigt zich, tegenover het eiland Koembara, met de Moesi of rivier Palembang.

„Het is noodig hier aan te teekenen, dat de Kemmering, van het hoofd der Troesan Kiliep tot aan Kwala Silah, ook Boeloe Tjawang genoemd wordt.

„De Kemmering heeft, opwaarts van Troesan Kiliep tot aan de Sakka Kitjiel, eene breedte van 3 tot 500 passen. Zij heeft echter eene tot deze breedte zeer onevenredige diepte, hetgeen ik aan de gestadige ontginning langs de oevers meen te moeten toeschrijven, waardoor veel grond door den regen wordt afgevoerd en de oevers instorten. Deze diepte is in de drooge moeson, enkele plaatsen uitgezonderd, niet boven de 3 of 4 voeten, en somtijds nog veel minder. De rivier is uit dien hoofde bezet met eene menigte van kleine, met bosch begroeide of geregeld beplante, eilanden, welke echter bij sterke afwatering (banjirs) onderloopen.

„Ondanks hare ondiepte, is de Kemmering, gedurende beide saisoenen, voor op de Palembangsche rivieren gebruikelijke vaartuigen, als pantjallang's doup's, tjoeralangkie's en djalloor's, bevaarbaar, tot aan de zamenvloeijing der Sakka en Salaboeng.

„De tijd, welke benoodigd is om van Palembang tot aan de Moeara Doewa (het bovengenoemde punt van zamenkomst der Sakka en Salaboeng) op te varen, bedraagt acht dagen. Het afvaren tot Palembang kan in vijf dagen gedaan worden. Met rakkiet's (vlotten van bamboe of balken) duurt het afvaren, naar mate van den hoogen of lagen stand der rivier en de mindere of meerdere snelheid des strooms. Het gebeurt niet zelden, dat menschen met hun rakkiet 15 of meer dagen vast zitten op ééne plaats en op meer water wachten, om weder vlot te raken, ten einde hunne reis te kunnen vervolgen. Somtijds duurt die reis, van de Sakka Kitjiel de moeara

(monding) dezer rivier tot Palembang, wel twee maanden of langer, hoewel deze afstand ook somtijds afgelegd wordt in 7 of 8 dagen.

„De Salabang is in de regen-moeson bevaarbaar tot Koeripan; de Sakka tot aan den mond van Soengi Koemoe (moeara Koemoe). De Talmah is door hare stortvloeden slechts tot op eenen korten afstand van hare uitwatering in de Kemmering bevaarbaar; men zegt tot de doesoen Bandar met djalloor's die 5 of 6 menschen kunnen dragen. De Sakka Kitjiel kan men vier dagen lang bevaren met kleine praauwtjes. De Kisauw is, gelijk wij reeds gezegd hebben, onbevaarbaar, en de Gilas bevaarbaar.

„De Lampoeijing is voor de grootste pantjallang's, zelfs in de drooge moeson, bevaarbaar, tot bij de vereeniging van Soengi Blitang met Soengi Hitam. Deze beide rivieren zijn alleen gedurende den regentijd bevaarbaar met pantjallang's van middelbare grootte. De eerste (Soengi Blitang) kan men dan gemakkelijk opvaren tot Allok Kamiling, een gehucht van waar men in 3½ uur Boemiagong aan de Toelang Bawang kan bereiken. Hooger dan Allok Kamiling kan men nog in den regentijd komen met kleine praauwtjes of djalloor's, die 5 of 6 man kunnen dragen, tot het gehucht (oemboel) Kanda, 't welk naauwelijks een uur gaans van Tjakatan Kamangama aan de Soengi Pisang ligt. Deze Soengi Pisang stort zich bij Boemiagong in de Wai Oempoe of Toelang Bawang. Als men op dit punt (Kandau) het water der talrijke kleine soengi's in dezen omtrek vereenigde in een soort van kom, zou men, geloof ik, Soengi Pisang met Soengi Blitang in verband kunnen brengen, om, in den regentijd ten minste, water-kommunikatie te hebben tusschen Toelang Bawang (Boemiagong) en Palembang. Men zegt dat dit plan voorheen door het hof van Palembang is beraamd geworden, doch onuitgevoerd is blijven liggen, zooals nog heden te zien is bij Boeroengan Njawa aan de Kemmering.

„De tweede bovengenoemde rivier Soengi Hitam is mede een groot einde opwaarts bevaarbaar; zij ontspringt er uit eenen eenigzins verheven grond, den naam van Matta Waloe voerende, naar zoo vele (acht) bronnen, van welke, naar men zegt, de voornaamste het hoofd der rivier Masoedji is.

„Door de Lampoeijing is over de Danoe Itam, en door de Masoedji, voor praauwen die niet te diep gaan, immer de weg open tot in de Toelang Bawang, mits men een afstand van vijf Duitsche mijlen ver de zee oversteekt, namelijk van de monding der Masoedji tot die van de Toelang Bawang, hetgeen voornamelijk in de west moeson, zelfs door pantjallang's die geen hooger boord hebben dan 5 of 6 duimen, geschiedt.

„Onder de staande wateren, tot het riviergebied der Kemmering behoorende, is het meer ten oosten van den berg Poegoeng, aan den voet der Boekiet Barisan (de bergketen, die, gelijk gezegd is, het eiland van het noorden tot het zuiden doorloopt) vooral merkwaardig. Het wordt algemeen „Ranoe" (het meer) genoemd, en is gevormd voor eene uitgestrekte vallei, die van alle zijden door meer of min hooge bergen wordt ingesloten, en die alleen ten noorden van den berg Boemidjawa, in de bogt van Bandieng, eene opening heeft. Ten oosten ligt, achter een voortloopende, een reeks

lagere allen even hooge heuvels, namelijk de bergrug Pamatang Soekoesan. Ten zuiden verheft zich, in eene kegelvormige gedaante, de berg Siminoeng, een uitgebrande vulkaan, wiens voet door het meer bespoeld wordt. In het westen loopt de groote bergketen Boekiet Barisan, wier hoogste punt Pamatang Kamoening genoemd wordt; achter deze bergketen, westelijk, is de berg Poegoeng, en ten noorden begint een lagere bergrug Pamatang Batoe genaamd. Eene menigte beekjes stort zich van het omliggende gebergte in die schoone watervlakte, benevens de rivier Warkoe, welke, van den Boekiet Passagi komende en de valei van Sokouw doorstroomd hebbende, zich in het meer aan den oostelijken voet van den berg Siminoeng bij de doeson Tandjong Djambi ontlast. Door de opening der het meer omgevende hoogten, in de bogt van Bandang, vloeit eene omtrent 30 passen breede rivier, genaamd de Wala, welke, in verband met de aan de tegenovergestelde zijden invallende Warkoe, eene gevoelige strooming in het midden van het meer veroorzaakt. De loop der Wala bij de uitvloeijing uit het meer is gelijkmatig en niet snel tot op een kwart uur afstands, waar zij over rotsen voortstort, tot zij zich, als bereids aangehaald is, in den (bergrug) Oematang Sengngang een weg doorbreekt.

„Het meer heeft eene lengte, van oost tot west, van twee, en van zuid tot noord van $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ Duitsche mijlen. De oevers zoowel als het bed bestaan grootendeels uit fijn zand; de uitspringende tandjong's (hoeken) bestaan uit rots en opeengestapelde steenen, die met vruchtbare aarde bedekt en met hooge boomen begroeid zijn. Het meer is zonder klippen van eenige beteekenis. Aan het hoofd der Wala verheffen zich eenige klippen boven de watervlakte, welke bijzondere namen hebben en met de traditie der inwoners en fabelachtige verhalen van den voortijd in verband staan. De diepte zal in het midden over de 100 vadem bedragen, doch naar het verhaal der inwoners is zij grondeloos. Volgens hunne meening zijn in het meer onzigtbare draaikolken, hetwelk zij opmaken uit plaats gehad hebbende ongelukken, aan visschers overgekomen, die met hunne netten naar de diepte getrokken en niet weder te voorschijn gekomen zijn.

„De waterstand in het meer is in den regentijd zes voet hooger dan in de drooge moeson, hetwelk zijn zeer natuurlijken grond in de meerder vallende regens heeft. Aan den zuidelijken oever, dat is aan den voet van den berg Siminoeng, zijn heete zwavel-bronnen, welke in den regentijd beneden de oppervlakte van het water zich bevinden. Het water van het meer heeft echter geene, van ander versch water onderscheidene, smaak, maar alleen een minderen graad van koude dan die van de invallende beeken, iets dat ik daaraan toeschrijf, dat het water van het meer de kracht der zon meer ondervindt.

„Geen verslindend gedierte, 't welk de rivieren dezer eilanden zoo onveilig maakt, bevat het meer; men vindt er noch kaaimans noch haaijen in. Het voedt een overvloed van eetbare visschen, waarvan eenige, in de beneden rivieren onbekende, soorten; ook vindt men er otters in, in de landtaal „simoeng" genaamd.

„Het meer wordt bevaren met zeer smalle, uit een boomstam vervaardigde, kano's waaraan, ter meerdere zekerheid, uitleggers vastgemaakt zijn. Men bedient zich van geen zeilen, schoon men deze met veel nut zou kunnen gebruiken; in het algemeen is de scheepvaart daar, gelijk het handwerk der bevolking in 't algemeen, op een zeer lagen trap.

„De zuidweste wind, welke gewoonlijk in den regentijd 's middags begint, en somtijds met zware rukken van het gebergte afstort, veroorzaakt hooge baren en eene sterke branding. Uit dien hoofde wagen zich in dien tijd na den middag hoogst zelden booten in het midden van het meer. De booten, welke van den mond der Werkoe naar de bogt van Bandieng oversteken, zorgen immer, dat ze 't genot hebben van de, boven reeds aangehaalde, stroomtrekking, die van den mond der Werkoe door de Wala in de bogt van Bandieng ingetrokken wordt.

„Tot het rivier-gebied der Kemmering behooren nog (buiten de grenzen van het Lampongsche) eenige andere meeren en poelen, waarvan de Lebak Loewar of Danoe Loewar, tusschen de Lampoeijing en Kemmering, en Lebak Dellieng de voornaamste zijn.

„De lage grond aan het beneden gedeelte der rivier Kemmering, als ook het gedeelte beoosten de Lampoeijing, geeft aan eene menigte moerassen en poelen van eene ontzaggelijke uitgestrektheid het ontstaan; onder deze is de voornaamste de Danoe Itam, door welke de Lampoeijing gemeenschap met de Masoedji heeft."

Ziedaar de algemeene beschouwing der rivier de Kemmering door kapitein SWENT. Die van de vijf andere bovengenoemde rivieren zal ik nu laten volgen, beginnende met de Masoedji en van daar, het zeestrand volgende, tot Boemai aan de Samangka.

De Masoedji ontspringt voornamelijk, zoo als boven in de beschrijving door kapitein SWENT van de Kemmering en Soengi Hitam is gezegd, aan den grond, dien men door den naam van Mattawallo aanduidt, op 3 of 3½ uur gaans ten noorden van de Wai Oempoe of van de doesoen Karang Agong, welke beneden Boemiagong, op den afstand van omtrent een uur varens of gaans, gelegen is. Zij doorloopt alzoo in regte lijn ruim 18 Duitsche mijlen grond, in de koers van O. N. O., en is tot nabij haar oorsprong bevaarbaar of ten minste bevaarbaar te maken, voor de grootste hier op de rivieren gebruikt wordende praauwen, als pantjallang's, die omtrent of somtijds iets meer dan één kojan rijst laden. In haar beneden deel kan ze ten allen tijde de grootste praauw-dagang ontvangen tot Bangsal Tagal, een kale plek in de wildernis, een afstand omtrent 15 of 20 uren varens met een roeiboot de rivier op van zee. De voornaamste takken, die de Masoedji beneden Bangsal Tagal in zich ontvangt, uit de poelen en moerassen in hare nabijheid, zijn van beneden of van de zee, op den linkeroever: Soengi Rassau en Soengi Boeroeng, en op den regteroever Soengi Boeaja en Soengi Bajan. Van Bangsal Tagal komt men, na nog zes of zeven mindere soengi's, die van links en regts invallen, gepasseerd te zijn, in omtrent 5½ uur roeijens, aan de Babatan, een zoo

men zegt in vroegere tijden door menschen gemaakte doortogt door moerassen en poelen naar Padamaran of Palembang.

Ik heb boven reeds aangehaald, dat de Masoedji thans de scheiding tusschen het Palembangsche en Toelang Bawangsche uitmaakt, en dat de grond tot haar behoorende volstrekt woest en onbewoond ligt. Er is daar ook nergens eenig spoor te vinden, dat de grond ooit door menschelijke wezens bewoond is geweest.

Inlandsche handelaars, die meermalen de reis van Palembang naar Toelang Bawang en omgekeerd gedaan hebben, zeggen, dat, als men gunstig weer op zee treft en niet in de Babatan door droogten in het doorvaren opgehouden wordt, iets dat in de drooge moeson dikwijls plaats heeft, men in dat geval, van de Kwala Toelang Bawang, door de Masoedji, met een pantjallang, bidar of doup, de reis naar Palembang in acht dagen of acht etmalen doen kan. Men moet dan in ieder etmaal iets meer dan 8 uren afleggen, want zij schatten den afstand van de Kwala Toelang Bawang, langs de Masoedji, Babatan en Lampoeijing en Ogan, op 66 uren roeijens met eene pantjallang, zoo als men die op de rivier Palembang gebruikt om te reizen.

De Toelang Bawang. Deze stroom ontspringt in het hooge gebergte, aan den voet van den Pamatang Siketjouw, gelegen tusschen de baai van Samangka en het hooge land van Blalau, op eenen niet verren afstand van het wester strand van het eiland. Zij stort zich, na eenige aanmerkelijke rivieren opgenomen te hebben, op 4° 21' Z. B. en 45° 55' O. L. van Greenwich in zee.

De voornaamste harer nevenrivieren zijn:

Aan den linkeroever:

1. *De Tahami.* Aan den berg Subahana Allah, nabij Blalau, ontspringende, valt zij in de Wai Oempoe, 1 uur 22 minuten varens beneden het dorp Blambangan. Zij is bevaarbaar voor kleine praauwen tot eenige uren boven Titisammang, voorheen een groot, doch in 1820 door de Palembangers verwoest, gehucht of oemboel tot Boemiagong behoorende. De menigvuldige, echter niet zeer groote, stortvloeden verzwaren het opvaren van de rivier en maken het afvaren somtijds gevaarlijk. Zij is tegenwoordig onbewoond; alleen op een korten afstand van hare monding zijn eenige huisgezinnen, die daar hunne rijstvelden (ladang's) hebben. Behalve de Tankas, een van hare takken, vloeijen nog eenige kleine beeken in haar af. Het water van sommige dier laatsten heeft de eigenschap van kropgezwellen te veroorzaken. In andere wordt, ofschoon slechts geringe hoeveelheid, goud uit het zand gewassen.

2. *Giham.* Aan den westelijken voet van Pamatang Siketjouw ontspringt zij. Na langs den voet van den uitgebranden vulkaan Boekiet Passagi en Pamatang Gigok, van welke eenige beeken in haar vallen, heen gevloeid te zijn, vereenigt zij zich, 1 uur 39 minuten varens beneden de mond der Pahami, met den Wai Oempoe. De Giham is eene aanzienlijke rivier en voor de bij de inlanders in gebruik zijnde vaartuigen

zeer bevaarbaar tot Batoe Tjangkriman, een woord, dat „steenen of rotsen uit het bed der rivier oprijzende" beteekent. De uitgebreide landstreek langs hare oevers is echter geheel onbevolkt; alleen aan hare monding wordt door menschen van de nabij gelegen doesoen's, meest van Blambangan en Pakoewon-ratoe, de landbouw in ladang's uitgeoefend. Eenige beeken, die in de Giham vallen, zijn met de schadelijke kalkachtige stoffen bezwangerd, welke kropgezwellen doen ontstaan. De inboorlingen zijn zelfs van oordeel, dat het water van de Giham deze nadeelige eigenschap eerst niet verre van hare monding verliest, hetgeen zij voorgeven de reden te zijn, dat de vruchtbare, met zacht rijzende hoogten bezette, oevers dezer rivier onbewoond zijn. Men vindt aan het hoofd van een van hare spruiten, Soengi of Wai Pilah genaamd, heete bronnen en een uitgestrekte heete zwavelpoel. Deze Soengi Pilah valt, aan de regterhand, als men de Giham opkomt, in, even als de Poenkouw, een ander riviertje van beduidenis van Boekiet Mandah komende, die omtrent een uur afvarens beneden de Soengi Pilah in de Giham valt.

3. *Soengi Pisang.* 't Is eene kleine, doch somtijds zeer sterk afwaterende, rivier, haar begin nemende voornamelijk in een klein moeras of meer genaamd Rawa Papepoeh aan den voet van het gebergte Mandah. Na op eenen afstand van omtrent twee uren van de Kemmering, en in evenwijdige rigting met deze, voortgestroomd te zijn, wendt zij zich, op de hoogte van Koeroengan-njawa, naar het zuid-oosten, en valt, op 6 uren 33 minuten beneden de mond der Giham, in de Wai Oempoe bij Boemiagong. Zij is bevaarbaar van hare monding tot Kolajan, een verlaten oemboel of gehucht, op het punt waar de Pisang door den weg, die van Kasangan naar Koeroengan-njawa geleidt, wordt doorsneden. Hooge oevers sluiten de Pisang in, welke zich eerst digt bij hare monding verlagen. Verscheidene ladang's zoowel van de bewoners der Kemmering als van die der Wai Oempoe, ziet men aan die oevers, maar geen enkel dorp. De streek aan de Rawa Papepoeh draagt sporen, dat zij in vorige tijden bevolkt was, schoon ze nu geheel van inwoners ontbloot is. Aarden dammen, hetzij tot defensie der dorpen, hetzij tot opstopping en verdeeling der wateren, uit daar vloeijende beekjes, op de sawah velden, geven blijken, dat een meer vlijtig en arbeidzaam volk dan de tegenwoordige Lampongers die streken bebouwden, welke sedert eeuwen weder in wildernissen herschapen zijn.

De Ngangnga-Soe en Ngangnga-Sammang zijn twee voorname takken, die men zegt dat in de Wai Oempoe vallen boven Pasoegian, voorheen bewoond nu sedert vele jaren niet meer. Voorheen moet hier eene soort van etablissement van Boeginezen zijn geweest, die door den sulthan van Palembang waren uitgezonden om goud te zoeken. Ik heb nimmer de rivier boven Pasoegian bezocht.

Aan den regter oever van de Toelang-Bawang vindt men:

1. *Wai Besai.* Zij heeft haren oorsprong in het gebergte, ten noorden van den berg Tangkamoes (de Keizerspiek of berg van Samangka). Haar loop noordwaarts volgende, valt zij bij de doesoen Pakoewon Ratoe, twee

uren (de rivier afvarende) beneden de mond van Soengi Pisang, in de Wai Oempoe.

De oevers der Wai Besai zijn zeer bergachtig. Eerst bij het dorp Poeloebatoe in de vlakte tredende, wordt haar stroom langzamer. Twaalf dorpen, waarvan Tioeballah het voornaamste is, bezoomen hare boorden; zij zijn echter bijkans allen klein en ellendig. Voor het grootste gedeelte zijn zij eerst sedert eenige jaren uit den staat van vernieling herrezen, waarin zij gebragt werden, gedurende de onlusten die de Lampong's hebben geschokt, in den tijd, dat de sulthan van Bantam of eigenlijk het Nederlandsch Indisch Gouvernement de bewoners niet heeft kunnen beschermen. Van deze droevige gevolgen zijn maar enkele dezer plaatsjes, ofschoon nog niet geheel, vrijgebleven. De rivier is bevaarbaar, nog verre boven Bandjarmassin, tot Batoe Ginda, een uit den stroom zich verheffende rots. Evenwel veroorzaken in haar bed op eenige plaatsen zich bevindende rotsen en stortbedden, tusschen welke het water met groot geweld en eenen sterken val doorschiet, niet zelden ongelukkige toevallen. Als de beruchtste stortvloeden zijn diegene bekend, welke even boven de doesoen Bandar-dalem zich bevinden; zij dragen den naam van Poekem en Medok. Onmiddelijk beneden deze laatste is een draaikolk, van welke de inlanders voorgeven, dat hij het water door een onderaardschen weg gedeeltelijk naar de Wai Oempoe afvoert. De fabel hunner voorouderlijke tijden verhaalt, dat deze doorgang door een Lamponger, die ongelukkig in den kolk bij het visschen getrokken wierd, eenmaal beproefd is, daar hij beneden Blambang in de Wai Oempoe er weder uit kwam. Voor het een noch het ander bestaat echter de geringste waarschijnlijkheid. Van dezen onderaardschen reiziger wil men, dat de bevolking aan de Kemmering van de marga Pamoeka, of eigenlijk Boewai Pamoeka Blioeng, afstamt.

Het is misschien niet ongepast hier aan te merken, dat men in de stortvloeden Poekem en Medok sommige rotsen van eenen eenigzins zonderlingen vorm ziet, in welke eene meer dan gewone verbeeldingskracht misschien menschelijke gedaanten meent te ontdekken. Van deze vertelt de Lampongsche traditie, dat zij eene verwenschte prinses met haar gevolg verbeelden, welke door een, in dit gedeelte van Sumatra algemeen vermaarden, kwassa of toovenaar, bijgenaamd PAHIT LIDAH, in steen veranderd wierden. Deze dwaasheid zoude zeker niet waardig zijn, haar te vermelden, indien niet een volzin uit een, in de voorrede van MARSDEN's *Maleische spraakkunst* opgenomen brief, hiertoe aanleiding gegeven had. Daarin wordt op de losse verzekering van een inboorling het vermoeden geopperd, dat zich zoowel in de Lampong's Hindoesche oudheden, als op Java bevinden. Alle voorwerpen van dien aard in de Lampong's, welke de ligtgeloovigheid en verwarde verbeelding der inwoners voor gestalten van menschen en beesten houdt, en die men meende overblijfsels uit de oudheid te zijn, bleken bij nader onderzoek ruwe steenen te wezen, waar nooit bijtel of eenig ander instrument aan geweest is.

2. *Wai Rarem.* Dit is de voornaamste der bijvloeden van de Wai

Oempoe. Zijn oorsprong is niet wel bekend, echter zeker ten noorden van den berg Tangkamoes (Keizerspiek) en ten oosten van den oorsprong der Wai Besai. Hij neemt de volgende rivieren op.

a. Wai Aboeng bij Kotta Boemiaboeng, ontspringende niet verre van de bronnen der Wai Rarem.

b. Wai Saboek, boven Kotta Boemiaboeng, in de Wai Aboeng vallende. Ze ontspringt niet verre van de bronnen der Wai Aboeng.

c. Wai Soenkai, een begin nemende in het lage gebergte bezuiden Tioe Ballak, aan den oostelijken oever van de Wai Besai, en vallende bij Negri Oedjoeng Karang in de Wai Rarem.

Alle deze bijvloeden, als ook de hoofdtak, zijn bewoond. De Wai Rarem is bevaarbaar tot Pakoeroen, een doesoen van het volk van den stam Aboeng Salagai. De Wai Aboeng is bevaarbaar tot Boemiaboeng, een doesoen van het volk van den stam Aboeng Boemai Njonnjai. De Wai Saboek is bevaarbaar 4 of 5 uren opwaarts van hare monding tot de doesoen Tjaja Negeri, mede van den stam Aboeng Boemai Njonnjai. De Soengkai eindelijk is in den regentijd voor middelbaar groote praauwen bevaarbaar tot de doesoen Nagara Ratoe, doch in den droogen tijd slechts tot Soekadana.

Over het algemeen zijn de oevers der Wai Rarem laag, en haar rivierbed schijnt het minst verheven van alle bijvloeden der Wai Oempoe te zijn, hetgeen de geringe strooming aanduidt. Weinig punten zijn uitstekende genoeg, dat zij in den regentijd voor overstrooming bevrijd zijn; de rivier is diep; eene menigte poelen en natuurlijke vijvers bedekken aan beide zijden het land, hetgeen zeer verre op gestadig laag blijft.

Op den afstand van 10 of 12 uren beneden de monding der Soengkai vereenigt zich, bij Pagardewa, de Wai Rarem met de Wai Oempoe, welke laatste hier den naam van Toelang Bawang aanneemt, om dien tot aan zee te behouden.

De oevers der Toelang Bawang afwaarts van Pagardewa zijn zelden verheven genoeg, boven den stand van het water, om voor de kultuur geschikt te zijn, en ook niet te laag om den naam van moeras te verdienen. Echter ontmoet men verscheiden zeer hooge plekken gronds, die wel den naam van heuvels mogen eischen. De aanmerkelijkste onder dezen zijn de Pamatang, op welke Mangala, Tiginengneng en Oedjoeng Goenoeng, drie dorpen, aan elkander liggen, en de Goenoeng Sappa. Deze laatste rijst ten minste 80 voet boven de oppervlakte der rivier. Aan den regter oever bij Balidana vindt men nog de uitwatering van een eenigzins beduidend en bewoond riviertje, Soengi Gedong-meneng genaamd; en aan den linker oever, beneden en bijkans in het gezigt van Balidana, een kreek, Soengi Pidada heetende, welker hoogste boorden door verscheiden oemboel's (gehuchten) bedekt worden, bewoond door het volk van de drie bovengenoemde doesoen's, alsmede door menschen van Pagardewa en Goenoeng Trang. Tot op de hoogte van deze laatste doesoen is de Pidada goed bevaarbaar voor kleine praauwtjes, die vier tot vijf menschen kunnen dragen.

Beneden tot op eenen grooten afstand van hare monding kan men haar met praauw-dadang's van 5 of 6 kojan's bezoeken. Van tusschen Moesah en Goenoeng Sappa tot aan de zee, zijn de oevers der Toelang Bawang inderdaad niets dan moeras, met nipa begroeid, Balidana alleen uitgezonderd, hetwelk een eenigzins verheven liggende drooge zandplaat is, waarop zich gewoonlijk visschers ophouden en minder goede fortuinzoekers. Niet verre van dit Balidana, en ook niet verre van de monding der Toelang Bawang, ligt ten zuiden, op den afstand van omtrent ½ uur van den rivierkant, de doesoen Dienti aan de Soengi Blatjan, die zich even binnen de monding der Toelang Bawang in deze rivier ontlast.

De vloed rijst in de Toelang Bawang in de oostmoeson tot aan de zamenvloeijing der Wai Oempoe en Wai Rarem (bij Pagadana), en zelfs eenige uren opwaarts in beiden. In de westmoeson is de vloed veel minder merkbaar, uithoofde van de in eene, hem juist tegenovergestelde, rigting waaijende winden in dit jaargetijde, en der zware afwateringen. Op zijn hoogst rijst hij dan tot Goenoeng Sappa en somtijds wel niet verder dan tot Balidana.

De Toelang Bawang heeft aan hare monding eene breedte van omtrent ⅙ Duitsche mijl, en hare diepte is vier vadem en daar boven, tot aan Pagadana. Tot hiertoe kunnen met gemak, vooral in de oostmoeson, onze gewone kanonneerbooten als ook padoeakan's en andere inlandsche vaartuigen opwerken; maar boven dat punt is de rivier alleen bevaarbaar voor de hier in gebruik zijnde vaartuigen, pantjallang's tot 1½ kojan ladende, djalloor's, eene mindere soort van vaartuigen, doch die hetzelfde fatsoen hebben als de pantjallang, en sampan's, die, als te Batavia, al boomende tegen den stroom kunnen opwerken.

Op deze wijze kan men de Wai Oempoe opkomen tot Poeloe Ajoes, een oemboel 7 uren 54 minuten gaans boven Blambang. Opwaarts van Poeloe Ajoes wordt de verdere vaart gestuit door rotsen, tusschen en over welke de nu reeds veel kleiner rivier met groote snelheid vloeit. Evenwel kunnen kleine praauwen, door menschen gevoerd, die aan dit werk gewoon zijn, deze moeijelijkheden passeren en tot Pasoegian en zelfs in eenige der kleinere in de rivier vallende soengi's of takken komen.

Uit het zand der Wai Oempoe en eenige der invallende takken en spruiten, tot aan de monding der Takami, wordt goud gewassen, echter zelden anders dan door menschen, wier zaken slecht staan of die te lui zijn om werk te doen, dat hun meer zekere uitkomsten kan geven. Men zegt, dat iemand, den eenen dag door den anderen gerekend, met dit goud wasschen hoogstens twintig duiten daags kan winnen. Dit is zeker, dat ik op verre na niet bewaarheid heb gevonden, hetgeen men elders over de groote hoeveelheid goud, die men in Toelang Bawang kan bekomen, verhaald heeft. Het land omstreeks Pasoegian noemt men Tanah Mas (Goudland.) Ik heb reeds boven gezegd, dat hier voorheen, zelfs nog omtrent het einde der achttiende eeuw, zoo als ik uit de verhalen van het volk kan afleiden, een soort van etablissement was van goudzoekers van

wege den sulthan van Palembang. Daar het beheer over den grond ontegensprekelijk den sulthan van Bantam toekwam, is het eenigzins vreemd te vernemen, dat dit etablissement daar van wege den sulthan van Palembang zich bevond; maar dit punt wordt geloof ik opgelost door de omstandigheid, dat het de Nederlandsche Oost-Indische Kompagnie aan den wil, zoo niet aan de magt, althans op den duur, ontbrak, om het regt, dat de sulthan van Bantam op den grond had, tegen de aanmatigingen van het hof van Palembang, die zoo als de ondervinding geleerd heeft al grooter en grooter werden, te verdedigen. Van 's Kompagnies post te Mangala, zou zich immer, naar men zegt, te Pasoegian een Europeesch sergeant bevonden hebben, die het goud, dat gevonden werd, inzamelde. Men schijnt ten minste niet zeker te weten, dat hetgeen gevonden wierd door menschen werd ingezameld, die niet tot het etablissement des sulthans van Palembang behoorden. Het is dus mogelijk, dat al het goud aan de Kompagnie kwam. Zoo dit het geval niet was, dan zal de zending aldaar van een' Europeschen sergeant van Mangala slechts eene partikuliere onderneming van den resident van Toelang Bawang geweest zijn, iets dat hem misschien vergund was door de regering, als een soort van toelage bij zijn traktement, hetgeen, naar ik geloof, slechts *f* 36 's maands in dien tijd bedroeg.

Ook deze streek aan het bovendeel der Wai Oempoe heeft het nadeelige dat hare inwoners veel met kropgezwellen geplaagd zijn.

De geheele lengte der rivier, van haren oorsprong tot aan zee, zal omtrent 28 Duitsche mijlen, in eene regte lijn, bedragen. Zij is, na de Kemmering, zoo als reeds gezegd is, de grootste der Lampongsche rivieren; echter verwachte de reiziger van een vaart op dezen stroom niet het genoegen hetgeen wel andere rivierreizen aanbieden. Hij zal noch een vrolijk gewoel van werkzame menschen, noch eene menigte van vaartuigen, beladen met de vruchten van de vlijt en de nijverheid der bevolking, aantreffen. Geene lagchende landouwen zullen zijn nieuwsgierig, door eeuwige eentoonigheid vermoeid, oog ontmoeten. Het vaartuig vervolgt zijn gang gestadig, in een' door digte wildernissen begroeiden hollen weg, welke zelden door bebouwde gronden afgebroken wordt. Dikwijls komt de reiziger juist op tijdstippen bij de zich van de oevers verheffende gehuchten en dorpen aan, wanneer een van de zoo uiterst dun op de oevers verstrooide bewoners door een kaaiman of tijger weggehaald is, of door een olifant of rhinoceros gedood, terwijl hij aan zijn veldarbeid was of zijn gewas bewerkte. Geene vrolijke en lagchende denkbeelden komen bij den doortrekkenden vreemdeling op, maar een weemoedig gevoel wegens de groote ellende en de noodlottige wisselvalligheid, waaraan de inwoners ieder oogenblik bloot staan, maakt zich van hem meester. „Alleen het koppen-snellen der Dajak's van Borneo, ofschoon wel niet geheel buiten praktijk bij de Lampongers, ontbreekt er nog aan." Zoo voer een mijner vrienden uit, met wien ik over de vrijheid der Lampongers redekavelde.

De geringe handel, die op deze rivier gedreven wordt, heeft Mangala, met de aan deze plaats stootende dorpen Tiginengneng en Oedjoeng Goe-

noeng, tot stapelplaats. De weinige uit zee aankomende vaartuigen brengen zout, porcelein, aarde- en ijzerwaren, linnens van onderscheidene kleuren en benaming en snuisterijen aan. Rottan's, kapas, dammar, een weinig olifantstanden en rhinoceros-horens, eene geringe hoeveelheid koffij en peper en somtijds eenige kojan's rijst, worden in ruiling ontvangen. Ten hoogste worden 's jaars *f* 26,000 omgezet, hetgeen voor de groote uitgestrektheid die hare produkten tot den handel oplevert, een uiterst kleine som is.

De Sipoeti volgt in ligging, niet zoo zeer in voornaamheid of in grootte als de Sekampong, op de Toelang Bawang als men van deze zuidwaarts gaat. Zij is minder bereisd door menschen, van welke men eene eenigzins geregelde beschrijving zou kunnen verwachten. Hare monding bevindt zich op een afstand van iets meer dan vier Duitsche mijlen ten zuiden van die van de Toelang Bawang, en haar eerste oorsprong aan den noord-oostelijken voet van den berg Tangkamoes, omtrent 20 Duitsche mijlen ver in regten lijn.

Zij heeft drie voorname takken, als:

a. Wai Pagadingan. In den moerassigen en lagen grond tusschen Kemmering en Tiginengneng, eigenlijk Boemiagong. Zij komt van Sekampong en valt omtrent twee Duitsche mijlen opwaarts van het strand in, na nog eenige mindere soengi's opgenomen te hebben, van welke een, de Tjampong genaamd, de meest bevaarbare en meest bewoonde is.

b. Wai Troesan. Van de tegenovergestelde zijde der Pagadongan, of eigenlijk van de regterhand als men opkomt, valt zij in, omtrent twee Duitsche mijlen boven de monding der Pagandongan. Haar verste oorsprong heeft zij niet verre van Kotta Allam en Tandjong Bidara, twee doesoen's aan de Wai Rarem, een bijvloed van de Toelang Bawang, boven beschreven, en even boven Kotta Boemiaboeng gelegen.

c. Wai Dang Oeboewan. Deze is naast den hoofdstroom, met welken zij gezegd wordt uit dezelfde bron te ontspruiten, de voornaamste der drie takken. Beneden vereenigt zij zich, omtrent twee mijlen boven de monding der Troesan, met den hoofdstroom boven Soening Rebouw, eene plaats omtrent den jare 1813 aangelegd door vreemde handelaars en minder goede fortuinzoekers, meest Mandurezen en Boeginezen, die in onze zeedienst hadden gestaan en zich, tijdens de inneming van Java door de Engelschen, ontslagen vonden. Zij valt als men de rivier opkomt van den regter kant in.

De hoofdstroom en de tak Pagadongan zijn het meest bewoond. Aan de Troesan ligt slecht één doeson, Goenoeng Ranga genaamd, en aan eene kleinere soengi, in de Troesan vallende, de doeson Mataram. Deze laatste doeson ligt tusschen Soening Rebouw en Goenoeng Radja, en er bestaat tusschen de twee laatsgenoemde plaatsen een weg over land, die over Mataram gaat, doch welke men zegt, dat in den regentijd niet praktikabel is. Aan de Troesan liggen ook eenige oemboels (gehuchten) van menschen uit het Toelang Bawangsche van Mangala, Tiginengneng en Oedjoeng Goenoeng. Zij is, ten minste in den regentijd, zoo niet geheel althans tot nabij haren versten oorsprong, bevaarbaar of bevaarbaar te maken, voor

niet al te groote praauwen, vermits het land dat ze doorloopt eene vlakte is, niet afgebroken door hoogten, die zulks zouden beletten.

De Pangoeboewan wordt eerst op een afstand van ruim twee dagen lang sterk opvarende van haar monding of van Soening Rebouw bewoond. Daar vindt men Tarabangi, op het punt der snijding door de Pangoeboewan van den weg die van Mangala naar Telloek voert. Tarabangi is een doesoen van den eersten rang en door Aboengers van de stammen Soebieng (Boenai Soebieng) bewoond. Verder op ligt Ramman, vervolgens Kapowan, dan Pagan en Blambangan, allen Aboengsche doesoen's van verschillende stammen. Ook verheft zich hier verder op Tangkiet Soedoe Soedoe, een berg, vermaard om de ontoegankelijkheid van zijn kruin, alleen langs een enkel zeer smal en aan beide zijden zeer slecht voetpad. Op den kruin van dezen berg hadden zich, eenige jaren voor mijne komst in de Lampong's (in 1815 of daaromtrent, zoo als ik uit het verhaal van enkele Lampongers kon opmaken) voor het geweld van vreemd roofgespuis en ook van Lampongers die het om wraak of buit te doen was, vele familiën uit alle de nabij gelegen doesoen's met er woon verzameld, welke echter nu meest allen weder naar hunne vorige verblijfplaatsen zijn terug gekeerd.

In de Pangoeboewan valt nog, even beneden het dorp Kappowan, een niet onaanzienlijke soengi op den regter oever in, die men zegt dat ook zeer hoog op bevaarbaar is voor middelmatig groote djalloor's, welke 8 of 10 menschen kunnen dragen.

De Pagadongan is bevaarbaar tot even boven de doesoen Goenoeng-tiga; waar zij een even grooten tak ontvangt. Even boven Karta-djaja op den regter oever valt een spruit in haar, Tjampong genaamd, die tot even boven de doesoen Soekadana bevaarbaar is. Deze spruit en vooral de Pagadongan worden het meest bezocht door uit zee komende handelaars, omdat hare oevers het meest bevolkte deel van het Sipoetische uitmaken; men telt daar 14 of 15 groote en kleine doesoen's.

De hoofdtak of eigenlijke Batangani, Sipoeti of Poeti, wordt gewoonlijk door de vreemde handelaars, met kleine praauwen zoo als men daar op de rivier gebruikt, niet met die met welke zij de zee overkomen, tot Gedong Battien boven Koeripan bezocht. Ik weet niet zeker, of zij nog op eenigen afstand boven Gedong Battien bevaarbaar is. Gedong Battien ligt echter al zeer hoog; de handelaars besteden, om daar van Soening Rebouw te komen, in den tijd dat de rivier niet zoo sterk afwatert, of in de oostmoeson, gewoonlijk 10 of 12 dagen; ik geloof echter dat men, spoed makende en van doesoen tot doesoen de roeijers verwisselende, de reis wel in 5 of 6 dagen zal kunnen doen. Bij Kemmering, een doesoen van de eerste grootte op het punt waar de Poeti den weg snijdt, die van Mangala over Tanabangi naar Telloek voert, vallen één, en boven dat punt nog verscheiden andere soengi's in de Sipoeti, aan ieder van welke doesoen's of ten minste oemboel's gelegen zijn, meest bewoond door het volk, bekend onder den naam van Pabean of Goeloen Pabean. Of deze soengi's of enkelen daarvan bevaarbaar zijn, is mij onbekend. Ik geloof, dat men door

sommigen met kleine praauwen kan komen. Kemmering ligt aan het voornaamste en meest gebruikt wordende voetpad van Boeniagong en van Mangala naar Telloek. De bewoners van Kemmering zijn de eenigen, die tot den stam Njaroepa in het Sipoetische behooren. Zij zijn, zoo als boven gezegd is, nog al talrijk. Beneden Kemmering liggen aan de rivier, tot daar waar de Pangoeboewan zich in haar stort, nog 7 of 8 andere doesoen's, van welke Lihan, Tapoes, Goenoeng-dewa en Soerabaja de meest bevolkten zijn. Alle deze doesoen's en geheel Sipoeti, met uitzondering van Tanabangi, Kemmering en Koeripan, zijn geheel vernield in den tusschentijd, dat de Lampongers het beheer des sulthans van Bantam gemist hebben, of liever gedurende die reeks van jaren, dat onze magt in Indië niet toereikend was, om de sulthans van Bantam te ondersteunen in het handhaven van hunne regten. Omtrent den jare 1800 kwamen de zeeroovers in het Sipoetische en in het Toelang Bawangsche; zij verwoestten alles aan de Batangani, aan de Pagadongan, aan de Troesan en aan den hoofdstroom of de eigenlijke Wai Poeti, tot digt bij Kemmering; zij voerden er de halve bevolking zoo niet meer gevankelijk weg en verkochten ze als slaven. Aan het Pabeansche, hetgeen men zegt, dat destijds twee en twintig doesoen's bevatte, is de eerste hand der vernieling gelegd door eene bende Lampongers uit het Toelang Bawangsche en van de Kemmering, bijgestaan of liever aangevoerd door eenige Palembangsche raden's en zoogenaamde edellieden van minderen rang, en door eenige Boeginezen. Daarna is Koeripan een hoofdnest geworden, uit hetwelk de geheele verwoesting van het Pabeansche voltooid is, en waaruit de vernieling is overgebragt in de doesoen's boven Tanabangi aan den Pangoeboewan gelegen, en in die in het Toelang Bawangsche aan de Wai Rarem boven Kotta Boemiagong gevestigd.

De Sekampong. Deze rivier, ofschoon grooter, zoo het schijnt, of liever meer water afvoerende dan de Sipoeti, is niet zoo bevaarbaar als deze of als de vóór haar beschrevene Toelang Bawang, Masoedji en Kemmering. Zij heeft haar oorsprong uit den berg Radjabassah, uit den bergketen of de groep lage bergen, die zich uitstrekken langs het strand en de Lampongsche bogt, van Balouw tot nabij Blantong, en voornamelijk uit de bergen, die het schiereiland overdekken, hetwelk gevormd wordt door de Lampongsche bogt en de Samangka-baai. In deze bergstreek heeft de Sekampong eene menigte groote en kleine takken, die boven Tiginengneng, op verschillende afstanden van deze doesoen, invallen. Tiginengneng heeft, aan de overzijde der rivier, Boemiagong. Het zijn beide aanzienlijke dorpen. De weg van Mangala en Boemiagong in het Toelang-Bawangsche, die over Tanabangi en Kemmering geleidt, kruist daar de Sekampong, en onmiddelijk beneden dit punt van kruising, heeft de rivier een stortvloed, die alleen menschen, van hunne vroege jeugd daaraan gewoon, durven afvaren met praauwen of rakkit's (vlotten). Eenige uren beneden dezen stortvloed heeft men een anderen waterval bij de doesoen Poeloe Iwak, die niet mogelijk te overkomen is; zoodat tot aan dit dorp de rivier gezegd kan worden

bevaarbaar te zijn en ook bevaren wordt met gewone Lampongsche praauwen op de rivieren in gebruik.

Van Poeloe Iwak omtrent 25 uren de rivier afvarende, komt men te Assahan, voorheen de verblijfplaats van een djendjen (opziener of regent) van wege den sulthan van Bantam en nu nog de gewone ligplaats voor van buiten komende praauw-dagang's, die men zegt, dat somtijds vijftien dagen noodig hebben, om tot daar, van de monding der rivier, op te werken.

Beneden Assahan, op den afstand van 6 of 7 uren varens, valt op den regter oever, of van het zuiden, de Soengi Blub in de Sekampong, na een weg van omtrent drie uren door een wildernis van zware boomen te hebben afgelegd. Zij ontspruit uit een soort van meer, hetgeen gevormd wordt, zoo als ik uit de gebrekkige beschrijvingen, daaromtrent bekomen, kan opmaken, door de onderscheidene wateren of soengi's die stroomen van Goenoeng Radjabassah en van het gebergte nabij het strand van Blatou tot Blantong en uit de geheele landstreek, die men passeert, als men van de Sekampong, van Tiginengneng naar Telloek gaat. Met kleine vaartuigen, hoe korter van maaksel hoe beter omdat men met lange praauwen in de korte kronkels van de eigenlijke Soengi Blub niet draaijen kan, is er gelegenheid om, door deze Soengi Blub en door dit meer, tot op eenen korten afstand van Kartalaja (of Toesoeng Tenga, of Boewang Tenga, of Napara Ratoe) te komen, en van daar te voet in drie uren aan de Lampongsche bogt bij Kali Andak of Wai Andak, zoo als de Lampongers het noemen.

Om van de monding der Sekampong tot aan die van Soengi Blub te komen met kruispraauwen of pandjadjab's, zoo als tegenwoordig bij ons in gebruik zijn, ten minste nog voor de dienst van de residentie Bantam, zou men 2 of 5 dagen tijd noodig hebben. Soengi Blub is echter, gelijk boven reeds is aangehaald, niet dan voor kleine praauwen, hoe korter van maaksel des te beter, bevaarbaar. Zij is zeer smal, heeft sterke en zeer korte bogten en is op hare oevers met zware ranga-boomen begroeid, wier takken de rivier overdekken en daar in elkander loopen. Ook van Assahan tot aan zee is het land links en regts van de rivier onbewoond, en niet anders dan eene volstrekt ondoordringbare wildernis, even als langs Soengi Blub.

De Sekampong stort zich in zee nabij het noorder-eiland, omtrent 1½ Duitsche mijl noordwaarts van daar, op 5° 33' Z. B. en 105° 43' O. L. van Greenwich. De afstand van hare monding tot aan die der Sipoeti, welke op 4° 36' Z. B. ligt, is dus aanmerkelijk, ruim 14 Duitsche mijlen, in welke lengte men echter nog verscheiden bewoonde soengi's vindt, als van de Sekampong afrekenende, Niboeng, Marienga en Pennet, plaatsen, die, ofschoon wel niet sterk, echter toch door handelaars bezocht worden, het meest door Bantammers.

De Samangka (Soengi Samangka). Deze stort zich in de baai, welke bij ons dezen naam draagt, meer echter dien van „Keizers-baai", bij de inlanders dien van Telloek (bogt) Samangka. Aan hare uitwatering in de

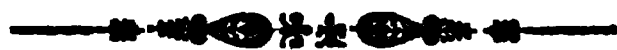
baai ligt een soort van dorp Boemai genoemd, alleen door vreemdelingen of afstammelingen van dezen bewoond, en voorheen de plaats waar de Nederlandsche Oost-Indische Kompagnie een militaire post had, gelijk mede te Mangala, hoewel niet zoo sterk, en waar de sulthan van Bantam een landvoogd of djendjen had.

De rivier Samangka, ofschoon groot, biedt geen gelegenheid aan praauw-dagang's van eenige grootte, om binnen haar te komen, dan alleen bij springtijd, maar ook in dat geval moet men het vaartuig zelfs nog over de ondiepte slepen. Binnen echter is zij voor de grootste djalloor's tot nabij Ngariep, een doesoen 2 of 2½ uur landwaarts in liggende, bevaarbaar. Daar begint ze reeds een bed van losse steenen te krijgen, en dan, of omtrent ½ uur beneden dit punt, verdeelt zij zich in twee armen, van welke de een den naam van Soengi Ngariep de andere dien van Soengi Boemai voert. Soengi Ngariep, niet meer bevaarbaar dan Soengi Boemai, valt op eenen korten afstand ten oosten van Boemai of Kwala Boemai in de baai. Beneden de doesoen Ngariep, die in een eenigzins uitgestrekt sawahveld ligt, is het land onbewoond en schier ontoegankelijk, uithoofde van de diepe moeras en de digtheid van het bosch, hetgeen meestal uit nipa bestaat. Boven Ngariep splijt de rivier zich, bij de doesoen Radjabassah, in twee voorname takken, van welke de linker, den naam van Soengi Samangka behoudende, de grootste is, en uit een meer afgelegen gedeelte van het land komt, en wel uit het landschap of de marga Blalouw, waar ze door vele aanzienlijke spruiten, van de Boekiet Passagi en andere bergen stroomende, gevoed wordt. De bovenbedoelde regtertak, die bij Radjabassah invalt, komt van naderbij en wel van het gebergte Sikitjouw en Sebahanah Allah.

(*Wordt vervolgd.*)

Kultuurstelsel op Java. Suikerkultuur.

De onlangs in het licht verschenen brochure van de heeren VAN DEN BROEK, getiteld: *Réflexions sur les changements apportés depuis* 1844 *au systéme des cultures à Java*, inzonderheid betrekkelijk de suikerkultuur, geeft aanleiding om de uitvoerbaarheid te overwegen van hervormingen in dezen tak van industrie der Indische regering, ter voorbereiding van die vrijheid van arbeid, welke, zonder schokken of gevaar van vermindering der tegenwoordige voordeelen, door velen en ook door de regering gewenscht wordt. Meer en meer heeft zich toch de overtuiging gevestigd, dat het stelsel van kultures, zooals het door den stichter daarvan is ontworpen, hoe voordeelig ook in uitkomsten voor de stoffelijke welvaart van het moederland, *op den duur* onhoudbaar zal zijn, dewijl het *niet overeenstemt met de belangen en de ontwikkeling van de Javasche bevolking*. Het Gouvernement zelf werd daardoor geleid, om het bestaande als een overgangs-stelsel te beschouwen. Deze geest straalt door in de redaktie der latere suikerkontrakten, waarin het Gouvernement zich onttrokken heeft aan de vroegere verpligting tot levering van werkvolk en van andere benoodigdheden voor de fabrieken, daardoor zoekende te bevorderen de vraag *naar* en het aanbod *van* werk, hefboomen waardoor elke goed georganiseerde maatschappij in regelmatigen gang wordt bewogen.

Dit is echter niet genoeg. Het persoonlijk belang van den planter en den fabriekant staan in onafscheidelijk verband en behooren te worden geprikkeld, ten einde de produktive kracht der gronden door bereikbare middelen te vermeerderen.

De bearbeiding toch der gronden geschiedt niet hoofdelijk, en daarom komt de vlijtige planter in het geval, om ook voor den nalatigen en dus dubbeld werk te verrigten, zonder daarvoor evenredige belooning te ontvangen.

Nadat er minstens 6 tot 8 maanden na den verrigten veld-arbeid zijn verloopen en het riet tot wasdom is gekomen, heeft er eene taxatie en daarop eene eerste uitbetaling plaats, naar grondslagen waarvan de uitslag den fabriekant nu tamelijk onverschillig is. De ondervinding der laatste jaren heeft geleerd, dat de produktie gewoonlijk meer dan het dubbel van de taxatie bedraagt. Er zoude trouwens eene bijzondere geoefendheid vereischt worden om, zoo als de zaak thans geregeld is, met eenige naauwkeurigheid de vermoedelijke produktie van velden te berekenen, die, dikwerf aaneengeschakeld ter grootte van 30 of 40 bouw, een onafzienbaar geheel vormen. Een ander onderzoek of beoordeeling dan door middel van langs den omtrek te rijden is niet mogelijk; er bestaat dus geene waardering van elks individuëelen arbeid.

Het gevolg is, dat men, althans in de oosthoek van Java, *nagenoeg alles onder eerste soort riet rangschikt*, en zoo men nu dien overeenkomstig de belooning uitkeert, dan blijkt dat zulks geschiedt op gegevens die niets beduiden. Op andere plaatsen is het daarmede noodwendig nog erger gesteld. En hier komt nog bij, dat bij de verdeeling der gelden, door de dorpshoofden groote onregtvaardigheden worden gepleegd.

Eindelijk wordt na de geheele aflevering van het produkt, en dus 18 tot 20 maanden minstens na den veld-arbeid, het zoogenaamd surplus (dikwerf een gelijk zoo niet meerder bedrag dan bij taxatie) aan de planters uitbetaald. Duidelijk is het alzoo, dat er bestaat: *onzeker* en *onevenredig loon*, en *langdurige vertraging der uitbetalingen*. Ontwijfelbaar moet dit ten gevolge hebben afkeer van den veld-arbeid, en dit stelt in een helder daglicht, waarom *dwang* of *vrees* de grondslag is van de suiker-kultuur.

Wat betreft den fabriekant, deze is geheel uitgesloten van eenig toezigt over de kultuur. De veld-arbeid geschiedt onder de leiding van Gouvernements dienaren en van hunne geschiktheid en aktiviteit is alles afhankelijk. Wilde men waarborg hebben dat dit toezigt goed zij, dan zou het bestaande personeel van Europesche ambtenaren wel moeten verdriedubbeld worden; de onkosten op de kultuur vallende, zouden daardoor aanzienlijk verhoogen; en op die wijze zou ten slotte, alleen bij streng toezigt en nog meerdere kwelling der bevolking, eene goede produktie verzekerd zijn. Het Gouvernement heeft wel is waar door pekuniëel belang den ijver der ambtenaren zoeken te prikkelen, doch daargelaten het immorele van dit beginsel, is het genoegzaam bekend, dat zulks tot eene verkeerde rigting heeft geleid. In stede namelijk van door een naauwgezet toezigt de produktie zelve te bevorderen, waarop het natuurlijk moest aankomen als doel der uitgeloofde kultuur-procenten, heeft men uitbreiding van opbrengst gezocht, door middel van grootere uitgestrektheden grond tot de kultures te bestemmen.

Ook wordt door de veelvuldige mutatiën onder de Europesche ambtenaren veel voorgeschreven en weder gewijzigd, of worden tegenstrijdige bevelen gegeven of goede voorschriften slechts ten halve uitgevoerd. De planter of fabrikant hebben zich daaraan lijdelijk te onderwerpen, al zien zij handtastelijk hunne belangen benadeeld.

Reeds spoedig nadat de aanvankelijk gesloten kontrakten ter suikerbereiding bleken groote voordeelen aan de ondernemers op te leveren, waartoe veel bijdroeg de verpligting der plaatselijke besturen om te voorzien in werkvolk en andere behoeften voor de fabriek, schijnt het Gouvernement, uitgelokt door toenemenden ondernemingsgeest, blijkens de redaktie der latere kontrakten, *een beginsel van vrije industrie te hebben willen ontwikkelen*, door, ter zake voormeld, minder bindende bepalingen voor de regering. Het was natuurlijk dat hier tegen, van de zijde der fabriekanten, een vrij algemeene kreet opging en de onmogelijkheid werd beweerd om op deze wijze de suikerfabrikatie gaande te houden. Men zocht daardoor ook vooral, op bedekte wijze, nieuwe gegadigden af te schrikken, en velen deinsden ook

terug, vreezende zich te onderwerpen aan bepalingen, die allen schijn hadden de ondernemers op een volstrekt afhankelijk standpunt tegenover de regering en de bevolking te plaatsen. Meer helderzienden geraakten in het bezit van de nieuwe kontrakten, werkten met de middelen die hun door goede verstandhouding met het plaatselijk bestuur werden verstrekt, en trachtten, de een op betere, de andere op minder gelukkige wijze, in het ontbrekende te voorzien en op die wijze leerden zij, althans gedeeltelijk, *op eigene krachten te steunen.*

Ontegenzeggelijk is dat terrein met voortgaande schreden bewandeld, zoo dat tegenwoordig onderscheidene behoeften voor de fabrieken *vrijwillig* worden geleverd; een aantal koelies hier en daar *vrijwillig* op de fabrieken komen werken; en *vrijwillige* overeenkomsten gesloten worden tot vervoer van het riet naar den molen en van de suiker naar 's lands pakhuizen.

Men mag het er dus voor houden, dat hier en daar voldoende het bewijs geleverd is, dat *daar waar het eigenbelang wordt gevoed*, de Javaan, ook ter zake der suikerfabriekatie, niet achterlijk is om zijne industrie en handenarbeid dienstbaar te stellen; dat, zoo de regering wil, de reeds bestaande *vrije arbeid* vatbaar is voor groote uitbreiding; en dat het tijdstip daar is om een ernstigen blik te vestigen op de grove gebreken, welke de tot dus ver onveranderd geblevene grondslagen der kultuur van het suikerriet aankleven.

Eenmaal eene greep gedaan hebbende in het zamenhangend verband van het suiker-kultuurstelsel, zou het ongerijmd zijn op twee gedachten te blijven hinken: *voortgang in het eene*, *stilstand in het andere; vrije arbeid aan de fabrieken*, *gedwongen kultuur van den grondstof.*

Het in 1854 vastgestelde reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, sluit trouwens alle denkbeeld uit van een terugkeeren tot hetgeen vroeger bestond. Het tegendeel is waar; volgens dat reglement moet, ten aanzien van het kultuurstelsel, een toestand worden in 't leven geroepen waarbij *alle verdere tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.* Het zal er dus op aankomen om het eigenbelang van den planter op te wekken, door hem meer onbekrompen en meer naauwgezet de vruchten van zijnen arbeid te doen genieten, dan uit den gang van zaken, tot hiertoe gevolgd, kan plaats hebben. Het eigenbelang van den fabriekant vereischt geene beknibbeling van den Javaan, ten einde de suikerfabriekatie met goed gevolg te kunnen gaande houden. De teelt van het suikerriet kan zoo voordeelig zijn voor den planter, zoo veel voordeeliger dan de rijstteelt, dat het niet ongerijmd is te beweren, dat met ter tijd, in den geest van het nieuwe regeringsreglement, *vrijwillige* overeenkomsten mogen worden te gemoet gezien, ter aanplanting en tot het onderhoud van suikerriet en daardoor eene *geheel vrije industrie*, welligt op grootere schaal, dan tot hiertoe door abnormale middelen is bereikt.

Dit groote doel voor oogen houdende, zou men, voortgaaade op den ingeslagen weg om den fabriekant meer en meer te leeren op eigen krachten te steunen, hem aan de andere zijde niet moeten beletten, in naauwere

verhouding tot de bevolking te geraken, door geoorloofd toezigt en medewerking over den veldarbeid, zonder hem daarom het minste gezag te verleenen.

Hetzij dan bij het ten einde loopen der kontrakten van bestaande goed werkende fabrieken, hetzij bij minnelijke evereenkomst met de houders van nog loopende kontrakten, zoude men in het stelsel der suikerteelt, voor een hieronder te bepalen tijdvak, de volgende grondslagen moeten aannemen:

a. De aanwijzing der gronden met suikerriet te beplanten wordt door het plaatselijk bestuur geregeld.

b. Het betrokken distriktshoofd geeft een nominativen staat der zoogenaamde kultuurpligtigen benevens eene opgaaf van elks anndeel in de teelt.

c. De fabriekant doet, voor zijne rekening, in overleg met de dorpshoofden, elks aandeel op de aangewezene gronden kenbaar afbakenen.

d. Hij bekostigt, des verkiezende, eenige inlandsche mandoors, die de kultuur gadeslaan en hem van hunne bevinding berigt geven.

e. Elk dorpshoofd is in de gelegenheid, door de gedane afbakening, zich van den meerderen of minderen ijver der kultuurpligtigen te overtuigen; de nalatigen door mondelinge overreding aanmoedigende, zal hij op eigen gezag zich niet mogen veroorloven anderen met die taak te belasten.

f. Bij kennelijken onwil of onvermogen wordt hiervan door hem aan hooger gezag berigt gedaan, ten einde, na bevinding, daarin zoo veel doenlijk geregeld worde voorzien.

g. De betaling regelt zich *hoofdelijk* volgens bij den oogst verkregen gewigt hoeveelheid suikerriet, behoorende daartoe aan de fabriek een geschikt weeg-toestel aanwezig te zijn.

h. Ter voorkoming van vertraging in de betaling, geschiedt zij in de volgende termijnen, telkens, na het verrigten van zekeren arbeid, berekend per bouw van 500 □ Roeden.

1°. na de beploeging.	*f* 12	koper.
2°. „ „ omheining der velden.	„ 10	„
3°. „ „ aanplanting.	„ 24	„
4°. „ „ inboeting en voor onderhoud.	„ 24	„
te zamen. . .	*f* 70	

i. Dadelijk na de inname van het suikerriet, wordt het gevorderd surplus verrekend en uitbetaald, na rede van b. v. 30 duiten per geleverde pikol suikerriet.

k. Misgewassen of rampen van hooger hand, geven den fabriekant *geen regt* tot schadevergoeding.

l. Alle betalingen geschieden op de fabriek, ten overstaan van een gekommitteerde van het plaatselijk bestuur, hetwelk tevens de bevoegdheid heeft, staande den oogst, dien gekommitteerde op de fabriek te plaatsen ter kontrolering der verschillende betalingen en verrekeningen.

De volgende inlichtingen zullen hier niet overtollig zijn.

Ad h. Ook tegenwoordig bedraagt de vooruitbetaling na de taxatie: een maximum van *f* 70, namelijk 20 pikols per bouw, tegen *f* 3.50

De omheining is voorgesteld als het eerste werk na de beploeging, omdat men zich dan terstond van de juiste uitgestrektheid der afgezonderde velden kan vergewissen. Ook is gebleken, dat door het omheinen tot het laatste uit te stellen, gelijk thans geschiedt, er dikwerf wilde varkens worden binnen gesloten, die veel schade doen.

Het bewaken der velden geschiedt thans zeer onvolledig, Moedwil en spoliatie veroorzaken dikwerf groote schade. Aan de fabriekanten behoort daarover eene goede kontrôle te worden toevertrouwd. Thans worden, op de toegekende betaling van *f* 24 voor onderhoud der aanplanting, na afloop daarvan, en dus gewoonlijk omstreeks de maand December, *f* 20 uitbetaald, terwijl de overige *f* 4 strekken ter dagelijksche uitbetaling aan diegenen, welke, à tour de rôle, tot de bewaking worden aangewezen, en zich bevorens op de fabriek aanmelden. Op 20 bouws een waker stellende, bezit men een meer dan voldoend fonds (*f* 80), waaruit die betaling geregeld en ruimschoots kan plaats vinden, en bij eenig ongeval is het te verwachten, dat de politie op beter spoor kan geleid worden, dan thans het geval is, ter ontdekking en achterhaling der schuldigen.

Ad. i. Het toekennen van 20 duiten, per geleverde pikol suikerriet, is kennelijk voordeeliger voor den planter, dan de nu bestaande regeling.

Een gemiddelde opbrengst van 700 pikols *suikerriet* per bouw, schijnt niet te laag gesteld; als deze betaald worden met 20 duiten, zal het verdiende loon bedragen *f* 140,00. Volgens officiële rapporten is de gemiddelde opbrengst der gouvernements-suikerkultuur 33 pikols *suiker* per bouw, waarvoor nu aan plantloon à *f* 3,50 slechts *f* 116,50 wordt toegekend. De planter zal, bij de voorgestelde regeling, zeker beter met zijne belangen bekend raken. Verdubbelde zorg voor zijn gewas zal er het gevolg van zijn, ter verkrijging van een grooter produkt en gevolgelijk hoogere belooning.

De voorgestelde grondslag eene *hoofdelijke* belooning naarmate van besteede arbeid, zal in den aanvang zeer vermoedelijk zwarigheden opleveren; deze zullen langzamerhand moeten verdwijnen. Onder anderen zal men tegenwerpen, dat de kultuurpligtigen niet allen karbouwen of ossen bezitten. Voorshands moet men tot beantwoording dezer bedenking opmerken, dat de landbouwers desniettemin ook nu hunne rijstvelden beploegen. Ook kan men beducht zijn, dat, zoo de aanplantingen individueel geschieden, hier vroeger en in de onmiddelijke nabijheid later, daarvan geen goed resultaat te verwachten zal zijn, uithoofde eene *hier* gevorderde irrigatie *daar* nadeelig zou zijn, naarmate van den meer of minder gevorderden wasdom der planten. Doch op deze bedenking wordt geantwoord, dat, aangezien bij dit voorstel de bemoeijenis der dorpshoofden geenszins wordt uitgesloten, het hunne taak is, zooals zij trouwens tot dus verre was, om, *in verband tot het toezigt door den fabrijkant uitgeoefend*, hiervoor te waken.

Gaarne geeft men toe, wat de oogst van het riet betreft, dat, om elks deel behoorlijk te verzekeren, in den aanvang ook al weder hier en daar eenige verwarring ontstaan zal, *en* door de drukte bij den oogst heerschende *en* doordien de Javaan misschien niet dadelijk het hoog belang zal waar-

deren om het door hem geplante riet afgezonderd te houden, waardoor anderen eveneens tot het snijden geroepen zouden worden die er niet het minste belang bij hebben. Doch er zullen naauwelijks twee of drie oogsten verloopen zijn of de eigenaar zal reeds zorgen voor de noodige helpers, ten einde, op gedane aanzegging, zijn riet zelf te doen snijden, en voor de afgezonderde oplading te zorgen. Hij zal zeker weldra begrijpen, dat de dag van den oogst voor hem een dag van weelde is, wegens de onmiddelijk aan de fabriek opgevolgde betaling van het surplus, 't welk voor zijn aandeel (ongeveer ¼ bouw hier meer daar minder) gemiddeld *f* 16 à *f* 17 zal bedragen. Het kan voorts zijn, dat men iets onregtvaardigs in den maatregel zien zal, dat door aanwijzing van elks gronden, het riet op het eene stuk als van zelf wast, terwijl op het andere de meest noeste arbeid onvolkomen wordt beloond. Zeker is dit eene zwarigheid welke niet uit het oog mag verloren worden. Een radikale opheffing van die zwarigheid zal gevonden zijn in eene goede keuze der af te zonderen gronden, terwijl, bij de onmogelijkheid om in allen deele hierin te voorzien, het de pligt der dorpshoofden zal moeten zijn, om jaarlijks billijke verwisselingen van personen voor te stellen, ten einde de min begunstigden op hunne beurt in de voordeelen der meer begunstigden te doen deelen.

Het gemeenschappelijk landbezit op Java is ongetwijfeld eene groote hinderpaal in de meerdere volmaking van den landbouw, daar zulks de verbetering der gronden belemmert. Daarin te voorzien, zal eene der grootste weldaden voor Java zijn. Het belang der zaak wettigt de vraag, of het onbereikbaar mag genoemd worden, het eigendomsregt aan de tegenwoordige bruikers der gronden toe te kennen, zoo als dit op sommige plaatsen met der daad reeds bestaat? Men gelooft, dat eerst dan het stelsel van vrijen arbeid de volkomenheid zal naderen en hoofdelijke overeenkomsten van alle belemmeringen zullen ontheven zijn. Dit neemt niet weg, dat ook nu het voorgestelde doel, al zij het min volledig, bereikbaar is, daar toch, bij de indeeling der velden, den pachter, gedurende een bepaalde tijdsruimte, daarover het uitsluitend regt van bearbeiding toekomt. Men houde intusschen in het oog, *eensdeels* dat de som van *f* 70 per bouw aan allen is verzekerd, en wel binnen eene betrekkelijk kleine tijdruimte, waardoor de beplanting met suikerriet *ten allen tijde* voordeeliger is dan de rijstteelt; en *anderdeels*, dat het de roeping van het bestuur zal behooren te zijn, de inkrimpingen daar te stellen, welke eene ongenoegzame hoeveelheid verwisselbare goede gronden zal vorderen. Mogt men, ondanks het hier aangevoerde, het voorgestelde doel, *belooning van individuelen arbeid*, hier meer daar minder aan te groote zwarigheden onderworpen achten, dan zou men fakultatief, en als bij uitzondering, hetzij ploegs, hetzij dessa's gewijze, de betalingen kunnen regelen, altijd er op werkende om de bestaande zwarigheden langzamerhand te boven te komen.

Men verlieze niet uit het oog, dat het doel waarnaar gestreefd moet worden, volgens het bestaande regerings-reglement, is: het scheppen van eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden

ontbeerd. Dit bepaald zijnde, moet ook, zonder groot belang in de waagschaal te stellen, het mogelijke gedaan worden om bestaande belemmeringen op te heffen.

Dat men met de hervorming dient aan te vangen, daar waar tot dusverre goede resultaten zijn behaald, ligt in den aard der zaak, en als zoodanig is het te bejammeren, dat men de gunstige gelegenheid daartoe, bij de expiratie van eenige kontrakten in de residentien Pasoeroean en Basoeki, nutteloos heeft doen voorbijgaan.

Mogten er met de suikerfabrikanten overeenkomsten op den hierboven omschreven voet gesloten worden, dan schijnt het raadzaam ze te doen loopen over een tijdvak van niet langer dan 10 jaren. Veel korter zou niet billijk zijn in het belang van den fabrikant, die in de gelegenheid moet gesteld worden, met uitzigt van eenige vergoeding, verbeteringen aan te wenden. Een langere termijn daarentegen zou de regering verhinderen, om tijdig voort te gaan in de bereiking van het groote oogmerk.

Ten overvloede zij nogmaals opgemerkt, dat, volgens de gestelde grondslagen, niet wordt verlangd om eenig *gezag* aan den fabrikant toe te kennen. Als een voornaam belanghebbende, is hij echter de meest geschikte persoon, om den bloei der kultuur te bevorderen, waarvoor hij voorzeker geene opofferingen zal schroomen. Gepaste middelen moeten hem daartoe leiden en dus niet onthouden worden. In het belang van 't wel slagen van de beoogde *vrije industrie*, is het voorts ten hoogste nuttig, dat hij met het personeel der landbouwende klasse zooveel mogelijk bekend raakt, ten einde later zich voor misrekeningen te kunnen wachten, bij het aangaan van wederkeerige verbindtenissen. Overigens bepaalt zich zijne huishoudelijke inmenging tot het verhinderen van knevelarijen en misbruik van gezag, en hierin is juist de grootste deugd van het voorstel gelegen. Dat de fabrikanten zelve, ook nu, bedenkingen en tegenwerpingen zullen maken, ligt in den aard der zaak. Velen hebben jaren lang, onder de bestaande regelingen, zoo ruime inkomsten getrokken. Anderen, minder gelukkig, hebben te kampen gehad met zwarigheden van onderscheiden aard; maar deze kategorie is gelukkig slechts de kleine minderheid. Het zou eene weldaad ja de pligt der regering zijn, de kontrakten waarvan de opbrengsten, ten gevolge van onoverkomelijke lokale zwarigheden, doorgaande beneden het middelmatige zijn gebleven, zoo spoedig doenlijk in te trekken, ten einde den Javaan van den knellenden dwang te verlossen, om tegen onbeduidend loon te blijven voortwerken. Doch wat de ruim gezegende fabrikanten aangaat, ligt het in den aard van elks aangeboren égoïsme, om noode iets van zijne inkomsten in de waagschal gesteld te zien. Zij zullen afkeerig zijn van *verhoogde betalingen* in het algemeen, en van *vermeerdering van hoofdbrekende bemoeijenissen;* en eindelijk zullen zij beweren, dat het eene dwaasheid, eene utopie is, te vooronderstellen, dat over *genoegzame handen* zal kunnen worden beschikt, ter verrigting van den fabriek- en veldarbeid, wanneer geen dwang meer wordt aangewend. Die fabrikanten gelieven echter in het oog te houden, dat, waren zij in het bezit van feodale regten, met al den aan-

kleve van dien, zoodat het alleen van *hen* afhankelijk was koncessiën te verleenen, niets billijker zou zijn, dan hunne reklames te eerbiedigen, gegrond op het algemeen erkend eigendomsregt; doch de zaak is anders. Het Gouvernement heeft, bij expiratie van den kontrakt's termijn, de volle bevoegdheid, om in geene nieuwe onderhandelingen te treden, zoodat er geen inbreuk van regten plaats heeft. Evenwel neemt men aan, dat staatkunde en billijkheid vereischen, om de tegenwoordige eigenaren der fabriken, bij voorkeur, tot de uitvoering der nieuwe overeenkomsten te bezigen.

Verhoogde betalingen: was het eerstgenoemde bezwaar. Gaarne erkent men dat de dagloonen voor de *fabriekmatige bewerking* rijzen zullen, welligt tot het dubbelde der tegenwoordige. Die meerdere last voor de fabrikanten zal echter te dragen zijn, en vermoedelijk aanleiding geven tot ontwikkeling van andere mechanische hulpkrachten, dan die van handenarbeid, welke, juist uithoofde der goedkoopheid, tot dusverre bijna uitsluitend wordt aangewend.

Vermeerdering van hoofdbrekende vermoeijenissen. Het is niet ongerijmd te verwachten, dat velen hiertegen geweldig zullen opzien; immers gaat tegenwoordig alles zóó geleidelijk, en zijn, door de sleur der gewoonte en ondervinding, de werkzaamheden op de fabriek zoodanig geregeld, dat de fabrikant of hoofdpersoon als het ware geest noch ligchaam behoeft in te spannen, om, bij het einde van den oogst, de aanzienlijke baten te ontvangen, waarop hij bij ondervinding weet te kunnen rekenen. Niet alleen aanhoudende zorg om een toereikend aantal arbeiders aan de fabriek te verkrijgen, maar ook het toezigt over den veldarbeid, de lastige wijze van betalen en later de moeijelijkheden uit den vrijwilligen veldarbeid voortspruitende, welligt in het verschiet gedwongen proefnemingen van verschillenden aard, ten einde, door beter koop te werken of het produkt te veredelen, de konkurrentie het hoofd te kunnen bieden, — al deze bezwaren doen zich voor zijnen thans sluimerenden geest op.

Het antwoord zal kort zijn: bijaldien de industriëel inspanning van ligchaam en geest schroomt, en deze kracht niet volijverig in *zijn* belang wenscht te benuttigen, dan verdient hij *dien* naam niet, en zal het hem geraden zijn, de zaken aan meer krachtige handen over te geven. Het loslaten der bescherming, zoo als die tegenwoordig verleend wordt, en daarentegen het in 't leven roepen van geestinspanning, zal de meest afdoende hefboom zijn tot opheffing der sluimerende rietsuiker-industrie en tot het innemen eener plaats die haar door de beetwortel ontwrongen is.

Gebrek aan vrijwillige arbeiders. Dit zal wel de bijna algemeene noodkreet zijn, die het anathema doet uitspreken over het voorstel ter bevordering van vrijen arbeid. Wij zullen hier geen beroep doen op de duidelijke woorden van het regerings-reglement, maar slechts herinneren, dat de letter der jongste kontrakten het den fabrikant gebiedend tot pligt maakt, om de fabrikatie *uit eigene middelen* te verrigten, hetgeen wij gezien hebben dat ook bereids gedeeltelijk geschiedt; terwijl tegen de bewering, dat de Javaan uit vrijen wil nimmer te bewegen zal zijn, suikerriet op eenigzins

groote schaal te planten, tot op dit oogenblik van bewijsgronden ontbloot is. Immers zijn eigenbelang is tot dusver niet voldoende in het oog gehouden, en met meer grond kan men daar tegenover stellen, dat een tienjarig tijdvak, naar beginselen geschoeid op den hier voorgestelden voet van belooning, daarover meer licht zal verspreiden dan tot dusverre het kultuurstelsel bij magte is geweest. Aan die fabrikanten wordt eindelijk, met de hand op het hart, gevraagd, of zij niet oordeelen, na de tonnen gouds door hen verdiend, gegrond op een stelsel dat willekeur en verdrukking aan de eene zijde, en meer dan gewone voordeelen aan de andere zijde, ten gevolge had, of zij niet moeten erkennen, dat de tijd gekomen is tot vrijgeviger denkbeelden en meer milde beginselen?

Is dat oordeel ontkennend, en blijven zij volharden in de meening, dat alles zooveel mogelijk bestendigd blijven moet op den tegenwoordigen voet, dan is het niet te hard, hen van onverzadelijk égoïsme te beschuldigen, en zijn verdere redeneringen ter overtuiging vruchteloos.

Is dat oordeel, naar men met meer grond mag vermoeden, bevestigend, doch bestaat er slechts verschil van zienswijze, wel nu niets liever dan dat zij betere middelen aanwijzen, tot hetzelfde doel leidende, dat is: duurzame bevestiging der kultuur, ten voordeele van de ondernemers en van de arbeidende klasse.

Er zullen misschien ook staatkundige tegenstanders van de hervorming zijn, die onder anderen wijzen zullen op de ontijdigheid van het voorstel, doordien de Javaan nog in te kindschen staat verkeert, om zich door vrijen arbeid te ontwikkelen; op teruggang van produktie; op de finantiële belangen van het moederland, enz. Voor hen, die willens en wetens blind zijn, kunnen natuurlijk geene pogingen ter overtuiging baten. Onpartijdig raadplege men echter de geschiedenis en bedenke, in hoe verre ons 250jarig beheer, door bekrompen monopoliegeest gekenmerkt, al dan niet heeft bijgedragen tot de zedelijke ontwikkeling en materiële welvaart der Javaansche bevolking! Geeft de verkregen ondervinding geen stof tot bemoediging, dan verkrijgt men het regt om het oordeel te vellen, dat in den geest van gezegde tegenstanders, de tijdigheid tot verwezenlijking onzer denkbeelden, dus ook die der bepalingen van het regerings-reglement, wel nimmer zal aanbreken, zoolang het kultuurstelsel, op dwang gegrond met al den aankleve van dien, wordt gehandhaafd. Wij voor ons gelooven, dat de geopperde wijzigingen niets in de waagschaal zullen stellen, of eenige vermindering van produktie zullen kunnen doen duchten, terwijl juist de toepassing daarvan een helder licht zal ontsteken over de betwiste vatbaarheid van den Javaan, om ter zake der suikerkultuur van lieverlede aan zich zelven te worden overgelaten. Leerde de ondervinding eene ontkennende beantwoording, wel nu dan ware er niets verloren, daar het Gouvernement, des verkiezende, bij expiratie der nieuw geslotene tienjarige kontrakten, ze zou kunnen verlengen zonder verdere stappen voorwaarts. Doch werd daarentegen de hier ter neder gestelde overtuiging bevestigd, dat men den Javaan in der daad op hooger standpunt kan plaatsen dan hem veelal wordt toegekend, dan zou-

den de heilrijke gevolgen onberekenbaar zijn. Immers zal het geene ongerijmdheid zijn alsdan te mogen verwachten, dat de suikerkultuur in residentiën, zooals Pasoeroean en Basoeki, of elders waar de gronden zich daartoe gunstig onderscheiden, tot eene ongeloofelijke hoogte zal stijgen, door het veel grooter gewin, daaraan boven de rijstkultuur verbonden; men zal zelfs kunnen te gemoet zien, dat de rijst daar van elders zal worden aangevoerd. Ook van dat mogelijke verschijnsel vorme men zich echter geene schrikbeelden. Gebrek aan rijst op Java is niet te duchten, ook dan niet, wanneer de inlander de voorkeur geven mogt aan de suikerteelt, hetgeen, des vereischt, vatbaar is voor nadere uiteenzetting en bewijs. Maar door aanvoer ook van elders, zouden handel en scheepvaart, als kostbare bronnen van volkswelvaart, met alle daaraan verwante takken van nijverheid, bloeijen en eene beschaving zou daardoor worden voorbereid, door iedereen zonder onderscheid van harte toegejuicht.

Wij brengen gaarne onze hulde aan de impulsie, door het kultuurstelsel gegeven, in vergelijking met vroegere tijden. Ofschoon dat stelsel onverhoeds en als bij tooverslag, zonder eenige voorbereiding, werd ingevoerd, is, gedurende het 25jarig tijdvak van zijn bestaan, een schat van ervaring opgedaan, dubbel geruststellend omtrent de gevolgen eener *langzame* voorbereiding tot den vrijen arbeid. Erkennende, dat zonder dat stelsel welligt nog jaren en jaren zouden zijn voorbijgegaan, eer de produktie tot de tegenwoordige hoogte ware geklommen, vergete men niet, dat reeds hier en daar inkrimpingen zijn voorgeschreven, waardoor thans eerder vermindering dan vermeerdering te wachten is. En slaan wij dan nog het oog meer nabij op het maximum der verkregen uitkomsten, waarlijk dan zijn ze zoo schitterend niet als men zich aanvankelijk meende voor te stellen, door den steeds klimmenden aanvoer van stapelprodukten hier te lande; dan zucht men integendeel onwillekeurig over de betrekkelijk geringe produktive kracht eener bevolking van ruim 9 millioen zielen, buigzaam van aard, op een eiland, door vruchtbaarheid en ligging, door de natuur als bestemd tot eene der meest bloeijende maatschappijen der aarde.

Men sla slechts het oog op het eiland Cuba, door Spanjaarden bezeten, met eene bevolking van nog geen millioen zielen, waarvan naauwelijks de helft tot de arbeidende klasse behoort. Daar worden eene industrie en nijverheid aan den dag gelegd, waarvoor Java, met zijne meer dan negenvoudige bevolking, zich moet schamen. Hoogst lezenswaardig is hetgeen daaromtrent in de *Annuaire des deux mondes* 1851—1852 staat aangeteekend; daaruit blijkt onder anderen dat de gezamenlijke invoer en uitvoer op 300 millioen kan geschat worden.

Van hoe groot belang de suikerindustrie aldaar beschouwd worden, is blijkbaar uit de toenemende produktie, welke gerekend wordt, van 1786 tot heden, gemiddeld 25 pCt. jaarlijks te bedragen, zoodat de uitvoer thans op 19 à 20 millioen aroba's, zijnde meer dan 3,500,000 pikols, is geklommen. en de suiker-établissementen, van 519 in 1846, tot 687 in 1850 zijn vermeerderd. *Drie honderd* mijlen spoorweg waren in exploitatie, en 80

in aanleg ter verbinding van de voornaamste plaatsen van produktie met de hoofdplaatsen, en zulks op een eiland van nagenoeg gelijke topographische gesteldheid en afmetingen als Java. Wordt men niet pijnlijk getroffen, wanneer men Spanjaarden, in hun eigen land zoo achterlijk, in eene kolonie de ware oekonomie van transportmiddelen ziet toepassen, terwijl Hollanders zulks zoo zeer in hunne bezittingen miskennen, dat men, ja wel het bloed en zweet van den Javaan veil heeft voor den aanleg van schoone wegen, ten behoeve der veerkrachtige rijtuigen zijns overheerschers, doch hem zelven doemt, om met zijn beladen voertuig den zoogenaamden pedati-weg te volgen, die, dikwerf naast de postwegen aangelegd, het aanzien van een modderpoel heeft en het trekvee tot onnatuurlijke inspanning dwingt.

Slaat men het oog op de zich meer in de nabijheid bevindende koloniën (*Australië*), waarvan de kern is zaamgesteld uit van Europa verbannen en voor de maatschappij aldaar verloren wezens, en ziet men hoe deze maatschappij binnen eene halve eeuw is ontwikkeld tot eene zich zelve op milde beginselen besturende kolonie, waar handel en nijverheid met reuzenschreden voortgaan, zoodat de waarde der in- en uitvoeren, in de laatste jaren *voor de ontdekking der goudmijnen*, tot ruim 80 millioen gulden waren geklommen, en zulks door eene bevolking van nog geen 350,000 zielen, waar allen zonder onderscheid, naar gelang van stand of betrekking, eene welvaart genieten, onbekend in andere koloniën, — dan geeft ook deze beschouwing regt, om niet onvoorwaardelijk in te stemmen met de lofredenaars van ons koloniaal stelsel, op Java toegepast.

Men zal tegenwerpen, dat men Java met geene slavenkolonie kan vergelijken, en evenmin met eene Europesche maatschappij, zoo als die in Australië is zaamgesteld. Voorzeker geeft men toe, dat niets ongerijmder zou zijn, dan door een eenvoudigen regel van drieën, naar den maatstaf van het zielental, de voortbrengende kracht van volken met elkander te vergelijken; doch men ziet, *en men lette hier wel op*, in de aangehaalde voorbeelden, aan de eene zijde, door het meest hardvochtige dwangstelsel (de slavenzweep), en aan de andere zijde, door milde beginselen (vrijheid van persoon en arbeid), uitkomsten verkrijgen, waarbij die van Java niet in de schaduw kunnen staan. Wij herhalen het, zulks geeft regt om te mogen verwachten, dat de regering de oogen opene en niet onbepaald late voortduren een tweeslachtige toestand, waarbij vrijheid en dwang disharmonisch worden te zamen gekluisterd.

Huurkontrakten van woeste gronden op Java.

Onlangs deelden wij mede 't geen ons omtrent den inhoud eener „algemeene verordening" was ter ooren gekomen, waarin regelen zouden worden gesteld voor het verhuren van Gouvernements-gronden in Nederlandsch Indië. Dat wij, wat het nemen van dit besluit betreft, niet verkeerd onderrigt waren, blijkt uit de Memorie van beantwoording van den Minister van Koloniën op het voorloopig verslag der kommissie van rapporteurs van het XIde hoofdstuk der staatsbegrooting voor 1857. Daarin lezen wij: „Bij Koninklijk besluit van den 3den Julij 1856 nº. 93, is goedgekeurd een reglement op den afstand in huur van gronden voor den landbouw op Java en de eilanden buiten Java, waardoor uitvoering gegeven is aan art. 62 regeringsreglement." Op dit oogenblik zal dit koninklijk besluit waarschijnlijk reeds door den Gouverneur-Generaal zijn afgekondigd, en binnen kort zal dus ook het Nederlandsche publiek er kennis van kunnen nemen. Ter betere beoordeeling dezer belangrijke kwestie, is het niet overbodig te letten op hetgeen, ten opzigte van het verhuren van Gouvernements gronden, tot dit oogenblik bestond, of althans in praktijk is gebragt. Tot de kennis daarvan willen wij thans eene bijdrage leveren.

De heer BAUD heeft, bij gelegenheid der diskussiën over art. 65 (thans 62) van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, eenige geschiedkundige herinneringen medegedeeld van 't geen, ten opzigte van 't verhuren van Gouvernements gronden, op Java heeft plaats gegrepen. Hij heeft gesproken van een koninklijk besluit van den 20sten Maart 1831, waarin werd bepaald, dat woeste gronden zullen kunnen worden uitgegeven in huur of in pacht, doch alleen dan, wanneer die uitgifte niet schaadt aan de regten van de inlandsche bevolking en strekken kan tot het telen van nieuwe voorwerpen van kultuur. Hij heeft het besluit van 31 December 1835 medegedeeld, waarbij door den Gouverneur-Generaal verklaard werd, dat de zaak voor vaste bepalingen niet vatbaar was. Maar hij heeft, tot mijne bevreemding, geen gewag gemaakt van veel belangrijker maatregelen, in later tijd, in 1838, genomen, die een helder licht werpen op de redenen, waarom tot dusverre de partikuliere industrie hare krachten zoo weinig aan het ontginnen van woeste gronden heeft gewijd en, waar ze 't nog gedaan heeft, meestal met geen gewenschte uitkomst. Wij zullen dus de leemte aanvullen, die de heer BAUD in zijn overzigt heeft gelaten. Maar tevens zal het blijken, welk eene in 't oog vallende, en wij durven er bijvoegen betreurenswaar-

dige, overeenkomst er bestaat tusschen die maatregelen en het koninklijk besluit, dat eertsdaags zal worden afgekondigd.

In het jaar 1838 scheen het Gouvernement het stelsel te willen volgen, waarvan wij sedert jaar en dag voorstanders zijn. Het scheen die uitgestrekte bosschen en velden en wildernissen, sedert eeuwen wachtende op op de arbeidzame hand van den mensch om rijke vruchten af te werpen, aan de bijzondere nijverheid ter ontginning te willen overgeven. Het stelde de gelegenheid open, om overeenkomsten met het Gouvernement te sluiten, waarbij woeste gronden aan partikulieren werden afgestaan. Op die overeenkomsten nu wenschen wij de aandacht te vestigen. Reeds meermalen hebben wij datzelfde onderwerp behandeld, onder anderen in een artikel: *Het verhuren van woeste gronden op Java*, voorkomende in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 13de jaargang II, 28 enz. Daarin zeiden wij onder anderen het volgende: „Ieder die met de geschiedenis van het verhuren van woeste gronden door het Gouvernement aan partikulieren bekend is, weet waaraan het mislukken van vele dier ondernemingen is toe te schrijven. Indien gij nimmer een verhuur-kontrakt van woeste gronden, van het Gouvernement met een partikulier hebt onder de oogen gehad, dan verzoeken wij u, daarop uwe aandacht eens te vestigen, en dan de vraag te beantwoorden, of het denkbaar zij, dat, *onder de voorwaarden bij die kontrakten bedongen*, de ontginning van woeste gronden ooit zou kunnen gelukken. Wij voor ons houden dit voor onmogelijk."

Nog zijn wij van deze zelfde meening. Indien het Gouvernement in dien tijd ter goeder trouw de ontginning heeft gewild van het woeste gedeelte van Java, dat ten minste twee derde van 't geheele eiland is, dan heeft het in de middelen, die daartoe moeten geleiden, deerlijk misgetast; en indien het Gouvernement in 1856 mede ter goeder trouw uitvoering heeft willen geven aan art. 62 van 't regerings-reglement: „De regels omtrent het uitgeven van woeste gronden in huur of pacht worden bij algemeene verordening vastgesteld," dan had het zich moeten spiegelen aan de ondervinding in 1838 verkregen, en zich er voor moeten wachten, om in dezelfde fouten te vervallen.

In 1838 werden, bij besluit van den Gouverneur-Generaal van den 19den September, kontrakten gearresteerd voor het afstaan van woeste gronden. Die kontrakten bestonden in de eerste plaats uit een algemeen huurkontrakt van den volgenden inhoud:

Art. 1. Het Gouvernement van Nederlandsch Indië verhuurt bij deze aan den ondernemer of huurder, kontraktant ter andere zijde, voor den tijd van ? jaren, ingaande met den ? en eindigende met den laatsten December? eene uitgestrektheid woesten grond, thans groot ongeveer? bunders, of zoo veel minder als zal blijken beschikbaar te zijn, gelegen in het distrikt? en volgende dessa's?; terwijl bij deze uitdrukkelijk wordt verklaard, dat onder deze huur niet zijn begrepen dessa's of gehuchten, noch derzelver bevolking, op de bedoelde uitgestrektheid gronds gevestigd, noch zoodanige gronden als de bevolking der bedoelde dessa's of gehuchten, reeds ontgonnen, in gebruik heeft, of op eenen matigen afstand harer woningen, door den resident te bepalen, voor haar onderhoud en dadelijk belang, alsmede voor eenige uitbreiding, zal geacht worden noodig te hebben.

De wijk en buurt of andere wegen en voetpaden, thans over den verhuurden grond loopende, zullen niet mogen worden gestremd, noch verlegd, dan met toestemming van den Resident, na overleg met de hoofden en de bevolking; — ook zal het Gouvernement het regt behouden, om over den verhuurden grond vrijelijk wegen, voetpaden en kanalen te kunnen doen loopen.

Van de bij deze verhuurde gronden zal, volgens de aanwijzingen van wege den Resident te geven, ten koste van den ondernemer, binnen twaalf maanden na de goedkeuring van dit kontrakt, eene behoorlijke kaart of schets, vergezeld van eene landmeters kennis, waarin de uitgestrektheid, inhoudsruimte en belendingen duidelijk beschreven zijn, moeten zijn opgemaakt en ten kantore van den Resident zijn nedergelegd, om aldaar te blijven bewaard; zullende, bij niet voldoening hiervan binnen den bepaalden tijd, door den Resident daarin worden voorzien ten koste van den ondernemer, en voorts de juiste opgemeten inhoudsruimte en belendingen of grensscheidingen, zoodra mogelijk, in een bijgevoegd artikel op dit kontrakt, moeten worden bekend gesteld.

Art. 2. De ondernemer zal de aan hem verhuurde gronden enkel bezigen voor de kultuur van? en dezelve, zonder de vooraf verkregene bijzondere toestemming van het Gouvernement, met geen andere voortbrengselen mogen beplanten; staande het hem echter vrij, om kosteloos over zoodanig gedeelte dezer woeste gronden te beschikken, als hij tot het aanleggen der vereischte woning, fabrieken, gebouwen voor het personeel, droogschuren, pakhuizen en groente-tuin voor eigen gebruik zal benoodigd hebben.

Hierbij wordt ook uitdrukkelijk verstaan, dat aan deze verhuring niet geacht kan worden het regt verbonden te zijn, om op de verhuurde gronden, een blijvende bevolking aan te leggen of toe te laten, die aan den huurder belasting schuldig of ondergeschikt zoude kunnen wezen, zijnde met deze verhuring de bedoeling enkel, om aan den huurder het uitsluitend regt te verzekeren, tot het aanleggen, bebouwen en beplanten van den grond met de voortbrengselen, tot het einde en op de wijze als in deze overeenkomst zijn uitgedrukt; zullende mitsdien op deze verhuurde gronden zich niemand anders tot bewoning kunnen nederzetten, dan tijdelijk de huurder, zijne huisgenooten, zijne loontrekkende dienaren en de voor dagloon arbeidende werklieden met derzelver huisgenooten, zonder vrijheid tot de uitoefening aldaar van eenig ander bedrijf, dan waarvoor deze verhuring geschied is.

Art. 3. De ondernemer heeft de bevoegdheid, om, binnen de hem aangewezen grenzen, zoodanige gronden uit te kiezen, als hij voor de bedoelde beplanting geschikt zal oordeelen, met vrijheid, ingeval hij mogt ondervinden, dat sommige gronden daartoe ongeschikt zijn, dezelve af te schrijven en hiervoor, binnen de hem aangewezen grenzen, gronden te ontginnen.

Hierdoor zal echter in niets mogen worden te kort gedaan, aan de volledige voldoening van hetgeen nopens de kultuur, belasting, als anderszins is of zal worden overeengekomen, en die afschrijving, door behoorlijke en tijdige kennisgave van den kontraktant ter andere zijde aan het plaatselijk bestuur, door dat bestuur moeten kunnen worden onderzocht en gestaafd.

Art. 4. Ingeval de ondernemer meer dan een jaar nalatig mogt blijven in de volledige voldoening van den overeengekomen huurschat, zal het Gouvernement des verkiezende dit kontrakt kunnen vervallen verklaren, zonder regterlijke uitspraak, zullende de ondernemer als dan niettemin gehouden blijven tot de voldoening van zijne schulden aan het Gouvernement.

Art. 5. De ondernemer heeft, noch in de verkrijging van werklieden, noch in de aanschaffing van bouwstoffen, eenige de minste aanspraak op de tusschenkomst of medewerking van het Gouvernement, maar is verpligt al de werkzaamheden, aan zijne onderneming verbonden, te doen verrigten door vrijwillig ingehuurde werklieden.

Voor al de inlandsche werklieden, die, ten gevolge van den arbeid uit dit kontrakt voortvloeijende, door den ondernemer zullen gebezigd worden, zal hij in 's Lands kas der Residentie, waaronder de verhuurde grond behoort, moeten voldoen eene som van drie gulden koper geld 's jaars voor ieder werkman, tot vergoeding aan het Gouvernement voor het gemis van den arbeid welke die menschen anders, buiten dienst van den ondernemer zijnde, zouden kunnen besteden aan de kultures en andere takken van bijzondere nijverheid.

Tot de regeling daarvan, zal door den ondernemer jaarlijks, in de maand van Januarij, aan den Resident moeten worden ingezonden eene schriftelijke globale opgave, waarvan de beëediging voor de waarheid en naauwkeurigheid des gevorderd zal moeten geschieden, van de hoeveelheid dagdiensten der werklieden, die in het geheele laatst afgeloopen jaar door hem gebezigd zijn,

en die hoeveelheid, gedeeld door driehonderd vijf en zestig dagen, zal het getal werklieden daarstellen, waarvan de betaling, binnen veertien dagen na dat de opgave door den Resident zal zijn goedgekeurd, zal moeten geschieden tegen drie gulden voor elken werkman. De ondernemer zal zich moeten onderwerpen aan zoodanige maatregelen als zullen worden noodig geoordeeld, om de juistheid zijner opgave doorgaande te kunnen bewaken.

Overigens zullen de bedoelde werklieden onderworpen blijven aan alle algemeene belastingen en verpligtingen waaronder ook het onderhouden der bruggen en wegen en andere heerendiensten.

Art. 6. Aan den ondernemer wordt bij deze vergund, om de benoodigde houtwerken en bamboezen tot het oprigten en onderhouden van een woonhuis, pakhuizen en andere opstallen, uit dit kontrakt voortvloeijende, zonder betaling van eenige belasting aan het Gouvernement, onder opvolging der plaatselijke bepalingen, te doen kappen in de bosschen die voor den vrijen aankap mogten zijn opengesteld, dan wel in zoodanige andere, als hem door den Resident zullen zijn aangewezen, en wel zoo veel 's Lands belang en andere omstandigheden zulks zullen kunnen toelaten, in de nabijheid van den in dezen bedoelden verhuurden grond, onder dien verstande nogtans, dat hij niet zal kunnen beschikken over houtwerken of bamboezen, welke als het bijzonder eigendom der Inlandsche bevolking moeten worden beschouwd.

Art. 7. De ondernemer zal, het zij bij de vervallen verklaring van het tegenwoordig kontrakt, in zoodanige gevallen waarin het regt daartoe is voorbehouden, ook in de aan deze verbonden kultuur-kontrakten, of bij de eindiging van dezelve, geene aanplantingen mogen vernietigen of beschadigen, op verbeurte eener boete van tien duizend gulden, des noods door gewone regtsmiddelen op hem te verhalen.

Art. 8. In geval het Gouvernement, na het eindigen van het tegenwoordig kontrakt, niet genegen mogt zijn, hetzelve te verlengen, zullen de, op het tijdstip van ommekomst van den overeengekomen tijd van huur, op den in dezen bedoelden grond aanwezige aanplantingen, in vollen eigendom overgaan op het Gouvernement, zonder dat de ondernemer daar voor eenige betaling of schadevergoeding zal kunnen vorderen.

De aanwezige gebouwen, opstallen, werktuigen en inventaris zullen alsdan door het Gouvernement, des verkiezende, geheel of gedeeltelijk tegen billijke schatting kunnen worden overgenomen; en wanneer daartoe niet wordt overgegaan, zal het den ondernemer vrijstaan, daarover te beschikken, mits dezelve, binnen een, in billijkheid, te bepalen tijd, worden weggeruimd.

Aat. 9. Ingeval de ondernemer het geraden mogt oordeelen, deszelfs onderneming, verder dan de aan hem bij dit kontrakt afgestane gronden, uit te breiden, en het Gouvernement genegen mogt zijn, meerdere aangrenzende gronden, op dezelfde of nader te bepalen voorwaarden, af te staan, zal hij kontraktant steeds boven andere huurders de voorkeur hebben, te weten zoodanig als te dier tijd de gunst van voorkeur zal geregeld wezen.

Art 10. De ondernemer is voorts verpligt, getrouwelijk op te volgen en na te komen alle bestaande en nader door het Gouvernement te maken bepalingen, omtrent de verpligtingen van huurders van Gouvernements gronden, en alle algemeene wetten en voorschriften.

Art. 11. Bij onverhoopt overlijden van den ondernemer voor de eindiging van het tegenwoordig kontrakt, zal hetzelve op zijne erven overgaan, en voor hen verbindende zijn.

Art. 12. Het Gouvernement zal, des verkiezende, alle betalingen, die uit dit kontrakt kunnen voortvloeijen en bepaald zijn in kopergeld, kunnen doen in zilvergeld, naar den maatstaf van vijf gulden zilver voor zes gulden koper.

Art. 13. Met uitzondering van de zaken in eenige artikelen, bepaaldelijk aan de beslissing van het Gouvernement verbleven, zullen alle overige verschillen, uit dit kontrakt voortvloeijende, onderworpen worden aan de uitspraak van twee arbiters, van wederzijde een te benoemen, die zich des noodig een super arbiter zullen kunnen kiezen, en welke uitspraak zal vatbaar zijn voor hooger beroep aan het Hooge Geregtshof van Nederlandsch Indië.

Ingeval de kontraktant ter andere zijde mogt in gebreke blijven, om binnen veertien dagen, nadat de Resident hem schriftelijk daartoe zal hebben aangezocht, eenen arbiter te stellen, zoodanig, dat de zaak geregeld kan voortgaan, zal door den Raad van Justitie, binnen welks regtsgebied dit kontrakt werkt, op verzoek van den Resident kunnen worden overgegaan, om eenen arbiter voor den kontraktant ter andere zijde te stellen, die gehouden zal zijn zich aan de uitspraak van de aldus benoemde arbiters te onderwerpen, even als had hij de benoeming zelf gedaan.

Art. 14. De door den ondernemer op te rigten woonhuizen, fabrieken, pakhuizen en opstallen met derzelver inventaris, die een gevolg van deze overeenkomst zullen wezen, worden bij deze speciaal door hem aan het Gouvernement verbonden, tot waarborg voor de nakoming van dit kontrakt en zullen tot het zelfde einde nog bovendien moeten worden gesteld, twee voldoende borgen ten genoege van het Gouvernement, die zich ieder *in solidum* en met afstand van alle exceptiën, daartoe door de onderteekening van dit kontrakt zullen verbinden.

De borgen zijn genaamd en woonachtig als volgt?

Art. 15. In geval tusschen den ondernemer of zijne ondergeschikten en de ambtenaren of de bevolking, onaangenaamheden mogten ontstaan, die het gouvernement na gedaan onderzoek mogton aanleiding geven, om derzelver verblijf in de binnenlanden, dan wel in de residentie onraadzaam te doen achten, zullen hij en die ondergeschikten zich daaraan moeten onderwerpen, en zal hij niettemin gehouden zijn volledig aan den inhoud van dit kontrakt te blijven voldoen.

Art. 16. De ondernemer is niet bevoegd de tegenwoordige overeenkomst aan eenig ander persoon over te doen, noch agenten of gemagtigden daarvoor aan te stellen, voor zoo ver zij met het Gouvernement in aanraking zouden komen, zonder de bijzondere toestemming van het Gouvernement.

Art 17. Wanneer, ten gevolge van de bovenvermelde daartoe betrekkelijke artikelen, het tegenwoordige kontrakt, het zij bij overlijden door erfenis, het zij door den wensch van den ondernemer tot het stellen van agenten of gemagtigden, dan wel door verlangden verkoop of op welke wijze ook, zoude kunnen overgaan op een ander persoon dan den tegenwoordigen kontraktant, als dan behoudt het Gouvernement zich het volle regt voor, om het tegenwoordige kontrakt te kunnen naasten, dat is: zich zelf in het volle bezit daarvan te stellen of hetzelve te niet te doen, tegen betaling, bij in billijkheid te bepalen termijnen, van de volle waarde, welke aan dit kontrakt voor den ondernemer, op het als dan aanwezige tijdstip, zal gehecht zijn.

Een gelijk regt van naasting behoudt het Gouvernement zich voor, ook buiten de bovenvermelde aanleidingen, te allen tijde wanneer hetzelve vermeent, om staatkundige of andere redenen van algemeen belang daartoe te moeten overgaan, zonder eenige verpligting om de daartoe leidende redenen te moeten openbaren.

De volle waarde, welke in die gevallen aan den ondernemer daarvoor zal moeten worden voldaan, alsmede de termijnen der afbetaling, zullen bij voorkeur bij onderlinge overeenkomst tusschen de beide kontrakterende partijen worden bepaald; doch wanneer, na eene slechts korte onderhandeling, deswege niet kan worden overeengekomen, zullen, binnen den tijd van veertien dagen na dat daartoe aanzoek zal zijn gedaan, van wederzijden drie geschikte personen worden benoemd, door welke de bovengenoemde bepalingen zullen worden tot stand gebragt; en wanneer deze zes personen binnen een maand, na dat zij de op hen gevallen keuze zullen hebben aangenomen, geene voldoende akte daarvan zullen hebben zamen gesteld en aan beide partijen hebben doen toekomen, dan wel vroeger, wanneer zij zulks tot beëindiging der zaak doelmatig zullen oordeelen, zal door hen bij meerderheid van stemmen een zevende persoon tot voorzitter gekozen, en als dan de akte tot stand gebragt worden, en weder binnen den tijd van een maand na dat de gekozen persoon die keuze zal hebben aangenomen, aan de beide kontrakterende partijen worden toegezonden.

Van deze akte zal hooger beroep bestaan aan het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië; doch het Gouvernement zal, zoo wel voor als na de uitspraak in hooger beroep, nog de vrijheid behouden, om van de naasting of vernietiging van het kontrakt te kunnen afzien, waardoor dan het kontrakt weder in volle kracht zal blijven.

Ingeval de ondernemer, waardoor in alle gevallen ook wordt verstaan de persoon, die als dan wettig in zijne regten en verpligtingen mogt getreden zijn, niet binnen de boven bepaalde tijdsruimte tot de aanwijzing en daadwerkelijke daarsteliing der geschikte leden voor de vereischte kommissie mogt zijn overgegaan, of dat door andere omstandigheden de kommissie, door eenige onvoldoende behandeling van de zijde des ondernemers, geen voortgang mogt kunnen hebben binnen den tijd van veertien dagen, nadat de leden van Gouvernements wege benoemd de op hen gevallen keuzen hebben aangenomen, zal, op aanzoek van Gouvernements wege, door den Raad van Justitie, tot welks regtsgebied de plaats waar het kontrakt werkt, behoort, door de benoeming van de vereischte leden der kommissie, in het gebrek worden voorzien, en zal de onder-

nemer gehouden zijn, zich aan derzelver handelingen te dezer zake te moeten onderwerpen, even als had hij de personen zelf benoemd.

Mogt eenige dringende omstandigheid zulks aan het Gouvernement geraden doen voorkomen, dan behoudt hetzelve zich het regt voor, om reeds dadelijk in het bezit van dit kontrakt te kunnen treden, voor dat de bedoelde kommissie nog heeft kunnen werkzaam zijn, of derzelver begonnen werkzaamheden heeft kunnen eindigen.

Dit tegenwoordige artikel eene bepaling bevattende, geheel afhankelijk van den wil van het Gouvernement, zal mitsdien zijn uitgesloten van de gevallen, welke bij dit kontrakt aan de uitspraak van twee arbiters onderworpen zijn geworden.

Art. 18. De bovenstaande artikelen van overeenkomst, nopens de huur en de beplanting der daarbij vermelde gronden, worden toepasselijk verklaard op alle kultures welke daarop zullen worden uitgeoefend, en waarvoor afzonderlijke kontrakten zullen worden opgemaakt, ten einde daarbij te regelen en overeen te komen nopens de voorwaarden, die tot elken tak van kultuur, bepaling van belasting of van levering, in het bijzonder betrekking hebben. Zoodanige afzonderlijke kontrakten zullen, door eene bepaling bij een van derzelver artikelen, met dit tegenwoordige huurkontrakt worden in verband gebragt, en ook door de kontrakterende partijen als mede dezelfde of andere borgen worden onderteekend, waardoor deze afgescheiden stukken als dan zullen worden geacht als een geheel met elkander uit te maken.

Ziedaar de voorwaarden van het huurkontrakt, waarbij in 1838 door het Gouvernement woeste gronden aan partikulieren zijn afgestaan. Is het te verwonderen, dat zij, die zich aan ondernemingen, in weerwil van die voorwaarden, hebben gewaagd, niet zijn geslaagd en de uitkomst niet anders dan teleurstelling is geweest? Men vergunne ons de aandacht op enkele bijzonderheden te wijzen, die op zich zelve reeds genoegzaam zouden zijn, om elken goeden uitslag onmogelijk te maken en daarbij tevens de regelen te herinneren, die in het koninklijk besluit van 1856 zijn voorgeschreven.

In de eerste plaats wijzen wij dan op het voorschrift, in art. 2 vervat, dat de ondernemer de aan hem verhuurde gronden alléén voor de kultuur van bepaalde produkten zal mogen bezigen, en ze, zonder de vooraf verkregen bijzondere toestemming van het Gouvernement, met geene andere voortbrengselen zal mogen beplanten. Reeds deze beperking is voldoende, om elke goede werking van het stelsel te verstoren. 't Zijn *woeste* gronden, die men verhuurt; men kent dus den aard dier gronden niet dan oppervlakkig. De ondervinding zal moeten leeren, voor welke kultures ze bijzonder geschikt zijn. En als men nu, bij het ontginnen, tot de overtuiging komt, dat zij uitstekend geschikt zijn voor de kultuur van koffij, maar in 't kontrakt suiker is bepaald, dan zal men op daarvoor ongeschikte gronden suiker moeten planten en geen koffij, ofschoon ze daarvan een rijken oogst beloven.

De landbouw, zal hij op den duur bloeijen, heeft althans zooveel vrijheid noodig, dat het den landbouwer vrij sta, op zijne velden die voortbrengselen te verbouwen, welke hem goed dunken. Elke ondernemer kent zijn eigen belang 't best, beter dan ook het verstandigste Gouvernement. Maar hij, die in 1838 woeste gronden van 't Gouvernement huurde, moest zich houden, gedurende den ganschen duur van het kontrakt, aan die produkten, waartoe hem vergunning was verleend. Al bragt zijn belang ook mede, om nu eens indigo te verbouwen, dan weder suikerriet te planten; al meende hij ook beide te moeten doen; al leerde hem ook de ondervinding, dat

noch het een noch het ander, maar alleen rijst voor hem het voordeeligste was, hij zou niet mogen, tenzij hij 't vooraf in 't kontrakt had bedongen.

De produktie van Java is nog voor eene uitbreiding vatbaar, niet alleen wat de hoeveelheid, maar ook wat de soort der produkten betreft. Indien de partikuliere industrie zich daar vrijelijk kon bewegen, dan zouden ongetwijfeld binnen korten tijd vele nieuwe voortbrengselen aan de markt worden gebragt, waarvoor de grond bij uitnemendheid geschikt is, maar die thans niet worden verbouwd, omdat niemand er zich op toelegt. Ook den huurder van woeste gronden in 1838 werd daartoe de gelegenheid benomen. Hij mogt, door het nemen van proeven, daartoe voor zich den weg niet banen, en al had hij ook de zekerheid, dat zij zouden gelukken, 't zou hem niet baten, want hij mogt niets anders kultiveren, dan 't geen in 't kontrakt stond uitgedrukt.

Thans, acht jaren later, in 1856, is het Gouvernement niet wijzer geworden. Ook thans wil de Minister, in 't Koninklijk besluit, ter voldoening aan art. 62 van 't regeringsreglement, die vrijheid niet geven, welke elke onderneming van dien aard volstrekt noodig heeft. Alle produkten mogen worden geteeld, die niet door algemeene verordeningen of door het huurkontrakt bepaaldelijk zijn uitgesloten. Ziedaar dus weder hetzelfde verderfelijke beginsel. Van het huurkontrakt is het afhankelijk, of men al of niet deze of gene kultuur zal mogen uitoefenen. Maar wanneer de ondervinding nu eens leert, dat de afgestane gronden juist voor die uitgesloten voortbrengselen bijzonder en boven alle andere geschikt zijn? Waartoe toch die beperking? Wat kan er het doel van zijn? De tijden zijn voorbij, waarin men vreesde *te veel* produkten aan de markt te brengen, opdat daardoor de prijs niet zou gedrukt worden; waarin men aan geene partikulieren de bevoegdheid wilde geven, om, bij voorbeeld, suiker en koffij aan de markt te brengen, ten einde aan het gouvernements monopolie geen schade te doen!

Maar niet minder verstorend voor de ontwikkeling en den voortdurenden bloei van elke onderneming, is de laatste zinsnede van art. 2 van het huurkontrakt. Daarbij wordt in de eerste plaats uitdrukkelijk verklaard, dat „aan deze verhuring niet geacht kan worden het regt verbonden te zijn, om op verhuurde gronden eene blijvende bevolking aan te leggen of toe te laten, die aan den huurder belasting schuldig of ondergeschikt zoude kunnen wezen.” Met *het geheel* dezer zinsnede vereenigen wij ons volkomen. De bevolking, die zich op de verhuurde gronden nederzet, behoort niet aan den huurder „belastingschuldig of ondergeschikt” te wezen. Maar het artikel bedoelt veel meer. Het schrijft voor, dat geene „blijvende bevolking” hoegenaamd, ook niet zonder belastingschuldig of ondergeschikt te zijn, ook niet als vrije arbeiders, zich op de verhuurde landen mag vestigen. Slechts voor enkele, bepaald aangewezen, personen wordt eene uitzondering gemaakt, voor „den huurder, zijne huisgenooten, zijn loontrekkende dienaren en de voor dagloon arbeidende werklieden met hunne huisgenooten.” En ook die mogen zich slechts „*tijdelijk*” daarop vestigen. En

ook hun wordt de vrijheid ontnomen; „tot de uitoefening van eenig ander bedrijf, dan waarvoor deze verhuring geschied is." Indien de verhuring geschied is voor de teelt van suikerriet, dan mogen die arbeiders *daaraan* alleen werkzaam zijn. Zij mogen geene sawah's aanleggen voor eigen gebruik; zij mogen geene handwerken uitoefenen; elke bron van ontwikkeling en uitbreiding eener nieuwe maatschappij op het verhuurde land is gestopt; niets mag er verrigt worden, dan 't geen het huurkontrakt speciaal heeft aangewezen; de eerste voorwaarde van 't welslagen van elke onderneming, vrijheid van beweging, ontbreekt.

Van dezen inhoud en van zoodanige strekking waren die huurkontrakten van 1838. 't Lust ons niet, om al de ketterijen tegen de eerste regelen der staatshuishoudkunde, ja van 't gezond verstand, die er nog meer in voorkomen, met den vinger aantewijzen. Ze zijn zoo in 't oog loopend, dat men ze, ook zonder onze hulp, zal opmerken. Maar wij hebben vooral bij het laatste punt stil gestaan, omdat het ons voorkomt, dat den Minister van Koloniën, toen hij 't besluit, ter voldoening aan art. 62 van 't Regerings-reglement, aan den Koning voordroeg, de dwalingen en dwaasheden, waaraan men zich vroeger heeft schuldig gemaakt, niet genoeg voor den geest hebben gestaan. Want wij mogen niet veronderstellen, dat hij dienzelfden weg zou willen volgen, die nimmer tot eenige uitkomst kan leiden.

En toch heeft hij in zijn besluit het zonderlinge voorschrift opgenomen, dat in elk huurkontrakt zal worden bepaald, „of, en zoo ja onder welke voorwaarden, *de vestiging eener blijvende bevolking* op de verhuurde gronden zal worden toegelaten." Mij dunkt, hij moest het tegenovergestelde hebben gedaan. Hij had moeten vaststellen, dat, in geen geval en onder geene voorwaarde, de *vrijwillige* vestiging eener blijvende bevolking op de verhuurde landen mogt worden belemmerd.

Ik weet wel, wat men zal antwoorden. „Door zulk eene vrijheid" zal men zeggen, „wordt eene, voor de Gouvernements-kultures zeer gevaarlijke, konkurrentie geopend; want de huurders zullen, door beloften en aanbiedingen, de ingezetenen der Gouvernements-landen tot zich lokken, en aldus vele handen aan de Gouvernements-kultures onttrekken." Wij hebben dit argument meer gehoord, maar wij antwoorden: hoe kunt gij het doen gelden, gij, die beweert, dat de Javaan niet anders dan door dwang wil werken, dat vrije arbeid op Java onmogelijk is. Gevoelt gij niet, dat de Javaan, die niet anders werken wil dan door dwang, niet ligt op het land van eenen huurder zich zal nederzetten, waar geen dwang wordt uitgeoefd, maar waar hij alleen loon naar de waarde van zijnen arbeid ontvangt? waar hij komt om geld te verdienen door *vrijwilligen* arbeid?

Het zal den ondernemer niet aan vrijwillige arbeiders ontbreken, indien 't hem vergund is, ze op zijn land te vestigen. Maar wie zullen zich in de eerste plaats bij hem aanmelden? Die klasse van Javanen (en zij bestaat uit eenige honderdduizenden individuën), die geene sawah's bezitten, geene gevestigde landbouwers zijn, de zoogenaamde „orang menoempang." Zij zullen nieuwe huisgezinnen, nieuwe gehuchten, nieuwe dorpen stichten.

Zij zullen nijvere lieden worden. Wij vragen met vertrouwen: is dit niet in alle opzigten en voor alle partijen eene wenschelijke zaak?

De Javaan, die eene sawah bezit, die een huis en huisgezin heeft, zal zich niet ligt verplaatsen. Slechts de nood, de uiterste nood dwingt hem er toe. Waar dus eene verhuizing naar verhuurde landen op zulk eene uitgebreide schaal plaats heeft, dat zij op eene gevoelige wijze handen aan de Gouvernements-kultures onttrekt, zal dit het bewijs zijn, dat dáár de druk der Gouvernements-kultures het gewone peil zeer verre overtreft.

Maar al was dit het geval niet; al was er inderdaad vrees, dat onder alle omstandigheden de Javaan zou verkiezen, om zijne sawah's, zijn dorp, zijn geboortegrond te verlaten, ten einde op de woeste gronden van eenen landhuurder vrij te zijn, ook dan nog zou het Gouvernement, dat in den geest van art. 56 van 't regeringsreglement wil handelen, dit niet mogen belemmeren. Dat art. schrijft den Gouverneur-Generaal als een eerste pligt voor voorte-bereiden „eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd." Welnu, indien de Javanen op de verhuurde woeste gronden vrijwillig willen arbeiden, vrijwillig suiker, indigo, koffij en andere produkten willen produceren, zal dat niet een krachtige stap zijn tot dien" toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd?"

Wij hopen, dat de Minister van Koloniën op het koninklijk besluit ter uitvoering van art. 62 van 't regeringsreglement zal terugkomen. Wij hopen, dat hij zal inzien, dat het, tegen den geest van 't regeringsreglement, den vrijen arbeid op Java belemmert en tegenwerkt.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I. Mijn verblijf in Japan, door C. T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH. Amst. 1856.

Het boek, dat wij aankondigen, is in zeker opzigt een merkwaardig verschijnsel in onze litteratuur. Zulke eenvoudige, ongekunstelde, losse land- en volk-beschrijvingen en verhalen van reisontmoetingen, als ons hier gegeven worden, biedt zij zelden aan. Maar nog zeldzamer is het geval, dat dergelijke geschriften ons geschonken worden door mannen uit den stand, waartoe de schrijver behoort, dien der scheepsbevelhebbers onzer koopvaardijvloot. Wij verheugen er ons in, dat de heer VAN ASSENDELFT DE CONINGH op dien weg een eersten stap heeft gezet, te meer omdat zijn werk ons niet zonder verdiensten schijnt te zijn.

Mogen wij ons eene aanmerking veroorlooven, die wij met te meer gerustheid voorop zetten, omdat een deskundige, die langen tijd in Japan heeft doorgebragt, daarin met ons overeenstemt, dan is de vraag: heeft de schrijver de zaken in Japan niet wat eenzijdig voorgesteld? wat door een vergrootglas, om het fraaije te doen uitkomen? is hij in menig opzigt niet wat optimistisch, zoodat altijd de schoone kant bij hem het liefst wordt waargenomen? Is hij daarbij niet wat ligtgeloovig? Neemt hij niet wat spoedig voor waar aan, 't geen hem door Japanners wordt verteld of 't geen hij bij dezen of genen opgeteekend vindt, zonder zelf te onderzoeken? Zoo haalt hij, op blz. 154, een ouden schrijver aan, ARNOLDUS MONTANUS *Gesantschappen aan de Kaisaren van Japan*, om te bewijzen, dat de keizer van Japan jaarlijks voor zijne hofhouding *f* 2,834,500,000 uitgeeft! Dat het werk van MONTANUS eene dwaze kompilatie is, door iemand, die nimmer in persoon het land bezocht had, bijeengebragt, zal wel niemand meer ontkennen. Zoo geeft de schrijver op blz. 134 eene episode uit de Japansche geschiedenis, „om het edele en ridderlijke karakter der Japanners te doen uitkomen," die al zeer weinig geloof verdient, niet alleen omdat het verhaal van zuiver Japanschen oorsprong is, maar ook omdat het onwaarschijnlijk in zich zelf is; zoodat men het gerust onder de fabelen mag rekenen, die de Japanners zich zelven en anderen trachten diets te maken.

Op blz. 6 spreekt de schrijver van „de Maxima-eilanden." Zoo wel de spelling als de geheele uitdrukking zijn onjuist. De spelling „maxima" zou aan een latijnsch woord doen denken; maar 't moet zijn „Meak-sima,", van „meak" dat „verafgelegen" en „sima," dat „een eiland" beteekent. 't Is dan ook eene tautologie, wanneer de schrijver van „de Maxima-eilanden" spreekt, omdat het woord „eilanden" reeds door „sima" is uitgedrukt.

Meer dergelijke onjuiste spellingen en uitdrukkingen komen in het boek voor, 't bewijs dragende, dat het slechts een oppervlakkige blik is, die op zaken en personen wordt geworpen.

Op blz. 31 wordt verhaald, dat in 't jaar 1794 op Desima (de schrijver spelt Decima, waar voor geene reden bestaat, want 't is weder eene kompositie van 't woord „sima" een eiland) *alles* is afgebrand. Niet in 1794, maar in 1798 is Desima *voor een gedeelte* afgebrand.

Op blz. 36 deelt de schrijver het volgende mede: „De boeken-kommissaris is met het opmaken eener lijst van al de boeken, die aangebragt worden, belast. Men mag namelijk de boeken, die men bij zich aan wal wil hebben, niet in huis nemen, zonder dat alvorens door den boeken-kommissaris eene lijst der titels is opgemaakt, die, door hem in het Japansch vertaald, onmiddelijk naar Jeddo aan den Keizer wordt opgezonden. In ongeveer zes weken tijds is het antwoord terug, berigtende welke boeken voor Z. M. moesten aangekocht worden. Men behoudt daaromtrent echter zijn volstrekten vrijen wil, en is in geen geval tot den verkoop gedwongen; maar vermits de Keizer in het betalen der prijzen zeer mild is, zijn de meesten der onzen hartelijk blijde, wanneer de keizerlijke keus op een hunner boeken gevallen is. Tijdens mijn verblijf op Decima, verlangde Z. M. alle werken, die over Japan handelden. Zoo had ik onder mijne boeken GOLOWIN, *Mijne lotgevallen bij de Japanners*, en bedong daarvoor een prijs, die alle boekverkoopers zou doen watertanden. De boeken-kommissaris, met den inkoop belast, verzocht mij echter dien prijs nog 10 thail hooger te stellen; hij zou die dan Z. M. maar in rekening brengen, en ze als een geschenk van mij in zijnen zak steken, zonder dat ik er eenige schade bij leed. Het doel van dezen inkoop *à tout prix* van alle boeken over Japan, was waarschijnlijk om ze te vertalen, en te zien, wat men in andere landen over hen schreef en dacht."

In de eerste plaats is het onjuist te zeggen, dat de Hollanders geheel vrij zijn, om hunne boeken al dan niet af te staan, wanneer die door den Keizer geëischt worden. 't Is slechts eene vrijheid in naam. Nimmer zou men aan den Keizer durven zeggen, dat een der vreemdelingen, aan wie de groote gunst ten deel was gevallen, van in Japan te mogen komen, ongenegen was, aan een door hem te kennen gegeven verlangen te voldoen. 't Gebeurt dan ook bijna nooit, en gebeurt het eene enkele maal, dan weten de tolken wel middel, om den vreemdeling, die dezen overmoed betoont, zoo lang lastig te vallen, dat hij eindelijk, nolens volens, toegeeft.

Maar nog meer. 't Schijnt ons onjuist toe, te zeggen, dat het doel van dit opzenden der boeken zou zijn, om ze te vertalen. Immers aan *alle* exemplaren der werken, die over Japan handelen, hoe velen er ook aangebragt worden, valt de eer te beurt, dat zij door den Keizer worden opgeëischt. 't Beroemde boek van KAEMPFER, is reeds in 1733 te Amsterdam in 't Nederduitsch uitgegeven. 't Is wel aan te nemen, dat sedert dat jaar tot nu zeer vele exemplaren naar Japan zullen gebragt zijn; te meer, dewijl de Japanners er hooge prijzen voor geven en het dus eene winstgevende spe-

kulatie is. Indien het doel is, om eene vertaling van dit werk te bezitten; dan zijn zij door 't bezit van een enkel exemplaar daartoe reeds sedert lang in de gelegenheid geweest. Waarom gaan zij dan nog steeds voort, met elk exemplaar van dit werk, dat in Japan komt, op te eischen?

De schrijver verhaalt op blz. 75, dat de 18de October van elk jaar de bepaalde dag is voor het vertrek van den afgetreden Gouverneur van Nagasacki (waarom niet Nagasaki gespeld?). Ieder jaar, namelijk, wordt door den Keizer een nieuwe Gouverneur benoemd, en moet de aftredende zich naar Jedo begeven. „Maar ook op denzelfden dag" zoo gaat de schrijver voort, „moet het Hollandsche schip van voor Nagasacki naar den Papenberg vertrekken, want de Gouverneur brengt het berigt naar den Keizer, dat het schip vertrokken is. Dit noemt men in Japansch-Hollandsch, dat het schip *buitenkant* is vertrokken: officieel voor het Gouvernement heet het, dat het schip weg is."

Wij veroorloven ons op deze, overigens juiste, voorstelling de aanmerking, dat de 18de October niet de bepaalde dag is voor het vertrek van het schip. De dag, waarop het *buitenkant* moet vertrekken, is de 20ste dag van de 9de Japansche maand (20 koegoeats). De Japanners verdeelen hun jaar in maan-maanden, en voor elk jaar wordt dit vooraf geregeld. Soms verdeelen zij hun jaar in 13 zoodanige maanden. 't Is duidelijk, dat bij zoodanig stelsel de 20ste dag van de 9de hunner maanden niet altijd op den 18den October kan invallen. Meestal valt deze dag tusschen 15 October en 15 November.

Op de volgende luimige wijze wordt eene beschrijving gegeven van het hoofdtooisel der Japanners. „Nimmer draagt een deftig Japanner eenig hoofddeksel, dat anders bij den fellen zonneschijn in den zomer wel noodig zou zijn; want dan brandt de zon, bij eene hitte soms van 95°, op de kaalgeschoren hoofden, en hebben zij niets dan een waaijer om tusschenbeiden het halfgebrande hoofd te bekoelen. De koelies hebben gewoonlijk een doek luchtig om het hoofd geknoopt, dien zij losmaken als zij iemand beleefd willen aanspreken. In de tijden der haarzakken en nekstaarten kunnen voorzeker onze voorvaderen niet meer moeite met hun kapsel gehad hebben, dan de Japanners thans nog; want minstens om den anderen dag moet het hoofd half geschoren worden, en worden dan tevens de haren van het achterhoofd behoorlijk met een vetstof, *binski* genaamd, ingesmeerd, en in een bos opgebonden, en de einden, als een klein zwart stokjen opgebonden, op de kaalgeschoren kruinen vastgeplakt. Alleen de priesters en de doktoren hebben het geheele hoofd kaalgeschoren. Het spreekt van zelf, dat deze gewoonte het uiterlijk dier heeren weinig flatteert; intusschen schijnt bij de Japanners een hoofd zonder haar onafscheidelijk van de geleerdheid te zijn. Wanneer echter soms eenige dezer geleerde heeren als biechtvaders of lijfartsen, in het gevolg van eenig groot heer, aan boord kwamen, droegen zij gewoonlijk valsche pruiken."

Op deze laatste zinsneden veroorloven wij ons de opmerking, dat slechts de geneesheeren in bijzondere dienst, 't geen men hier „lijfartsen" zou noe-

men, het hoofd geheel kaal hebben geschoren; de overige geneesheeren zijn daarentegen minder kaal geschoren, dan de Japanners gewoonlijk zijn. 't Is eene zonderlinge gewoonte in Japan, het hoofd te scheren, naar gelang van de jaren die men bereikt heeft, of van het beroep dat men uitoefent. Zoo vindt men Japansche bedienden van groote heeren, bij de Hollanders bekend onder den naam van „theeschenkers", die weder op eene van anderen verschillende wijze het haar dragen. Kinderen, althans die van het vrouwelijk geslacht, wordt het hoofd kaalgeschoren, al naar gelang van hunnen ouderdom. Vrouwen in gehuwden staat scheren zich de wenkbraauwen af; aan ongehuwden is dit niet geoorloofd.

De leverancier van zijdenstoffen, aan wien daarom door de Hollanders op Desima de naam van „stofman" gegeven wordt, heet HAKWIJA. Hij wordt door onzen schrijver als zeer beleefd, zeer voorkomend, zeer gul en gastvrij, maar tevens als een groote drinker voorgesteld. „Het schijnt echter," zoo verhaalt hij al verder van hem, „dat mijn oude vriend HAKWIJA, de stofman, tusschenbeiden nuchtere en heldere oogenblikken heeft, waarin hij, zonder dien ooit gezien te hebben, den smaak kan gissen onzer Europesche schoonen; ten minste de patronen zijner stukken zijde bevallen algemeen, en de geest van dezen goedhartigen drinkebroer is zóó rijk in vinding, dat men dikwerf drie à vier-honderd patronen van hem ziet, waarvan naauwelijks twee gelijk zijn."

Het raadsel hoe het komt, dat de oude dronken HAKWIJA de smaak onzer Hollandsche schoonen zoo bijzonder goed kent, is gemakkelijk op te lossen. Hij heeft die kennis volstrekt niet bij intuitie, gelijk de schrijver het voorstelt, maar langs een zeer natuurlijk kanaal. Jaarlijks brengt de pachter van den Japanschen kambang-handel een groot aantal Europesche stalen mede. Bovendien geeft hij dan de hoeveelheid op der zijdenstoffen, die hij verlangt, en die tegen het volgend jaar, volgens die patronen, vervaardigd worden.

De schrijver deelt ook vele interessante bijzonderheden mede over het smokkelen, en merkt zeer te regt op, dat, wanneer het Hollandsche schip reeds officiëel (of *buitenkant*) is vertrokken, en aan den Papenberg ligt, de Japansche smokkelaars vooral gaarne hun kans waarnemen, „dewijl het gevaar dan minder voor hen is." Hij had er de reden echter kunnen bijvoegen, waarom dat gevaar dan niet zoo groot is. Worden zij, als het schip *buitenkant* vertrokken is, ontdekt, dan wordt het smokkelen slechts *binnenkant*, dat is veel minder zwaar, gestraft. Tot de goederen, die uit Japan niet mogen worden uitgevoerd, behooren vooral de oorlogsbehoeften. „Vooral" zegt de schrijver, „zijn de sabels aan een streng verbod onderworpen. Wij mogen die zelfs niet eens ontbloot zien. Ook mijne beste en liberaalste vrienden moesten al heel goed gemutst zijn, om te mijnen gevalle hunne sabels maar een handbreed uit de schede te halen." Of dit laatste wel zoo geheel en al met het smokkelen in verband staat, mag betwijfeld worden. Immers het ontblooten van het zwaard is, naar Japansche begrippen, niet overeen te brengen met de beleefdheid, die men el-

kander wederzijds verschuldigd is. 't Zou naar eene uitdaging gelijken. In Japan dragen kinderen van 7 en 8 jaren sabels, zoowel als de volwassen mannen, wanneer zij tot den adel-, den soldaten-, of den ambtenaarsstand behooren; doch bij die knapen zijn zij dan voorzigtigheidshalve van hout, zoo wel de kling als de schede; soms is het niet anders dan een stuk hout, met een gevest en stootplaat.

Op blz. 112 stuiten wij weder op eene onnaauwkeurigheid. „Daar de kleur van den Gouverneur van Nagasacki" zoo lezen wij daar, „wit is, met breede, donkerblaauwe, bijna zwarte strepen, schijnt het van verre als waren de batterijen wit met zwart geverwde geschutpoorten." Dit kan de kleur van den Gouverneur niet zijn, daar de kleuren altijd dezelfde blijven en er telken jare altijd een andere Gouverneur te Nagasaki komt. Nagasaki is eene keizerlijke stad en de batterijen, die tot hare verdediging dienen, dragen de keizerlijke kleuren, niet die van den Gouverneur. Zoo is ook onjuist 't geen de schrijver op blz. 114 van den Gouverneur verhaalt, dat hij zich, voor de noodzakelijkheid, om zijne vrouw en kindederen in Jedo te moeten achterlaten, „naar Japansch gebruik, door den omgang en het verkeer met eene bij-vrouw kan schadeloosstellen." Gedurende den geheelen tijd, welken de Gouverneur te Nagasaki doorbrengt, mag geene vrouw zijne woning binnentreden. Hij zelf is uiterst beperkt in zijne vrijheid, en door bekende en geheime dwarskijkers omgeven. Hij mag slechts zelden buiten zijne woning komen, en de dagen zijn bepaald waarop hem dit is toegestaan.

„In de laatste helft der vorige eeuw", zoo verhaalt de schrijver op blz. 121, „werd eens een verschrikkelijk voorbeeld op Desima tegen den smokkelhandel gesteld. Elf tolken die zich aan smokkelarij met het in de baai liggend schip, of met de ambtenaren der O. I. compagnie hadden schuldig gemaakt, werden ter dood veroordeeld, met bepaling dat zij bij den vlaggemast op Desima zouden onthoofd worden. Het Hollandsch opperhoofd werd, met al zijne onderhoorigen, door het bestuur van Nagasaki uitgenoodigd, om bij de strafoefening tegenwoordig te zijn, opdat zij toch door zulk een vreeselijk schouwspel eens goed zouden leeren inzien, welke treurige gevolgen de bij 's rijks wetten zóó streng verboden smokkelhandel na zich sleepte. Nadat het regt zijnen loop had gehad, verzocht het toenmalig opperhoofd de opperbanjoosten, die bij de uitvoering van het vonnis tegenwoordig waren geweest, ten zijnen huize om eenige ververschingen te gebruiken. Zij lieten zich echter beleefd verontschuldigen, met de opmerking, dat het treurig tooneel, dat zij zoo even hadden bijgewoond, hen te zeer getroffen had, om zich gestemd te gevoelen, zich aan eene feestelijke tafel met dranken en snoeperijen neder te zetten."

Een dergelijk geval wordt ook door KAEMPFER verhaald op blz. 265, als door hem zelven bijgewoond, maar bij hem zijn het slechts twee bewoners van Nagasaki, aan wie de doodstraf werd voltrokken. Zou de schrijver misschien het verhaal van KAEMPFER bedoeld of het een met het ander verward hebben? Bij dezen werd de uitnoodiging van het opperhoofd echter

niet zoo beleefd en om zulke menschlievende redenen afgeslagen. „Hij noodigde hen uit," zoo verhaalt KAEMPFER, „aan zijn huis om een pijp te rooken. Maar hij kreeg geen ander antwoord op zijne vriendelijke noodiging, dan eene scherpe vermaning, met eene bestraffing, om zorg te dragen, dat in het toekomende zulke ongevallen niet meer gebeurden."

Wij willen ons nog eenige aanmerkingen veroorloven omtrent het verhaal, dat op blz. 123 en volgende voorkomt en van den volgenden inhoud is.

„Omstreeks vijftig jaren geleden, sneed de Gouverneur van Nagasaki zich den buik open, en wel om de volgende gebeurtenis. In het jaar 1808 liep het Engelsch oorlogsfregat *Phaëton*, onder bevel van kapitein FLEETWOOD PELLEW, de baai van Nagasaki binnen, en liet ter misleiding de Hollandsche vlag waaijen. De heer HENDRIK DOEFF, het wakkere opperhoofd, dat wij destijds op Desima hadden, zond, zoo als thans nog het gebruik is, twee zijner onderhoorigen af, om het schip te verkennen; doch naauwelijks waren zij in de nabijheid van het fregat gekomen, of zij werden door eene van het schip afgezondene boot verraderlijk gevangen genomen en aan boord gebragt. Voor kapitein PELLEW gebragt zijnde, vroeg deze hen, of er Hollandsche schepen in de baai lagen, en dreigde hen beide aan de groote ra te zullen ophangen, indien zij de waarheid niet zeiden. Op hun ontkennend antwoord, ging hij zelf met zijne sloep de baai onderzoeken, doch keerde, op de nadering van eenige Japansche vaartuigen, naar boord terug. Kort daarna zond hij een der gevangenen met een briefje naar wal om water en provisie, onder bedreiging, dat hij, wanneer deze daarmede niet voor den avond terug was, de baai inzeilen en alle Japansche en Chinesche vaartuigen verbranden zou. Om de gevangenen vrij te krijgen, zond men den afgezondene met water en proviand terug, waarop beiden hunne vrijheid erlangden, en des avonds op Desima aankwamen. De Gouverneur van Nagasaki had met voordacht zeer weinig water gezonden, in hoop van het schip tot den volgenden dag op te houden om het alsdan te bemagtigen; want zijn pligt gebood hem een schip, dat vijandelijkheden pleegde, te overmeesteren of te vernielen. Ongelukkig echter waren de keizerswachten, die altijd duizend man bezetting moeten hebben, op dat oogenblik naauwelijks met honderd man bezet, en bovendien waren de kommandanten afwezig. De Gouverneur was woedend, toen hij hiervan berigt ontving, en begreep maar al te wel, dat het onder zulke omstandigheden zoo gemakkelijk niet gaan zou, het schip te veroveren, want de *Phaëton* was een wel uitgerust fregat, dat zich waarschijnlijk wanhopend zou verdedigen. Inmiddels waren de overgebleven Nederlanders in de stad ter hunner veiligheid in het Gouvernementshuis gehuisvest, en het eiland Desima werd in allerijl met troepen bezet. De havenmeester werd gelast eenige honderden vaartuigen, met steenen geladen, gereed te maken, om die in het naauwst van de baai te doen zinken, ten einde den vijand daarin op te sluiten, en des morgens met het krieken van den dag, stond de vorst van Omura, het landschap ten oosten van

Nagasaki, met zijn leger voor de poorten der stad. Deze stelde onmiddelijk den Gouverneur voor, driehonderd kleine vaartuigen, met riet en stroo beladen, op het vijandelijk schip af te zenden, om het in brand te steken. Wanneer, dus was de berekening van dezen wakkeren Japanner, van de drie honderd booten twee honderd vijftig in den grond geboord werden, en slechts vijftig het schip bereikten, zou dat getal zeker voldoende zijn, om het door het vuur te vernielen; hij zelf bood zich aan de branders tegen den vijand aan te voeren. Maar het was te laat; terwijl men bezig was een en ander gereed te maken, stevende de Engelschman in den vroegen morgen met een frisschen oostewind de baai uit, en ontsnapte aldus het hem dreigende gevaar.

„De Gouverneur begreep, dat hij, door de *Phaëton* te laten ontkomen, zijn pligt verzaakt had, en sneed zich den buik open tot behoud zijner eer en die zijner familie, en aldus viel deze eergevoelige Japanner als een slagtoffer van het verraad van kapitein PELLEW, die twee weerlooze Nederlanders gevangen nam op Japansch grondgebied en onder bescherming staande van den Gouverneur van Nagasaki."

't Is onwaarschijnlijk, dat kapitein FLEETWOOD PELLEW de beide Nederlandsche ambtenaren met den dood zou bedreigd hebben. In de archiven van Desima, waarin het voorval zeer omstandig verhaald wordt, is daarvan niets te vinden. De poging, om zich meester te maken van de Hollandsche schepen, welke men meende in de baai van Nagasaki te zullen aantreffen, van schepen, welke zich bevonden onder bescherming van een land, waarmede Engeland geen oorlog had, is op zich zelf reeds laakbaar genoeg. 't Is onnoodig, door onwaarheden daaraan een nog hatelijker voorkomen te geven. Die beschuldiging wordt ook eenigermate wederlegd door een brief van kapitein FLEETWOOD PELLEW, in de archiven van Desima bewaard, doch waarvan DOEFF in zijn werk geen melding maakt. In dien brief verklaart de Engelsche scheepsbevelhebber, dat het geenzins in zijne bedoelingen heeft gelegen, eenig geweld te plegen tegen de weerlooze faktory, en dat hij zich van de beide ambtenaren, die hem te gemoet waren gezonden, had meester gemaakt, alleen met het doel om van hen te weten te komen, of er handelsvaartuigen in de baai aanwezig waren.

Op blz. 180 wordt gesproken van de groote gevaren, waaraan de schepen, die naar Japan varen, zijn blootgesteld, vooral bij eene eilandengroep, de Piscadores genaamd. „Op die groep of op de Kust van Formosa" zoo schsijft de heer DE CONINGH „is menig Japansvaarder in vroeger jaren vergaan; zoo als blijkt uit eene lijst, die in het huis van het opperhoofd te Desima gevondèn wordt, waarop sedert het jaar 1609 alle schepen voorkomen, die in Japan zijn geweest, benevens het getal, die nooit te Batavia zijn teruggekomen." Men vergunne ons de volgende opmerking. Die lijst op Desima toont aan, dat tot 1850 een getal van 722 Nederlandsche schepen Japan heeft bezocht. Van dit getal waren er 26 door zeerampen vergaan, terwijl één, in een gevecht met Chinesche jonken, in de lucht was gevlogen. In 't geheel zijn dus 27 omgekomen,

derhalve op de 100 nog geen 4. Men zou daaruit mogen opmaken, dat de schipbreuken niet zoo talrijk zijn als de schrijver schijnt te gelooven.

Ziedaar eenige kleine opmerkingen, aanvullingen en, naar wij ons vleijen, verbeteringen, die wij ons op een boek hebben veroorloofd, dat overigens niet zonder verdiensten schijnt te zijn. 't Is in eenen aangenamen, onderhoudenden en luimigen stijl geschreven, en wel geschikt, om den lezer eenig denkbeeld te geven van het huishouden op Desima, den omgang met de tolken aldaar, de aanraking der Nederlanders met de Japansche autoriteiten en in 't algemeen van alles wat onder den blik valt van iemand, die, met een goed oog gewapend, eenigen tijd op dat eiland doorbrengt. Vooral in den laatsten tijd heeft Japan de aandacht der wereld op nieuw meer bijzonder tot zich getrokken; elke bijdrage, om dat zonderlinge land te leeren kennen, is ons welkom, ook het werk van den heer DE CONINGH. Wij eindigen onze aankondiging met hieronder zijne beschouwingen te laten volgen over de openstelling van dit rijk voor den handel, die wij echter geheel voor zijne rekening laten.

„Ik vrees dan ook, dat, indien Japan ooit voor den handel wordt opengesteld, het alsdan, ten minste wat den uitvoer betreft, de Europeanen bitter tegen zou vallen. Immers voor den uitvoer is er zóó weinig wat men als handels-artikel beschouwen kan, dat de pachter van den kambanghandel jaarlijks eene groote som geld in zijn kredit bij de kambangkas moest achterlaten, omdat hij geene goederen genoeg kon krijgen, die met eenigen kans op goeden uitslag te Batavia aan de markt konden gebragt worden. Van het koper trekt het N. I. Gouvernement groote winsten, omdat, zooals ik vroeger gezegd heb, dat artikel tegen veel verminderden prijs aan hetzelve wordt afgestaan; maar indien een partikulier in Japan koper koopen moest, zou het hem weinig minder duur te staan komen dan bij ons. Goud en zilver heeft er bijna gelijke waarde als overal elders; zoo doet een gouden kobang 6 theil 5 maas, d. i. ongeveer ƒ 10.40 Holl., waarvan ik er enkele in Europa heb ingewisseld tegen ƒ 11 of ƒ 12, waarbij dan ook nog de kuriositeit in aanmerking kwam. De snuisterijen, zooals lakwerk, porcelein, zijde en dergelijken, zijn geene artikelen om geheele scheepsladingen te vullen, en worden gemiddeld in Europa met 20 pCt. verlies verkocht. De winsten van den kambang-handel komen dan ook van den invoer; b. v. als de kambang-pachter iets invoert, dat hem ƒ 40 kost en verkoopt voor lakwerk of zijde, dat de Japanner hem voor ƒ 100.— aanrekent, dan krijgt hij bij verkoop in Europa welligt maar ƒ 80 terug, maar heeft dan toch op zijn invoer zóóveel gewonnen, dat het tegen zijn verlies op den uitvoer ruimschoots opweegt. Tot dit verlies wordt hij intusschen gedwongen door het verbod op den uitvoer van edel metaal of geld; indien het dus dezen enkelen vreemden handelaar al verboden is, voor de betrekkelijk geringe som, geld in betaling voor zijne ingevoerde waren uit te voeren, hoeveel meer zou dan dat verbod gehandhaafd worden, indien schepen van alle natiën ten handel kwamen. Er is genoeg in te voeren, maar waarmede zouden de Japanners betalen? Met geld en edel metaal

mag niet, want dan zou het land spoedig uitgeput zijn en produkten hebben zij niet. Hunne thee is slecht en door hare zamentrekkende kracht voor ons bijna ondrinkbaar; alleen met andere vermengd konden wij die, en dan nog bij gebrek aan betere, gebruiken; bovendien is zij bijna even hoog in prijs als de beste Chinesche thee. Rijst en tarwe brengt Japan in overvloed voort, doch al wat tot voedingsmiddelen behoort, kan men in zulk een overbevolkt land zelf wel gebruiken, en die artikelen zijn naderbij beter koop en even goed te krijgen. Verder is er nog: was, soya, sacki, balein, kamfer, kamferhout en andere fijne houtsoorten, tabak enz., maar geen eigenlijk hoofd-artikel, waarmede de invoer zou kunnen vergoed worden, het koper niet uitgezonderd, daar wij, zoo als ik boven zeide, slechts 6000 pikols mogen uitvoeren, omdat alsdan, zoo als de Japanners zeggen, de handel op den duur met ons volgehouden kan worden. Steenkolen zijn er welligt in overvloed, doch die ik er gekocht heb waren even duur van prijs als bij ons."

II. De uitbarsting van den vulkaan Awoe, op het eiland Groot-Sangir in Nederlandsch Oost-Indië, in Maart 1856. Een gedicht, uitgegeven ten voordeele der overgebleven bevolking van gezegd eiland. 's Hage 1856.

De Minister van Koloniën heeft het Nederlandsche volk opgeroepen, om weldadigheid te bewijzen aan de ongelukkige inboorlingen van Groot-Sangir. Dat een vreesselijke volksramp dat eiland getroffen heeft, blijkt uit het verhaal, door den resident van Menado daarvan gegeven en onlangs door ons medegedeeld *).

Heeft het Nederlandsche volk aan de roepstem des Ministers gehoor gegeven? Van de 6000 inwoners van Groot-Sangir zijn 2806 door de woede der elementen omgekomen, en de overige duizenden verkeeren, van have en voedsel beroofd, in de diepste ellende. En volgens de laatste opgave in de *Staatscourant* was de som, voor die armen door de Christelijke liefdadigheid bijeengebragt, eenige weinige honderde guldens!

Overigens hoort men van de zaak niet meer spreken, en zij zou waarschijnlijk reeds geheel vergeten zijn, indien de Nieuwspapieren ons de uitgave van het geschrift niet aankondigden, waarvan wij den titel zoo even hebben overgeschreven. Wij verheugen ons in die uitgave. Het doel is voortreffelijk, en al wordt er misschien niet veel van verkocht, 't heeft altoos toch deze uitkomst, dat reeds de vermelding van den titel in de couranten het Nederlandsche volk zijne pligten herinnert en de verwaarloozing zijner pligten verwijt. Maar ook de inhoud van het boekske, afgescheiden van het doel, komt ons niet verwerpelijk voor. De verzen zijn, wat het mechanische betreft, onberispelijk, en ofschoon ze niet tot de meest schitterende voortbrengselen der Nederlandsche Muze behooren, laten ze zich toch

---

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 18de jaargang, II, 268.

met genoegen lezen. Indien wij in dat opzigt een oordeel mogen vellen; dan zit er meer kracht en leven in dit gedicht, dan in menig produkt; dat ons tegenwoordig, ook zelfs van gevierde namen, wordt aangeboden. „Heeft men" zoo schrijft de dichter in zijne voorrede, „niet ten onregte geklaagd, dat de poëzij, die in het vorige jaar naar aanleiding van den watersnood het licht zag, meestal vrij *waterig* was, ik twijfel zeer, of men reden zal hebben, het gedicht, dat ik mijne landgenooten bij deze aanbied en 't welk een tegenovergesteld element bezingt, onder de *vurige* of *gloeijende* te rangschikken." Ik antwoord. Zulke goede verzen, als gij ons hier aanbiedt, waren er onder die „*waterige* poëzij" van den watersnood niet vele, al verheffen zich de uwe dan ook maar zelden boven het middelmatige. Wie de schrijver dezer regelen en van dit gedicht is, weten wij niet, maar wij gevoelen sympathie voor hem, al was het alleen om de sympathie, die hij voor de lijdenden in Indië aan den dag legt. Naar mate men in dat opzigt meer koelheid en onverschilligheid in Nederland ontmoet, naar die mate verheugt men zich als eens een enkele maal een andere geest in gesprekken of geschriften schijnt te heerschen.

Wij zullen eene proeve van dit gedicht mededeelen, en kiezen de volgende regels uit. Zij behooren niet tot de beste, maar toch schrijven wij ze bij voorkeur af.

Toen natuur, vermoeid van 't woeden, weer tot rust en kalmte kwam,
Toen de lavastroom gestold was en gebluscht de felle vlam,
Zag men, waar het oog ook staarde, slechts een groote woesternij,
En geen enkle groene heester zette 't landschap leven bij.
Zeven breede vuurrivieren vloten over 't schoone woud,
Met zijn hooggewelfde kruinen en het fraai en kostlijk hout.
Hier en ginds verrijzen stammen, door den vuurgloed half verbrand,
Even als gedachtenisteekens, over 't breede graf geplant.
Nergens plantengroei of leven, 't lijkt des wilden baaijerts schoot,
Alles is verwoest vernietigd in de worstling van den dood.
Steeds nog klimmen rookkolommen uit den open vuurbergtop,
En uit nieuw gevormde kloven wellen sulverdampen op.
't Is een plek, door elk vermeden, door geen vreemdling meer betreên,
Ach drie duizend menschenlevens hebben hier den dood geleên!
Wie aan 't ijslijk lot ontkwamen dolen gansch verlaten rond,
Zoekende vergeefs naar spijze, die de vuurdraak wreed verslond.
Diepe ellende, bange kommer heerschen door 't vernielde land!
Opent Neerlands rijkbedeelden, opent thans uw milde hand;
Hebt nu willige offers over voor den armen Indiaan!
Is hij in die verre dreven niet uws Konings onderdaan?
Is hij niet uw medeschepsel, niet, als gij, een kind van God
En uw mededoogen waardig in zijn hoogst beklaaglijk lot?
Werdt ge, o moederland, geteisterd door geduchten watersnood,
't Medelijden van uw zonen ginds, in 't ver gewest, was groot.
Ja, hun liefde deelt tot heden telkens nieuwe giften uit,
En de vraag komt opgerezen, of hun hand zich nimmer sluit.
Zoudt gij niet vergelden willen wat men u zoo mild bewijst?
Nu in de afgelegen landen ook een kreet om hulpe rijst?
O, de rampspoed drukt er zwaarder, knelt er nijpender dan hier,

Want het onontbeerlijk voedsel werd een prooi van 't woedend vier,
Waar 't voorheen een oord van weelde, zelfs een paradijs geleek,
Waadt de hongersnood in 't ronde door de dorre, doodsche streek.

Ziet gij, dat zijn geen slechte verzen, maar dat is vooral eene goede gedachte, eene treffende tegenstelling. De mededeelzaamheid van het onchristelijke Indië en de doofheid voor de stem des mededoogens van het christelijke Nederland! Dat is eene onnatuurlijke verhouding tusschen moeder en dochter, die, zoo zij blijft, gevolgen zal na zich slepen, vooral voor de eerste hoogst verderfelijk. Met het verlies der dochter is de moeder verloren!

Varia.

Dikwijls hebben wij onze meening breedvoerig medegedeeld over de wijze, waarop door de regering tot dusverre is voldaan aan het voorschrift van art. 60 der grondwet, dus luidende: „De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag van het beheer der koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen, en van den staat waarin zij zich bevinden."

Nog onlangs *) resumeerden wij daarover ons oordeel in de volgende bewoordingen:

„Indien wij wel onderrigt zijn, dan zijn de verslagen, die de Minister van Koloniën jaarlijks van den Gouverneur Generaal ontvangt, vrij wat uitvoeriger, vollediger en belangrijker, dan de magere opstellen, waarmede de Kamer tot dusverre is begiftigd, en die voor de verslagen moeten doorgaan, welke bij art. 60 der grondwet zijn bedoeld. Daarin komt onderanderen eene afdeeling voor, die de *politieke* verhouding der kolonie behandelt, maar daarvan wordt der Kamer niets medegedeeld. En toch houden wij het er voor, dat zij juist daaraan groote behoefte heeft. Door een eenvoudig *administratief* verslag verkrijgt zij eene zeer onvolledige kennis van Indië. En die kennis zal op dezelfde hoogte blijven, zoolang het Gouvernement haar het overzigt van het *politiek* beheer onthoudt. Daardoor zal het haar onmogelijk zijn, immer juist te beoordeelen, hoe het nieuwe regeringsreglement werkt. Zij zal nimmer regt weten, welke beginselen de regering in haar bestuur volgt.

„Wij weten zeker, dat het verslag tegenwoordig op zeer breede schaal, door den algemeenen sekretaris der Indische regering, wordt bewerkt. Hoogst belangrijke berigten en beschouwingen komen daarin voor, in hoofdstukken over 't openbaar gezag, vereenigingen, drukpers, godsdienst enz. Maar dat alles wordt nu waarschijnlijk in een hoek van 't Ministerie van Koloniën weggeschoven.

„Zou de tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer MIJER, daarover niet anders denken?"

Dezer dagen †) heeft de Minister van Koloniën, de heer MIJER, over dit onderwerp zijne meening te kennen gegeven in de volgende bewoordingen:

„Nu nog ten slotte een woord over de zucht, die de afgevaardigde uit Alkmaar mij wel wil toeschrijven, om het jaarlijksch verslag omtrent den staat onzer overzeesche bezittingen zoo volledig mogelijk te maken. Ik mag mij dit toeëigenen. Die zucht bezielt mij. Het verslag over 1854 bewijst het. Maar de commissie heeft op blz. 8 van haar verslag naar waarheid gedenkt, dat de uiterst spaarzame mededeelingen aangaande de buitenbezittingen niet berekend zijn, om nationale belangstelling te wekken in zulk een aanzienlijk deel van ons Indisch gebied. Zoodanige opmerking zal alleen kunnen vermeden worden, door in het jaarlijksch verslag niet alleen het *administratief* beheer der koloniën, maar ook *de politiek*, die er wordt gevolgd, te behandelen. Het is dan ook mijn bepaald voornemen dit te doen. Het verslag van 1855 zal zijn een algemeen verslag in den bedoelden zin, en om de leemte tot op dien tijd aan te vullen, zal dat algemeen verslag worden voorafgegaan door een *politiek verslag* tot op 1855. Ik hoop daarmede in 't begin des volgenden jaars gereed te zijn."

---

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 18de jaargang, II, 134.

†) Zie de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, van den 14den November 1856 *Bijblad der Staats-Courant* blz. 1 3.

'tVerheugt ons, dat de Minister het in dit deze gewigtige aangelegenheid zoo geheel met ons eens is. Wij koesteren de hoop, dat de uitkomst aan de toezeggingen zal beantwoorden. In dit opzigt althans, zullen wij dan, bij de ruiling van den heer PAHUD met den heer MIJER, veel gewonnen hebben. Tot dusverre was de geheimzinnigheid, waarmede het Ministerie van Koloniën de zaken behandelde, de ijzeren slagboom, waarop menige poging tot hervorming en verbetering afstuite. Indien maar licht over den waarachtigen toestand van Indië verspreid wordt, dan zullen onze beginselen van koloniale politiek vrij wat spoediger ingang vinden; want die beginselen zijn zoo eenvoudig en rationeel, dat ze alleen tegenstand kunnen vinden in de kunstmatig opgewekte vrees, geboren uit het oude thema: Indië is zulk een buitengewoon land, dat alles, wat overal elders waar is, in dat land niet in toepassing gebragt kan worden, dan op het gevaar af van de kolonie te verliezen.

Den 22sten Augustus 1856 kwam te Batavia de Europesche landmail aan, die als hoogst belangrijk nieuws uit Nederland de tijding aanbragt: 1o. van de aftreding van het Ministerie VAN HALL, 2o. van den uitslag der verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Wij hebben voor ons liggen de, van regeringswege uitgegeven, *Javasche Courant* en het partikuliere blad *de Java-bode*, beide van den volgenden dag, den 23sten Augustus l. l. De *Javasche Courant* zegt, onder haar landmail-nieuws, met betrekking tot Nederland, eenvoudig, wij zouden bijna zeggen zeer naïf: *Uit Nederland is geen politiek nieuws te melden. Er hebben veranderingen bij het Ministerie plaats gehad.*" De *Java-bode* spreekt in zijn *„Europeesch overzigt"* in 't geheel niet van Nederland, en deelt onder de rubriek *„Nederland"* wel de vervanging van Ministers door anderen mede, maar wijdt geen enkel woord aan *onze* volksvertegenwoordiging, terwijl wel wordt verhaald, wat er ten opzigte der Belgische Kamers is gebeurd. Daarvan zegt zij: „In België is de Kamer van vertegenwoordigers vernieuwd, ten gevolge der verkiezingen. De strijd tusschen de liberale en klerikale partij was op vele plaatsen des lands zeer hevig.". Maar over den strijd der verkiezingen in Nederland wordt een hardnekkig stilzwijgen in acht genomen.

Waarom dat stilzwijgen èn van regeringswege èn van de zijde der partikuliere journalistiek? Men verkeert hier bij de beantwoording dezer vraag in 't onzekere. Is men bang, en doet men als de struisvogel, die, om zich voor den jager te verbergen, zijn kop in 't zand steekt? Meent men op deze wijze de nieuwe orde van zaken, die ook Indië van de kontrôle der wetgevende magt onderwerpt, weg te denken en daardoor te doen verdwijnen? Of is het een bewijs van geringschatting van dat zoo belangrijk en historisch element in ons volksbestuur, 't welk met even veel eerbied „Staten-Generaal" als de uitvoerende magt „Koningschap" genoemd wordt?

Wij weten het niet. Maar dit weten wij, dat, al ignoreert de *Javasche Courant* al wat er ten opzigte der volksvertegenwoordiging in Nederland gebeurt, en al bewaren de partikuliere dagbladen, om welke reden dan ook, een hardnekkig stilzwijgen, toch wekt hetgeen in en met de Staten-Generaal gebeurt in hooge mate de belangstelling van Nederlandsch Indië. Toch leest men hier gretig de verslagen, die daarvan èn *de Nieuwe Rotterdamsche Courant* èn *de Indiër* mededeelen. Wil men ons hier alzoo in het duister houden, 't zal niet gelukken want het licht komt van elders als 't Gouvernement het ons niet geven wil.

BATAVIA, X.
9 September 1856.

De metamorphose van eenen Minister van Koloniën in eenen Gouverneur-Generaal kan soms tot zonderlinge verschijnselen aanleiding geven. Wij zien hier daarvan dagelijks de meest in 't oog loopende bewijzen. Een enkel staaltje deel ik u mede.

De Minister PAHUD begreep — het waarom? is tot dus verre een raadsel; maar dat doet er niet toe; in alle geval hij begreep, — dat de Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST, in zijne bevoegdheid om wissels op het Ministerie van Koloniën in Nederland af te geven, behoorde beperkt te zijn tot het cijfer van 103 pCt. Hooger mogt hij niet gaan.

De Minister PAHUD heeft echter tevens begrepen, dat de Gouverneur-Generaal PAHUD eene andere bevoegdheid behoorde te hebben, dan de Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST. Kort vóór dat hij de ministeriële portefeuille nederlei, schijnt hij 't besluit genomen te hebben, dat de Gouverneur-Generaal (PAHUD) niet meer aan 't cijfer van 103 pCt. gehouden zal zijn, en 't gevolg daarvan is geweest, dat onmiddelijk de wissel tot 104 pCt. is gerezen.

Wij verheugen ons natuurlijk in dezen maatregel. Hij is zoo goed, zoo rationeel, dat het ons alleen verwondert, dat de Minister PAHUD niet vroeger op dat denkbeeld is gekomen. Heeft de omstandigheid, dat de Gouverneur-Generaal VAN TWIST door den heer PAHUD is vervangen, op deze verandering der zienswijze van den Minister PAHUD ook eenigen invloed gehad?

BUITENZORG. KABARAN.

In de *Memorie van beantwoording* van den Minister van Koloniën, op het voorloopig verslag der kommissie van rapporteurs van het XIde hoofdstuk der staatsbegrooting voor 1857, lezen wij het volgende;

„Tot regeling van het toezigt der regering op de drukpers, overeenkomstig de bij art. 110 van het regerings-reglement aangenomene beginselen, werd, nadat de Indische regering de moeijelijkheid, aan zulk eenen arbeid verbonden, erkend had, bij koninklijk besluit van 8 April 1856 no. 54 een

reglement op de drukpers vastgesteld. Voor zoo verre de regering weet, is dit reglement, ofschoon den Gouverneur-Generaal onverwijld toegezonden, nog niet afgekondigd, omdat daarmede eenige administrative voorschriften behooren zamen te gaan, welker vaststelling aan het Indisch bestuur is overgelaten."

Zijn wij wel onderrigt, dan heeft er tusschen den Gouverneur-Generaa en den Minister van Koloniën eene korrespondentie plaats gegrepen over de, gelijk het in deze *Memorie van beantwoording* genoemd wordt, „administrative voorschriften" welke met de verordening gepaard moeten gaan, maar welke, naar men ons verzekert, hierop zouden nederkomen: dat dit koninklijk besluit, gelijk het daar ligt, onuitvoerbaar is, en volstrekt wijziging vereischt. Die wijziging nu zou, in den vorm van „administrative voorschriften", door den Gouverneur-Generaal vast te stellen, in het wezen van 't besluit zelf worden gebragt.

Overigens verhaalt men te Batavia allerlei ijsselijkheden van de gestrengheid en den reaktionairen geest dezer verordening. Ook speciaal de verspreiding van in Nederland gedrukte stukken zou uiterst moeijelijk worden gemaakt; zoodat alles, wat niet in den geest van 't Gouvernement mogt zijn, zou worden geweerd. Wij voor ons laten ons door deze schrikbeelden volstrekt niet verontrusten; om deze redenen.

Vooreerst is de geest, waarin art. 110 door de Tweede Kamer is gewijzigd en door de wetgevende magt tot wet is verheven, lijnregt gekant tegen die belemmerende, gestrenge en uitsluitende strekking, welke men aan de verordening wil toekennen; terwijl speciaal wat de verspreiding van in Nederland gedrukte stukken betreft, alle belemmeringen worden uitgesloten, die men aan het drukken en verspreiden van in Indië of elders dan in Nederland gedrukte stukken mogt willen in den weg leggen. Reeds de eenvoudige lezing van dat art. stelt dit in het helderst licht. Het luidt:

„Het toezigt der regering op de drukpers wordt bij algemeene verordening geregeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte stukken geene andere belemmering mogen ondervinden, dan tot verzekering der openbare orde gevorderd wordt.

„In Nederland gedrukte stukken worden *onbelemmerd* toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, volgens regels bij algemeene verordening te stellen."

In de *tweede* plaats. De tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer Mr. P. MIJER, heeft het besluit, waarin de algemeene verordening is vervat, aan den Koning voorgedragen en is er voor verantwoordelijk. Zal hij, die vroeger, als redakteur van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* en publicist, het nuttelooze, drukkende en schadelijke van belemmeringen, gestrengheid en plagerijen heeft ondervonden, thans de verantwoordelijkheid willen op zich nemen van een besluit, dat die zelfde uitkomst ten gevolge zou hebben, welke hij vroeger zoo zeer afkeurde? Dat is niet denkbaar.

Ten *derde*. In alle geval is 's lands vertegenwoordiging nog altoos daar, om

over de uitvoering der wetten kontrôle te houden. Mogt al onverhoopt, 't geen wij niet aannemen, een besluit worden gepubliceerd, in strijd met de letter en den geest van art. 110 van 't regeringsreglement, de Tweede Kamer der Staten-Generaal zal niet toelaten, dat dit voorschrift der wet worde geschonden.

Heden, den zelfden dag, dat de laatste landmail van Java vertrekt (9 September l.l.), is het kontrakt tot levering van rijst en olie voor het eiland Banka uitbesteed. De aannemingsprijs is *f* $9^{119}/_{120}$ voor de rijst en *f* 1.00 voor de olie. De aannemer is de heer VAN DER HUCHT, dezelfde, die 't vorige jaar als kommissionair met de levering belast was, en die toen slechts *f* $^{693}/_{120}$ voor de rijst en *f* 0.88 voor de olie ontving. Er wordt dus nu *f* $3^{26}/_{120}$ voor de rijst en 12 cents voor de olie meer betaald. Het Gouvernement zal alzoo, gedurende dit kontraktjaar, ongeveer *f* 400.000 meer moeten uitgeven, dan 't vorige jaar. Onder de konkurrenten waren ook Arabieren en Fransche en Engelsche kooplieden, die echter niet zoo laag durfden gaan als de heer VAN DER HUCHT.

BATAVIA,
9 Sept. 1856. J.